Пролетарии от всички страни, съединявайте се!

МАРКС
ЕНГЕЛС

СЪЧИНЕНИЯ

ИЗДАТЕЛСТВО
НА БЪЛГАРСКАТА КОМУНИСТИЧЕСКА ПАРТИЯ
СОФИЯ 1957

МАРКС ЕНГЕЛС

ТОМ

4

Материалите, включени в настоящото издание,
са преведени от руски и сверени със съответните оригинали

К. МАРКС
Ф. ЭНГЕЛЬС
Сочинения
Издание второе
Государственное издательство
политической литературы

ПРЕДГОВОР

Четвъртият том от Съчиненията на К. Маркс и Ф. Енгелс съдържа произведенията, написани от май 1846 до март 1848 г.

През този период се завършва в общи линии процесът на формиране на марксизма, който отсега нататък се явява като оформен, непрекъснато развиващ се научен мироглед на работническата класа, като могъщо идейно оръжие в нейната борба за революционно преобразование на обществото, за комунизма. Отнасящите се към този период трудове — „Нищета на философията" и „Манифест на комунистическата партия" — са вече, както посочваше Ленин, произведения на зрелия марксизъм.

В произведенията, влезли в тома, се съдържат разработени в главните си линии основните положения на диалектическия и историческия материализъм, който образува философската основа на научния комунизъм. Като анализират икономическите отношения в капиталистическото общество и подлагат на критическо изследване трудовете на буржоазните икономисти, Маркс и Енгелс правят през този период нова крачка в разработването на другата съставна част на марксизма — марксистката политическа икономия. Върху основата на теоретическото обобщаване на опита на революционното работническо движение Маркс и Енгелс все по-ясно формулират главното в марксизма — положението за всемирноисторическата роля на пролетариата като гробокопач на капитализма и създател на комунистическото общество, за диктатурата на пролетариата като решаващо средство, с което работническата класа осъществява своята историческа мисия. Те издигат редица извънредно важни теоретически положения за пролетарската партия, за тактиката на революционната борба на работническата класа.

Формирането на научния комунизъм се извършва в тясно единство с практическата революционна дейност на Маркс и Енгелс, която протича в обстановката на назряващата в много европейски страни буржоазнодемократична революция. Посредством ръководения от тях Брюкселски комунистически кореспондентски комитет Маркс и Енгелс укрепват връзките си с представителите на работническото и социалистическото движение в различните страни, водят борба против сектантството и влиянието на незрелите, утопичните идеи. Резултат на дейността на Маркс и Енгелс е основаването през лятото на 1847 г. на Съюза на комунистите — първата международна комунистическа организация в историята на работническото движение. Съюзът на комунистите е зародишът на революционната партия на пролетариата, за създаването на която се бореха основоположниците на марксизма.

Томът започва с „Циркуляр против Криге", посветен на критиката срещу „истинския социализъм" — дребнобуржоазно течение, в непримирима борба с което марксизмът си е пробивал пътя към пролетарските маси. В това произведение Маркс и Енгелс водят борба срещу опитите на „истинския социалист" Криге да сведе комунистическото учение до сантиментални фрази за любовта, да превърне комунизма в нова религия. Осмивайки безпощадно утопизма и фразьорството на дребнобуржоазните идеолози от типа на Криге и поспециално опитите на Криге да придаде на движението за аграрна реформа в САЩ външен вид на борба за социализъм, Маркс и Енгелс в същото време материалистически-трезво — според характеристиката на В. И. Ленин — определят действително прогресивното съдържанието на тези дребнобуржоазни демократични движения. „Диалектическата и революционна критика на Маркс отстраняваше черупката на еснафската доктрина и *изтъкваше* здравото ядро на „нападенията срещу поземлената собственост" и на „движението против рентата"" (В. И. Ленин, Съчинения, т. 13, стр. 255 [бълг. изд., стр. 283]).

Произведението на Маркс и Енгелс против Криге е било в значителна степен насочено и против грубо-изравнителния утопичен комунизъм на Вайтлинг, възгледите на когото станали спънка за развитието на класовото съзнание на германските работници.

В достигналия до нас в непълен вид ръкопис „Конституционният въпрос в Германия" Енгелс показва, че със своята борба против прогресивните буржоазни искания „истинските социалисти" оказвали услуга на реакционните феодално-абсолютистки кръгове. В този труд Енгелс набелязва на основата на анализа на социалната и политическата обстановка в Германия революционната тактика на пролетариата в буржоазната революция.

В очерците „Немският социализъм в стихове и проза" Енгелс, като критикува естетическите възгледи на „истинските социалисти", полага основите на марксистката литературна критика. Енгелс рязко осъжда всяка проява в литературата на еснафска ограниченост, сълзлива сантименталност, простащина, филистерство и страхливо угодничество пред властниците. Прогресивните писатели и поети, подчертава Енгелс, трябва да бъдат глашатаи на прогресивните идеи, на революционната борба, трябва да възпяват „гордия, страшния и революционен пролетарий". Енгелс подхвърля на унищожителна критика опита на „истинския социалист" Грюн да прилага еснафска мярка при оценката на творчеството на великия германски писател Гьоте. Характеризирайки творчеството на Гьоте, Енгелс дава образец за изследването на сложните литературни явления, разкрива връзката между мирогледа на писателя и заобикалящата го социална среда, изтъква противоречивите страни в произведенията на Гьоте, показва в какво се състои тяхната истинска художествена и обществена стойност.

Излезлият през лятото на 1847 г. труд на К. Маркс „Нищета на философията. Отговор на „Философия на нищетата" на г. Прудон" е едно от най-важните теоретически произведения на марксизма. В този философско-икономически труд Маркс в полемична форма за пръв път излиза в печата с обстойно изложение на основите на своето материалистическо учение за законите на общественото развитие, както и на резултатите от своите изследвания в областта на политическата икономия. В този труд той издига редица основни идеи за тактиката на класовата борба на пролетариата.

„Нищета на философията" е насочена против прудонизма, който въплъщава в себе си противоречивостта и утопизма на мирогледа на дребната буржоазия, нейния стремеж да се избави от гибелните за нея последици от развитието на капитализма, като в същото време запази икономическите основи на капиталистическия строй: частната собственост върху средствата за производство и наемния труд. Маркс доказва безпочвеността на всички планове за премахване „лошите страни" на капитализма в рамките на самите капиталистически отношения и с това нанася удар върху реформистката идеология изобщо, носителите на която се опитвали чрез програма за дребни реформи да отклонят работническата класа от борбата за социалистическа революция.

Като подлага на критика идеалистическия и метафизическия метод на Прудон в „Нищета на философията", Маркс защищава и развива новия научен пролетарски мироглед.

В този труд Маркс в по-пълен и развит вид в сравнение с предишните си произведения обосновава своя диалектически метод. В

противоположност на идеалистическата диалектика на Хегел, който изобразява реалната действителност като въплъщение на „абсолютната идея“, Маркс разглежда идеите, абстракциите, логическите категории като отражение на обективните, независещи от волята и съзнанието на хората диалектически процеси, които се извършват в реалния свят.

В „Нищета на философията“ Маркс прави значителна крачка напред в изясняването на обективните закони на развитието на материалното производство. Като разкрива съдържанието на понятието „производителни сили“, Маркс показва, че то обхваща не само оръдията за производство, но и самите работници, че „най-могъщата производителна сила е самата революционна класа“ (виж настоящия том, стр. 183). Маркс посочва решаващата роля на производителните сили в развитието на обществото, разкрива диалектическата връзка и взаимодействието между производителните сили и производствените отношения. Той доказва, че възникващото между тях на определено стъпало на развитието на класовото общество антагонистично противоречие прави неизбежно изострянето на класовата борба и революционната смяна на досегашния начин на производство с нов, по-прогресивен. Само в социалистическото общество, свободно от класов антагонизъм, *„социалните еволюции* ще престанат да бъдат *политически революции“* (виж настоящия том, стр. 184).

В „Нищета на философията“ Маркс полага основите на марксистката политическа икономия, която впоследствие подробно разработва в своето произведение „Към критиката на политическата икономия“ и в своя гениален труд „Капиталът“. Маркс опровергава метафизичните представи на буржоазните икономисти за вечността и непоклатимостта на икономическите закони на капитализма. Като прилага метода на материалистическата диалектика при анализирането на икономическата действителност, Маркс разкрива антагонистичния и исторически преходен характер на икономическите отношения на капитализма.

От нови, истински научни позиции Маркс разглежда условията на възникването на капиталистическото общество, изяснява ролята на едрата машинна промишленост в развитието на капитализма, анализира редица страни на капиталистическото производство: конкуренцията, капиталистическото разделение на труда. Маркс посочва, че концентрацията на оръдията за производство и разделението на труда са органически свързани помежду си и че всяко крупно изобретение в областта на техниката засилва разделението на труда и специализацията на производството. Маркс подчертава, че анархията в производството, кризите, обедняването на масите са неизбежни спътници на капитализма; той разкрива експлоататорската същнос-

на системата на наемния труд, формулира още в най-общ вид всеобщия закон за капиталистическото натрупване, като отбелязва, че при капитализма „в рамките на същите отношения, в които се произвежда богатство, се произвежда и нищета“ (виж настоящия том, стр. 144).

В „Нищета на философията“ са набелязани някои изходни положения на марксисткото учение за стойността, парите, работната заплата, печалбата, поземлената рента. Дълбоки мисли са изказани от Маркс за национализацията на земята, която в условията на буржоазното общество той разглежда като най-последователно буржоазно мероприятие.

В „Нищета на философията“, както и в трудовете „Протекционисти, фритредери и работническата класа“ и „Реч за свободата на търговията“ Маркс издига изходни положения за разработването на теорията за принадената стойност. Тази теория Маркс създава в завършен вид в края на 50-те години. В произведенията, написани дотогава — „Нищета на философията“ и други, — Маркс още си служи с такива понятия като „стойност на труда“, „цена на труда“, които, както отбелязва впоследствие Енгелс в увода към брошурата на Маркс „Наемен труд и капитал“, „са неудачни и дори неправилни от гледна точка на по-късните трудове“. По-късно Маркс установява, че работникът продава на капиталиста не своя труд, а своята работна сила, и затова заменя понятията „стойност на труда“ и „цена на труда“ с понятията „стойност на работната сила“ и „цена на работната сила“.

Като конкретизира в „Нищета на философията“ своя извод за огромното историческо значение на революционното движение на работническата класа, Маркс посочва ролята на икономическата борба, стачките, работническите сдружения (професионалните съюзи) в процеса на сплотяването и революционното възпитание на пролетарските маси. Маркс изказва дълбоката мисъл, че пролетариатът трябва да придобие класово, социалистическо съзнание, да разбере своята революционна роля по отношение на целия политически и икономически строй на буржоазното общество, или, както се изразява Маркс, да се превърне от маса, която „е вече класа по отношение на капитала, но още не за самата себе си“ в „класа за себе си“ (виж настоящия том, стр. 182). Маркс формулира важното положение за единството на икономическата и политическата борба и подчертава, че за освобождаването на работническата класа решаващо значение има политическата борба, събарянето на политическото господство на буржоазията.

В тома са включени значителна група статии и кореспонденции на Енгелс, обнародвани в чартисткия вестник „Northern Star“ и

френския демократичен вестник „Réforme". От публицистичните трудове особено важно значение имат статиите на Маркс и Енгелс, поместени в „Deutsche Brüsseler Zeitung" — вестник, който под тяхно влияние става боеви орган за комунистическа и демократическа пропаганда. Следейки внимателно международното демократично и пролетарско движение, Маркс и Енгелс се отзовават в печата на всички най-значителни събития на времето, обосновават позицията на пролетариата по главните въпроси на приближаващата се буржоазно-демократична революция, водят борба против враждебната на пролетариата идеология.

В статията „Комунизмът на вестник „Rheinischer Beobachter"" Маркс разобличава демагогското кокетиране с народните маси на представителите на пруската феодална реакция, действуващи под знамето на християнския социализъм. В статиите на Маркс „Ламартин и комунизмът", „Бележка против А. Бартелс" и в статиите на Енгелс „Брюкселският конгрес по въпроса за свободата на търговията", „Манифестът на г. Ламартин" се подлагат на бичуваща критика апологетите на капитализма, идеолозите на либералната буржоазия и се опровергават измислиците на буржоазните либерали и радикали относно комунизма.

Написаните от Маркс и Енгелс писмо на Брюкселския комунистически кореспондентски комитет до Г. А. Кьотген и „Обръщение на германските демократи-комунисти в Брюксел до г. Фъргес О'Конор", кореспонденциите на Ф. Енгелс за чартисткото движение в Англия, обнародвани в „Réforme", и другите статии и документи от онова време съдържат идеята за международното сътрудничество и сплотяване на пролетарските и демократичните сили. Обявявайки се за съюз на пролетарските революционери и дребнобуржоазните демократи, Маркс и Енгелс същевременно подлагат на критика изостаналите възгледи и илюзиите на последните. В статията „Речта на Луи Блан на банкета в Дижон" Енгелс пише: „Без критика няма взаимно разбирателство, а следователно няма и обединение" (виж настоящия том, стр. 383). В тази статия Енгелс решително се обявява против космополитичните възгледи, пропагандирани от дребнобуржоазния социалист Луи Блан и други френски дребнобуржоазни дейци.

В трудовете на Енгелс „Комунистите и Карл Хайнцен" и на Маркс „Морализираща критика и критизиращ морал" се разкрива ограничеността и непоследователният демократизъм на немските дребнобуржоазни радикали, особено тяхното неразбиране на необходимостта от централизация и обединение на Германия. В полемиката с Хайнцен Маркс и Енгелс защищават и обосновават принципите на научния комунизъм.

В речите на Маркс и Енгелс за Полша от 29 ноември 1847 г. и в техните речи по полския въпрос от 22 февруари 1848 г., в статиите на Енгелс „Началото на края на Австрия“, „Фъргес О'Конор и ирландският народ“ и в други произведения основоположниците на марксизма издигат редица важни идеи по националния въпрос, провъзгласяват принципите на пролетарския интернационализъм. Те посочват, че работническата класа трябва решително да поддържа националноосвободителното движение в Полша, Италия, Ирландия и други страни, формулират известното положение, че „никоя нация не може да стане свободна, ако продължава в същото време да потиска други нации“ (виж настоящия том, стр. 371).

Статиите на Ф. Енгелс „Пруската конституция“, „Движението за реформа във Франция“, „Гражданската война в Швейцария“, „Движенията в 1847 година“ и други са посветени на анализа на социалната и политическата обстановка в редица европейски страни в навечерието на революцията. В статията „Революцията в Париж“ Енгелс, като се откликва на февруарската революция от 1848 г. във Франция, издига лозунг за борба за установяване на германска република.

Обнародваният в тома ръкопис на Енгелс „Принципите на комунизма“ отразява работата на Маркс и Енгелс по създаването на програмата на формиращата се комунистическа партия. В тази чернова на проектопрограмата на Съюза на комунистите Енгелс теоретически обосновава някои извънредно важни програмни и тактически принципи на пролетарската партия. В труда на Енгелс са набелязани мероприятията, чрез провеждането на които завоювалият властта пролетариат ще подготви прехода от капитализма към социализма.

В „Принципите на комунизма“ се съдържа известната формула на Енгелс относно невъзможността за победа на социализма в една отделно взета страна. Правилна за епохата на домонополистичния капитализъм, тази формула остаря в епохата на монополистичния капитализъм, когато действието на закона за неравномерното, скокообразното икономическо и политическо развитие на капиталистическите страни създаде предпоставките за нееднакво по време назряване на пролетарската революция в различните страни. В новите исторически условия това остаряло положение на Енгелс бе заменено от В. И. Ленин с новото положение за възможността за победа на социализма първоначално в няколко или дори в една отделно взета страна и невъзможността за едновременна победа на социализма във всички или в повечето страни.

В тома е обнародвано безсмъртното произведение на Маркс и Енгелс „Манифест на комунистическата партия“, което представ-

лява върхът на цялото им научно и политическо творчество през периода, предшествуващ революцията от 1848—1849 г.

„Манифестът на комунистическата партия“ е първият програмен документ на научния комунизъм. Той съдържа цялостно и стройно изложение на основите на великото учение на Маркс и Енгелс. „В това произведение с гениална яснота и яркост е обрисуван новият мироглед, последователният материализъм, който обхваща и областта на социалния живот, диалектиката, като най-всестранно и дълбоко учение за развитието, теорията за класовата борба и за световноисторическата революционна роля на пролетариата, твореца на новото, комунистическото общество“ (В. И. Ленин, Сочинения, т. 21, стр. 32 [бълг. изд., стр. 36]).

В „Манифеста на комунистическата партия“ Маркс и Енгелс въоръжават пролетариата с научно доказателство за неизбежния крах на капитализма и тържеството на пролетарската революция, определят задачите и целите на революционното пролетарско движение. През целия „Манифест“ като червена нишка преминава идеята за диктатурата на пролетариата, която В. И. Ленин нарече „една от най-забележителните и най-важните идеи на марксизма по въпроса за държавата“ (Сочинения, т. 25, стр. 374 [бълг. изд., стр. 424]). Без да употребяват още самия израз „диктатура на пролетариата“, Маркс и Енгелс ясно формулират същността на това основно положение на марксизма. Те посочват, че необходимо условие за победата на работническата класа е завладяването на политическата власт от нея, че „първата крачка в работническата революция е превръщането на пролетариата в господствуваща класа“ (виж настоящия том, стр. 445).

В „Манифеста на комунистическата партия“ е дадено истински научно, материалистическо определение на същността на държавата. „Политическата власт в собствения смисъл на думата — посочват авторите на „Манифеста“ — е организираното насилие на една класа за потискане на друга“ (виж настоящия том, стр. 446). След като посочват, че буржоазната държава е оръдие за потискане на експлоатираното мнозинство от експлоататорското малцинство, Маркс и Енгелс подчертават, че работническата класа, след като завладее държавната власт, трябва да я използува в интереса на огромното мнозинство за превъзмогване на съпротивата на шепата експлоататори, за построяване на безкласовото, комунистическото общество.

В „Манифеста на комунистическата партия“ Маркс и Енгелс поставят пред работническата класа великата цел — изграждането на комунизма. Те предвиждат, че комунистическата революция ще премахне всяка експлоатация и класовите противоположности, всяко со-

циално, политическо и национално потисничество, че тя ще доведе до създаването на общество, в което „свободното развитие на всеките е условие за свободното развитие на всички“ (виж настоящия том, стр. 446). Победата на работническата класа — пророчески предсказват основоположниците на научния комунизъм — не само ще доведе до унищожаването на експлоатацията на човек от човека, но и ще избави човечеството от антагонизма и враждебните отношения между нациите, от пораждаините от капитализма кървави войни между народите.

В „Манифеста на комунистическата партия“ Маркс и Енгелс издигат основните положения за партията като челен отряд на пролетариата, без който работническата класа не може да завоюва властта и да осъществи преустройството на обществото. Като набелязват тактиката на пролетарската партия, Маркс и Енгелс посочват необходимостта да се подчинява борбата за най-близките цели на пролетариата на интересите на борбата за неговите крайни цели, да се съчетават особените задачи на пролетариата на всяка страна с общите задачи на международното работническо движение. Те обосновават ръководните принципи за определяне на отношението на пролетарската партия към различните класи и партии, подчертават, че комунистите са длъжни да поддържат всяко революционно и прогресивно движение, като заедно с това подлагат на критика неговите слабости и недостатъци.

С великия призив „Пролетарии от всички страни, съединявайте се!“ авторите на „Манифеста“ ярко изразяват основния принцип на пролетарския интернационализъм — идеята за международната пролетарска солидарност.

Появяването на „Манифеста на комунистическата партия“ ознаменува нов етап в развитието на международното работническо движение. „Със своя „Манифест“ Маркс и Енгелс създадоха епоха“ *(Сталин)*.

*
*   *

В настоящия том са включени 27 работи на Маркс и Енгелс, които не влизаха в първото издание на Съчиненията. От тях три статии на Ф. Енгелс бяха обнародвани в руски превод през 1940 г. в списанието „Пролетарская революция“, кн. 4, а други три негови статии, които не влизаха в никоя от публикациите на литературното наследство на основоположниците на марксизма — в списанието „Вопросы истории“, кн. 11 от 1955 г.; останалите се печатат за пръв

път на руски език. Това е посочено в редакционните бележки в края на тези статии.

В приложенията към тома са дадени Уставът на Съюза на комунистите, в съставянето на който са взели участие Маркс и Енгелс, а също и редица документи, отразяващи тяхната практическа революционна дейност.

Институт по марксизъм-ленинизъм
при ЦК на КПСС

К. МАРКС
Ф. ЕНГЕЛС

МАЙ 1846 — МАРТ 1848

К. МАРКС и Ф. ЕНГЕЛС

ЦИРКУЛЯР ПРОТИВ КРИГЕ[1]

На едно събрание на следните комунисти: *Енгелс, Жиго, Хайлберг, Маркс, Зайлер, Вайтлинг, фон Вестфален* и *Волф*, което разгледа издавания в Нюйорк германски вестник

„Volks-Tribun"[2], редактиран от Херман Криге,

бе взето единодушно — с изключение само на Вайтлинг, „който гласува против" — следното решение, мотивирано в приложението:

Решение

1) Тенденцията, прокарвана във вестник „Volks-Tribun" от неговия редактор Херман Криге, не е комунистическа.

2) Детински-високомерният начин, по който Криге прокарва тази тенденция, компрометира във висша степен комунистическата партия както в Европа, така и в Америка, доколкото Криге се счита за литературен представител на германския комунизъм в Нюйорк.

3) Фантастичните сантиментални безсмислици, които Криге проповядва в Нюйорк под името „комунизъм", биха оказали във висша степен деморализиращо влияние върху работниците, ако бъдат приети от тях.

4) Настоящото решение заедно с неговата мотивировка ще бъде съобщено на комунистите в Германия, Франция и Англия.

5) Един екземпляр се изпраща на редакцията на „Volks-Tribun" с покана това решение заедно с неговата мотивировка да бъде отпечатано в следващите броеве на вестника.

Брюксел, 11 май 1846 г.

Енгелс, Фил, Жиго, Луи Хайлберг,
К. Маркс, Зайлер,
фон Вестфален, Волф.

Отдел първи

ПРЕВРЪЩАНЕ НА КОМУНИЗМА В ЛЮБОВНИ БРЪТВЕЖИ

Брой 13 на „Volks-Tribun“ съдържа една статия, озаглавена „Към жените“.

1) „Жените са жрици на *любовта*“.

2) „Ние сме изпратени тук от *любовта*“.

3) „Апостоли на *любовта*“.

а) Белетристично интермецо: „Пламенни погледи на хуманността“; „звуци на истината“.

в) Лицемерна и невежествена captato benevolentiae* на жената: „Дори в одеянията на кралица вие не преставате да бъдете *жени*... вие не сте се научили също да спекулирате със сълзите на нещастните. Вие сте твърде жалостиви, за да оставите от егоизъм да загине от глад нещастното дете в ръцете на *майка си.*“

4) „Бъдеще на *любимото* дете“.

5) „*Любими* сестри“.

6) „О, чуйте ни, вие ще извършите предателство към *любовта,* ако не сторите това“.

7) „На *любовта*“.

8) „От *любовта*“.

9) „В името на *любовта*“.

10) „Най-свещеното дело на *любовта,* за което горещо ви молим“ (хленчим).

с) Белетристично-библейска безвкусица: „жената е предопределена да ражда синовете човешки“, което е равносилно на констатацията, че мъжете не раждат деца.

11) „От препълненото *с любов сърце* трябва да се развие *светият дух* на общността“.

---

* — опит да се спечели благосклонност. *Ред.*

d) Епизодично Ave Maria*: *„Благословени, три пъти благословени* сте вие, жени, защото на вас е съдено да дадете *първото освещаване* на отдавна *предсказаното* царство на блаженството".

12) *„Любими* сестри".

13) „Вместо *любов* — омраза" (противопоставяне буржоазното общество на комунистическото).

14) *„О, любими!"*

15) „Да въздигнем на престола *любовта"*

16) „Дейни хора, споени във взаимна *любов"*.

17) „Истински жрици на *любовта"*.

e) Естетична парантеза**: „Ако вашата трепетна душа още не се е отучила да прави прекрасни полети" (фокус, чиято изпълнимост трябва тепърва да се докаже).

18) „Светът на *любовта"*.

19) „Царство на омразата и царство на *любовта"*.

f) Прави се опит да се излъжат жените: „Именно затова и в политиката думата ви е много тежка. Достатъчно е само да употребите своето влияние и цялото старо царство на омразата ще рухне, за да направи място на новото царство на *любовта."*

g) Философска музика, целта на която е да заглуши гласа на разума: „Вечно безметежно самодоволство на цялото човечество — ето крайната цел на вашата дейност."

20) „Вашата *любов"*. Това служи за повод да се поиска от жените „достатъчно голяма" любов, за „да обхване с еднакво себеотрицание всички хора" — едно колкото непристойно, толкова и прекалено искане.

h) Фуга: „Хиляди и хиляди изоставени сираци биват убивани от ужасните обстоятелства, в чиято власт се намират." В какво се състои тук „ужасното"? В това, че „сираците" убиват „обстоятелствата", или в това, че „обстоятелствата" убиват „сираците"?

i) Откровение на неокомунистическата политика: „Не искаме да посягаме на чиято и да било частна собственост; нека лихварят задържи онова, което вече му принадлежи; искаме само да предотвратим по-нататъшното разхищаване на народното достояние и да попречим на капитала да продължава да отнема от труда неговата законна собственост." Тази цел трябва да бъде достигната по следния начин: „Всеки бедняк веднага се превръща в полезен член на човешкото общество, щом му се осигури възможност за производителна работа". (Според това никой няма по-голяма заслуга пред „човешкото общество" от капиталистите, в това число и

* — Зарадвай се, Мария (начални думи на една католическа молитва). *Ред.*

** — думи, поставени в скобки. *Ред.*

нюйоркските, против които Криге толкова негодува.) „Тази възможност ще му бъде осигурена завинаги, щом обществото му даде парче земя, от което той може да изхранва себе си и своето семейство... Ако тази гигантска земна площ“ (1,400-те милиона акра северноамерикански държавни земи) „бъде *изключена от търговско обръщение и в ограничени количества* осигурена на труда, тогава с един удар ще се тури край на нищетата в Америка, защото всеки ще получи възможност да си построи със собствени ръце неприкосновено огнище“. Би трябвало да се очаква разбирането, че законодателите не са в състояние да спрат с декрети развитието на желания от Криге патриархален строй в индустриален или да върнат назад към патриархално варварство промишлените и търговските щати от източното крайбрежие на Съединените щати. Между това Криге подготвя за времето, когато ще настъпи гореописаното блаженство, следната проповед на селски свещеник: „И тогава ще можем да учим хората *да живеят в мир помежду си,* да си облекчават взаимно всичките тежести и трудности в живота и

21) да построят на земята първите селения на небесната *любов“* (всяко точно по 160 акра).

Криге завършва своя призив към омъжените жени със следните думи: „Обърнете се преди всичко

22) към вашите *възлюблени* мъже,

помолете ги да се откажат от старата политика... покажете им техните деца, заклевайте ги да се вразумят *в името на техните“* (неразумни) „деца“. След това, обръщайки се към *„девиците“,* той казва: „Нека за

23) вашите *възлюблени*

освобождението на земята бъде пробен камък на тяхната човешка стойност и не се доверявайте

24) на тяхната *любов,*

докато те не дадат обещание за вярност към човечеството“. (Какво иска да каже с това?) И ако девиците се държат както трябва, той им гарантира, че и техните деца

25) „ще бъдат *любещи,*

както и те“ (става дума за „птиците небесни“) и завършва своята монотонна песен, като повтаря за

26) „истински жрици на *любовта“,* за „велико царство на общността“ и за „освещаване“.

Брой 13 на „Volks-Tribun“: — *„Отговор на Золта“:*

27) „Той“ (великият дух на общността) „гори като *любовен* пламък в очите на брата“.

28) „Какво представлява жената без мъжа, когото тя може да *люби,* на когото тя може да отдаде своята *трепетна душа?“*

29) „Всички хора да се съединят чрез *любовта*".
30) „Майчината *любов*".
31) „*Любовта* към хората".
32) „Всички първи звуци на *любовта*".
33) „Лъчите на *любовта*".

к) Целта на комунизма е „да подчинява целия живот на човечеството на неговото" (на чувствителното сърце) „туптене".

34) „Гласът на *любовта* замлъква при звънтежа на монетите"
35) „С *любов* и себеотрицание може всичко да се постигне".

И така *само* в този брой ние срещаме любовта, грубо пресметнато, в тридесет и пет вида. Съобразно с тези любовни брътвежи Криге изобразява в „Отговора на Золта" и на други места комунизма като нещо преизпълнено с любов и противоположно на егоизма и свежда световноисторическото революционно движение до няколко думи: любов — омраза, комунизъм — егоизъм. Тук спада също и малодушието, което той проявява, когато, угодничейки пред лихваря, обещава да му остави онова, което вече му принадлежи, или когато по-долу уверява, че не мисли „да разрушава *нежната привързаност* към *семейния живот*, към *родината*, към *народността*", а иска „само да я въплъти в живота". Това малодушие и лицемерно изобразяване на комунизма не като „разрушаване", а като въплъщаване в живота" на съществуващите отвратителни отношения и на илюзиите, които буржоата си правят за тези отношения, преминава като червена нишка през всички броеве на „Volks-Tribun". На това лицемерие и малодушие съответствува позицията, която Криге заема в споровете с политиците. Той счита (в бр. 10) за прегрешение против комунизма да се пише против увличащите се от католицизма политически фантазьори от рода на Ламне и Бьорне; от това следва, че такива хора като Прудон, Кабе, Дезами — с една дума, всички френски комунисти — са „комунисти само по име". За това, че германските комунисти толкова са изпреварили Бьорне, колкото и френските — Ламне, Криге можеше да научи още в Германия, в Брюксел и Лондон.

Нека Криге сам помисли какво обезсилващо действие упражнява върху двата пола този брътвеж за любов и каква масова истерия и малокръвие трябва да предизвика той у „девиците".

Отдел втори

ПОЛИТИЧЕСКАТА ИКОНОМИЯ НА „VOLKS-TRIBUN" И НЕГОВОТО *ОТНОШЕНИЕ КЪМ „МЛАДА АМЕРИКА"*[3]

Ние напълно признаваме движението на американските национал-реформисти в неговата историческа правомерност. Ние знаем, че

това движение се стреми да постигне един резултат, който наистина би дал за момента тласък на развитието на индустриализма на съвременното буржоазно общество, но който като резултат на пролетарско движение, като настъпление срещу поземлената собственост изобщо и специално при съществуващите днес в Америка условия неизбежно трябва благодарение на своите собствени последици да отиде по-далеч, към комунизъм. Криге, който заедно с германските комунисти в Нюйорк се присъедини към движението против рентата [Anti-Rent-Bewegung], облича този прост факт в своите обичайни комунистически и екзалтирани фрази, без да навлиза в самото съдържание на движението. С това той доказва, че му е съвсем неясна връзката между „Млада Америка“ и американските обществени условия. Освен отделните места, които вече имахме случай да цитираме, ще приведем още един пример за това, как той украсява с надути фрази за благото на цялото човечество плановете за аграрното движение за парцелиране на земевладението в американски мащаб.

В брой 10 на „Volks-Tribun“, в статията „Какво искаме ние“, се казва:

„Те“ — т. е. американските национал-реформисти — „наричат земята *общо* достояние на всички хора ... и настояват народното законодателство да вземе такива мерки, че 1,400-те милиона акра земя, която още не е попаднала в ръцете на грабителите-спекуланти, да бъде *запазена като неотчуждаемо общо достояние на цялото човечество*“.

„За да „запази за цялото човечество“ това „неотчуждаемо *общо достояние*“, той приема плана на национал-реформистите: „да се предаде на всеки земеделец, в която и страна да е роден, 160 акра американска земя за неговото изхранване“. В бр. 14 в статията „Отговор на Конце“ този план се излага така:

„От това непокътнато още народно достояние никой не трябва да получи във владение повече от 160 акра, а и това количество само при условие че сам ги обработва.“

И така, за да се запази земята като „неотчуждаемо *общо* достояние“, и то „на цялото човечество“, трябва незабавно да се започне с *подялбата* на тази земя. Криге си въобразява, че е в състояние *да забрани* с някакъв закон необходимите последици от тази подялба: концентрацията, промишления прогрес и т. н. 160-те акра земя му се представят като нещо неизменно, сякаш стойността на тази земна площ не е различна според нейното качество. „Земеделците“ ще обменят помежду си и с други хора, ако не самата земя, то нейните продукти. А щом се дойде дотам, скоро ще се окаже, че един „земеделец“ и без капитал, благодарение на своя труд и на

по-голямото природно плодородие на своите 160 акра, ще доведе другия до положението на свой *ратай*. А тогава не е ли все едно дали „земята“ или *продуктите* на земята „ще попаднат в ръцете на грабители-спекуланти“?

Да разгледаме сериозно този подарък, който Криге прави на човечеството.

1,400 милиона акра трябва да бъдат „запазени като неотчуждаемо общо достояние на цялото човечество“. При това на всеки „земеделец“ трябва да се дадат по 160 акра. Оттук можем да изчислим колко голямо е „човечеството“ на Криге: точно $8^3/_4$ милиона „земеделци“ или ако сметнем по 5 души на семейство, $43^3/_4$ милиона души. Можем също така да изчислим колко ще продължат тези „вечни времена“, в течение на които „пролетариатът в качеството си на представител на човечеството ще овладее цялата земя“ поне в Съединените щати. Ако населението на Съединените щати се удвоява със същата бързина, както досега (т. е. всеки 25 години), тогава тези „вечни времена“ ще продължат близо 40 години. Тези 1,400 милиона акра ще бъдат заети за 40 години и за следващите поколения няма да остане *нищо* за „овладяване“. Но тъй като безплатното раздаване на земя ще засили много имиграцията, „вечните времена“ на Криге могат да се свършат още по-рано, особено ако се вземе под внимание, че количеството земя за 44 милиона хора няма да стигне като отводен канал дори за сегашния европейски пауперизъм. В Европа всеки десети човек е паупер: само в британските острови има 7 милиона. Подобна политико-икономическа наивност срещаме в брой 13 в статията „Към жените“, където Криге казва, че ако град Нюйорк отстъпи своите 52,000 акра земя в Лонг-Айланд, това би било достатъчно, за да се освободи „изведнаж“ Нюйорк завинаги от всякакъв пауперизъм, нищета и престъпления.

Ако Криге беше погледнал на движението за освобождение на земята като на необходима при известни условия първа форма на пролетарското движение, ако беше оценил това движение като такова, което по силата на жизненото положение на класата, от която изхожда, необходимо трябва да се развие по-нататък в комунистическо движение, ако беше показал как комунистическите тенденции в Америка трябваше първоначално да се проявят в тази аграрна форма, която привидно противоречи на всякакъв комунизъм — тогава против това нищо не би могло да се възрази. Но Криге обявява тази форма на движение на действителни, определени хора, която има само подчинено значение, за дело на човечеството *изобщо*. Криге представя това дело — макар и да знае, че това противоречи на истината — за последна, най-висша цел на всяко дви-

жение изобщо, като по този начин превръща определената цел на движението в най-чиста високопарна безсмислица.

В същата статия в брой 10 той пее такива триумфални песни:

„По този начин биха се изпълнили най-сетне отдавнашните мечти на европейците, те биха намерили отсам океана земята, която трябва само да вземат и оплодотворят с труда на своите ръце, за да могат гордо да заявят в лицето на всичките тирани на света:

Това е *моята* колиба,
Която не вий сте строили.
Това е *моето* огнище,
Което ви изпълва с завист".

Криге би могъл да добави: това е *моето* торище, произведено от мене, жена ми, децата ми, ратая ми и добитъка ми. Но кои европейци биха видели тук осъществяването на своите „мечти"? Само не комунистическите работници, а ония банкрутирали бакали и занаятчии или разорени селяни, които се стремят към щастието да станат отново в Америка дребни буржоа и земеделци! А в какво се състои „мечтата", която ще се осъществи с помощта на тези 1,400 милиона акра? Само в това — да бъдат превърнати *всички хора в частни собственици.* Тази мечта е толкова осъществима и толкова комунистическа, колкото и мечтата да се превърнат всички хора в императори, крале и папи. Като последен образец на това, как Криге си представя комунистическите революционни движения и икономическите отношения, би могло тук да послужи още и следното изречение:

„*Всеки* човек трябва да научи от *всеки* занаят поне толкова, че да *може* в случай на нужда — ако някое нещастие го откъсне от човешкото общество — *да се справя за известно време без чужда помощ*".

Във всеки случай много по-лесно е да „разливаш" потоци от „любов" и да говориш за „себеотрицание", отколкото да се занимаваш с развитието на реалните отношения и практическите въпроси.

Отдел трети

МЕТАФИЗИЧНИ ФАНФАРОНАДИ

Брой 13 на „Volks-Tribun" — „Отговор на Золта".

1) Криге твърди в тази статия, че не бил „привикнал да се занимава с логична еквилибристика в безплодната пустиня на абстракциите". Обаче всеки брой на „Volks-Tribun" доказва, че Криге се занимава именно с „еквилибристика" — макар и не „логична" — чрез философски и сантиментални фрази.

2) Мисълта, че „отделният човек живее индивидуално“ (което е вече безсмислица), Криге изразява с помощта на следната нелогична „еквилибристика“: „Докато човешкият род изобщо намира своето въплъщение само в индивиди“.

3) От „усмотрението на творческия дух на човечеството“ — който никъде не съществува — зависело „прекратяването на сегашното положение на нещата“.

4) Ето какъв е идеалът за комунистическия човек: „Той носи печата на човешкия род“ (за кого не би могло да се каже същото още отсега?), „определя собствените си цели съобразно с целите на човешкия род“ (като че ли човешкият род е личност, която може да има свои цели!) „и само затова се старае да постигне напълно самия себе си, за да има възможност да се отдаде напълно на човешкия род такъв, какъвто е и какъвто може да стане“ (пълно самопожертвуване и самоунижение пред някакъв фантастичен призрак).

5) Отношението на отделния човек към човешкия род също се характеризира чрез следната високопарна безсмислица: „Ние всички, както и нашата индивидуална дейност, сме само симптоми на великото движение, което се извършва дълбоко в недрата на човечеството“. „Дълбоко в недрата на човечеството“ — къде е това? Според тази фраза действителните хора са само „симптоми“, отличителни знаци на едно „движение“, което се извършва „в недрата“ на някакъв призрачен свят.

6) Този селски поп превръща борбата за комунистическо общество в „търсене на оня велик дух на общността“, който той заставя да „искри с чудесни багри в *чашата на светото причастие*“ и като *„светия дух* да пламти в очите на брата“.

След като революционното комунистическо движение е превърнато по този начин в „търсене“ на светия дух и на светото причастие, Криге, разбира се, може също да твърди, че „достатъчно е *само да се познае*“ този дух, „за да се съединят всички хора чрез любовта“.

7) Този метафизически извод се предшествува от следното смесване на *комунизма* с *причастието**: „Духът, който тържествува над света, духът, който властвува над бурята и мълниите (!!!!), духът, който изцелява слепите и прокажените, духът, който дава на всички хора да отпият от *едно* вино“ (ние предпочитаме различните сортове) „и да вкусят от *един* хляб“ (френските и английските комунисти са по-взискателни), *„вечният* и *вездесъщ* дух — това е духът на общността“. Ако този „дух“ е действително „вечен и вездесъщ“, съвсем

* Игра на думи: „Kommunismus“ — „комунизъм“, „Kommunion“ — „причастие“. *Ред.*

непонятно е как може според Криге да се обясни толкова продължителното съществуване на частната собственост. Но, разбира се, този дух не е бил „познат“ и затова е бил „вечен и вездесъщ“ само в собственото въображение на Криге.

Така че Криге тук *под името комунизъм* проповядва старата религиозна немска философска фантазия, която *напълно противоречи на комунизма. Вярата,* и то вярата в „светия дух на общността“ — ето кое е най-малко нужно за осъществяването на комунизма.

Отдел четвърти

КОКЕТИРАНЕ С РЕЛИГИЯТА

Лигавите брътвежи на Криге за любовта и неговите нападки против егоизма не са, разбира се, нищо друго освен високопарни откровения на една напълно обзета от религията душа. Сега ще видим как Криге, който в Европа постоянно се представяше за атеист, се опитва тук под фирмата на комунизма да пласира всичките мерзости на християнството и напълно последователно завършва със *самооскверняване на човека.*

В бр. 10, в статиите „Какво искаме ние“ и „Херман Криге към Харо Харинг“ се твърди, че целта на комунистическата борба се състои в следното:

1) „Да превърне *религията на любовта* в истина и дълго очакваната общност на блажените обитатели на рая — в реалност“. Криге не забелязва само едно, а именно, че тези християнски мечтания са само фантастичен израз на съществуващия свят и че поради това тяхната „реалност“ *вече се проявява* в лошите отношения на този съществуващ свят.

2) „В името на тази *религия на любовта* ние искаме гладният да бъде нахранен, жадният да бъде напоен, голият да бъде облечен“ — искане, което вече цели 1,800 години се повтаря до втръсване без ни най-малък успех.

3) „Ние учим да се дава *любов“,* за да се

4) „получава *любов“.*

5) „В тяхното *царство на любовта* не могат да живеят никакви дяволи“.

6) „Неговата“ (на човека) *„най-свещена* потребност е да се *разтвори* цял, с цялата своя индивидуалност, в обществото на *любещите същества,* по отношение на които той не запазва нищо освен

7) своята *безгранична любов“.* Би могло да се помисли, че с тази безграничност теорията за любовта е достигнала своята връх-

на точка, която е толкова висока, че повече нищо не може да се измисли; оказва се обаче, че съществува нещо още по-високо.

8) „Какво представлява този горещ изблик на любов, тази готовност да се жертвуваш за всички, този *божествен стремеж* към общност, ако не *най-съкровената религия* на комунистите, на която липсва само съответният външен свят, за да се изрази в цялата пълнота на човешкия живот?" Но изглежда, че съвременният „външен свят" дава на Криге пълна възможност да „изразява" най-широко своята „най-съкровена религия", своя „божествен стремеж", своята „готовност да се жертвува за всички" и своя „горещ изблик" в „пълнотата на човешкия живот".

9) „Нима ние нямаме право да се отнесем сериозно към толкова дълго сдържаните подбуди на религиозното сърце и в името на бедните, нещастните, отритнатите да започнем борба, за да осъществим най-сетне прекрасното царство на братската любов?" И ето че Криге започва да се бори за сериозно отношение към подбудите на сърцето, но не на обикновеното, светското, а на религиозното; не на ожесточеното от действителната нужда, а на пълното с блажени фантазии сърце. „Религиозността на своето сърце" той веднага доказва с това, че като пастор говори от чуждо име, т. е. от името на „бедните". Като започва по този начин борбата, той дава ясно да се разбере, че на него лично комунизмът не е нужен, че той се намесва в борбата само от великодушна, самоотвержена, разливаща се самопожертвувателност заради „бедните, нещастните, отритнатите", които се нуждаят от неговата помощ. Това възвишено чувство преизпълня сърцето на този добър човек в часове на уединение и тъга и му служи като противоотрова срещу всички горчивини на лошия свят.

10) „С оня, който не поддържа такава партия, можем с право да се отнасяме като с враг на човечеството" — завършва Криге своята патетична тирада. Тази изпълнена с нетърпимост фраза като че ли противоречи на „готовността да се жертвуваш за *всички*", както и на „религията на любовта" към всички. Но тя е напълно последователен извод от тази нова религия, която, както и всяка друга, смъртно ненавижда и преследва своите врагове. Врагът на партията съвсем последователно се превръща тук в еретик, като от враг на реално съществуващата *партия*, с когото се води *борба*, той се превръща в подлежащ на *наказание* грешник, който е виновен пред съществуващото само във въображението *човечество*.

11) В писмото до Харо Харинг се казва: „Ние искаме да вдигнем всички бедни на въстание против мамон, под чието иго те са осъдени да се измъчват; а когато съборим страшния тиран от древния му тон, ние ще *обединим* човечеството с помощта на *любовта*,

ще го *научим* на съвместен труд и съвместно ползуване от плодовете на труда, за да настъпи най-сетне отдавна обещаното царство на радостта". За да се изпълни с гняв против съвременната власт на парите, Криге трябва преди всичко да превърне властта на парите в идола мамон. Този идол ще бъде съборен — как, това остава неизвестно; революционното движение на пролетариата от всички страни е сведено до единично въстание; а когато идолът бъде съборен, тогава ще се явят пророците — „ние", — за да „научат" пролетариата какво трябва да прави по-нататък. Тези пророци ще „научат" своето паство, което тук проявява поразително неразбиране на своите собствени интереси, как трябва „съвместно да се труди и съвместно да се ползува от плодовете на труда" и при това не толкова заради „съвместния труд и съвместното ползуване от неговите плодове", а главно само за да се изпълнят думите на писанието и да не пропаднат напразно пророкуванията на някои фантазьори, изказани преди 1,800 години. — Този маниер да се прибягва към пророчество се среща и на други места, например в бр. 8, в статиите „Що е пролетариат?" и „Андреас Дич". Ето няколко образци:

a) „Пролетарии, часът на вашето освобождение настъпи".

b) „Хиляди сърца радостно туптяха в очакване на великия час на сбъдването на обещаното", а именно: на настъпването на „великото царство на любовта ... на дългоочакваното царство на любовта".

c) Бр. 12, „Отговор на Кох, врага на поповете":

„Ето вече евангелието на вечното спасение на света трепетно се предава от уста на уста" и — дори — „от ръка на ръка". Това чудо с „трепетно предаващото се евангелие", тази глупост за „вечното спасение на света" напълно съответствува на другото чудо, че противно на очакванията отдавна отхвърлените пророчества на древните евангелисти започват да се осъществяват благодарение на Криге.

12) Ако изхождаме от това религиозно гледище, отговорът на всички *действително жизнени въпроси* може да се сведе само до няколко религиозно-високопарни *образа*, които замъгляват всякакъв смисъл, до няколко блестящи етикета като „човечество", „хуманност", „човешки род" и т. н., както и до превръщането на всяко *истинско дело* във *фантастична фраза*. Това особено се наблюдава в статията в бр. 8: „Що е пролетариат?" На поставения в заглавието въпрос се дава следният отговор: „Пролетариатът — това е *човечеството*" — *съзнателна* лъжа, че комунистите имали намерение да унищожат човечеството. Не напомня ли този отговор — „човечеството" — отговора на Сиейес на въпроса: що е третото съсловие?[4] Това показва как Криге обвива с мъгла историческите факти. Криге вед-

нага доказва това още веднаж чрез своето лицемерно-набожно изобразяване на американското движение против рентата. „Най-сетне защо пък самият този пролетариат в качеството си на човечество“ (необходима характерна маска, под която той трябва да се яви; преди малко пролетариатът се обявяваше за човечество, а сега човечеството е само качество на пролетариата) „да не изяви претенция за вечно притежаване на цялата земя като негово неоспоримо достояние?“ Виждаме как едно извънредно просто, практическо движение се превръща в празни думи като „човечество“, „неоспоримо достояние“, „вечност“ и т. н. и вследствие на това работата не отива по-далеч от „претенцията“. — Освен обикновените епитети като „отритнати“ и т. н., към които се присъединява и религиозният епитет „проклети“, всичко, което Криге съобщава за пролетариата, се ограничава в следните митологично-библейски образи:

„Прикованият Прометей“,
„Агнецът божи, който носи греховете на света“,
„Скитникът евреин“.

В заключение той задава характерния въпрос: „трябва ли човечеството вечно да се скита по земята като бездомен бродяга?“. А в същото време именно фактът, че част от това „човечество“ доста здраво е заседнала на земята, му е трън в очите!

13) Същността на религията на Криге е най-рязко изразена в следната фраза: „Ние трябва да правим нещо повече, отколкото да се грижим само за своята *собствена жалка личност* — ние принадлежим на човечеството“. Това позорно, отвратително угодничество към едно отделено от „собствената личност“ и противопоставено на нея „човечество“, което по този начин е превърнато в метафизическа — а у Криге дори в религиозна — фикция, това действително и извънредно „жалко“, робско унижение е крайният извод от религията на Криге, както и от всяка друга религия. Такова учение, което проповядва блаженството на раболепието и презрение към самия себе си, е напълно подходящо за доблестни... *монаси,* но никога не и за решителни хора, особено във време на борба. Остава само тези доблестни монаси да кастрират своята „собствена жалка личност“, за да засвидетелствуват надлежно своята вяра в способността на „човечеството“ да се възпроизвежда! — Щом Криге не е в състояние да измисли нещо по-добро от тези жалко изразени сантименталности, то той би постъпил по-умно, ако във всеки брой на „Volks-Tribun“ отново и отново провежда своя „отец Ламне“.

До какви практически последици довежда Кригевата религия на безкрайно състрадание и безгранично себеотрицание показват

ония досадни молби за работа, които се срещат почти във всеки брой на „Volks-Tribun". Така напр. в бр. 8 четем следното:

„Работа! Работа! Работа!"

„Нима между всички мъдри господа няма нито един, който не би счел за напразен труд да даде прехрана на честни семейства и да спаси беззащитни млади хора от нищета и отчаяние? Ето например Иохан Щерн от Мекленбург, който и досега е без работа, а той не иска нищо повече освен да му се даде възможност да работи до изнуряване за някой капиталист и да получи парче хляб, достатъчно за поддържането на неговата работоспособност. Нима това е прекалено искане в едно цивилизовано общество? — А Карл Гешайдтле от Баден? Това е един млад човек с отлични способности и не без образование; той изглежда толкова предан, толкова добър, че аз съм готов да гарантирам, че той е олицетворение на честността... И още един старец и много други млади хора молят за работа заради насъщния хляб. — Нека оня, който може да помогне, не се бави, в противен случай угризенията на съвестта му ще го лишат от сън в един момент, когато той ще има най-голяма нужда от сън. Наистина, вие можете да кажете: хиляди хора напразно молят за работа, не можем да помогнем на всички. О, вие бихте могли отлично да сторите това, но вие сте роби на егоизма и толкова безсърдечни, че не го правите. Но ако не искате да помогнете на всички, докажете поне, че у вас се е запазило поне малко човешко чувство и помогнете на толкова отделни хора, на колкото можете".

О, разбира се, стига само да пожелаят и те биха могли да помогнат на повече хора, отколкото могат! Това е практическата страна, действителната проява на самоунижението и самоосквернението, на което учи новата религия.

Отдел пети

ЛИЧНОТО УЧАСТИЕ НА КРИГЕ

Какъв характер има личното участие на Криге в неговия орган, неизбежно става ясно вече от приведените по-горе цитати. Затова ние ще засегнем тук само няколко точки.

Криге се явява като *пророк,* а затова по необходимост и като емисар на тайния съюз на есеите[5] — на „съюза на справедливостта". Ето защо, когато говори не от името на „угнетените", той говори в името на „справедливостта", която обаче не е обикновената справедливост, а справедливостта на „съюза на справедливостта". Той мистифицира не само *самия себе си,* той мистифицира също и *историята.* Той мистифицира действителното историческо развитие на комунизма в различните страни на Европа, за което той нищо не знае, като приписва произхода и успехите на комунизма на измислените, баснословни, напомнящи роман интриги на този съюз на есеите. За това може да се прочете във всеки брой и по-специално в отговора

до Харо Харинг, където се срещат също най-глупави фантазии за могъществото на този съюз.

Като истински *апостол на любовта* Криге се обръща преди всичко към жените, които той не счита за толкова порочни, че да могат да устоят на пламтящото от любов сърце; след това той се обръща към заварените агитатори „синовно и примирително“ — като „син“ — като „брат“ — като „възлюблен брат“ — и най-сетне като *човек* апелира към богатите. Едва пристигнал в Нюйорк, той пише послания до всички богати германски търговци, заплашва ги да ги оглуши със своята любов, но се пази да им каже открито какво иска от тях; той се подписва ту „човек“, ту приятел на хората“, ту „глупак“ и — „ще повярвате ли, скъпи приятели“? — никой не се отзовава на неговите високопарни брътвежи. Това не може да учуди никого освен самия Криге. — Известните ни вече цитирани фрази за любовта той понякога подправя с възклицания като: „Ура! Да живее общността, да живее равенството, да живее любовта!“ (бр. 12, „Отговор на Кох“). Поставянето на практически въпроси и съмнения (бр. 14, „Отговор на Конце“) той си обяснява само с предубедена злоба и упорство. Като истински пророк и възвестител на любовта той проявява цялата истерична раздразнителност на една измамена чиста душа против присмехулниците, невярващите и хората от стария свят, които не искат чрез сладостния пламък на неговата любов да се превърнат чудодейно в блажени „обитатели на рая“. В такова унило-сантиментално настроение той се обръща към тях в бр. 11, в статията, озаглавена „Пролет“: „Вие, които днес ни се надсмивате, вие скоро ще станете *благочестиви*, защото знайте: ще дойде пролет!“

Написано от К. Маркс и Ф. Енгелс на 11 май 1846 г.

Обнародвано в отделно литографирано издание през май 1846 г.

Подписи: Енгелс, К. Маркс и др

Печата се по текста на литографираното издание

The Northern Star,
AND NATIONAL TRADES' JOURNAL.
VOL. X. NO. 446 LONDON, SATURDAY, MAY 30, 1846. [illegible]

Ф. ЕНГЕЛС

НАРУШЕНИЕ НА ПРУСКАТА КОНСТИТУЦИЯ

В Прусия съществува един закон от 17 януари 1820 г., който забранява на краля да сключва каквито и да било държавни заеми без санкцията на генералните щати, т. е. събранието, което, както добре е известно, и досега още не съществува в Прусия. Този закон е единствената гаранция за жителите на Прусия, че ще получат някога конституцията, която им беше обещана още в 1815 г. Тъй като извън границите на Прусия не всички знаят за съществуването на този закон, правителството успя през 1823 г. да получи от Англия заем в размер на *три милиона фунта стерлинги* — първо нарушение на конституцията. След френската революция от 1830 г. пруското правителство — поради това, че беше принудено да се готви усилено за война, каквато тогава изглеждаше, че ще избухне, и понеже не разполагаше с пари — застави „Дружеството за задокеанска търговия"[6], правителствено предприятие, да сключи заем в размер на дванадесет милиона талера (1,700,000 ф. ст.); тази сума беше, разбира се, гарантирана от правителството и изразходвана от него — второ нарушение на конституцията. Като оставим настрана дребните нарушения като заемите от по няколко стотици хиляди фунта, получени чрез същото предприятие, пруският крал сега извърши трето грубо нарушение на конституцията. Тъй като кредитът на въпросното предприятие е, както изглежда, изчерпан, кралят упълномощи Пруската банка, която също е чисто правителствено учреждение, да издаде банкноти на сума десет милиона талера (1,350,000 ф. ст.). След приспадането на $3^1/_2$ милиона за обезпечение и $^2/_3$ милион за покриване на нарасналите банкови разходи, този „косвен заем", какъвто той е в действителност, ще възлезе на шест милиона талера, или почти на един милион фунта стерлинги. Отговорността

за този заем ще носи правителството, защото досега нито един частен капиталист не е акционер на Пруската банка. Трябва да се надяваме, че прусаците — особено буржоазията, която е най-заинтересована в конституцията — няма да оставят това без решителен протест.

Написано от Ф. Енгелс през май 1846 г.

Напечатено във вестник „The Northern Star", бр. 446 от 30 май 1846 г. с бележка на редакцията: „От нашия немски кореспондент"

Печата се по текста на вестника

К. МАРКС и Ф. ЕНГЕЛС

ПИСМО НА БРЮКСЕЛСКИЯ КОМУНИСТИЧЕСКИ КОРЕСПОНДЕНТСКИ КОМИТЕТ ДО Г. А. КЬОТГЕН[7]

Брюксел, 15 юни 1846 г.

ДО Г. А. КЬОТГЕН ЗА ПО-НАТАТЪШНО ПРЕДАВАНЕ

В отговор на вашето обръщение, което ни беше изпратено преди няколко дни, бързаме да ви съобщим следното:

Ние сме напълно съгласни с вашето мнение, че германските комунисти трябва да ликвидират съществуващата досега между нас разединеност и да установят постоянни взаимни връзки; съгласни сме и с това, че е необходимо да се създават дружества за четене и дискусии, тъй като комунистите трябва преди всичко да постигнат яснота в собствената си среда, което не може да се постигне в задоволителна степен без редовни събрания, свиквани за обсъждане на въпросите на комунизма. Ние сме също напълно съгласни с вас, че трябва да се разпространяват евтино издадени популярни произведения и брошури с комунистическо съдържание. Трябва веднага енергично да се пристъпи и към едното, и към другото. Вие намирате за необходимо да се определят редовни парични вноски; но във връзка с това ние от своя страна се изказваме против вашето предложение да се поддържат за сметка на тези вноски литератори и да им се създаде осигурено съществуване. По наше мнение вноските трябва да се изразходват само за печатане на евтини комунистически позиви и брошури, както и за покриване на разходите, свързани с кореспонденцията, в това число и с кореспонденцията, която се изпраща оттук зад граница. Трябва да се определи минимумът на месечните вноски, за да имаме във всяко време точна представа какво можем да изразходваме за общите цели. Освен това необходимо е да ни съобщите имената на членовете на вашето комунистическо дружество, тъй като ние трябва да знаем с кого работим, както и вие сте осведомени по отношение на нас. Най-сетне очакваме да ни съобщите размера на месечните вноски, предназначени за общи

цели, за да пристъпим колкото може по-скоро към печатане на няколко популярни брошури. Че тези брошури не могат да бъдат издадени в Германия, е ясно от само себе си и не се нуждае от доказване.

Относно бундестага, пруския крал, местното съсловно събрание и т. н. вие наистина си правите големи илюзии. Обръщението би могло да има въздействие само ако в Германия вече съществуваше силна и организирана комунистическа партия, каквато в действителност няма. Една петиция е добра само тогава, когато представлява същевременно и заплаха и зад нея стои компактна и организирана маса. Единственото, което можете да направите, ако местните условия за това са благоприятни, е да излезете с петиция, покрита с *многобройни,* внушителни подписи на работници.

Считаме, че сега е още ненавременно свикването на комунистически конгрес. Едва когато по цяла Германия бъдат образувани комунистически дружества и бъдат събрани средства за борба, ще може с надежда за успех да се свикат на конгрес делегати на отделните дружества. Ето защо това не може да се осъществи по-рано от идната година.

Дотогава единственото средство за съвместна дейност ще бъде писменото обсъждане на въпросите и редовната връзка чрез кореспонденция.

Ние вече започнахме от време на време да кореспондираме оттук с английските и френските комунисти, както и с германските комунисти, които живеят в чужбина. Ще ви информираме винаги, щом получим сведения за комунистическото движение в Англия и Франция, и в нашата редовна преписка ще ви съобщаваме всичко, което научим.

Молим да ни дадете *сигурен* адрес (и повече не пишете пълното име, напр. „Г. А. Кьотген", което изведнаж издава и изпращача, и адресанта).

Пишете ни на следния *напълно сигурен* адрес:
До г-н Ф. Жиго, улица Бодембрук, Брюксел.

К. Маркс, Ф. Енгелс, Ф. Жиго, Ф. Волф

Веерт Ви изпраща привети, той сега е в Амиен.

Ако осъществите вашето намерение относно петицията, единственият резултат ще бъде, че комунистическата партия открито ще покаже своята слабост и в същото време ще даде възможност на правителството да узнае имената на хората, които то трябва специално да следи. Ако не успеете да съберете под петицията на ра-

ботниците поне 500 подписа, тогава по-добре подайте петиция за прогресивно подоходен данък, както се готвят да направят трирските буржоа, а ако тамошните буржоа не се присъединят и към тази петиция — е, тогава присъединявайте се от време на време към техните публични демонстрации, постъпвайте с тях езуитски, отърсете се от наистина германското благоприличие, доверчивост и сантименталност, подписвайте и поддържайте буржоазните петиции за свобода на печата, за конституция и т. н. Ако може да се постигне това, ще настъпи нова ера за комунистическата пропаганда. Нашите средства ще се увеличат, антагонизмът между буржоазията и пролетариата ще се изостри. В партията трябва да поддържаме всичко, което ѝ помага да върви напред, и да не се отдаваме при това на скучно моралистично резоньорство. Освен това за воденето на кореспонденцията трябва да си изберете постоянен комитет, който да съставя и обсъжда проектите за писмата, които ни изпращате, и редовно да се събира. Иначе няма да има ред в работата. За съставянето на писмата трябва да изберете човек, когото считате за най-подходящ. Личните съображения трябва изцяло да се изоставят, те развалят всичко. Разбира се, имената на членовете на комитета трябва да ни бъдат съобщени.

Привет: *Гореподписаните*

Написано от К. Маркс и Ф. Енгелс на 15 юни 1846 г.

За пръв път обнародвано в списанието „Большевик“, бр. 3 от февруари 1933 г.

Печата се по ръкописа

Ф. ЕНГЕЛС

ВЪПРОСЪТ ЗА ПРУСКАТА БАНКА

На вас вероятно ви е вече известно, че намерението на пруския крал да прави пари от хартия беше счетено за неосъществимо. Двама от чиновниците, завеждащи държавните дългове, отказаха да поставят своите подписи върху новите банкноти, издаването на които по тяхно мнение означава ново увеличение на държавния дълг и следователно трябва да бъде гарантирано от генералните щати. В желанието си да покаже, че може да получи колкото си иска пари, Фридрих-Вилхелм IV е измислил сега много по-добър план. Вместо десет милиона той иска да получи тридесет: двадесет милиона книжни пари и десет милиона в сигурни, солидни златни и сребърни монети. Той възнамерява да събере капитал в размер на десет милиона с помощта на акции, „върху които, както се вижда, няма да се плащат дивиденди, а само $3^1/_2$ процента годишна лихва и които, за да не станат предмет на спекула, ще се предават в други ръце само в случай на смърт на притежателя"!!! Могат ли такива книжа да бъдат наречени *акции?* А защо пък и не? Негово пруско величество декретира, че те *са* акции, и храни безразсъдната надежда да намери голям брой капиталисти, които ще бъдат достатъчно глупави да вложат десет милиона талера в тези неподлежащи на отчуждаване, неподвижни, три и половина процентови банкови акции! И това в един момент, когато капиталистите, спекулирайки с железопътните акции, могат да получат много по-висока лихва. Ако кралят намери нужния му брой глупци и заеме от тях десет милиона в *звонкови монети,* тогава той би издал банкноти за *двадесет* ми-

лиона и би увеличил националния дълг с общо тридесет милиона. Наистина, ето един начин да получиш колкото искаш пари! Да ламтиш за тридесет милиона, когато не можеш да получиш и десет!

Написано от Ф. Енгелс в края на юни 1846 г.

Напечатано във вестник „The Northern Star“, бр. 451 от 4 юли 1846 г. с бележка на редакцията: „От нашия кореспондент“

Печата се по текста на вестника

К. МАРКС и Ф. ЕНГЕЛС

ОБРЪЩЕНИЕ НА ГЕРМАНСКИТЕ ДЕМОКРАТИ-КОМУНИСТИ В БРЮКСЕЛ ДО г-н ФЪРГЕС О'КОНОР

Уважаеми господине!

Във връзка с Вашия блестящ успех в изборите в Нотингам ползуваме се от случая да поздравим Вас, а във Ваше лице и английските чартисти със забележителната победа. Ние считаме, уважаеми господине, че поражението на фритредерския министър*, който бе отхвърлен през време на откритото гласуване[8] от огромното чартистко мнозинство, и то точно в момента, когато принципите на свободната търговия възтържествуваха в законодателството[9], е признак, че английската работническа класа отлично разбира каква позиция трябва да заеме след победата на принципите на свободната търговия. Този факт ни показва колко добре работническата класа е разбрала, че сега, когато буржоазията проведе своето главно мероприятие и когато — за да бъде призната за управляваща класа на Вашата страна — ѝ остава само да замени сегашния слаб, съглашателски кабинет с едно енергично, истински буржоазно правителство — че сега великата борба между капитала и труда, между *буржоата* и *пролетария* трябва да навлезе в решаващата си фаза. Отсега нататък бойното поле е очистено в резултат на отстъплението на земевладелската аристокрация; буржоазията и работническата класа са единствените класи, между които може да се води борбата. Всяка от борещите се страни има свой собствен боен лозунг, диктуван от нейните интереси и от положението ѝ по отношение на противната страна: буржоазията — „разширяване на търговията с всички средства и правителство на памучните лордове на Ланкшайр, което да осъществи това“; работническата класа — „демократично

* Дж. К. Хобхауз. *Ред.*

преобразование на конституцията на базата на Народната харта[10]", в резултат на което работническата класа ще стане управляваща класа на Англия. Ние с радост се убеждаваме, че английските работници напълно разбират това изменило се съотношение на силите; те разбират, че след окончателното поражение на третата страна, аристокрацията, за чартистката агитация е настъпил нов период, че отсега нататък чартизмът трябва да играе и ще играе видна роля въпреки „заговора на мълчанието" от страна на буржоазния печат и най-сетне, че в тези нови условия пред работниците застават нови задачи. Че тези нови задачи им са съвсем ясни, доказва тяхното намерение *да вземат участие в балотажа* през време на предстоящите общи избори.

Ние трябва особено да Ви поздравим, уважаеми господине, за Вашата блестяща реч на изборите в Нотингам, в която Вие така ярко сте обрисували противоположността между демокрацията на работническата класа и либерализма на буржоазията.

Ние Ви поздравяваме също за единодушния вот на доверие, който Ви беше изразен спонтанно от цялата чартистка организация по повод на клеветническите изказвания на Томас Купер, този човек със съмнителна *честност*. Чартистката партия може само да спечели от изключването от нейните редове на такива замаскирани буржоа, които, представяйки се за чартисти с цел да спечелят популярност, същевременно се стараят да спечелят благоволението на буржоазията чрез лични ласкателства по адрес на нейните литературни представители (като графиня Блесингтън, Чарлс Дикенс, Д. Джеролд и други „приятели" на Купер) и проповядване на такива гнусни и позорни бабешки доктрини като доктрината за „непротивенето".

И най-сетне, уважаеми господине, трябва да благодарим на Вас и на Вашите помощници за благородното и просветено ръководене на вестник „Northern Star"[11]. Без да се колебаем нито за миг, ние заявяваме, че „Star" е единственият английски вестник (с изключение може би на „People's Journal", орган, за който знаем само по „Star"), който е осведомен за истинското положение на партиите в Англия, който, демократичен по своята същност и свободен от национални и религиозни предразсъдъци, истински съчувствува на демократите и работниците (което в днешно време е почти едно и също) от целия свят; по всички тези въпроси той изразява мнението на английската работническа класа и затова е единственият английски вестник, който действително заслужава да бъде четен от демократите от континента. С настоящето ние заявяваме, че ще положим всички усилия, за да увеличим разпространението на „Northern Star" на континента и да издействуваме преводи от него да се поместват в колкото може повече континентални вестници.

Ние ви изказваме тези чувства, уважаеми господине, в качеството си на признати представители на много от германските комунисти в Германия за всичките им сношения с чуждестранните демократи.

От името на германските демократи-комунисти в Брюксел.

Комитет: *Енгелс*
Ф. Жиго
Маркс

Брюксел, 17 юли 1846 г.

Написано от К. Маркс и Ф. Енгелс

Напечатано във вестник „The Northern Star“ бр. 454 от 25 юли 1846 г.

Печата се по текста на вестника

Ф. ЕНГЕЛС

ПРАВИТЕЛСТВО И ОПОЗИЦИЯ ВЪВ ФРАНЦИЯ[12]

И така, камарите се събраха на сесия. Камарата на перовете разгледа делото на Жозеф Анри, новоизкалъпения цареубиец, и сега, както обикновено, няма какво да прави. Камарата на депутатите усърдно се занимава с проверката на правилността на избора на своите членове и използува този случай, за да демонстрира чувствата, които я въодушевяват. Никога досега от революцията в 1830 г. насам не е било проявявано такова откровено безсрамие, такова пренебрежение към общественото мнение. Най-малко три пети от депутатите са верни приятели на правителството; с други думи, това са или едри капиталисти, търговци и спекуланти с железопътни акции на парижката борса, банкери, едри индустриалци и други подобни, или пък техни покорни слуги. Днешната законодателна власт повече от всяка предшествуваща е въплъщение на думите, които Лафит каза на другия ден след юлската революция: „Отсега нататък ние, банкерите, ще управляваме Франция." Тя е найяркото доказателство за това, че управлението на Франция се намира в ръцете на едрата финансова аристокрация, в ръцете на haute bourgeoisie*. Съдбата на Франция се решава не в кабинета на Тюйлери, не в камарата на перовете, дори не в камарата на депутатите, а на парижката борса. Истинските министри не са господа Гизо и Дюшател, а господа Ротшилд, Фулд и другите крупни парижки банкери, чиито грамадни състояния ги правят най-видните представители на останалата част от тяхната класа. Те управляват правителството, а правителството се грижи в изборите да спечелят само такива хора, които са предани на съществуващия режим и на

* — буржоазните магнати. *Ред.*

ония, които извличат полза от него. Този път те постигнаха твърде значителен успех: правителствената протекция и всички видове подкуп, съединени с влиянието на капиталистическата върхушка върху ограничения брой избиратели (по-малко от 200,000), които всички повече или по-малко принадлежат към тяхната собствена класа, ужасът, който предизвика у състоятелните хора твърде навременният опит да бъде застрелян кралят, и, най-сетне, увереността, че Луи-Филип няма да преживее сегашните камари (пълномощията на които изтичат през 1851 г.) — всичко това беше достатъчно, за да задуши всяка сериозна опозиция в повечето изборни събрания. И сега, когато тази безценна камара се е събрала, тя се грижи както трябва за себе си. Независимите избиратели за стотни път подаваха петиции и протести против преизбирането на депутатите — протежета на правителството, като твърдяха и доказваха, или пък изразяваха готовност да докажат, че изборите почти във всички случаи са били съпровождани с най-груби нарушения на закона от страна на правителствените чиновници, че са били пускани в ход подкупи, заплахи, всевъзможни форми на протекция. Но мнозинството на камарата не обръща ни най-малко внимание на тези факти. Всеки депутат от опозицията, който се опитва да вдигне глас на протест против тези мерзости, бива принуждаван да замлъкне чрез свирене, шум и викове: „да се гласува, да се гласува!". И всички беззакония се покриват със санкциониращо гласуване. Паричните тузове се опиват от своята власт и предчувствувайки, че тя няма да продължи много дълго, бързат да се възползуват от настоящия момент.

Не е трудно да се досетим, че извън този тесен кръг от капиталисти съществува всеобща опозиция против сегашното правителство и ония, на чиито интереси то служи. Център на тази опозиция е Париж, където влиянието на паричните тузове върху избирателите е толкова малко, че от четиринадесетте депутата от департамента Сена само двама са привърженици на правителството, а дванадесет принадлежат към опозицията. Повечето от буржоазните избиратели в Париж принадлежат към партията на Тиер и О. Баро. Тези избиратели се стремят да турят край на изключителното господство на Ротшилд и К^0, да възстановят независимото и почетно положение на Франция в отношенията ѝ с външния свят и, може би, да издействуват ограничена избирателна реформа. Повечето от притежателите на работилници, бакалници и пр., които нямат избирателно право, са по-радикално настроени и искат такава избирателна реформа, която би им дала право на глас; мнозина от тях са също привърженици на вестниците „National" или „Réforme"[13] и се присъединяват към демократическата партия, която обхваща

значителна част от работническата класа. Тази партия се дели на няколко фракции, като най-многобройната от тях, поне в Париж, е съставена от комунистите. Всички тези различни фракции — разбира се, всяка по свой особен начин — водят борба против съществуващия режим. Преди известно време беше поставено началото на един нов начин на борба, за който заслужава да се спомене. Един работник написа памфлет против ръководителя на този режим — не против Луи-Филип, а против „Ротшилд I, краля на лихварите"[14]. Успехът на този памфлет (той вече претърпя около двадесет издания) показва колко правилно е бил насочен ударът. Крал Ротшилд беше принуден на два пъти да се защищава в печата от тези атаки на един никому неизвестен човек, цялата собственост на когото беше дрехата на гърба му. Публиката се отнесе с огромен интерес към тази полемика. Обнародвани са вече близо тридесет брошури pro и contra*. Ненавистта към Ротшилд и другите парични тузове е извънредно голяма и по думите на един германски вестник Ротшилд трябва да направи от това предупреждение извода, че за него би било по-добре да премести главната си квартира някъде по-далече от вечно клокочещия вулкан — Париж.

Написано от Ф. Енгелс около 1 септември 1846 г.

Напечатано във вестник „The Northern Star", бр. 460 от 5 септември 1846 г. с бележка на редакцията: „От нашия собствен кореспондент"

Печата се по текста на вестника

* — за и против. *Ред.*

Ф. ЕНГЕЛС

ПРУСКАТА КОНСТИТУЦИЯ

Най-сетне това дългоочаквано произведение на изкуството видя бял свят![15] Най-сетне — ако вярваме на „Times“, „Globe“[16], на някои френски и на някои германски вестници — Прусия влезе в редиците на конституционните държави. Обаче вестник „Northern Star“ вече достатъчно убедително доказа, че тази така наречена конституция е само капан за пруския народ с цел да бъде лишен от правата, обещани му от покойния крал* по времето, когато кралят се нуждаеше от подкрепата на народа. Че това е действително така, че посредством тази така наречена конституция Фридрих-Вилхелм се опитва да се сдобие с пари, без да бъде длъжен да прави каквито и да било отстъпки на общественото мнение — това безусловно е вън от всякакво съмнение. Демократичните вестници на всички страни — във Франция особено „National“ и „Réforme“ и дори правителственият вестник „Journal des Débats“[17] — всички са на това мнение. Дори лишеният от всякаква свобода германски печат изпуща думи, от които може да се направи само един извод, а именно че партията на прогреса в Прусия много добре разбира лукавите намерения на „чистосърдечния, великодушен“ крал. И така, въпросът се свежда до следното: ще успее ли кралят да осъществи своите планове? Ще се окаже ли централното съсловно събрание достатъчно глупаво или достатъчно страхливо да гарантира един нов заем, без да е осигурило широки свободи на народа — и да даде по този начин на краля възможност да запази днешната система на управление за неопределено време?

Ние отговаряме: не, то няма, то не може да направи това.

* — Фридрих-Вилхелм III. *Ред.*

Съществуващата в Прусия досега форма на управление беше обусловена от съотношението на силите между пруската аристокрация и пруската буржоазия. Аристокрацията до такава степен загуби своето минало могъщество, богатство и влияние, че вече не можеше, както по-рано, да държи краля в подчинение. Буржоазията не беше още достатъчно силна, за да се освободи от сковаващия нейното търговско и промишлено развитие мъртъв товар — аристокрацията. По този начин кралят, който представляваше централната власт в държавата и бе поддържан от многобройната класа на правителствените чиновници, граждански и военни, и който освен това се разпореждаше с армията, можеше да държи в подчинение буржоазията с помощта на аристокрацията и аристокрацията — с помощта на буржоазията, като задоволяваше интересите ту на едната, ту на другата класа и уравновесяваше доколкото е възможно тяхното влияние. През този стадий на абсолютна монархия преминаха почти всички цивилизовани европейски страни, а в най-развитите от тях той сега е отстъпил място на буржоазното управление.

Прусия, най-развитата от германските държави, нямаше досега достатъчно богата, силна, сплотена и енергична буржоазия, за да събори господството на абсолютизма и да унищожи остатъците от феодалната аристокрация. Но двата съперничещи си елемента — аристокрацията и буржоазията — са поставени в такива условия, че в хода на естественото развитие на промишлеността и цивилизацията единият от тях (буржоазията) неизбежно става по-богат и по-влиятелен, докато другият (аристокрацията) неизбежно запада, разорява се и все повече и повече губи своето влияние. И наистина, докато положението на пруската аристокрация и на едрите земевладелци от година на година се влошаваше — най-напред в резултат на разорителните войни с Франция в началото на този век, след това вследствие на английските житни закони, които им затвориха достъпа на английския пазар, по-нататък вследствие на конкуренцията на Австралия в производството на един от главните техни продукти, вълната, както и вследствие на много други обстоятелства, — в същото време пруската буржоазия извънредно увеличи своите богатства, разви производителните сили и засили своето влияние изобщо. Войните с Франция и затварянето на континенталните пазари за английските промишлени стоки създадоха в Прусия фабрична промишленост; а когато отново настъпи мир, новоизникналите индустриалци бяха вече достатъчно силни, за да заставят правителството да им сервира като подарък покровителствените мита (1818 г.). Скоро след това беше основан Митническият съюз — едно обединение, което почти изключително от-

говаряше на интересите на буржоазията[18]. А главно, жестоката конкурентна борба между различните търговски и промишлени нации през последните тридесет мирни години постави донякъде инертната пруска буржоазия пред дилемата: или да се остави да бъде окончателно разорена от чуждестранната конкуренция, или да заработи сериозно по примера на своите съседи.

Засилването на буржоазията се извършваше почти незабележимо до 1840 г., когато тя сметна, че възшествието на престола на новия крал е подходящ момент, за да покаже, че от 1815 г. в Прусия нещата доста са се изменили. Не е необходимо да напомняме колко успешно се развиваше след 1815 г. движението на буржоазията, как то се разпространи върху всички области на кралството, така че в края на краищата обхвана цялата буржоазия, значителна част от селячеството и дори не малко аристократи. Представителен строй, свобода на печата, публично съдопроизводство, несменяемост на съдиите, съд със съдебни заседатели — такива бяха исканията на буржоазията. Селячеството и дребните земевладелци — поне в ония области на кралството, където равнището на просветата беше по-високо — много добре разбираха, че тези мероприятия отговаряха и на техните интереси, защото само чрез тях те можеха да се надяват да се освободят от остатъците на феодализма и да придобият онова влияние върху законодателството, което се стремяха да имат. По-бедната част от аристокрацията смяташе, че конституционният строй би могъл да й осигури в законодателните органи положение, което да съответствува на нейните интереси и че във всеки случай този нов строй няма да бъде за нея по-разорителен, отколкото строят, при който живее. От такива съображения към либералното движение се присъедини главно аристокрацията на същинска Прусия и Познан, която особено силно страдаше от липсата на пазари за своите продукти.

Положението на самата буржоазия ставаше все по-затруднително. Тя разви до значителни размери своите промишлени и минни предприятия, както и корабоплаването; тя стана главен доставчик на целия пазар, обхванат от Митническия съюз; нейното богатство и нейният брой нараснаха извънредно много. Но колосалното развитие на английската фабрична и минна промишленост през последните десет-петнадесет години изправи пруската буржоазия пред заплахата на смъртно опасна конкуренция. При всяко препълване на английския пазар областите, които влизаха в Митническия съюз, се наводняваха с големи количества английски стоки, които се продаваха на цени по-разорителни за германците, отколкото за англичаните, защото последните в периодите на процъфтяване на търговията получаваха високи печалби на американския и други па-

Карикатура от Фр. Енгелс на тронното слово на Фридрих-Вилхелм IV при откриването на Съединения ландтаг в Берлин на 11 април 1847 г.
Напечатано в специално приложение
към „Deutsche-Brüsseler-Zeitung“ от 6 май 1847 г.

зари, докато прусаците при никакви обстоятелства не можеха да продават своите стоки където и да било отвъд своите собствени митнически граници. Техните кораби почти нямаха достъп в пристанищата на чуждите държави, докато в пруските пристанища влизаха кораби под различни флагове на равни права с пруските кораби. Така че, макар и в Прусия да има сравнително малко капитали, стана трудно да им се намери изгодно приложение. Търговията беше сякаш под постоянен натиск; фабрики, машини, стоки бавно, но непрекъснато се обезценяваха; и това състояние на всеобща скованост беше само за кратко време прекъснато от железопътните спекулации, които се разпространиха в Прусия през последните осем години. Тези спекулации, повишавайки стойността на наличните пари, ускориха падането на цените на стоките и сами по себе си се оказаха, общо взето, не твърде изгодни, защото голяма част от страната е сравнително рядко населена и търговията тук е слабо развита. И все пак тези спекулации предлагаха по-големи шансове за получаване на печалби, отколкото капиталовложенията в другите отрасли на промишлеността; затова с тях се заловиха всички, които притежаваха известни капитали. Както става винаги, тези спекулации много скоро придобиха трескав характер и завършиха с криза, тежестта на която вече почти дванадесет месеца изпитват паричните пазари на Прусия. По този начин в началото на текущата година буржоазията се оказа в извънредно затруднено положение: на паричните пазари се чувствуваше небивал недостиг от налични пари; промишлените окръзи повече от всякога се нуждаеха от покровителствени мита, които правителството им отказваше; пристанищните градове се нуждаеха от навигационни закони — единственото средство за облекчаване на тяхното положение; и най-главното — на зърнените пазари започна повишаване на цените, което доведе страната до състояние, близко до глад. Всички тези причини, които предизвикваха недоволство, се отразяваха същевременно и в много по-силна степен върху положението на народа: силезийските тъкачи изпаднаха в тежка нужда; памучните фабрики спряха да работят; в обширния рейнски промишлен окръг почти всички работници останаха без работа, голяма част от картофената реколта бе унищожена и хлябът се продаваше на такива цени, както през гладните години. Очевидно беше, че за буржоазията е настъпил моментът да отнеме управлението на страната от малоумния крал, немощната аристокрация и високомерната бюрокрация и да го вземе в ръцете си.

Един любопитен факт, който се повтаря във всички революционни епохи: в самия момент, когато класата, която възглавява движението, се оказва в най-благоприятни условия, за да доведе това

движение докрай, старото, отживялото правителство бива принудено да апелира за помощ именно към тази ръководна класа. Така в 1789 г. във Франция, когато гладът, застоят в търговията, разприте между аристокрацията тласкаха, тъй да се каже, буржоазията към революция, в същия този момент правителството, след като изчерпа своите парични ресурси, бе принудено да започне революцията чрез свикването на Генералните щати. Същото става в 1847 г. в Прусия. В същия момент, когато по-инертната пруска буржоазия по силата на обстоятелствата е почти принудена да измени системата на управлението, кралят поради нужда от пари е принуден сам да започне изменението на тази система и на свой ред да свика пруските генерални щати. Няма съмнение, че щатите биха му оказали много по-малка съпротива, отколкото ще окажат сега, ако на паричния пазар цареше спокойствие, ако фабриките работеха в пълен ход (а за това е необходима цъфтяща търговия и осигурен пласмент, а следователно и високи цени за промишлените стоки в Англия) и равнището на житните цени беше достатъчно ниско. Но така е: в периодите на приближаваща революция прогресивните обществени класи винаги имат всички предимства на своя страна.

В течение на 1845 и 1846 г. аз неведнаж съм посочвал на читателите на „Star“, че пруският крал се намира в твърде затруднено финансово положение; в същото време аз насочвах вниманието им върху различните изкусни проекти, с които неговите министри се опитваха да му помогнат да се измъкне от тежкото положение, и предсказвах, че цялата работа неизбежно ще свърши със свикването на генералните щати. Така че това събитие не дойде неочаквано и също така не беше, както сега го представят, проява на добрата воля на негово разточително величество; само крайната нужда, немотията и разорението можеха да тласнат краля към подобна стъпка и в Прусия това е ясно на всяко дете. Следователно единственият въпрос е дали пруската буржоазия ще се съгласи да гарантира един нов заем и по този начин да позволи на краля да продължава предишната си политика и още седем години да пренебрегва нейните искания и нужди.

Ние вече отговорихме на този въпрос. Тя не може да се съгласи. Ние доказахме това, като изхождахме от положението на всяка една класа, а сега ще го докажем, изхождайки от състава на самите генерални щати:

представители на висшата и низшата аристокрация — 311;
представители на градовете и на селячеството — 306.

Тъй като кралят обяви своето намерение да увеличи броя на представителите на висшата аристокрация (те са всичко 80) чрез

назначаване на нови перове, ние можем да прибавим към аристокрацията още тридесет души; и така ще имаме 341 представители на аристокрацията, или правителствена партия. Ако спаднем от тях либералните елементи от низшата аристокрация, а именно цялата аристокрация, на същинска Прусия, две трети от аристокрацията на Познан и някои представители на рейнската, силезийската, бранденбургската и вестфалската аристокрация, общо, да кажем, 70 либерални депутата, които гласуват заедно с представителите на градовете и селячеството, ще се получи следното съотношение на партиите:

аристокрация, т. е. правителствена партия — 271;

градове и селячество, т. е. либерална опозиция — 376.

Така че дори да допуснем, че тридесет или четиридесет представители на градовете и селячеството от глухите райони ще гласуват за правителството, все пак можем да смятаме, че за либералите ще остане едно мнозинство от двадесет и пет до петдесет гласа и ако либералите проявят малко енергия, не ще им бъде трудно в отговор на всяко искане за пари да издигат искане за въвеждане на либерални институции. Освен това няма съмнение, че при сегашните обстоятелства народът ще поддържа буржоазията и със своя натиск отвън, който е много необходим, ще укрепи смелостта и ще засили енергията на опозицията вътре в събранието.

И така, пруската конституция, която сама по себе си е нищожна, все пак открива нова епоха за Прусия, както и за цяла Германия. Тя бележи падането на абсолютизма и аристокрацията и идването на власт на буржоазията; тя поставя началото на едно движение, което много скоро ще доведе до установяването на представителен строй за буржоазията, до въвеждането на свобода на печата, на независими съдии и на съд със съдебни заседатели и дори е трудно да се каже с какво може да завърши това движение. Тя означава повтаряне на 1789 г. в Прусия. И макар че в започващото се сега революционно движение е непосредствено заинтересована само буржоазията, все пак това движение далеч не е безразлично и за интересите на народа. Именно от момента, когато се утвърждава властта на буржоазията, започва отделното, самостоятелно демократично движение. В борбата против деспотизма и аристокрацията народът, демократическата партия, може да играе само подчинена роля — първото място в тази борба принадлежи на буржоазията. Но от момента, когато буржоазията установява своето собствено управление, когато тя става въплъщение на нов деспотизъм и на нова аристокрация, противостоящи на народа — от този момент демокрацията се явява като единствената, изключителна партия на прогреса; от този момент борбата се опростява, става борба само между две страни и по силата на това обстоятелство тя се превръща във „война на

живот и смърт". Историята на френската и английската демократически партии напълно потвърждава това.

Необходимо е да се отбележи още едно обстоятелство. Завладяването на политическата власт от пруската буржоазия ще измени политическата обстановка във всички европейски страни. Съюзът на северните държави ще се разпадне. Австрия и Русия, главните грабители на Полша, ще се окажат съвсем изолирани от останала Европа, тъй като Прусия ще увлече след себе си по-малките германски държави, които всички имат конституционни правителства. Така че последиците от тази нищожна конституция — преминаването на три четвърти от Германия от лагера на инертната Източна Европа в лагера на прогресивната Западна Европа — съвсем ще изменят съотношението на силите в Европа. През февруари 1846 г. избухна последното полско въстание[19]. През февруари 1847 г. Фридрих-Вилхелм свиква своите генерални щати. *Близък е часът, когато Полша ще бъде отмъстена!*

Написано от Ф. Енгелс в края на февруари 1847 г.

Напечатано във вестник „The Northern Star" бр. 489 от 6 март 1847 г. с бележка на редакцията: „От нашия немски кореспондент"

Подпис: Е.

Печата се по текста на вестника

К. МАРКС

БЕЛЕЖКА ПРОТИВ КАРЛ ГРЮН[20]

„Trier'sche Zeitung"[21] помества една статия, датирана *„Берлин, 20 март"*, относно моята, още намираща се под печат брошура „Противоречия в системата на икономическите противоречия на г-н Прудон, или Нищета на философията". Берлинският кореспондент ме превръща в автор на една поместена в „Rhein-und Mosel-Zeitung" и на други места кореспонденция за тази брошура, за съчинението на Прудон[22] и дейността на неговия преводач г. Грюн. Той отново и отново ме величае като „редактор на *бившия* „Rheinische Zeitung""[23] — израз, заимствуван от брюкселския кореспондент, т. е. от автора на споменатата кореспонденция. Нашият приятел разпространява своите инсинуации, като се *„опира* на познаването на съвременното състояние на печата в Германия". Ако иска, той може не само в своите инсинуации, но и в цялото си литературно битие да се *„опира* на познаването на съвременното състояние на печата в Германия". Аз му отстъпвам това толкова прекрасно изпитано на практика „познаване на съвременното състояние на печата в Германия". Но този път то не му е послужило за *„опора"*.

Така нареченият берлински кореспондент е трябвало само да прочете моите изказвания за Прудон в „Критическа критика"[24], за да се убеди, че кореспонденцията, против която той се опълчва, макар и да може да е била изпратена от Брюксел, в никой случай не може да изхожда от мене дори само поради това, че в нея Прудон и г-н Грюн *„се разглеждат като равноценни величини"*.

Моята критика на Прудон е написана *на френски*. Прудон ще има възможност сам да отговори на критиката. Едно писмо, което той ми писа още преди появяването на неговата книга, съвсем не показва, че той ще бъде склонен — в случай на критически от-

зив от моя страна — да отстъпи правото си на реванш на г-н Грюн и сие.

„Що се отнася до *преводача* на Прудоновото съчинение по политическа икономия“, то на берлинския приятел остава само да протоколира своето мнение, че *„ние тук в Берлин научихме много и всевъзможни неща“* от книгата на г-н Грюн „Социалното движение във Франция и Белгия“, за да постави стойността на това произведение над всякакво съмнение. Трябва само добре да си представим какво значи, когато „ние тук в Берлин“ изобщо *„научаваме“* нещо, а особено пък „много и всевъзможни неща“, обогатявайки се и в качествено, и в количествено отношение! Ние тук в Берлин!

Като ме отъждествява с брюкселския или някой друг кореспондент, берлинският, или лъжеберлинският кореспондент заявява:

Грюн „вероятно трябва да заплати за това, че е имал нещастието да запознае германското общество *преди* д-р Маркс, „редактора на *бившия* „Rheinische Zeitung“, с постиженията на чуждестранния социализъм“.

Нашият приятел безспорно проявява твърде жив талант в съчиняването на своите догадки! Аз искам sub rosa* да му съобщя, че по мое мнение „Социалното движение във Франция и Белгия“ на г-н Грюн и френското и белгийското социално движение нямат нищо общо помежду си с изключение на някои имена и дати. Но заедно с това трябва да му доверя, че мене толкова малко ме интересуваше „запознаването на германското общество“ с моите „постижения“ в изучаването на книгата на г-н Грюн за социалното движение във Франция и Белгия, че аз спокойно бях захвърлил настрана ръкописа на една моя написана преди година подробна рецензия за съчинението на г-н Грюн и едва сега, принуден от берлинския приятел, ще я дам за отпечатване в *„Das Westphälische Dampfboot“*[25]. Рецензията представлява допълнение към написания съвместно от *Ф. Енгелс* и мен труд *„Немска идеология“* (критика на най-новата немска философия в лицето на нейните представители Фойербах, Б. Бауер и Щирнер и на *немския социализъм* в лицето на различните му пророци)[26]. Обстоятелствата, които попречиха и сега още пречат за отпечатването на този ръкопис, ще бъдат може би изложени на читателите на друго място като допълнение към характеристиката на „съвременното положение на печата в Германия“. Обаче отделното обнародване на ни най-малко непротиворечащата на цензурните предписания рецензия за книгата на Грюн не срещаше никакви затруднения; единственото малко препятствие се състоеше в това, че ние считахме, че тази книга не заслужава специална критика и че не можем да не споменем за г-н Грюн само при един

* — под секрет. *Ред.*

преглед на цялата безцветна и просташка литература на германския социализъм. Но сега, след статията на берлинския приятел, отделното обнародване на тази рецензия придобива повече или помалко хумористично значение: то трябва да покаже как „германското общество се запознава“ с „постиженията на чуждестранния социализъм“ и по-специално каква жажда и каква способност към „научаването на много и всевъзможни неща“ имаме *„ние тук в Берлин“*. От това ще стане също така ясно нужно ли е било да прибягвам към дребни нападки в малки вестникарски статийки, дори и да съм имал намерението да възпрепятствувам разпространението на книгата на г-н Грюн „Социалното движение във Франция и Белгия“. Най-сетне, дори берлинският приятел не ще може да откаже да засвидетелствува публично, че ако аз действително съм възнамерявал „да запозная германското общество с постиженията на чуждестранния социализъм“ в смисъла, който той влага в това, и ако действително съм се страхувал от конкуренцията на някой предшественик, аз би трябвало всекичасно да умолявам съдбата: „Избави ме от какъвто и да било предшественик или, по-добре, дай ми за предшественик г-н Грюн.“

Още няколко думи относно моята „високомерна претенция да считам, че съм достигнал най-високата степен на човешката мъдрост“.

Кой друг би могъл да ми присади тази болест, ако не г-н Грюн, който (виж например предговора към неговата книга „Строителни камъни“[27]) намираше, че в моите изследвания в „Deutsch-Französische Jarbücher“[28] са разгадани последните загадки на света, тъй както сега в политическата икономия на Прудон; както сега превъзнася Прудон като носител на истинското гледище, така той твърдеше за мене (виж „Neue Anekdota“ от Грюн[29]), че съм „унищожил конституционното и радикалното гледище“. Г-н Грюн най-напред ми дава отрова, за да може след това да ме упреква, че отровата му е подействувала! Но нека берлинският приятел бъде спокоен! Аз се радвам на прекрасно здраве.

Брюксел, 3 април 1847 г.

Карл Маркс

Напечатано в „Deutsche-Brüsseler-Zeitung“, бр. 28 от 8 април 1847 г. и в „Trier'sche Zeitung“, бр. 99 от 9 април 1847 г.

Печата се по текста на „Trier'sche Zeitung“ сверен с текста на „Deutsche-Brüsseler-Zeitung“

Превод от немски

Ф. ЕНГЕЛС

КОНСТИТУЦИОННИЯТ ВЪПРОС В ГЕРМАНИЯ[30]

I

Немската социалистическа литература става от месец на месец все по-лоша. Тя все повече и повече се свежда до многообещаващи словоизлияния на *„истинските социалисти“*, цялата премъдрост на които се състои в една амалгама на немска философия и немска филистерска сантименталност с няколко изопачени комунистически лозунги. Тя излага на показ такова миролюбие, което ѝ дава възможност да изказва дори в подложените на цензура издания своите най-съкровени мисли. Дори немската полиция не намира в нея много за упрекване — достатъчно доказателство, че тя принадлежи не към прогресивните, революционните, а към неподвижните, реакционните елементи на немската литература.

Към тези *„истински социалисти“* принадлежат не само ония, които се наричат социалисти par exellence*, но и по-голямата част от писателите в Германия, които са си присвоили партийното звание *„комунисти“*. Тези последните са още по-лоши от първите, ако изобщо може да има нещо по-лошо.

При това положение на нещата от само себе си се разбира, че тези soi-disant** комунистически писатели в никой случай не представляват *партията* на немските комунисти. Нито партията ги признава за свои литературни представители, нито те представляват нейните интереси. Напротив, те отстояват съвсем други интереси, те защищават съвсем други принципи, които във всяко отношение са противоположни на принципите на комунистическата партия.

„Истинските социалисти“, към които, както вече казахме, принадлежат и повечето от немските soi-disant комунистически писа-

* — в истинското значение на думата. *Ред.*

** — така наречени. *Ред.*

тели, научили от френските комунисти, че преминаването от абсолютната монархия към съвременния представителен строй съвсем не унищожава нищетата на огромната маса на народа, а само довежда на власт нова класа — буржоазията. По-нататък те научили от тях, че именно тази буржоазия чрез своите капитали най-силно притиска народните маси и затова е врагът par exellence на комунистите или на социалистите като представители на народните маси. Те не са си направили труда да сравнят степента на общественото и политическото развитие на Германия със степента на общественото и политическото развитие на Франция или да изучат фактически съществуващите условия в Германия, от които зависи цялото по-нататъшно развитие, а без много да мислят, побързаха да приложат към Германия набързо придобитите познания. Ако бяха партийни деятели, които се стараят да постигнат практически, осезаеми резултати и които представляват определени интереси, общи за една цяла класа, тогава те биха поне обърнали внимание на това, как водят полемика с буржоазията нейните противници във Франция, като се почне от редакторите на „Réforme" и се стигне до крайните комунисти, и как по-специално я води признатият представител на огромната маса на френските пролетарии старецът Кабе. Би им направило впечатление и обстоятелството, че тези партийни представители не само постоянно засягат злободневни политически въпроси, но дори и към такива полически мероприятия като например проектите за избирателна реформа, които често пъти не представляват *пряк* интерес за пролетариата, те в никой случай не се отнасят с кралско високомерие. Обаче нашите „истински социалисти" не са партийни деятели, а немски теоретици. За тях не са важни практическите интереси и резултати, а вечната истина. Интересите, които те се стремят да защищават, са интересите на „човека" изобщо; резултатите, към които се стремят, се свеждат до философски „придобивки". Така че те би трябвало само да съгласуват своите нови възгледи със своята собствена философска съвест, за да протръбят след това из цяла Германия, че политическият прогрес, както и всяка политика, е зло, че именно конституционната свобода издига върху трона най-опасната за народа класа — буржоазията, и че изобщо и най-силните нападки срещу буржоазията не са достатъчни.

Във Франция буржоазията вече в продължение на седемнадесет години господствува така абсолютно, както в никоя друга страна на света. Затова нападките на френските пролетарии, на техните партийни вождове и литературни представители против буржоазията представляваха нападки против господствуващата класа, против съществуващата политическа система; това бяха *определено революционни* нападки. Колко добре съзнава това господствуващата бур-

жоазия показват безчислените процеси против печата и против коалициите, забраните на събрания и банкети, стотиците полицейски провокации, посредством които тя преследва реформистите[31] и комунистите. В Германия положението на нещата е съвсем друго. В Германия буржоазията не само не господствува, тя е дори най-опасният враг на съществуващите правителства. За тези правителства диверсията на „истинските социалисти" идва тъкмо навреме. Борбата против буржоазията, която за френските комунисти много често влече след себе си затвор или заточение, не влече за нашите „истински социалисти" нищо друго освен одобрение на цензурата. Революционният пламък на френската пролетарска полемика изстива в студените гърди на немските теоретици до градуса, позволен от цензурата, а в този си кастриран вид той допада твърде много на нрава на немските правителства и се използува от тях като съюзник против напиращата буржоазия. „Истинският социализъм" успя да превърне най-революционните от всички досега издигани принципи в стена за опазване тресавището на немското status quo*. „Истинският социализъм" е открай докрай реакционен.

Буржоазията отдавна забеляза тази реакционна тенденция на „истинския социализъм". Но тя безцеремонно прие това направление за литературен представител и на немския комунизъм, като открито или скришом обвинява *комунистите* в това, че те със своята полемика против представителния строй, съдилищата със съдебни заседатели, свободата на печата и със своите крясъци против буржоазията само оказвали услуга на правителствата, бюрокрацията и дворянството.

Време е вече немските комунисти да отхвърлят най-сетне от себе си тази приписвана им отговорност за реакционните постъпки и въжделения на „истинските социалисти". Време е вече немските комунисти представителите на немския пролетариат с неговите съвсем ясни, съвсем осезателни потребности да се отделят по най-решителен начин от въпросната литературна клика — защото тя е само една клика, — която сама не знае кого представлява и затова против собствената си воля се хвърля в обятията на немските правителства, която си въобразява, че „реализира човека", а всъщност нищо не реализира освен боготворене на немската еснафска ограниченост. В действителност ние, комунистите, нямаме нищо общо с теоретическите халюцинации и съмнения на тази остроумничеща компания. Нашата борба против буржоазията се различава също така решително от борбата на „истинските социалисти" против нея, както се различава и от борбата на реакционното дворянство против нея, например

* — съществуващ ред, съществуващо положение. *Ред.*

на френските легитимисти или на „Млада Англия“[32]. Представителите на немското status quo съвсем не могат да използуват нашата борба, тъй като тя е насочена много повече против това status quo, отколкото против буржоазията. Ако буржоазията е тъй да се рече нашият *естествен* враг, врагът, чието събаряне ще доведе нашата партия на власт, то още по-голям наш враг е немското status quo, тъй като то стои между нас и буржоазията и ни пречи да нанесем удар на буржоазията. Ето защо ние в никой случай не се изключваме от оная широка маса, която се намира в опозиция срещу немското status quo. Ние образуваме само челната фракция на тази опозиция — фракцията, която едновременно с това заема съвсем определено положение благодарение на своите нескривани замисли против буржоазията.

Със свикването на пруския Съединен ландтаг в борбата против немското status quo настъпи повратен момент. От поведението на този ландтаг зависи по-нататъшното съществуване или загиването на това status quo. Още твърде неопределените, безразборно преплитащите се една с друга и разпокъсаните поради идеологически мъдрувания партии в Германия са поставени благодарение на това пред необходимостта да си изяснят интересите, които те представляват, и тактиката, към която трябва да се придържат; те трябва да се разграничат и да започнат да действуват практически. Най-младата от тези партии, комунистическата, не може да се отклони от тази необходимост. Тя също трябва да бъде на ясно относно своята позиция, своя план за настъпление и своите средства. А първата крачка към това е разобличаването на стремящите се да проникнат в нейните редици реакционни социалисти. Тя трябва да направи тази крачка колкото може по-скоро, тъй като тя е достатъчно силна, за да отхвърли сътрудничеството на всички компрометиращи я съюзници.

II

STATUS QUO-TO и БУРЖОАЗИЯТА

Status quo-то в Германия е следното:

Докато във Франция и в Англия буржоазията се оказа достатъчно силна, за да събори дворянството и да се издигне до положението на господствуваща класа в държавата, немската буржоазия и досега още не е имала такава сила. Макар и да оказва известно влияние върху правителствата, все пак във всички случаи, когато интересите се сблъскват, това влияние трябва да отстъпва на заден план пред влиянието на дворяните-земевладелци. Докато във Фран-

ция и в Англия *градът* господствува над *селото,* в Германия селото господствува над града, земеделието — над търговията и промишлеността. Такова е положението на нещата не само в абсолютните, но и в конституционните монархии на Германия, не само в Австрия и Прусия, но също и в Саксония, Вюртемберг и Баден.

Причината за това се дължи на обстоятелството, че в сравнение със западните страни Германия се намира на по-изостанала степен на цивилизация. В западните страни за главен източник на съществуване на народните маси служат търговията и промишлеността, а у нас — земеделието. Англия не изнася никакви селскостопански продукти, а се нуждае от постоянен внос на такива от чужбина; Франция внася най-малко толкова селскостопански продукти, колкото изнася, и в основата си богатството на тези две страни се дължи преди всичко на износа на изделия на тяхната промишленост. Обратно, Германия изнася малко промишлени изделия, но много зърнени храни, вълна, добитък и т. н. По времето, когато се установяваше сегашният политически строй на Германия, т. е. в 1815 г., земеделието преобладаваше в още по-голяма степен, отколкото сега, и това преобладание се засилваше тогава още и поради обстоятелството, че в събарянето на френската империя най-ревностно участвуваха почти изключително земеделските области на Германия.

Политическият представител на земеделието в Германия, както и в повечето европейски страни, е *дворянството,* класата на едрите земевладелци. Политическият строй, който съответствува на пълното господство на дворянството, е феодалната система. Феодалната система се разпадаше навсякъде в зависимост от това, доколко земеделието преставаше да бъде решаващ производствен отрасъл на страната и доколко наред със земеделската класа се образуваше класата, занимаваща се с промишленост, доколко наред със селата възникваха градове.

Тази новосъздала се класа, която се появи наред с дворянството и зависимите от него в една или друга степен селяни, не е буржоазията, която сега господствува в цивилизованите страни и се стреми към господство в Германия, а класата на *дребните буржоа.*

Сегашният държавен строй на Германия не е нищо друго освен компромис между дворянството и дребните буржоа, в резултат на който управлението се предава на една трета класа — бюрокрацията. Във формирането на тази класа двете високи договорящи се страни участвуват съответно на положението, което заемат една към друга: дворянството, което представлява по-важният отрасъл на производството, запазва за себе си по-високите постове, дребната буржоазия се задоволява с ниските и само в изключителни случаи поставя кандидати за високи административни длъжности. Там, къ-

дето бюрокрацията, както например в конституционните държави на Германия, е подчинена на непосредствен контрол, дворянството и дребните буржоа разпределят помежду си този контрол и не е трудно да се разбере, че и тук дворянството запазва за себе си лъвския пай. Дребните буржоа никога не могат нито да съборят дворянството, нито дори да се изравнят с него; те могат само да го отслабят. За да бъде съборено дворянството, нужна е друга класа с по-широки интереси, по-големи богатства и по-решителен характер — класата на *буржоазията*.

Във всички страни буржоазията възникна от средите на дребната буржоазия заедно с развитието на световната търговия и едрата промишленост, заедно с появилата се благодарение на тях свободна конкуренция и централизация на собствеността. Дребният буржоа представлява вътрешната и крайбрежната търговия, занаятите, манифактурата, в основата на която лежи ръчният труд — стопански отрасли, които се развиват върху ограничена територия, изискват малки капитали, които бавно се обръщат и пораждат само локална и вяла конкуренция. Буржоата представлява световната търговия, непсоредствената размяна на продукти между всички части на света, търговията с пари, едрата фабрична промишленост, в основата на която лежи машинният труд — стопански отрасли, които изискват колкото може по-голяма територия, колкото може по-големи и по-бързо обръщащи се капитали и пораждат всеобща и бурна конкуренция. Дребният буржоа представлява *местните*, а буржоата — *всеобщите* интереси. Дребният буржоа намира, че неговото положение е достатъчно осигурено, щом при косвено влияние върху държавното законодателство той непосредствено участвува в провинциалното управление и е господар на своето местно муниципално управление. Буржоата не може да осигури своите интереси без непосредствен, постоянен контрол над централното управление, външната политика и законодателството на своята държава. Класическото творение на дребния буржоа бяха немските имперски градове; класическото творение на буржоата е френската представителна държава. Дребният буржоа е консервативен, щом господствуващата класа му направи само няколко отстъпки; буржоата е революционен, докато не започне сам да господствува.

Какво е отношението на немската буржоазия към двете класи, които разделят помежду си политическото господство?

Докато в Англия възникването на една богата и могъща буржоазия датира още от XVII век, а във Франция — от XVIII век, в Германия може да се говори за буржоазия само от началото на XIX век. Разбира се, че и дотогава са съществували отделни богати корабопритежатели в ханзейските градове и няколко богати банкери

вътре в страната, но не е имало класа на едри капиталисти, а най-малко е можело да се говори за класа на едри *промишлени* капиталисти. Създателят на немската буржоазия е Наполеон. Благодарение на неговата континентална система[33] и на наложилата се в Прусия под неговия натиск свобода на професиите немците се сдобиват с промишленост и разширяват разработката на своите рудници. Само след няколко години тези нови или разширени производствени отрасли придобили такова значение — а създадената благодарение на тях буржоазия спечелила такова влияние, — че в 1818 г. пруското правителство се оказва принудено да въведе за тях покровителствени мита. Тази пруска митническа тарифа от 1818 г. е първото официално признаване на буржоазията от правителството. Макар и със свито сърце и с голяма неохота — в Прусия признали, че буржоазията е станала необходима за страната класа. Следващата отстъпка на буржоазията е създаването на Митническия съюз. Въпреки обстоятелството, че включването на голяма част от немските държави в пруската митническа система е било първоначално предизвикано само от фискални и политически съображения, то не се е оказало за никого така полезно, както за немската и особено за пруската буржоазия. Митническият съюз донася тук-таме известни частични облаги и на дворянството, както и на дребната буржоазия, но общо взето той в много по-голяма степен им нанася загуби вследствие на подема на буржоазията, раздвижването на конкуренцията и изместването на предишните средства за производство. От този момент буржоазията се развива твърде бързо, особено в Прусия. Макар че в течение на последните тридесет години тя далече още не е достигнала подема на английската и на френската буржоазия, тя все пак въведе повечето отрасли на съвременната промишленост, измести в някои окръзи селската и дребнобуржоазната патриархалност, концентрира до известна степен капиталите, създаде известен пролетариат и построи твърде значителна железопътна мрежа. Тя доведе нещата най-малко до такова положение, че сега трябва или да върви по-нататък, да стане господствуваща класа, или да се откаже от досегашните си завоевания, т. е. до такова положение, при което тя е единствената класа, която е способна в настоящия момент да движи Германия напред, която е способна в днешно време да управлява Германия. Фактически тя е вече ръководната класа на Германия и цялото ѝ съществуване зависи от това — да стане такава и юридически.

И наистина с издигането на буржоазията и с нарастването на нейното влияние е свързано и все по-увеличаващото се безсилие на официално господствуващите досега класи. От времето на Наполеон дворянството все повече обеднява и дълговете му все повече нараст-

ват. Премахването на ангарийния труд предизвика повишаване на производствените разходи на неговите зърнени храни и му създаде конкурент в лицето на новата класа на независимите дребни селяни. Тази загуба дворянството в никой случай не можа да компенсира за по-дълго време с това, че ограби селяните при откупването им от ангарийния труд. Руската и американската конкуренция ограничава пазара на дворянството за зърнените храни, а австралийската и в отделни години и южноруската конкуренция ограничават пазара му за вълната. И колкото повече се увеличаваха производствените разходи и конкуренцията, толкова по-ясно проличаваше неспособността на дворянството да обработва рентабилно своите имения, да прилага най-новите достижения в областта на земеделието. Подобно на френското и английското дворянство през миналия век то се ползуваше от развитието на цивилизацията само за да може във веселие и разкош да прахосва състоянието си в големите градове. Между дворянството и буржоазията започна оная конкуренция в областта на общественото и интелектуалното образование, онова съперничество в богатството и разходването, което навсякъде предшествува политическото господство на буржоазията и което, както и всяка друга конкуренция, завършва с победата на по-богатата страна. Провинциалното дворянство се превръщаше в придворно дворянство, за да може по-скоро и по-сигурно да се разори. Трите процента, които представляваха доходите на дворянството, не издържаха борбата срещу петнадесетте процента, които представляваха печалбите на буржоазията; трите процента прибягнаха към ипотекиране на недвижимите имоти, към дворянските кредитни каси и т. н., за да имат възможност да разточителствуват както подобава за тяхното съсловие, и с това само ускоряваха своето разоряване. Малкото на брой провинциални юнкери, които се оказаха достатъчно ловки, за да избягнат разорението, съставиха заедно с нововъзникналите буржоазни земевладелци новата класа на *земевладелците-капиталисти*. Тази класа се занимава със земеделие без илюзиите на феодалите и без безгрижието на дворяните; тя гледа на него като на търговско предприятие, като на производствено предприятие, използувайки буржоазните средства — капитал, компетентност и труд. Тя толкова добре свиква с господството на буржоазията, че във Франция съвсем спокойно съществува наред с нея и участвува в нейното господство съответно на своето богатство. Това е оная част от буржоазията, която експлоатира земеделието.

И така дворянството стана толкова безсилно, че отчасти само̀ премина в редовете на буржоазията.

Дребните буржоа бяха слаби още в сравнение с дворянството; срещу буржоазията те могат много по-малко да устоят. Наред със

селяните дребната буржоазия е най-жалката класа, която е оставила някога своя следа в историята. Със своите дребни местни интереси тя дори и в най-славното свое време, в периода на късното средновековие, е успяла да създаде само местни организации, да води само местна борба и да постигне само местни успехи, т. е. да постигне това, че са *търпели* нейното съществуване наред с дворянството. Но тя никъде не е постигнала всеобщо политическо господство. С възникването на буржоазията тя губи дори и *илюзията* за историческа инициатива. Притисната като в клещи между дворянството и буржоазията, еднакво притеснена както от политическото надмощие на първото, така и от конкуренцията на големите капитали на последната, тя се разпада на две части. Едната част, състояща се от по-богатите дребни буржоа, които живеят в големите градове, повече или по-малко боязливо се присъединява към революционната буржоазия, а другата част, рекрутирана от по-бедните еснафи предимно от малките провинциални градове, се е вкопчила за съществуващия ред и поддържа дворянството с цялата сила на своята инерция. Колкото повече се развива буржоазията, толкова по-лошо става положението на дребните буржоа. Постепенно и тази втора част на дребната буржоазия започва да разбира, че при съществуващите условия нейното разорение е неизбежно, докато при господството на буржоазията наред с *вероятността* от подобно разорение за нея поне се открива *възможност* да се промъкне в редовете на буржоазията. Колкото по-неизбежно става нейното разорение, толкова повече тя преминава под знамената на буржоазията. Щом буржоазията вземе властта, сред дребните буржоа отново настъпва разцепление. Дребната буржоазия доставя рекрути за всяка буржоазна фракция и освен това образува между буржоазията и пролетариата, който сега излиза със свои интереси и искания, редица повече или по-малко радикални политически и социалистически секти, които могат подробно да бъдат проучени в английската или във френската камара на депутатите и в периодическия печат. Колкото по-силно настъпва буржоазията с тежката артилерия на своите капитали, със сплотените колони на своите акционерни дружества срещу тези недисциплинирани и лошо въоръжени тълпи от дребни буржоа, толкова по-безпомощни стават те, толкова по-безредно става тяхното бягство, докато не им остане никакъв друг изход, освен да се съберат зад разгънатите бойни редици на пролетариата и да застанат под неговите знамена или пък да се предоставят на милостта на буржоазията. Това забавно зрелище може да се наблюдава в Англия при всяка търговска криза, а във Франция може да се наблюдава в днешния момент. В Германия сме достигнали само до фазата, когато дребната буржоазия в момент на отчаяние и остра нужда от

пари взема героичното решение да се откаже от дворянството и да се довери на буржоазията.

И така, дребните буржоа са също така неспособни да станат господствуваща класа в Германия, както и дворянството. Напротив, и те от ден на ден все повече и повече се подчиняват на буржоазията.

Остават още селяните и безимотните класи.

Селяните, под които тук разбираме само дребните селски стопани, арендатори или собственици, без надничарите и ратаите, образуват също такава безпомощна класа, както и дребните буржоа, но те се отличават от дребните буржоа в положителен смисъл по това, че имат по-голям кураж. Но затова пък те са съвсем неспособни за каквато и да било историческа инициатива. Дори тяхното освобождение от веригите на крепостничеството се извършва само под егидата на буржоазията. Там, където няма дворянство и буржоазията им дава възможност да господствуват, като например в планинските кантони на Швейцария и в Норвегия, господствува заедно с тях и дофеодално варварство, локална ограниченост, тъпо фанатично религиозно лицемерие, сляпа преданост и добросъвестност. Там, където, както например в Германия, наред със селяните продължава да съществува и дворянството, те, точно както и дребните буржоа, се оказват притиснати между дворянството и буржоазията. За да защищават интересите на земеделието от все по-нарастващата сила на търговията и промишлеността, те трябва да се присъединят към дворянството. За да се гарантират срещу задушаващата ги конкуренция на дворянството и особено на буржоазните земевладелци, те трябва да се присъединят към буржоазията. На коя страна окончателно ще преминат, това зависи от характера на техния имот. Богатите селяни от Източна Германия, които сами се ползуват с известна феодална власт над своите ратаи, са твърде много свързали своите интереси с тия на дворянството, за да могат сериозно да се откажат от него. Дребните земевладелци на запад, появяването на които се дължи на раздробяването на дворянските имения, и дребните земеделци на изток, които са подчинени на наследствената юрисдикция и още са частично задължени да работят ангария, са твърде много подложени на непосредствения натиск на дворянството или пък между тях и дворянството съществува твърде остра противоположност, за да не застанат на страната на буржоазията. Че това е действително така, доказват пруските провинциални ландтази.

Следователно не може, за щастие, да се мисли и за господство на селяните. Самите селяни толкова малко мислят за това, че още сега повечето от тях са се поставили на разположение на буржоазията.

А безимотните, vulgo* — работните класи? След малко и за тях ще се изкажем по-подробно; засега е достатъчно да изтъкнем тяхната раздробеност. Самото тяхно деление на ратаи, надничари, калфи, фабрични работници и лумпенпролетарии наред с тяхната разпиляност върху една огромна територия с рядко население, с малко и слаби центрове прави за тях вече невъзможно взаимно да си изяснят общността на своите интереси, да се споразумеят, да се организират като *единна* класа. Поради тази раздробеност и разпиляност на тях не остава нищо друго, освен да се ограничат върху своите непосредствени всекидневни интереси, да се стремят да получават добра заплата за добра работа. С други думи това прави работниците до такава степен ограничени, че в техните очи техните интереси съвпадат с интересите на техните работодатели и по този начин всяка отделна категория на работниците се превръща в спомагателна войска за класата, която ѝ дава работа. Ратаят и надничарят поддържат интересите на дворянина и земеделеца, на чиито земи работят. Калфата се намира в интелектуална и политическа зависимост от своя майстор. Фабричният работник позволява на фабриканта да го използува при своята агитация за покровителствени мита. Лумпакът е готов за няколко талера да се бие за разрешаване на дребни разправии между буржоазията, дворянството и полицията. И там, където две класи на работодатели защищават противоположни интереси, настъпва същата борба и между наетите от тях групи от работници.

Ето до каква степен е неподготвена масата на работниците в Германия, за да вземе в свои ръце ръководството на обществените работи.

Нека резюмираме гореизложеното. Дворянството се намира в твърде голям упадък, дребните буржоа и селяните имат твърде слаби позиции в обществото, работниците са още далече недостатъчно зрели, за да могат да станат господствуваща класа в Германия. Остава само буржоазията.

Мизерията на немското status quo се състои главно в това, че нито една класа не е била досега толкова силна, че да превърне своя производствен отрасъл в национален производствен отрасъл par excellence и благодарение на това да стане представителка на интересите на цялата нация. Всички съсловия и класи, които са се появявали на историческата арена от X век насам — дворянство, крепостни, ангарийни селяни, свободни селяни, дребни буржоа, калфи, манифактурни работници, буржоа и пролетарии, — са съществували редом едни до други. Ония от тези съсловия или класи,

* — както обикновено се казва. *Ред.*

които благодарение на своята собственост са били представители на някой производствен отрасъл, а именно дворянството, свободните селяни, дребните буржоа и буржоата, са разделили помежду си политическото господство съответно на своята численост, на своето богатство и на своето участие в общото производство на страната. Както вече казахме, в резултат на този дележ дворянството получило лъвската част, а дребната буржоазия по-малката част; буржоата се признават *официално* само като дребни буржоа, а селяните *като такива* съвсем не се вземат под внимание, защото предвид на тяхното незначително влияние те се разпределят между останалите класи. Този режим, чийто представител се явява бюрокрацията, е политическият израз на всеобщото безсилие и низост, на скучната тъпота и сметта на немското общество. На него съответствува вътре в страната раздробеността на Германия на 38 местни и провинциални държави, наред с раздробеността на Австрия и Прусия на самостоятелни провинции, а във външните отношения — позорната безпомощност пред експлоатацията и ритниците отвън. В основата на тази обща мизерия лежи общият недостиг на капитали. Всяка отделна класа в бедна Германия е носила върху себе си още от самото начало печата на еснафската посредственост, била е бедна и унижена в сравнение със същата класа в другите страни. Колко дребнобуржоазно изглежда след XII век висшето и низшето немско дворянство в сравнение с богатото, безгрижното, жизнерадостното и решителното във всички свои действия френско и английско дворянство! До каква степен дребни, колко нищожни и провинциално ограничени изглеждат немските бюргери от имперските и ханзейските градове в сравнение с размирните парижки буржоа от XIV и XV векове, в сравнение с лондонските пуритани от XVII век! До каква степен дребнобуржоазни са още и сега нашите най-едри индустриалци, банкери, корабопритежатели в сравнение с парижките, лионските, лондонските, ливерпулските и манчестерските борсови крале! Дори и работещите класи в Германия са съвсем дребнобуржоазни. Така че дребната буржоазия при всичкото си унизено обществено и политическо положение има поне тази утеха, че е типичната класа на Германия и че е предала на всички останали класи своята специфична потиснатост и своята загриженост за дребните въпроси на ежедневието.

Как ще се намери изход от това жалко положение? Възможен е само един път. Трябва *една* от класите да стане достатъчно силна, за да постави издигането на цялата нация в зависимост от *своето собствено* издигане, развитието на интересите на всички други класи — в зависимост от прогреса и развитието на собствените си интереси. Интересът на тази *една* класа трябва за дадения момент да

стане национален интерес, самата тази класа трябва за дадения момент да стане представителка на нацията. От този момент възниква противоречието между тази класа и вървящото с нея мнозинство на нацията, от една страна, и политическото status quo, от друга. Политическото status quo съответствува на състоянието, което е престанало да съществува: на стълкновението между интересите на различните класи. Новите интереси се оказват стеснени и дори една част от класите, в полза на които е било установено status quo-то, намира, че то вече не представлява нейните интереси. Необходима последица от това е унищожаването на status quo-то по мирен или насилствен начин. На неговото място идва господството на класата, която за дадения момент се явява представителка на мнозинството на нацията, а при нейното господство започва нов стадий на развитието.

Както недостигът на капитали лежи в основата на status quo-то, т. е. на общата слабост, така само притежанието на капитали, тяхното концентриране в ръцете на *една* класа, може да даде на тази класа силата, необходима за унищожаване на status quo-то.

Съществува ли такава класа, която да може да събори status quo-то в Германия? Да, тя съществува, макар че в сравнение със съответната класа в Англия и във Франция тя представлява нещо във висша степен дребнобуржоазно. Но все пак тя съществува, и то в лицето на буржоазията.

Буржоазията е оная класа, която във всички страни унищожава установения в бюрократичната монархия компромис между дворянството и дребната буржоазия и по този начин завладява властта преди всичко за себе си.

Буржоазията е единствената класа в Германия, която приобщи към своите интереси и обедини под своето знаме поне по-голямата част от земевладелците-капиталисти, дребните буржоа, селяните, работниците и дори известна част от дворянството.

Партията на буржоазията е единствената партия в Германия, която определено знае какво трябва да установи на мястото на status quo-то; единствената партия, която не се ограничава с абстрактни принципи и исторически дедукции, а иска да проведе твърде определени, осезаеми и бързо осъществими мероприятия; единствената партия, която е до известна степен организирана поне в местен и провинциален мащаб и която има нещо като план за настъпление. С една дума, тя е партията, която се бори в първите редове против status quo-то и непосредствено участвува в неговото събаряне.

И така, партията на буржоазията е единствената партия, която преди всичко има шансове за успех.

Следователно въпросът се състои само в това, дали буржоазията е изправена пред необходимостта да завладее за себе си властта чрез събаряне на status quo-то и дали е достатъчно силна, за да успее благодарение на своята сила и на слабостта на своите врагове да събори status quo-то?

Да разгледаме това.

Решаващата част от немската буржоазия са фабрикантите. От разцвета на промишлеността зависи разцветът на цялата вътрешна търговия, на морската търговия на Хамбург и Бремен, а отчасти и на Щетин, и на банковото дело; от него зависят приходите на железниците, а във връзка с това и значителна част от борсовите сделки. Не зависят от промишлеността само износителите на зърнени храни и вълна в прибалтийските градове и незначителната група на вносителите на чуждестранни промишлени изделия. Така че потребностите на фабрикантите представляват потребностите на цялата буржоазия и на зависещите от нея в дадения момент класи.

На свой ред фабрикантите се делят на две категории: първата се занимава с първоначалната обработка на суровините и ги изнася на пазара във формата на полуфабрикати, а втората поема наполовина обработените суровини и ги изнася на пазара като готова стока. Към първата категория спадат притежателите на предачници, а към втората — притежателите на тъкачни фабрики. Към първата категория спадат в Германия също и капиталистите от железообработващата промишленост...*

За да стане възможно използуването на новоизобретените спомагателни средства, за да се построят добри съобщения, за да се получават евтини машини и суровини и да се разполага с добре обучени работници, необходима е цяла промишлена система; за тази цел е необходима тясна връзка между всички промишлени отрасли, нужни са морски градове, които зависят от вътрешните промишлени райони на страната и водят оживена търговия. Това положение е отдавна установено от икономистите. Но за една такава промишлена система е нужна сега, когато почти само англичаните не се боят от никаква конкуренция, една развита, обхващаща всички отрасли, заплашени от чуждестранната конкуренция, покровителствена система, която трябва постоянно да се видоизменя съответно с положението на промишлеността. Такава система *не може* да създаде съществуващото пруско правителство, не могат да създадат и всички правителства, които влизат в Митническия съюз. Такава система може да установи и да използува само една управляваща бур-

* Тук липсват четири страници от ръкописа. *Ред.*

жоазия. Ето защо немската буржоазия не може вече да се развива без политическата власт.

Една такава покровителствена система в Германия е още повече необходима, тъй като там манифактурата се приближава към своята гибел. Без системно установявани покровителствени мита манифактурата няма да издържи на конкуренцията на английските машини и всички ония буржоа, дребни буржоа и работници, за които тя досега служи като източник за съществуване, ще загинат. Това е достатъчно основание за немските буржоа да предпочетат да разорят остатъците от манифактурата с помощта на *немски* машини.

И така, покровителствените мита са нужни на немската буржоазия и могат да бъдат въведени само от самата нея. Следователно дори само затова тя трябва да завладее държавната власт.

Но фабрикантите срещат спънки за пълното използуване на своите капитали не само поради недостатъчно високите мита, но и поради *бюрокрацията*. Докато в митническото законодателство те се натъкват на равнодушие, то тук, в своите отношения с бюрокрацията, те се натъкват на най-явна враждебност от страна на правителството.

Бюрокрацията е създадена, за да бъдат управлявани дребните буржоа и селяните. Тези класи са разпилени из малки градове и села, техните интереси не излизат извън най-тесните местни рамки и затова на тях е свойствен ограничен кръгозор, който съответствува на техните ограничени условия на живот. Те не могат да управляват голяма държава, те не могат да имат нито достатъчен поглед, нито достатъчно познания, за да съгласуват различните противоречиви интереси. А именно при *онова* стъпало на развитие на цивилизацията, когато процъфтява дребната буржоазия, се наблюдава най-своеобразно преплитане на интересите (достатъчно е да напомним за цеховете и за стълкновенията между тях). Така че дребните буржоа и селяните се нуждаят от една могъща и многобройна бюрокрация. Те са принудени да се подлагат на нейната опека, за да избягнат пълния хаос и разоряване вследствие на стотици и хиляди процеси.

Но бюрокрацията, от която се нуждаят дребните буржоа, бързо се превръща в непоносими окови за буржоазията. Още при манифактурата надзорът от страна на чиновниците и тяхното вмешателство стават твърде досадни; при такъв надзор фабричната промишленост едва ли е възможна. Досега немските фабриканти гледаха по възможност да се отърват от бюрокрацията чрез подкупи, за което не могат да бъдат обвинени. Но това средство ги избавя само от незначителна част от бремето; независимо от невъзможността да се

подкупят *всичките* чиновници, с които фабрикантът влиза в допир, подкупът не го избавя от допълнителни разходи, от хонорарите за юристи, архитекти, механици и от разходите, предизвикани от надзора, от непредвидени работи и от прекъсване на работата. И колкото повече се развива промишлеността, толкова повече изникват „верни на дълга си чиновници", т. е: такива, които било поради ограниченост, било поради бюрократична ненавист към буржоазията досаждат на фабрикантите с най-досадни шикани.

И така, буржоазията е принудена да сломи могъществото на тази надменна и придирчива бюрокрация. От момента, когато управлението на държавата и законодателството преминат под контрола на буржоазията, бюрокрацията ще престане да бъде самостоятелна сила; именно от този момент мъчителите на буржоазията се превръщат в нейни покорни слуги. Предишните регламенти и рескрипти, които служеха само да облекчават дейността на чиновниците за сметка на индустриалците-буржоа, отстъпват място на нови регламенти, които облекчават дейността на индустриалците за сметка на чиновниците.

Буржоазията е принудена да направи това колкото може по-скоро, още повече поради обстоятелството, че всички нейни фракции, както вече видяхме, са непосредствено заинтересовани от най-бързо развитие на фабричната промишленост, а фабричната промишленост не може да се развива при режим на бюрократични придирки.

Подчиняването на митническата система и на бюрокрацията на интересите на промишлената буржоазия — това са двете мероприятия, от чието провеждане буржоазията е заинтересована най-непосредствено. Обаче нейните потребности далече не се изчерпват с това. Тя трябва радикално да ревизира цялата законодателна, административна и съдебна система почти на всички немски държави, тъй като цялата тази система служи само за запазване и поддържане на обществения строй, към разрушаването на който са постоянно насочени усилията на буржоазията. Условията, при които дворянството и дребните буржоа могат паралелно да съществуват, се различават напълно от условията на живот, необходими за буржоазията; а в немските държави официално се признават само първите. Да разгледаме например пруското status quo. Ако дребните буржоа можеха да се подчиняват както на административната, така и на съдебната бюрокрация, ако те можеха да поверят своето имущество и своята личност на произвола и на безгрижието на „независимата", т. е. на бюрократично-самостоятелната съдийска класа, която в замяна на това ги защищаваше от посегателствата на феодалното дворянство, а понякога и на административната бюрокрация, то това буржоата не могат да направят. За процеси, отнасящи

се до собствеността, буржоата се нуждаят поне от гаранцията на публичността, а за наказателни процеси още и от съд със заседатели, от постоянен контрол над правосъдието от страна на представители на буржоазията. — Дребният буржоа може да се примири с освобождаването на дворяните и чиновниците от обикновената подсъдност, защото това негово официално унижение напълно съответствува на ниското му обществено положение. Буржоата, който трябва или да загине, или да направи своята класа първа в обществото и в държавата, не може да се примири с това. — Дребният буржоа може, без да пострада неговият спокоен начин на живот, да предостави законодателството в областта на земевладението единствено на дворянството; той е принуден да направи това, тъй като има достатъчно грижи по защитата на своите собствени градски интереси от влиянието и посегателствата на дворянството. Буржоата по никой начин не може да предостави регулирането на имуществените отношения в селото на благоусмотрението на дворянството, тъй като пълното развитие на неговите собствени интереси изисква един колкото може по-капиталистически подход и към експлоатацията на земеделието, създаването на класа на селскостопански капиталисти, свободна продажба и мобилизиране на поземлената собственост. Нуждата на земевладелците да се снабдяват с пари чрез ипотекиране на недвижими имущества дава възможност на буржоата да се възползува от това и принуждава дворянството да се съгласи буржоазията да оказва влияние върху законодателството, засягащо поземлената собственост, или най-малко по отношение на законите за ипотеките. — Ако дребният буржоа със своите малки търговски операции, със своите бавни обороти, с ограничения брой на своите клиенти, съсредоточени върху малко пространство, не страдаше особено много от мизерното пруско търговско законодателство и дори беше още твърде благодарен за нищожните гаранции, които то му даваше, то за буржоата то е вече непоносимо. Дребният буржоа, чиито извънредно прости сделки рядко представляват комерчески операции между търговци и почти винаги са само продажби на търговци на дребно или производители направо на потребителите — този дребен буржоа рядко изпада в несъстоятелност и лесно може да се подчини на старите пруски закони за банкрутството. Според тези закони задълженията по полици се погасяват от имуществото на длъжника преди всички останали счетоводни задължения, но обикновено цялото имущество се поглъща от правосъдието. Тези закони са съставени преди всичко в интерес на съдебните чиновници, които управляват имуществото на длъжника, а след това в интерес на всички не-буржоа против буржоата. С тях се оказва особено покровителство на дворянството, което при експедирането на зърнените храни тегли полици

срещу купувача или консигнатора или получава такива, както и изобщо на всички, които само веднаж през годината извършват някаква продажба и които си получават парите по полицата и с това приключват цялата търговска сделка. От лицата, които се занимават с търговия, се ползуват със закрила пак банкерите и търговците на едро, а интересите на фабрикантите са по-скоро пренебрегнати. Буржоа, който работи *изключително* с търговци, чиито клиенти живеят на различни места, който получава полици от всички краища на света, който трябва да прибягва до крайно сложната система на различни сделки и всеки момент може да бъде замесен в някой банкрут — такъв буржоа може при тези абсурдни закони само да се разори. — Дребният буржоа се интересува от общата политика на своята страна само дотолкова, доколкото желае мир; ограниченият кръг на неговите жизнени интереси го прави неспособен да следи отношенията между държавите. Буржоата, който прави търговски сделки с най-отдалечени чужди страни или който трябва да ги конкурира, не може да преуспява, без да упражнява най-непосредствено влияние върху външната политика на своята държава. — Дребният буржоа можеше да позволява да бъде облаган с данъци от бюрокрацията и дворянството по същите причини, по които той се подчиняваше на бюрокрацията. Буржоата е най-непосредствено заинтересован от такова разпределение на общественото бреме, което да засяга *неговата* печалба колкото може по-малко.

С една дума, ако дребният буржоа можеше да се задоволява с това, че противопоставяше на дворянството и бюрокрацията своята пасивност и неподатливост и си осигуряваше известно влияние върху обществената власт благодарение на свойствената му vis inertiae*, то за буржоата това е невъзможно. Той е длъжен да направи в областта на законодателството управлението, правосъдието, данъчното облагане и външната политика своята класа господствуваща и своя интерес решаващ. *За да не загине,* буржоазията трябва безпрепятствено да се развива, ежедневно да увеличава своите капитали, ежедневно да намалява производствените разходи на своите стоки, ежедневно да разширява своите търговски връзки, своите пазари, ежедневно да подобрява своите съобщителни връзки. Към това я тласка конкуренцията на световния пазар. А за да има възможност да се развива свободно и напълно, тя се нуждае именно от политическо господство, от подчиняване на всички други интереси на своите интереси.

Но че немската буржоазия, за да не загине, се нуждае именно *сега* от политическо господство, това ние вече посочихме по-горе

* — сила на инерцията. *Ред.*

във връзка с въпросите за покровителствените мита и за отношението на буржоазията към бюрокрацията. Обаче най-убедителното доказателство за това е *сегашното състояние на немския паричен и стоков пазар*.

Процъфтяването на английската промишленост през 1845 г. и предизвиканите от него железопътни спекулации оказаха този път върху Франция и Германия много по-силно въздействие, отколкото през който и да било от предишните периоди на оживление. Немските фабриканти направиха изгодни операции, а заедно с това започна подем на стопанския живот в Германия изобщо. Земеделските окръзи намериха в Англия добър пазар за своите зърнени храни. Общото процъфтяване оживи паричния пазар, облекчи кредита и привлече на пазара множество малки капитали, много от които почти не намират в Германия приложение*.

Написано от Ф. Енгелс през март — април 1847 г.

За пръв път обнародвано от ИМЕЛС през 1929 г.

Печата се по ръкописа

* Останалите страници на ръкописа не са се запазили. *Ред.*

Ф. ЕНГЕЛС

ПРОТЕКЦИОНИЗЪМ
ИЛИ СИСТЕМА НА СВОБОДНА ТЪРГОВИЯ

От момента, когато пруският крал, чувствувайки нужда от пари и кредит, трябваше да обнародва рескриптите от 3 февруари[34], нито един здравомислещ човек не се съмняваше, че на абсолютната монархия в Германия, на старото „християнско-германско“ господство, известно също под названието „бащинско управление“, бе завинаги настъпил краят въпреки всичката съпротива и всичките страшни тронни слова. Така че настъпи денят, който буржоазията в Германия може да счита за начало на своето господство. Самите тези рескрипти не представляват нищо друго освен едно обгърнато още в гъста потсдамска мъгла признание на силата на буржоазията. Значителна част от тази мъгла се разсея още при слабото подухване, което дойде от Съединения ландтаг, и твърде скоро всички тези християнско-германски призраци съвсем ще изчезнат от лицето на земята.

Но доколкото е положено началото на господството на средните класи, трябва на първо място да бъде издигнато също и искането цялата търговска политика на Германия, а съответно и на Митническия съюз, да бъде отнета от неумелите ръце на немските владетели, на техните министри и на високомерните, но по въпросите на търговията и промишлеността във висша степен тъпи и невежествени бюрократи и предадена в ръцете и на усмотрението на ония, които притежават необходимите познания по тези въпроси и непосредствено са заинтересовани от тях. С други думи, въпросът за покровителствените и диференциалните мита или за свободата на търговията би трябвало да се предостави изцяло на усмотрението на буржоазията.

Съединеният ландтаг в Берлин показа на правителството, че буржоазията знае какво ѝ е нужно; по времето на последните дебати върху митата на представителите на шпандауската правителствена система[35] беше посочено с достатъчно ясни и резки изрази, че те не са в състояние да разберат материалните интереси и не могат да ги защищават и поддържат. Само краковският въпрос[36] би бил вече достатъчен, за да бъде заклеймен Вилхелм от Свещения съюз* и неговите министри като най-невежествени тъпаци или като най-престъпни предатели на интересите на благосъстоянието на страната. Но за ужас на негово величество и на неговите сановнически сиятелства започнаха да се обсъждат още много други въпроси, при разглеждането на които можеха да се чуят каквито искате, но само не похвални отзиви за способностите и проницателността на кралските особи и министри — както покойни, така и живи.

Сред самата буржоазия съществуват две различни гледища тъкмо по въпросите за промишлеността и търговията. Но не подлежи и на най-малко съмнение, че партията, която защищава покровителствените или диференциалните мита, е безусловно най-силна, най-многобройна и най-влиятелна. Всъщност буржоазията не може да запази своите позиции, да се засили, да постигне неограничена власт, ако не охранява и не поощрява с изкуствени мерки своята промишленост и своята търговия. Без закрила срещу чуждата промишленост тя в едно десетилетие би била повалена и смазана. Твърде възможно е дори и тази закрила да не е в състояние да ѝ окаже съществена и продължителна помощ. Тя твърде дълго чака̀, твърде спокойно лежеше в пеленките, в които я бяха за дълги години повили нейните най-мили господари. Нея я пренебрегваха от всички страни, изпреварваха я, отнемаха ѝ най-добрите позиции, а тя спокойно понасяше „юмруците" и нито веднаж не намери у себе си достатъчно енергия, за да се избави от своите отчасти малоумни, отчасти във висша степен лукави отци-наставници и началници.

Сега развитието взе друг обрат. Отсега нататък немските владетели могат да бъдат само слуги на буржоазията, пето колело на нейната колесница. Доколкото буржоазията има още време и възможност да установи своята власт, покровителството на немската промишленост и на немската търговия е единствената основа, която може да ѝ послужи за опора. А онова, което буржоазията иска и трябва да иска от немските владетели, тя ще съумее също и да го наложи.

Но наред с буржоазията съществуват още голям брой хора, които носят името пролетарии — работническата, безимотната класа.

* — Фридрих-Вилхелм IV. *Ред.*

Пита се: какво ще спечели тази класа от въвеждането на покровителствената система? Ще получи ли тя от това по-висока работна заплата, ще може ли да се храни и облича по-добре, да живее при по-здрави условия, ще има ли повече време за отдих и образование, ще получи ли известни средства за по-разумно и по-грижливо възпитание на своите деца?

Господата от буржоазията, които защищават покровителствената система, никога не изпускат случая да говорят на първо място за благото на работническата класа. Ако съдим по техните думи, веднага след въвеждането на системата на покровителство на промишлеността за работниците ще настъпи истински райски живот, Германия ще се превърне за пролетариите в земя Ханаанска, където ще „потекат реки от мед и масло". Но ако, от друга страна, послушаме привържениците на свободната търговия, ще излезе, че само ако се приложи *тяхната* система, безимотните хора ще могат да живеят „като в пазвата на Христа", т. е. във висша степен охолно и весело.

И в двете партии има още достатъчно много ограничени хора, които действително вярват в истинността на своите собствени думи. Но по-умните в тези две партии много добре знаят, че всичко това са празни илюзии, чиято единствена цел е да бъдат заблудени масите и да бъдат спечелени на тяхна страна.

За умния буржоа не е нужно да се доказва, че работникът и при господството на покровителствената система, и при системата на свободната търговия, и при една смесена система, основана върху двата принципа, няма да получи по-висока работна заплата от оная, която му е абсолютно необходима за поддържането на едно най-оскъдно съществуване. Както при едната, така и при другата система работникът получава точно толкова, колкото е необходимо, за да бъде запазен като действуваща работна машина.

Така че на пръв поглед може да ни се стори, че за пролетария, за безимотния е съвършено безразлично дали решаваща дума ще имат привържениците на покровителствената система или привържениците на свободната търговия.

Но тъй като буржоазията в Германия се нуждае, както вече казахме по-горе, от покровителство против чужбина, за да тури край на остатъците от средновековието в лицето на феодалната аристокрация и на съвременните паразити „по божия милост", както и за да разгърне безпрепятствено своята собствена вътрешна същност, то и работническата класа е заинтересована да съдействува за неограничено господство на буржоазията.

Едва тогава, когато ще съществува само *една* експлоатираща и потискаща класа — буржоазията, когато за бедствията и нищетата няма да могат да се обвиняват ту това, ту онова съсловие или само

неограничената монархия с нейните бюрократи — само тогава започва последната, решаващата борба между имотните и безимотните, борбата между буржоазията и пролетариата.

Тогава полесражението ще се очисти от всички ненужни бариери, тогава ще изчезнат всички странични, отвличащи вниманието задачи, и позициите на двете враждебни армии ще бъдат определени и ясни.

С установяването на господството на буржоазията работниците, подбуждани от самите условия, също ще постигнат един прогрес от безкрайно важно значение. От този момент против съществуващия строй ще се борят и въстават не вече отделни работници или, в найдобрия случай, стотици или хиляди от тях, а всички заедно, като *единна* класа със свои отделни интереси и принципи, действувайки по общ план и с обединени сили, ще се хвърлят в бой със своя последен и най-зъл смъртен враг — буржоазията.

Относно изхода на тази борба не може да съществува никакво съмнение. Буржоазията трябва да бъде и ще бъде повалена от пролетариата по същия начин, както аристокрацията и неограничената монархия получиха смъртен удар от средната класа.

Едновременно с буржоазията ще падне и частната собственост и победата на работническата класа ще тури завинаги край на всяко класово и кастово господство.

Написано от Ф. Енгелс в началото на юни 1847 г.

Напечатано в „Deutsche-Brüsseler-Zeitung" бр. 46 от 10 юни 1847 г.

Печата се по текста на вестника

К. МАРКС

НИЩЕТА НА ФИЛОСОФИЯТА

ОТГОВОР НА „ФИЛОСОФИЯ НА НИЩЕТАТА" НА г-н ПРУДОН[87]

Написано от К. Маркс през първата половина на 1847 г.

За пръв път напечатано в отделна книга в Париж и Брюксел през 1847 г.

Подпис: Карл Маркс

Печата се по текста на изданието от 1847 г., като са взети под внимание поправките, направени в немските издания от 1885 и 1892 г. и във френското издание от 1896 г.

MISÈRE

DE

LA PHILOSOPHIE.

RÉPONSE A

LA PHILOSOPHIE DE LA MISÈRE

DE M. PROUDHON.

Par Karl Marx.

PARIS.
A. FRANK,
69, rue Richelieu

BRUXELLES.
C. G. VOGLER,
2, petite rue de la Madeleine.

1847

Корица на първото издание на книгата „Нищета на философията"

ПРЕДГОВОР

За нещастие на г. Прудон него удивително не го разбират в Европа. Във Франция му признават правото на лош икономист, защото там го смятат за добър немски философ. В Германия, напротив, му признават правото на лош философ, защото там го смятат за един от най-добрите френски икономисти. Ние, в качеството на немец и икономист, възнамеряваме да протестираме против тази двойна грешка.

Читателят ще види, че в този неблагодарен труд ние често трябваше да оставяме на заден план критиката на г. Прудон, за да се заемаме с критика на немската философия и наред с това да правим критически бележки върху политическата икономия изобщо.

Брюксел, 15 юни 1847 г.

Карл Маркс

Трудът на г-н Прудон не е просто някакъв политико-икономически трактат и не е някаква обикновена книга, това е цяла библия; там има всичко: „тайни“, „секрети, изтръгнати от недрата на божеството“, „откровения“ Но тъй като в наше време пророците биват критикувани по-строго, отколкото обикновените автори, ние смятаме за нужно да предложим на читателя да премине заедно с нас областта на сухата и мъглява ученост на „Книгата на „Битието““, за да се издигнем след това с г-н Прудон в ефирните и плодоносни сфери на *„свръхсоциализма“* (виж Прудон, „Философия на нищетата“, пролог, стр. III, ред. 20).

Глава първа

ЕДНО НАУЧНО ОТКРИТИЕ

§ I. ПРОТИВОПОЛОЖНОСТ МЕЖДУ ПОТРЕБИТЕЛНАТА СТОЙНОСТ И РАЗМЕННАТА СТОЙНОСТ

„Способността на всички продукти, създавани от самата природа или произвеждани от промишлеността, да служат за поддържане на човешкото съществуване носи особеното название *потребителна стойност*. Способността им пък да се разменят помежду си се нарича *разменна стойност* ... По какъв начин потребителната стойност става разменна? . . . Произходът на идеята за стойността (разменната) не е изяснен достатъчно старателно от икономистите, затова ние трябва да се спрем на този пункт. Тъй като много необходими на мен предмети съществуват в природата в ограничено количество или даже съвсем не се срещат, то аз съм принуден да съдействувам за производството на онова, което ми липсва; а тъй като аз сам не мога лично да се заема с производството на всички необходими ми неща, то аз *ще предложа* на други хора, на моите сътрудници в различните отрасли на труда, да ми отстъпят част от произвежданите от тях продукти в *обмяна* срещу продукта, който произвеждам аз" (Прудон, т. I, гл. 2)

Г-н Прудон си поставя за цел преди всичко да ни изясни двойствената природа на стойността, *„различието вътре в стойността"*, процеса, който превръща потребителната стойност в разменна стойност. Ние ще трябва да се спрем заедно с г-н Прудон на този акт на *превръщане*. Ето по какъв начин се извършва този акт по мнението на нашия автор.

Твърде голям брой продукти не се дават от самата природа, а се произвеждат от промишлеността. Щом потребностите надминават количеството на продуктите, доставяни от самата природа — човек се оказва принуден да прибегне към промишленото производство. Какво представлява тази промишленост по мнението на г-н Прудон? Какъв е нейният произход? Отделният човек, който се нуждае от твърде голямо количество неща, „не може сам да произвежда такава маса различни неща". Многообразието на потребностите за задоволяване предполага многообразие на предметите, които подлежат за

произвеждане; без производство няма продукти; а многообразието на подлежащите за производство неща предполага участие в производството на повече от един човек. Но щом като допущате, че с производство се занимава повече от един човек, вие вече напълно допускате производство, основано върху разделението на труда. По такъв начин потребността, така както я схваща г-н Прудон, предполага вече разделение на труда в неговата цялост. Като предполагате разделение на труда, вие навлизате в областта на размяната, а следователно и в сферата на разменната стойност. Със същото такова право би могло от самото начало да се предположи съществуването на разменна стойност.

Но г-н Прудон, кой знае защо, предпочита да направи обход. Да го последваме във всички негови криволичения, които постоянно ще ни довеждат отново към неговата изходна точка.

За да напуснем онзи ред на нещата, където всеки произвежда поотделно, и за да стигнем до размяна, „аз се обръщам — казва Прудон — към моите сътрудници от различните отрасли на труда" И така аз имам сътрудници, които са заети с различни отрасли на труда, макар нито аз, нито всички други да не излизаме според предположението на г-н Прудон от единичното и изолирано положение на робинзоновци. Сътрудници и различни отрасли на труда, разделение на труда и размяна, обуславяна от него, всичко това чисто и просто пада от небето.

Резюмираме: Аз имам потребности, основани върху разделението на труда и върху размяната. Предполагайки тези потребности, г-н Прудон с това предполага вече съществуване на размяна и на разменна стойност, „възникването" на която той е искал „да определи с по-голямо старание, отколкото другите икономисти".

Г-н Прудон би могъл със също такова право да преобърне реда на нещата, без да накърнява по този начин справедливостта на своите собствени заключения. За да се обясни разменната стойност, е необходима размяна. За да се обясни размяната, е необходимо разделение на труда. За да се обясни разделението на труда, е нужно съществуването на потребности, които извикват необходимостта от разделение на труда. За да се обяснят тези потребности, нужно е те *„да се предположат"*, което не значи обаче да се отричат, противно на първата аксиома на пролога на г-н Прудон: „Да предполагаш бога — значи да го отричаш" (пролог, стр. 1).

Сега се пита, по какъв начин г-н Прудон, като приема разделението на труда за нещо известно, обяснява с негова помощ разменната стойност, която все още остава за него нещо неизвестно?

„Човекът" решава *„да предложи* на другите хора, свои сътрудници от различните отрасли на труда", да установят размяна и да

прокарат разлика между потребителната стойност и разменната. След като се съгласяват с предложението да признаят тази разлика, сътрудниците оставят на г-н Прудон само една „грижа“: да констатира свършения факт, да отбележи, „да внесе“ в своя политико-икономически трактат „възникването на идеята за стойността“. Обаче на нас той все пак трябва да изясни „възникването“ на това предложение, трябва, най-после, да каже по какъв начин на този отделен човек, на този Робинзон внезапно е дошла в главата мисълта да направи „на своите сътрудници“ предложение от *подобен* род и защо тези сътрудници са приели неговото предложение без всякакъв протест.

Г-н Прудон не влиза в тези генеалогически подробности. Той просто приема факта на размяната и, така да се каже, го удостоверява с удрянето на историческия печат, представяйки го във вид на предложение, направено от трето лице, което се старае да установи тази размяна.

Ето образец на *„историческия и описателен метод“* на г-н Прудон, който изразява своето величествено презрение към „историческия и описателен метод“ на всякакви адамсмитовци и рикардовци.

Размяната има своя особена история, тя е преминала различни фази на развитие.

Било е време, като напр. средните векове, когато се е разменял само излишъкът, остатъкът от производството над потреблението.

Било е и друго време, когато не само излишъкът, но и всички продукти изцяло, всички произведения на промишлеността преминали в областта на търговията, когато производството станало напълно зависимо от размяната. Как да се обясни тази втора фаза на размяната — повдигането на разменната стойност във втора степен?

Г-н Прудон, разбира се, има за това готов отговор: да допуснем, че известен човек *„е предложил* на другите хора, на своите сътрудници от различните отрасли на производството“, да повдигнат разменната стойност във втора степен.

Най-после дошло време, когато всичко, на което хората са привикнали да гледат като на неотчуждаемо, става предмет на размяна и търговия, става отчуждаемо. През това време даже нещата, които дотогава са били предавани на други, но не са били разменяни, които са били подарявани, но не и продавани, които са били придобивани, но не и купувани — добродетелта, любовта, убеждението, знанието, съвестта, — всичко това стана, най-после, предмет на търговия. Това е времето на общата поквара, времето на всеобщата продажност или — изразявайки се с езика на политическата икономия — времето, когато всяко нещо, физическо *или морално*,

станало продажна стойност, се изнася на пазара, за да намери там оценка, съответствуваща на неговата истинска стойност.

По какъв начин да се обясни тази нова и последна фаза на размяната — повдигането на разменната стойност в трета степен?

Г-н Прудон има и за това готов отговор: предположете, че човек *„е предложил* на другите хора, на своите сътрудници от различните отрасли на производството", да направят от добродетелта, любовта и пр. продажна стойност — да повдигнат разменната стойност в нейната трета и последна степен.

Както виждате, „историческият и описателен метод" на г-н Прудон е годен за всичко, отговаря на всичко и обяснява всичко; така напр. става ли въпрос да се обясни исторически „възникването на икономическата идея", г-н Прудон предполага човек, който предлага на другите хора, на своите сътрудници от различните отрасли на производството, да извършат този акт на възникване — и въпросът се изчерпва окончателно.

Отсега нататък ние приемаме „възникването" на разменната стойност за свършен факт; сега ни остава само да изясним отношението на разменната стойност към потребителната. Да чуем г-н Прудон:

„Икономистите твърде ясно са разкрили двойствения характер на стойността; но те не са изяснили със също такава точност нейната *противоречива природа;* оттук и започва нашата критика . . . Не е достатъчно да се посочи този изумителен контраст между разменната и потребителната стойност, контраст, на който икономистите са свикнали да гледат като на нещо твърде просто: следва освен това да се покаже, че тази мнима простота крие в себе си дълбока тайна, която нне сме длъжни да разкрием . . . Изразявайки се на технически език, ние можем да кажем, че потребителната и разменната стойност се намират в обратно отношение помежду си."

Ако добре сме схванали мисълта на Прудон, то ето четирите точки, които той се заема да установи:

1) Потребителната и разменната стойност представляват „поразителен контраст", противоположност една на друга.

2) Потребителната и разменната стойност се намират в обратно отношение помежду си, във взаимно противоречие.

3) Икономистите не са забелязали и не са разбрали нито тяхната противоположност, нито противоречието.

4) Критиката на г-н Прудон започва от края.

Ние също ще започнем от края и за да снемем от икономистите обвиненията, които повдига срещу тях г-н Прудон, ще оставим да говорят сами за себе си двама доста видни икономисти.

Сисмонди: „Търговията довежда всичко до противоположност между потребителната и разменната стойност" и т. н. („Etudes", t. II, p. 162 на брюкселското издание[38]).

Лодердал: „Националното богатство (потребителната стойност) като общо правило се намалява според това, как — с нарастването на разменната стойност — се увеличават индивидуалните богатства; и съобразно с намаляването на тези последните, в резултат на намаляването на разменната стойност, се увеличава националното богатство" („Изследвания за природата и произхода на общественото богатство", превод на Лажанти дьо Лаваис. Париж, 1808 г.[39]).

Върху *противоположността* между потребителната стойност и разменната стойност Сисмонди е построил своето главно учение, според което намаляването на дохода е пропорционално на нарастването на производството.

Лодердал е основал своята система върху принципа на обратното отношение между двата вида стойности и неговата доктрина е била дори толкова популярна по времето на *Рикардо*, че последният е могъл да говори за нея като за нещо всеизвестно.

„Само благодарение на смесването на идеята за разменната стойност с идеята за богатството (потребителната стойност) някои са могли да мислят, че намалявайки количеството на необходимите, полезни или приятни за живота неща, може да се увеличи богатството." (Рикардо, „Основи на политическата икономия", превод на Констансио, със забележки на Ж. Б. Сей, Париж, 1835 г., т. II, главата „За стойността и богатството"[40].)

Ние виждаме, че икономистите преди г-н Прудон „са посочили" дълбоката тайна на противоположността и противоречието. Да видим сега как г-н Прудон обяснява на свой ред тази тайна след икономистите.

Ако търсенето остава неизменно, то разменната стойност на продукта се понижава съобразно с увеличаването на предлагането; с други думи, колкото по-изобилен е продуктът *по отношение на търсенето*, толкова по-ниска е неговата разменна стойност, или неговата цена. Vice versa*: колкото по-слабо е предлагането по отношение на търсенето, толкова по-висока става разменната стойност, или цената на предлагания продукт; с други думи, колкото по-редки са предлаганите продукти по отношение на търсенето, толкова по-скъпи стават те. Разменната стойност на продукта зависи от неговото изобилие или от неговата рядкост, но винаги по отношение на търсенето. Представете си продукт съвсем рядък, да речем единствен по своя род — този единствен продукт ще бъде повече от изобилен, той ще бъде излишен, ако той не се търси. Напротив, представете си, че количеството на продукта се е увеличило милиони пъти — той все пак ще бъде рядък, ако не задоволява търсенето, т. е. ако за него съществува извънредно голямо търсене.

Тези истини са почти банални, а между впрочем за нас беше необходимо да ги възпроизведем тук, за да бъдем в състояние да разберем тайните на г-н Прудон.

---

* — Обратно. *Ред.*

„По такъв начин, следвайки принципа до неговите крайни изводи, ние ще стигнем до следното, най-логично в света заключение: нещата, чието потребление е необходимо и чието количество е безгранично, трябва да не струват нищо; нещата пък, чиято полезност е равна на нула, а редкостта им достига крайни предели, трябва да имат безкрайно голяма цена. Нашето затруднение достига връхната си точка поради това, че практиката не допуска тези крайности: от една страна, нито един произвеждан от човека продукт не може никога да нарасне безгранично; от друга страна, най-редките неща се нуждаят отчасти от това, да бъдат полезни, без което те не биха могли да имат каквато и да било стойност. Потребителната и разменната стойност остават по такъв начин фатално свързани една с друга, макар по своята природа те постоянно да се стремят да се изключат взаимно" (т. I, стр. 9).

Какво собствено довежда затруднението на г-н Прудон до най-висока точка? Чисто и просто това, че той е забравил *за търсенето* и за това, че всяко нещо може да бъде рядко или изобилно само дотолкова, доколкото за него съществува търсене. Като оставя търсенето настрана, той отъждествява разменната стойност с *редкостта*, а потребителната — с *изобилието*. И наистина, като говори, че „нещата, чиято *полезност* е равна на *нула* и чиято *рядкост* достига *крайни предели*, имат *безкрайно голяма цена*" — той просто изразява мисълта, че разменната стойност е само рядкост. „Крайната рядкост и равната на нула полезност" — това не е нищо друго освен рядкост в най-чист вид. „Безкрайно голямата цена" — това е maximum разменна стойност, това е разменна стойност в своя най-чист вид. Между тези два термина той слага знак за равенство. И така разменната стойност и редкостта са еднозначни изрази. Достигайки до тези мними „крайни изводи", г-н Прудон в действителност довежда до крайност не нещата, а само термините, които служат за тяхното изразяване, и по този начин разкрива много по-голяма способност към риторика, отколкото към логика. Той само отново намира своите първоначални хипотези в цялата тяхна голота, докато мисли, че е открил нови, произтичащи от тях следствия. По същия този начин той успява да отъждестви потребителната стойност с изобилието в неговия чист вид.

След като поставя знак за равенство между разменната стойност и редкостта, между потребителната стойност и изобилието, г-н Прудон силно се удивлява, като не намира нито потребителна стойност в редкостта и в разменната стойност, нито разменната стойност в изобилието и в потребителната стойност; и тъй като той вижда след това, че практиката не допуска тези крайности, на него му остава само да вярва в някаква тайна. За него съществува безкрайно голяма цена именно затова, защото за него не съществуват купувачи и той никога не ще намери тези купувачи, ако не престане да се абстрахира от търсенето.

От друга страна, изобилието на г-н Прудон представлява, както изглежда, нещо от само себе си възникващо. Той съвсем забравя, че има хора, които са създали това изобилие и в чиито интереси е никога да не губят изпредвид търсенето. В противен случай, как би могъл г-н Прудон да каже, че твърде полезни неща трябва да имат извънредно ниска цена или даже нищо да не струват? Той, напротив, би следвало да заключи, че е необходимо да се намали изобилието, да се съкрати производството на нещата, които имат значителна полезност, ако иска да се повиши тяхната цена, тяхната разменна стойност.

Старите стопани на лозя във Франция, които са искали да се издаде закон, забраняващ засаждането на нови лозя, също така, както и холандците, които са горели азиатските подправки и изкоренявали карамфиловите дървета на Молукските острови — са искали чисто и просто да намалят изобилието, за да увеличат с това разменната стойност. През цялото протежение на средните векове хората са действували според същия този принцип, като са ограничавали със закони броя на калфите, които имал право да наема един майстор, и броя на инструментите, които той е могъл да употребява. (Виж Андерсон, „История на търговията"[41].)

След като отъждествява изобилието с потребителната стойност и редкостта с разменната — няма нищо по-лесно от доказването, че изобилието и редкостта се намират в обратно отношение едно към друго, — г-н Прудон отъждествява потребителната стойност с *предлагането*, а разменната — с *търсенето*. За да направи антитезата още по-рязка, той изменя терминологията, като нарича *разменната стойност — стойност, определяна от мнението*. По такъв начин борбата се пренася на друга почва и ние имаме, от една страна, *полезност* (потребителна стойност, предлагане), а от друга страна — *мнение* (разменна стойност, търсене).

Как да се примирят тези два противоположни фактора? Как да се съгласуват те? Може ли да се намери поне една обща точка и за двата?

Разбира се — се провиква г-н Прудон, — такава точка съществува, това е *свободата на решението*. Цената, която е резултат на тази борба между търсенето и предлагането, между мнението и полезността, не може да бъде израз на вечната справедливост.

Г-н Прудон развива тази антитеза по-нататък:

„В качеството на *свободен купувач* аз ставам съдия на моите потребности, съдия на удобството, което ми доставя предметът, съдия на цената, която аз *искам* да дам за него. От друга страна, вие в качеството на *свободен про-*

изводител сте господар на *средствата за производство* и следователно вие имате възможност да съкращавате вашите разноски" (т. I, стр. 41).

А тъй като търсенето или разменната стойност са тъждествени с мнението, то г-н Прудон е принуден да каже:

„Доказано е, че именно *свободната воля* на човека поражда противоположността между потребителната и разменната стойност. Как да се разреши тази противоположност, докато съществува свободна воля? И как да се пожертвува тази воля, без да се жертвува човекът?" (т. I, стр. 41).

По такъв начин ние не стигаме до никакъв резултат. Съществува само борба между две, така да се каже, несъизмерими сили, между полезността и мнението, между свободния купувач и свободния производител.

Да погледнем на нещата малко по-отблизо.

Предлагането не представлява изключително полезност, търсенето не представлява изключително мнение. Нима онзи, който търси, не предлага също така някакъв продукт или пари — знака, който служи като представител на всички продукти? А като ги предлага, нима той не представлява съгласно самия г-н Прудон полезността или потребителната стойност?

От друга страна, нима онзи, който предлага, не търси на свой ред някакъв продукт или пари — знака, който представлява всички продукти? И не става ли той по такъв начин представител на мнението, на стойността, определяна от мнението, или разменната стойност?

Търсенето е в същото време предлагане, предлагането е в същото време търсене. Следователно антитезата на г-н Прудон, която отъждествява предлагането с полезността, а търсенето с мнението, почива само на празна абстракция.

Онова, което г-н Прудон нарича потребителна стойност, другите икономисти с точно такова право наричат стойност, определяна от мнението. Ние ще посочим само Щорх („Курс по политическа икономия", Париж, 1823, стр. 48 и 49[42]).

По думите на Щорх *потребност* се нарича нещо, от което ние чувствуваме нужда; *стойност* — нещо, на което ние приписваме стойност. В повечето случаи нещата имат стойност само защото те задоволяват потребности, предизвикани от мнението. Ние можем да изменим своето мнение за нашите потребности; затова и полезността на нещата, която изразява само отношението на тези неща към нашите потребности, също така може да се изменя; даже естествените потребности постоянно се изменят. И действително каква разлика има между предметите, които служат като главна храна у разните народи!

Борбата се завързва не между полезността и мнението: тя се завързва между продажната стойност, която предлага търсещият, и продажната стойност, която иска предлагащият. Разменната стойност на продукта е всеки път равнодействуваща на тези противоречащи една на друга оценки.

В края на краищата търсенето и предлагането поставят лице срещу лице производството и потреблението, но производство и потребление, основани върху размяната между отделните индивиди.

Полезността на предлагания продукт не е безусловна. Тя се определя от потребителя. И даже ако полезността на продукта е призната, то той все пак не представлява само полезност. В течение на процеса на производството продуктът се е разменял срещу всички разноски по производството като напр. срещу суровия материал, работническата заплата и пр., с една дума, срещу такива неща, които имат продажна стойност. Следователно продуктът представлява в очите на производителя сума от продажни стойности. Производителят предлага не само полезен предмет, но свръх това и преди всичко продажна стойност.

Що се отнася до търсенето, то е действително само при условие че има на свое разположение средства за размяна. Тези средства на свой ред са продукти, продажни стойности.

По такъв начин в предлагането и търсенето ние намираме: от една страна — продукт, за производството на който са изразходвани продажни стойности, и необходимост да се продаде този продукт; от друга страна — средства, за придобиването на които също така са изразходвани продажни стойности, и желание за купуване.

Г-н Прудон противопоставя *свободния купувач на свободния производител;* и на единия, и на другия той придава чисто метафизически качества. Затова той и може да каже: „Доказано е, че именно *свободната воля* на човека извиква противоположността между потребителната и разменната стойност."

Производителят е принуден да продава, ако той произвежда в общество, основано върху разделението на труда и върху размяната — а такава именно е хипотезата на г-н Прудон. Г-н Прудон прави производителя господар на средствата за производство; но той ще се съгласи с нас, че не от *свободната воля* зависи притежанието на средства за производство. Даже нещо повече: значителната част на тези средства се състои от продукти, получавани от производителя отвън, и при съвременния начин на производство той не е свободен даже дотолкова, че да произвежда продукти в желаното от него количество. Дадената степен на развитие на производителните сили го принуждава да произвежда в един или друг мащаб.

Потребителят не е по-свободен от производителя. Неговото мнение се основава на неговите средства и потребности. И едните, и другите се определят от неговото обществено положение, което зависи на свой ред от обществената организация в нейната цялост. Разбира се, и работникът, който купува картофи, и държанката, която купува дантели, следват своето собствено мнение. Но разликата в техните мнения се обяснява с разликата в положението, което те заемат в обществото и което също така е продукт на обществената организация.

На какво се основава цялата система на потребностите — на мнението или на цялата организация на производството? Най-често потребностите произтичат направо от производството или от реда на нещата, основан върху производството. Почти цялата световна търговия се обуславя от влиянието на потребностите не на личната консумация, а на производството. Също така, избирайки друг пример, ние ще запитаме, не предполага ли нуждата от нотариуси съществуването на дадено гражданско право, което представлява само израз на известно развитие на собствеността, т. е. на производството?

Г-н Прудон не се задоволява с отстраняването на току-що споменатите елементи от отношението между търсенето и предлагането. Той довежда абстракцията до крайни предели, като слива всички производители в *един-единствен* производител, всички потребители в *един-единствен* потребител и заставя тези две химерически лица да влязат в борба едно с друго. Но в действителния свят нещата стават иначе. Конкуренцията в редовете на предлагащите, а така също и конкуренцията в редовете на търсещите представлява необходим елемент на борбата между купувачите и продавачите — борба, чийто резултат е разменната стойност.

След като отстранява от своите разсъждения разноските на производството и конкуренцията, г-н Прудон с голямо удобство може да доведе до абсурд формулата за търсенето и предлагането.

„Предлагането и търсенето — казва той — не са нищо друго освен две *обредни форми,* които служат, за да поставят лице срещу лице потребителната и разменната стойност и да предизвикат тяхното примирение. Това са двата електрически полюса, чието съединение трябва да предизвика явление на родство, наричано *размяна*" (т. I, стр. 49—50).

Със същото право би могло да се каже, че размяната е само „обредна форма", нужна за да постави лице срещу лице потребителя и предмета за потребление. Със същото право би могло да се каже, че всички икономически отношения са само „обредни форми", с чиято помощ се извършва непосредственото потребление. Предлагането и търсенето — не в по-голяма и не в по-малка степен, откол-

което индивидуалните актове на размяна — представляват отношения на дадено производство.

И така, в какво се състои цялата диалектика на г-н Прудон? В замяна на понятията за потребителна и разменна стойност, за търсене и предлагане с такива абстрактни и противоречиви понятия като рядкост и изобилие, полезност и мнение, *един* производител и *един* потребител, при което двамата последни се оказват *рицари на свободната воля*.

Какво е искал да постигне той по този начин?

Да запази възможността да въведе впоследствие един от отстранените от самия него елементи — именно *разноските на производството* — в качеството на *синтез* между потребителната и разменната стойност. Благодарение на този подход разноските на производството получават в неговите очи значение на *синтетична* или *конституирана стойност*.

§ II. КОНСТИТУИРАНА ИЛИ СИНТЕТИЧНА СТОЙНОСТ

„Стойността (разменната) е крайъгълният камък на икономическото здание." *„Конституираната"* стойност е крайъгълният камък на системата на икономическите противоречия.

Какво нещо е *„конституираната стойност"*, която представлява цялото откритие на г-н Прудон в политическата икономия?

Щом като е призната полезността на продукта, трудът е източник на неговата стойност. За мерило на труда служи времето. Относителната стойност на продуктите се определя от продължителността на труда, който е трябвало да бъде употребен за тяхното производство. Цената е паричен израз на относителната стойност на продукта. Най-после, *конституираната* стойност на продукта е чисто и просто стойност, конституирана от количеството на въплътения в него труд.

Както Адам Смит откри *разделението на труда*, така г-н Прудон на свой ред претендира, че е открил *„конституираната стойност"*. Разбира се, в това откритие няма „нещо нечувано", но необходимо е да се има предвид, че изобщо няма нищо нечувано нито в едно откритие на икономическата наука. Като чувствува цялата важност на своето откритие, г-н Прудон се старае обаче да умали неговото значение, „за да успокои читателя относно своите претенции за оригиналност и да примири със себе си умовете, малко склонни поради своята боязливост да възприемат новите идеи". Но оценката на всичко направено от всеки от неговите предшественици за определяне на

стойността волю-неволю го довежда до громкото заявление, че на него принадлежи в тази работа най-голямата част, лъвският пай.

„Синтетичната идея за стойността бе вече смътно разбрана от Адам Смит... Но у Адам Смит тази идея за стойността бе съвършено интуитивна, а обществото не изменя своите привички по силата на вярата в интуицията; то се убеждава само от фактите. Нужно бе, щото указаната от нас антиномия да се изрази по-забележимо и ясно; Ж. Б. Сей бе нейният главен тълкувател."

И така, ето цялата история на откриването на синтетичната стойност: у Адам Смит смътна интуиция, у Ж.-Б. Сей — антиномия, у Прудон — истина, конституираща и „конституирана". И нека да не се забравя това: всички други икономисти, от Ж.-Б. Сей до Прудон, не отидоха по-далеч от антиномията.

„Невероятно е, че толкова разумни хора от 40 години насам изнемогват в борбата срещу такава проста идея. Но не, *стойностите се сравняват помежду си, без да имат нито един пункт за сравнение и никаква единица мярка* — ето какво се решиха да твърдят *икономистите от XIX век* срещу всички и въпреки всички, вместо да усвоят революционната теория за равенството. *Какво ще каже за това потомството?*" (т. I, стр. 68).

Запитаното така внезапно потомство преди всичко ще изпадне в смущение относно хронологията. То ще трябва да си зададе въпроса: нима Рикардо и неговата школа не бяха икономисти от XIX в.? Системата на Рикардо, основана върху принципа, че „относителната стойност на стоките зависи изключително от количеството труд, който е необходим за тяхното произвеждане", се отнася към 1817 г. Рикардо е глава на цяла школа, господствуваща в Англия от времето на реставрацията[43]. Учението на Рикардо представлява рязко, безжалостно цялата английска буржоазия, която на свой ред е тип на съвременната буржоазия изобщо. „Какво ще каже за това потомството"? То няма да каже, че г-н Прудон съвсем не е познавал Рикардо, защото той говори за него, говори надълго и широко, постоянно се връща към него и завършва с това, че нарича „безсмислица" цялото учение на този икономист. Ако някога потомството се намеси в този въпрос, то ще каже може би, че г-н Прудон, боейки се да шокира англофобията на своите читатели, е предпочел да стане отговорен издател на идеите на Рикардо. Но както и да е, то ще намери за твърде наивно, че г-н Прудон представя за „революционна теория на бъдещето" онова, което Рикардо научно изложи като теория на съвременното буржоазно общество; потомството ще се удиви, че г-н Прудон приема по този начин за разрешаване на антиномията между полезността и разменната стойност същата формула, която Рикардо и неговата школа дълго преди него представяха като научна формула на едната страна на антиномията: *разменната стойност*.

Но да оставим веднаж завинаги потомството настрана и да изправим г-н Прудон на очна ставка с неговия предшественик Рикардо. Ето извадка от този автор, която резюмира неговото учение за стойността:

„Полезността не може да бъде мерило на *разменната стойност*, макар последната без нея да е немислима“ (стр. 3, т. I на „Основи на политическата икономия“ и т. н., превод от английски на Ф. С. Констансио, Париж, 1835).

„Щом като стоките са полезни, те черпят своята разменна стойност от два източника: от своята рядкост и от количеството труд, необходим за тяхното добиване. Има стоки, чиято стойност се определя изключително от тяхната рядкост. Тяхното количество не може да се увеличи с никакъв труд и затова тяхната стойност не може да се намали вследствие на увеличаване на предлагането. Към такъв род стоки принадлежат някои редки статуи и картини и т. н. Тяхната стойност зависи само от богатството, вкусовете и прищевките на лицата, които желаят да ги придобият“ (стр. 4 и 5, т. I на цит. съч.). „Но в масата стоки, които всекидневно се намират в обръщение на пазара, такива стоки представляват само незначителна част. Огромната част от всички блага, които са предмет на желание, се набавят чрез труд. Тяхното количество може да бъде увеличавано до безкрайност не само в една страна, но и в редица страни, ако само ние сме разположени да изразходим необходимия за това труд“ (стр. 5, т. I на цит. съч.). „Ето защо, като говорим за стоките, за тяхната разменна стойност и законите, които управляват техните относителни цени, ние всякога имаме предвид само такива стоки, чието количество може да бъде увеличено от човешки труд и чието производство, стимулирано от конкуренцията, не се натъква на никакви спънки“ (т. I, стр. 5).

Рикардо цитира Адам Смит, който според неговото мнение „определи с *голяма точност* първоначалния източник на всяка разменна стойност“ (виж Смит, кн. I, гл. 5[44]). След това той прибавя:

„Учението, че именно това“ (т. е. работното време) „е основа на разменната стойност на всички неща освен онези, количеството на които не може да бъде увеличено как да е от човешкия труд, има за политическата икономия извънредно важно значение; защото нищо не е пораждало толкова много грешки и разногласия в тази наука, както именно неточността и неопределеността на смисъла, който се влагаше в думата *стойност*“ (т. I, стр. 8). „Ако разменната стойност на стоките се определя от количеството труд, овеществен в тях, то всяко нарастване на това количество трябва да увеличава стойността на съответната стока, а всяко намаляване на количеството труд — да я намалява“ (т. I, стр. 8).

След това Рикардо упреква Адам Смит в това, че той:

1) „Дава на стойността друго мерило освен труда: „понякога стойността на житото, понякога количеството труд, което може да се купи с един предмет“, и т. н.“ (т. I, стр. 9 и 10).

2) „Приема безусловно самия принцип и все пак ограничава неговото приложение върху първобитното и диво състояние на обществото, предшествуващо натрупването на капитали и превръщането на земите в частна собственост“ (т. I, стр. 21).

Рикардо се старае да докаже, че поземлената собственост, т. е. рентата, не може да измени относителната стойност на продуктите и

че натрупването на капитали оказва само временно и колебливо въздействие върху относителните стойности, определяни от сравнителното количество труд, употребен за тяхното производство. За защита на това положение той създава своята знаменита теория за поземлената рента, разлага капитала на неговите съставни части и в последна сметка не намира в него нищо освен натрупан труд. След това той развива цяла теория за работната заплата и печалбата и доказва, че колебанията на работната заплата и печалбата — които се увеличават и намаляват в обратно отношение една към друга — не влияят върху относителната стойност на продукта. Той не игрнорира онова влияние върху тази стойност, което може да бъде оказано от натрупването на капитали, от разликата на тяхната природа (основни капитали и оборотни капитали), както и от едно или друго равнище на работната заплата. Тези проблеми са дори основни проблеми за Рикардо.

„Всяка икономия в труда" — казва той — „всякога понижава относителната стойност* на стоката, все едно отнася ли се тя до труда, необходим за изготвяне на самата стока, или пък необходим за образуване на капитала, с помощта на който се произвежда стоката" (т. I, стр. 28). „Затова докато трудът за един ден дава същите съответни количества риба и дивеч, естествената норма на размяната ще остане без изменение, както и да се изменя при това заплатата и печалбата и каквото и въздействие да оказва натрупването на капитала" (т. I, стр. 32). „Ние разглеждахме труда като основа на стойността на стоките, а сравнителното количество труд, необходим за тяхното производство — като норма, определяща относителното количество стоки, които трябва да се обменят помежду си, то от това още не следва, че ние отричаме случайните и временни отклонения на действителната или пазарна цена на стоките от тази тяхна първична и естествена цена" (т. I, стр. 105 на цит. съч.). „Цените на стоките в последна сметка се регулират от разноските на производството, а не, както често твърдят, от отношението между предлагането и търсенето" (т. II, стр. 253).

Лорд Лодердал изследва измененията на разменната стойност, изхождайки от закона за предлагането и търсенето или за редкостта и изобилието по отношение на търсенето. Според него стойността на един предмет може да се увеличава, когато количеството му се намалява или когато търсенето му се увеличава; тя може да се намалява, когато се увеличава количеството или се намалява търсенето. По такъв начин стойността на предмета може да се изменя под

* Рикардо определя, както е известно, стойността на стоката чрез „количеството труд, необходим за нейното изготвяне". Но формата на размяна, господствуваща при всяко стоково производство, а следователно и при капиталистическия начин на производство, довежда до изразяване на тази стойност не пряко, в количество труд, а в количество на някаква друга стока. Стойността на стоката, изразена в определено количество друга стока (ще бъдат ли това пари или не — все едно), се нарича у Рикардо относителна стойност. — *Ф. Е. (Бележка на Енгелс към немското издание от 1885 г.)*

влияние на осем различни причини, а именно: четири причини, отнасящи се до самия предмет, и четири причини, отнасящи се до парите или до всяка друга стока, която служи за мярка на неговата стойност. Ето как Рикардо опровергава тоя възглед:

„Произведенията, които са *монопол* на отделно лице или компания, изменят своята цена съгласно закона, който бе изложен от лорд Лодердал: тя се намалява, ако продавачите увеличават тяхното количество, и се повишава съобразно с усилване на търсенето им от страна на купувачите. Тяхната цена не се намира в никаква необходима връзка с тяхната естествена стойност. Що се отнася пък до цената на стоките, които представляват предмет на конкуренция и чието количество може да бъде увеличено в умерена степен, то тя в крайна сметка зависи не от отношението между търсенето и предлагането, а от увеличението или намаляването на разноските за тяхното производство" (т. II, стр. 259).

Ние предоставяме на самия читател да сравни точния, ясен и прост език на Рикардо с риторическите упражнения, към които прибягва г-н Прудон за определяне на относителната стойност чрез работното време, изразходвано за производството.

Рикардо ни показва действителното движение на буржоазното производство — движение, което конституира стойността. Г-н Прудон се абстрахира от това действително движение и се мъчи да изобрети нови начини за преустройство на света по нова уж формула, която представлява само теоретичен израз на реалното движение, така добре изложено от Рикардо. Рикардо взема за отправна точка съвременното общество, за да ни покаже по какъв начин то конституира стойността; г-н Прудон взема за отправна точка конституираната стойност, за да установи нов социален свят с помощта на тази стойност. Според г-н Прудон конституираната стойност трябва да се върти в кръг и отново да стане конституиращо начало по отношение на света, вече напълно конституиран именно по този начин на оценка. За Рикардо определянето на стойността чрез работното време е закон на разменната стойност; за г-н Прудон то е синтез на потребителната и разменната стойност. Теорията на стойността на Рикардо е научно тълкуване на съвременния икономически живот; теорията на стойността на г-н Прудон е утопично тълкуване на теорията на Рикардо. Рикардо констатира истинността на своята формула, извеждайки я от всички икономически отношения и обяснявайки с нейна помощ всички явления, даже онези, които на пръв поглед изглежда, че й противоречат, както напр. рентата, натрупването на капитали и отношението на работната заплата към печалбата; именно това прави неговата теория научна система. Г-н Прудон, който отново — и при това само чрез съвършено произволни хипотези — е открил тази формула на Рикардо, е принуден след това да търси отделни икономически факти, които той изопа-

чава и фалшифицира с цел да ги представи като примери, като съществуващи вече приложения, като начало на реализация на негова преобразователна идея. (Виж нашия § 3 „Приложение на конституираната стойност".)

Да преминем сега към изводите, които г-н Прудон прави от конституираната (от работното време) стойност.

— Дадено количество труд е равноценно на продукта, създаден от същото количество труд.

— Всеки трудов ден е равностоен на друг трудов ден, т. е. взет в равно количество, трудът на един работник е равностоен на труда на друг работник: между тях няма качествена разлика. При равно количество труд продуктът на единия се разменя с продукта на другия. Всички хора са наемни работници, при това работници, които получават еднаква заплата за еднакво работно време. Размяната се извършва върху началата на пълното равенство.

Представляват ли тези заключения естествени, строги следствия на „конституираната", т. е. определената от работното време стойност?

Ако относителната стойност на стоката се определя от количеството труд, необходим за нейното производство, то оттук от само себе си следва, че относителната стойност на труда или работната заплата също така се определя от количеството труд, необходим за произвеждането на самата работна заплата. Работната заплата, т. е. относителната стойност или цената на труда, се определя следователно от количеството труд, нужен за производството на всичко онова, което е необходимо за поддържане живота на работника.

„*Намалете разноските на производството* на шапки и тяхната цена в края на краищата ще се намали до равнището на тяхната нова естествена цена, макар че търсенето би могло да се удвои, утрои или учетвори. *Намалете* — чрез понижаване на естествената цена на храната и облеклото, които служат за поддържане на живота — *разноските за издръжката на хората* и работната заплата в края на краищата ще спадне, въпреки че търсенето на работна ръка може да се увеличи значително." (т. II, стр. 253).

Разбира се, езикът на Рикардо е циничен до крайност. Да се поставят на една дъска разноските за производство на шапки и разноските за издръжката на човека — това значи да превърнем човека в шапка. Но не крещете много за цинизъм! Цинизмът се заключава в нещата, а не в думите, които изразяват тези неща. Френските писатели като напр. господа Дроз, Бланки, Роси и др. си доставят невинното удоволствие да доказват своето превъзходство над английските икономисти чрез спазване благоприличието на „хуманния" език; но ако те изтъкват цинизма на езика в упрек на Рикардо и на неговата школа, те правят това само защото им е не-

приятно да видят как се изобразяват в цялата тяхна груба голота съвременните икономически отношения и се разобличават по този начин тайните на буржоазията.

Резюмираме: Трудът, който сам по себе си е стока, се измерва като такъв с количеството труд, който е необходим за производството на труда-стока. А какво е необходимо за производството на труда-стока? За това е необходимо онова работно време, което се изразходва за производството на предметите, необходими за непрекъснатото поддържане на труда, т. е. за даване на работника възможност да живее и да продължи своето поколение. Естествената цена на труда не е нищо друго освен минимумът работна заплата*. Ако пазарната цена на работната заплата се повишава над нейната естествена цена, то това се случва именно защото законът за стойността, издигнат от г-н Прудон в принцип, намира своя противовес в колебанията на отношението на търсенето към предлагането. Но минимумът на работната заплата остава въпреки това центърът, към който се стремят пазарните цени на работната заплата.

По такъв начин измерваната чрез работното време относителна стойност фатално се оказва формула на съвременното робство на работника, вместо да бъде, както желае г-н Прудон, „революционна теория" за освобождаването на пролетариата.

Да видим сега в колко случаи използуването на работното време като мерило на стойността се оказва несъвместимо със съществуващия антагонизъм на класите и с неравното разпределение на продукта на труда между неговия непосредствен производител и неговия притежател (капиталиста).

Да вземем някакъв продукт, напр. платното. Този продукт като такъв съдържа в себе си известно количество труд. Това количество

* Тезисът, че „естествената", т. е. нормалната цена на работната сила съвпада с минимума работна заплата, т. е. с еквивалента на стойността на средствата за съществуване, безусловно необходими за живота на работника и за продължаване на неговия род, бе за пръв път издигнат от мене в „Очерци към една критика на политическата икономия" (Deutsch-Französiche Jahrbücher, Париж, 1844) и в „Положението на работническата класа в Англия".[45] Както се вижда от гореизложеното, Маркс прие тогава тоя тезис. От нас двамата го е заимствувал Ласал. Но макар работната заплата и да има в действителност постоянен стремеж да се приближава към своя минимум, споменатият закон все пак не е верен. Фактът, че работната сила се заплаща обикновено средно по-ниско от своята стойност, не може да измени нейната стойност. В „Капиталът" Маркс поправи приведеното по-горе положение (параграфа: „Покупко-продажба на работната сила"), а също така изясни обстоятелствата (глава XXIII „Общият закон на капиталистическата акумулация"), които позволяват при капиталистическото производство все повече и повече да се намалява цената на работната сила под нейната стойност. — *Ф. Е. (Бележка на Енгелс към немското издание от 1885 г.).*

труд ще остане неизменно, както и да се изменя взаимното положение на лицата, участвували в производството на нашия продукт.

Да вземем друг продукт: сукното, и да приемем, че неговото производство е изисквало същото количество труд, както и платното.

Като разменяме тези продукти един срещу друг, ние разменяме равни количества труд. Като разменяме равни количества труд, ние още не заставяме производителите да разменят своего взаимно положение, точно тъй, както не изменяме взаимното отношение на работниците и фабрикантите. Да се твърди, че тази размяна на продукти, чиято стойност се измерва чрез работното време, води до еднакво възнаграждение на всички производители, това значи да се предполага, че еднаквото участие в продукта е съществувало още преди извършването на размяната. Когато стане размяната на сукното срещу платно, производителите на сукно ще получат част от платното, съответствуваща на по-раншната тяхна част в сукното.

Заблуждението на г-н Прудон произтича от това, че той приема за следствие онова, което в най-добрия случай не е нищо друго освен необосновано предположение.

Да минем по-нататък.

Като приемаме работното време за мерило на стойността, предполагаме ли ние поне, че работните дни са *еквивалентни* и че денят на един човек е равностоен на деня на друг? Не.

Да допуснем за момент, че денят на ювелира е равноценен на три дни на тъкача; в този случай всяко изменение на стойността на скъпоценностите по отношение на тъканите — като оставим настрана временните изменения, предизвикани от колебанията в търсенето и предлагането — може да бъде причинено само от намаляването или увеличаването на работното време, употребено от едната или другата страна в производството. Ако три трудови дни на различни работници се отнасят помежду си както 1 : 2 : 3, то всяко изменение в относителната стойност на техните продукти ще е пропорционално на същите числа — 1 : 2 : 3. По такъв начин стойността може да се измерва чрез работното време, независимо от разликата на стойността на работните дни; но за да се прилага подобно мерило, трябва да имаме сравнителна таблица на стойностите на различните работни дни; тази сравнителна таблица се установява от конкуренцията.

Струва ли един ваш трудов час колкото един мой? Този въпрос се разрешава от конкуренцията.

Конкуренцията по мнението на един американски икономист определя колко дни прост труд се съдържат в един ден сложен труд.

Не предполага ли това привеждане на дните на сложния труд към дните на простия, че за мерило на стойностите се приема именно простият труд? Обстоятелството, че за мерило на стойността служи само количеството на труда, без всяко отношение към неговото качество, предполага на свой ред, че простият труд е станал основа на промишлеността. То предполага, че различните видове труд се уравняват чрез подчиняване човека на машината или чрез крайното разделение на труда, че трудът измества човешката личност на заден план, че часовниковото махало е станало точна мярка за отношението между дейността на двама работника, също така, както то служи като мярка за скоростта на два локомотива. Затова не трябва да се говори, че един час (труд) на един човек е равностоен на един час на друг, но по-вярно ще бъде да се каже, че един човек в течение на един час е равностоен на друг човек в течение на един час. Времето е всичко, човекът — нищо; той е само въплъщение на времето. Сега не става повече дума за качеството. Количеството решава всичко: час за час, ден за ден; но това изравняване на труда не е дело на вечната справедливост на г-н Прудон; то е чисто и просто резултат на съвременната индустрия.

Във фабриката, която работи с помощта на машини, трудът на един работник почти по нищо не се различава от труда на друг: работниците могат да се различават само по количеството време, употребявано от тях за работа. Въпреки това тази количествена разлика става от известна гледна точка качествена, доколкото времето, употребявано за труд, зависи отчасти от чисто материални причини, каквито са напр. телосложението, възрастта, полът; отчасти пък от чисто отрицателните морални условия, каквито са напр. търпението, безстрастието, прилежността. Най-после, ако все пак се среща качествена разлика в труда на различните работници, това е качество от най-лошо качество, което далеч не представлява специална отличителна особеност. Ето какво в последна сметка е положението на нещата в съвременната промишленост. И върху това вече осъществено равенство на машинния труд г-н Прудон прекарва рендето на „изравняването“, което той се надява да осъществи навсякъде в „бъдни времена“.

Всички „уравнителни“ следствия, извеждани от г-н Прудон от учението на Рикардо, се основават на коренно заблуждение. Работата е там, че той смесва стойността на стоките, измервана чрез количеството на съдържащия се в тях труд, със стойността на стоките, измервана чрез *„стойността на труда“*. Ако тези два начина на измерване стойността на стоките изразяваха едно и също нещо, то би могло с еднакво право да се каже: относителната стойност на каквато и да е стока се измерва чрез количеството на съдържащия се в

нея труд или: тя се измерва чрез количеството труд, което може да се купи с нея; или още: тя се измерва чрез количеството труд, за което тя може да се купи. Но нещата стават далеч не така. Стойността на труда толкова малко може да служи като мярка на стойностите, колкото и стойността на всяка друга стока. Достатъчни са няколко примера, за да се изясни още по-добре казаното.

Ако една крина жито струва сега два дни труд, докато по-рано тя е струвала един, то нейната стойност нараства два пъти спрямо първоначалната ѝ величина; но тази крина жито не може да приведе в действие два пъти по-голямо количество труд, защото тя продължава да съдържа в себе си все същото количество хранителни вещества, както и по-рано. По такъв начин стойността на житото, измервана с количеството труд, употребен за неговото производство, нараства два пъти; но измервана чрез количеството труд, което може да бъде купено за нея, или чрез количеството труд, което може да я купи, тя би била още твърде далеч от удвояване. От друга страна, ако същият труд би започнал да произвежда два пъти повече дрехи, отколкото по-рано, относителната стойност на дрехите би спаднала наполовина; но въпреки това покупателната сила на това двойно количество дрехи по отношение на труда не би станала два пъти по-малка или, иначе казано, за същото това количество труд не би могло да се купи два пъти по-голямо количество дрехи; защото половината от изготвените дрехи ще оказва и в бъдеще също такава услуга на работника, както и по-рано.

По такъв начин да се определя относителната стойност на продуктите чрез стойността на труда — значи да се противоречи на икономическите факти. Това значи да се определя относителната стойност посредством друга относителна стойност, която сама тепърва трябва да бъде определена; това значи да се въртим в омагьосан кръг.

Няма никакво съмнение, че г-н Прудон смесва двата начина за измерване — измерването посредством работното време, необходимо за производството на някаква стока, и измерването посредством стойността на труда. „Трудът на всеки човек — казва той — може да купи стойността, която той заключава в себе си." По такъв начин според него известно количество труд, заключено в продукта, се равнява на възнаграждението на работника, т. е. равнява се на стойността на труда. На същото това основание той смесва разноските по производството с работната заплата.

„Какво представлява работната заплата? Това са разноските за производството на житото и т. н., това е пълната цена на всяка стока." Да отидем по-нататък. Работната заплата е пропорционалност на елементите, които съставят богатството".

Какво представлява работната заплата? Това е стойността на труда.

Адам Смит понякога приема за мярка на стойността работното време, необходимо за производство на стоката, а понякога стойността на самия труд. Рикардо разкри тази грешка, като показа ясно разликата между двата начина на измерване. Г-н Прудон още повече усилва грешката на Адам Смит, като отъждествява двете понятия, които Смит поставя само редом едно с друго.

Г-н Прудон търси мерило на относителната стойност на стоките, за да намери след това правилната пропорция, в която работниците трябва да участвуват в продукта, или с други думи, за да определи относителната стойност на труда. А за определяне мерилото на относителната стойност на стоките той не е измислил нищо по-добро освен да представи за еквивалент на определено количество труд сумата продукти, създадена от него, което е равносилно на предположението, че цялото общество се състои само от работници, получаващи своя собствен продукт във вид на работна заплата. Освен това той приема за съществуващ факт равноценността на работните дни на различните работници. С една дума: той търси мерилото на относителната стойност на стоките, за да намери еднаквото възнаграждение на трудещите се, и приема за съществуващ факт равенството на заплатите, за да може, изхождайки от това равенство, да намери мерило на относителната стойност на стоките. Каква удивителна диалектика!

„Сей и следващите го икономисти сочеха, че приемайки труда за принцип и действителна причина на стойността, ние попадаме в омагьосан кръг, тъй като трудът сам подлежи на оценка и е също такава стока, както и всички други. Ще забележа с позволението на икономистите, че говорейки по този начин, те проявяват поразителна невнимателност. На труда се приписва *стойност* не защото той самият е стока, а защото се предполага, че той потенциално заключава в себе си стойности. Стойността на труда е фигуративен израз, вмъкване на причината в сферата на следствието. Това е също такава фикция, както и *производителността на капитала*. Трудът произвежда, капиталът струва ... Като се изразяват елиптично*, говорят за стойност на труда ... Трудът, както и свободата ... по своята природа е нещо неясно и неопределено, качествено определящо се само от своя обект; иначе казано, той става реалност чрез своя продукт."

„Но защо да се настоява? Когато икономистът" (четете: г-н Прудон) „изменя названието на нещата, vera verum vocabula**, той сам косвено признава своето безсилие и се отстранява от обсъждане на въпроса" (Прудон, т. I, стр. 188).

Както видяхме, Прудон превръща стойността на труда в „действителна причина" на стойността на продуктите, така че *работната*

* — съкратено, като се изпускат някои звена. *Ред.*

** — истински наименования на нещата. *Ред.*

заплата — официалното название на „стойността на труда" — представлява по неговото мнение пълната цена на всяка вещ. Ето защо него го смущава възражението на Сей. В труда-стока, в тази ужасна действителност, той вижда само граматическа елипса. Значи и цялото съвременно общество, основано върху труда-стока, се опира отсега нататък само на поетическа волност, на фигуративен израз. И ако обществото поиска „да унищожи всички тези неудобства", от които страда, то ще трябва само да отстрани неблагозвучните изрази, да измени езика; а за тая цел то трябва само да се обърне към академията и поиска ново издание на нейния речник. След всичко чуто от нас не е трудно да се разбере защо в съчинение, посветено на политическата икономия, г-н Прудон е сметнал за нужно да се впусне в дълги разсъждения за етимологията и за другите части на граматиката. Така той се впуща напр. в научно обсъждане на остарялото словообразуване на servus* и servare**. Тези филологически разсъждения имат дълбок езотерически*** смисъл, те съставляват съществена част от аргументацията на г-н Прудон.

Доколкото трудът**** се продава и купува, той е също такава стока, както и всички други, има следователно разменна стойност. Но стойността на труда, или трудът в качеството на стока, произвежда толкова малко, колкото стойността на житото или житото като стока служи за храна.

Трудът „струва повече или по-малко в зависимост от по-голямата или по-малка скъпотия на съестните припаси, от една или друга степен на търсенето и предлагането на работна ръка и пр. и пр.

Трудът съвсем не е „нещо неопределено". Продава се и се купува не труд изобщо, а съвършено определен труд. И ако той качествено се определя от обекта, то и обектът на свой ред се определя от специфичните качества на труда.

Доколкото трудът се продава и купува, той самият е стока. Защо го купуват? „Защото той потенциално съдържа в себе си стойност." Но когато казват, че еди-каква си вещ е стока, то става дума вече не за целта, поради която я купуват, т. е. не за ползата, която искат да извлекат от нея, не за работата, за която може да послужи. Тя е стока като предмет на търговията. Всички разсъждения на г-н Прудон се свеждат до следното: трудът се купува не заради непосредствено потребление. Разбира се, не — него го купуват в качество на

* — роб. *Ред.*

** — съхранявам. *Ред.*

*** — съкровен, предназначен само за посветени. *Ред.*

**** — В екземпляра, подарен от Маркс през 1876 г. на Н. Утина, след думата „труд" е добавено: „работна сила". Същата тази добавка е направена във френското издание от 1896 г. *Ред.*

средство за производство, както биха купили напр. машина. Доколкото трудът е стока, той има стойност, но не произвежда. Г-н Прудон би могъл със също такова право да каже, че стоки съвсем не съществуват, тъй като всяка стока се купува само поради една или друга нейна полезност, но никога в качеството на стока като такава.

Измервайки стойността на стоките чрез труда, г-н Прудон сам смътно се догажда, че не може да не се подведе под това общо мерило и трудът, доколкото трудът има стойност и е стока. Той предчувствува също така, че това значи да се признае минимумът работна заплата за естествена и нормална цена на непосредствения труд, а следователно да се помирим със съвременния обществен строй. За да се измъкне от този фатален извод, той прави рязък завой и твърди, че трудът не е стока и не може да има стойност. Той забравя при това, че сам е приел стойността на труда за мерило, забравя, че цялата негова система е основана върху труда-стока, върху труда — предмет на търговия, който се продава, купува, разменя срещу продукти и т. н., най-после, върху труда, представляващ непосредствен източник на дохода на работника. Той забравя всичко.

За да спаси своята система, той се решава да жертвува нейната основа.

Et propter vitam vivende perdere causas!*

Ние стигаме сега до ново определение на *„конституираната стойност"*.

„Стойността е *отношение на пропорционалност* между продуктите, които съставляват богатството."

Да забележим, първо, че простият израз „относителна или разменна стойност" съдържа вече понятието за едно или друго отношение, в което продуктите се разменят помежду си. Наричайки това отношение „отношение на пропорционалност", вие абсолютно нищо не изменяте в относителната стойност освен името. Повишението или понижението на стойността на продукта ни най-малко не унищожава неговото свойство — да се намира в едно или друго „отношение на пропорционалност" към другите продукти, съставляващи богатството.

Защо е този нов термин, който не внася ново понятие?

„Отношението на пропорционалност" навежда на мисълта за много други икономически отношения: напр. за пропорционалността на производството, за правилната пропорция между търсенето и предлагането и т. н.; и за всичко това е мислил г-н Прудон, формулирайки своята дидактическа парафраза на разменната стойност.

---

* — И да загубиш заради живота целия жизнен корен! (Ювенал, „Сатири"). *Ред.*

Преди всичко: тъй като относителната стойност на продуктите се определя от сравнителното количество труд, употребено за производството на всеки един от тях, то в дадения случай отношението на пропорционалност означава относителното количество различни продукти, които могат да бъдат произведени в даден интервал от време и които могат поради това да се разменят един с друг.

Да видим какво извежда г-н Прудон от това отношение на пропорционалност.

На всекиго е известно, че в случаите, когато търсенето и предлагането взаимно се уравновесяват, относителната стойност на всеки продукт точно се определя от съдържащото се в него количество труд, т. е. тази относителна стойност изразява отношението на пропорционалност именно в онзи смисъл, който ние току-що установихме. Г-н Прудон преобръща с главата надолу действителния ред на нещата. Започнете с измерване на относителната стойност на продуктите чрез количеството на заключения в тях труд — казва той — и тогава търсенето и предлагането несъмнено ще дойдат в равновесие. Производството ще съответствува на потреблението, продуктите винаги ще се обменят безпрепятствено, техните пазарни цени ще изразяват точно тяхната истинска стойност. Вместо да каже както всички хора: в хубаво време могат да се срещнат много хора, които се разхождат, г-н Прудон изпраща хората да се разхождат, за да им осигури хубаво време.

Онова, което г-н Прудон представя за следствие, произтичащо от априорното определение на разменната стойност чрез работното време, би могло да има място само по силата на закон с приблизително такова съдържание:

Отсега нататък продуктите трябва да се разменят в точно съответствие с изразходваното за тях работно време. Каквото и да е отношението на търсенето към предлагането, размяната на стоките винаги трябва да се извършва така, като че ли произведеното тяхно количество напълно съответствува на търсенето. Нека г-н Прудон се заеме да формулира и да проведе такъв закон; в такъв случай ние няма да искаме от него доказателства. Но ако той, напротив, желае да оправдае своята теория като икономист, а не като законодател, той ще трябва да докаже, че необходимото за производството на стоката *време* точно указва степента на нейната *полезност* и изразява нейното пропорционално отношение към търсенето, а следователно и към сумата на общественото богатство. В такъв случай при продажбата на продукти по цена, равна на разноските за тяхното производство, предлагането и търсенето винаги ще се намират в равновесие, тъй като се предполага, че разноските на производството изразяват истинското отношение на предлагането към търсенето.

Г-н Прудон действително се старае да докаже, че работното време, необходимо за производството на продукта, изразява истинското му отношение към потребностите, така че нещата, за чието производство е нужно най-малко време, имат най-непосредствена полезност и така нататък в същия ред. Производството на някакъв предмет на лукс вече доказва според тази теория, че обществото има излишно време, което му дава възможност да задоволява известна необходимост от лукс.

Що се отнася до доказателството на това положение, то г-н Прудон го намира в забелязания от него факт, че най-полезните неща изискват най-малко време за произвеждане, че обществото винаги започва от най-леките клонове на промишлеността, като постепенно преминава след това към „производството на предмети, които струват по-голямо количество работно време и съответствуват на по-висши потребности".

Г-н Прудон заимствува от Дюноайе примера на добивната промишленост — събиране на плодове, овцевъдство, лов, риболов и пр., — промишленост най-проста, която изисква най-малко разноски и затова е започната от човека „още от първия ден на неговото второ сътворение". Първият ден на неговото първо сътворение е изложен в книгата на Битието, където бог е първият промишленик в света.

В действителност работата стои съвсем другояче, отколкото мисли г-н Прудон. От самото начало на цивилизацията производството се основава върху антагонизма на съсловията, на състоянията, на класите, най-после — върху антагонизма на натрупания труд и на живия труд. Без антагонизъм няма прогрес: такъв е законът, на който се е подчинявала цивилизацията до наши дни. Досега производителните сили са се развивали благодарение на господството на класовия антагонизъм. Да се говори, че хората са могли да преминат към производството на предмети от по-висок порядък и към по-сложни клонове в промишлеността, защото всички потребности на всички работници са били задоволени — значи да се абстрахираме от антагонизма на класите и да изопачим целия ход на историческото развитие. Със същото право би могло да се каже, че през времето на римските императори мурените* са били отглеждани в изкуствени езера само поради това, че за целия римски народ е имало изобилна храна; между впрочем било е тъкмо обратното: докато римският народ не е имал необходимите средства за купуване на храна, римските аристократи, напротив, са имали достатъчно роби, за да хранят с тях своите мурени.

---

* Вид хищни риби, които се въдят в Средиземно море, достигащи няколко метра дължина. *Бълг. ред.*

Цените на жизнените припаси почти постоянно са се увеличавали, докато цените на манифактурните продукти и на предметите на лукс почти постоянно са падали. Да вземем напр. селското стопанство: най-необходимите предмети — житото, месото и т. п. — поскъпват, цената пък на памука, захарта, кафето и т. н. постоянно и в поразителна пропорция се намалява. Даже между самите съестни припаси, предмети на лукс, като ангинарии или аспержи струват сега сравнително по-евтино, отколкото припасите от първа необходимост. В наше време излишното се произвежда по-лесно от необходимото. Най-после, в различните исторически епохи взаимното отношение на цените не само е различно, но и противоположно. През цялото продължение на средните векове земеделските продукти са били относително по-евтини от манифактурните; в най-ново време пък между тях съществува обратно отношение. Следва ли от това, че полезността на земеделските продукти се е намалила от времето на средните векове?

Консумацията на продуктите се определя от социалните условия, в които са поставени консуматорите, а самите тези условия са основани върху класовия антагонизъм.

Памукът, картофите и ракията представляват най-разпространените предмети за потребление. Картофите породиха скрофулозата; памукът в повечето случаи измести лена и вълната, макар тези последните продукти в много отношения — напр. от чисто хигиенична гледна точка — да са много по-полезни от памука; най-после, ракията взе връх над бирата и виното, макар че по общо признание ракията като предмет за консумация се оказва отрова. В течение на цял век правителствата напразно се бориха с този европейски опиум. Икономиката победи; тя продиктува своите закони на потреблението.

Защо памукът, картофите и ракията станаха крайъгълен камък на буржоазното общество? Защото тяхното производство изисква най-малко труд и те имат вследствие на това най-ниска цена. А защо минимумът на цената обуславя максимум консумация? Може би вследствие абсолютната, вътрешната полезност на тези предмети, на тяхната способност най-добре да задоволят потребностите на работника като човек, а не на човека като работник? — Не, а защото в общество, основано на *нищетата*, най-*мизерните* продукти имат съдбоносното предимство да служат за потребление на широките маси от населението.

Да се говори, че тъй като най-евтините предмети имат най-широк кръг на потребление, то те притежават следователно най-голяма полезност — да се говори това сега значи да се твърди, че грамадното разпространение на ракията, което се дължи на евтиното ѝ производство, е най-убедителното доказателство за нейната полез-

ност; това значи да се говори на пролетария, че за него картофите са по-полезни от месото; това значи да се признае съществуващият ред на нещата; това значи, най-после, заедно с г-н Прудон да бъдеш апологет на общество, което не разбираш.

В бъдещото общество, където ще изчезне антагонизмът на класите, където няма да има класи, потреблението няма да се определя от *минимума* време, необходимо за производството, а, напротив, количеството време, което ще се посвещава на производството на един или друг предмет, ще се определя от степента на полезността на този предмет.

Да се върнем обаче на тезата на г-н Прудон. Щом като работното време, необходимо за производството на предмета, не изразява степента на неговата полезност, то и разменната стойност на този предмет, предварително определена от въплътеното в него работно време, в никой случай не може да регулира правилното отношение на предлагането към търсенето, т. е. отношението на пропорционалност в оня смисъл, който му придава засега г-н Прудон.

„Отношението на пропорционалност“ между предлагането и търсенето, т. е. пропорционалното отношение на даден продукт към цялата съвкупност на производството, се установява съвсем не от продажбата на този продукт по цена, равна на разноските за неговото производство. Само *колебанията на търсенето и предлагането* указват на производителите количеството, в което следва да произведат дадена стока, за да получат в замяна на нея поне разноските на производството. И тъй като тези колебания са непрекъснати, то също така непрекъснато е и движението на прилива и отлива на капиталите в различните клонове на промишлеността.

„Само вследствие такива именно колебания се отделя тъкмо *толкова* капитал, колкото е необходимо за производството на различни стоки, за които съществува търсене, а не повече. С повишаването или намаляването на цените печалбата се повишава над или пада под общата норма, и капиталът ту се влива в известен клон на промишлеността, в който е станало такова колебание, ту се отлива от него.“ „Ако хвърлим поглед върху пазарите на големия град, ние ще забележим колко редовно се снабдяват те с местни и чуждестранни стоки в исканото количество при всички условия на променящото се търсене, зависещо от прищевките на вкуса или промените в големината на населението, при което рядко имаме задръстване от твърде изобилно предлагане или извънредна скъпотия от несъответствието между търсенето и предлагането; и ние ще трябва да признаем, че принципът, който разпределя капитала между отделните производствени отрасли в точно съответствуващи пропорции, проявява своето действие много по-силно, отколкото се смята обикновено.“ (Рикардо, т. I, стр. 105 и 108.)

Ако г-н Прудон признава определянето на стойността на продуктите чрез работното време, то той трябва да признае също така и това колебливо движение, което единствено прави от работното вре-

ме мерило на стойността. Конституираното „отношение на пропорционалност“ съвсем не съществува, а има само установяващо го движение.

Ние току-що видяхме в какъв смисъл може да се говори за „пропорционалността“ като следствие на определянето на стойността чрез работното време. Сега ние ще видим как това измерване на стойността с времето, наречено от г-н Прудон „закон на пропорционалността“, се превръща в закон на *диспропорционалността.*

Всяко ново изобретение, което позволява да се произвежда за един час онова, което се е произвеждало по-рано за два часа, обезценява всички еднородни продукти, които се намират на пазара. Конкуренцията принуждава производителя да продава продукта на двата часа не по-скъпо от продукта на единия час. Тя реализира закона, според който относителната стойност на продукта се определя от работното време, необходимо за неговото производство. Фактът, че работното време служи за мерило на разменната стойност, става по такъв начин закон на постоянното *обезценяване* на труда. Нещо повече. Обезценяването се разпростира не само върху стоките, изнесени на пазара, но и върху оръдията за производство — върху цялата работилница. Този факт се посочва още от Рикардо, който казва:

„Постоянно увеличавайки лесният на производството, ние постоянно намаляваме стойността на някои по-рано произведени неща“ (т. II, стр. 59).

Сисмонди отива още по-далеч. Той вижда в тази „стойност, *конституирана*“ от работното време, източника на всички противоречия между съвременната промишленост и търговия.

„Разменната стойност — казва той — винаги се определя в последна сметка от количеството труд, необходим за добиването на дадена вещ: не от труда, действително изразходван за нея, а от труда, който тя ще струва занапред при може би усъвършенствувани средства за производство. Това количество труд, макар и да не е лесно да се определи точно, винаги вярно се установява от конкуренцията... То служи като основа за пресмятанията както при поискване на цена от страна на продавача, така и при предлагане на цена от страна на купувача. Първият ще започне може би да твърди, че предметът му е струвал 10 дни труд, но ако вторият знае, че занапред той ще може да се произвежда за 8 дни, и ако конкуренцията представи за това убедителни за двете страни доказателства, то стойността ще се сведе до 8 дни и сделката ще бъде сключена на тази цена. И продавачът, и купувачът знаят, разбира се, че предметът е полезен, че той е желан, че без нужда от дадения предмет няма възможност той да се продаде; но определянето на цената на предмета няма никакво отношение към неговата полезност“ („Очерки“ и т. н., т. II, стр. 267, брюкселско издание).

Твърде важно е да не се изпуща изпредвид обстоятелството, че стойността на един предмет се определя не от времето, в продълже-

ние на което той е бил произведен, а от *минимума* време, за което той може да бъде произведен; този минимум се установява от конкуренцията. Да предположим за момент, че е изчезнала конкуренцията и няма следователно никаква възможност да се констатира минимумът труд, необходим за произвеждането на даден продукт. Какво ще стане тогава? Достатъчно ще е да се употребят за производството на предмета 6 часа труд, за да имаме право да искаме за него по теорията на г-н Прудон 6 пъти повече, отколкото иска оня, който е изразходвал само един час за производството на същия предмет.

Вместо „отношение на пропорционалност" ние имаме отношение на диспропорционалност, ако изобщо още говорим за каквито и да било отношения, добри или лоши.

Постоянното обезценяване на труда е само една страна, само едно от следствията на оценката на стоките чрез работното време. Със същия този начин на оценка се обяснява също така извънредното повишение на цените, свръхпроизводството и много други прояви на производствената анархия.

Но поражда ли работното време, прието за мерило на стойността, поне онова пропорционално разнообразие на продуктите, което така възхищава г-н Прудон?

Тъкмо обратното: то довежда в стоковия свят до господството на същия онзи монопол с цялата негова монотонност, който, както е известно на всички и пред очите на всички, обхваща вече областта на средствата за производство. Бързо да прогресират могат още само някои клонове на промишлеността като памучната. Естествено следствие на такъв прогрес е бързото снижаване на цените на продуктите например на памучната манифактура; но съобразно с поевтиняването на памука цената на лена изпитва сравнително повишение. Какво излиза от това? Ленът се заменя от памука. По такъв начин ленът е изместен вече почти в цяла Северна Америка и вместо пропорционално разнообразие на продукти ние имаме царство на памука.

Какво остава от това „отношение на пропорционалност"? Нищо освен пожеланията на добросъвестния човек, на когото се иска стоките да се произвеждат в пропорции, позволяващи те да се продават на добросъвестни цени. Във всички времена добрите буржоа и икономистите-филантропи са обичали да изказват това невинно пожелание.

Да дадем думата на стария *Боагилбер:*

„Цената на стоките — казва той — винаги трябва да бъде *пропорционална,* тъй като само такова взаимно съгласуване им дава възможност да съществуват заедно, *за да се обменят взаимно всеки момент"* (ето я Прудоновата

постоянна способност за обмяна) „и във всеки момент отново да се възпроизвеждат взаимно... Богатството не е нищо друго освен тази непрекъсната размяна между хората, професиите и т. н., затова би било ужасно заслепение да се търсят причините на мизерията извън прекъсванията в тези отношения — прекъсвания, причинявани от нарушаването на пропорционалността на цените." („Разсъждение за природата на богатствата", издание на Дер[46].)

Да чуем също и един съвременен икономист:

„Един велик закон, който трябва да бъде приложен към производството, е *законът за пропорционалността* (the law of proportion), който единствен е в състояние да запази постоянството на стойността... Еквивалентът трябва да бъде гарантиран... Всички нации са се опитвали през различните епохи чрез многобройни търговски регламенти и ограничения да осъществят до известна степен този закон на пропорционалността; но присъщият на човешката природа егоизъм подбужда хората да отхвърлят цялата тази система от регламентации. Производство, поставено в съответната пропорция (proportionate production), е пълно осъществяване на истинската социално-икономическа наука." (У. Аткинсон. „Основи на политическата икономия", Лондон, 1840, стр. 170—195[47]).

Fuit Troja!* Тази правилна пропорция между търсенето и предлагането, която отново започва да става предмет на такива горещи пожелания, отдавна вече е престанала да съществува. Тя е отживяла времето си. Тя е била възможна само в онези времена, когато средствата за производство са били ограничени и размяната не е надхвърляла най-тесни рамки. С появяването на едрата промишленост правилната пропорция трябваше да изчезне и производството е принудено фатално да преминава редица непрекъснато сменяващи се състояния: процъфтяване, депресия, криза, застой, ново процъфтяване и т. н.

Тези, които подобно на Сисмонди желаят да се върнат към правилната пропорционалност на производството, запазвайки обаче всички основи на съвременното общество, са реакционери, тъй като, за да бъдат последователни, те трябва да желаят възвръщането и на всички останали условия на промишлеността през миналите времена.

Какво държеше производството в повече или по-малко правилни пропорции? Търсенето, което господствуваше над предлагането и го предшествуваше. Производството крачка по крачка следваше потреблението. Едрата промишленост, принуждавана от своите собствени средства за производство да произвежда във все по-големи и по-големи размери, не може да чака търсенето. Производството предшествува потреблението, предлагането предизвиква търсенето.

В съвременното общество, в промишлеността, основана върху индивидуална размяна, анархията на производството, която е из-

* — Троя загина! — *Ред.*

точник на толкова бедствия, е в същото време източник на всеки прогрес.

И така, едно от двете:

Или вие желаете правилните пропорции на миналите векове заедно със съвременните средства за производство и в такъв случай сте едновременно и реакционер, и утопист.

Или вие желаете прогрес без анархия; тогава, за да се запазят производителните сили, откажете се от индивидуалната размяна.

Индивидуалната размяна е съвместима само с дребната промишленост на миналите векове и със свойствената ѝ „правилна пропорция" или — с едра промишленост заедно с цялата нейна свита от нищета и анархия.

От всичко, което казахме, е очевидно, че определянето на стойността чрез работното време, т. е. формулата, която г-н Прудон ни представя за формула на бъдещото възраждане, не е нищо друго освен научен израз на икономическите отношения на съвременното общество, което дълго преди г-н Прудон бе точно и ясно доказано от Рикардо.

Но принадлежи ли на г-н Прудон поне *„уравнителното"* приложение на тази формула? Той ли пръв се е замислил да преобразува обществото чрез превръщане на всички хора в непосредствени работници, които си разменят равни количества труд? Има ли той право да упреква комунистите — тези хора, лишени от всякакви познания по политическа икономия, „хора твърдоглаво глупави", „райски мечтатели", — да ги упреква, че те не са намерили преди него това „разрешение на проблемата на пролетариата"?

Който поне що-годе е запознат с развитието на политическата икономия в Англия, той не може да не знае, че през различни времена почти всички социалисти в тази страна са правили уравнителни изводи от теорията на Рикардо. Ние бихме могли да посочим на г-н Прудон „Политическа икономия". от Ходскин, 1827[48], съчиненията: на Уилям Томпсън, „Изследване на принципите за разпределение на богатството, спомагащи в най-висока степен за човешкото щастие", 1824; на Т. Р. Едмъндс, „Практическа, морална и политическа икономия", 1828[49], и т. н. и т. н., като запълним още четири страници с названия на такива трудове. Ние ще се ограничим с това, че ще дадем думата на един английски *комунист,* г. Брей. Ние ще направим извадки на най-главните места от неговото забележително произведение „Несправедливостите по отношение на труда и средствата за тяхното премахване", Лидс, 1839[50], и ще се спрем достатъчно дълго на него, първо, защото Брей е още малко известен във Франция, второ, още поради това, че в произведенията на този писател ние

намерихме, както ни се струва, ключа за всички минали, настоящи и бъдещи съчинения на г-н Прудон.

„Изясняването на основните принципи е единственото средство да се достигне истината. Да се издигнем изведнаж към самия източник на произхода на правителствата. Като изследваме причините на това явление, ние ще намерим, че всяка правителствена форма, всяка социална и политическа несправедливост произтича от господствуващата понастоящем социална система — от *института на собствеността в неговата съвременна форма* (the institution of property as it at present exists). Затова, за да се прекратят завинаги съществуващите несправедливости и бедствия, необходимо е *да се разруши съвременният обществен строй из основи*... Атакувайки икономистите с тяхното собствено оръжие и върху тяхна собствена почва, ние ще отнемем повода за безсмисленото дърдорене за *мечтатели* и *доктринери,* дърдорене, което те всякога са готови да подхванат. Ако икономистите не поискат да отстъпят от тези истини и принципи, върху които са построени техните собствени аргументи, те съвсем не ще могат да опровергаят изводите, до които ние ще стигнем, като следваме този метод" (Брей, стр. 17 и 41). *„Само трудът създава стойност* (It is labour alone which bestows value)... Всеки човек има неоспоримото право на всичко, което може да му даде неговият честен труд. Присвоявайки си плодовете на своя труд, той не извършва никаква несправедливост по отношение на другите хора, тъй като никак не нарушава техните права да действуват по същия начин... Всички понятия за висши и низши, за господари и слуги са породени от пренебрежението към основните принципи и от възникналото оттук *неравенство на* имуществата (and to the consequent rise of inequality of possessions). Докато се поддържа това неравенство, няма да има възможност нито да се изкоренят такива идеи, нито да се съборят основаните върху тях учреждения. Досега още мнозина хранят празната надежда да подобрят господствуващия сега противоестествен ред на нещата с унищожаването на *съществуващото неравенство,* без да засягат при това неговата *причина;* но ние скоро ще докажем, че правителството не е причина, а следствие, че то не създава, а, напротив, само е създадено, че, с една дума, то само представлява *резултат от неравенството на имуществата* (the offspring of inequality of possessions) и че неравенството на имуществата е неразделно свързано със съществуващата сега обществена система" (Брей, стр. 33, 36 и 37).

„Системата на равенството има не само най-големи предимства, но и висша справедливост... Всеки човек е необходимо звено в онази верига от действия, която тръгва от идеята, за да дойде може би до производството на парче сукно. Затова от разликата на нашите склонности към едни или други професии не трябва още да се прави заключението, че трудът на един трябва да бъде възнаграден по-добре от труда на друг. Изобретателят освен заслуженото от него парично възнаграждение винаги ще получи още и дан на удивление, което извиква у нас само геният...

По самата природа на труда и размяната висшата справедливост изисква, щото изгодите на разменящите да бъдат не само *взаимни,* но и *равни* (all exchangers should be not only *mutually* but they should likewise be *equally* benefited). Съществуват само два предмета, които хората могат да разменят помежду си, а именно: трудът и продуктите на труда. При справедлива система на размяна стойността на всички продукти би се определяла *от пълната съвкупност на разноските за тяхното производство, и равните стойности биха се обменяли винаги срещу равни стойности* (if a just system of exchanges werte acted upon, the value of all articles would be determined by the entire cost of production, and equal values should always exchange for equal values). Например ако шапкар, който употребява един ден за производството на една шапка, и обущар, който изготвя за също-

то това време чифт обувща (предполага се, че двамата употребяват суров материал с еднаква стойност), си разменят тези продукти, извлечената от тях изгода ще бъде взаимна и същевременно равна. Тук изгодата на едната страна не може да бъде загуба за другата, тъй като двете са дали еднакво количество труд и са употребили материали с еднаква стойност. Но ако при същите тези предположени по-горе условия шапкарят би придобил *два* чифта обуща срещу *една* шапка, то очевидно е, че размяната би била несправедлива. Шапкарят би лишил обущаря от един ден труд и постъпвайки по този начин при всяка размяна, би придобил срещу своя *полугодишен* труд продукта на *цяла година* труд на друго лице. Досега ние постоянно следвахме тази във висша степен несправедлива система на размяна: *работниците са отдавали* на капиталиста труда на цяла година в замяна на стойността на половин година (the workmen have given the capitalist the labour of a whole year, in exchange for the value of only half a year). Именно оттук, а съвсем не от предполаганото неравенство на физическите и умствените сили на индивидите е произлязло неравенството на богатството и на властта. Неравенството в размяната, разликата на цените при покупките и продажбите може да се запази само при условие че капиталистите завинаги ще останат капиталисти, а работниците — работници; едните — класа на тирани, другите — класа на роби . . . Тази сделка между капиталистите и работниците ясно показва, че за седмичния труд на работника капиталистите и собствениците му дават само част от богатството, което те са получили от него в течение на изминалата седмица, следователно те удържат от работника *нещо,* като не му дават срещу това *нищо* (nothing for something) . . .Цялата сделка между работника и капиталиста се оказва просто комедия; в действителност най-често това не е нищо друго освен нагъл, макар и *законен грабеж* (the whole transaction between the producer and the capitalist is a mere farce it is in fact in thousands of instances, no other than a barefaced though *legalised robbery*)" (Брей, стр. 45, 48, 49 и 50).

„Печалбата на предприемача винаги ще бъде загуба за работника дотогава, докогато размяната между тях остава неравна; а размяната не може да стане равна, докато обществото се дели на капиталисти и производители, при което последните живеят от своя труд, докато първите живеят от печалбите от чуждия труд. . .

Ясно е — продължава г-н Брей, — че каквато и форма на управление вие да установите. . . . колкото и да проповядвате в името на нравствеността и братската любов . . . взаимността е несъвместима с неравенството на размяната. Като източник на неравенството на състоянията неравенството на размяната е тайният враг, който ни изяжда." („No reciprocity can exist where there are unequal exchanges. Inequality of exchanges, as being the cause of inequality of possessions, is the secret enemy that devours us)" (Брей, стр. 51 и 52).

„Като изследвам целта и задачите на обществото, аз стигам до заключението, че не само всички хора трябва да се трудят, за да имат възможност взаимно да си разменят продукти, но че трябва да се разменят равни стойности срещу равни стойности. По-нататък, за да не може печалбата на един да представлява загуба за друг, стойността трябва да се определя от разноските на производството. Ние видяхме обаче, че при съществуващия социален строй печалбата на капиталистите и богаташите винаги е загуба за работниците, ние видяхме също така, че този резултат е неизбежен и че при всички форми на управление бедният ще бъде отдаден на произвола на богатия, докато съществува неравенството на размяната. А равенство на размяната може да бъде осигурено само от такъв социален строй, при който трудът би се признавал за общозадължителен . . . Равенството на размяната би предизвикало постепенно преминаване на богатствата от ръцете на съвременните капиталисти в ръцете на работническата класа." (Брей, стр. 53—55.)

„Докато остава в сила тази система на неравенството на размяната, производителите винаги ще бъдат също така бедни, невежи и претрупани с работа, както и сега, даже ако биха били *отменени всички правителствени данъци и всички налози*... Само пълното изменение на системата, само въвеждането на равенство на труда и на размяната може да подобри този строй и да осигури на хората истинско равенство на правата... За производителите е достатъчно едно усилие — а именно от тях трябва да изхождат всички усилия за тяхното собствено спасение — и техните вериги ще бъдат завинаги разбити... В качеството на цел политическото равенство е грешка, но то се оказва също грешка и в качеството на средство. (As an end, the political equality is there a failure, as a means, also, it is there a failure).

При равенство на размяната печалбата на един не може да бъде загуба за друг, защото всяка размяна е тогава просто *пренасяне* на труда и богатството, което не изисква никакви жертви. По такъв начин при господството на социална система, основана върху равенството на размяната, производителят може да се обогати и посредством спестявания, но неговото богатство ще бъде само натрупан резултат на неговия собствен труд. Той може да разменя своето богатство или да го подарява на други, но прекратил работата, той няма да има възможност да остане богат повече или по-малко продължително време. С установяването на равенство на размяната богатството губи присъщата му сега способност да се възобновява и възпроизвежда, така да се каже, от само себе си: то няма да бъде вече в състояние да попълва загубите, които му нанася потреблението, тъй като веднаж изразходвано, богатството е завинаги загубено и може да бъде възпроизведено само от нов труд. При равенство на размяната не може повече да съществува онова, което ние наричаме сега *печалби и лихви.* Както производителите, така и лицата, заети с разпределението, ще получават еднакво възнаграждение и стойността на всеки произведен и доставен на потребителя продукт ще се определя от общата сума на техния труд."

Принципът на равенството на размяната трябва следователно по самата си природа да доведе до *всеобщност на труда*" (Брей, стр. 67, 88, 89, 94 и 109—110).

След като опровергава възраженията на икономистите срещу *комунизма,* г-н Брей продължава:

„Ако, от една страна, за успешното осъществяване в нейната съвършена форма на социална система, основана върху общността, е необходимо изменение на човешкия характер; ако, от друга страна, съществуващият строй не дава нито удобства, нито възможност за такова изменение на характера и за подготвяне на хората за по-добър от всички нас еднакво желан ред, то оттук е ясно, че редът на нещата необходимо трябва да остане такъв, какъвто е, ако не бъде открит и приложен преходен обществен строй — процес, принадлежащ, както към съвремениата, така и към бъдещата система, основана върху общността, — преходно състояние, в което обществото би навлязло с всички свои изстъпления и безумства, за да излезе впоследствие от него обогатено с качествата и свойствата, които представляват необходимо условие на комунистическата система." (Брей, стр. 134.)

„За целия този преходен процес би била необходима най-простата форма на кооперация... Разноските на производството при всички обстоятелства биха определяли стойността на продукта и равните стойности постоянно биха се разменяли срещу равни стойности. Ако едно лице би работило една седмица, а друго само половината от това време, то възнаграждението на първото би превишавало два пъти възнаграждението на второто, но това превишение на

заплатата не би било получено от единия във вреда на другия; загубите на последния по никакъв начин не биха отишли в полза на първия. Всеки би разменял лично получената от него работна заплата срещу предмети с еднаква на нея стойност и изгодите, получени от едно лице или от един клон на промишлеността, в никой случай не биха представлявали загуби за друго лице или за друг клон на промишлеността. Трудът на всяко лице би бил *единствената мярка* на неговата печалба или на неговата загуба...

... Количеството на различните нужни за потребление продукти, относителната стойност на всеки предмет в сравнение с другите (броят на работниците, които се изискват от различните отрасли на труда), с една дума, всичко, отнасящо се до общественото производство и разпределение, би се определяло посредством общите и местни кантори (boards of trade). Приложени към цяла нация, тези изчисления биха се извършвали със също тъй малка загуба на време и със същата леснина, с каквито те се извършват при съществуващата система от частните дружества... Както и при съществуващия строй личностите биха се групирали тогава в семейства, семействата — в общини... Даже разделението на населението на градско и селско, колкото и да е вредно такова разделение, не би било унищожено изведнаж. Всяка личност би запазила в тази асоциация предоставената ѝ сега пълна свобода да натрупва колкото си иска и да употребява своите спестявания, както си иска... Нашето общество би било, така да се каже, голямо акционерно дружество, съставено от безкраен брой малки акционерни дружества, които биха се трудили, произвеждали и разменяли своите продукти на основата на най-пълно равенство... Нашата нова система от акционерни дружества, бидейки само отстъпка, направена на съвременното общество с цел да се премине към комунизма, позволява съвместното съществуване на *индивидуалната собственост* върху продуктите с *общата собственост* върху производителните сили; тя поставя съдбата на всяка личност в зависимост от нейната собствена дейност и ѝ дава равен дял в изгодите, получавани от природата и от успехите на техниката. Затова такава система може да бъде приложена към обществото в неговото съвременно състояние и може да го подготви за по-нататъшни изменения." (Брей, стр. 158, 160. 162, 168, 194 и 199).

Ние ще отговорим само с няколко думи на г-н Брей, който измести независимо от нас и даже против нашата воля г-н Прудон, с тази обаче разлика, че г-н Брей не само не представя предлаганите от него мерки за последна дума на човечеството, но ги смята пригодни само за епохата, преходна между съвременното общество и комунистическата система.

Работният час на Петър се разменя срещу работния час на Павел. Ето основната аксиома на г-н Брей.

Да предположим, че Петър е работил 12 часа, а Павел само 6 часа; в такъв случай Петър може да размени с Павел само 6 часа срещу 6 часа, а останалите 6 часа ще останат у него в запас. Какво ще направи той с тези часове?

Или съвсем нищо няма да направи и по този начин 6-те работни часа са пропаднали за него, или той няма да работи други 6 часа, за да възстанови равновесието, или най-после — и това за него е последният изход — той ще даде тези ненужни за него 6 часа на Павел като добавка към останалите.

И така, какво в края на краищата печели Петър в сравнение с Павел? Работни часове? Не. Той печели само часове на безделие, той ще бъде принуден нищо да не прави в течение на 6 часа. За да бъде това ново право на безделие не само търпяно, но още и скъпено, бъдещото общество трябва да вижда в леността най-голямо щастие, да смята труда за тежко бреме, от което трябва да се избави на всяка цена. И — за да се върнем на нашия пример — поне тези часове на безделие да бяха за Петър действителна печалба! Ни най-малко. Павел, който започва да работи 6 часа, стига чрез равномерна и правилна работа до същия резултат, както и Петър, който започва с извънреден труд. Всеки ще иска да бъде Павел, ще възникне конкуренция на леността, за да се постигне положението на Павел.

И така, какво ни донесе размяната на равни количества труд? Свръхпроизводство, обезценяване, извънреден труд, следван от застой, с една дума, всички съществуващи в съвременното общество икономически отношения, с изключение на конкуренцията на труда.

Но не, ние грешим. Съществува още едно средство за спасение на новото общество, обществото на петровци и павловци. Петър сам ще консумира продукта на своя 6-часов труд. Но щом като Петър може да произвежда, без да прибягва до размяна, то той няма нужда и да произвежда за размяна, а с това се разрушават всички предположения за общество, основано върху разделението на труда и размяната. Равенството на размяната би било спасено само с прекратяването на всякаква размяна: Павел и Петър биха се превърнали в робинзоновци.

И така, ако даже предположеното общество се състои от непосредствени работници, то размяната на еднакво количество работни часове е възможна само при условие на предварително споразумение относно броя на часовете, необходими за материалното производство. Но такова споразумение е отричане на индивидуалната размяна.

Ние ще стигнеме до същото заключение, ако вместо разпределението на произведените продукти вземем за отправна точка самия акт на производството. В едрата промишленост Петър не може произволно да определя времето на своя труд, тъй като без съдействието на всички останали петровци и павловци, които влизат в състава на работилницата, неговият труд няма значение. С това найдобре се обяснява упоритото противодействие на английските фабриканти на *била за десетчасовия работен ден*. Те много добре знаеха, че намаляването с два часа на работното време на жените и децата[51] ще повлече след себе си също такова съкращаване на

труда на възрастните. Самата природа на едрата промишленост изисква еднакво за всички работно време. Онова, което днес е резултат от действието на капитала и на конкуренцията между работниците, утре с отстраняването на отношението на труда към капитала ще се постига чрез споразумение, основано върху отношението на сумата на производителните сили към сумата на съществуващите потребности.

Но такова споразумение е смъртна присъда на индивидуалната размяна; значи ние отново стигаме до нашия пръв резултат.

Строго казано, няма размяна на продукти, но има размяна на участвуващите в производството видове труд. От начина на размяната на производителните сили зависи и начинът на размяната на продуктите. Изобщо начинът на размяната на продуктите съответствува на формата на производството. Изменете тази последната и изменението на формата на размяна ще се яви като следствие. Също така и в историята на обществата ние виждаме, че начинът на размяна на продуктите се определя от начина на тяхното производство. Индивидуалната размяна също съответствува на определен начин на производство, който на свой ред съответствува на антагонизма на класите. Затова без класов антагонизъм не може да има и индивидуална размяна.

Но съвестта на честните буржоа се отказва да признае този очевиден факт. Докато човек остава буржоа, той не може да не вижда в тези отношения, основани върху антагонизма, царство на хармонията и вечната справедливост, която не позволява на никого да се издига за сметка на другите. По мнението на буржоата индивидуалната размяна може да съществува без антагонизъм на класите, за него тези две явления нямат нищо общо помежду си. Индивидуалната размяна, каквато си я представлява буржоата, има твърде малка прилика с индивидуалната размяна, която съществува в действителност.

Г-н Брей издига *илюзията* на честния буржоа в *идеал*, който той би желал да осъществи. Като очиства индивидуалната размяна, като отстранява от нея всички съдържащи се в нея елементи на антагонизъм, той си въобразява, че е намерил *„уравнителното“* отношение, което следва да се въведе в обществения живот.

Г-н Брей не подозира, че това уравнително отношение, този *коригиращ идеал*, който той би желал да въведе в света, не е нищо друго освен отражение на съществуващия свят и че следователно е абсолютно невъзможно да се преустрои обществото върху основа, която не е нищо повече освен неговата собствена разкрасена сянка. Колкото повече тази сянка се облича в плът, толкова по-ясно става,

че вместо рисуващото се в мечтите преобразено общество се появява само тялото на съвременното общество*.

§ III. ПРИЛОЖЕНИЕ НА ЗАКОНА ЗА ПРОПОРЦИОНАЛНОСТТА НА СТОЙНОСТТА

А. Пари

„Златото и среброто бяха първите стоки, стойността на които стигна до конституиране."

И така, златото и среброто се оказват първите приложения на „стойността, конституирана" от ... г-н Прудон. А тъй като г-н Прудон конституира стойността на продуктите, като я определя със сравнителното количество труд, съдържащ се в тези продукти, то на него му оставаше само да докаже, че *колебанията* в стойността на златото и среброто винаги се обясняват с колебанията в количеството труд, необходим за тяхното производство. Но г-н Прудон и не мисли за това. Той говори за златото и среброто като пари, а не като стока.

Цялата му логика, ако изобщо тук има логика, се ограничава с това, че той разпростира свойството на златото и среброто да служат като *пари* върху всички стоки, чиято стойност може да се измерва чрез работното време. Разбира се, в целия този фокус има повече наивност, отколкото злоумисъл.

Тъй като стойността на даден полезен предмет се измерва с необходимото за неговото производство работно време, той винаги може да бъде разменен. Доказателство за това ние виждаме в златото и среброто, които се намират в желаните от мен условия на „разменяемост" — се провиква г-н Прудон. Значи златото и среброто представляват стойност в нейния конституиран вид, т. е. въплъщение на идеята на г-н Прудон. Той е безкрайно щастлив в избора на своя пример. Освен че златото и среброто са стоки, чиято

* Теорията на г-н Брей, както и всяка друга теория, също намери привърженици, излъгани от нейния външен вид. В Лондон, в Шефилд, в Лидс и в много други градове в Англия бяха основани equitable-labour-exchange-bazars [базари за справедлива размяна на продуктите на труда]. След като погълнаха значителни капитали, всички тези базари претърпяха скандален банкрут. Това завинаги уби охотата към такива: предупреждение за г-н Прудон! *(Бележка на Маркс.)*

Както е известно, г-н Прудон не се възползува от това предупреждение. В 1849 г. той сам се опита да уреди разменна банка в Париж. Но тази банка претърпя крах даже преди да започне редовно да действува. Съдебното преследване срещу г-н Прудон засенчи този крах. — *Ф. Е. (Добавка на Енгелс към немското издание от 1885 г.)*

стойност, както и на всички други стоки, се измерва чрез количеството на труда — те имат още свойството да служат като всеобщо средство за размяна — т. е. да бъдат пари. Затова, като се вземат златото и среброто за приложение на *„стойността, конституирана“* от работното време, няма нищо по-лесно да се докаже, че всяка стока, чиято стойност ще бъде определена (конституирана) чрез работното време, ще може да бъде винаги разменена, ще стане пари.

В ума на г-н Прудон възниква съвършено простият въпрос: защо златото и среброто се ползуват с привилегията да служат като тип на „конституираната стойност“?

„Специалната функция, която обичаят е дал на скъпоценните метали — да служат като средство за обръщение, — е функция напълно условна и всяка стока би могла да я изпълнява също така основателно, макар може би и с по-малко удобства; това се признава от икономистите и могат да се посочат достатъчно подобни примери. Но коя е причината на тази привилегия да служат като пари, от която се ползуват изобщо металите, и как се обяснява тази специализация на функциите на парите, която няма аналогия в политическата икономия? ... Не може ли *да се възстанови оня ред от явления,* от който *парите* са били очевидно изтръгнати, и по този начин да се сведат те (парите) до техния истински принцип?“

Формулирайки въпроса по такъв начин, г-н Прудон вече предпоставя *парите.* Преди всичко той би трябвало да се запита, защо размяната в своята съвременна форма изисква, така да се каже, индивидуализация на разменната стойност, изразила се в обособяването на специално средство за размяна? Парите не са предмет, а обществено отношение. Защо отношението, наричано пари, както и всяко друго икономическо отношение, като разделението на труда и пр., е производствено отношение? Ако г-н Прудон би си съставил ясна представа за това отношение, парите не биха му се стрували изключение, откъснат член от неизвестна или тепърва подлежаща на откриване редица.

Той би намерил, напротив, че това отношение е само едно от звената на цяла верига други икономически отношения, с която то поради това е много тясно свързано; той би признал, че това отношение съответствува на определен начин на производство точно така, както му съответствува индивидуалната размяна. А какво прави той? Той започва с това, че отделя парите от цялата съвкупност на съвременния начин на производство, за да ги направи впоследствие пръв член на въображаемата редица, която тепърва трябва да се открие.

Веднаж призната необходимостта от специално средство за размяна, т. е. необходимостта от пари, остава само да се изясни защо тази особена функция се е паднала на златото и среброто, а не на някаква друга стока. Този въпрос е второстепенен и неговото обяс-

нение трябва да се търси не в общата връзка на производствените отношения, а в специфичните материални свойства на златото и среброто. Оттук е ясно, че ако в този случай икономистите са „излезли извън пределите на своята наука и са заговорили за физика, механика, история и пр.", както ги упреква г-н Прудон, то те са направили само това, което са били длъжни да направят. Въпросът лежи извън областта на политическата икономия.

„Онова, което не е видял и не е разбрал нито един икономист — казва г-н Прудон, — това е икономическата причина, създала за скъпоценните метали привилегията, с която те се ползуват."

Г-н Прудон е видял, разбрал и завещал на потомството тази икономическа причина, която никой — и то съвсем основателно — не е видял и не е разбрал.

„Никой не е забелязал именно факта, че от всички стоки златото и среброто са първите стоки, стойността на които е била конституирана. През патриархалния период златото и среброто представляват още предмет на търговия, разменят се още на кюлчета, но вече с очевиден стремеж към преобладаване и със забележимо предпочитание. *Малко по малко* сувереиите овладяват скъпоценните метали и поставят върху тях своя печат; тази именно суверенна санкция поражда парите, т. е. стоката по предимство, стока, която запазва определена пропорционална стойност при всички сътресения на пазара и се приема при всички плащания... Отличителната черта на златото и среброто произлиза, повтарям, от това, че благодарение на своите метални свойства, на трудното добиване, а главно на намесата на държавната власт, те в качеството на стоки рано са придобили устойчивост и автентичност."

Да се говори, че от всички стоки златото и среброто са били първите стоки, чиято стойност е била конституирана — това значи, както се вижда от гореизложеното, да се каже само, че златото и среброто първи са станали пари. Ето великото откритие на г-н Прудон, ето истината, която никой преди него не е знаял.

Ако г-н Прудон е искал с това да каже, че времето, необходимо за производството на златото и среброто, е било известно по-рано от времето, необходимо за производството на други стоки, то това пак би било едно от онези предположения, с които той така щедро дарява своите читатели. И ако ние бихме желали да се придържаме към тази патриархална ерудиция, ние бихме съобщили на г-н Прудон, че преди всичко е било установено времето, необходимо за производство на предмети от първа необходимост, като напр. желязото и пр. Ние и не говорим за класическия лък на Адам Смит.

Но как г-н Прудон може след всичко това да говори още за конституиране на стойността, въпреки че нито една стойност не може да се конституира отделно? Стойността се конституира не от времето, необходимо за производството на даден продукт отделно, а

пропорционално на количеството на всички други продукти, които биха могли да бъдат произведени в същия промеждутък от време. По такъв начин конституирането на стойността на златото и среброто предполага вече предварителното конституиране стойността на цяла маса други продукти.

Следователно не стоката е станала „конституирана стойност" във вид на злато и сребро, а, напротив, „конституираната стойност" на г-н Прудон е станала — във вид на злато и сребро — пари.

Да разгледаме сега по-отблизо *икономическите причини,* на които златото и среброто дължат по мнението на г-н Прудон предимството да бъдат издигнати благодарение на конституирането на тяхната стойност в ролята на пари преди другите стоки.

Тези икономически причини са: „явната тенденция към господство", „забележимото предпочитание", достигнато още „в патриархалния период", и други словесни изрази на същия факт, които само увеличават нашето затруднение, тъй като благодарение на нарастването на броя на случаите, привеждани от г-н Прудон за обяснение на факта, се увеличава броят на фактите, които изискват обяснение. Но г-н Прудон не е изчерпал още всички така наречени икономически причини. Ето причината с най-голяма, непреодолима сила:

„Суверенната санкция поражда парите. Суверените овладяват златото и среброто и поставят върху тях своя печат."

И така произволът на управниците по мнението на г-н Прудон е решаващата причина в областта на политическата икономия!

Наистина трябва да нямаш никакви исторически познания, за да не знаеш факта, че във всички времена суверените са били принудени да се подчиняват на икономическите условия и никога не са могли да им диктуват законите. Както политическото, така и гражданското законодателство винаги само е изразявало, протоколирало изискванията на икономическите отношения.

Суверенът ли е завладял златото и среброто, за да направи от тях с поставянето на своя печат всеобщи средства за размяна, или, напротив, тези всеобщи средства за размяна са овладели суверените, заставяйки ги да поставят върху тях своя печат и да им дадат политическа санкция?

Щемпелът, който са слагали и слагат на среброто, говори не за неговата стойност, а за неговото тегло. Устойчивостта и автентичността, за които говори г-н Прудон, се отнасят само до пробата на монетата и тази проба показва колко метал се съдържа в нея.

„Единствената вътрешна стойност на една сребърна марка* — казва Волтер с обикновения за него здрав смисъл — е една сребърна марка, половин

* — стара френски монета. — *Бълг. ред.*

фунт сребро с тегло 8 унции. Само теглото и пробата създават тази вътрешна стойност." (Волтер, „Система на Ло"[52].)

Но въпросът: колко струва една унция злато или сребро? — все още остава неразрешен. Ако на кашмира от магазина „Гран Колбер" би се поставило фабрично клеймо с надпис „чиста вълна", то подобно фабрично клеймо още нищо не би ни казало за стойността на кашмира. Нам все още би ни оставало да научим колко струва вълната.

„Френският крал Филип I — казва г-н Прудон — примеси в турнуаската ливра на Карл Велики 1/3 лигатура, въобразявайки си, че като има монополното право да сече монети, може да постъпва с тях, както постъпва със своите стоки всеки търговец-монополист. Какво всъщност представлява тази фалшификация на монетите, за която вечно упрекват Филип и неговите наследници? Съображение твърде основателно от гледна точка на търговската рутина и съвършено лъжливо от гледна точка на икономическата наука, а именно: тъй като стойността се регулира от търсенето и предлагането, то може да се повиши оценката, а по този начин и стойността на продуктите било като се създаде изкуствена рядкост, било като се монополизира тяхното производство; и това е така вярно по отношение на златото и среброто, както и по отношение на житото, виното, маслото или тютюна. А междувременно, едва-що се разкрило мошеничеството на Филип, неговите монети паднали до своята истинска стойност и той загубил всичко онова, което се надявал да спечели за сметка на своите поданици. Същата съдба постигна и всички аналогични опити."

Първо, много и много пъти бе вече доказано, че когато владетелят се решава да подправи монетите, то именно той губи от това. Онова, което се печели един път при първата емисия, се губи след това всеки път, когато фалшифицираните монети му се връщат във вид на данъци и пр. Но Филип и неговите наследници са умеели повече или по-малко да се предпазят от тази загуба, тъй като след като са пускали в обръщение подправената монета, те веднага са бързали да издадат заповед за всеобщо пренасичане на монетите по стария образец.

Освен това, ако Филип I действително би разсъждавал като г-н Прудон, то неговото разсъждение съвсем не би било така добро „от търговска гледна точка". Нито Филип I, нито г-н Прудон проявяват големи търговски способности, като си въобразяват, че стойността на златото или на каквато и да е друга стока може да бъде изменена поради единствената причина, че стойността се определя от отношението на предлагането към търсенето.

Ако крал Филип би заповядал да наричат една крина жито две крини, той би бил мошеник. Той би излъгал всички, които получават рента, всички хора, на които би предстояло да получат по сто крини жито; по негова милост вместо 100 крини те биха получили само по 50. Предположете, че кралят е дължал на някого 100 крини жито;

той би могъл в дадения случай да заплати само 50. Но в търговията такива 100 крини не биха стрували повече от 50. Промяната на названието не изменя нещата. Нито търсенето, нито предлагането на житото няма да се намали и няма да се увеличи само от промяната на името. Затова щом отношението на предлагането към търсенето няма да се измени въпреки тази промяна на името, то и цената на житото също няма да претърпи никакво действително изменение. Когато говорят за търсене и предлагане, то под това разбират търсене и предлагане на нещата, а не на техните названия. Филип I не е създавал злато и сребро, както излиза от думите на г-н Прудон, той е създавал само название на монетите. Представете своите френски кашмири за азиатски, и твърде възможно е, че вие ще успеете да излъжете 1 или 2 купувачи, но щом като измамата се открие — цената на вашите така наречени азиатски кашмири ще падне до цената на френските. Поставяйки лъжливи печати върху златото и среброто, Филип I можеше да лъже хората само до онази минута, докато неговата измама не е била открита. Като всеки друг дребен търговец той е мамил своите клиенти с лъжливо обозначение на стоките; но това е можело да продължава само известно време. Рано или късно той е трябвало да изпита неумолимостта на законите на търговията. Това ли е искал да докаже г-н Прудон? Не, не това. По неговото мнение не търговията, а суверенът дава на парите тяхната стойност. А какво е доказал той в действителност? Че търговията е по-силна от суверена, че суверенът заповядва на марката да стане отсега нататък две марки, а търговията продължава да твърди, че тези две нови марки струват не повече от една стара марка.

Но всичко това не придвижва нито крачка въпроса за стойността, определяна от количеството на труда. Все още остава да се реши, определя ли се стойността на тези две марки — които отново са се превърнали в една предишна марка — от разноските на производството или от закона за търсенето и предлагането?

Г-н Прудон продължава:

„Следва даже да се забележи, че ако вместо подправяне на монети кралят би могъл да удвои тяхната маса, разменната стойност на златото и на среброто веднага би паднала на половина все по тази същата причина на пропорционалността и равновесието."

Ако е правилен този възглед, споделян от г-н Прудон и другите икономисти, той говори само в полза на тяхната теория за търсенето и предлагането, а съвсем не в полза на пропорционалността на г-н Прудон. И наистина, каквото и количество труд да се съдържа в удвоената маса злато и сребро, тяхната стойност би паднала на половина, ако търсенето остане неизменно при удвоеното предлагане.

Или този път *„законът за пропорционалността“* случайно съвпада с така презирания закон за търсенето и предлагането? В действителност тази истинска пропорционалност на г-н Прудон е до такава степен еластична, подложена на толкова вариации, комбинации и пермутации, че лесно може да съвпадне понякога и с отношението на предлагането към търсенето.

Да приписваш „на всяка стока ако не фактическа, то поне юридическа способност за размяна“ и да се позоваваш при това на ролята на златото и среброто — значи да не разбираш тази роля. Златото и среброто имат юридическа способност за размяна само защото притежават фактическа способност за размяна, а те имат тази способност, защото съвременната организация на производството се нуждае от всеобщо средство за размяна. Правото е само официално признаване на факта.

Ние видяхме, че г-н Прудон е избрал примера за парите като практическо приложение на конституираната стойност само с цел да прокара контрабандно цялата своя теория за постоянната способност за размяна, т. е. с цел да докаже, че всяка стока, оценявана чрез разноските за нейното производство, трябва да се превърне в пари. Всичко това би било прекрасно, ако не беше това малко неудобство, че от всички стоки именно златото и среброто в качеството на пари са единствените стоки, които не се определят от разноските за тяхното производство; и това е до такава степен вярно, че в обръщението те могат да бъдат заменени с книжни пари. Докато се спазва известна пропорция между потребностите на обръщението и количеството на пуснатите монети — били те книжни, златни, платинови или медни, — не може да става и дума за спазване на пропорция между вътрешната (определяна от разноските на производството) и номиналната стойност на монетите. Разбира се, в международната търговия монетите, както и всяка друга стока, се определят от работното време. Но работата е там, че в международната търговия даже златото и среброто са средство за размяна само в своето качество на продукти, а не в качеството си на пари, т. е. те губят свойството на „устойчивост“, „автентичност“ и „суверенна санкция“, които по мнението на г-н Прудон съставляват техния специфичен характер. Рикардо така добре е разбрал тази истина, че след като основава цялата си система върху стойността, определяна от работното време, и след като казва, че *„златото и среброто,* както и всички други стоки, имат само стойност, която съответствува на необходимото за производството и доставката им на пазара количество труд“ — той добавя при все това, че стойността на *парите* се определя не от въплътеното в тях работно време, а само от закона за предлагането и търсенето.

„Макар книжните пари да нямат никаква вътрешна стойност, но чрез ограничаване на тяхното количество тяхната разменна стойност може да се изравни със стойността на металическа монета със същото наименование или на метала в тази монета. По силата на същия принцип, а именно чрез ограничаване на количеството, една монета от по-ниска проба може да има в обръщението същата стойност, каквато би имала, ако би притежавала законното тегло и проба, а не онази стойност, която отговаря на съдържащото се в нея количество чист метал. Ето защо в историята на британското монетно дело ние забелязваме, че монетите никога не са се обезценявали право пропорционално на намаляването на тяхното тегло. Това се дължи на обстоятелството, че тяхното количество никога не се е увеличавало право пропорционално на намаляването на тяхната вътрешна стойност." (Рикардо, цит. съч.)

Ето какво забелязва Ж.-Б. Сей по повод на тези думи на Рикардо:

„Този *пример* е достатъчен, струва ми се, за да убеди автора, че основата на всяка стойност е не количеството труд, необходим за производството на една стока, а потребността от нея, съпоставена с нейната рядкост"[53].

И така, парите, които не представляват по мнението на Рикардо стойност, определяна от работното време, и които именно поради тази причина Сей взема за пример, за да убеди Рикардо, че и другите стойности не могат да се определят от работното време — тези същите пари, казвам аз, които Сей привежда като пример за стойност, определяна изключително от предлагането и търсенето, са по мнението на г-н Прудон най-добрият пример за прилагане на стойността, конституирана от . . . работното време.

За да завършим, ще забележим, че ако парите не представляват „стойност, конституирана" от работното време, то още по-малко те могат да имат нещо общо с истинската „пропорционалност" на Прудон. Златото и среброто винаги са способни за размяна, защото имат специалната функция да служат като всеобщо средство за размяна, а съвсем не защото се намират в количество, пропорционално на общата сума на богатствата; или по-добре казано, те винаги са пропорционални, защото само те измежду всички стоки служат като пари, като всеобщо средство за размяна, каквото и да е тяхното количество по отношение на общата сума на богатствата.

„Каквото и да би било количеството на намиращите се в обръщение пари, то никога не може да се окаже излишно; защото намалявайки тяхната стойност, вие увеличавате в същата тази пропорция тяхното количество, а увеличавайки тяхната стойност, вие намалявате тяхното количество" (Рикардо).

„Каква заплетена работа е тази политическа икономия!" — се провиква г-н Прудон.

„Проклето злато! — се провиква насмешливо комунистът (чрез устата на г-н Прудон). Със същото право би могло да се каже: проклета пшеница, про-

клети лози, проклети овци! — защото подобно на златото и среброто *всяка търговска стойност* трябва да стигне до своето точно и строго определение."

Мисълта да се придадат парични свойства на овците и на лозите не е нова. Във Франция тя се отнася към века на Людовик XIV. През тази епоха, когато започна да се затвърдява всемогъществото на парите, се оплакваха от обезценяването на всички други стоки и с нетърпение очакваха момента, когато „всички стойности в сферата на търговията" ще достигнат точно и строго определение, ще станат пари. Ето какво намираме още у Боа-Гилбер, един от най-старите икономисти на Франция:

„Тогава парите благодарение на огромния приток на конкуренти в лицето на самите стоки, възстановени в тяхната истинска стойност, ще бъдат вкарани в своите естествени граници" („Икономисти-финансисти от XVIII век", стр. 422, издание на Дер).

Както виждате, първите илюзии на буржоазията са също и последните ѝ илюзии.

Б. Излишък, доставян от труда

„В политико-икономическите съчинения се среща понякога следната нелепа хипотеза: *ако би се удвоила цената на всички неща*... Като че ли цената на всички неща не е тяхно отношение и като че ли отношението, пропорцията или законът могат да бъдат удвоени!" (Прудон, т. I, стр. 81).

Икономистите са изпаднали в това заблуждение благодарение на това, че не са умеели да приложат „закона за пропорционалността" и „конституираната стойност".

За нещастие на стр. 110 на първия том на същото съчинение на г-н Прудон ние намираме нелепата хипотеза, че „цената на всички продукти би нараснала, ако работната заплата би претърпяла общо повишение". Освен това, ако в политико-икономическите съчинения срещаме споменатата фраза, то ние намираме там и нейното обяснение.

„Ако казват, че се повишава или понижава цената на всички стоки, то при това винаги се изключва една или друга стока; обикновено изключват парите или труда". („Столична енциклопедия, или Универсален речник на знанията", т. VI, статията на Сениор „Политическа икономия", 1836[54]. Виж също така относно този израз: Дж. Ст. Мил, „Очерки по някои нерешени въпроси на политическата икономия". Лондон, 1844, и Тук, „История на цените" и т. н., Лондон, 1838[55]).

Да преминем сега към *второто приложение* на „конституираната стойност" и на другите пропорционалности, единственият недостатък на които се заключава в това, че са малко пропорционални; да видим също дали в този случай г-н Прудон е по-щастлив, отколкото в опита да бъдат *обявени* овците за *пари.*

„С общо признание на икономистите се ползува аксиомата, че всеки труд трябва да оставя известен излишък. За мен това положение има значение на всеобща и безусловна истина; то е необходимо допълнение на закона за пропорционалността, който може да се разглежда като сбит израз на цялата икономическа наука. Но нека ме извинят г-да икономистите: от гледна точка на тяхната теория принципът, че *всеки труд трябва да оставя известен излишък,* няма смисъл и не се поддава на каквото и да било *доказване*" (Прудон).

За да докаже, че всеки труд трябва да оставя известен излишък, г-н Прудон персонифицира обществото; той прави от него *общество—лице,* което далеч не е същото, каквото е обществото, състоящо се от лица, защото то има свои особени закони, които нямат нищо общо с лицата, от които е съставено; то има свой „собствен ум", който не е умът на обикновените хора, не притежава обикновения човешки разум. Г-н Прудон упреква икономистите в неразбиране, че това колективно същество има своя личност. Ние не смятаме за излишно да противопоставим неговите думи на следната извадка от съчинението на един американски икономист, който упреква другите икономисти в съвършено противоположното:

„На юридическото *лице* (the moral entity) — на граматическото същество (the grammatical being), наричано общество — бяха приписани свойства, които в действителност съществуват само във въображението на онези, които превръщат думите в неща . . . Ето какво причини в политическата икономия множество трудности и печални недоразумения" (Т. Купер, „Лекции за елементите на политическата икономия", Колумбия, 1826[56]).

Г-н Прудон продължава:

„По отношение на отделните личности — продължава г-н Прудон — този принцип за излишъка на труда е верен само за това, защото той е породен от обществото, което им предоставя по такъв начин облагите на своите собствени закони."

Иска ли г-н Прудон с това да каже, че индивидът, който живее в обществото, може да произведе много повече, отколкото изолираният индивид? Има ли той предвид излишъка на производството на асоциираните индивиди в сравнение с производството на индидиви, несвързани помежду си? Ако е така, ние можем да му цитираме цяла стотица икономисти, които изразяват тази проста истина без мистицизма, с който я обкръжава г-н Прудон. Ето какво пише напр. г-н Садлер:

„Обединеният труд дава такива резултати, до каквито никога не би могъл да доведе индивидуалният труд. Значи колкото повече човечеството расте по численост, толкова повече продуктите на неговия обединен труд ще надвишават значително сумата, която се получава от простото събиране на числата, съответствуващи на прираста на населението . . . Сега както в механическите работи, така и в научните работи всеки човек може за един ден да направи повече, отколкото изолираната личност би направила през целия си живот. Приложена към нашата наука, математическата аксиома, която гласи, че цялото е равно на своите части, се оказва невярна. Що се отнася до труда, тази велика опора на човешкото съществуване (the great pillar of human existence), може да се каже, че продуктът на обединените усилия далеч надминава всичко, което биха могли да създадат индивидуалните и разединени усилия." (Т. Садлер. „Законът за населението", Лондон, 1830[57]).

Да се върнем към г-н Прудон. Излишъкът на труда — казва той — намира своето обяснение в обществото-личност. Животът на тази личност се подчинява на закони, които са противоположни на законите, определящи дейността на човека като индивид; г-н Прудон иска да докаже това с *„факти"*.

„Откриването на нов начин в областта на производството никога не може да донесе на своя изобретател изгода, равна на онази, която той дава на обществото... Установено е, че железопътните предприятия служат в много по-малка степен като източник за обогатяване на предприемачите, отколкото на държавата... Превозът на стоките с каруци струва средно по 18 сантима за тон-километър, включително натоварването и разтоварването. Пресметнато е, че при такава тарифа едно обикновено железопътно предприятие не би дало и 10% чист приход, т. е. би донесло почти толкова, колкото дава едно предприятие за коларски превоз. Но да предположим, че скоростта на железопътния превоз се отнася към скоростта на коларския превоз както 4 към 1; тъй като за обществото самото време е стойност, то при равенство на цените железопътният превоз ще дава в сравнение с коларския печалба от 400%. Но тази огромна, твърде реална за обществото печалба, далеч не се реализира в същата пропорция за транспортния предприемач: като дава на обществото 400% печалба, той не получава за себе си и 10%. И наистина да предположим за по-голяма нагледност, че железниците са повишили тарифата до 25 сантима, докато каруците продължават да превозват по 18; в такъв случай първите веднага биха изгубили всички превози на стоки. Изпращачи и получатели, всички биха се върнали към старите товарни коли, даже ако би станало нужда, и към талигите. Локомотивът би бил изоставен: обществената печалба от 400% би била пренесена в жертва на частната загуба от 35%. И понятно защо: изгодата от бързината на железниците е чисто обществена; всяко лице се ползува от нея само в най-незначителни размери (не бива да се забравя, че сега става дума само за превоза на стоки), докато загубата пада пряко и лично върху потребителя. Обществената печалба, равна на 400, представлява за отделната личност — ако обществото се състои само от един милион души — всичко на всичко четири десетохилядни, докато загубата на 33% от всеки потребител би предполагала обществен дефицит от 33 милиона." (Прудон).

Нека г-н Прудон изразява учетворената скорост с 400% от първоначалната скорост. Но да се съпоставят процентите на скоростта с процентите на печалбата и да се установява пропорция между две

отношения, които макар и да се измерват поотделно в проценти, остават несъизмерими помежду си, това значи да се установява пропорция между проценти, като се оставят настрана самите неща, към които се отнасят тези проценти.

Процентите винаги си остават проценти. 10% и 400% са съизмерими, те се отнасят помежду си както 10 към 400. Следователно, решава г-н Прудон, 10% печалба струват 40 пъти по-малко от учетворената скорост. За да запази външно приличие, той казва при това, че за обществото времето е пари (time is money). Той изпада в тази грешка, защото смътно си спомня за някакво отношение между стойността и работното време и бърза да приравни работното време с времето за превоза, т. е. отъждествява огнярите, кондукторите и т. п., чието работно време е действително времето за превоза, с цялото общество. По такъв начин, като превръща внезапно скоростта в капитал, той вече с пълно право говори, че „печалба от 400% ще бъде принесена в жертва на загуба от 33%“. След като установява в качеството си на математик това странно положение, той ни го обяснява от гледна точка на икономист.

„Обществената печалба, равна на 400, представлява за отделната личност, ако обществото се състои само от един милион души, всичко на всичко четири десетохилядни.“ Съгласен съм; но нали става въпрос не за 400, а за 400%, и печалба от 400% за отделната личност представлява не повече и не по-малко от 400%. Какъвто и да е капиталът, дивидендите в този случай винаги ще се равняват на 400%. Какво прави г-н Прудон? Той взема процентите за капитал и сякаш опасявайки се, че неговата неразбория е недостатъчно очевидна, не напълно „осезателна“, той продължава:

„Понесената от потребителя загуба от 33% би предполагала обществен дефицит от 33 милиона.“ Понесената от всеки потребител загуба от 33% си остава загуба от 33% и за 1 милион потребители. Как г-н Прудон може да твърди, че в случай на загуба, равна на 33%, общественият дефицит достига 33 милиона; та нали той не знае нито величината на обществения капитал, нито даже размерите на капитала на ни едно заинтересовано лице? По такъв начин г-н Прудон не се задоволява да смесва *капитала* с *процентите,* но надминава самия себе си, като отъждествява *капитала* на предприятието с *броя* на заинтересованите от него лица.

„И наистина да предположим за по-голяма нагледност“ някакъв определен капитал. Обществена печалба от 400%, разпределена между 1 милион участници — внесли всеки по 1 франк, — дава 4 франка печалба на човек, а не 0·0004, както твърди г-н Прудон. Също така понесената от всеки участник загуба от 33% представлява

обществен дефицит от 330 хиляди франка, а не 33 милиона (100 : 33 = 1,000,000:330,000).

Увлечен от своята теория за обществото-лице, г-н Прудон забравя да раздели на 100; той получава по такъв начин 330,000 франка загуба; но 4 франка печалба на човек представляват за обществото печалба от 4 милиона. По такъв начин за обществото остава чист доход 3,670,000 франка. Това точно изчисление доказва съвършено противоположното на онова, което е искал да докаже г-н Прудон, а именно, че изгодите и загубите на обществото съвсем не са обратно пропорционални на изгодите и загубите на отделните личности.

След като поправихме тези малки аритметични грешки, да разгледаме следствията, до които бихме дошли, ако бихме се решили да приемем за железниците посоченото от г-н Прудон отношение между скоростта и капитала без свойствените на неговите изчисления аритметични грешки. Да предположим, че четири пъти по-бърз превоз струва 4 пъти по-скъпо; в такъв случай този превоз би давал не по-малко печалба, отколкото коларският превоз, който е 4 пъти по-бавен и струва 4 пъти по-евтино. Значи, ако коларският превоз взема по 18 сантима, то железниците биха могли да вземат по 72. Това би било „строго математическо следствие" от предположенията на г-н Прудон също така освободени от неговите аритметични грешки. Но съвсем неочаквано той ни заявява, че ако вместо 72 сантима железниците биха започнали да вземат само 25 сантима, те веднага биха изгубили всички превози на стоки. В такъв случай очевидно би трябвало да се върнем към старите товарни коли и дори към талигите. Ние съветваме обаче г-н Прудон да не забравя да дели на 100 в своята *„Програма на прогресивната асоциация"*. Но уви! Ние нямаме ни най-малка надежда, че нашият съвет ще бъде чут, защото г-н Прудон до такава степен е възхитен от своето „прогресивно" изчисление, което съответствува на „прогресивната асоциация", че надуто се провиква:

> „С разрешаването на антиномията на стойността във втората глава аз вече показах, че полезното откритие е неизмеримо по-малко изгодно за самия изобретател — както и да би се грижил той за своята изгода, — отколкото за цялото общество; доказателството на тази мисъл е доведено от мен *до строго математическа точност!*"

Да се върнем към фикцията за обществото-лице, фикция, въведена с единствената цел да се докаже простата истина, че всяко ново откритие намалява пазарните цени на продуктите, тъй като дава възможност чрез същото това количество труд да се произвеждат по-голямо количество стоки. Обществото печели при това не защото придобива по-голямо количество разменни стойности, а защото сре-

щу същата стойност получава повече стоки. Що се отнася пък до изобретателя, то под влияние на конкуренцията неговата печалба постепенно пада до общото равнище на печалбите. Доказал ли е г-н Прудон това положение, което той е искал да докаже? Не. Това не му е попречило обаче да упрекне икономистите, че са оставили това положение недоказано. За да го убедим в противното, ще цитираме само Рикардо и Лодердал. Рикардо възглавява школата, която определя стойността чрез работното време; Лодердал е един от най-решителните защитници на определянето на стойността от търсенето и предлагането. Но и единият, и другият доказват едно и също положение.

„Като увеличаваме непрекъснато лесннината на производството, ние същевременно намаляваме стойността на някои от стоките, произведени по-рано, макар по този начин ние да увеличаваме не само националното богатство, но и производителните сили на бъдещето . . . Щом като с помощта на машините или на естествените науки ние заставяме силите на природата да извършват работа, която по-рано се е вършила от човека, то в резултат на това се намалява разменната стойност на тази работа. Ако досега мелницата се е привеждала в движение от труда на 10 души и ако нова конструкция позволи да се замени трудът на тези 10 души с действието на въздуха или на водата, то стойността на брашното, доколкото последното е продукт на работата на мелницата, ще падне съответно на количеството спестен труд. Обществото би станало по-богато с цялата стойност на стоките, които биха могли да бъдат произведени с труда на 10-те души, тъй като фондът, предназначен за тяхната издръжка, ни най-малко не би се намалил." (Рикардо).

Лодердал от своя страна казва:

„Печалбата от капитала се получава или вследствие на това, че той замества една част от работата, която иначе би трябвало да се извършва от човешки ръце, или вследствие на това, че капиталът извършва част от работата, която надхвърля личните сили на човека и която последният не би могъл сам да извърши. Незначителната печалба, която се пада на собствениците на машини в сравнение с цената на труда, който те заместват, ще даде може би повод да се усъмним в правилността на този възглед. Така напр. парна помпа за един ден изтегля от каменовъглените мини повече вода, отколкото биха могли да изнесат 300 души, даже ако си подават ведрата във верига; не подлежи на никакво съмнение, че помпата ще замести тяхната работа с много по-малки разноски. Същото може да се каже и относно всички други машини. Те извършват по намалена цена работа, която по-рано се е извършвала от ръцете на заместените от тях хора . . . Да предположим, че изобретателят на машина, която замества труда на 4 души, е получил патент; тъй като вследствие на изключителната привилегия той не може да има друга конкуренция освен конкуренцията на работническия труд, то ясно е, че докато съществува привилегията, той може да съгласува цената на своите продукти със заплатата на заместените от неговата машина работници; следователно, за да си осигури поръчки, изобретателят трябва да иска за машините малко по-малко, отколкото е заплатата за труда, заместен от неговата машина. Но щом като изтече срокът на привилегията, появяват се други машини от същия вид и влизат в конкуренция с неговата собствена. Тогава цената на неговите продукти се регулира от общия закон и започва да зависи от количеството на машините. Макар печалбата на изразходвания капи-

тал да е резултат на заместения труд, в последна сметка тя се регулира не от стойността на този труд, а от конкуренцията между собствениците на капитали, което важи и за всички други случаи. Силата пък на тази конкуренция винаги се определя от отношението между количеството на предлаганите за дадената цел капитали и тяхното търсене."

В края на краищата се оказва следователно, че ако в новия клон на промишлеността печалбата е по-висока, отколкото в останалите, капиталите ще се устремяват към него дотогава, докато печалбата спадне до общото равнище.

Ние току-що видяхме, че примерът за железниците *съвсем не* е способен да осветли, макар и малко, фикцията за обществото-личност. Обаче г-н Прудон смело продължава своето разсъждение:

„Веднаж изяснена тази страна на въпроса — няма нищо по-лесно от това, да се обясни защо трудът на всеки производител трябва да му донася излишък."

По-нататък следва нещо, което се отнася до областта на класическата древност, а именно — поетически разказ, с който може да си отпочине читателят, изморен от строгата точност на предшествуващите математически доказателства. Г-н Прудон дава на своето общество-лице името *Прометей* и прославя неговите подвизи по следния начин:

„Излизайки из недрата на природата, отначало Прометей се пробужда за живот в бездействие, пълно с прелести", и пр. и пр. Но ето Прометей се захваща за работа и още от първия ден (първия ден на пресътворяването) продуктът на неговия труд, т. е. неговото богатство и благосъстояние, се равнява на 10. На втория ден Прометей стига до разделението на своя труд и неговият продукт нараства на 100. На третия и през всеки от следващите дни Прометей изобретява машини, открива нови полезни свойства на телата, нови сили в природата... С всяка крачка на неговата трудова дейност се увеличава цифрата на неговото производство, като му обещава увеличаване на неговото щастие. Накрай, тъй като за него да консумира значи да произвежда, то ясно е, че всеки ден, в който той консумира само продукта на предишния ден, му оставя излишък за утрешния ден."

Извънредно странна особа е този Прометей на г-н Прудон! Той е също така слаб в логиката, както и в политическата икономия. Докато той се ограничава да ни поучава по какъв начин разделението на труда, прилагането на машини, използуването на силите на природата и техническите науки увеличават производителните сили на хората и дават излишък в сравнение с продуктите на изолирания труд, нещастието на този нов Прометей е само в това, че се явява много късно. Но щом Прометей се впусне в разсъждения за производството и потреблението — той става действително смешен. Да консумира за него значи да произвежда; той всекидневно консумира само продукта на предишния ден и по такъв начин винаги има един

работен ден в запас. Този запасен ден именно представлява неговият „излишък на труда“. Но като консумира днес продукта на вчерашното производство, Прометей би трябвало в първия ден, който не е имал предидущ, да е работил за два дена, за да има след това един работен ден в запас. Как е можал той да постигне този излишък през първия ден, когато не е имало нито разделение на труда, нито машини, нито е знаел други сили на природата освен силата на огъня? По такъв начин, като пренасяме въпроса към „първия ден на пресътворяването, ние не го изясняваме нито на косъм. Този отчасти гръцки, отчасти еврейски, едновременно и мистичен, и алегоричен начин за обясняване на явленията дава на г-н Прудон пълно право да каже:

„Законът, според който всеки труд трябва да оставя излишък, е доказан от мен както с помощта на теоретични съображения, така и посредством фактите.“

Фактите, това е знаменитото прогресивно изчисление; ролята на теория играе митът за Прометей.

„Но този принцип, който притежава несъмнеността на аритметичните истини, е осъществен още далеч не за всички в света — продължава г-н Прудон. — Докато прогресът на колективната промишленост постоянно увеличава продукта на всеки индивидуален работен ден и докато като необходимо следствие на това увеличение работникът би трябвало — при запазване на предишната заплата — да забогатява от ден на ден — ние виждаме, че някои групи на обществото се обогатяват, а други гинат в нищета.“

В 1770 г. населението на Обединеното кралство Великобритания е достигало 15 милиона, а производителната част на населението е била 3 милиона. Производителната сила на техническите усъвършенствувания е съответствувала приблизително на 12 милиона население, следователно общата сума на производителните сили се е равнявала на 15 милиона. По такъв начин производителните сили са се отнасяли към населението както 1 към 1, а производителността на техническите усъвършенствувания се е отнасяла към производителността на ръчния труд както 4 към 1.

В 1840 г. населението не е надминавало 30 милиона, неговата производителна част се е равнявала на 6 милиона, докато производителността на техническите усъвършенствувания е достигнала 650 милиона, т. е. тя се отнасяла към общия брой на населението както 21 към 1, а към производителността на ръчния труд както 108 към 1.

Производителността на работния ден в английското общество се е увеличила следователно в течение на 70 години с 2,700%, т. е. през 1840 г. е било произведено 27 пъти повече, отколкото през 1770. Според г-н Прудон би трябвало да попитаме: защо английският работник в 1840 г. не беше 27 пъти по-богат от работника в 1770 г.?

Такъв въпрос, разбира се, предполага, че англичаните биха могли да произведат цялото това богатство независимо от историческите условия, при които то е било произведено, т. е. без натрупването на частни капитали, без съвременното разделение на труда, без употребата на машини, без анархичната конкуренция, без наемен труд, с една дума — без всичко онова, което се основава върху антагонизма на класите. Но именно тези условия бяха съществено необходими за развитието на производителните сили и за нарастването на излишъка на труда. Следователно, за да се достигне такова развитие на производителните сили и да се получи такъв излишък на труда, необходимо е било съществуването на класи, едни от които са се обогатявали, а други са гинали в нищета.

Но какво представлява, най-после, този възкресен от г-н Прудон Прометей? Това е обществото, това са основаните върху антагонизма на класите обществени отношения, т. е. не отношенията на едно лице към друго лице, а отношението на работника към капиталиста, на арендатора към земевладелеца и пр. Унищожете тези обществени отношения и вие ще унищожите цялото общество, а вашият Прометей ще се превърне в привидение без ръце и крака, т. е. без машини и без разделение на труда, най-после, без всичко онова, с което вие предварително сте го снабдили, за да може да получава този излишък, доставян от труда.

Значи ако в областта на теорията бе достатъчно — както и прави г-н Прудон — да се даде уравнително тълкуване на формулата за излишъка, доставян от труда, без да се вземат под внимание съвременните условия на производството, то и на практика би било достатъчно да се разделят по равно между работниците съществуващите сега богатства, без да се измени нещо в съвременните условия на производството. Такъв дележ не би осигурил, разбира се, особено голямо благосъстояние на участниците в него.

Обаче г-н Прудон съвсем не е такъв песимист, какъвто би могло да се предполага, тъй като за него цялата работа се свежда до пропорционалността, то в явилия се във всеоръжие Прометей, т. е. в съвременното общество, той не може да не вижда началото на осъществяване на своята любима идея.

„Но прогресът на богатството, т. е. *пропорционалността на стойностите*, навсякъде е господствуващ закон; и когато икономистите противопоставят на оплакванията на социалистическата партия прогресивното увеличаване на националното богатство и облекчаването на положението даже на най-нещастните класи на обществото, то без самите да подозират това, те провъзгласяват истина, която е осъждане на тяхната теория."

Какво представлява всъщност колективното богатство, общественото благосъстояние? Това е богатството на буржоазията, но не бо-

гатството на всеки отделен буржоа. И ето икономистите само доказаха, че при съществуващите условия на производството расте и трябва още повече да расте богатството на буржоазията. Що се отнася до работническата класа, то голям въпрос е още подобрило ли се е нейното положение вследствие на увеличаването на така нареченото обществено богатство. Когато в защита на своя оптимизъм икономистите се позовават на примера на английските работници, заети в памучната промишленост, то те разглеждат тяхното положение само в редките моменти на промишлено процъфтяване. Към епохите на криза и на застой тези моменти на процъфтяване се намират в „истинско-пропорционално" отношение 3 : 10. Но може би, като говорят за подобрение, икономистите са имали предвид милионите работници, които трябваше да измрат в Ост-Индия, за да дадат на $1^1/_2$ милиона заети в същия клон на промишлеността английски работници 3 години процъфтяване от всеки 10.

Що се отнася до временното участие в увеличаването на общественото богатство — това е друг въпрос. Фактът на това временно участие се обяснява от теорията на икономистите. Той я потвърждава, а съвсем не я „осъжда" — както казва г-н Прудон. Ако нещо трябва да бъде осъдено, то, разбира се, е системата на г-н Прудон, която свежда, както ние видяхме, работниците до минимума работна заплата, въпреки нарастването на богатството. Само след като осъди работника на минимума работна заплата, Прудон би могъл да приложи към труда принципа на истинската пропорционалност на стойностите, принципа на „стойността, конституирана" от работното време. Именно защото под влияние на конкуренцията работната заплата се колебае, като ту се издига над, ту пада под необходимите за неговото съществуване жизнени средства — само затова работникът може в известна, макар и най-нищожна степен да се възползува от увеличаването на общественото богатство. Но именно затова за него е възможна също така и гладна смърт. Това е теорията на икономистите, които са чужди в дадения случай на каквито и да било илюзии.

След дълги отстъпления по въпроса за железниците, за Прометей и за новото общество, което трябва да се преустрои върху „конституираната стойност", г-н Прудон съсредоточава мислите си: в прилив на чувства той се провиква с бащински тон:

„Аз *заклевам* икономистите поне веднаж да помислят искрено, отказвайки се в дълбочината на душата си от объркващите ги предразсъдъци, и без оглед на заеманите или очакваните от тях служби, на интересите, на които служат, на избирателните гласове, които те се стремят да спечелят, на отличията, които ласкаят тяхното тщеславие — да помислят и да кажат: представяли ли са си досега принципа, по силата на който всеки труд трябва да дава излишък, с цялата верига разкрити от нас предпоставки и следствия?"

Глава втора

МЕТАФИЗИКА НА ПОЛИТИЧЕСКАТА ИКОНОМИЯ

§ I. МЕТОДЪТ

Сега ние сме в самото сърце на Германия! Като говорим за политическа икономия, ние ще трябва да говорим в същото време за метафизика. И в този случай ние само ще следваме „противоречията" на г-н Прудон. Той току-що ни заставяше да говорим по английски, да се превръщаме в по-голяма или по-малка степен в англичани. Сега сцената се променя. Г-н Прудон ни пренася в нашето скъпо отечество и ни заставя, против нашата воля, отново да се превърнем в немци.

Ако англичанинът превръща хората в шапки, то немецът превръща шапките в идеи. Англичанинът — това е Рикардо, богат банкер и виден икономист; немецът — това е Хегел, скромен професор по философия в Берлинския университет.

Людовик XV, който беше последният абсолютен монарх и представител на упадъка на френската монархия, имаше личен придворен лекар, който бе първият икономист на Франция. Този лекар, този икономист бе представител на близкото и сигурно тържество на френската буржоазия. Доктор Кене направи от политическата икономия наука; той я резюмира в своята знаменита *„Икономическа таблица"*. Освен хилядата и един коментари, които бяха написани за това съчинение, ние имаме един коментар, чийто автор е самият доктор. Това е „Анализът на икономическата таблица", към който са приложени „седем *важни забележки"*[58].

Г-н Прудон е втори доктор Кене. Той е Кене на метафизиката на политическата икономия.

Но метафизиката, както и цялата философия изобщо, се резюмира по мнението на Хегел в метода. Ние трябва следователно да се постараем да изясним метода на г-н Прудон, който е най-малко тол-

кова неясен, колкото и „Икономическата таблица". За тази цел ние сами ще направим седем повече или по-малко важни забележки. Ако доктор Прудон остане недоволен от нашите забележки, то в такъв случай той може да влезе в ролята на абат Бодо и да напише „Разяснение на икономико-метафизическия метод"[59].

Първа забележка

„Тук ние даваме не *история, която съответствува на хода на времето,* а история, *която съответствува на последователността на идеите.* Икономическите *фази* или *категории* понякога биват едновременни в своите *прояви,* а понякога протичат в обратен ред... Въпреки това икономическите категории имат своя *логическа последователност* и свой *определен ред в разума;* именно този техен ред и последователност ние можахме, както ни се струва, да открием" (Прудон, т. I, стр. 145 и 146).

Сигурно г-н Прудон е искал да изплаши французите, обсипвайки ги с тези почти хегелиански фрази. Оказва се, че ние имаме работа вече с двама писатели: първо, с г-н Прудон и второ — с Хегел. С какво се отличава г-н Прудон от другите икономисти? Каква роля играе Хегел в политическата икономия на г-н Прудон?

Икономистите представят отношенията на буржоазното производство — разделението на труда, кредита, парите и т. н. — като вечни, неизменни, неподвижни категории. Г-н Прудон, който има пред себе си тези категории в напълно завършен вид, иска да ни обясни образуването и произхода на всички тези категории, принципи, закони, идеи, мисли.

Икономистите ни обясняват как се извършва производството при тези дадени отношения; но те не ни обясняват как се създават тези отношения, т. е. историческото движение, което ги поражда. Тъй като г-н Прудон взема тези отношения за принципи, за категории, за абстрактни мисли, то на него му остава само да приведе в *ред* тези мисли, които могат да се намерят в азбучния указател в края на всеки трактат по политическа икономия. Като материал за икономистите служи дейният и движещ човешки живот; като материал за г-н Прудон служат догмите на икономистите. Но щом като ние не следваме историческото развитие на производствените отношения, на които категориите служат само като теоретически израз, щом като ние виждаме в тези категории само идеи, само от само себе си възникващи, независими от действителните отношения мисли, ние волю-неволю трябва да търсим произхода на тези мисли в движението на чистия разум. Как поражда тези мисли чистият, вечен, безличен разум? По какъв начин ги създава?

Ако по отношение на хегелианството ние притежавахме безстрашието на г-н Прудон, бихме казали, че разумът се различава в самия себе си от самия себе си. Какво значи това? Тъй като безличният разум няма извън себе си нито почва, на която би могъл да застане, нито обект, на който би могъл да противостои, нито субект, с който би могъл да се съедини, той е принуден да се премята, като поставя самия себе си, като се противопоставя на самия себе си и като се съединява със самия себе си — положение, противоположение, съединяване или по гръцки: теза, антитеза, синтез. Що се отнася до читателите, незапознати с Хегеловия език, ние ще им разкрием тайнствената формула, която гласи: положение, отрицание, отрицание на отрицанието. Ето смисъла на тези думи. Това, разбира се, не е староеврейски език, с позволението на г-н Прудон, това е езикът на чистия разум, взет отделно от личността. Вместо обикновения индивид, с неговия обикновен начин да говори и да мисли, ние нямаме нищо друго освен този обикновен начин в неговия чист вид без самия индивид.

Трябва ли да се учудваме, че в последната степен на абстракция — тъй като ние имаме тук работа с абстракция, а не с анализ — всяко нещо се явява във вид на логическа категория? Трябва ли да се учудваме, че отстранявайки малко по малко всичко, което представлява отличителна особеност на дадена къща, абстрахирайки се от материалите, от които тя е построена, от формата, която ѝ е свойствена — ние получаваме, най-после, само тяло изобщо; че като се абстрахираме от очертанията на това тяло, ние получаваме в резултат само пространство, че като се абстрахираме от размерите на това пространство, ние имаме, най-после, само количеството, в неговия чист вид, с логическата категория на количеството? Като се абстрахираме по такъв начин последователно от всеки субект, от всички негови така наречени случайни признаци, одушевени или неодушевени, хора или неща — ние можем да кажем, че в последната степен на абстракция ние имаме само логическите категории като единствена субстанция. От своя страна метафизиците, които си въобразяват, че тези абстракции представляват анализ, и които мислят, че колкото повече се отдалечават от предмета, толкова повече се приближават до неговото разбиране — тези метафизици са по своему прави, като казват, че на този свят нещата представляват само везмо, чиято канава са логическите категории. Тъкмо това отличава философа от християнина. Противно на логиката християнинът знае само едно въплъщение на *Логоса;* а у философа тези въплъщения нямат край. Чудно ли е, че всичко, което съществува, всичко, което живее на земята или във водата, може да бъде сведено с помощта на абстракцията до логическа категория; че целият ре-

лен свят може по такъв начин да потъне в света на абстракциите и на логическите категории?

Всичко, което съществува, всичко, което живее на земята или във водата, съществува и живее само по силата на известно движение. Така историческото движение създава обществените отношения, промишленото движение ни дава промишлените продукти и т. н.

Както посредством абстракцията ние превръщаме всяко нещо в логическа категория, така за нас е достатъчно само да се абстрахираме от отличителните признаци на различните видове движение, за да стигнем до движението в абстрактен вид, до чисто формалното движение, до чисто логическата формула на движението. И ако в логическите категории ние виждаме субстанцията на всички неща, не е трудно да си въобразим, че в логическата формула на движението ние можем да намерим *абсолютния метод*, който не само обяснява всяко нещо, но и включва в себе си движението на нещата.

За този абсолютен метод Хегел говори по следния начин:

„Методът е абсолютната, единствена, висша, безкрайна сила, на която нищо не може да противостои; това е стремежът на разума да намери и познае себе си във всяко нещо" („Логика", т. III[60]).

Ако всяко нещо се свежда до логическа категория, а всяко движение, всеки акт на производството — до метода, то оттук от само себе си следва, че всяка съвкупност на продукти и производства, на предмети и движение се свежда до приложна метафизика. Г-н Прудон иска да направи за политическата икономия същото, което Хегел направи за религията, правото и т. н.

И така, какво представлява абсолютният метод? Абстракция на движението. Какво е абстракция на движението? Движение в абстрактен вид. Какво е движение в абстрактен вид? Чисто логическа формула на движението или движение на чистия разум. В какво се състои движението на чистия разум? В това, че той поставя себе си, противопоставя се на себе си и се съединява със самия себе си, в това, че той се формулира в теза, антитеза и синтез, или, накрай, в това, че той се утвърждава, отрича и отрича своето отрицание.

По какъв начин полага себе си разумът, по какъв начин се поставя той като определена категория? Това вече е работа на самия разум и на неговите апологети.

Но веднага поставил се като теза, тази теза, тази мисъл, като се противопоставя сама на себе си, се разделя на две мисли, които противоречат една на друга — на положение и отрицание, на „да" и „не". Борбата между тези два съдържащи се в антитезата про-

тивоположни елемента образува диалектическото движение. „Да" се превръща в „не", „не" се превръща в „да", „да" става едновременно и „да", и „не", „не" става едновременно и „не", и „да". По такъв начин противоположностите взаимно се уравновесяват, неутрализират и парализират. Сливането на тези две мисли, които противоречат една на друга, образува нова мисъл — техния синтез. Тази нова мисъл отново се разделя на две противоположни мисли, които на свой ред се сливат в нов синтез. Този процес на раждане създава група мисли. Групата мисли се подчинява на същото диалектическо движение, както и простата категория и има за своя антитеза друга, противоположна на нея група. От тези две групи мисли се ражда нова група мисли — техният синтез.

Както от диалектическото движение на простите категории се ражда групата, така от диалектическото движение на групите възниква серията, а диалектическото движение на сериите поражда цялата система.

Приложете този метод към категориите на политическата икономия, и вие ще получите логиката и метафизиката на политическата икономия или, с други думи, вие ще преведете всеизвестните икономически категории на малко известен език, благодарение на който те получават такъв вид, като че ли току-що са се родили в глава, пълна с чист разум: до такава степен тези категории изглеждат пораждащи се взаимно, свързани и преплетени едни с други само посредством диалектическото движение. Нека читателят не се плаши от тази метафизика с цялото й здание от категории, групи, серии и системи. Въпреки голямото си старание да се издигне на висотата на *системата на противоречията,* г-н Прудон никога не можа да се издигне по-горе от първите две стъпала на простата теза и антитеза, а и тук той е стигал само два пъти, при което единият път се е прекатурил и паднал.

Досега ние излагахме само диалектиката на Хегел. По-долу ние ще видим по какъв начин г-н Прудон успя да я сведе до още по-жалки размери. Според Хегел всичко, което е ставало, и всичко, което става още в света, е тъждествено с онова, което става в неговото собствено мислене. По такъв начин философията на историята се оказва само история на философията и при това — на неговата собствена философия. Няма повече „история, която съответствува на хода на времето"; съществува само „последователност на идеите в разума". Той си въобразява, че може да строи света посредством движението на мисълта, докато в действителност той само систематически преустройва и класифицира съгласно своя абсолютен метод мислите, които се намират в главите на всички хора.

Втора забележка

Икономическите категории представляват само теоретически изрази, абстракции на обществените отношения на производството. Като истински философ г-н Прудон схваща нещата наопаки и вижда в действителните отношения само въплъщения на принципи и категории, които са дремели, както ни казва пак г-н Прудон-философът, в недрата на „безличния разум на човечеството".

Г-н Прудон-икономистът твърде добре е разбрал, че хората тъкат сукно, платно, копринени тъкани и пр. при определени производствени отношения. Но той не е разбрал, че тези определени обществени отношения са също така продукт на хората, както и платното, ленът и т. н. Обществените отношения са тясно свързани с производителните сили. Като придобиват нови производителни сили, хората изменят своя начин на производство, а с изменението на начина на производство, начина за осигуряване на своя живот — те изменят всички свои обществени отношения. Ръчната мелница ни дава общество начело със сюзерен, парната мелница — общество с промишлени капиталисти.

Същите хора, които установяват обществените отношения съобразно със своя начин на материално производство, създават също така принципите, идеите и категориите съобразно със своите обществени отношения.

По такъв начин тези идеи, тези категории са също тъй малко вечни, както и изразяваните от тях отношения. Те представляват *исторически и преходни продукти.*

Непрекъснато се извършва движение на нарастване на производителните сили, на разрушаване на обществените отношения, на възникване на идеите, неподвижна е само абстракцията на движението — „безсмъртната смърт"[61].

Трета забележка

Във всяко общество производствените отношения образуват едно цяло. Г-н Прудон разглежда икономическите отношения като съответно количество обществени фази, които се пораждат една друга, произтичат една от друга, както антитезата от тезата, и в своята логическа последователност осъществяват безличния разум на човечеството.

Единственото неудобство на този метод се състои в това, че като се заема с изследването на една от тези фази, г-н Прудон не може

да я обясни без помощта на всички други обществени отношения, отношения, които той не е успял още да извика на живот посредством своето диалектическо движение. А когато г-н Прудон преминава след това с помощта на чистия разум към създаването на другите фази, той се отнася към последните като към новородени деца, като забравя, че те са толкова стари, колкото и първата фаза.

По такъв начин, за да конституира стойността, която според него е основата на всяко икономическо развитие, той не е можал да мине без разделението на труда, без конкуренцията и т. н. А при това тези отношения тогава още съвсем не са съществували в *определения ред*, в *разума* на г-н Прудон, в *логическата последователност*.

Като издигаме с помощта на политико-икономическите категории зданието на една идеологическа система, ние разединяваме различните членове на обществената система. Ние превръщаме тези различни членове в съответен брой отделни общества, които следват едно след друго. И наистина, по какъв начин единствено логическата формула на движението, на последователността, на времето би могла да служи за обяснение на общественото тяло, в което всички отношения съществуват едновременно и се опират едно на друго?

Четвърта забележка

Да видим сега на какви видоизменения подхвърля г-н Прудон Хегеловата диалектика, като я прилага към политическата икономия.

По мнението на г-н Прудон всяка икономическа категория има две страни: добра и лоша. Той разглежда категориите, както дребният буржоа разглежда великите исторически дейци: *Наполеон* е велик човек; той е направил много добро, но той е донесъл и много зло.

Взети заедно, *добрата страна* и *лошата страна, ползата* и *вредата* образуват по мнението на г-н Прудон *противоречието*, свойствено на всяка икономическа категория.

По такъв начин необходимо е да се реши следната задача: да се запази добрата страна, като се премахне лошата.

Робството е икономическа категория като всяка друга. Следователно то също така има две страни. Да оставим лошата страна на робството и да разгледаме добрата. От само себе си се разбира, че тук става дума само за истинското робство, за робството на чернокожите в Суринам, в Бразилия, в южните щати на Северна Америка.

Подобно на машините, на кредита и пр. това робство представлява крайъгълният камък на буржоазната промишленост. Без роб-

ство не би имало памук; без памук е немислима съвременната промишленост. Робството придаде значение на колониите, колониите създадоха световната търговия, световната търговия е необходимо условие за едрата промишленост. Следователно робството представлява извънредно важна икономическа категория.

Без робството Северна Америка, тази страна на най-бързия прогрес, би се превърнала в патриархална страна. Изтрийте Северна Америка от картата на земното кълбо — и вие ще доведете до анархия, до пълен упадък съвременната търговия и цивилизация. Унищожете робството — и вие ще изтриете Америка от картата на народите*.

Тъй като робството е икономическа категория, то винаги е било една от институциите на народите. Съвременните народи успяха само да замаскират робството в своите страни, докато в Новия свят го въведоха открито.

Какво ще предприеме г-н Прудон, за да спаси робството? Той ще постави *задачата:* да се запази добрата страна на тази икономическа категория и да се отстрани лошата.

Хегел не поставя задачи. Той знае само диалектиката. Г-н Прудон е заимствувал от диалектиката на Хегел само езика. Неговият собствен диалектически метод се състои само в догматическото различаване на доброто от лошото.

Да приемем за известно време самия г-н Прудон за категория. Да изследваме неговата лоша и неговата добра страна, неговите предимства и неговите недостатъци.

Ако в сравнение с Хегел той има предимството, че поставя задачи — с чието разрешение той се заема за благото на човечеството, — то той има също така недостатъка да показва пълно безплодие там, където става дума за пораждане с помощта на диалектиката на каквато и да било нова категория. Съществуването на две взаимно противоречиви страни, тяхната борба и тяхното сливане в нова категория представляват същността на диалектическото движение. Ако вие се ограничавате само с това, че си поставяте

---

* За 1847 г. това беше напълно вярно. По това време търговията на Съединените щати с останалия свят се ограничаваше главно с вноса на имигранти и промишлени продукти и с износа на памук и тютюн, т. е. продукти на робския труд на Юга. Северните щати произвеждаха главно жито и месо за робовладелческите щати. Премахването на робството стана възможно едва след като Северът започна да произвежда жито и месо за износ и стана промишлена страна, а памучният монопол на Америка срещна силна конкуренция от страна на Индия, Египет, Бразилия и т. н. А и тогава премахването на робството доведе до разоряването на Юга, който не успя да замени откритото робство на негрите със замаскираното робство на индийските и китайските кули. — *Ф. Е. (Забележка на Енгелс към немското издание от 1885 г.)*

задачата да отстраните лошата страна, то вие с един замах слагате край на цялото диалектическо движение. Вие имате работа вече не с категория, която се поставя и противопоставя сама на себе си по силата на своята противоречива природа; вие имате работа по-скоро само с г-н Прудон, който се блъска, мъчи и изнемогва между двете страни на категорията.

Попаднал по такъв начин в задънена улица, от която е трудно да се измъкне с помощта на законни средства, г-н Прудон прави отчаяно усилие и с един скок се пренася в областта на нова категория. Тогава именно пред неговите учудени очи се разкрива *серията в разума.*

Той се залавя за първата попаднала категория и произволно ѝ приписва свойството да отстранява неудобствата на категорията, която той трябва да очисти. Така данъците отстраняват, ако се вярва на г-н Прудон, неудобствата на монопола, търговският баланс отстранява неудобствата на данъците, поземлената собственост — неудобствата на кредита.

Като прехвърля по такъв начин последователно всички икономически категории една след друга и като прави една категория *противоотрова* по отношение на друга, г-н Прудон съчинява с помощта на тази смес от противоречия и противоотрови срещу противоречията два тома противоречия, които той правилно озаглавява „Система на икономическите противоречия“.

Пета забележка

„В абсолютния разум всички тези идеи ... са еднакво прости и всеобщи ... В действителност ние стигаме до науката само чрез построяването от нашите идеи на нещо *като скеля.* Но взета сама по себе си, истината не зависи от тези диалектически фигури и е свободна от комбинациите на нашия ум“ (Прудон, т. II, стр. 97).

По такъв начин неочаквано, посредством особен вид повратно движение, чийто секрет сега ни е известен, метафизиката на политическата икономия се превръща в илюзия! Никога г-н Прудон не е говорил по-вярно. От само себе си се разбира, че щом като методът на диалектическото движение се свежда до простия похват на противополагане доброто на злото, на поставяне на задачи, чийто смисъл се заключава в отстраняване на злото, на предписване на една категория в качеството на противоотрова срещу друга — то категориите губят своето самостоятелно движение; идеята *„не функционира* повече“; в нея вече няма живот. Тя вече не може нито да

се поставя във вид на категории, нито да се разлага на такива. Последователността на категориите се превръща в един вид скеля. Диалектиката вече не представлява движение на абсолютния разум. Тя съвършено изчезва и на нейно място в най-добрия случай има само чист морал.

Когато г-н Прудон говореше за *определения ред в разума, за логическата последователност на категориите,* той положително заяви, че не иска да излага *история, която съответствува на хода на времето,* при което под тоя израз той разбира историческата последователност, в която категориите *са се проявявали.* Всичко се извършва у него тогава в *чистия етер на разума.* Всичко трябва да произтича от този етер посредством диалектиката. Сега, когато става въпрос за практическото прилагане на тази диалектика, разумът му изменя. Диалектиката на г-н Прудон изпада в несъгласие с диалектиката на Хегел и г-н Прудон се оказва принуден да признае, че редът, в който той излага икономическите категории, не съответствува на реда, в който те се пораждат една от друга. Икономическите еволюции не са вече еволюции на самия разум.

Но какво в такъв случай ни дава г-н Прудон? Действителната история, т. е. — по разбирането на г-н Прудон — последователността, в която категориите са се *проявявали* съответно на хода на времето? — Не. Историята, както тя се осъществява в самата идея? Още по-малко. Значи той не ни дава нито обикновената история на категориите, нито тяхната свещена история! Но каква история ни дава той? — Историята на своите собствени противоречия. Да видим как шествуват тези противоречия и как те влачат след себе си г-н Прудон.

Преди да пристъпим към това изследване, което ще послужи като повод за шестата важна забележка, ние трябва да направим още една по-малко важна забележка.

Да предположим заедно с г-н Прудон, че действителната история, историята, която съответствува на хода на времето, представлява онази историческа последователност, в която са се проявявали идеите, категориите и принципите.

Всеки принцип е имал свой век за своето проявяване. Така напр. на принципа на авторитета е съответствувал XI век, на принципа на индивидуализма — XVIII век. Като разсъждаваме последователно, ние трябва да се съгласим, че векът е принадлежал на принципа, а не принципът на века. С други думи, принципът е правил историята, а не историята — принципа. Но ако — за да спасим както принципа, така и историята — ние се запитаме, най-после, защо даден принцип се е проявил в XI или XVIII, а не в някой друг век, то ние ще бъдем принудени подробно да изследваме какви са

били хората през XI в., какви са били те през XVIII в., какви са били във всяко от тези столетия техните нужди, техните производителни сили, техният начин на производство, суровите материали на тяхното производство; какви, най-после, са били отношенията на човек към човека, които са произтичали от всички тези условия на съществуване. Нима да се изследват всички тези въпроси не значи да се напише действителната, обикновената история на хората от всяко столетие, да се представят тези хора едновременно като автори и актьори на собствената им драма? Но щом като вие представяте хората като актьори и автори на тяхната собствена история, вие стигате по околен път до истинската отправна точка, защото вие напущате вечните принципи, от които сте изхождали в началото.

Г-н Прудон не е отишъл достатъчно далеч по този околен път, по който върви идеологът, за да излезе на широкия друм на историята.

Шеста забележка

Да тръгнем с г-н Прудон по околния път.

Да предположим, че икономическите отношения, разглеждани като *неизменни закони*, като *вечни принципи*, като *идеални категории*, са предшествували хората и тяхната дейност; да предположим освен това, че тези закони, тези принципи, тези категории от началото на вековете са дремели в недрата на „безличния разум на човечеството". Ние вече видяхме, че всички тези неизменни, неподвижни вечности не оставят място за историята; в най-добрия случай ние имаме история в идеята, т. е. история, която се отразява в диалектическото движение на чистия разум. Като казва, че в диалектическото движение идеите вече не се *„диференцират"*, г-н Прудон унищожава както *сянката на движението*, така и *движението на сенките*, с помощта на които би могло да се създаде макар и някакво подобие на историята. Без да се грижи за това, той приписва на историята своето собствено безсилие и обвинява в него всички и всичко, до френския език включително.

„Когато казваме, че нещо *става*, че нещо *се създава*, ние се изразяваме неточно — ни съобщава г-н Прудон-философът, — в цивилизацията, както и във вселената, всичко съществува и действува открай време... *Така е и с „цялата обществени икономия"*" (т. II, стр. 102).

Творческата сила на противоречията, *които функционират* в системата на г-н Прудон и заставят самия г-н Прудон да функционира, е така голяма, че като се стреми да обясни историята, той се оказва

принуден да я отрече; като се стреми да обясни последователното появяване на обществените отношения, той не допуска, че *нещо* може да *стане;* като желае да обясни производството и всички негови фази, той не признава, че *нещо можело да се произвежда.*

По такъв начин за г-н Прудон няма повече нито история, нито последователност на идеите; а между впрочем продължава да съществува неговата книга, същата книга, която по неговия собствен израз не е нищо друго освен *„история, съответствуваща на последователността на идеите“.* Г-н Прудон е човек на формулите, затова ние можем да се запитаме как бе намерена онази формула, която му помогна *с един скок* да прескочи всички тези противоречия?

За тази цел той изобрети нов разум, еднакво различаващ се както от абсолютния, чистия и девствен разум, така и от обикновения разум на хората, действуващи в различните исторически епохи; това е съвършено особен разум, разумът на обществото-личност, на субекта-*човечество,* разум, който под перото на г-н Прудон понякога се появява също така във вид на *„обществен гений“* или във вид на *„всеобщ разум“,* или, най-после, във вид на *„човешки разум“.* Но този отрупан с множество имена разум ежеминутно се оказва индивидуалният разум на г-н Прудон с неговата добра и лоша страна, с неговите противоотрови и задачи.

„Човешкият разум не създава истината“, която се таи в дълбочината на абсолютния и вечен разум. Той може само да я открива. Но откритите от него досега истини са непълни, недостатъчни и поради това противоречиви. Следователно и икономическите категории, които представляват истини, открити и разкрити от човешкия разум, от обществения гений — също така са непълни и носят в себе си зародиш на противоречие. Преди г-н Прудон общественият гений е виждал само *антагонистичните елементи* и не е намирал *синтетичната формула,* макар и елементите, и формулата едновременно да се таят в *абсолютния разум.* Тъй като икономическите отношения са само земно осъществяване на тези недостатъчни истини, на тези непълни категории, на тези противоречиви понятия, то и те самите са противоречиви и имат две страни: едната — добра, другата — лоша.

Да се намери съвършената истина, пълното понятие, синтетичната формула, която разрешава противоречието — такава е задачата, която трябва да разреши геният на обществото. Ето защо този гений на обществото във въображението на г-н Прудон е бил принуден да преминава от една категория в друга, без обаче досега да бъде в състояние с цялата батарея на своите категории да изтръгне от бога, от вечния разум, търсената синтетична формула.

„Отначало обществото (гeният на обществото) установява един пръв факт, предлага *хипотеза*... истинска антиномия, антагонистичните следствия на която се развиват в обществената икономия по същия начин, по който те могат да се изведат от чистия разум. Така промишленото развитие, като следва напълно дедукцията на идеите, се разделя в две направления: едното от тях съответствува на полезните, другото — на вредните действия на това развитие... За да се конституира хармонично този двойствен принцип и за да се разреши тази антиномия, обществото поражда *втора* антиномия, след която скоро следва трета, и такова ще бъде *шествието на социалния гений,* докато изчерпил всички свои противоречия — а аз предпслагам, макар това да не е доказано, че свойствените на човечеството противоречия имат край, — той се върне с един скок към всички свои предишни положения и разреши всички свои задачи в една *единствена формула*" (т. I, стр. 133).

Както по-рано *антитезата* се превърна в *противоотрова,* така и сега *тезата* става *хипотеза.* Но сега нас вече не ни учудва тази извършвана от г-н Прудон промяна на термините. Човешкият разум, който е най-малко чист, тъй като има ограничен кръгозор, на всяка крачка се сблъсква с нови задачи, които искат решение. Всяко ново положение, всяка нова теза, открита от него в абсолютния разум и представляваща отрицание на първата теза, става за него синтез и наивно се счита от него за търсеното решение на задачата. Така този разум изнемогва във вечно нови противоречия, докато приближавайки се към края на тези противоречия, той забелязва, че всички тия тези и синтези не представляват нищо друго освен противоречиви хипотези. В своята обърканост „човешкият разум, гeният на обществото, се връща с един скок към всички свои предишни положения и разрешава всички свои задачи с една единствена формула". Нека отбележим мимоходом, че тази единствена формула съставлява истинското откритие на г-н Прудон. Тя е *конституираната стойност.*

Хипотезите се създават само с някаква определена цел. Целта, която преди всичко си поставя говорещият чрез устата на г-н Прудон гений на обществото, се заключава в отстраняване на лошите и в запазване на добрите страни на всяка икономическа категория. За гения на обществото доброто, висшето благо, истинската практическа цел се свеждат до *равенството.* Но защо гeният на обществото предпочита равенството пред неравенството, или братството, или католицизма, или всеки друг принцип? Защото „човечеството е осъществило една след друга толкова частни хипотези само понеже е имало предвид една висша хипотеза", която именно е равенството. С други думи — защото равенството е идеалът на г-н Прудон. Той си въобразява, че разделението на труда, кредитът, фабриката, с една дума, всички икономически отношения са били изобретени само за да послужат в полза на равенството, докато те винаги са се обръщали в края на краищата срещу това последното. От това, че ис-

торията на всяка крачка противоречи на фикцията на г-н Прудон, последният заключава за съществуването на противоречието. Но ако съществува противоречие, то е само между неговата натрапчива идея и действителното историческо движение.

Отсега нататък добра страна на всяко икономическо отношение се оказва онази, която води към равенство, а лоша — която го отрича и води към неравенство. Всяка нова категория е хипотеза на гения на обществото, която има за цел да отстрани неравенството, породено от предишната хипотеза. С една дума, равенството е *първоначалното намерение, мистичната тенденция, провиденциалната цел,* която геният на обществото никога не губи изпредвид, като се върти в кръга на икономическите противоречия. Затова *провидението* е локомотивът, с помощта на който целият икономически багаж на г-н Прудон се движи по-добре, отколкото с помощта на чистия ефирен разум. Нашият автор е посветил на провидението цяла глава, която следва след главата за данъците.

Провидението, провиденциалната цел — ето великата дума, която се употребява сега за обясняване хода на историята. Всъщност тази дума не обяснява нищо. Това е в най-добрия случай риторична форма, един от многото начини за словесно изразяване на явленията.

Известно е, че благодарение на развитието на английската промишленост нарасна и стойността на поземлената собственост в Шотландия. Промишлеността откри нови пазари за продаване на вълната. За да се произвежда вълна в големи размери, трябваше орните полета да се превърнат в пасбища. За да се извърши това превръщане, необходимо беше да се концентрира собствеността. За да се концентрира собствеността, трябваше да се унищожат дребните арендувани ферми, да се изгонят хиляди арендатори от тяхната родна земя и да се заменят те с няколко овчари, които пасат милиони овце. Така шотландската поземлена собственост чрез своите последователни превръщания доведе до изместване на хората от овцете. Затова ако кажем, че провиденциалната цел на института на шотландската поземлена собственост е била изместването на хората от овцете, ние ще получим провиденциална история.

Разбира се, стремежът към равенство е свойствен на нашия век. Но да се говори, че всички предшествуващи столетия с всички техни съвършено различни потребности, средства за производство и т. н. са били провиденциално предназначени за осъществяване на равенството — това значи, първо, да се поставят хората и средствата на нашия век на мястото на хората и средствата на миналите столетия, а освен това това значи да се игнорира историческото движение, чрез което последователно сменящите се поколения са преобразували ре-

зултатите, получени от предшествуващите ги поколения. Икономистите много добре знаят, че една и съща вещ, която за едно лице е окончателен продукт, за друго може да бъде само суров материал за ново производство.

Предположете заедно с г-н Прудон, че геният на обществото е произвел, или по-скоро импровизирал феодалните сеньори, като е имал предвид провиденциалната цел да бъдат превърнати *земеделците* в *носещи отговорност* и *равни помежду си работници,* и вие ще направите произволна подмяна на целите и лицата, напълно достойна за същото това провидение, което въведе в Шотландия поземлената собственост, за да си създаде случай да позлорадствува при изместването на хората от овцете.

Но тъй като г-н Прудон се отнася към провидението с такова нежно внимание, то ние го отправяме към „Историята на политическата икономия“ на г. Вилньов-Баржемон[62], който също така се стреми към провиденциална цел. Но неговата цел вече не е равенството, а католицизмът.

Седма и последна забележка

Икономистите прилагат твърде странен метод в своите разсъждения. За тях съществуват само два вида институции: едни — естествени, други — изкуствени. Феодалните институции са изкуствени, буржоазните — естествени. В този случай икономистите приличат на теолозите, които също така имат два вида религия. Всяка чужда религия е по тяхно мнение дело на хората, докато тяхната собствена религия е еманация на бога. Като казват, че съществуващите отношения — т. е. отношенията на буржоазното производство — са естествени, с това икономистите искат да кажат, че при тези отношения производството на богатството и развитието на производителните сили се осъществяват съобразно със законите на природата. Затова и самите споменати отношения се оказват естествени закони, които не зависят от влиянието на времето. Обществото винаги трябва да се управлява от вечни закони. По такъв начин по-рано е имало история, но сега вече няма. Историята е съществувала, защото са съществували феодални институции и защото в тези феодални институции ние намираме такива производствени отношения, които съвсем не приличат на буржоазните, които икономистите представят за естествени и поради това вечни.

Феодализмът също така имаше своя пролетариат — крепостното съсловие, което съдържаше в себе си всички зародиши на бур-

жоазията. Феодалното производство на свой ред съдържаше два антагонистични елемента, които също се отбелязват като *добра* и *лоша страна* на феодализма, без да се държи сметка, че в края на краищата лошата страна винаги взема връх над добрата. Именно лошата страна, като поражда борбата, създава историческо движение, прави историята. Ако в епохата на господството на феодализма икономистите, очаровани от рицарските добродетели, от хармонията между правата и задълженията, от патриархалния живот на градовете, от процъфтяването на домашната промишленост в селата, от развитието на производството, организирано в корпорации, гилди и цехове, с една дума — от всичко онова, което представлява добрата страна на феодализма, биха си поставили за задача да отстранят обратната страна на медала — робството, привилегиите, анархията, — до какво биха могли да доведат техните усилия? Всички елементи, пораждащи борбата, биха били унищожени, развитието на буржоазията би било прекъснато в самия зародиш. Икономистите биха си поставили нелепата задача да отстранят историята.

Когато буржоазията взе връх, не стана повече дума нито за добрата, нито за лошата страна на феодализма. Буржоазията овладя производителните сили, развити от нея при господството на феодализма. Но заедно с това бяха разбити всички стари икономически форми, всички съответствуващи им граждански отношения, както и политическият строй, който беше официалният израз на старото гражданско общество.

Така че за да се съди правилно за феодалното производство, то трябва да се разглежда като начин на производство, основан върху антагонизма. Трябва да се покаже как се е създавало богатството в тази основана върху антагонизма среда, как паралелно с развитието на борбата на класите са се развивали производителните сили, как една от тези класи — която представлява лошата, неудобната страна на обществото — постепенно се е развивала, докато са назрели най-после материалните условия за нейното освобождение. Но това не показва ли достатъчно ясно, че начинът на производство, както и отношенията, при които се развиват производителните сили, съвсем не представляват вечни закони, а съответствуват на определено развитие на хората и на техните производителни сили и че всяко изменение в областта на принадлежащите на хората производителни сили необходимо влече след себе си изменение в производствените отношения? Тъй като е необходимо преди всичко да се запазят придобитите производителни сили — тези плодове на цивилизацията, — то става нужда да се разбият

традиционните форми, в които те са били създадени. От този момент революционната класа става консервативна.

Буржоазията започва своето историческо развитие заедно с такъв пролетариат, който на свой ред е остатък от пролетариата* на феодалните времена. През своето историческо развитие буржоазията необходимо развива свойствения ѝ антагонистичен характер, който първоначално е повече или по-малко неясен и съществува само в латентно състояние. С развитието на буржоазията в нейните недра се развива нов пролетариат, съвременен пролетариат; между пролетариата и буржоазията се завързва борба, която, преди двете страни да са я почувствували, да са я забелязали, оценили, разбрали, признали и гръмко прогласили, се проявява само в частични и преходни конфликти и в разрушителни действия. От друга страна, ако всички членове на съвременната буржоазия имат един и същ интерес, доколкото те образуват отделна класа, която противостои на друга класа, то в техните собствени взаимни отношения интересите им са враждебни и противоположни. Тази противоположност на интересите произтича от икономическите условия на техния буржоазен живот.

По такъв начин от ден на ден става все по-очевидно, че характерът на производствените отношения, в пределите на които се движи буржоазията, се отличава с двойственост, а съвсем не с еднообразие и простота; че при същите отношения, при които се произвежда богатството, се създава също така и нищетата; че при същите отношения, при които се извършва развитието на производителните сили, се развива също така и една потисническа сила; че тези отношения създават *буржоазното богатство,* т. е. богатството на буржоазната класа, само чрез постоянното унищожаване на богатството на отделните членове на тази класа и чрез създаване на постоянно нарастващ пролетариат.

Колкото повече се разкрива този антагонистичен характер, толкова повече изпадат в противоречие със своята собствена теория научните представители на буржоазното производство — икономистите; образуват се различни школи.

Има икономисти-*фаталисти,* които са толкова индиферентни в своята теория към онова, което те наричат неудобства на буржоазното производство, колкото самите буржоа са нечувствителни на практика към страданията на пролетариите, с помощта на които те придобиват своите богатства. Тази фаталистическа школа има своите класици и своите романтици. Класиците — като напр. Адам Смит

* В екземпляра, подарен на Н. Утина, е отбелязано: „трудещата се класа“. *Ред.*

и Рикардо — са представители на оня период от развитието на буржоазията, когато тя, борейки се още с остатъците на феодалното общество, се стремеше само да очисти икономическите отношения от феодалните петна, да развие производителните сили, да придаде нов размах на промишлеността и търговията. Пролетариатът, който взема участие в тази борба и е погълнат от тази трескава дейност, понася през този период само преходни, случайни страдания и той самият гледа на тях като на такива. Задачата на икономистите от рода на Адам Смит и Рикардо, които са историци на тази епоха, се състои само в това, да изяснят по какъв начин се придобива богатството при буржоазните производствени отношения, да формулират тези отношения в закони и категории и да покажат доколко тези закони и категории по отношение производството на богатства превъзхождат законите и категориите на феодалното общество. В техните очи нищетата е само страдание, което съпровожда всяко раждане както в природата, така и в промишлеността.

Романтиците принадлежат на нашата епоха, когато буржоазията се намира в пълна противоположност с пролетариата, когато нищетата се поражда в също такова огромно изобилие, както и богатството. Тогава икономистите започват да играят ролята на разочаровани фаталисти, които от висотата на своето положение хвърлят презрителен поглед върху онези машини в човешки образ, чийто труд създава богатството. Те подражават на всички похвати на своите предшественици, но индиферентността, която у онези бе наивност, у тях става кокетство.

След това се появява *хуманитарната школа,* която взема присърце лошата страна на съвременните производствени отношения. За да успокои своята съвест, тя се старае по възможност да изглади съществуващите контрасти; тя искрено оплаква бедственото положение на пролетариите и ожесточената конкуренция между буржоата; тя съветва работниците да бъдат умерени, добре да работят и да раждат по-малко деца. Тя препоръчва на буржоазията да обуздае своята производствена страст. Цялата теория на тази школа се състои в прокарване на безкрайни различия между теорията и практиката, между принципа и неговите следствия, между идеята и нейното приложение, между съдържанието и формата, между същността и действителността, между правото и факта, между добрата и лошата страна.

Филантропическата школа е усъвършенствувана хуманитарна школа. Тя отрича необходимостта на антагонизма; тя иска да превърне всички хора в буржоа; тя иска да осъществи теорията, доколкото тази теория се отличава от практиката и не съдържа в себе си анагонизъм. От само себе си се разбира, че на теория не е труд-

но да се абстрахираш от противоречията, които в действителността се срещат на всяка крачка. Подобна теория представлява само идеализирана действителност. По такъв начин филантропите искат да запазят категориите, които изразяват буржоазните отношения, и да отстранят антагонизма, който е неделим от тези категории, тъй като съставлява тяхната същност. Филантропите си въобразяват, че сериозно се борят срещу буржоазната практика, но всъщност те са по-буржоа от всички други.

Както *икономистите* са научни представители на буржоазната класа — така *социалистите* и *комунистите* са теоретици на пролетариата. Докато пролетариатът не е още достатъчно развит, за да се конституира като класа, докато следователно самата борба на пролетариата с буржоазията няма още политически характер и докато производителните сили още не са се развили до такава степен в недрата на самата буржоазия, че да могат да се разкрият материалните условия, необходими за освобождението на пролетариата и за образуването на ново общество — дотогава тези теоретици са само утописти, които, за да помогнат на потиснатата класа, измислят системи и се стремят да намерят възраждаща наука. Но колкото по-напред върви историята и — едновременно с това — колкото по-ясно се обрисува борбата на пролетариата — за тях става излишно да търсят научната истина в своите собствени глави; те трябва само да си дадат сметка за това, което става пред техните очи, и да станат негови изразители. Докато те търсят науката и измислят системи, докато са в началото на борбата, те виждат в нищетата само нищета, като не забелязват нейната революционна, разрушителна страна, онази страна, която ще събори старото общество. Но веднаж забелязана тази страна, науката става съзнателен продукт на историческото движение; тя престава да бъде доктринерска, тя става революционна.

Да се върнем към г-н Прудон.

Всяко икономическо отношение има своята добра и своята лоша страна — това е единственият пункт, по който г-н Прудон не оборва сам себе си по най-жесток начин. Добрата страна се изтъква според него от икономистите; лошата се разкрива от социалистите. От икономистите той заимствува понятието за необходимостта от вечни икономически отношения; от социалистите — илюзията да виждат в нищетата само нищета. Той се съгласява с едните и с другите, при което се старае да се опре върху авторитета на науката. Науката пък се свежда в неговата представа до нищожните размери на научна формула; той вечно търси формули. Ето защо г-н Прудон си въобразява, че е можал да даде критика както на политическата икономия, така и на комунизма; всъщност той стои по-долу от тях. По-

долу от икономистите — защото като философ, който притежава магическа формула, той се смята за избавен от необходимостта да влиза в чисто икономически подробности; по-долу от социалистите — защото не му стига нито мъжество, нито проницателност, за да се издигне — макар и само умозрително — над буржоазния кръгозор.

Той иска да бъде синтез, а си остава не повече от сложно недоразумение.

Той иска като човек на науката да витае над буржоата и пролетариите, а си остава само дребен буржоа, който постоянно се колебае между труда и капитала, между политическата икономия и комунизма.

§ II. РАЗДЕЛЕНИЕТО НА ТРУДА И МАШИНИТЕ

С разделението на труда се открива по мнението на г-н Прудон серията на *икономическите еволюции.*

Добра страна на разделението на труда.	„По своята същност разделението на труда е начин на осъществяване на *равенството* на положенията и на умствените способности" (т. I, стр. 93).
Лоша страна на разделението на труда.	„Разделението на труда стана за нас източник на нищета" (т. I, стр. 99). Вариант: „Трудът, *като се разделя според* свойствения му *закон,* който представлява най-важното условие за неговата производителност, стига в края на краищата до отричане на своята цел и сам се унищожава" (т. I, стр. 94).
Задача, подлежаща на разрешаване.	Да се намери „ново съчетание, което би отстранило вредните страни на разделението, като запазва при това неговите полезни действия" (т. I, стр. 97).

Разделението на труда по мнението на г-н Прудон е вечен закон, проста и абстрактна категория. Той трябва следователно да

намери в абстракцията, в идеята, в думата достатъчно обяснение на разделението на труда в различните исторически епохи. Кастите, цеховете, манифактурата и едрата промишленост трябва да бъдат обяснени с една дума: *разделение*. Изследвайте преди всичко подробно смисъла на думата „разделение" и вече не ще ви е нужно да изследвате онези многобройни влияния, които във всяка епоха дават на разделението на труда определен характер.

Разбира се, да се свеждат историческите явления до категориите на г-н Прудон значи твърде много да се опростяват. Ходът на историята не е така категоричен. На Германия бяха необходими цели три века, за да осъществи първото съществено разделение на труда: отделянето на града от селото. Съобразно с видоизменението единствено на това отношение между града и селото се видоизменяше и цялото общество. Като обръщаме внимание само на споменатата страна на разделението на труда, ние намираме, от една страна, стари републики, от друга — християнския феодализъм; там — стара Англия с нейните земевладелци-барони, тук — съвременна Англия с нейните барони на памука (cotton lords). През XIV и XV век, когато нямаше още колонии, когато Америка още не съществуваше за Европа, а сношенията с Азия ставаха само през Цариград, когато Средиземно море бе центърът на търговската дейност, разделението на труда имаше съвсем друг вид и характер, отколкото през XVII век, когато Испания, Португалия, Холандия, Англия и Франция придобиха колонии във всички части на света. Размерът на пазара и неговата особена физиономия придават на разделението на труда в различните епохи такъв облик, такъв характер, които трудно биха могли да се изведат само от думата *„разделение"*, от идеята, от категорията.

„Всички икономисти, като се започне от Адам Смит — казва г-н Прудон, — са посочвали *изгодните* и *вредните страни* на закона за разделението на труда, но те са придавали много по-голямо значение на първите, защото това е съответствувало повече на техния оптимизъм; при това нито един от икономистите не си е задал въпроса, каква е всъщност вредата, която произтича от един или друг закон... По какъв начин един и същ принцип, строго проведен във всички негови следствия, довежда до диаметрално противоположни резултати? Нито един икономист нито преди, нито след Адам Смит не е даже забелязал тук задачата, която трябва да бъде разрешена. Сей достига само до признанието, че в разделението на труда същата причина, която носи изгодата, принася и вредата."

Адам Смит е бил по-далновиден, отколкото мисли г-н Прудон. Той прекрасно е виждал, че „в действителност разликата в природните способности между индивидите е много по-незначителна, отколкото ни се струва. Тези така различни способности, които на пръв поглед отличават хората от различните професии, достигнали зряла

възраст, са не толкова *причина,* колкото *следствие* на разделението на труда“[63]. Първоначалната разлика между хамалина и философа е по-незначителна, отколкото между дворното куче и хрътката. Пропастта между тях е изкопана от разделението на труда. Всичко това не пречи на г-н Прудон да твърди на друго място, че Адам Смит не е имал ни най-малко понятие за вредното действие на разделението на труда и че Ж.-Б. Сей *пръв* признал, че „в разделението на труда същата причина, която носи изгодата, принася и вредата“.

Но да чуем какво казва Лемонте; suum cuique*.

„Г-н Ж. Б. Сей ми направи честта да възприеме в своето прекрасно съчинение по политическа икономия принципа, *издигнат от мен* в този фрагмент за моралното влияние на разделението на труда. Малко лекомисленото заглавие на моята книга[64] е било без съмнение причината, която му е попречила да ме цитира. Само така мога да обясня мълчанието на писателя, твърде богат със собствени заслуги, за да не признае такова малко заимствуване.“ (Лемонте. Пълно събрание на съчиненията, т. I, стр. 245, Париж, 1840).

Да отдадем заслуженото на Лемонте: той много остроумно е изложил вредните следствия на разделението на труда в онзи вид, в който то съществува сега, тъй че г-н Прудон не е намерил да прибави към това нищо. Но щом вече по вина на г-н Прудон засегнахме въпроса за приоритета, то ще кажем мимоходом, че дълго преди Лемонте и 17 години преди Адам Смит, ученик на А. Фергюсон, последният ясно изложи този въпрос в глава, специално посветена на разделението на труда.

„Би могло даже да се усъмним дали общите способности на нацията се увеличават пропорционално на прогреса на техниката. В много клонове на техниката ... целта напълно се постига без всякакво участие на ума и на чувствата, и невежеството се явява също така майка на промишлеността, както и на суеверието. Размишлението и въображението са податливи на грешки, но привичното движение на ръката или на крака не зависи нито от едното, нито от другото. По такъв начин би могло да се каже, че по отношение на манифактурата най-голямото съвършенство се заключава в това, напълно да се освободим от всякакво участие на духа, тъй че работилницата да може да се разглежда като машина, съставена от хора ... Генералът може да е много опитен във военното изкуство, докато цялата заслуга на войника се свежда до изпълняване на известни движения на ръцете и краката. Първият е спечелил може би онова, което е изгубил последният ... В период, когато всичко се разделя, мисленето само може да се превърне в отделно занятие.“ (А. Фергюсон. „Есе върху историята на гражданското общество“, Париж, 1783[65]).

В заключение на нашия литературен преглед ние решително отричаме, че „*всички* икономисти са придавали много по-голямо значение на изгодните, отколкото на вредните страни на разделението на труда“. Достатъчно е да споменем Сисмонди.

---

* — всекиму своето. — *Ред.*

И така, що се отнася до *полезните страни* на разделението на труда, на г-н Прудон е оставало само да парафразира в повече или по-малко надут стил общите, известни на всички фрази.

Да видим сега по какъв начин от разделението на труда, разглеждано като общ закон, като категория, като идея се извеждат свързаните с него *вредни страни*. По какъв начин тази категория, този закон довежда до нееднакво разпределение на труда във вреда на уравнителната система на г-н Прудон?

„В този тържествен час на разделение на труда бурен вятър започва да се носи над човечеството. Прогресът се извършва не за всички по равен и еднакъв начин... Той започва с това, че овладява малък брой привилегировани... Това именно пристрастие на прогреса по отношение на личностите е заставяло така дълго да се вярва в естественото, провиденциално неравенство на положенията, то породи кастите и създаде иерархическия строй на всички общества." (Прудон, т. I, стр. 94).

Разделението на труда създало кастите. Кастите са вредната страна на разделението на труда; следователно разпределението на труда е създало вредни неща. Quod erat demonstrandum*. Ако ние пожелаем да отидем по-нататък и попитаме кое довело разделението на труда до създаване на кастите, иерархическия строй и привилегиите, то г-н Прудон ще ни отговори: прогресът. А какво е предизвикало прогреса? Ограничението. Ограничение г-н Прудон нарича пристрастието на прогреса към определен кръг лица:

След философията идва историята. Сега вече не описателна и не диалектическа история, а сравнителна. Г-н Прудон прокарва паралел между съвременния и средновековния печатарски работник, между работника от гигантските леярни заводи Крьозо и селския подковач, между съвременния писател и средновековния писател и заставя блюдото на везните да се наклонява на страната на онези, които в по-голяма или по-малка степен са представители на разделението на труда, което е съществувало през средните векове или което ние сме наследили от тази епоха. Той противопоставя разделението на труда на една историческа епоха на разделението на труда на друга историческа епоха. Това ли трябваше да направи г-н Прудон? Не. Той трябваше да ни покаже вредните страни на разделението на труда изобщо, на разделението на труда като категория. Защо впрочем да се спираме върху тази част от произведението на г-н Прудон, когато, както ще видим малко по-нататък, той сам недвусмислено се отрича от всички тези мними доводи?

„Първото следствие на раздробения труд" — продължава г-н Прудон — след *покваряването на душата* е удължаването на работния ден, който расте

* Което именно трябваше да се докаже. *Ред.*

обратно пропорционално на количеството на изразходваните умствени сили... Но тъй като дължината на работния ден не може да превишава шестнадесет-осемнадесет часа, то от момента, в който става невъзможно увеличението на работното време, започва намалението на цената и работната заплата пада... Несъмнено е едно, и то единствено заслужава да бъде отбелязано: *всеобщата съвест* признава, че трудът на майстора не може да бъде равностоен на труда на черноработника. *Следователно* понижаването на цената на работния ден е необходимо и по такъв начин работникът, чиято душа е била осакатена от принизяващата го функция, неизбежно трябва да понесе и физически лишения вследствие нищожното възнаграждение".

Ние няма да се спираме върху логическата стойност на тези силогизми, които Кант би нарекъл отвеждащи настрана паралогизми.

Ето тяхната същност:

Разделението на труда свежда работника до принизяваща го функция; на тази принизяваща функция съответствува покварена душа, а на покваряването на душата съответствува постоянно усилващото се падане на работната заплата. И за да докаже, че намалената заплата действително е достойна за осакатената душа, г-н Прудон за успокоение на своята съвест твърди, че такава е волята на всеобщата съвест. Интересно е да се знае влиза ли душата на г-н Прудон в тази всеобща съвест?

Машините са според г-н Прудон „логическа антитеза на разделението на труда"; в подкрепа на своята диалектика той преди всичко превръща машините във *фабрика.*

За да изведе нищетата от разделението на труда, г-н Прудон първоначално предполагаше наличността на съвременна фабрика; сега той предполага създадената от разделението на труда нищета, за да стигне до фабриката и да може да я представи като диалектическо отрицание на тази нищета. След като отрежда на работника в нравствено отношение *принизяваща функция,* във физическо — нищожна работна заплата; след като го поставя *в зависимост от фабричния майстор* и принизява неговия труд до *труда на черноработника,* г-н Прудон веднага отново се обръща към фабриката и машините, обвинявайки ги в това, че те *принизяват* работника, „подчинявайки го на *собственика",* и — като завършък на унижението на работника — го заставя „да изпадне от положението на занаятчия до положението на *черноработник".* Прекрасна диалектика! И поне да беше спрял тук. Но не, на него му е необходима нова история на разделението на труда, този път вече не за извличане противоречията от нея, а за да преустрои фабриката по своему. За постигането на тази цел той е принуден да забрави всичко, което току-що е казал за разделението на труда.

Трудът се организира и се разделя различно в зависимост от оръдията, с които той разполага. Ръчната мелница предполага по-

друго разделение на труда от това при парната. Да се започне с разделението на труда изобщо, за да се стигне до едно специално оръдие за производство, машината, това значи просто да се прояви най-пълно неуважение към историята.

Машината е толкова малко икономическа категория, колкото и бикът, който тегли плуга. Машината е само производителна сила. А съвременната фабрика, основана върху употребата на машини, е обществено отношение на производството, икономическа категория.

Да видим сега как стават нещата в блестящото въображение на г-н Прудон.

„В обществото постоянното появяване на нови и нови машини е антитеза, обратна формула на труда: това е *протест* на промишления гений срещу *раздробения и човекоубийствен труд.* Какво представлява всъщност машината? *Това е особен начин на съединение на различни частици труд,* отделени една от друга поради разделението на труда. Всяка машина може да се разглежда като съединение на много операции... Следователно чрез машината се извършва *възстановяване на работника...* Машините, които в политическата икономия са противоположност на разделението на труда, представляват синтезът, който в човешкия ум противостои на анализа... Разделението само е разединявало различните части на труда, предоставяйки на всеки да се отдава на онази специалност, към която той чувствува най-голяма склонност; фабриката групира работниците съобразно с отношението на всяка част към цялото... Тя въвежда в областта на труда принципа на властта... Но това още не е всичко: *машината* или *фабриката,* след като принизи работника, подчинявайки го на собственика, довършва неговото унижение, като го заставя да изпадне от положението на занаятчия до положението на черноработник... Периодът на машините, в който ние сега живеем, се отличава с една характерна особеност, именно *с наемния труд.* Наемният труд се е появил *по-късно* от разделението на труда и размяната."

Ще направим на г-н Прудон една проста забележка. Разединението на различните части на труда, което предоставя всекиму възможността да се отдава на специалността, към която той чувствува най-голяма склонност, разединение, началото на което г-н Прудон отнася към началото на света, съществува само в съвременната промишленост, при господството на конкуренцията.

По-нататък г-н Прудон ни дава извънредно „интересна генеалогия", за да покаже по какъв начин фабриката е произлязла от разделението на труда, а наемният труд — от фабриката.

1) Той предполага човек, който „е забелязал, че като разделяме производството на неговите различни части и като предоставяме изпълнението на всяка от тези части на отделен работник", ние увеличаваме производителните сили.

2) „Като следи нишката на тази идея, този човек си казва, че като образува постоянна група работници, избрани за *поставената* от него специална цел, той ще достигне по-постоянно производство и т. н."

3) Този човек прави на другите хора *предложение*, за да схванат неговата идея и нейната нишка.

4) При започване на промишлеността този човек се уславя като *равен с равни със своите съдругари*, които стават впоследствие негови *работници*.

5) „Ясно е, разбира се, че това първоначално равенство е трябвало бързо да изчезне вследствие изгодното положение на собственика и зависимостта на наемния работник."

Такъв е новият образец на *историческия и описателния метод* на г-н Прудон.

Да разгледаме сега от историческа и икономическа гледна точка дали действително *принципът на властта* е въведен в обществото от фабриката и машината след разделението на труда; станало ли е при това, от една страна, възстановяване на работника, макар той, от друга страна, да е бил подчинен на авторитета; представлява ли, най-после, машината възсъединение на разделения труд, негов *синтез*, противоположен на неговия *анализ*.

Обществото като цяло има тази обща черта с вътрешното устройство на фабриката, че и в него също се наблюдава разделение на труда. Ако вземем за образец разделението на труда в съвременната фабрика, за да го приложим след това към цялото общество, то ще се окаже, че най-добре организирано за производството на богатства е онова общество, което има само един главен предприемач, разпределящ функциите между различните членове на обществото по предварително установени правила. Но в действителност ние виждаме нещо друго. Докато вътре в съвременната фабрика разделението на труда в подробности се определя от властта на предприемача, за разпределението на своя труд съвременното общество няма никакви правила, никаква власт освен свободната конкуренция.

При патриархалния строй, при кастовия строй, при феодалния и цеховия строй разделението на труда в цялото общество се е извършвало по определени правила. Били ли са тези правила установени от волята на законодателя? Не. Родени първоначално от условията на материалното производство, те са били издигнати в закони доста по-късно. Именно по такъв начин тези различни форми на разделението на труда са легнали в основата на различните обществени организации. А що се отнася до разделението на труда в работилницата — при всички посочени по-горе обществени форми то е било твърде слабо развито.

Може даже да се приеме за общо правило, че колкото по-малко властта направлява разделението на труда в обществото, толкова по-силно се развива разделението на труда в работилницата и толкова повече се подчинява то на властта на едно лице. По такъв на-

чин по отношение на разделението на труда властта в работилницата и властта в обществото *са обратно пропорционални* помежду си.

Да видим сега какво представлява фабриката, в която работите са рязко разделени, където задачата на всеки работник се свежда до твърде проста операция и където властта, т. е. капиталът, групира и насочва работите. Как е възникнала тази фабрика? За да отговорим на поставения въпрос, ние би трябвало да разгледаме как се е развивала собствено манифактурната промишленост. Аз говоря за онази промишленост, която не се е превърнала още в съвременна промишленост с нейните машини, но която не е вече нито средновековното занаятчийство, нито домашната промишленост. Ние няма да влизаме в големи подробности, а ще набележим само няколко найважни точки, за да покажем, че с формули в историческата наука не може да се отиде далече.

Едно от най-необходимите условия за образуването на манифактурната промишленост беше натрупването на капиталите, улеснено от откриването на Америка и от вноса на нейните скъпоценни метали.

Достатъчно доказано е, че увеличението на средствата за размяна е довело, от една страна, до намаляване на работната заплата и на поземлената рента, а от друга — до нарастване на промишлената печалба. С други думи: колкото са паднали класите на поземлените собственици и на работниците, феодалните сеньори и народът, толкова се е издигнала класата на капиталистите — буржоазията.

Имало е и други обстоятелства, които едновременно са съдействували за развитието на манифактурната промишленост: увеличаването на количеството на намиращите се в обръщение стоки, дошло в резултат на установяването на търговски сношения с Източна Индия по морския път около нос Добра Надежда; след това колониалната система и развитието на морската търговия.

Друго обстоятелство — на което още не е отделено достатъчно внимание в историята на манифактурната промишленост — е разпущането на многобройните свити на феодалните сеньори, второстепенните членове на които се превърнали в скитници, преди да постъпят в работилниците. Създаването на манифактурната работилница се е предшествувало от почти всеобщо скитничество през XV и XVI век. Манифактурната работилница намерила освен това могъща поддръжка сред голям брой селяни, които в продължение на цели столетия се стичали в града, тъй като превръщането на полетата в ливади и успехите на земеделието, които намалявали количеството на необходимите за обработване на земята ръце, постоянно ги гонели от селата.

Разширяването на пазара, натрупването на капитали, промените в социалното положение на класите, цяла маса хора, лишени от своите предишни източници на доход — ето историческите условия за образуване на манифактурата. Не доброволните сделки между равни, както мисли г-н Прудон, са събрали хората в работилниците. И не в недрата на старите корпорации се е зародила манифактурата. Начело на новата работилница е стоял търговецът, а не старият цехов майстор. Почти навсякъде между манифактурата и занаятчийството се е водила ожесточена борба.

Натрупването и концентрацията на оръдия за производство и работници са предшествували развитието на разделението на труда в работилницата. Отличително свойство на манифактурата е било по-скоро обединението на много работници и много занаяти на едно място, в едно помещение, под командата на един капитал, отколкото разлагането на труда на неговите съставни части и приспособяването на отделните работници към твърде прости специалности.

Полезността на работилницата се е състояла не толкова в разделението на труда, в собствения смисъл на думата, колкото в обстоятелството, че производството тук се е водило в по-големи размери, спестявали са се много излишни разходи и пр. В края на XVI и в началото на XVII век холандската манифактура още едва е познавала разделението на труда.

Развитието на разделението на труда предполага обединение на работниците в една работилница. Нито през XVI, нито през XVII век ние не срещаме дори нито един пример на такова значително разделение на различните клонове на един и същ занаят, при което би било достатъчно да се съединят те на едно място, за да се получи завършена манифактурна работилница. Но щом хората и оръдията за производство се обединяваха на едно място, разделението на труда в онзи вид, в който то съществуваше в цеховите корпорации, необходимо се отразяваше и възпроизвеждаше в работилницата.

Според г-н Прудон, който вижда нещата наопаки, ако изобщо ги вижда, разделението на труда в смисъла на Адам Смит предшествува манифактурната работилница, докато всъщност такава работилница е условие за съществуване на разделение на труда.

Машините в собствения смисъл на думата се появяват едва към края на осемнадесетия век. Няма нищо по-нелепо да се вижда в тях *антитезата* на разделението на труда, *синтезът*, който възстановява единството на раздробения труд.

Машината е съединение на оръдията на труда, а съвсем не съединение на работите на самия работник.

„Когато всяка отделна операция е сведена от разделението на труда до употреба на един прост инструмент, тогава съединението на всички тези ин-

струменти, привеждани в действие от един двигател, образува машина“ (Бабедж. „Трактат за икономическата природа на машините“ и т. н., Париж, 1833[66]).

Прости оръдия, натрупване на оръдия, сложни оръдия; привеждане в действие на сложното оръдие от един двигател — ръцете на човека, привеждане на тези инструменти в действие от природните сили; машина; система от машини, която има един двигател; система от машини, която има автоматично действуващ двигател — ето хода на развитието на машините.

Концентрацията на оръдията за производство и разделението на труда са също така неделими едно от друго, както в областта на политиката са неделими концентрацията на държавната власт и разделението на частните интереси. Англия с нейната концентрация на земите — тези оръдия на земеделския труд, има също разделение на земеделския труд и прилага машини за обработване на земята. А Франция, където оръдието на земеделския труд, земята, е раздробена на малки участъци, няма, изобщо казано, нито разделение на земеделския труд, нито приложение на машини в земеделието.

По мнението на г-н Прудон концентрацията на оръдията на труда е отрицание на разделението на труда. В действителност ние тук отново виждаме обратното. Съобразно с концентрацията на оръдията се развива също така разделението на труда и vice versa*. Ето защо всяко голямо механическо изобретение води към засилване на разделението на труда, а всяко засилване на това разделение води на свой ред към нови изобретения в механиката.

Не е нужно да напомняме, че големите успехи в разделението на труда започнаха в Англия след изобретяването на машините. Така тъкачите и предачите бяха в по-голямата си част също такива селяни, каквито ние и досега срещаме в изостаналите страни. Изобретяването на машините довърши отделянето на манифактурната промишленост от земеделската. Тъкачът и предачът, обединени по-рано в едно семейство, бяха разделени от машината. Благодарение на последната предачът може сега да живее в Англия, докато тъкачът се намира в Източна Индия. Преди изобретяването на машините промишлеността на страната се насочваше главно към обработване на суровите материали, произвеждани на нейната собствена почва. Така Англия обработваше вълна, Германия — лен, Франция — коприна и лен, Източна Индия и Левант — памук и т. н. Благодарение на прилагането на машините и на пàрата разделението на труда взе такива размери, че едрата промишленост, откъсната от националната почва, зависи вече единствено от световния пазар, от международ-

* — обратно. *Ред.*

ната размяна, от международното разделение на труда. Най-после, машината има такова влияние върху разделението на труда, че щом като в производството на някакъв предмет се открие възможност за частично прилагане на механически действуващи оръдия, производството веднага се разделя на два независими един от друг клона.

Нужно ли е да се говори за *провиденциалната* и филантропична *цел,* открита от г-н Прудон в изобретяването и първоначалното прилагане на машините?

Когато английската търговия взе такива размери, че ръчният труд не можеше вече да задоволява съществуващото на пазара търсене, почувствува се необходимостта от машини. Тогава започнаха да мислят за прилагането на механическите знания, вече напълно развили се през XVIII век.

Появяването на фабриката е отбелязано с такива действия, които най-малко се отличаваха с филантропичност. Там с бич държаха децата на работа; децата станаха предмет на търговия и за доставянето им сключваха договори със сиропиталищата. Всички закони относно занаятчийското обучаване на работниците бяха отменени, тъй като употребявайки израза на г-н Прудон, нямаше вече нужда от *синтетически* работници. Най-после, като се започне от 1825 г., почти всички нови изобретения бяха резултат на конфликтите между работниците и предприемачите, които с всички сили се стараеха да обезценят труда на работниците-специалисти. След всяка що-годе значителна стачка се появяваше нова машина. Работникът пък не само не виждаше в машината своята реабилитация или своето *възстановяване,* както казва г-н Прудон, но през XVIII век дълго се бори против зараждащото се господство на автоматично действуващия механизъм.

„Уайт — казва доктор Юр — много по-рано от Аркрайт изобрети предачните пръсти (редица снабдени с жлебове валячета) . . . Но главната трудност се състоеше не толкова в изобретяването на автоматичния механизъм . . . Тя се състоеше главно в липсата на дисциплина, която да застави хората да се откажат при работата от своите неправилни навици и да ги отъждестви с неизменната правилност на движението на голямата автоматична машина. Но изобретяването и провеждането на практика на кодекс на манифактурната дисциплина, отговарящ на потребностите и бързината на автоматичната система — бе задача, достойна за Херкулес. Именно тази благородна задача изпълни Аркрайт.

И така, въвеждането на машините засили разделението на труда в обществото, опрости задачата на работника в работилницата, увеличи концентрацията на капитала и още повече раздроби човека.

Когато у г-н Прудон се явява желанието да бъде икономист и да напусне за момент „развитието на определения ред в разума“, той черпи своята ерудиция от А. Смит, който писа по онова време,

когато автоматичната работилница едва се зараждаше. Разликата между разделението на труда, което съществуваше по времето на А. Смит, и онова, което ние виждаме в съвременната автоматична работилница, е действително грамадна. За да я изясним, достатъчно ще е да цитираме няколко места от „Философия на фабриката“ на доктор Юр.

„Когато А. Смит писа своето безсмъртно произведение за основите на политическата икономия, системата на машинната промишленост едва беше известна. Разделението на труда основателно му се струваше велик принцип на усъвършенствуване на манифактурата. Вземайки за пример производството на карфици, той показа, че работникът, усъвършенствувайки се в изпълнението на една и съща операция, произвежда и по-бързо, и по-евтино. Той видя, че съгласно този принцип във всеки клон на манифактурата изпълнението на някои операции — като нарязването на медната жица на равни части — значително се облекчава; други операции пък — като напр. изработването и закрепването на главичките на карфиците — си остават сравнително трудни; оттук той заключи, че е възможно да се приспособи към всяка от тези операции работник, чиято заплата ще съответствува на неговата сръчност. Това *приспособяване* съставя същността на разделението на труда. Но онова, което можеше да служи като добър пример през времето на доктор Смит, сега може само да въведе публиката в заблуждение относно истинския принцип на фабричната промишленост. И наистина разпределянето или, по-точно, приспособяването на работите към различните индивидуални способности съвсем не влиза в плана на действие на автоматичната фабрика; напротив, във всеки процес, който изисква голяма ловкост и сигурна ръка, изкусният, но често склонен към различни неправилности работник се заменя с особен механизъм, чиято автоматична работа е така добре регулирана, че даже едно дете може да я надзирава.

Принципът на фабричната система се заключава следователно в изместването на ръчния труд от машинен и в заместването на разделението на труда между занаятчиите с разлагането на процеса на неговите съставни части. При системата на ръчния труд човешкият труд представляваше обикновено най-скъпият елемент на всеки продукт; при системата на машинния труд изкуството на занаятчията все повече и повече се заменя с просто надзираване на машините.

Такава е слабостта на човешката природа, че колкото по-изкусен е работникът, толкова по-своеволен и несговорчив е той и толкова по-малко е годен поради това за механическа система, общият ход на която може значително да пострада от неговите прищевки. Главната задача на съвременния манифактурист се заключава следователно в това, съчетавайки своите капитали с науката, да сведе цялата задача на работниците до употребяване в работата само на ловкост и бдителност — качества, които бързо се усъвършенствуват на млади години, *ако биват насочвани върху един и същ предмет.*

При системата на градиране на труда се изисква дългогодишно обучение, преди очите и ръцете на работника да станат достатъчно изкусни за изпълнението на някои особено трудни механически операции; а при системата, разлагаща производството на неговите съставни части, които се изпълняват от автоматична машина, тези части могат да се възложат на работник с най-посредствени способности, след като бъде подложен само на кратко изпитание; в крайни случаи той може дори да се мести от една машина на друга по волята на директора на заведението. Такива премествания се намират в явно противоречие със старата рутина, която, разделяйки труда, предоставяше на един работник да прави главичките на карфиците, а друг да остри върховете — скучни

занятия, чието еднообразие затъпяваше работниците... Но по принципа на *изравняването*, т. е. при фабричната система, способностите на работника се подлагат само на приятно упражнение" и т. н. „...Тъй като неговата работа се ограничава с надзора върху правилно действуващия механизъм, той може да я изучи за твърде късо време; а когато той пренася своите услуги от една машина на друга — в неговата работа се внася разнообразие, което разширява неговия кръгозор, карайки го да мисли за общите комбинации, които произтичат от неговия труд и труда на неговите другари. Затова при обикновени обстоятелства системата на *равно разпределение на работите* не може да води към онова задушаване на способностите, стесняване на кръгозора и нарушение на телесното развитие на работника, които не без причина се приписваха на разделението на т. I, гл. I[67]).

В действителност постоянната цел и стремежът на всяко механическо усъвършенствуване е пълното отстраняване на нуждата от човешки труд или понижаването на неговата цена чрез замяна на мъжкия труд с женски и детски, на труда на изкусните занаятчии — с труда на прости надничари... Този стремеж вместо опитни работници да се използуват само деца с ясни очи и гъвкави пръсти доказва, че схоластичната догма за разделението на труда според различните степени на сръчност най-после е отхвърлена от нашите просветени фабриканти" (Ендрю Юр, „Философия на фабриката, или Промишлена икономия", т. I, гл. I[67]).

Разделението на труда в съвременното общество се характеризира с това, че то поражда специалностите, специалистите, а заедно с това и свойствения им професионален идиотизъм.

„Ние сме безкрайно учудени — казва Лемонте, — като виждаме, че у древните едно и също лице е било често едновременно забележителен философ, поет, оратор, историк, свещеник, администратор и пълководец. Нас ни плаши такова обширно поприще. Всеки си огражда известно пространство и се затваря в него. Аз не зная дали чрез това раздробяване се увеличава общото поле на дейност, но добре зная, че в резултат на това човек издребнява."

Разделението на труда в автоматичната фабрика се характеризира с това, че трудът съвършено губи тук характер на специалност. Но щом се прекъсва всяко специално развитие, възниква нужда от универсалност, стремеж на индивида към всестранно развитие. Автоматичната фабрика заличава специалностите и свойствения им професионален идиотизъм.

Г-н Прудон, неразбрал даже тази единствено революционна страна на автоматичната фабрика, прави крачка назад и предлага на работника да не се ограничава с една дванадесета част от карфицата, а да прави подред и дванадесетте части. По такъв начин работникът би достигнал пълното и всестранно разбиране на карфицата. Ето в какво се заключава „синтетичният труд" на г-н Прудон. Без съмнение крачка напред и крачка назад представляват също синтетично движение.

Изобщо г-н Прудон не е отишъл по-далеч от идеала на дребния буржоа. А за осъществяването на този идеал той не е измислил

нищо по-добро освен да ни върне към състоянието на средновековния калфа или най-многото на средновековния майстор. Достатъчно е да направиш през своя живот само едно образцово произведение, шедьовър, само един път да се почувствуваш човек, казва той на едно място в книгата си. Не е ли това — и по форма, и по същество — шедьовърът, който се изискваше от средновековните цехове?

§ III. КОНКУРЕНЦИЯ И МОНОПОЛ

Добра страна на конкуренцията.	„Конкуренцията има за труда също такова съществено значение, както и разделението . . . Тя е необходима за *настъпване на равенството.*“
Лоша страна на конкуренцията.	„Нейният принцип отрича сам себе си. Неизбежно нейно следствие е загиването на онези, които тя увлича.“
Общо съображение.	„Както *вредните* последици от конкуренцията, така също и изгодите, които тя носи . . логически произтичат от нейния принцип.“
Задача, подлежаща на разрешаване.	„Да се намери *примиряващият* принцип, който трябва да изхожда от закон, стоящ над самата свобода.“ Вариант: „Става дума следователно съвсем не за унищожаване на конкуренцията, което е също така невъзможно, както и унищожаването на свободата; цялата работа е в това, да се намери равновесието, и аз даже бих казал охотно: да се намери *полиция* за конкуренцията.“

Г-н Прудон започва със защитата на вечната необходимост от конкуренция против ония, които желаят да я заменят със *съревнованието**.

* Против фуриеристите. — *Ф. Е. (Бележка на Енгелс към немското издание от 1885 г.).*

„Безцелно съревнование" не съществува. „Предметът на всяка страст винаги е аналогичен на самата страст. Жената е предмет на страстта за влюбения, властта — за честолюбивия, златото — за скъперника, лавровият венец — за поета; също така и предметът на промишленото съревнование необходимо е *печалбата*. Съревнованието не е нищо друго освен самата конкуренция."

Конкуренцията е съревнование заради печалба. Представлява ли промишленото съревнование непременно съревнование заради печалба, т. е. конкуренция? Г-н Прудон доказва това, като просто го твърди. Ние вече видяхме, че да се твърди по неговото мнение, значи да се доказва, както да се предполага, значи да се отрича.

Ако непосредственият *предмет* на страстта за влюбения е жената, то непосредственият предмет на промишленото съревнование ще е продуктът, а не печалбата.

Конкуренцията е търговско, а не промишлено съревнование. В наше време промишленото съревнование съществува само заради търговски цели. Има даже такива фази в икономическия живот на съвременните народи, когато всички са обхванати от един вид трескав ламтеж за печалба без производство. Тази периодически повтаряща се спекулационна треска разкрива истинския характер на конкуренцията, която се старае да избегне необходимостта от промишлено съревнование.

Ако вие бихте казали на занаятчията от XIV век, че привилегиите и цялата феодална организация на промишлеността ще бъдат унищожени и заменени от промишленото съревнование, наричано конкуренция, той би ви отговорил, че привилегиите на различните корпорации, цехове и гилдии представляват организирана конкуренция. Същото казва и г-н Прудон, като твърди, че „съревнованието не е нищо друго освен самата конкуренция".

„Издайте разпореждане, по силата на което от 1 януари 1847 г. на всички и на всеки би се гарантирал трудът и работната заплата; веднага високото напрежение на промишлеността ще се смени от небивал застой."

Вместо предположение, твърдение и отрицание ние имаме сега разпореждане, издавано от г-н Прудон с нарочната цел да докаже необходимостта от конкуренция, нейната вечност като категория и пр.

Ако си въобразим, че за унищожаване на конкуренцията ни са необходими само разпореждания, то ние никога няма да се освободим от конкуренцията. А да се стигне дотам, да се предлага унищожаване на конкуренцията, като се запази работната заплата, значи да се предлага безсмислица, облечена в кралски декрет. Но народите се развиват не по кралски декрети. Преди да прибягнат към такива декрети, народите трябва поне да изменят изоснови условията на своето промишлено и политическо съществуване, а следователно и целия свой начин на живот.

Г-н Прудон ще ни отговори със своята неизменна самоувереност, че това е хипотеза за „изменение на човешката природа независимо от условията на историческото минало" и че той има право „да ни *отстрани* от спора" не знаем вече по силата на какво разпореждане. Г-н Прудон не знае, че цялата история не е нищо друго освен непрекъснато изменение на човешката природа.

„Да се придържаме към фактите. Френската революция бе извършена толкова заради промишлена свобода, колкото и за политическа; и макар Франция в 1789 г. да не предвиждаше всички следствия на принципа, чието осъществяване искаше, тя — нека го кажем открито — не се излъга нито в своите желания, нито в своите очаквания. Който се опита да отрече това, той ще загуби в моите очи всяко право на критика: аз никога няма да споря с противник, който по принцип допуска произволната грешка на двадесет и пет милиона души... Ако конкуренцията не би била *принцип* на обществената икономия, *декрет на съдбата, потребност на човешката душа,* защо тогава вместо за *унищожаване* на корпорациите, цеховете и гилдиите хората не предпочетоха да помислят за тяхното *поправяне?"*

Оттук следва, че тъй като французите от XVIII век са унищожили корпорациите, цеховете и гилдиите, вместо да ги видоизменят, то французите от XIX век трябва да видоизменят конкуренцията, вместо да я унищожат. Тъй като конкуренцията се е установила във Франция в XVIII век по силата на историческите потребности, то тя не трябва да бъде унищожена в XIX век поради новите исторически потребности. Като не разбира, че установяването на конкуренцията бе тясно свързано с действителното развитие на хората от XVIII век, г-н Прудон превръща конкуренцията в потребност на *човешката душа* in partibus infidelium*. В какво би превърнал той за XVII век великия Колбер?

След революцията настъпва съвременният ред на нещата. Г-н Прудон и тук намира факти, които потвърждават вечността на конкуренцията, като доказва, че всички отрасли на стопанска дейност, в които тази категория е още недостатъчно развита като напр. земеделието, се намират в състояние на изостаналост и упадък.

Твърдението, че някои отрасли на стопанска дейност не са се развили още до конкуренция, а други не са достигнали още равнището на буржоазното производство, е просто голословие, което ни най-малко не доказва вечността на конкуренцията.

Цялата логика на г-н Прудон се резюмира в положението: конкуренцията е обществено отношение, в което ние понастоящем развиваме нашите производителни сили. На тази истина той дава не логическо развитие, а само твърде надути форми, като казва, че кон-

* — извън реалната действителност (буквално: „в страната на неверните" — добавка към титлата на католическите епископи, които били назначавани на чисто номинални епископски длъжности в нехристиянските страни). *Ред.*

куренцията е промишленото съревнование, съвременният начин да бъдеш свободен, отговорността в труда, конституирането на стойността, условие за настъпване на равенството, принцип на обществената икономия, декрет на съдбата, потребност на човешката душа, внушение на вечната справедливост, свобода в разделението, разделение в свободата, икономическа категория.

„*Конкуренцията* и *асоциацията* се опират една на друга. Те не само не се изключват, но даже *не се различават* помежду си. Конкуренцията необходимо предполага *обща цел*. Следователно конкуренцията не е *егоизъм* и най-печалното заблуждение на социализма се заключава в мнението, че конкуренцията разрушава обществото."

Конкуренцията предполага обща цел, а това, от една страна, доказва, че конкуренцията е асоциация, а от друга — че конкуренцията не е егоизъм. А нима *егоизмът* не предполага също обща цел? Всеки егоизъм действува в обществото и посредством обществото. Той предполага следователно обществото, т. е. общи цели, общи потребности, общи средства за производство и пр. и пр. И не поради това ли конкуренцията и асоциацията, за която говорят социалистите, даже не се различават помежду си?

Социалистите прекрасно знаят, че съвременното общество е основано върху конкуренцията. Как биха могли те да упрекват конкуренцията, че руши съвременното общество, което те самите искат да разрушат? От друга страна, как биха могли те да обвиняват конкуренцията, че руши бъдещото общество, в което те виждат, напротив, унищожението на самата конкуренция?

Г-н Прудон казва по-нататък, че конкуренцията е *противоположност на монопола* и че следователно тя не може да бъде *противоположна на асоциацията*.

Феодализмът е бил от самото начало на своето съществуване противоположен на патриархалната монархия; но той не е бил противоположен на конкуренцията, която още не е съществувала по това време. Следва ли от това, че конкуренцията не е противоположна на феодализма?

Общество, асоциация може да се нарече всяко общество, както феодалното, така и буржоазното, което е асоциация, основана върху конкуренцията. Как може да има социалисти, които се надяват да унищожат конкуренцията само с думата *асоциация?* И как може самият г-н Прудон да мисли, че само с простото подвеждане на конкуренцията под понятието *асоциация* той може да я защити срещу социализма?

Всичко току-що казано от нас се отнася към добрата страна на конкуренцията, както я разбира г-н Прудон. Да преминем сега към лошата, т. е. към отрицателната страна на конкуренцията, към ней-

ните вредни следствия, към нейните разрушителни, подривни, зловредни свойства.

Картината, която ни рисува г-н Прудон, има крайно мрачен характер.

Конкуренцията поражда нищетата, тя раздухва гражданската война, „изменя естествените условия на земните пояси", размесва националностите, внася смут в семейството, развращава обществената съвест, „извращава понятията за правосъдие, за справедливост", за морал и което е най-лошото, тя разрушава честната и свободна търговия, като не дава в замяна на това даже *синтетичната стойност,* постоянната и честна цена. Конкуренцията разочарова всички, без да се изключват самите икономисти. Тя довежда работата дотам, че разрушава самата себе си.

След всичко лошо, казано от г-н Прудон за конкуренцията, не се ли оказва тя най-разлагащият, най-разрушителният елемент за отношенията на буржоазното общество, за неговите принципи и илюзии?

Да отбележим, че влиянието на конкуренцията върху буржоазните *отношения* става все по-разрушително, колкото повече тя поражда трескав стремеж за създаване нови производителни сили, т. е. материалните условия на новото общество. В това отношение поне лошата страна на конкуренцията би могла да представлява и нещо добро.

„Разглеждана от гледна точка на нейния произход, конкуренцията, като икономическо състояние или икономическа фаза, е необходимо следствие на . . . теорията за съкращаването на общите производствени разноски."

За г-н Прудон кръвообръщението би се явило като резултат от теорията на Харвей.

„*Монополът* е неизбежен завършък на конкуренцията, която го поражда с непрекъснатото си самоотричане. В този произход на монопола се крие вече неговото оправдание... Монополът представлява естествена противоположност на конкуренцията... но щом конкуренцията е необходима, то тя съдържа вече в себе си идеята за монопола, защото монополът е седалището на всяка конкурираща индивидуалност."

Ние се радваме заедно с г-н Прудон, че той поне веднаж може да приложи своята формула за тезата и антитезата. На всички е известно, че съвременният монопол се поражда от самата конкуренция.

Що се отнася пък до съдържанието, г-н Прудон се придържа към поетични образи. Конкуренцията правеше „от всяко подразделение на труда един вид суверенна област, в която всеки индивид проявяваше своята сила и своята независимост". Монополът е „опора

за всяка конкурираща индивидуалност". „Суверенна област" звучи най-малкото поне също тъй добре, както и „опора".

Г-н Прудон говори само за съвременния монопол, породен от конкуренцията. Но на всички е известно, че конкуренцията е била породена от феодалния монопол. Следователно първоначално конкуренцията е била противоположност на монопола, а не монополът противоположност на конкуренцията. Затова съвременният монопол не е проста антитеза, а, напротив, истински синтез.

Теза: Феодалният монопол, който е предшествувал конкуренцията.

Антитеза: Конкуренцията.

Синтез: Съвременният монопол, който, доколкото предполага господството на конкуренцията, е отрицание на феодалния монопол и който, доколкото е монопол, отрича конкуренцията.

По такъв начин съвременният монопол, буржоазният монопол, е синтетичен монопол, отрицание на отрицанието, единство на противоположности. Той е монопол в чист, нормален, рационален вид. Г-н Прудон влиза в противоречие със своята собствена философия, като приема буржоазния монопол за монопол в неговото първобитно, *примитивно,* противоречиво, спазматично състояние. Г-н Роси, когото г-н Прудон няколко пъти цитира по въпроса за монопола, очевидно по-добре е разбрал синтетичния характер на буржоазния монопол. В своя „Курс по политическа икономия"[68] той различава изкуствени и естествени монополи. Феодалните монополи, казва той, бяха изкуствени, т. е. произволни; а буржоазните монополи са естествени, т. е. рационални.

Монополът е хубаво нещо, разсъждава г-н Прудон, защото той представлява икономическа категория, еманация на „безличния разум на човечеството". Конкуренцията също е хубаво нещо, защото и тя на свой ред е икономическа категория. Но което е лошо, то е начинът на осъществяване както на монопола, така и на конкуренцията. А още по-лошо е, че монополът и конкуренцията се изяждат помежду си. Какво да се прави? Да се стараем да намерим синтеза на тези две вечни идеи, да го изтръгнем от недрата на божеството, където той се пази от незапомнени времена.

В практическия живот ние намираме не само конкуренцията, монопола и техния антагонизъм, но също така и техния синтез, който е не формула, а движение. Монополът създава конкуренцията, конкуренцията създава монопола. Монополистите конкурират помежду си, конкуриращите стават монополисти. Ако монополистите ограничават взаимната конкуренция чрез частични асоциации, засилва се конкуренцията между работниците; и колкото повече расте масата на пролетариата по отношение на монополистите на дадена нация,

толкова по-разюздана става конкуренцията между монополистите от различните нации. Синтезът се заключава в това, че монополът може да съществува само като води постоянна конкурентна борба.

За да изведе диалектически *данъците,* които следват подир *монопола,* г-н Прудон ни говори за *гения на обществото.* Този гений *безстрашно шествува по своя зигзагообразен път,*

„...върви с уверени крачки, *без да се разкайва* и да се спира, и като достига до *монопола,* хвърля *меланхоличен* поглед назад и след дълбоко размишление облага с данъци всички предмети на производството и създава цяла административна организация с цел *всички длъжности да бъдат отдадени на пролетариата и да се заплащат от монополистите".*

Какво да се каже за този гений, който се разхожда с празен стомах в зигзаг? И какво да се каже за самата разходка, която нямала друга цел, освен да смаже буржоата с данъците, докато именно данъците служат на буржоазията да си доставя средства, за да запазва своето положение на господствуваща класа?

За да дадем на читателя известно понятие за начина, по който г-н Прудон борави с икономическите детайли, достатъчно е да кажем, че според него *данъкът върху потреблението* бил установен в интерес на равенството и за да се окаже помощ на пролетариата.

Данъкът върху потреблението достигна пълното си развитие едва с победата на буржоазията. В ръцете на промишления капитал — т. е. на трезвото и пестеливо богатство, което се запазва, възпроизвежда и увеличава чрез непосредствена експлоатация на труда — данъкът върху потреблението беше средство за експлоатация на лекомисленото, весело и разточително богатство на едрите дворяни, които се занимаваха само с потребление. Джеймс Стюарт в своето съчинение „Изследване за началата на политическата икономия", обнародвано десет години преди появяването на книгата на Адам Смит, прекрасно е изложил тази първоначална цел на данъка върху потреблението.

„В неограничената монархия — казва той — владетелите се отнасят като че ли с известна завист към увеличаването на богатствата и затова събират данъци от онези, които забогатяват — облагат производството. При конституционно управление пък данъците падат главно върху онези, които обедняват — облага се потреблението. Така монарсите облагат с данък промишлеността... поголовният данък и данъкът върху недворянското имущество са пропорционални на предполагаемото богатство на данъкоплатците. Всеки е обложен съразмерно с печалбата, която се предполага, че може да получи. При конституционно управление данъците се събират обикновено от потреблението. Всеки е обложен съразмерно с големината на своите разходи."[69]

Що се отнася пък до *логическата последователност* на появяването — в разума на г-н Прудон — на данъците, на търговския

баланс и на кредита, то ние ще отбележим само, че английската буржоазия, след като достигна при Вилхелм Орански политическо господство и получи възможност свободно да развива условията на своето съществуване, веднага създаде нова данъчна система, обществен кредит и система на покровителствени мита.

Гореизложеното е съвършено достатъчно, за да даде на читателя правилна представа за дълбокомислените изследвания на г-н Прудон по въпросите за полицията или за данъците, за търговския баланс, кредита, комунизма и населението. Ние можем да твърдим с увереност, че никоя — дори и най-снизходителната — критика не би се заела да се занимава сериозно с главите, посветени на тези въпроси.

§ IV. ПОЗЕМЛЕНА СОБСТВЕНОСТ ИЛИ ПОЗЕМЛЕНА РЕНТА

Във всяка историческа епоха собствеността се е развивала различно и при съвършено различна система на обществени отношения. Затова да се определи буржоазната собственост значи да се изложат всички обществени отношения на буржоазното производство.

Стремежът да се определи собствеността като независимо отношение, като особена категория, като абстрактна и вечна идея — не представлява нищо друго освен метафизическа или юридическа илюзия.

Макар г-н Прудон и да дава вид, че говори за собствеността изобщо, той разсъждава само за *поземлената собственост*, за *поземлената рента*.

„Произходът на рентата, както и на собствеността, лежи, така да се каже, извън пределите на икономиката: той се корени в психологически и морални съображения, които се намират само в твърде далечна връзка с производството на богатствата“ (т. II, стр. 269).

По такъв начин г-н Прудон признава своята неспособност да намери икономическо обяснение на възникването на рентата и собствеността. Той признава, че тази неспособност го принуждава да прибегне към съображения от психологическо и морално естество, които, намирайки се действително в твърде далечна връзка с производството на богатствата, са тясно свързани обаче с ограничеността на неговия исторически кръгозор. Г-н Прудон твърди, че в произхода на собствеността има нещо *мистично* и *тайнствено*. Но да виждаме тайна в произхода на собствеността, т. е. да превръщаме в тайна отношението на самото производство към разпределението на средствата за производство — не значи ли това, казано с езика на

г-н Прудон, да се откажем от всякакви претенции за икономическа наука?

Г-н Прудон

„*се ограничава* с напомнянето, че в седмата епоха на икономическата еволюция — в епохата на *кредита,* — когато действителността е била изместена от фикцията и човешката дейност е била застрашена от опасността да се загуби в празното пространство, се явила необходимостта *по-здраво да се привърже човекът към природата,* и рентата била цената на този нов договор" (т. II, стр. 265).

Човекът с четиридесет екю е предчувствувал очевидно появата на г-н Прудон: „Ваша воля, г-н създателю: всеки е господар в своя свят, но вие никога няма да ме уверите, че светът, в който ние живеем, е от стъкло."[70] Във вашия свят, където кредитът беше средство *да се загубиш в празното пространство,* може да се е явила необходимостта от поземлена собственост за *привързване на човека към природата.* Но в света на действителното производство, където поземлената собственост винаги предшествува кредита, е немислим horror vacui* на г-н Прудон.

Какъвто и да е произходът на рентата, щом тя съществува, тя става предмет на сделка между арендатора и поземления собственик. Какъв е крайният резултат на тази сделка или, с други думи, каква е средната величина на рентата? Ето какво казва г-н Прудон:

„Теорията на Рикардо отговаря на този въпрос. В началото на обществения живот, когато човекът, новак на земята, е имал в свое разпореждане огромни гори, когато земите са били много, а промишлеността едва се е зараждала, рентата е трябвало да бъде равна на нула. Още необработената земя е била полезност, а не разменна стойност, тя била обща, но не обществена. Малко по малко вследствие на умножаването на семействата и на прогреса на земеделието земята започнала да придобива цена. Трудът придал на почвата своята стойност и оттук се родила рентата. Всяко поле се ценило толкова повече, колкото повече плодове давало то при еднакво количество труд; при това собствениците винаги се стремили да присвояват цялото количество давани от земята продукти с изключение на заплатата на арендатора, т. е. с изключение на производствените разноски. По такъв начин собствеността следва след труда, за да му отнеме цялото онова количество продукти, което надминава действителните производствени разноски. Докато собственикът изпълнява мистичното задължение и по отношение на колона е представител на обществото, арендаторът в предопределенията на провидението не е нищо друго освен отговорен работник, длъжен да дава на обществото отчет за всичко, събрано от него над следващата му се по право работна заплата . . . По своята същност и предназначение рентата е следователно оръдие на разпределящата справедливост, едно от многото средства, употребявани от икономическия гений за постигане на равенството. Това е огромен кадастър, извършван от противоположни страни от собствениците и арендаторите, при което възможността за сблъскване е изключена в името на висша цел. Крайният резултат на такъв

* — страхът от празното пространство. *Ред.*

кадастър трябва да бъде изравняване на владението на земята между земевладелците и арендаторите... Необходима е била цялата магическа сила на собствеността, за да се изтръгне от колона излишъкът на продукта, на който той не може да не гледа като на свой собствен, считайки себе си единствен негов творец. Рентата или, по-добре казано, поземлената собственост, разби земеделския егоизъм и породи солидарността, която не би могла да бъде създадена от никаква сила, от никакво разделяне на земите... Сега, когато моралният резултат на собствеността е достигнат, остава да се извърши разпределението на рентата."

Целият този набор от гръмки думи се свежда преди всичко до следното: Рикардо казва, че мерилото на рентата се определя от излишъка в цената на земеделските продукти над производствените разноски, включвайки в тези разноски обикновената печалба и обикновената лихва на капитала. Г-н Прудон постъпва по-добре: той намесва в работата собственика, който се явява като deus ex machina*, за да изтръгне от *обработващия земята* целия излишък на неговия продукт над производствените разноски. Той прибягва до намеса на собственика, за да обясни собствеността, до намеса на рентиера, за да обясни рентата. Той отговаря на въпроса с това, че повтаря подлежащата на обяснение категория, като прибавя към нея още една сричка.**

Да отбележим още, че като определя поземлената рента чрез разликата в плодородието на почвата, г-н Прудон ѝ приписва нов произход, тъй като преди да са започнали да ценят земята според различната степен на нейното плодородие, тя „не е имала" по мнението на г-н Прудон „разменна стойност, но е била обща". Но какво стана с фикцията за рентата, породена *от необходимостта* да се върне *към земята* човекът, който *бил готов да се загуби в безкрайното празно пространство.*

Да освободим сега учението на Рикардо от всички провиденциални, алегорични и мистични фрази, в които така старателно го е облякъл г-н Прудон.

Рентата в смисъла на Рикардо е поземлената собственост в буржоазно състояние, т. е. феодалната собственост, подчинена на условията на буржоазното производство.

Ние видяхме, че според учението на Рикардо цената на всички предмети се определя в последна сметка от производствените разноски включително и промишлената печалба; с други думи, тя се

---

* — буквално: „бог от машина" (в античния театър актьорите, които изобразявали богове, се появявали на сцената с помощта на специални механизми); в преносен смисъл — ненадейно появяващо се лице, което спасява положението. *Ред.*

** — Propriété (собствеността) се обяснява с намесата на propriétaire (собственика), rente (рентата) — с намесата на rentier (получателя на рента). *Ред.*

определя от количеството на изразходваното работно време. В манифактурната промишленост цената на продукта, произведен с най-малко количество труд, определя цената на всички останали стоки от същия вид, при условие че количеството на най-евтините и най-производителни средства за производство може да бъде увеличавано до безкрайност и свободната конкуренция създава пазарна цена, т. е. създава една обща цена за всички продукти от един и същ вид.

А в селскостопанското производство цената на всички продукти от един и същ вид се определя, напротив, от цената на продукта, произведен при изразходване на най-голямо количество труд. Преди всичко тук не може както в манифактурната промишленост да се увеличава произволно количеството на оръдията за производство с еднаква степен на производителност, т. е. земите с еднаква степен на плодородие. Освен това постепенното нарастване на населението довежда тук до обработване на земи от по-лошо качество или до влагане в предишните участъци на нови капитали, които са по-малко производителни в сравнение с вложените по-рано. В единия и в другия случай се изразходва по-голямо количество труд, за да се получи сравнително по-малко количество продукти. Тъй като необходимостта от този излишък на труда е породена от потребностите на населението, то продуктът на земята, която изисква по-скъпа обработка, непременно намира също такъв пазар, както и продуктът на почвата, чиято обработка струва по-евтино. А тъй като конкуренцията нивелира пазарните цени, то продуктите на плодородната почва ще се продават толкова скъпо, колкото и продуктите на почвата от по-лошо качество. Този именно излишък в цената на продуктите, събрани от земя от по-добро качество, над разноските за тяхното производство съставлява рентата. Ако винаги би имало под ръка земи с еднакво плодородие; ако земеделието би могло, както манифактурната промишленост, винаги да прибягва към по-евтини и по-производителни машини или ако последващите капиталовложения в земята биха давали толкова, колкото и първите, то цената на земеделските продукти би се определяла от цената на онази тяхна част, която е произведена с помощта на най-добрите средства за производство, както ние видяхме това относно цените на манифактурните продукти. Но тогава би изчезнала и рентата.

За да бъде теорията на Рикардо изобщо вярна, необходимо е* капиталите да могат свободно да се прилагат в различните производствени клонове; силно развитата конкуренция между капиталистите да доведе печалбата до еднакво равнище; фермерът да се превърне

* В екземпляра, подарен от Маркс на Н. Утина, началото на тази фраза е било изменено по следния начин: „За да бъде теорията на Рикардо — ако приемем нейните предпоставки — изобщо вярна, необходимо е още." *Ред.*

в обикновен предприемач-капиталист, който иска от своя капитал — вложен от него в землени участъци от по-ниско качество* — печалба, равна на онази, която той би могъл да извлече от своя капитал в който и да е промишлен отрасъл; обработването на земята да се извършва по системата на едрото производство; и, най-после, самият поземлен собственик да се стреми да получава доход само в парична форма.

Възможно е такова положение — както това е налице в Ирландия, — при което още да няма рента, макар арендуването на земя да е развито извънредно много. Тъй като рентата е излишък не само над работната заплата, но и над промишлената печалба — тя не може да съществува в страна, подобна на Ирландия, където доходът на земевладелеца представлява удръжка от работната заплата.

И така рентата не само не превръща ползуващия земята — фермера — в *прост работник* и не „изтръгва от обработващия земята излишъка на продукта, на който той не може да не гледа като на свой собствен", но поставя пред поземления собственик — вместо роба, крепостния селянин, оброчния селянин или наемния ратай — предприемача-капиталист. Откак се е установил институтът на рентата, земевладелецът получава само излишъка над производствените разноски, които включват не само работната заплата, но и печалбата върху капитала. Следователно с установяването на рентата именно земевладелецът се е лишил от част от своите доходи**. Измина много време, преди феодалният арендатор да бъде изместен от промишления капиталист. В Германия например такова превръщане започна едва през последната трета на XVIII век и само в Англия тези отношения между промишления капиталист и поземления собственик достигнаха своето пълно развитие.

Докато е съществувал само обработващият земята на г-н Прудон, рента не е имало. Но щом съществува рента, обработващият земята вече не е фермер, а работник, наемник, който обработва земята на фермера. Принизяване на труженика до ролята на прост работник, надничар, наемник-ратай, който работи за предприемача-капиталист; появяване на предприемача-капиталист, който експлоатира земята като всяка фабрика; превръщане на поземления собственик

* В екземпляра, подарен на Н. Утина, думите „в землени участъци от по-ниско качество" са заменени с думите: „в земя". *Ред.*

** В немското издание от 1885 г. последните две фрази са изпуснати и вместо тях към предшествуващите думи: „предприемача-капиталист", е добавено следното изречение: „който експлоатира земята посредством своите наемни работници и плаща на земевладелеца в качеството на аренда само излишъка свръх производствените разноски, като в последните се включва печалбата от капитала". *Ред.*

от дребен суверен в обикновен лихвар — ето различните отношения, изразявани от рентата.

Рентата в смисъла на Рикардо е превръщане на патриархалното земеделие в промишлено, прилагане на промишления капитал върху земята, пренасяне на градската буржоазия в селото. Вместо да *„привърже човека към природата“*, рентата само свързва земеделието с конкуренцията. Веднаж установена във вид на рента, поземлената собственост сама се явява вече *резултат на конкуренцията,* тъй като оттогава насам тя се намира в зависимост от пазарната цена на земеделските продукти. В качеството на рента поземлената собственост се мобилизира и става предмет на търговия. Рентата е възможна само от оня момент, когато развитието на градската промишленост и създадената от него обществена организация принуждават земевладелеца да се стреми само към търговската печалба, към паричния доход от своите земеделски продукти и не му позволяват да вижда в своята поземлена собственост нищо друго освен машина, която дава пари. Рентата до такава степен отдели земевладелеца от земята, от природата, че той може даже съвсем да не знае своите земи, както се случва в Англия. Що се отнася до арендатора, до промишления капиталист и земеделския работник, те не са по-привързани към земята, от която извличат доход, отколкото манифактурният предприемач или работникът е привързан към памука или вълната, които те обработват; те чувствуват привързаност само към цената на техния труд, към паричния доход. Оттук всички иеремиади* на реакционните партии, които от цялата си душа зоват за връщане към феодализма, към добрия патриархален живот, към простите нрави и великите добродетели на нашите деди. Подчиняването на земята на законите, които управляват другите клонове на промишлеността, е и винаги ще бъде предмет на користни съжаления. Рентата е била, може да се каже, онази движеща сила, която тласна идилията по пътя на историческото движение.

След като предполага буржоазното производство като необходимо условие за съществуването на рентата, Рикардо прилага въпреки това понятието за рентата към поземлената собственост на всички времена и народи. Това е общо заблуждение на всички икономисти, които представят отношенията на буржоазното производство като вечни категории.

От приписваната на рентата провиденциална цел — превръщане на *обработващия земята* в *носещ отговорност работник* — г-н Прудон преминава към уравнителното разпределение на рентата.

---

* Оплаквания (от библейския разказ за плача на пророк Иеремия при разрушаването на Ерусалим). *Бълг. ред.*

Рентата се образува, както току-що видяхме, в резултат на *равенството на цените* на продуктите, събрани от участъци земя *с нееднакво плодородие,* тъй щото хектолитър жито, който струва 10 франка, се продава за 20 франка, ако производствените разноски върху земя от по-лошо качество достигат 20 франка.

Докато необходимостта принуждава потребителите да купуват всички земеделски продукти, доставени на пазара, тяхната пазарна цена се определя от производствените разноски на най-скъпите продукти. Следователно 10-те франка рента, които се падат на собственика на по-добрата земя от всеки продаден от неговия арендатор хектолитър, са създадени именно от това изравняване на цените, произтичащо от конкуренцията, а съвсем не от разликата в плодородието на почвата.

Да предположим за момент, че цената на житото се определя от количеството труд, необходим за неговото производство; тогава един хектолитър жито, получен от земя от по-добро качество, ще се продава по 10 фр., докато един хектолитър жито, получен от земя от по-лошо качество, ще струва 20 фр. След като допуснем това, ние ще видим, че средната пазарна цена ще бъде 15 фр., докато съгласно закона за конкуренцията тя достига 20 фр. Ако средната цена би се равнявала на 15 фр., то не би могло да има нито изравнително, нито друго разпределение на рентата, тъй като не би съществувала самата рента. Рентата съществува именно затова, защото хектолитър жито, който струва на производителя 10 фр., се продава по 20 фр. Г-н Прудон предполага равенството на пазарните цени при неравни производствени разноски, за да стигне до равно разпределение на продукта на неравенството.

Ние разбираме защо икономисти като Мил, Шербюлие, Хилдич и др. са искали рентата да се взeме от държавата и да служи за заменянето на данъците. Това е само открит израз на ненавистта на промишления капиталист към поземления собственик, който в неговите очи е излишен и безполезен в механизма на буржоазното производство.

Но да се вземат отначало по 20 фр. за хектолитър жито, за да се извърши след това общо разпределение на 10-те фр., взети в повече от потребителя — това действително е съвършено достатъчно, за да шества *геният на обществото меланхолично по своя зигзагообразен път* и да си разбие главата о първата попаднала *издатина.*

Рентата става под перото на г-н Прудон

„огромен *кидастър,* извършван от противоположни страни от собствениците и арендаторите... в името на висша цел, при което краен резултат на такъв кадастър трябва да бъде изравняването на владението на земята между тия, които ползуват земята, и промишлениците".

Само в условията на съвременното общество един или друг създаден от рентата кадастър може да има някакво практическо значение.

Но ние вече доказахме, че арендата, която фермерът плаща на поземления собственик, е повече или по-малко точен израз на рентата само в най-развити в промишлено и търговско отношение страни. А и тук в арендата се включва често пъти лихвата върху вложения в земята капитал. Местоположението на поземлените участъци, съседството на градове и много други обстоятелства влияят също върху размера на арендата и видоизменят рентата. Тези неопровержими доводи биха били достатъчни, за да се докаже неточността на кадастъра, основан върху рентата.

От друга страна, рентата не може да служи за постоянен показател на степента на плодородие на даден участък земя, тъй като съвременното приложение на химията непрекъснато изменя природата на почвата, а геологическите познания започват именно в наше време да рушат цялата стара оценка на относителното плодородие. Само преди около 20 години в източните графства на Англия започна разработката на обширни земи, останали досега необработени вследствие на незнанието на връзката между чернозема и състава на подпочвата.

По такъв начин историята не само не ни дава в рентата готов кадастър, но постоянно изменя и руши всички съществуващи кадастри.

Най-после, плодородието съвсем не е само природно качество на почвата, както може да ни се струва: то е тясно свързано със съвременните обществени отношения. Земята може да бъде твърде плодородна при засяване с жито и въпреки това пазарните цени могат да заставят земеделеца да я обърне в изкуствена ливада и да я направи по такъв начин неплодородна.

Г-н Прудон е изобретил своя кадастър, който не струва даже колкото обикновен кадастър, само за да въплъти в него *провиденциално-изравнителната цел* на рентата.

„Рентата — продължава г-н Прудон — е лихвата, която се плаща за никога неунищожаващия се капитал, т. е. земята. И тъй като материалният състав на този капитал не може да бъде увеличен, но може само безкрайно да се подобрява по отношение на обработването, то оттук следва, че докато поради изобилието на капитали лихвата или печалбата от заемите (mutuum) има тенденция постоянно да се намалява — рентата се стреми към постоянно увеличение, тъй като в резултат на промишленото усъвършенствуване се подобрява обработката на земята... Такава е рентата по своята същност“ (т. II, стр. 265).

Този път г-н Прудон вижда в рентата всички признаци на лихвата с тази само разлика, че тя е лихва на особен вид капитал. Този

капитал е земята, вечен капитал, „материалният състав на който не може да бъде увеличен, но може само безкрайно да се подобрява по отношение на обработването“. В прогресивния ход на цивилизацията лихвата се стреми към постоянно понижаване, а рентата — към повишаване. Лихвата пада поради изобилието на капитали, рентата се покачва вследствие техническите усъвършенствувания, чийто резултат са все по-добрите и по-добри начини на използуване на земята.

Такова по своята същина е мнението на г-н Прудон.

Да разгледаме отначало доколко рентата може да се нарече лихва на капитал.

За самия поземлен собственик рентата е лихва върху оня капитал, който той е заплатил за земята или би могъл да получи при нейната продажба. Но като продава или купува земята, той продава или купува само рентата. Цената, която той плаща за придобиването на рентата, се регулира от общото равнище на лихвата и няма нищо общо със самата природа на рентата. Лихвата на капитала, вложен в земята, обикновено е по-ниска от лихвата на промишления или търговския капитал. По такъв начин, ако не различаваме лихвата, донасяна от земята на собственика ѝ, от самата рента, то ще се окаже, че лихвата на капитала, вложен в земята, пада още по-ниско от лихвата на другите капитали. Но става въпрос не за продажната или покупната цена на рентата, не за нейната пазарна стойност, не за капитализираната рента, а за рентата сама по себе си.

Арендата може да включва в себе си освен рентата в същинския смисъл още и лихвата върху вложения в земята капитал. В такъв случай тази част от арендата поземленият собственик получава не в качеството на поземлен собственик, а в качеството на капиталист. Това обаче не е рентата в същинския смисъл на думата, за която трябва да говорим.

Докато земята не се използува като средство за производство, дотогава тя не представлява капитал. Земята-капитал може да се увеличава също както другите средства за производство. Говорейки с езика на г-н Прудон, ние нищо не прибавяме към нейната материя, но увеличаваме количеството на земята, която служи като средство за производство. Достатъчно е да вложим нови капитали в земята, която служи като средство за производство, за да увеличим земята-капитал без всякакво увеличаване на материята, т. е. на земното пространство. Под материя на земята г-н Прудон разбира земята в нейната пространствена ограниченост. Що се отнася до вечността, приписвана от него на земята, то ние нямаме нищо против тя, като материя, да има това качество. Но земята-капитал не е по-вечна от всеки друг капитал.

Златото и среброто, които донасят лихва, са също така трайни и вечни като земята. Ако цената на златото и среброто пада, а цената на земята расте, това в никой случай не се дължи на нейната повече или по-малко вечна природа.

Земята-капитал е основен капитал, но основният капитал се износва, също както и оборотният. Подобрението на качеството на почвата изисква възпроизвеждане и поддържане; то трае само известно време и в това отношение напълно прилича на всички други подобрения, които служат за превръщане на материята в средство за производство. Ако земята би била вечен капитал, то някои области биха имали съвсем друг вид, отколкото сега: римската Кампания, Сицилия и Палестина биха останали така цветущи, както са били в древността.

Има даже случаи, когато земята-капитал изчезва, а внесените в нея подобрения се запазват.

Първо, това се случва всеки път, когато рентата, в собствения смисъл на думата, се унищожава вследствие на конкуренцията на нови, по-плодородни земи; второ, подобренията, които са имали стойност в известна епоха, губят тази стойност от момента, когато развитието на агрономията ги прави всеобщи.

Представител на земята-капитал е не земевладелецът, а арендаторът: доходът, донасян от земята в качеството на капитал, не е рента, а лихва и предприемаческа печалба. Има земи, които дават тази лихва и печалба, без да дават рента.

И тъй земята, доколкото дава лихва, е капитал, но в качеството на капитал тя не дава рента и не образува поземлена собственост. Рентата е резултат на обществените отношения, при които се извършва обработването на земята. Тя не може да бъде следствие на повече или по-малко трайната, повече или по-малко вечната природа на земята. Рентата дължи своя произход не на земята, а на обществото.

Според г-н Прудон „подобренията в обработването на земята" — вследствие на „техническите усъвършенствувания" — са причина за постоянното нарастване на рентата. Тези подобрения, напротив, причиняват нейното периодическо падане.

В какво се състои изобщо всяко подобрение, било то в земеделието или в манифактурата? В това, че със същото количество труд се произвежда по-голямо количество продукти или с по-малко количество труд се произвеждат толкова или даже повече продукти, отколкото по-рано. Благодарение на такива подобрения арендаторът няма нужда да употребява по-голямо количество труд за получаването на сравнително по-малък продукт. Той не е принуден да прибягва към обработването на земи от по-лошо качество и неговите

последователни капиталовложения в една и съща земя остават еднакво производителни. По такъв начин в противоположност на мнението на г-н Прудон тези подобрения не само не повишават постоянно рентата, но, напротив, представляват временни препятствия за нейното повишаване.

Английските земевладелци от седемнадесетия век знаеха тази истина толкова добре, че се бореха срещу успехите на земеделието, опасявайки се, че доходите им ще намалеят. (Виж Пети, английски икономист от времето на Чарлс II[71].)

§ V. СТАЧКИ И РАБОТНИЧЕСКИ СДРУЖЕНИЯ

„Каквото и да било увеличаване на работната заплата не може да доведе до нищо друго освен до повишаване цената на житото, на виното и пр., т. е. до същия резултат, към който води и недостигът от припаси. И наистина какво представлява работната заплата? Това е стойността на производството на житото и пр.; това е пълната цена на всички неща. Да продължим по-нататък. Работната заплата е пропорционалност на елементите, които съставят богатството и които всеки ден производително се потребяват от работническата маса. Затова да се удвои работната заплата ... би значило да се даде на всеки производител част, превишаваща произведения от него продукт, което само по себе си съдържа противоречие. Ако пък повишаването обхване само някои отрасли на промишлеността, това ще предизвика всеобщо смущение в размяната, с една дума — увеличение на нуждата. Аз твърдя, че след стачки, в резултат на които е била увеличена работната заплата, не може да не последва *всеобщо повишение на цените;* това е също така вярно, както че две и две прави четири" (Прудон, т. I, стр. 110 и 111).

От всички тези твърдения ние не отричаме само едно: че две и две прави четири.

Първо, не може да има *всеобщо повишение на цените.* Ако цената на всички предмети се удвоява едновременно с работната заплата, това не е никакво изменение на цените, а само изменение на изразите.

Второ, общото повишаване на работната заплата никога не може да доведе до повече или по-малко общо поскъпване на стоките. И наистина, ако всички отрасли на промишлеността употребяваха еднакъв брой работници по отношение на своя основен капитал (употребяваните оръдия на труда), общото повишаване на работната заплата би довело до общо понижаване на печалбата, а пазарните цени на стоките не биха претърпели никакво изменение.

Но тъй като отношението на ръчния труд към основния капитал не е едно и също във всички отрасли на промишлеността, ония отрасли, които употребяват сравнително по-голям основен капитал и по-

малък брой работници, ще бъдат принудени рано или късно да понижат цената на своите стоки. В противен случай, ако цената на техните стоки не би се понижила, то тяхната печалба би се повишила над общото равнище на печалбите. Защото машините не получават заплата. По такъв начин общото повишение на заплатите ще засегне по-малко отраслите на промишлеността, които употребяват в сравнение с другите по-голямо количество машини и по-малък брой работници. Но повишението на една или друга печалба над общото равнище при постоянния стремеж на конкуренцията към тяхното изравняване може да бъде само временно. По такъв начин освен до някои колебания общото повишаване на работната заплата би довело не до общо увеличаване на цените, както мисли г-н Прудон, а до частично понижаване, т. е. до поевтиняване на пазарните цени на стоките, произвеждани предимно с помощта на машини.

Повишаването и понижаването на печалбата и на работната заплата изразяват само пропорцията, в която капиталистите и работниците участвуват в продукта на работния ден, като в повечето случаи съвсем не влияят върху цената на продукта. Но че „стачките, в резултат на които е била увеличена работната заплата, водят към всеобщо увеличаване на цените и даже към голяма скъпотия" — това е една от онези идеи, които могат да се зародят само в мозъка на един неразбран поет.

В Англия стачките постоянно са служили като повод за изобретяване или прилагане на едни или други нови машини. Машините бяха, може да се каже, оръжието, с което капиталистите потушаваха бунта на квалифицираните работници. Най-великото изобретение на съвременната промишленост — Self-acting mule* — изкара от строя възбунтувалите се предачи. Дори и ако работническите сдружения и стачките биха водили само към това, че на работниците биха били противопоставяни механически изобретения, то и тогава те биха оказвали грамадно влияние върху развитието на промишлеността.

„Аз чета — продължава г-н Прудон — в една статия на г-н Леон Фоше ... от септември 1845 г., че от известно време английските работници отвикват от *сдруженията* — прогрес, с който, разбира се, те могат да бъдат само поздравени; при това се оказва, че това подобрение на нравствеността на работниците е главно следствие на тяхното икономическо образование. „Не от фабрикантите зависи работната заплата — се провикна на митинга в Болтон един предач. — През периоди на застой господарите изпълняват, така да се каже, само ролята на бич в ръцете на необходимостта и трябва да бъдат такъв, искат или не искат. Регулиращият принцип е отношението между търсенето и предлагането, а над него господарите не са властни" ... На добър час — се провиква г-н Прудон, — ето най-после благовъзпитани, образцови работници" и пр. и пр.

* — селфактор (автоматична предачна машина). *Ред.*

„Само тази беда не стигаше още на Англия; но през пролива тя няма да премине“ (Прудон, т. I, стр. 261 и 262).

От всички английски градове именно в Болтон радикализмът е най-развит. Работниците от Болтон са известни като най-големи революционери. По време на голямата агитация срещу житните закони английските фабриканти не смятаха за възможно да се борят със земевладелците, без да тикнат напред работниците. Но тъй като между работниците и фабрикантите съществуваше не по-малка противоположност на интересите, отколкото между тези последните и земевладелците, то фабрикантите естествено трябваше да търпят поражение на митингите на работниците. Но какво правеха фабрикантите? Привидно те организираха митинги, състоящи се най-вече от майстори, от малък брой предани им работници и от приятели на търговията в собствения смисъл на тази дума. Когато след това истинските работници се опитваха да проникнат на тези митинги — както стана в Болтон и Манчестер, — за да протестират срещу тези мними демонстрации, на тях им забраняваха да влязат под предлог че това са ticket-meeting, т. е. митинги, на които се допускат само лица, снабдени с входни билети. А всъщност афишите по стените обявяваха публични митинги. Вестниците на фабрикантите даваха гръмки и подробни отчети за речите, произнесени на тези митинги. Не ще и дума, че всички тези речи се произнасяха от майсторите. Лондонските вестници ги препечатваха дословно. Г-н Прудон е имал нещастието да вземе майсторите за обикновени работници и найстрого им забранява да минават канала.

Ако през 1844—1845 г. започна по-малко да се чува за стачки, то е, защото 1844 и 1845 година са първите години на процъфтяване на английската промишленост след 1837 г. И въпреки това нито един от трейдюнионите не се разпадна.

Да чуем сега болтонските фабрични майстори. Според думите им фабрикантите нямат власт върху работната заплата, защото не от тях зависи цената на продуктите; а цената на продуктите не зависи от тях, защото те нямат власт над световния пазар. Нашите оратори твърдят, че по тази причина не трябва да се правят сдружения с цел да се изтръгне от господарите увеличение на работната заплата. Г-н Прудон, напротив, забранява сдруженията от страх да не би те да доведат до повишаване на работната заплата, което би предизвикало всеобщо поскъпване. Няма защо да се изтъква, че по една точка между майсторите и г-н Прудон съществува най-трогателно съгласие: и той, и те мислят, че повишаването на работната заплата е равносилно на повишаване цената на продуктите.

Но действително ли недоволството на г-н Прудон е извикано от страха от поскъпване? Не. Той се сърди на болтонските фабрични

майстори просто за това, че те определят стойността чрез *търсенето и предлагането* и никак не се грижат за *конституираната стойност*, за стойността, достигнала състояние на конституираност, за конституиране на стойността, като тук се включват *постоянната разменяемост* и всички останали *пропорционалности на отношения и отношения на пропорционалност* с допълнение свръх всичко това още на провидението.

„Стачката на работниците е *противозаконна;* така гласи не само наказателният закон, така гласи също икономическата система и необходимостта на установения ред... Свободата на всеки отделен работник да разполага със своята личност и със своите ръце може да бъде търпяна, но обществото не може да позволи на работниците да прибягват чрез сдруженията към насилие над монопола" (т. I, стр. 334 и 335).

Г-н Прудон се старае да представи един член на наказателния закон за всеобщ и необходим резултат на отношенията на буржоазното производство.

В Англия сдруженията са позволени с акт на парламента и именно икономическата система принуди парламента да издаде такъв закон. Когато в 1825 г., през време на правителството на Хъскисон, парламентът трябваше да измени законодателството, за да го приведе в по-голямо съответствие с реда на нещата, създаден от свободната конкуренция, той не можеше да не отмени всички закони, забраняващи работническите сдружения. Колкото повече се развиват съвременната промишленост и конкуренцията, толкова повече се появяват елементи, които предизвикват и поддържат сдруженията, а когато сдруженията станат икономически факт, който с всеки ден придобива все по-голяма и по-голяма устойчивост, то те по необходимост стават в скоро време и правов факт.

Затова съответният член на френския наказателен закон доказва само, че през време на Учредителното събрание и на Империята едрата промишленост и конкуренцията не са били достатъчно развити.[72]

Икономистите и социалистите* са съгласни помежду си в един единствен пункт — в осъждането на *сдруженията*. Само че те различно мотивират своята присъда.

Икономистите казват на работниците: Не образувайте сдружения. Сдружавайки се, вие спъвате правилния ход на промишлеността, пречите на фабрикантите да задоволяват поръчките, внасяте смущение в търговията и ускорявате въвеждането на машините, които, като правят безполезна част от вашия труд, ви принуждават да прие-

* Т. е. социалистите от онова време: фуриеристите във Франция, оуенистите в Англия. — *Ф. Е.* (Бележка на Енгелс към немското издание от 1885 г.).

мате още по-ниска заплата. Впрочем вашите усилия са напразни. Вашата заплата винаги ще се определя от отношението между търсенето на работни ръце и тяхното предлагане; да се бунтувате срещу вечните закони на политическата икономия е толкова смешно, колкото и опасно.

Социалистите казват на работниците: Не се обединявайте в сдружения, тъй като в края на краищата какво ще спечелите от това? Увеличаване на заплатата? Икономистите ще ви докажат най-нагледно, че даже в случай на успех след кратковременна печалба на няколко гроша ще последва ново и вече трайно падане на заплатата. Изкусните сметачи ще ви докажат, че ще изминат цели години, преди увеличението на заплатата да ви възнагради поне за разноските по организиране и поддържане на сдруженията. А ние като социалисти ще ви кажем, че даже без оглед на този паричен въпрос вие и при сдруженията ще си останете все същите работници, а вашите господари ще си останат господари, както и преди. И така, не се обединявайте в сдружения, не се занимавайте с политика, защото да правиш сдружения, значи да се занимаваш с политика.

Икономистите искат работниците да останат в обществото каквото е то сега и както то е вписано и подпечатано от тях в техните учебници.

Социалистите съветват работниците да оставят в покой старото общество, за да може по-лесно да се навлезе в новото общество, подготвено от тях, социалистите, с такава предвидливост.

Но въпреки едните и другите, въпреки учебниците и утопиите, сдруженията нито за минута не са преставали да вървят напред и да се увеличават заедно с развитието и разрастването на съвременната промишленост. Може даже да се каже сега, че степента на развитие на сдруженията в дадена страна точно указва мястото, което тя заема в йерархията на световния пазар. Англия, където промишлеността е достигнала най-висока степен на развитие, има също най-големите и на-добре организирани сдружения.

Английските работници не се ограничиха с частичните сдружения, възникващи временно във връзка с дадена стачка и изчезващи заедно с нея. Те създадоха постоянни сдружения, трейдюниони, които служат за опора на работниците в тяхната борба срещу работодателите. Сега всички тези местни професионални съюзи са обединени в Националната асоциация на обединените професии[73], която наброява вече 80,000 члена и има централен комитет в Лондон. Организирането на стачките, на сдруженията на професионалните съюзи вървеше едновременно с политическата борба на работниците, представляващи сега под името *чартисти* голяма политическа партия.

Първите опити на работниците за *обединение* винаги вземат форма на сдружения.

Едрата промишленост събира на едно място маса неизвестни един на друг хора. Конкуренцията разединява техните интереси. Но запазването на заплатата от падане — този общ за всички тях и противоположен на господарския интерес — обединява работниците с една и съща мисъл за съпротива — *сдружение*. По такъв начин сдружението винаги има двойна цел: да прекрати конкуренцията между работниците, за да бъдат те в състояние с общи усилия да конкурират с капиталиста. Ако първата цел на съпротивата беше само поддържането на заплатата, то по-късно успоредно с обединяването на самите капиталисти от идеята за обуздаване на работниците, отделните работнически сдружения се формират в групи и пред лицето на винаги обединения капитал запазването на съюза става за тях по-необходимо, отколкото запазването на работната заплата от падане. До каква степен е вярно това, показва фактът, че работниците за крайно учудване на английските икономисти жертвуват значителна част от своята работна заплата в полза на съюзите, основани по мнението на тези икономисти само заради работната заплата. В тази борба — същинска гражданска война — се обединяват и се развиват всички необходими елементи за бъдещите битки. Достигнало тази степен, сдружението придобива политически характер.

Икономическите условия превърнаха отначало масата на населението в работници. Господството на капитала създаде за тази маса еднакво положение и общи интереси. По такъв начин по отношение на капитала масата е вече класа, но тя още не е класа за себе си. В борбата, набелязана от нас само в някои нейни фази, тази маса се сплотява и конституира като класа за себе си. Защищаваните от нея интереси стават класови интереси. Но борбата между класите е политическа борба.

В историята на буржоазията ние трябва да различаваме две фази. В първата — тя се формираше като класа при господството на феодалния режим и абсолютната монархия; през втората — конституирана вече като класа — тя събори феодализма и монархията, за да превърне старото общество в буржоазно общество. Първата от тези фази беше по-дълга от втората и изискваше най-големи усилия. Тя също започна с частични коалиции срещу феодалните сеньори.

Съществуват много изследвания, които описват различните исторически фази, изминати от буржоазията — от градската самоуправляваща се община до конституирането на буржоазията като класа.

Но когато става нужда да си дадем ясна сметка за стачките, сдруженията и другите форми, в които пролетариатът пред нашите очи се организира като класа, то едни биват обхващани от истински страх, а други проявяват *трансцендентално* пренебрежение.

Съществуването на потисната класа представлява жизнено условие на всяко общество, основано върху антагонизма на класите. Освобождаването на потиснатата класа необходимо предполага следователно създаването на ново общество. Възможността за това освобождение на потиснатата класа се появява само на онази степен на развитие, когато придобитите вече производителни сили и установените обществени отношения не могат повече да съществуват заедно. От всички средства за производство най-голямá производителна сила представлява самата революционна класа. Организирането на революционните елементи в класа предполага съществуването на всички онези производителни сили, които са могли да се зародят в недрата на старото общество.

Значи ли това, че с падането на старото общество ще настъпи господството на новата класа, изразяващо се в нова политическа власт? Не.

Условието за освобождението на трудещата се класа е унищожаването на всички класи, тъй както условието за освобождаването на третото, буржоазното съсловие бе унищожаването на всички съсловия*.

В хода на своето развитие трудещата се класа ще замени старото гражданско общество с асоциация, изключваща както класите с техния антагонизъм, така и политическата власт в собствения смисъл на думата, тъй като политическата власт е именно официалният израз на противоположността на класите вътре в буржоазното общество.

А дотогава антагонизмът между пролетариата и буржоазията ще си остане борба на класа против класа, борба, която, доведена до висшата степен на своето напрежение, представлява пълна революция. Пък и чудно ли е, че обществото, основано върху *противоположността* на класите, стига до грубото *противоречие*, до физическото сблъскване между хората като последна развръзка?

Не казвайте, че социалното движение изключва политическото. Никога не е съществувало политическо движение, което да не е било в същото време и социално.

---

* За съсловия тук се говори в исторически смисъл като за съсловия на феодалната държава, съсловия с определени и строго ограничени привилегии. Буржоазната революция унищожи съсловията заедно с техните привилегии. Буржоазното общество познава само *класи*. Затова онзи, който нарича пролетариата „четвърто съсловие", изпада в пълно противоречие с историята. — *Ф.Е. (Бележка на Енгелс към немското издание от 1885 г.)*

Само при такъв ред на нещата, когато няма да има повече класи и класов антагонизъм, *социалните еволюции* ще престанат да бъдат *политически революции*. А дотогава в навечерието на всяко общо преустройство на обществото последна дума на социалната наука всякога ще бъде:

„Битка или смърт; кървава борба или небитие. Такава е неумолимата постановка на въпроса" *(Жорж Занд)*[74].

Ф. ЕНГЕЛС

ЗАЛЕЗЪТ И БЛИЗКОТО ПАДАНЕ НА ГИЗО. — ПОЗИЦИЯТА НА ФРЕНСКАТА БУРЖОАЗИЯ

Английските театри би следвало да снемат от своя репертоар комедията „Училище за злословия"[75], защото фактически най-голямото училище от този род е създадено в Париж, в камарата на депутатите. И наистина, толкова много скандални истории, които се натрупаха там и станаха обществено достояние през последните четири-пет седмици, още не е имало в аналите на парламентарните дебати. Вие си спомняте какъв надпис беше предложил г-н Данкомб да бъде поставен на вашата славна камара на общините: *„Между тези стени се творят най-позорните и гнусни дела."* И така, излиза, че вашето сборище от буржоазни законодатели има достоен съперник. Тук стават работи, които могат да накарат да се изчерви от срам дори и британската шайка от негодници. Честта на старата Англия е спасена: мосю де Жирарден задмина мистер Робак, мосю Дюшател счупи рекорда на сър Джеймс Грехем.

Нямам намерение да изброявам тук всички скандални истории, които бяха разкрити през последните няколко седмици; няма да кажа нито дума нито за десетките случаи на подкупничество, които станаха предмет на съдебно разглеждане, нито за г. Гюден, адютант на краля, който не без известна ловкост предприе опита да въведе в двореца Тюйлери нравите на изтънчените мошеници; няма да започна подробно да ви излагам мръсната афера с генерал Кюбие, пер на Франция, бивш военен министър, който, под предлог че трябва да даде подкуп на правителството, за да получи разрешение за основаването на едно минно дружество, ограби това дружество с четиридесет акции, които спокойно тури в джоба си, за което го и съди сега камарата на перовете. Не, ще ви съобщя само няколко подбрани епизода, няколко показателни случая, взети от две-три заседания на

камарата на депутатите, а по тях вие ще можете вече да съдите за останалото.

Г-н Емил де Жирарден, депутат и редактор на всекидневния вестник „Presse", който поддържа и в първото, и във второто свое качество новата партия на *„прогресивните консерватори"* и от известно време бе станал един от най-яростните противници на правителството, което донеотдавна поддържаше, е човек твърде надарен и енергичен, но лишен от каквито и да било принципи. От самото начало на своята обществена кариера той, без да се стеснява, пущаше в ход всички средства, само и само да достигне видно положение в обществото. Той принуди Арман Карел, известния редактор на вестник „National", да се дуелира с него и го застреля, като по този начин се избави от един опасен конкурент. За правителството беше, разбира се, много важно да си осигури подкрепата на един такъв човек, собственик на влиятелен вестник и член на камарата на депутатите, но г-н де Жирарден продаде своята подкрепа (а той винаги я е *продавал)* твърде скъпо. Г-н де Жирарден и правителството сключиха помежду си не една сделка, но тези сделки не винаги напълно задоволяваха едната или другата страна. А при това г-н де Жирарден се подготвяше за всяка промяна, към каквато можеше да доведе един или друг обрат на нещата. Предвиждайки възможен разрив с правителството на Гизо, той събираше всички сведения за всевъзможните скандални сделки, подкупи и машинации, които можеше сам да си достави, използувайки изгодите на своето положение, и които му доставяха неговите приятели и агенти във висшите сфери. Развитието на дебатите между партиите на сегашната сесия му показа, че не е далечен часът на падането на Гизо и Дюшател. Той изигра една от главните роли при създаването на новата партия на „прогресивните консерватори" и неведнаж заплашваше да се нахвърли с всичката сила на своята ярост върху правителството, ако то упорствува в провеждането на своя курс. Г-н Гизо отклони с твърде презрителни изрази какъвто и да било компромис с новата партия. Последната се отцепи от мнозинството и започна да досажда на правителството с опозиционните си нападки. През време на дебатите в камарата по финансовите и по други въпроси се разкриха толкова скандални афери, че господата Гизо и Дюшател бяха принудени заради собственото си спасение да изхвърлят няколко свои колеги. Обаче освободените длъжности бяха заети от такива незначителни фигури, че нито една от партиите не беше задоволена и правителството по-скоро отслаби своите позиции, вместо да ги засили. След това започна делото на Кюбиер, което възбуди дори у представителите на мнозинството известно съмнение относно това, че г-н

Гизо ще може да запази своя пост. Именно тогава, виждайки найсетне, че правителството е съвсем дезорганизирано и отслабено, г-н де Жирарден реши, че за него е дошло времето да извади своето ковчеже на Пандора[76], пълно със скандални тайни, и окончателно да съкруши разклатеното вече правителство с такива разобличения, които са в състояние да разколебаят доверието към него дори на „*корема*" на камарата[77].

Най-напред той обвини правителството, че продало за 80,000 франка званието пер, но след като получило парите, не изпълнило своето задължение! Камарата на перовете счете за оскърбително това съобщение, дадено в колоните на „Presse", и поиска от камарата на депутатите разрешение да бъде привлечен г-н де Жирарден пред съда на камарата на перовете. Това искане предизвика дебати в камарата на депутатите, през време на които г-н де Жирарден напълно потвърди своето обвинение, като заяви, че разполагал с доказателства, но се отказа да назове имена, тъй като, по неговите думи, не желаел да играе ролята на *доносчик*. Обаче той каза, че вече три пъти споменал за тази афера в частен разговор с г-н Гизо, който нито веднаж не отрекъл този факт, и че веднаж съобщил за това на г-н Дюшател, който отговорил: „Това беше направено в мое отсъствие и впоследствие аз не дадох своето одобрение; това направи г-н Гизо." Г-н Дюшател категорично отричаше всичко това. „В такъв случай" — заяви г-н де Жирарден — „аз ще ви докажа, че за правителството е нещо твърде обикновено да предлага такива сделки." И той прочете едно писмо на генерал Александър де Жирарден (той е, доколкото зная, бащата на г-н Емил де Жирарден; последният е незаконороден син на генерала) до краля. В това писмо генерал де Жирарден изразява своята благодарност за предложеното му звание на пер, но в същото време заявява, че тъй като по-късно г-н Гизо поставил като условие за неговата перска титла той (генерал де Жирарден) да използува своето влияние върху г-н Емил де Жирарден и да го накара да спре своите нападки срещу правителството, то той, генерал де Жирарден, не е съгласен да участвува в такава сделка и затова се отказва от званието пер. „О" — възкликна г-н Дюшател, — „ако това е всичко, то разрешете ми да кажа, че г-н Емил де Жирарден сам ни предлагаше да прекрати своите опозиционни нападки, ако му дадем званието пер, но ние отклонихме това предложение." Hinc illae lacrimae!* Обаче във връзка с твърдението, съдържащо се в писмото, г-н Дюшател не отговори нито с една дума. След това камарата реши, че г-н Емил де Жирарден трябва да се яви пред съда на перовете. Пред съда г-н де Жи-

* — Значи затова са тези сълзи! *Ред.*

рарден повторил своето твърдение, но заявил, че тъй като раздаването на продадени перски титли не се е реализирало, то неговите обвинения можели да засегнат само правителството, но не и камарата на перовете. И перовете го *оправдали*. Тогава Жирарден измъкнал друга скандална афера. През миналата година бе предприето издаването на големия вестник „Epoque“; той трябваше да поддържа правителството, да измести от пазара всички опозиционни вестници и да замени със своята поддръжка скъпата поддръжка на органа на г-н де Жирарден „Presse“. Тази инициатива се провали с шум отчасти в резултат на интригите на самия г-н де Жирарден, без когото е невъзможно никакво подобно предприятие. Г-н Дюшател, който бе сега обвинен в подкупване на печата, заяви, че правителството никога не е давало субсидии на никой вестник. В отговор на това твърдение г-н де Жирарден посочи известния факт, че г-н Дюшател, след като неведнаж е бил молен за подаяния от редакторите на „Epoque“, им заявил: „Злато и сребро нямам, но ще ви дам това, което имам“ — и им дал привилегията за откриване на трети оперен театър в Париж, която „благородните господа“ от „Epoque“ продали за 100,000 франка, като 60,000 от тази сума отишли за поддържането на вестника, а останалите 40,000 изчезнали неизвестно къде. Г-н Дюшател и тук решително отричаше всичко, но този факт е достоверно известен.

Освен това г-н де Жирарден изброи още няколко подобни сделки, но и приведените примери са напълно достатъчни.

Вчера в камарата на депутатите г-н де Жирарден отново взе думата и прочете няколко писма, от които се виждаше, че г-н Дюшател се разпоредил да бъдат отпечатани за сметка на държавата дебатите по споменатата по-горе афера с даването на перската титла и ги разпратил на всички градски съвети в страната; че в този правителствен отчет нито речта на г-н Жирарден, нито речта на г-н Дюшател не били предадени точно; че, напротив, и двете речи били подправени така, че г-н де Жирарден правел впечатление на заслужаващ осмиване клеветник, а г-н Дюшател изглеждал на най-честния и най-добродетелния от смъртните. А що се отнася до същността на въпроса, то г-н де Жирарден повтори всички свои твърдения и предизвикателно предложи на правителството или да назначи една парламентарна комисия за тяхното опровергаване, или да го даде под съд за клевета. Той каза, че и в единия, и в другия случай би му се наложило да съобщи имената на замесените лица и всички подробности по аферата, за да докаже по този начин своите обвинения и заедно с това да не изпадне в положението на дребен доносчик. Тези думи предизвикаха в камарата обща буря. Г-н Дюшател отричаше всичко; г-н де Жирарден настояваше на своето; г-н Дюшател

отново отричаше; г-н де Жирарден отново настояваше и т. н., като всичко това се съпровождаше от викове и обратни викове от „хоровете“ на камарата. Други членове на опозицията се нахвърлиха предизвикателно срещу правителството, като настояваха разглеждането на тази афера да бъде възложено или на парламентарна комисия, или на съда. Най-сетне г-н Дюшател каза:

„Назначаването на парламентарна комисия би било, господа, равносилно на предположението, че мнозинството на камарата поставя под съмнение честността на правителството; ето защо в същия ден, когато едно подобно разследване би било назначено, ние би трябвало да отстъпим своите места на други; ако у вас съществува съмнение, заявете го открито и ние незабавно ще излезем в оставка.

— В такъв случай — заяви г-н де Жирарден — не остава нищо друго освен да се предаде работата на съда. Аз съм готов да се подчиня на такова решение; ако посмеете, изправете ме пред съда на съдебните заседатели.

— Не — възрази г-н Ебер, министър на правосъдието, — това няма да направим, защото ще трябва да съди мнозинството на камарата.

— Но защо това — каза г-н Одилон Баро, — та това не е политически, а чисто *юридически* въпрос и едно такова дело не влиза в нашата компетенция, а в компетенцията на съда. Ако г-н де Жирарден е оклеветил във вестника си правителството, защо не го дадете за това под съд?

— Това ние не искаме!

— Добре, но нали тук и срещу други лица бе издигнато открито обвинение в търгуване със званието пер; защо да не бъдат подведени те под отговорност? И тази история с „Epoque“ и с привилегията за оперен театър — ако вие, както казвате, не сте замесени в нея, защо не призовете на съд ония, които са *замесени* в тази гнусна сделка? Тук открито се повдигат обвинения и дори частично се доказва, че са били извършени редица престъпления; защо кралските прокурори не възбуждат — както налага техният дълг — дело против лицата, които се обвиняват в тези престъпления?

— Ние не възбуждаме съдебно преследване — отговори г-н Ебер, — защото характерът на обвиненията и репутацията на ония, които ги повдигат, не са такива, че кралските законоведи да ги считат достатъчно правдоподобни.“

Всичко това постоянно се прекъсваше от ропот, викове, тропане и всякакъв шум. Това безподобно заседание на камарата, което разтърси до самите основи правителството на Гизо, завърши с гласуване, а то доказа, че макар доверието на мнозинството може би да е разколебано — неговата система на гласуване е останала непоколебима!

„Камарата, след като изслуша обясненията на правителството и ги намери за *задоволителни*, преминава към дневния ред!“

Какво ще кажете за това? Кому ще отдадете предпочитание — на правителството ли, или на мнозинството, на френската камара на депутатите ли, или на вашата собствена камара на общините? На мосю Дюшател ли, или на сър Джеймс Грехем? Позволявам си да твърдя, че изборът ще бъде труден. Впрочем има в едно отношение разлика между едните и другите. Английската буржоазия и досега

трябва да се бори против аристокрацията, която, макар и да се намира в състояние на разложение и разпадане, все пак още не е напълно изместена. Английската аристокрация винаги е намирала известна подкрепа у една или друга фракция на самата буржоазия, и именно това раздвоение на буржоазията спасяваше аристокрацията от окончателна гибел. Понастоящем аристокрацията се поддържа в нейната борба против индустриалците от притежателите на ценни книжа, банкерите, лицата, които имат гарантиран доход, както и от значителна част от корабопритежателите. Като доказателство за това служи цялата кампания за отменяване на житните закони. Ето защо челната фракция на английската буржоазия (имам предвид индустриалците) е още в състояние да прокарва известни прогресивни политически мероприятия, които все повече и повече ще засилват разложението на аристокрацията. Индустриалците ще бъдат дори *принудени* да правят това; те трябва да разширяват своите пазари, а за тази цел им е необходимо да намалят цените. Но намалението на цените трябва да се предшествува от намаляване на производствените разходи, което на свой ред се постига главно чрез понижаване на работната заплата; за нейното понижаване пък няма друго по-надеждно средство от намаляването на цените на предметите от първа необходимост; а за да се постигне това, има само един начин: намаление на данъците. Тази е логичната верига, която довежда английските индустриалци до необходимостта да закрият държавната църква и да съкратят или „да приведат в правилен ред" държавния дълг. Те ще бъдат принудени да прокарат тези две мерки, както и други в същия дух, щом се убедят — а това неизбежно ще стане, — че световният пазар не е в състояние непрекъснато и редовно да поглъща тяхната продукция. Така че английската буржоазия и днес още върви по пътя на прогреса; тя трябва да събори аристокрацията и привилегированото духовенство; тя ще бъде принудена да проведе редица прогресивни мероприятия, нещо, което е по силите именно на нея. Френската буржоазия се намира в друго положение. Във Франция няма нито аристокрация по рождение, нито поземлена аристокрация. Революцията ги помете от лицето на земята. Там няма и привилегирована или държавна църква; напротив, протестантското духовенство получава заплати от правителството също както и католическото и е поставено при еднакви условия с него. Във Франция е невъзможна сериозна борба на индустриалците против притежателите на ценни книжа, банкерите и корабопритежателите, защото от всички буржоазни фракции притежателите на ценни книжа и банкерите (които са в същото време главните притежатели на акции от железопътните, минните и другите компании) образуват безусловно най-силната фракция и от 1830 г. насам държат почти непрекъснато

в ръцете си юздите на управлението. Индустриалците, които се задушават на външните пазари от чуждестранната конкуренция и се чувстват неуверено на вътрешния пазар, нямат шансове да достигнат такава степен на могъщество, при която биха могли успешно да се борят против банкерите и притежателите на ценни книжа. Напротив, техните шансове спадат с всяка година; тяхната партия в камарата на депутатите, която по-рано наброяваше половината депутати, сега наброява едва една трета. От всичко това следва, че нито управляващата буржоазия като цяло, нито някоя от нейните фракции не е в състояние да осъществи някакво подобие на „прогрес“, че след като след революцията от 1830 г. буржоазията във Франция взе цялата власт в ръцете си, на тази управляваща класа не остава нищо друго освен *сама да се изхабява.* Тя правеше именно това. Вместо да прогресира, буржоазията беше принудена да се връща назад, да ограничи свободата на печата, да унищожи свободата на сдруженията и събранията, да издаде всевъзможни изключителни закони, за да държи в подчинение работниците. И скандалните истории, станали публично достояние през последните няколко седмици, доказват съвсем очевидно, че управляващата буржоазия във Франция е окончателно остаряла, че тя напълно „се е изхабила“.

Едрата буржоазия действително се намира в затруднено положение. Тя беше си намерила най-сетне управници в лицето на Гизо и Дюшател. Седем години ги държа на техните постове и при всички избори им осигуряваше едно все по-значително и по-значително мнозинство. А сега, когато всички опозиционни фракции в камарата са доведени до състояние на пълно безсилие, сега, когато изглеждаше, че за Гизо и Дюшател са настъпили дни на тържество, именно сега в дейността на правителството се разкриват толкова скандални истории, че по-нататъшното му оставане на власт става невъзможно, дори при единодушна подкрепа на камарите. Няма никакво съмнение, че Гизо и Дюшател заедно със своите колеги в най-близко време ще си дадат оставката: съществуването на тяхното правителство може да продължи още няколко седмици, но техният край е близък, много близък. А кой ще управлява след тях? Само бог знае! Те могат да повторят думите на Людовик XV: „След мене ако ще и потоп, разорение и хаос.“ Тиер не е в състояние да си събере мнозинство. Моле е грохнал старец и нищожество; той ще се натъкне на маса затруднения и за да си осигури подкрепата на мнозинството, ще трябва да върши същите скандални афери и следователно ще завърши също както Гизо. В това се състои и главното затруднение. Сегашните избиратели винаги ще избират мнозинство, подобно на това, което заседава сега в камарата; на сегашното мнозинство винаги ще бъде нужно правителство, подобно на правителството на Гизо и Дюшател,

правителство, замесено във всевъзможни скандали; а всяко правителство, което постъпва по този начин, няма да устои под тежестта на общественото мнение. Такъв е порочният кръг, в който се върти сегашната система. Но не може повече да продължава така. Тогава какво да се прави? Не остава нищо друго освен измъкване от този порочен кръг чрез провеждане на избирателна реформа; но избирателната реформа означава да се допуснат до гласуване и дребните предприемачи, а това е за Франция „началото на края". И Ротшилд, и Луи-Филип прекрасно разбират, че включването на дребната буржоазия в кръга на избирателите не означава нищо друго освен „LA RÉPUBLIQUE!"*

Париж, 26 юни 1847 г.

Написано от Ф. Енгелс

Напечатано във вестник „The Northern Star", бр. 506 от 3 юли 1847 г. с бележка на редакцията: „От нашия собствен кореспондент във френската столица"

Печата се по текста на вестника.

* — „Република!" *Ред.*

К. МАРКС

КОМУНИЗМЪТ НА ВЕСТНИК „RHEINISCHER BEOBACHTER"[78]

Брюксел, 5 септември. — В бр. 70 на „Deutsche-Brüsseler -Zeitung"[79] е поместена една статия на „Rheinischer Beobachter" със следните уводни думи:

„В своя бр. 206 „Rheinicher Beobachter" проповядва комунизъм, което се вижда от долуизложеното."

Независимо от това, дали тези думи са казани иронично или не, комунистите трябва да протестират против твърдението, че вестник „Rheinischer Beobahter" изобщо е способен да проповядва „комунизъм", и по-специално против това, че приведената в бр. 70 на „Deutsche-Brüsseler-Zeitung" статия била уж комунистическа.

Ако известна част от немските социалисти непрекъснато шумяха против либералната буржоазия и при това правеха това по такъв начин, че не принасяха никому полза освен на немските правителства, и ако сега правителствените вестници от рода на Rheinischer Beobachter", опирайки се на фразите на тези господа, твърдят, че не либералната буржоазия, а правителството представлявало интересите на пролетариата, то комунистите нямат нищо общо нито с първите, нито с последните.

Вярно е, че се стараеха да стоварят върху немските комунисти отговорността за тези твърдения, че ги обвиняваха в съюз с правителството.

Това обвинение е смешно. Правителството не може да влезе в съюз с комунистите, а комунистите не могат да сключат съюз с правителството по простата причина, че от всички революционни партии в Германия партията на комунистите е най-революционната и правителството знае това по-добре от всеки друг.

Как могат комунистите да влязат в съюз с едно правителство, което ги обявява за държавни престъпници и ги третира като такива?

Как може правителството да проповядва в своите органи принципи, които във Франция се считат за анархистически, подпалвачески, разрушаващи всички обществени устои — принципи, на които самото това правителство постоянно приписва точно тези свойства?

Не може да се допусне и мисъл за подобно нещо. Нека се вгледаме в така наречения комунизъм на вестник „Rheinischer Beobachter" и ще видим, че това е един съвсем невинен комунизъм.

Статията започва така:

„Ако разгледаме *нашето(!)* социално положение, навсякъде ще се разкрият най-големи лишения и най-неотложни нужди(!), и ние трябва да признаем, че са направени много опущения. Това е очевиден факт и възниква *само(!)* въпросът, откъде произтича всичко това. Ние сме убедени, че вината не е в нашия държавен строй, защото(!) във Франция и в Англия социалното положение е(!) многократно по-лошо. Въпреки това(!) либерализмът вижда лечебно средство само в представителния строй: ако народът имал свое представителство, той щял да облекчи своето положение. Това е, разбира се, съвсем илюзорно, но също така(!) изглежда във висша степен (!!) правдоподобно."

В тези редове виждаме пред нас въплътен самият „Beobachter"*; виждаме как той в смущението си гризе писалката, без да знае откъде да започне, пише, размисля, пише, зачерква, отново пише и най-сетне, след значителен промеждутък от време, създава горецитирания великолепен откъс. За да се добере до либерализма — неговата наследствена любима тема, — той започва с „нашето социално положение", т. е., в точния смисъл на думата, със социалното положение на самия „Beobachter", което във всеки случай може да има своите неудобства. С помощта на крайно тривиалното наблюдение, че нашето социално положение е безутешно и че са направени много опущения, той по пътя на няколко твърде грапави фрази достига до точката, където пред него възниква *само* въпросът, откъде всичко това произтича. Обаче този въпрос възниква пред него *само* за това, за да изчезне веднага отново. Фактически „Beobachter" не ни казва откъде произтича това, той също не ни казва откъде *не* произтича това, той ни казва само относно онова, от което е *убеден*, че то не произтича, и това нещо е, разбира се, пруският държавен строй. От пруския държавен строй той с помощта на смелото „защото" преминава към Франция и Англия, а оттук до пруския либерализъм остава да се направи само един малък скок, който той без усилие извършва, опирайки се на най-малко необоснованото „въпреки това". И ето че най-сетне достига до любимата си позиция, от-

* Игра на думи: „Beobachter" — „наблюдател". *Ред.*

Deutsche-Brüsseler-Zeitung.

№ 73.

1847.

Страница от „Deutsche-Brüsseler-Zeitung“ със статията на К. Маркс „Комунизмът на вестник „Rheinischer Beobachter““ и с началото на очерка на Ф. Енгелс „Германският социализъм в стихове и проза“.

където може да възкликне: „това е, разбира се, съвсем илюзорно, но също така изглежда във висша степен правдоподобно“. *Но също така във висша степен!!!*

Нима комунистите са толкова ниско паднали, та да могат да се считат за автори на подобни изрази, на подобни класически преходи, на подобни въпроси, които толкова лесно възникват, както и изчезват, на подобни великолепни *само, защото, въпреки това* и особено на израза: „но също така във висша степен“?

Освен „стария пълководец“ Арнолд Руге в Германия ще се намерят малцина, които умеят да пишат така, и тези малцина са без изключение епархиални съветници при министерството на г-н Айххорн.

Не бива да се изисква да се занимаваме със съдържанието на тази уводна част. Тя няма нищо друго освен своята безпомощна форма; това е просто вратата, през която ще влезем във форума, където нашият наблюдаващ епархиален съветник проповядва кръстоносен поход против либерализма.

Нека го чуем:

„Либерализмът има преди всичко това предимство, че използува по-леки и привлекателни форми на сближение с народа, отколкото бюрокрацията.“ (Във всеки случай дори г-н Далман или Гервинус не си служи с този толкова тежък и тромав начин на писане.) „Либерализмът говори за народно благосъстояние и за народни права. Но в действителност той използува народа само като плашило за правителството, народът му служи само като пушечно месо в голямата атака срещу правителствената власт. Да завоюва държавната власт — това е истинският стремеж на либерализма, а народното благо е за него второстепенен въпрос.“

Мисли ли господин епархиалният съветник, че е казал тук на народа нещо ново? Народът и по-специално неговата комунистическа част отлично знае, че либералната буржоазия се грижи само за собствените си интереси, че много малко може да се разчита на нейните симпатии към народа. Но когато господин епархиалният съветник прави от това извода, че, като участвува в политическото движение, народът позволява на либералната буржоазия да го експлоатира за своите цели — принудени сме да му отговорим: това може би изглежда напълно правдоподобно в очите на епархиалния съветник, но също така е във висша степен илюзорно.

Народът, или — ако заменим това съвсем общо и неопределено понятие с по-точно — пролетариатът, разсъждава съвсем не така, както могат да си въобразяват в Министерството на просветата. Пролетариатът не пита дали народното благо е за буржоата главен или второстепенен въпрос, дали буржоата *желаят* да използуват пролетариата като пушечно месо или не. Пролетариатът съвсем не се инте-

ресува само от *желанието* на буржоата, за него е интересно да знае за какво буржоата са *принудени* да се борят. Въпросът се свежда до това — кой строй ще му даде повече средства за постигането на неговите собствени цели: сегашният ли политически строй, т. е. господството на бюрокрацията, или строят, към който се стремят либералите, т. е. господството на буржоазията. Достатъчно му е да сравни политическото положение на пролетариата в Англия, Франция и Америка със своето положение в Германия, за да се убеди, че господството на буржоазията не само дава в ръцете на пролетариата съвършено ново оръжие в борбата му *против* самата буржоазия, но и му създава съвсем ново положение — положението на призната партия.

Може би господин епархиалният съветник мисли, че самият пролетариат, който все повече се присъединява към комунистическата партия, не ще съумее да се възползува от свободата на печата и сдруженията? Нека той прочете английските и френските работнически вестници, нека поне веднаж посети някое чартистко събрание!

Но в Министерството на просветата, в което се редактира „Rheinischer Beobachter", съществуват съвсем своеобразни представи за пролетариата. Тези господа мислят, че имат работа с померански селяни или с берлински хамали. Те си въобразяват, че са достигнали най-високата степен на дълбокомислие, когато вместо panem et circenses* обещават на народа panem et religionem**. Те са си внушили, че пролетариатът жадува за помощ, и не допускат и мисълта, че той не очаква от никого тази помощ освен от самия себе си. Те не се и сещат, че пролетариатът еднакво добре разбира както истинския смисъл, съдържащ се във фразите на господа епархиалните съветници за „народното благо" и за тежкото социално положение, така и смисъла на същите фрази на либералните буржоа.

Но защо за буржоата народното благо е второстепенен въпрос? „Rheinischer Beobachter" отговаря:

„Съединеният ландтаг доказа това; вероломството на либерализма стана очевидно. Въпросът за подоходния данък трябваше да стане пробен камък за либерализма, но либерализмът не издържа на изпитанието."

О, тези благонамерени епархиални съветници, които в своята невинност по икономическите въпроси си въобразяват, че могат с подоходния данък да хвърлят прах в очите на пролетариата!

Данъкът върху брашното и месото засяга непосредствено работната заплата, подоходният данък засяга печалбата на капиталиста. Това е във висша степен правдоподобно, господин епархиални

* — хляб и зрелища. *Ред.*
** — хляб и религия. *Ред.*

съветнико, нали? Но капиталистите няма да поискат, пък и не могат да допуснат облагане на своите печалби без никаква компенсация. Самата конкуренция ще се погрижи за това. Няколко месеца след въвеждането на подоходния данък работната заплата ще бъде понижена точно с толкова, с колкото тя фактически се е повишила благодарение на вдигането на данъка върху брашното и месото и предизвиканото от него спадане на цените на средствата за живот.

Равнището на работната заплата, изразена не в пари, а в необходимите за задоволяване на жизнените потребности на работника предмети, т. е. равнището на *реалната,* а не на *номиналната* работна заплата, зависи от съотношението между търсенето и предлагането. Промяната на данъчната система може да доведе до кратковременно нарушение на тази зависимост, но не може да предизвика някакви продължителни изменения в нея.

Единственото икономическо предимство на подоходния данък — за което епархиалният съветник не споменава нито дума — се състои в това, че неговото събиране е по-евтино. Впрочем пролетариатът и от това нищо не печели.

И така, до какво се свеждат всички тези разговори за подоходния данък?

Първо, пролетариатът съвсем не е заинтересован от всичко това, или е заинтересован само временно.

Второ, правителството, което при събирането на данъка върху брашното и месото ежедневно непосредствено влиза в допир с пролетариата и му противостои в тази ненавистна роля, при подоходния данък отстъпва на заден план и принуждава буржоазията изцяло да поеме възбуждащата ненавист дейност, насочена към намаляване на работната заплата.

Така че подоходният данък би бил изгоден само за правителството и с това се обяснява досадата на епархиалните съветници във връзка с неговото отхвърляне.

Но да допуснем за миг, че пролетариатът е заинтересован от подоходния данък; трябваше ли този ландтаг да го гласува?

В никой случай. Той не биваше да гласува никакви суми, той трябваше да остави без изменение цялата финансова система, докато правителството изпълни всички негови искания. Отказването на пари е във всички парламенти средство за принуждаване на правителството да отстъпи на мнозинството. Това последователно отказване на пари беше единственият въпрос, по който ландтагът прояви енергия, и именно това подбуди излъганите в своите сметки епархиални съветници да се опитат да го очернят пред народа именно по този пункт.

„А при това“ — заявява по-нататък „Rheinischer Beobachter“ — „именно либералните органи собствено повдигнаха въпроса за подоходния данък.“

Съвсем правилно, защото това е чисто буржоазно мероприятие. И все пак буржоата могат да го отхвърлят, ако то им се предлага ненавременно от министри, в които те нямат ни най-малко доверие.

Впрочем ние вземаме за сведение това признание на авторските права по отношение на подоходния данък; по-късно то ще ни бъде полезно.

След като изказва няколко съвсем празни и объркани глупости, епархиалният съветник внезапно изпелтечва следното относно пролетариата:

„Що е това пролетариат?“ (Това е също така един от въпросите, които възникват *само* за това, за да останат без отговор.) „Не ще бъде преувеличено, ако ние“ (т. е. епархиалните съветници от „Rheinischer Beobachter“, а не другите обикновени вестници), „кажем, че една трета от населението е загубила всяка основа за съществуване, а друга трета се намира върху наклонена плоскост. Проблемата на пролетариата е проблема на огромното мнозинство от народа; това е въпрос от кардинално значение.“

Все пак колко бързо единствен само Съединеният ландтаг, проявявайки известна опозиционност, е можал да вразуми тези бюрократи! А нали не беше много отдавна, когато правителството забраняваше на вестниците да говорят за такива „преувеличени“ неща като съществуване на пролетариат и у нас в Прусия? Нали не беше отдавна, когато „Trier'sche Zeitung“ и други вестници, тези безобидни органи, бяха заплашени със спиране заради злонамерени опити да обяснят на читателите, че бедствено положение на пролетариата, каквото наблюдаваме в Англия и Франция, е налице също и в Прусия? Но това си е работа на правителството. А за признанието, че огромното мнозинство от народа се състои от пролетарии, ние все пак ще си вземем бележка.

„Ландтагът“ — се казва по-нататък — „счете за кардинален въпрос въпроса за принципите, с други думи въпроса, дали почитаемото събрание трябва да получи държавната власт? А какво ще получи народът? Нищо. Никаква железопътна линия, никакви земеделски банки, никакво облекчение на данъчното бреме! Щастлив народ!“

Забележете как върху гладко причесаната глава на епархиалния съветник започват да се показват лисичи уши. „Ландтагът счете за кардинален въпрос въпроса за принципите.“ Каква свещена простота у тази изпълнена с любов змия! Да се разреши ли на правителството заем на сума 30 милиона, също — да въведе подоходен данък, чиито размери не могат предварително да се определят, и да учреди земеделска банка, с помощта на която то би могло да

получи 400 или 500 милиона срещу залог на държавните имоти; да се даде ли всичко това на разположение на сегашното немарливо и реакционно правителство и по този начин то да стане навеки независимо, или пък, обратно, да бъде държано строго в рамките на бюджета и чрез отказване на средства да бъде заставено да се подчини на общественото мнение — ето въпроса, който нашият лукав епархиален съветник нарича въпрос за принципи!

„А какво ще получи народът?" — пита съчувствено епархиалният съветник. *„Никаква железница"* — следователно народът няма да плаща и данъците за покриване на лихвите по заема и за компенсиране на големите загуби, които неизбежно ще възникнат при въвеждането в експлоатация на тази железница.

„Никакви земеделски банки!" Епархиалният съветник говори за тях така, като че ли правителството се готви да плаща рента на пролетариата*. А то, тъкмо напротив, има намерение да даде рента на *дворянството* за сметка на народа, който ще трябва да я плаща. Тези банки трябвало уж да облекчат селяните при откупването им от ангарийната повинност. Но ако селяните почакат още няколко години, те вероятно няма да имат нужда вече да ги *откупват*. Ако притежателите на феодални имения попаднат на вилите на селяните — а това лесно може да се случи в бъдеще, — то ангарийната повинност ще изчезне сама по себе си.

„Никакъв подоходен данък." — Но щом подоходният данък не носи на народа никакъв доход, то народът може да се отнася към него с пълно равнодушие.

„Щастливи народе" — продължава епархиалният съветник, — „ти обаче спечели по въпроса за принципите! А ако не разбираш какво нещо е това — накарай твоите представители да ти го обяснят; като слушаш дългите им речи, ти вероятно ще забравиш своя глад!"

Кой смее още да твърди, че немският печат не се ползувал от свобода? „Rheinischer Beobachter" си служи тук съвсем безнаказано с такива изрази, които много провинциални съдии във Франция, без да се замислят, биха обявили за подстрекателство на една обществена класа срещу друга и биха подложили на наказание виновника.

Впрочем епархиалният съветник се държи извънредно безпомощно. Той се опитва да поласкае народа, а в същото време не допуска дори и мисълта, че той може да разбере що за вещ е това въпросът за принципите. Принуден да изрази лицемерно съчувствие на *гладуващия* народ, той си отмъщава, като го обявява за глупав и политически съвсем негоден. Обаче пролетариатът добре знае що за

---

* Игра на думи: „Rentenbanken" — „земеделски банки"; „Rente" — „рента". *Ред.*

вещ е въпросът за принципите и той упреква ландтага не за стремежа му да проведе тези принципи в живота, а за това, че той *не* съумя да стори това. Пролетариатът упреква ландтага за това, че той се придържаше към отбранителната тактика, за това, че не премина в настъпление, че не отиде десет пъти по-далече. Упрева го за това, че той не действуваше достатъчно решително, защото не даде възможност на самите работници да вземат участие в движението. Разбира се, пролетариатът не можеше да прояви някакъв интерес към *съсловните права*. Но един ландтаг, който би поискал съд със съдебни заседатели, равенство на всички пред законите, премахване на ангарийните повинности, свобода на печата, свобода на сдруженията и истинско народно представителство, един ландтаг, който веднаж завинаги би скъсал с миналото и би изработил своите искания, съобразявайки се не със старинните закони, а със съвременните нужди — такъв ландтаг би могъл да разчита на най-енергичната подкрепа на пролетариата.

„Beobachter" продължава:

„И дано даде бог този ландтаг да не абсорбира правителствената власт, защото в такъв случай би било поставено непреодолимо препятствие за всички социални подобрения."

Господин епархиалният съветник може да бъде спокоен. С един такъв ландтаг, който не може да се справи дори с пруското правителство, пролетариатът все ще може в случай на нужда някак си да се справи.

„Казват" — продължава да наблюдава епархиалният съветник, — „че подоходният данък водел към революция, към комунизъм. И той действително води към революция, т. е. към *преобразование* на социалните отношения, към отстраняване на *безграничната нищета*."

Едно от двете: или епархиалният съветник се подиграва със своите читатели и прибягвайки към долнопробни берлински вицове, иска само да каже, че подоходният данък ще унищожи *безграничната* нищета, за да я замени с ограничена нищета, или пък той по икономическите въпроси е най-големият и най-безсрамен невежа на света. Той и не подозира, че в Англия подоходният данък съществува вече в течение на седем години, без ни най-малко да е преобразил социалните отношения, без да е намалил нито на косъм безграничната нищета. Той не подозира, че именно в ония области на Прусия, където цари *най-безгранична* нищета — сред силезийските и равенсбергските селски тъкачи, сред дребните силезийски, познански, мозелски и крайвисленски селяни, — *съществува* данък по категории, т. е. подоходен данък.

Впрочем нима подобни нелепости заслужават сериозно възражение? По-нататък се казва:

> **„Той води също и към *комунизъм* в обичайния смисъл... там, където в резултат на развитието на търговията и промишлеността всички отношения са до такава степен преплетени помежду си и подложени на постоянни изменения, че отделната личност не е в състояние да се задържи в потока на конкуренцията — там тази личност по силата на самите обстоятелства е *принудена да се обръща* за помощ към обществото, което трябва да компенсира *за всекиго поотделно* последиците от *всеобщата* неустойчивост. Обществото носи *солидарно отговорност* за съществуването на своите членове.“**

Ето значи какъв е комунизмът на вестник „Rheinischer Beobachter“! И така, в едно общество като нашето на никого *не е осигурено* съществуването, *не е осигурено* мястото в живота, а на същото това общество е възложено задължението да осигури на всекиго неговото съществуване. Отначало епархиалният съветник констатира, че съществуващото общество *не е в състояние* да направи това, а след това иска от него все пак да извърши невъзможното за него.

Обаче то трябвало по отношение на всекиго поотделно да компенсира пропуснатото, което не е било в състояние да предвиди вследствие на присъщата му всеобща неустойчивост — това е гледището на епархиалният съветник.

„Цяла една трета от населението е загубила всякаква основа за съществуване, а друга трета се намира върху наклонена плоскост.“ Следователно ще имаме десет милиона индивиди, които трябва да бъдат *компенсирани* всеки поотделно. Нима епархиалният съветник сериозно вярва, че бедното пруско правителство е в състояние да се справи с тази задача?

Разбира се, че вярва, и то именно с помощта на подоходния данък, който води към комунизма в *обичайния* за „Rheinischer Beobachter“ *смисъл!*

Великолепно! След като ни наговори тези безсмислици за този така наречен комунизъм, след като ни заяви, че обществото носело солидарна отговорност за съществуването на своите членове, че то било *длъжно* да се грижи за тях, макар че не било в състояние да направи това, след всички тези объркани твърдения, противоречия и неизпълними искания той ни предлага още и да приемем подоходния данък като мярка, призвана да разреши всички противоречия, да направи изпълнимо всичко, което е неизпълнимо, и да възстанови солидарността между всички членове на обществото.

Ние насочваме вниманието върху представената на ландтага докладна записка на г-н фон Дуесберг относно подоходния данък. В тази записка е предвидено използването на всички постъпления от

подоходния данък, до последния грош. На намиращото се във финансово затруднение правителство не би останала нито стотинка, за да компенсира на всекиго поотделно последиците от всеобщата неустойчивост и за да реализира солидарната отговорност на обществото. И ако не десет милиона, а само десет отделни личности биха били принудени по силата на самите обстоятелства да се обърнат за помощ към г-н фон Дуесберг, то и тогава г-н фон Дуесберг би трябвало да отхвърли молбата на тези десет души.

Но не, ние грешим. Освен подоходния данък господин епархиалният съветник притежава още едно средство за осъществяване на комунизма в обичайния смисъл:

„Кое е алфата и омегата на християнското вероучение? Догмата за първородния грях и за изкуплението. И в това се състоят солидарността и връзката между хората в най-висшата им потенция. Всички за един, един за всички."

Щастлив народ! *Кардиналният въпрос* е разрешен за вечни времена. Под двойното покровителство на пруския орел и на светия дух пролетариатът ще намери два неизчерпаеми източника за съществуване: първо, излишъка, останал от постъпленията на подоходния данък след приспадането на обикновените и извънредните държавни разходи — излишък, равен на нула; второ, доходите от небесните домени — първородния грях и изкуплението, — които също са равни на нула. Тези две нули образуват великолепна основа за съществуването на една трета от населението, която е загубила всяка основа за съществуване, и създават могъща опора за другата трета, която се намира на наклонена плоскост. Във всеки случай въображаемите излишъци, първородният грях и изкуплението ще могат много по-добре да утолят глада на народа, отколкото дългите речи на либералните депутати! По-нататък се казва:

„В молитвата „Татко наш" ние отправяме към господ молбата: „Не ни въвеждай в изкушение." И ако молим това за себе си, то ние трябва да постъпваме така и по отношение на своите ближни. Обаче нашите социални условия са, разбира се, източник на всевъзможни изкушения за хората, а премногото лишения ги тласкат към престъпления."

И ние — господа бюрократите, съдиите и епархиалните съветници на пруската държава, — изхождайки от тези съображения, разпъваме на колело, гилотинираме, затваряме в тюрми и бием до насита, за да „въведем" пролетариите „в изкушението" и те по-късно да ни разпъват на колело, да ни обезглавяват, да ни затварят в тюрми и да ни бият. И това положително ще настъпи.

„Едно такова положение" — заявява господин епархиалният съветник — „християнската държава *не може* да търпи, тя трябва да се притече на помощ".

Да, с помощта на залъгванията за солидарната отговорност на обществото, на въображаемите излишъци и на несъбираемите полици срещу бог-отец, бог-син и С-ие.

„Бихме могли дори да си спестим“ — мисли нашият наблюдаващ епархиален съветник — „и без това скучните разговори за комунизма. Комунистите би трябвало твърде скоро да замлъкнат, ако социалните принципи на християнството се развиват от хора, призвани да вършат това.“

Социалните принципи на християнството разполагаха досега с един срок от 1,800 години за своето развитие и не се нуждаят от никакво по-нататъшно развитие от страна на пруските епархиални съветници.

Социалните принципи на християнството оправдаваха античното робство, превъзнасяха средновековното крепостничество и умеят също така, когато е нужно, да защищават, макар и с жалки гримаси, потискането на пролетариата.

Социалните принципи на християнството проповядват необходимостта от съществуване на класи — господствуваща и потисната — и изказват само благочестивото пожелание първата да бъде благодетелна към втората.

Социалните принципи на християнството пренасят на небето обещаната от епархиалния съветник компенсация за всичките мерзости, като по този начин оправдават по-нататъшното съществуване на тези мерзости на земята.

Социалните принципи на християнството обявяват всичките отвратителни действия на потисниците по отношение на потиснатите или за справедливо наказание за първородния и другите грехове, или пък за изпитание, което господ в своята безгранична мъдрост налага на хората, за да изкупят своите грехове.

Социалните принципи на християнството превъзнасят малодушието, презрението към самия себе си, самоунижението, смирението, покорността, с една дума — всички качества на простолюдието, но за пролетариата, който не иска да се държат с него като с простолюдие, смелостта, съзнанието за собствено достойнство, чувството на гордост и независимост са по-важни от хляба.

Върху социалните принципи на християнството лежи печатът на лукавството и лицемерието, а пролетариатът е революционен.

Така стои въпросът със социалните принципи на християнството.

По-нататък:

„Ние признахме, че социалните реформи са най-главното призвание на монархията.“

Наистина ли? Досега не беше ставало и дума за това. Но нека бъде така. А в какво се състоят социалните реформи, които е приз-

вана да осъществи монархията? Във въвеждането на откраднатия от либералните органи подоходен данък, който трябва да донесе излишъци, за които министърът на финансите нищо не знае; в злополучните земеделски банки, в пруската източна железница и особено в печалбите от огромния капитал на първородния грях и изкуплението!

„Това диктуват интересите на самата кралска власт" — колко низко е паднала кралската власт!

„Това се налага от бедственото състояние на обществото" — състояние, което в дадения момент по-скоро налага покровителствени мита, отколкото догми.

„Това е предписано от евангелието" — това е предписано изобщо от всичко, което желаете, само не от зиналата празна каса на пруската хазна, бездната, в която в течение на три години трябва безследно да изчезнат петнадесетте руски милиони. Впрочем евангелието предписва твърде много неща, между другото и кастрацията като начало на социалната реформа в приложение към собствената особа (Матей, XXV).

„Кралската власт" — твърди нашият епархиален съветник — „образува с народа едно цяло."

Тези думи представляват само видоизменение на старата фраза: „L'état c'est moi"*, и почти точно съответствуват на израза, който Людовик XVI употребил на 23 юни 1789 г. по адрес на своите разбунтувани съсловия: ако не се подчините, ще ви изпратя по домовете ви „et seul je ferai le bonheur de mon peuple"**.

Кралската власт трябва да се намира в много стеснено положение, щом се решава да употребява подобен израз, и на нашия учен епархиален съветник би трябвало да бъде известно как френският народ тогава се отблагодари на Людовик XVI за казаните от него думи.

„Тронът" — уверява по-нататък господин епархиалният съветник — „трябва да се опира на широка народна основа; тогава той се крепи най-здраво".

Да, докато народът с мощно движение на широките си плещи не хвърли в помийната яма тази обременителна надстройка.

„*Аристокрацията*" — завършва господин епархиалният съветник — „запазва на монархията нейното величие и ѝ придава поетичен блясък, но я лишава от реалната власт. *Буржоазията* ѝ отнема както властта, така и величието и ѝ оставя само цивилната листа. А *народът* запазва на монархията и нейната власт, и нейното величие, и нейната поезия."

* — „държавата съм аз" (думи, приписвани на Людовик XIV). *Ред.*

** — „и аз сам ще се погрижа за благото на моя народ". *Ред.*

Както се вижда от този пасаж, господин епархиалният съветник се е отнесъл за нещастие извънредно сериозно към самохвалния апел на Фридрих-Вилхелм *към своя народ* в неговото тронно слово.[80] Събаряне на аристокрацията, събаряне на буржоазията и установяване на монархията, опираща се на народа — това е последната му дума.

Ако тези искания не бяха най-чиста фантазия, те биха съдържали в себе си цяла революция.

Ние нито за минута няма да започнем да доказваме, че аристокрацията може да бъде съборена само чрез съвместните усилия на буржоазията и народа и че господство на народа в една страна, където наред с буржоазията съществува още и аристокрация, е най-чиста безсмислица. Против подобни басни на айххорнския епархиален съветник не си струва да се привеждат сериозни доводи.

Ние искаме само да направим няколко благожелателни бележки за назидание на господата, които мислят, че пруската монархия, състоянието на която внушава най-сериозна тревога, би могла да се спаси с помощта на едно salto mortale* към народа.

От всички политически елементи най-опасен за краля е народът. Не оня народ, за който говори Фридрих-Вилхелм и който с благодарствени сълзи приема ритниците и просешките подаяния; този народ безусловно не е опасен, защото той съществува само във въображението на краля. Но истинският народ, пролетариите, дребните селяни и градската беднота — това, както казва Хобс, puer robustus, sed malitiosus, здраво и злонравно момче, няма да позволи да бъде воден за носа нито от мършави, нито от тлъсти крале.

Този народ възнамерява преди всичко да изтръгне от негово величество една конституция с общо избирателно право, свобода на сдруженията, свобода на печата и други неприятни неща.

А след като постигне всичко това, той вече ще се възползува от него, за да изрази колкото може по-скоро своето отношение и към *властта,* и към *величието,* и към *поезията* на монархията!

Сегашният достоен носител на кралския сан би се чувствувал щастлив, ако народът тогава го назначи като публичен декламатор при дружеството на берлинските занаятчии с цивилна листа от 250 талера и с чаша бира на ден.

Ако господа епархиалните съветници, които сега се разпореждат със съдбата на пруската монархия и на вестник „Rheinischer Beobachter“, се съмняват в това, то нека поне веднъж се обърнат към историята. На кралете, които апелират към своя народ, историята е съставяла и други още хороскопи.

---

* — смъртен скок. *Ред.*

Карл I английски също апелираше *към своя народ* против своите съсловия. Той призоваваше своя народ на оръжие против парламента. Но народът се обяви противник на краля, изхвърли от парламента ония негови членове, които не представляваха народните интереси, и в края на краищата застави парламента, който по този начин бе станал истинско народно представителство, да обезглави краля. Такъв беше резултатът от апела на Карл I към своя народ. Това стана на 30 януари 1649 г.; в 1849 г. ще имаме двестагодишния юбилей на това събитие.

Людовик XVI френски също апелираше *към своя народ.* Три години подред той неуморно апелираше към една част на народа против друга и търсеше *своя* народ, истинския народ, предания му народ, който той не можа да намери никъде. Най-сетне го намери в кобленцкия лагер, в обозите на пруската и австрийската армии. Но на неговия народ във Франция това се видя вече твърде прекалено. На 10 август 1792 г. народът затвори апеланта в Тампл и свика Националния конвент, който във всяко отношение беше представителство на народа.

Този конвент се обяви за компетентен да разгледа *апелацията* на бившия крал и след известно обсъждане изпрати апеланта на площада на Революцията, където той бе гилотиниран на 21 януари 1793 година.

Ето какво се получава, когато кралете *апелират към своите народи.* А какво ще излезе от намерението на епархиалните съветници да основат демократична монархия, това скоро ще видим.

Написано от К. Маркс на 5 септември 1847 г.

Напечатано в „Deutsche-Brüsseler-Zeitung", бр 73 от 12 септември 1847 г.

Печата се по текста на вестника

Ф. ЕНГЕЛС

НЕМСКИЯТ СОЦИАЛИЗЪМ В СТИХОВЕ И ПРОЗА[81]

1

КАРЛ БЕК. „ПЕСНИ ЗА БЕДНЯКА"*, ИЛИ ПОЕЗИЯТА НА „ИСТИНСКИЯ СОЦИАЛИЗЪМ"

„Песни за бедняка" започват с една песен, посветена на един богат род.

Към рода на Ротшилдовци

За да избягва недоразуменията, поетът се обръща към бог с „ГОСПОДИН", а към рода на Ротшилдовци с: *господин*.

Още във встъплението у него се проявява свойствената му дребнобуржоазна илюзия, че уж златото „господствувало по каприз" на Ротшилд, илюзия, която влече след себе си цяла редица фантастични представи за могъществото на рода на Ротшилдовци.

Поетът не застрашава с унищожение действителното могъщество на Ротшилд, с унищожение на обществените отношения, върху които то се основава; той желае само по-хуманно използуване на това могъщество. Той хленчи за това, че банкерите не са социалистически филантропи, мечтатели, благодетели на човечеството, а просто банкери. Бек възпява малодушната еснафска ограниченост, „бедняка", pauvre honteux**, същестзото с нищожни, благочестиви и противоречиви желания, „малкия човек" във всичките негови варианти, но не гордия, страшния и революционния пролетарий. Заплахите и упреците, с които Бек обсипва рода на Ротшилдовци, произвеждат върху читателя — въпреки всички добри намерения на автора — по-комично впечатление, отколкото проповедта на капу-

* K. Beck. „Lieder vom armen Mann". Leipzig, 1846. *Ред.*

** — Нещастник, който не смее да проси милостиня. *Ред.*

цинера. Те почиват върху детинската илюзия за могъществото на Ротшилдовци, върху пълното неразбиране на връзката между това могъщество и съществуващите отношения, върху дълбокото заблуждение относно средствата, които Ротшилдовци е трябвало да използуват, за да станат сила и да останат сила. Малодушие и глупост, женска сантименталност, жалко прозаично-трезвено дребнобуржоазно филистерство — това са музите, които вдъхновяват тази лира, и те напразно полагат усилия да изглеждат страшни. Те стават само смешни. Техният изкуствено нисък бас постоянно избива в комичен фалцет; в тяхното драматично изображение титаничната борба на Енцелад[82] се превръща в шутовско премятане на клоун.

„По твой каприз господствува златото
. . . .
О, де да бяха твоите дела така прекрасни,
Сърцето тъй велико като твойта власт!“
(стр. 4)

Жалко, че на Ротшилд принадлежи *властта*, а на нашия поет — *сърцето*. „Ако се слеят в едно, би било много за света“ (г-н Лудвиг Баварски)[83].

Първият образ, който се противопоставя на Ротшилд, това е, разбира се, самият певец, а именно *немският* певец, обитаващ „високи, свещени мансарди“.

„За право, истина и свобода,
За този триедннен БОГ
Пей звучната китара на певеца.
И с песента човека призовава
да следва гения“
(стр. 5).

Този „БОГ“, заимствуван от мотото на „Leipziger Allgemeine Zeitung“[84], не прави никакво впечатление на евреина Ротшилд дори със своята триединност, обаче върху немската младеж той оказва наистина магическо действие.

„И властно зове младежта изцелѐна
. . . .
И кълновете от възторг пленени
Цъфтят в стотици славни имена
(стр. 6).

Ротшилд съди за немските поети иначе:

„А зовът небесен на нашата песен
Наричаш ти жажда за хляб и за слава.“

Напразно младежта властно зове и напразно цъфтят стотици вдъхновени имена, славата на които се състои именно в това, че се

ограничават само със своя възторг; напразно „фанфарите смело зовят“ и „нощем тъй силно сърцата туптят“. —

„Сърцето глупешко, то сякаш заклето
Очаква да зачене от небето“
(стр. 7).

О това сърце глупешко, тази дева Мария! — Напразно

„Таз'младост, този мрачен *Саул* (Виж Карл Бек: „Саул“, Лайпциг, Енгелман, 1840 г.)
Роптае срещу себе си и бога.“

Въпреки всичко това Ротшилд се придържа към въоръжения мир, който по мнението на Бек зависи единствено от него.

Съобщението на вестниците, че светата Папска област изпратила на Ротшилд ордена на Спасителя, дава на нашия поет повод да докаже, че Ротшилд не е спасител; със същия успех това би могло да послужи за повод за не по-малко интересното доказателство, че Христос, макар и да е бил спасител, не е бил кавалер на ордена на Спасителя.

„Нима си ти спасител?“ (стр. 11).

И той доказва на Ротшилд, че той не се е *борил* в страшната нощ като Христос, че той никога не е принасял в жертва гордото, земното могъщество

„За кротката и благородна мисия,
Възложена ти от ДУХА велик“
(стр. 11).

Трябва да се упрекне великият ДУХ, че не проявява голяма сила на духа при избора на своите мисионери и че се обръща не към когото трябва, когато апелира за съвсем *благородни* дела. Цялото негово *величие* се заключава в размера на буквите.

Недостатъчната способност на Ротшилд за ролята на спасител подробно му се доказва от три примера: от неговото поведение по отношение на юлската революция, на поляците и на евреите.

„Въстана доблестният син на Франция“ (стр. 12),

с една дума — избухна юлската революция.

„А ти готов ли беше? Звънът на твойто злато
Запя ли с песента на птичката крилата
Във чест на пролетта, що зимата прокуди,
Що пламналата страст на нашите желания,
На нашите заспали в сън мечтания
С един замах за нов живот събуди?“
(стр. 12).

Пролетта, която прокуди зимата, беше пролетта на буржоата, за когото, разбира се, звънът на златото — на златото на Ротшилд, както и на всекиго другиго — беше тържествуващо и сладко пеене на чучулига. Вярно е, че желанията, които по времето на Реставрацията бяха заспали не само у хората, но и във вентите на карбонарите[85], бяха тогава събудени за нов живот и *беднякът* на Бек остана с пръст в устата. Впрочем щом Ротшилд се убеди, че новото правителство има солидна база, неговите птички веднага безгрижно запяха, и то, разбира се, срещу обичайните лихви.

Фактът, че Бек изцяло се намира във властта на дребнобуржоазните илюзии, се вижда от апотеоза му за Лафит, когото той противопоставя на Ротшилд:

„Да, твойте палати завист възбуждат,
Но близко до тях е свещеният бюргерски дом“
(стр. 13),

т. е. домът на Лафит. Възторженият дребен буржоа се гордее с бюргерската скромност на своя дом в противоположност на възбуждащите завист палати на Ротшилд. Неговият идеал, този Лафит, който се рисува в неговото въображение, трябва, разбира се, също така да живее в скромна бюргерска обстановка; хотел Лафит се намалява до размерите на немски бюргерски дом. Сам Лафит е изобразен като добродетелен домакин, като мъж с чисто сърце; той се сравнява с Муций Сцевола[86], той сякаш е пожертвувал своето състояние, за да тикне напред *човека* и своя век (дали Бек няма предвид парижкия „Siècle“[87]?)*. Бек го нарича мечтателно дете, накрая — просяк. Трогателно е изобразено неговото погребение:

„В погребалната процесия вървеше
Със тихи стъпки Марсилезата“
(стр. 14).

Редом с Марсилезата следвала каретата на кралското семейство, а непосредствено зад нея г-н Созе, г-н Дюшател и всички шкембести и алчни хищници от камарата на депутатите.

Но как ли са *стихнали* стъпките на Марсилезата, когато след юлската революция Лафит, въвеждайки триумфално своя „кум“**, Орлеанския херцог, в Градския дом, произнесъл смайващата фраза: *от днес нататък ще господствуват банкерите!*

Що се отнася до *поляците*, поетът се ограничава само с упрек срещу Ротшилд, че не се оказал достатъчно щедър по отношение на

* Игра на думи: „Siècle“ — „Век“ (название на вестник). *Ред.*

** В оригинала е казано „Kompère“, от френското „compère“, което има двоен смисъл: кум и съучастник в интрига, авантюра. *Ред.*

емигрантите. Тук атаката срещу Ротшилд се превръща в анекдот в истински провинциален стил и изобщо загубва всякакъв вид на атака срещу властта на парите, представлявана от Ротшилд. Както е известно, буржоата навсякъде, където са на власт, приеха твърде любезно и дори с ентусиазъм поляците.

Ето пример на тази глупост: явява се един поляк, проси подаяние и се моли; Ротшилд му дава една сребърна монета, а полякът

„От щастие треперещ, монетата поема
И благославя теб и твоя род и племе" —

едно положение, от което полският комитет в Париж досега изобщо е избавял поляците. Цялата тази сцена с поляка служи на нашия поет само като повод самият да застане в позата:

„Но аз от името на гордостта човешка
С обида и презрение в торбата ти захвърлям
Туй жалко щастие на бедния просяк!"
(стр. 16).

За да го вкара точно в торбата, нужна е голяма ловкост и опит в хвърляне в определена цел. Най-сетне Бек се подсигурява и за в случай че бъде обвинен в обида чрез действие, тъй като той действува не от свое име, а от името на гордостта човешка.

Още на стр. 9 Ротшилд бива обвинен в това, че приел от тлъстата австрийска столица грамота за граждански права,

„Там, гдето твойте изтерзани едноверци
За въздух плащат и за светлина."

Бек мисли дори, че заедно с тази виенска грамота за граждански права Ротшилд е спечелил и щастието на свободен човек.

Сега, на стр. 19, той се обръща към него с въпроса:

„А ти освободи ли свойто племе,
Което вечно чака и страдае?"

И така Ротшилд трябвало да стане спасител на евреите. Но как да стори това? Евреите го избрали за крал, защото имал най-много злато. Той трябвало да ги научи да презират златото, „от него да се отрекат за благо на света" (стр. 21).

Той трябвало да ги застави да забравят егоизма, хитруването и лихварството, с една дума, трябвало да се яви в ролята на проповедник на нравственост и покаяние в груба дреха и с глава, посипана с пепел. Това храбро искане на нашия поет е същото, ако би поискал от Луи-Филип да внуши на буржоата — питомци на юл-

ската революция — мисълта да премахнат собствéността. Ако Ротшилд и Луи-Филип бяха наистина дотам загубили ума си — те твърде скоро биха се лишили от своята власт, но нито евреите биха се отказали от търгашеството, нито буржоата биха забравили собствеността.

На стр. 24 той прави на Ротшилд упрек, че изсмуквал всичките сокове на буржоата; сякаш не трябва да се желае да бъдат изсмукани всичките сокове на буржоата.

На стр. 25 е казано, че Ротшилд бил заблуждавал владетелите. *Но нима* не е *нужно* да се *постъпва* така с тях?

Ние вече чухме много доказателства за приказното могъщество, което Бек приписва на Ротшилд. Но това продължава все по-crescendo*. След като на стр. 26 се отдава на мечти за всичко онова, което той (Бек) би направил, ако би бил собственик на *слънцéто* — а той не би направил нито една стотна от онова, което слънцето и без него прави, — той внезапно се досеща, че Ротшилд не е единственият *грешник*, а покрай него съществуват и други богаташи. Обаче

„Със своя бляскав ум ти бе учител,
На всички богаташи просветител.
Ти длъжен бе в живота да ги водиш
И тяхна *съвест* можеше да бъдеш.
Но ти допусна те да подивеят
И днес си ти виновен, че вилнеят“
(стр. 27).

И така г-н Ротшилд, ако беше малко *по-съвестен*, можеше да предотврати развитието на търговията и промишлеността, конкуренцията, концентрацията на собствеността, държавните дългове и ажиотажа, накратко — цялото развитие на съвременното буржоазно общество. Трябва наистина да притежаваш toute la désolante naïveté de la poésie allemande**, за да имаш куража да печаташ такива детски приказки. Ротшилд е превърнат тук в истински Аладин.

Недоволен от това, Бек награждава Ротшилд

„С великото, главозамайващо призвание
. . . .
Да облекчи *страданията на света*.“

Това призвание не биха могли да изпълнят дори в най-минимална степен всички капиталисти на света, взети заедно. Нима поетът не забелязва, че той става толкова по-смешен, колкото по-възвишен и силен се старае да бъде, че всичките негови упреци срещу

* — засилващо се. *Ред.*
** — цялата печална наивност на немската поезия. *Ред.*

Ротшилд се превръщат в най-долно ласкателство, че той прославя могъществото на Ротшилд така, както не би могъл това да стори и най-угодливият панегирист. Ротшилд би трябвало сам да се поздрави, наблюдавайки какво страшно плашило представлява неговата малка личност, отразена в мозъка на немския поет.

След като нашият поет облича в стихотворна форма невежествените романтични фантазии на немския дребен буржоа за могъществото на едрия капиталист и неговата вяра в добрата му воля, след като в съзнанието за своята главозамайваща величествена роля той главозамайващо е преувеличил фантазията за това могъщество, той изказва моралното възмущение на дребния буржоа от контраста между идеала и действителността и при това с такъв патетичен пароксизъм, който може да предизвика омировски смях дори у пенсилванския квакер:

„С пламтящо чело будствах цяла нощ“ (21 декември),
„Все мислех за това до сетня мощ.
. . . .
Тогаз с коси *настръхнали,* в сърцето
На БОГА впих ръце — като звънар,
Задърпал на камбаната въжето“
(стр. 28).

С това той навярно окончателно погребва старика. Той вярва, че „духовете на историята“ са му доверили тук мисли, които той не би трябвало да изказва нито гласно, нито за себе си. И ето че найсетне идва до отчаяното решение да танцува канкан в собствения си гроб:

„Но някога в изгнилия саван
Ще тръпне от наслада моят скелет,
Когато в гроба моят прах“ (скелет) „узнай,
Че жертвите димят върху олтари“
(стр. 29).

Започва да ме избива на страх от момчето Карл.

Песента за рода на Ротшилдовци е собствено завършена. Сега следват, както обикновено е прието у *съвременните* лирици, римувани размишления върху тази песен и върху ролята, която играе в нея поетът.

„Ти можеш да ме биеш с настървение
И да ми нанесеш и болка, и страдание“
(стр. 30),

т. е. да му отброи петдесет удара. Австриецът не може да забрави побоя. Пред лицето на тази опасност той добива кураж от възвишеното чувство:

„Но знам, че пях по БОЖИЕ *желание*
И мисълта ми бе от Него вдъхновена."

Немският поет пее винаги по заповед. Разбира се, отговорността носи господарят, а не слугата, и затова Ротшилд трябва да се разправя с БОГ, а не с Бек, неговия слуга. Изобщо за *съвременните* лирици е станало правило:

1) да се перчат с опасността, на която уж се подлагат поради своите безобидни стихове;

2) да ядат бой и след това да призовават бога.

Песента „Към рода на Ротшилдовци" завършва с изблик на високи чувства по отношение на същата тази песен, за която авторът, клеветейки сам себе си, казва:

„Тя е горда и свободна, ще те покори
И ще каже в какво със вяра се кълне"
(стр. 32),

т. е. в собственото си съвършенство, което се проявява именно в тези заключителни редове. Но ние се боим, че Ротшилд ще даде Бек под съд не заради неговата песен, а заради тази лъжлива клетва.

О, ръсете златна благодат!

Поетът зове богатите да оказват помощ на *нуждаещия се,*

Докато със своя труд насити
Жената си и своя син.

И всичко това е с цел

Да може той *добър* да си остава
Като човек и *гражданин.*

т. е. summa summarum* добър *еснафин***. По този начин Бек се връща към своя идеал.

Слуга и слугиня

Поетът възпява две благочестиви души, които, според неговото извънредно скучно описание, едва след много години на пестелив

* — в резултат на всичко. *Ред.*

** Игра на думи: „Bürger" — „гражданин"; „Mann" — „човек"; „Bürgersmann" — „еснафин". *Ред.*

живот и морално поведение най-сетне целомъдрено се събират в съпружеското легло.

Стеснителни целувки. Шепот тих. Беззвучна песен.
Ах, цъфнали цветя, но цъфнали във късна есен...
Как трудно върху патерици се танцува! Жалък танец
На веч забравил буйна младост, но още не грохнал старец.

Вместо да завърши с тази единствено хубава строфа в цялото стихотворение, авторът и след нея продължава да ликува и тръпне от радост, и то от радост за малката собственост, за това, че „те имат *свой* дом вече и *свое* огнище". Тази фраза той не произнася с ирония, а я съпровожда със сериозно пролети сълзи на тъга. Но и това все още не е краят:

Единствен бог, що нощем звездите пали на небото
С благ поглед гледа роба, разбил веригите на злото.

С това щастливо се унищожават всички следи на остроумието. Малодушието и неувереността на Бек постоянно се проявяват в това, че той винаги разтяга своите стихотворения и не ги завършва, докато чрез някаква сантименталност не докаже цялото свое филистерство. Той очевидно е избрал нарочно хексаметрите на Клайст, за да застави читателя да се измъчва със същата скука, на която се обрекли поради своя малодушен морал двамата влюбени в течение на дългия период на изпитание.

Евреинът-вехтошар

В описанието на евреина-вехтошар се срещат няколко наивни, пре-приятни места като:

Пет дни в седмицата остават
За твоя непосилен труд.
О, бързай! Работи без отдих!
Труди се, за да бъдеш сит!
Че събота — свещен ден за *бащата*,
Неделя — празник за *сина*.

По-нататък обаче Бек напълно изпада в либерално-младогермански[88] излияния за евреите. Тук поезията до такава степен изчезва, че ти се струва, че слушаш някаква скрофульозна реч в скрофульозната саксонска съсловна камара: не можеш да станеш нито занаятчия, нито „председател на бакалите", нито земеделец, нито професор, но медицинската кариера е за тебе открита. Поетически това е изразено по следния начин:

Теб забранен е занаятът,
Теб забранен е селский плуг,
Теб забраиено е да бъдеш
Учител на децата тук.
. . . .
Но селяните можеш да лекуваш.

Нима не може по същия начин да бъде изложен в стихове пруският кодекс на законите или да бъдат превърнати в музика стиховете на г-н Лудвиг Баварски?

След като евреинът продекламирва на сина си:

Ти трябва да се трудиш, да се бориш,
Пари за да спечелиш и имот,

той го утешава:

Но *честен* ще останеш цял живот.

Лорелай

Тази Лорелай не е нищо друго освен златото.

Във светлий храм на нравствената чистота
Нахлу пенливият поток на низостта
И всяко щастие удави.

В това излияние на нравствена чистота и в това удавяне на щастието се съдържа една във висша степен потискаща смесица от пошлост и високопарност. След това следват тривиални тиради върху предосъдителността и безнравствеността на парите.

„Във жаждата си за богатство, злато,
Тя“ (любовта) „глуха си остава за душата,
Не търси тихата колибка.“

Дори ако влиянието на парите се ограничеше с развенчаването на немския стремеж към душата и към шилеровската *тиха колибка,* в която намира приют щастливата любяща двойка, то и тогава би могла да им се признае революционната роля.

Песен при биене на барабани

В това стихотворение нашият социалистически поет отново показва как, затънал в дребнобуржоазната немска ограниченост, той

непрекъснато е принуден да разваля и нищожния ефект, който произвежда.

При биене на барабани преминава един полк. Народът зове войниците да участвуват с него в общото дело. Радваш се, че поетът най-сетне е проявил мъжество. Но, уви, в края на краищата ние узнаваме, че става дума само за именния ден на императора и апелът на народа е само незабелязана мечтателна импровизация на един присъствуващ на парада младеж, вероятно гимназист:

Така мечтай младежът с пламтящото сърце.

Същият сюжет със същата развръзка би се превърнал под перото на Хайне в най-горчива сатира срещу немския народ; а у Бек се е получила сатира срещу самия поет, който се отъждествява с безпомощно предалия се на мечти юноша. У Хайне мечтите на бюргера преднамерено биха били възвисени, за да бъдат след това също така преднамерено смъкнати към действителността. У Бек сам поетът споделя тези фантазии и, разбира се, понася същите наранявания, когато се провали в света на действителността. Първият предизвиква у бюргера възмущение чрез своята дързост, а вторият, у когото бюргерът вижда сродна душа, му действува успокояващо. Впрочем Пражкото въстание[89] му даде възможност да възпроизведе неща, които съвсем се различават от този фарс.

Преселникът

Отсякох клонче във гората,
Направи донос лесничея.
Чокоят ми строши ребрата
И ми разби от бой главата.

Остава още да бъде изложен и *доносът* на лесничея с подобни стихове.

Дървеният крак

Тук поетът прави опит да разказва и претърпява наистина жалък неуспех. Тази пълна неспособност да разказва и изобразява, която се наблюдава в цялата книга, е характерна за поезията на „истинския социализъм". В своята неопределеност „истинският социализъм" не дава възможност да се свържат отделните факти, за които трябва да се разкаже, с общите условия, за да се извлече от

тези факти всичко ярко и значително, съдържащо се в тях. Ето защо „истинските социалисти“ и в своята проза избягват да засягат историята. Там, където не могат да я избягнат, те се задоволяват само с философски конструкции или пък сухо и скучно регистрират отделни нещастни случаи и *социални явления*. И на всички тях — както на прозаиците, така и на поетите — липсва необходимият за разказвача талант, обстоятелство, което е свързано с неопределеността на целия техен мироглед.

Картофът[1]

По мотив: „Утринна заря, утринна заря“

Хляб свещен!
Ти ни храниш всеки ден.
От небето си изпратен
Да спасиш народа гладен.
Хляб свещен, благословен.

Във втората строфа той нарича картофа

— Малък дял,
Който раят ни запази,

и характеризира картофената болест така:

Чума ангелите гази!

В третата строфа Бек съветва *бедняка* да облече траур:

О бедняк!
Облечи се в черно пак!
Всичко вече ти загуби.
Тежка напаст те погуби,
Плачи, ако можеш, пак!

О родино, гибелта
На твоя *бог* роди скръбта.
Но утеха нек ти бъде
Вярата, че бог навсъде
Е възкръсвал от смъртта.

Плачи, ако можеш, заедно с поета. Ако не беше толкова беден откъм енергия, както неговият *бедняк* е беден откъм доброкачествени картофи, той би се порадвал на питието, което миналата есен бе получено от картофа — този бог на буржоазията и един от устоите на съществуващото буржоазно общество. Немските земевладелци и буржоа биха могли да разрешат да се пее това стихо-

творение в църквите, от което ни най-малко няма да пострадат.

За своето усърдие Бек заслужава венец от цветове на картофи.

Старата девица

Няма да разглеждаме подробно това стихотворение, тъй като то е безкрайно дълго и се е разтегнало на деветдесет неизразимо скучни страници. Старата девица, която в цивилизованите страни съществува в повечето случаи само номинално, представлява във всеки случай в Германия едно значително „социално явление".

Най-обикновеният маниер на социалистически-самодоволното разсъждаване се състои в това, да се каже: всичко би било хубаво, само ако нямаше на другата страна бедни. Това разсъждаване може да се приложи към всеки сюжет. Неговото истинско съдържание се състои във филантропично-лицемерното дребнобуржоазно филистерство, което напълно приема *положителните* страни на съществуващото общество и хленчи само за това, че наред с това съществува и *отрицателна* страна — бедността; това филистерство напълно се е сраснало със съвременното общество и би желало само — то да продължава да съществува, но *без условията на своето съществувание*.

В своето стихотворение Бек повтаря това съждение често пъти в крайно тривиална форма. Например по случай празника на рождеството той пише:

О ден, ти радост носиш на сърцата,
Но двойно по-щастлива би била душата,
Ако тоз празник светъл и желан
Не будеше в душичката на *бедний* малчуган
Греха на завистта — тоз първи грях,
Когато той в богатия прозорец надниква с страх,
А в сърце му вилнее буря на богохулство.
Да. . . . .
. . . . . как бих се наслаждавал на коледната радост,
Ако до таз блестяща, прекрасна панорама
Не беше свила гнездо трепереща бедност
Във тъмна, влажна хижа, върху воняща слама!

Впрочем в това безформено, безкрайно дълго стихотворение се срещат отделни хубави места, например описанието на лумпенпролетариата:

От сутрин до вечер в сметта се завира,
Корица хляб търси — но рядко намира...
От нужда подгонен, от глад изнурен,

Той всичко работи. До смърт изтощен,
С подпухнали пръсти пере нощ и ден.
Със сили последни количката тика,
И круши, и сливи продава, с пресипнал глас вика:
„Купете, купете!“ От радост трепери,
Щом нявга случайно петаче намери.
На моста застанал, усърдно се кръсти,
Горещи молитви към бога изказва,
Ръка си протяга с треперещи пръсти:
— Законът просията строго наказва...
Макар да е глух, макар и немлад,
Той свири с китара и в дъжд, и във хлад,
Години наред пее същата песен
И пролет, и зиме, и лете и есен,
Кърмачката с нея децата люлее,
А сам той не чува що свири и пее.
За градските лампи усърдно се грижи,
Но няма свещица за своята хижа.
Тук днес е хамалин, там утре — ловец;
Но скоро охота за труд, постоянство
Изгубва и става развратник, крадец,
И съвест, и разум удавя в пиянство.

Тук Бек за пръв път се издига над равнището на обикновения немски бюргерски морал, като влага тези стихове в устата на един стар просяк, чиято дъщеря моли баща си да ѝ позволи да отиде на среща с един офицер. В цитираните стихове той ѝ рисува горчивата картина на положението на класите, към които би принадлежало нейното дете, и черпи своите възражения непосредствено от условията на нейното съществуване, без да ѝ чете — това трябва да признаем — морални проповеди.

Не кради

Непоквареният слуга на един руснак, когото той сам нарича добър господар, ограбва през нощта своя привидно заспал шеф, за да помогне на стария си баща. Руснакът незабелязано се приближава до него и прочита през рамото му следното писъмце, което той пише на своя старец:

Аз откраднах. Ти вземи парите,
Татко, и моли се на колене,
И моли всеблагия Спасител
Да ми прости мойто прегрешение.
Аз без сън и отдих ще се трудя,
Ще работя честно и без мяра,
За да мога туй, що днес откраднах,
Да възвърна пак на господаря.

Добрият господар на непокварения слуга е до такава степен трогнат от това ужасно откритие, че не може да произнесе нито дума и с жест на благословия слага ръката си върху главата на слугата.

Но той пада — вече *труп*
Със пръснато от страх сърце.

Може ли да се напише нещо по-комично? Тук Бек пада по-ниско от равнището на Коцебу и Ифланд; трагедията на слугата надминава дори еснафската драма.

Нови богове и стари страдания

В това стихотворение се осмиват — често пъти сполучливо — Ронге, „Приятелите на светлината"[90], евреите от новото поколение, бръснарят, перачката, лайпцигския бюргер с неговата умерена свобода. На края поетът се оправдава пред филистерите, които ще го обвиняват, макар че той

— За светлината песен
Изпя насрещу бурята и мрака.

След това той дори излага едно социалистически видоизменено, основано върху някакъв своеобразен натур-деизъм учение за братска любов и практическа религия и по този начин противопоставя едно свойство на своите противници срещу друго тяхно свойство. По този начин Бек не може да свърши, докато не се провали отново, тъй като той самият е затънал дълбоко в немската ограниченост и твърде много разсъждава за себе си, за поета в своята поезия. Изобщо поетът отново стана у *съвременните* лирици една невероятно приглаДена, необичайно високомерна фигура. Той не е активно същество, което живее в действителния свят и пише стихове, а е „поет", който витае в облаците, но тези облаци не са нищо друго освен мъглявите фантазии на немския бюргер. — Бек постоянно се мята от най-невероятните бомбастични фрази към най-трезва еснафска проза, от дребния войнстващ хумор, насочен против съществуващите условия, към сантиментално примирение с тези условия. Той постоянно се опомня, че именно той е de quo fabula narratur*. Неговите песни оказват поради това не революционно въздействие, а действуват тъй както

„Три шумещи лимонади
Кръвта успокояват" (стр. 293).

* — оня, за когото става дума. *Ред.*

Ето защо цялата книга завършва твърде характерно със следното безсилно хленчене, изразяващо покорност:

Кога, о боже, ще успеем
И ний човешки да живеем?
И все по-силно аз *копнея*
И уморен съм от търпение.

Бек безспорно притежава по-голям талант и по-голяма природна енергия, отколкото мнозинството от немската литературна паплъч. Неговото единствено нещастие е немската ограниченост, към чиито теоретични форми принадлежат и високомерно-сълзливият социализъм, и младогерманските реминисценции на Бек. Докато обществените противоречия в Германия не получат по-остра форма чрез едно по-определено разграничение на класите и по-бързо завземане на политическата власт от буржоазията, един немски поет в Германия няма на какво особено да се надява. От една страна, за него е невъзможно да се прояви революционно в немското общество, тъй като самите революционни елементи са още твърде неразвити; от друга страна, заобикалящата го от всички страни хроническа ограниченост убива неговата енергия, като го лишава от възможност да се издигне над тази ограниченост, да се освободи от нея и да я осмива без риск отново да изпадне в нея. Засега можем да дадем само един съвет на всички немски поети, които имат известен талант — да се преселят в цивилизованите страни.

2

КАРЛ ГРЮН: „ЗА ГЬОТЕ ОТ ЧОВЕШКА ГЛЕДНА ТОЧКА."

ДАРМЩАДТ, 1846 г.*

За да си отдъхне от трудностите, които му създаде неговото „Социално *движение* във Франция и Белгия", Карл Грюн хвърля поглед върху социалния *застой* в своята родина. За разнообразие той решил този път да разгледа стария Гьоте „от човешка гледна точка". След като сменя своите скороходни ботуши с домашните пантофи и облича халата си, той самодоволно се изтяга в своето кресло:

„Ние не пишем коментар, а вземаме само онова, което ни е под ръка" (стр. 244).

Той се е обзавел доста уютно:

„Розите и камелиите сложих в стаята си, а резедата и теменугите до отворения прозорец" (стр. III). „И преди всичко никакви коментарии!... Само събраните съчинения тук върху масата и малко аромат от рози и резеда в стаята! Ще видим докъде ще стигнем... Само измамникът дава повече от онова, което има" (стр. IV, V).

При всичката си nonchalance** г-н Грюн извършва в тази книга най-велики подвизи. Но това не ни учудва, след като чухме от самия него, че той е човекът, който бил „готов да изпадне в отчаяние от *нищожеството* на обществените и личните отношения" (стр. III), който „чувствувал върху себе си юздата на Гьоте, когато го застрашавала опасността да се загуби в прекаленото и безформеното" (пак там), и който притежава „високото чувство за човешкото призвание, на което принадлежи нашата душа, дори и това да води в ада!" (стр. IV). Нас вече нищо не ни учудва, след като научихме, че вече

* K. Grün. „Über Goethe vom menschlichen Standpunkte". Darmstadt, 1846. *Ред.*

** — безгрижие. *Ред.*

по-рано той „веднаж се обърнал с един въпрос към „човека“ на Фойербах“, на който въпрос било всъщност „лесно да се отговори“, но който все пак се оказал, както изглежда, твърде труден за въпросния „човек“ (стр. 277); след като видяхме как на стр. 198 г-н Грюн „извежда самосъзнанието от задънена улица“, как той на стр. 102 иска дори да отиде „в двора на руския император“, а на стр. 305 с гръмовен глас се провиква на всеуслишание: *„Анатема на тогова,* който с помощта на закон иска да създаде ново положение, което трябва да бъде продължително!“ Ние сме подготвени за всичко, щом г-н Грюн на стр. 187 се заканва „да подуши с носа си идеализма“ и да го „превърне“ в „улично момче“, щом той замисля как да „стане собственик“, „богат, богат собственик, за да може да си плати таксата, която му дава правото да бъде избран в парламента на човечеството и да бъде включен в списъка на съдебните заседатели, които вземат решения относно човечното и безчовечното“.

Как няма да се удаде това на него, който стои „на безименната почва на общочовешкото“? (стр. 182). Той не се плаши дори и от „нощта и нейните *ужаси“* (стр. 312): убийства, прелюбодеяния, кражби, проституция, разврат и пороци, дължащи се на високомерие. Вярно е, че на стр. 99 той признава, че е вече „изпитал безкрайната болка, когато човек с изненада вижда колко е нищожен“. Вярно е, че той самият „уличава“ себе си публично в „същото нищожество“ във връзка с фразата:

> На тебе сходен дух е само онзи, когото сам познаеш —
> Не аз[91].

Това става по следния начин:

> „В тези думи сякаш се сливат ударите на мълнията и тътнежът на гърма и в същото време земята се разтваря . . . В тези думи се разкъсва завесата пред храма, гробовете се отварят . . . настъпва залезът на боговете и древният хаос . . . звездите отново се стоварват една върху друга, само опашката на една комета за миг изгаря малката земя и всичко, което остава, е само мъгла, дим и пара. И ако дори си представим най-ужасното разрушение . . . все пак то е *още нищо* в сравнение с това унищожение, което се крие в тези малко думи!“ (стр. 235, 236).

Истина е, че когато г-н Грюн достига до „най-крайната граница на теорията“, а именно на стр. 295, у него „сякаш ледени струи се стичат по гърба му и истински ужас пронизва неговите членове“ — но все пак той напълно преодолява всичко това, защото е член на „великия масонски орден на човечеството“ (стр. 317)!

Take it all in all*. С такива качества г-н Грюн ще има успех на всяко поприще. Преди да преминем към неговите плодотворни раз-

* — Такъв беше във всичко. (Перефразирано изречение от трагедията на Шекспир „Хамлет“.) *Ред.*

съждения за Гьоте, нека го придружим в някои странични области на неговата дейност.

Преди всичко в областта на естествознанието, тъй като „познанието на природата" — съгласно стр. 247 — „е единствената положителна наука" и в същото време „в не по-малка степен проява на съвършенството на хуманистичния" (vulgo* човешкия) „човек". Нека грижливо съберем всичко положително, което г-н Грюн ни съобщава за тази единствено положителна наука. Наистина, той не се впуска тук в подробностите на тази наука, а само разхождайки се във вечерния здрач из своята стая, пуща няколко забележки; обаче той „в не по-малка степен" извършва „най-положителни" чудеса.

Във връзка с приписваната на Холбах „Система на природата"[92] той прави следното откритие:

„Тук е невъзможно да изложим по какъв начин системата на природата се прекъсва на средата на пътя, как тя се прекъсва в оная точка, *където от необходимостта на церебралната система би трябвало да си пробият път свободата и самоопределението*" (стр. 70).

Г-н Грюн би могъл съвсем точно да посочи точката, в която „от необходимостта на церебралната система" „си пробива път" ту едно, ту друго нещо, така че човек получава плесници също и по въгрешната страна на черепа. Г-н Грюн би могъл да даде най-точни и подробни сведения относно точката, която досега съвсем не се поддаваше на наблюдение, именно относно процеса на изработването на съзнанието в мозъка. Но уви! В една книга за Гьоте от човешка гледна точка „това не може да бъде изложено".

Дюма, Плейфер, Фарадей и Либих досега простодушно се придържаха към мнението, че кислородът е газ, лишен както от вкус, така и от миризма. Но г-н Грюн, който знае, че всичко *кисело щипе* на езика, обявява „кислорода" на стр. 75 за „щипещ". По същия начин той на стр. 229 обогатява с нови факти и акустиката, и оптиката: там той вижда пред себе си „очистителен шум и блясък" и с това разбива всички съмнения относно очистителната сила на звука и светлината.

Недоволен от това блестящо обогатяване на „единствено положителната наука", недоволен и от теорията за вътрешните плесници, г-н Грюн открива на стр. 94 една нова кост: „Вертер е човекът, на когото липсва гръбначната кост, който още не е станал субект." Досега господствуваше погрешното мнение, че човекът притежава над две дузини гръбначни прешлени. Г-н Грюн не само свежда тези многобройни кости до тяхното нормално единство, но и открива, че тази изключителна гръбначна кост притежава забележителното свойство

* — на прост език. *Ред.*

да превръща човека в „субект". „Субектът" — г-н Грюн — заслужава за това откритие специална гръбначна кост.

Нашият инцидентен природоизпитател формулира накрая по следния начин своята „единствено положителна наука" за природата:

„Не е ли ядката природна
В човешкото сърце?[93]

Ядката на природата е в човешкото сърце. В човешкото сърце е ядката на природата. Природата има своя ядка в човешкото сърце" (стр. 250).

С разрешението на г-н Грюн ние добавяме: в човешкото сърце е ядката на природата. В сърцето е ядката на човешката природа. В човешкото сърце природата има своя ядка.

С това бележито „положително" разяснение ние напускаме областта на естествознанието, за да преминем към *политическата икономия,* която според гореизложеното за съжаление *не е* „положителна наука". Като пренебрегва това, г-н Грюн и тук действува на случка, но във висша степен „положително".

„Един индивид се противопоставил на друг индивид *и така* възникнала общата конкуренция" (стр. 211).

Това значи, че смътната и тайнствена представа на немските социалисти за „общата конкуренция" влязла в живота „и така възникнала конкуренцията". Аргументи не се привеждат несъмнено поради това, че политическата икономия не е положителна наука.

„В средните векове презреният метал беше още скован от верността, любовта и благочестието; XVI век разби тези окови и парите получиха свобода" (стр. 241).

Мак-Кулох и Бланки, които досега се намираха във властта на заблудата, че „в средните векове парите са били сковани" от липсата на съобщения с Америка и от гранитните маси, които покривали в Андите жилите на „презрения метал" — Мак-Кулох и Бланки ще гласуват да бъде изпратен на г-н Грюн благодарствен адрес за това негово откритие.

Г-н Грюн се опитва да придаде на *историята,* която също не е „положителна наука", положителен характер, като на фактите, взети от традицията, противопоставя редица факти, взети от неговото въображение.

На стр. 91 „Адисоновият Катон се пробожда с кама на сцената сто години преди Вертер", като по този начин демонстрира едно поразително пресищане от живота. Оказва се, че той се е „пробол" в едно време, когато неговият автор, роден през 1672 г., е бил още малко дете[94].

На стр. 175 г-н Грюн коригира дневниците на Гьоте, като посочва, че в 1815 г. свобода на печата не е била „провъзгласена“ от немските правителства, а само била „обещана“. Следователно всички ужаси, които ни разказват зауерландските и други филистери относно четирите години на свобода на печата, от 1815 до 1819 г., относно това, как всички техни мръсни дела и скандални истории били изнесени от пресата на бял свят и как, най-сетне, съюзните постановления от 1819 г.[95] сложили край на този терор на публичността — всичко това не било нищо друго освен сън.

Г-н Грюн ни разказва по-нататък, че свободният имперски град Франкфурт съвсем не бил държава, а „само част от гражданското общество“ (стр. 19). Изобщо в Германия нямало държави и затова сега започвали най-сетне „все повече и повече да разбират своеобразните предимства на тази липса на държави в Германия“ (стр. 257); тези предимства се състоят преди всичко в широката възможност за наказания с тояга. Така че немските самодръжци ще могат да кажат: „la société civile, c'est moi“* — но от това няма да имат полза, тъй като според стр. 101 гражданското общество било само „абстракция“.

Но ако немците нямат държава, затова пък те имат „огромна полица срещу истината и тази полица трябва да бъде реализирана, изплатена, превърната в звонко злато“ (стр. 5). Несъмнено тази полица се изплаща в същата кантора, в която г-н Грюн плаща „таксата, която му дава правото да бъде избран в парламента на човечеството“.

Но най-важните „положителни“ разяснения ни се дават относно френската революция, за „значението“ на която авторът, отклонявайки се от предмета, държи „специална реч“. Той започва с оракулските думи: противоречието между историческото право и правото, основано на разума, има голямо значение, защото и едното, и другото са от исторически произход. Без ни най-малко да искаме да намаляваме по какъвто и да било начин значението на това колкото ново, толкова и важно откритие на г-н Грюн, а именно, че правото, основано на разума, се е формирало в процеса на историята, ние ще си позволим само скромната забележка, че един безмълвен разговор между четири очи в тихата стая с първите томове на „Парламентарната история“ от *Бюше*[96] би трябвало да му покаже каква роля изигра в революцията това противоречие.

Обаче г-н Грюн предпочита да ни доказва подробно негодността на революцията, което в края на краищата се свежда до един единствен, но твърде тежък упрек: тя „не е изследвала понятието

* — „гражданското общество — това съм аз“. *Ред.*

„човек““. Това грубо опущение действително е непростително. Ако революцията беше изследвала понятието „човек“, не би и станало дума нито за девети термидор, нито за осемнадесети брюмер[97], Наполеон би се задоволил с чина на генерал и може би щеше на стари години да напише един устав за строевата служба „от човешка гледна точка“. — По-нататък ние узнаваме във връзка с разясняването на „значението на революцията“, че в своята основа деизмът не се различава от материализма, а също научаваме и защо не се различава. Това ни дава приятната възможност да се убедим, че г-н Грюн още не е съвсем забравил своя Хегел. Сравни например „История на философията“ от Хегел, ч. III, стр. 458, 459, 463 от второто издание[98]. — По-нататък пак за разясняване на „значението на революцията“ се съобщават подробности относно конкуренцията — най-важните вече изложихме по-горе, — след което се привеждат дълги извлечения от трудовете на Холбах с цел да се докаже, че той извежда престъпленията от съществуването на държавата; в не по-малка степен се разяснява „значението на революцията“ с помощта на богат набор от извадки из „Утопията“ на Томас Мор, по отношение на която отново се разяснява, че в нея в 1516 г. била пророчески изобразена с точност до дреболии — ни повече ни по-малко — *„днешна* Англия“ (стр. 225). И най-сетне, след всички тези мимоходом разхвърлени на цели 36 страници съображения и разсъждения, следва окончателната присъда на стр. 226: „Революцията — това е осъществяване на макиавелизма“. Предупредителен пример за всички, които още не са изследвали понятието „човек“!

За утеха на бедните французи, които не са постигнали нищо освен осъществяването на макиавелизма, г-н Грюн излива на стр. 73 една капка балсам:

> „Френският народ беше в XVIII век Прометей между народите, който срещу правата на боговете противопостави *човешките права.*“

Няма да обръщаме внимание на това, че все пак понятието „човек“ трябваше да бъде „изследвано“, или на това, че „човешките права“ бяха противопоставени не на „правата на боговете“, а на правата на краля, дворянството и поповете; ще оставим тези дреболии и ще се отдадем на тиха скръб, защото тук става нещо „човешко“ със самия г-н Грюн.

А именно г-н Грюн забравя, че в по-ранни свои произведения (виж например статията за „социалното движение“ в том I на „Rheinische Jahrbücher“[99] и др.) той не само широко коментираше и „популяризираше“ известното изложение за човешките права в „Deutsch-Französische Jahrbücher“[100], но дори с истинското усърдие

на плагиатор го преувеличаваше, превръщайки го в безсмислица. Той забравя, че клеймеше тези права на човека като права на бакалин, еснафин и т. н., а сега изведнаж ги превръща в *„човешки* права“, в права, присъщи на „човека“. Същото нещо се случва с г-н Грюн на стр. 251 и 252, където взетото от „Фауст“ „право наше, право родно, за което, уви, и дума не става“, се превръща в „твоето естествено право, твоето човешко право, правото вътрешно да определяш своите действия и да се наслаждаваш от своето дело“, макар че Гьоте направо противопоставя това право на „законите и правата — *наследено имение“*, което се предава „като стара болест“[101], т. е. на традиционното право на ancien régime*, с който се намират в противоречие само *„вродените,* независещите от давност, неотчуждаемите права на човека“, провъзгласени от революцията, но съвсем не и правата, присъщи на *„човека“*. Този път г-н Грюн трябваше, разбира се, да забрави какво е писал по-рано, за да не би Гьоте да загуби човешката гледна точка.

Впрочем г-н Грюн не е съвсем забравил онова, което е научил от „Deutsch-Französische Jahrbücher“ и от други съчинения със същото направление. Например на стр. 210 той определя тогавашната френска свобода като „свобода от несвободната(!) всеобща(!!) същност (!!!)“. Този мелез е възникнал очевидно от *„общността“*** на стр. 204 и 205 на „Deutsch-Französische Jahrbücher“[102] поради превода на тези страници на обичайния език на съвременния немски социализъм. Изобщо „истинските социалисти“ имат навика, щом срещнат някое съждение, което те не разбират поради това, че то е абстрахирано от философията и съдържа юридически, икономически и др. термини, веднага да го свеждат до някоя кратка, наситена с философски термини фраза и да научат тази безсмислица наизуст за всевъзможно използуване. Именно по този начин правната „общност“ от Deutsch-Französische Jahrbücher“ е превърната в цитираната по-горе философски-безсмислена „всеобща същност“; политическата еманципация, демокрацията е получила своята кратка философска формула в думите „освобождение от несвободната всеобща същност“ — формула, която „истинският социалист“ може да сложи в джоба си, без да се опасява, че неговата ученост може да се окаже за него твърде тежко бреме. — На стр. XXVI г-н Грюн експлоатира по същия начин казаното в „Светото семейство“ относно сенсуализма и материализма[103] и използува направения в това съчинение намек — че у материалистите от миналото столетие и по-специално у Холбах могат да се намерят до-

* — стария ред. *Ред.*

** Игра на думи: „allgemeines Wesen“ — „всеобща същност“; „Unwesen“ — „безобразно същество“; „Мелез“; „Gemeinwesen“ — „общност“. *Ред.*

пирни точки със социалистическото движение на нашите дни, — за да приведе споменатите по-горе цитати от Холбах и да ги придружи със социалистически коментари.

Преминаваме към *философията*. Към нея г-н Грюн чувствува дълбоко отвращение. Още на стр. VII той ни съобщава, че „занапред няма защо вече да се занимава с религия, философия и политика", че всички те „се отнасят към миналото и никога вече няма да се съвземат от преживяната катастрофа" и че от всички тях и по-специално от философията той „не запазва нищо освен човека *и* способната към обществена дейност социална същност". Тази способна към обществена дейност обществена същност и споменатият по-горе човешки човек са във всеки случай достатъчни, за да ни утешат за безвъзвратната гибел на религията, философията и политиката. Но г-н Грюн е премного умерен. Той не само е „запазил" от философията „хуманистичния човек" и всевъзможните „същности", но също така е щастлив притежател на значителна, макар и твърде хаотична маса от хегеловски традиции. Пък и можеше ли да бъде иначе, щом той преди няколко години неведнаж се е прекланял с благоговение пред бюста на Хегел? Нас вероятно ще ни помолят да не засягаме тези смешни и скандални personalia*, но г-н Грюн сам довери тази тайна на печата. Този път няма да кажем къде. Ние вече толкова пъти сме посочвали на г-н Грюн неговите източници, като сме отблязвали и главата, и стиха, че можем да поискаме поне веднаж същата услуга и от г-н Грюн. За да му докажем още веднаж нашата готовност за услуги, ние ще му доверим тайната, че той е заимствувал приведеното от него на стр. 8 окончателно разрешение на спорния въпрос за свободата на волята от „Трактата за асоциацията" на Фурие, отдела върху свободата на волята[104]. Само че забележката, че теорията за свободата на волята била „заблуда на *немския* дух", е една своеобразна „заблуда" на самия г-н Грюн

Най-сетне ние се приближаваме до Гьоте. На стр. 15 г-н Грюн доказва, че Гьоте има право на съществуване. Защото Гьоте и Шилер — това е разрешаването на противоречието между „бездейната наслада", т. е. Виланд, и „действието без наслада", т. е. Клопщок. „Лесинг пръв застави човека да се опре на самия себе си" (дали г-н Грюн ще може да направи след него същия акробатически фокус?). — В тази философска конструкция са събрани заедно всичките източници на г-н Грюн. Формата на конструкцията, основата на цялото — това е общоизвестният хегеловски маниер на примиряване на противоречията. „Опиращият се на самия себе си чо-

* — лични дела. *Ред.*

век“ — това е хегеловската терминология, приложена към Фойербах. „Бездейната наслада“ и „действието без наслада“, това противоречие, по повод на което г-н Грюн заставя Виланд и Клопщок да разиграват споменатите по-горе вариации, е заимствувано от пълното събрание на съчиненията на М. Хес. Единственият източник, който ни липсва, е самата история на литературата, която няма ни най-малко понятие от приведените по-горе вехтории, и затова г-н Грюн има пълно основание да я игнорира.

Тъй като точно говорим за Шилер, уместно е да приведем следната забележка на г-н Грюн: „Шилер беше всичко, което може да бъде човек, доколкото не е Гьоте“ (стр. 311). Позволете, но човек може да бъде също и господин Грюн! — Впрочем тук нашият автор си присвоява лаврите на Лудвиг Баварски:

> Рим, ти нямаш качествата на Неапол, а Неапол няма твойте;
> Ако се слеете в едно — ще бъде твърде много за света.

С тази историческа конструкция е подготвена появата на Гьоте в немската литература. „Човекът“, който Лесинг „застави да се спре на самия себе си“, може да продължи своята по-нататъшна еволюция само в ръцете на Гьоте. Именно на г-н Грюн принадлежи заслугата за откриването на „човека“ в Гьоте — не оня естествен, жизнерадостен, надарен с плът и кръв човек, който се ражда от мъжа и жената, а човека във висшия смисъл, диалектическия човек, caput mortuum'а* в тигана, в който са били претопени бог-отец, бог-син и бог-свети дух, cousin germain'а** на хомункулус от „Фауст“, с една дума, не човека, за когото говори Гьоте, а *„човека“*, за когото говори г-н Грюн. Но кой е този „човек“, за когото говори г-н Грюн?

„У Гьоте съществува само *човешко* съдържание“ (стр. XVI). — На стр. XXI узнаваме, „че Гьоте си е мислил и е изобразявал *човека* такъв, *какъвто искаме днес да го претворим в действителността“*. — На стр. XXII: „Днешният Гьоте — а такива са именно неговите произведения — е *истински кодекс на човечеството“*. — Гьоте — това е *„съвършената човечност“* (стр. XXV). „Поетическите творения на Гьоте са (!) *идеалът на човешкото общество“* (стр. 12). — „Гьоте не можеше да стане национален поет, тъй като беше призван да бъде *поет на човешкото“* (стр. 25). — И въпреки това на стр. 14 *„нашият народ“*, т. е. немците трябва в лицето на Гьоте „да виждат в преобразен вид своята собствена същност“.

Тук ни се дава първото разяснение на „човешката същност“ и ние можем при това още повече да се опрем на г-н Грюн, тъй като той без съмнение най-дълбоко е „изследвал понятието „чо-

* — Буквално: „мъртва глава“; в преносен смисъл: мъртви останки, отпадъци след силно загряване, химическа реакция и т. н. *Ред.*

** — Първи братовчед. *Ред.*

век““. Гьоте изобразява „човека“ такъв, какъвто г-н Грюн иска да го претвори в действителността, и в същото време той изобразява немския народ в преобразен вид, така че „човекът“ не е нищо друго освен „преобразен немец“. Това се потвърждава навсякъде. Както Гьоте „не е национален поет“, а „човешки поет“, така и немският народ „не е национален народ“, а „човешки“ народ. Ето защо на стр. XVI четем: „Поетическите творби на Гьоте, възникнали от живота... не са имали и нямат нищо общо с действителността.“ Точно както и „човекът“, точно както и немците. А на стр. 4: „И сега още *френският* социализъм иска да ощастливи само *Франция; а немските* писатели са обърнати с лице към целия *човешки род“* (докато „човешкият род“ в повечето случаи е „обърнат“ към тях не с „лицето“ си, а с противоположната и твърде отдалечена от лицето част на тялото си). На много места г-н Грюн изказва също своята радост, че Гьоте искал „свободата на човека да излезе *отвътре“* (виж например стр. 225), но от това чисто германско освобождение все още нищо *„не излиза“*.

Нека впрочем констатираме това първо разяснение: „човекът“ — това е *„преобразеният“ немец.*

Но нека проследим в какво се състои признаването от г-н Грюн на Гьоте като „поет на човешкото“, признаването на „човешкото съдържание в Гьоте“. Това признаване най-добре ще ни открие кой е този „човек“, за когото говори г-н Грюн. Ще видим, че г-н Грюн разкрива тук най-съкровените мисли на „истинския социализъм“, както изобщо в своя неукротим стремеж да надвика цялата своя компания той дотам се увлича, че изнася пред света неща, за които останалата компания предпочита да мълчи. Впрочем за него беше твърде лесно да превърне Гьоте в „поет на човешкото“, тъй като сам Гьоте често употребяваше думата „човек“ и „човешки“ в доста високомерен смисъл. Разбира се, Гьоте ги употребяваше само в оня смисъл, в който те се употребяваха в неговото време, а по-късно и от Хегел, когато определението „човешки“ се прилагаше предимно по отношение на гърците в противоположност на езическите и християнските варвари, дълго преди Фойербах да вложи в тези изрази мистично-философско съдържание. Специално у Гьоте в повечето случаи те имат съвсем нефилософско, плътско значение. Само на г-н Грюн принадлежи заслугата за превръщането на Гьоте в ученик на Фойербах и в „истински социалист“.

За самия Гьоте ние, разбира се, не можем да говорим тук подробно. Ние обръщаме вниманието само върху една точка. — В своите произведения Гьоте се отнася двояко към немското общество от неговото време. Понякога той е враждебно настроен към него; то му е противно и той се опитва да бяга от него, както напр. в „Ифиге-

ния“ и изобщо във времето на пътуването му по Италия; той въстава против него като Гьоц, Прометей и Фауст, обсипва го с горчива ирония като Мефистофел. В други случаи той, напротив, се сближава с него, „изравнява“ се с него, напр. в повечето свои стихотворения от цикъла „Кротките ксении“ и в много прозаични произведения, възхвалява го в „Маскарадните шествия“, дори го защищава от напиращото срещу него историческо движение, особено във всички свои произведения, където говори за френската революция. Въпросът не е само в това, че Гьоте признава отделни страни на немския живот в противоположност на други страни, които му са противни. Често пъти това е само проява на неговите различни настроения; в него непрекъснато се води борба между гениалния поет, който е изпитвал отвращение от ограничеността на заобикалящата го среда, и предпазливия син на франкфуртския патриций, достопочтения ваймарски таен съветник, който се вижда принуден да сключи примирие с тази ограниченост и да се приспособява към нея. Затова Гьоте е ту колосално велик, ту дребнав; ту непокорен, саркастичен, презиращ света гений, ту предпазлив, от всичко доволен, ограничен филистер. И Гьоте не можа да победи немската ограниченост; напротив, тя го побеждава; и тази победа на ограничеността над най-великия немец е най-доброто доказателство, че тя „отвътре“ не може да бъде победена. Гьоте беше твърде разностранен, твърде активен по природа, твърде много изтъкан от плът и кръв, за да търси спасение от ограничеността в едно шилеровско бягство в кантовския идеал; той беше твърде проницателен, за да не вижда, че това бягство в края на краищата се свеждаше до замяна на плоската ограниченост с високопарна. Неговият темперамент, неговата енергия, всички негови духовни стремежи го тласкаха към практическия живот, а практическият живот, с който той се сблъскваше, беше жалък. Пред тази дилема — да съществува в една жизнена среда, която трябваше да презира, и все пак да бъде прикован към нея като към единствената, в която можеше да действува — пред тази дилема Гьоте беше постоянно изправен и колкото повече остаряваше, толкова повече могъщият поет, de guerre lasse*, отстъпваше пред незначителния ваймарски министър. Ние упрекваме Гьоте не за това, че не е бил либерален, както това правят Бьорне и Менцел, а за това, че понякога можеше да бъде дори филистер; и упрекваме го не за това, че не е бил способен на ентусиазъм в името на немската свобода, а за това, че той принесе в жертва на филистерския страх пред всяко съвременно велико историческо движение своя понякога необуздан, по-правилен естетичен

* — капнал; след дълга съпротива. *Ред.*

усет; не за това, че беше придворен, а за това, че по времето, когато Наполеон чистеше огромните авгиеви обори на Германия, той можеше с тържествена сериозност да се занимава с най-нищожни въпроси и menus plaisirs* на един от най-нищожните немски дворове. Ние изобщо не упрекваме Гьоте нито от морална, нито от партийна гледна точка, а го упрекваме само от естетична и историческа гледна точка; ние не мерим Гьоте нито с морална, нито с политическа, нито с „човешка“ мярка. Ние не можем тук да се впуснем да описваме Гьоте във връзка с неговата епоха, с неговите литературни предшественици и съвременници, да го обрисуваме в неговото развитие и във връзка с неговото обществено положение. Ето защо ние само се ограничаваме просто да констатираме факта.

Нека видим от коя от посочените страни произведенията на Гьоте представляват „истински кодекс на човечеството“, „съвършена човечност“, „идеал на човешкото общество“.

Да се обърнем най-напред към Гьотевата критика на съществуващото общество, за да преминем след това към положителното излагане на „идеала на човешкото общество“. От само себе си се разбира, че предвид богатото съдържание на книгите на Грюн ние ще можем да приведем и в двата случая само няколко най-характерни блестящи места.

В качеството си на критик на обществото Гьоте действително извършва чудеса. Той „проклина цивилизацията“ (стр. 34—36), тъй като на няколко места романтично роптае против това, че цивилизацията заличавала у човека всичко характерно и индивидуално. Той „предсказва буржоазния свят“ (стр. 78), тъй като в „Прометей“ е изобразил tout bonnement** възникването на частната собственост. Той е — на стр. 229 — „съдия на света ... Минос на цивилизацията“. Но все пак това са само дреболии.

На стр. 253 г-н Грюн цитира „Катехезата“:

> Кой даде ти, дете, тез дарове любими?
> Ти знаеш: всяко нещо свой източник си има. —
> Е, да. Аз туй получил съм от моя татко. —
> А татко ти? — Той има го от дядко. —
> А дядко ти със що го е постигнал? —
> Той го *задигнал*.

Ура! — с пълен глас крещи г-н Грюн, la propriété est le vol*** — същински Прудон!

* — буквално: „дребни удоволствия“; в преносен смисъл: допълнителни разходи за всевъзможни прищевки. *Ред.*

** — без никакви извъртания. *Ред.*

*** — собствеността е кражба. *Ред.*

Леверие може да си отиде със своята планета в къщи и да отстъпи своя орден на г-н Грюн, тъй като тук има нещо по-голямо от откритието на Леверие, по-голямо дори от откритието на Джексон и па̀рите на серния етер. Оня, който сведе значението на лишилата от покой много мирни буржоа фраза на Прудон за кражбата към безобидните ямби на цитираната по-горе Гьотева епиграма, заслужава лентата на големия кръст на Почетния легион.

„Гражданинът-генерал“ създава вече повече грижи. Г-н Грюн го разглежда известно време от всички страни, прави противно на навика си няколко скептични гримаси, започва да се съмнява: „все пак... твърде безвкусно... няма в него осъждане на революцията“ (стр. 150)... Стой! Ето че открива за какъв сюжет тук става дума! *За едно гърне мляко.* И така: „да не забравим... че и тук е пак... *въпросът за собствеността,* който се изтъква на преден план“ (стр. 151).

Ако на улицата, на която живее г-н Грюн, две стари баби се карат за главата на един херинг, нека г-н Грюн не сметне за голям труд да се спусне от своята „изпълнена с аромат на рози и резеда“ стая и да им съобщи, че и в техния спор става дума за „въпроса за собствеността, който се изтъква на преден план“. Благодарността на всички благомислещи хора ще бъде за него най-добра награда.

Гьоте е извършил един от своите най-големи критически подвизи, когато написал *„Вертер“*. „Вертер“ съвсем не е прост сантиментален роман с любовна фабула, както мислеха досега всички, които са чели Гьоте „от човешка гледна точка“.

Във „Вертер“ „човешкото съдържание си е намерило такава адекватна форма, че в никоя литература на света не може да се намери нищо, което поне малко би заслужавало да бъде поставено наред с него“ (стр. 96). „Любовта на Вертер към Лоте е само един лост, само носител на трагедията на радикално чувствения пантеизъм... Вертер е човекът, комуто липсва гръбначната кост, който не е станал още субект“ (стр. 93, 94). Вертер се застрелял не за това, че бил влюбен, а „защото той — о, злополучно пантеистично съзнание — не можеше да си изясни своите взаимоотношения със света“ (стр. 94). „Във „Вертер“ е посочено с художествено майсторство цялото гнило състояние на обществото, показани са най-дълбоките корени на социалните недъзи, тяхната религиозно-философска основа“ (както е известно, тази „основа“ има по-късен произход от „недъзите“), „съпровождащата ги неясност, мъглявост на познанието... Чистите, проветрените понятия за истинската човечност“ (но преди всичко гръбначната кост, г-н Грюн, гръбначната кост!) „биха означавали също и гибелта на оная ограниченост, на оня съвсем прояден от червеите порядък, който се нарича всекидневен живот“.

Ето един пример как „във „Вертер“ е посочено с художествено майсторство“ „гнилото състояние на обществото“. Вертер пише:

„Авантюри? Защо употребявам тази глупава дума? . . . Нашият всекидневен живот, нашите лъжливи отношения — това са истинските авантюри, това е чудовищното!“[105]

Този стон на отчаяние на неутешимия мечтател по повод пропастта между еснафската действителност и неговите не по-малко еснафски илюзии относно тази действителност, тези жалки, основани изключително върху липсата на елементарен опит въздишки се представят от г-н Грюн на стр. 84 като остра и дълбока критика на обществото. Г-н Грюн дори твърди, че изразената в цитираните по-горе думи „безизходна мъка от живота, тази болезнена потребност да обърне всичко с главата надолу, за да получи поне веднаж друг облик“ (!), си била „в края на краищата прокопала руслото на френската революция“. Революцията, в която по-горе се съзираше осъществяването на макиавелизма, се превръща тук в просто осъществяване на страданията на младия Вертер. Гилотината, издигната на площада на Революцията, се превръща тук в жалък плагиат на Вертеровия пистолет.

След всичко това не е за чудене, че Гьоте в *„Стелла“* — както се посочва на стр. 108 — бил обработил „социален материал“, макар че в това произведение се описвали само „извънредно жалки отношения“ (стр. 107). „Истинският социализъм“ е много повече вездесъщ, отколкото господ наш Исус. Там, където се съберат заедно двама или трима — без дори да е нужно това да става заради него, — той е вече сред тях и твърди за наличието на „социален материал“. Той, както и неговият последовател г-н Грюн, има изобщо поразително сходство с „онова плоско, самодоволно душещо същество, което във всичко се намесва, но не е в състояние в нищо да се ориентира“ (стр. 47).

Нашите читатели си спомнят може би едно от писмата на Вилхелм Майстер до неговия зет в последния том на „Години на учение“, където той след няколко доста плоски забележки относно предимството да се расте в доволство признава превъзходството на дворянството над еснафите и санкционира като неподлежащо на скорошна промяна непълноправното положение на еснафите, както и на всички останали неблагородни класи. Само на отделните личности било възможно при известни условия да се издигнат до равнището на благородните. Във връзка с това г-н Грюн прави следната забележка:

„Онова, което Гьоте казва за превъзходството на висшите обществени класи, *е безусловно вярно,* ако отъждествим висшата класа с образованата класа, а именно това прави Гьоте“ (стр. 264).

Не остава друго освен да се съгласим.

Нека се обърнем към основния въпрос, който е предизвикал толкова спорове: към въпроса за отношението на Гьоте към политиката и към френската революция. Тук книгата на г-н Грюн може да ни покаже какво значи да не се спираш пред нищо; тук именно се вижда цялата преданост на г-н Грюн.

За да бъде оправдано отношението на Гьоте към революцията, Гьоте трябва, разбира се, да стои *над* революцията, да я е преодолял още преди тя да е започнала. Затова още на стр. XXI ние узнаваме, че „Гьоте до такава степен е изпреварил *практическото* развитие на своята епоха, че е можел, както сам е смятал, да има към него само отрицателно отношение, само да го отхвърля". На стр. 84, говорейки за „Вертер", който, както видяхме, е съдържал вече в себе си in nuce* цялата революция, авторът пише: „Историята се намира на равнището на 1789 г., а Гьоте — на 1889 г." Точно по същия начин на стр. 28 и 29 Грюн заставя Гьоте да „ликвидира основно с малко думи всеки крясък за свобода" въз основа на това, че още в 70-те години Гьоте обнародвал във „Frankfurter Gelehrte Anzeigen"[106] една статия, в която съвсем не се говори за свободата, за която настояват „кресльовците", а се изказват само няколко общи и твърде банални съждения за свободата като такава и за самото понятие свобода. По-нататък: тъй като Гьоте в своята докторска дисертация застъпвал тезата, че всеки законодател бил дори длъжен да въвежда някакъв определен култ — теза, която сам Гьоте третира като забавен парадокс, предизвикан от провинциалните препирни между франкфуртските попове (и това цитира *сам* г-н Грюн), — прави се изводът, че „студентът Гьоте изхвърлил като износени подметки целия дуализъм на революцията и на съвременната френска държава" (стр. 26, 27). Изглежда, че г-н Грюн е наследил „износените подметки на студента Гьоте" и е подковал с тях огромните ботуши на своето „социално движение".

Сега, разбира се, изказванията на Гьоте относно революцията се явяват пред нас в съвсем нова светлина. Сега ни е ясно, че той, който е стоял високо над революцията, който петнадесет години преди нея я „ликвидирал", „изхвърлил я като износени подметки", изпреварил я с цяло столетие — че той не е могъл да се отнесе към нея със съчувствие, не е могъл да се интересува за един народ от „кресльовци за свобода", с който той си е разчистил сметките още в 1773 г. Сега за г-н Грюн е лесно. Нека Гьоте възпява колкото си иска в изящни двустишия баналната традиционна мъдрост, нека той я превръща в предмет на ограничени филистерски разсъждения, нека изпитва еснафски ужас пред голямото разкъсване на ле-

* — в зародиш. *Ред.*

довете, което застрашава неговото мирно поетическо уединение, нека проявява колкото си иска дребнавост, малодушие, лакейство — нищо не може да уплаши неговия търпелив коментатор. Г-н Грюн го вдига на своите неуморими плещи и го носи през калта; нещо повече, той приема цялата тази кал на сметката на „истинския социализъм", само и само да не се изцапат ботушите на Гьоте. Като започнем от „Кампанията във Франция" и свършим с „Извънбрачната дъщеря", г-н Грюн поема върху себе си всичко, абсолютно всичко (стр. 133—170), проявявайки преданост, която би могла да трогне до сълзи един човек като Бюше. А когато нищо вече не помага, когато калта е вече твърде дълбока, тогава се издига по-високото социално тълкуване и г-н Грюн перефразира следното място:

Нека големите мислят за твойта печална съдба, о Францио!
Но малките трябва наистина двойно да се замислят!
Големите гибел ги чака. Но кой ще защити масата
От масата? Масата — тя е тиранът на масата[107].

„Кой ще защити?" — вика г-н Грюн с все сила, прибягвайки към курсиви, към въпросителни знаци, към всички „носители на трагедията на радикално чувствения пантеизъм". „Кой именно ще защити безимотната маса, така нареченото простолюдие, от имотната маса, от законодателствуващото простолюдие!" (стр. 137). „Кой именно ще защити" Гьоте от г-н Грюн?

По същия начин г-н Грюн обяснява последователно всичките наивно-мъдри бюргерски наставления от „Венецианските епиграми", които му се „представят като плесница от ръката на *Херкулес* и плясъкът на които едва сега ни се струва толкова приятен" (след като за еснафа опасността е преминала), „тъй като имаме зад себе си голям и *горчив* опит" (безспорно твърде горчив за еснафа) (стр. 136).

Из *„Обсадата на Майнц"* г-н Грюн

„в никой случай не би желал да отмине без внимание следното място: „Във вторник... побързах ...*да засвидетелствувам своето почитание*... към моя *владетел* и при това имах *щастието да услужа* на принца ... *на моя неизменно милостив господар*"" и т. н.

Г-н Грюн не счита за удобно да цитира мястото, където Гьоте изказва своята верноподаническа преданост към г-н Риц, лейб-камердинер, лейб-рогоносец и лейб-сводник на пруския крал*.

Във връзка с *„Гражданинът-генерал"* и *„Емигранти"* научаваме следното:

* — Фридрих-Вилхелм II. *Ред.*

„Цялата антипатия на Гьоте към революцията, която толкова често се изразяваше в поетична форма, беше свързана с тези вечни излияиия на мъка, с това, че виждаше хора, прогонвани от *честно спечелени* и *честно натрупани имоти*, за които претендираха интриганти, завистливи хора" и пр., „със самия този *несправедлив грабеж* . . . Неговата *къщовна, мирна* натура се възмущаваше от нарушаването на правото на владение, което нарушаване беше един *произвол* и обричаше големи човешки маси на бягство и нищета" (стр. 151).

Нека без по-нататъшни разсъждения отнесем това място на сметката на „човека", чиято „мирна и къщовна натура" се чувствува така уютно сред „честно спечелените и честно натрупани", накратко казано, законно придобити „имоти", че обявява революционните бури, които пометоха sans façon* тези имоти, за „произвол", за дело на „интриганти, завистливи хора" и пр.

След всичко казано не ни учудва, че еснафската идилия *„Херман и Доротея"* с нейните малодушни и наивно-мъдри провинциалисти, с нейните разхленчени селяни, които в суеверен страх бягат презглава от армията на санкюлотите и от ужасите на войната, предизвиква у г-н Грюн „най-чиста наслада" (стр. 165). Г-н Грюн

„спокойно се задоволява дори с ограничената мисия, която в края на краищата . . . се определя на немския народ:

Не, не прилича на немеца да води това страшно движение
И да не знае насам ли, натам ли да върви"[108].

Г-н Грюн постъпва правилно, като пролива сълзи на съчувствие за жертвите на тежката епоха и в патриотическо отчаяние от тези удари на съдбата обръща погледа си към небето. Защото и без това има не малко покварени хора и изроди, в гърдите на които не бие „човешко" сърце, които предпочитат да пеят в републиканския лагер „Марсилезата" и дори в изоставената стаичка на Доротея си позволяват неприлични шеги. Г-н Грюн е добродетелен мъж, който се възмущава от безсърдечието, с което например някой си Хегел гледа на стъпканите в бурния ход на историята „мирни цветенца" и се надсмива над „монотонните жалби за личните добродетели като скромност, смирение, човеколюбие и състрадателност", които роптаят „против всемирноисторическите дела и техните изпълнители"[109]. Тук г-н Грюн е прав. Той ще получи на небето заслужената награда.

Нека завършим „човешките" коментари относно революцията със следното изказване: „Истинският комик би могъл да си позволи *да сметне самия конвент за безкрайно смешен"*; а докато се намери такъв „истински комик", г-н Грюн ни дава временно необходимите за това наставления (стр. 151 и 152).

---

* — безцеремонно. *Ред.*

Относно отношението на Гьоте към политиката след революцията г-н Грюн също ни дава изненадващи разяснения. Ще приведем само един пример. Ние вече знаем каква дълбока злоба против либералите се таи в гърдите на „човека“. „Поетът на човешкото“ не може, разбира се, да влезе в гроба, преди да се е разправил специално с тях и преди да остави определено назидание на г-да Велкер, Ицщайн и К⁰. Такова назидание нашето „самодоволно душещо същество“ намира (виж стр. 319) в следното място от цикъла „Кротките ксении“:

Та туй е все същият мръсен батак.
Да поумнеем е време!
Не бива да тъпчем на място със крак,
А марша да продължиме!

Изказаният от Гьоте възглед: „Нищо не е по-отвратително от *мнозинството,* защото то се състои от малцина здрави водачи, от подлеци, които се приспособяват, от слаби, които се асимилират, и от масата, която ситни след тях, без ни най-малко да знае какво иска“[110] — това наистина филистерско мнение, отличаващо се с онова невежество и късогледство, което беше възможно само върху ограничената територия на една немска микроскопична държава, — се смята от г-н Грюн като „критика на по-късната“ (т. е. на съвременната) „правова държава“. Доколко тя е от значение, можем да се убедим „например във всяка камара на народни представители“ (стр. 268). Според посоченото място „червото“ на френската камара[111] само от невежество се грижи толкова превъзходно за себе си и за подобните на себе си. Няколко страници по-нататък (стр. 271) *„юлската революция“* се оказва за г-н Грюн „фатална“, а още на стр. 34 се изказва остро порицание на *Митническия съюз,* тъй като той *„прави* още *по-скъпи* за голия и зъзнещия дрипите, които покриват голото му тяло, за да се заздравят поне малко устоите на трона (!!) на свободомислещите парични тузове“ (които, както е известно, във всички държави от Митническия съюз стоят в опозиция към „трона“). Както е известно, „голите“ и „зъзнещите“ винаги се изтъкват на пръв план от еснафите в Германия, когато трябва да се противодействува против покровителствените мита или някое друго прогресивно буржоазно мероприятие, и „човекът“ се присъединява към еснафина.

А какви разяснения ни дава относно „човешката същност“ през устата на г-н Грюн гьотевската критика на обществото и държавата?

Преди всичко „човекът“ изпитва — съгласно стр. 264 — най-дълбоко уважение към „образованите съсловия“ изобщо и подобаващо чувство за разстоянието, което го отделя от висшето дворян-

ство в частност. Освен това за него е характерен смъртният страх пред всяко голямо масово движение, пред всяка енергична обществена акция; когато се зададе опасност от такива, той или малодушно се крие зад печката, или бързо го удря на бяг с целия свой домашен багаж. Докато движението продължава, то е за него само „горчив опит"; но щом то премине, той непринудено се настанява на авансцената, раздава с ръката на Херкулес плесници, чийто звук едва сега започва да му се струва много приятен, и намира всичко случило се за „безкрайно смешно". При това той с цялата си душа се стреми към „честно спечелен и честно натрупан имот" и освен това има напълно „къщовна и мирна натура"; той е скромен, задоволява се с малко и би желал, щото никакви бури да не му пречат да се наслаждава на своите малки, тихи радости. „Човекът обича да живее в ограничена обстановка" (стр. 191; и това е *първата фраза,* с която се открива „втората част"); той никому не завижда и е благодарен на твореца, ако го оставят на спокойствие. С една дума, „човекът", за когото вече знаем, че е роден *немец,* започва постепенно да прилича напълно на *немски дребен буржоа.*

Наистина, до какво се свежда при посредничеството на г-н Грюн гьотевската критика на обществото? В какво смята „човекът", че трябва да бъде обвинено обществото? Първо, в това, че то не отговаря на неговите илюзии. Но тези илюзии са точно илюзиите на идеологизиращия еснафин, особено на младия, и ако еснафската действителност не съответствува на тези илюзии, то това се дължи само на факта, че това са илюзии. Но затова пък самите те толкова повече съответствуват на еснафската действителност. Те се отличават от нея само дотолкова, доколкото изобщо пренесеният в идеологичната сфера израз на някое състояние се отличава от това състояние, а затова и дума не може да става по-нататък за тяхното реализиране в живота. Убедителен пример за това представляват коментарите на г-н Грюн към „Вертер".

Второ, полемиката на „човека" е насочена против всичко, което застрашава немския еснафски режим. Цялата негова полемика против революцията е полемика на еснафина. В неговата ненавист към либералите, юлската революция и покровителствените мита се проявява по най-очевиден начин ненавистта на притиснатия, неподвижния дребен буржоа към независимата прогресивна буржоазия. Нека за илюстрация на това приведем още два примера.

Както е известно, разцветът на еснафството е свързан с цеховия строй. На стр. 40 г-н Грюн говори в духа на Гьоте, т. е. на „човека": „В средните векове корпорацията свързваше *силния човек* с другите *силни,* като му оказваше защита." В очите на „човека" тогавашните цехови бюргери са били „силни хора".

Но във времето на Гьоте цеховият строй се намираше вече в упадък, конкуренцията нахлуваше от всички страни. В едно място от своите спомени, което г-н Грюн цитира на стр. 88, Гьоте като истински еснафин изказва по сърцераздирателен начин своята мъка във връзка със започващото се разлагане на еснафството, с разоряването на състоятелните семейства и свързаната с него разруха на семейния живот, с отслабването на семейните връзки и с другите бюргерски злочестини, които в цивилизованите страни срещат заслужено презрение. Г-н Грюн, който подушил в това място чудесна критика на съвременното общество, дотам не може да обуздае своята радост, че печата в разредка цялото „човешко съдържание" на този цитат.

Нека преминем сега към положителното „човешко съдържание" у Гьоте. Сега можем да се движим по-бързо напред, тъй като вече попаднахме в следите на „човека".

Преди всичко нека отбележим следното радостно наблюдение: „Вилхелм Майстер бяга от родителския дом", а в „Егмонд" „гражданите на Брюксел защищават своите права и привилегии" само за това, за да „станат хора", а не по някакви други причини (стр. XVII).

Г-н Грюн хвана вече веднаж стареца Гьоте по стъпките на Прудон. На стр. 320 той има щастието да направи това още веднаж!

„Това, което той желаеше, което всички желаем, това е да спасим нашата личност, това е *анархия* в истинското значение на тази дума; по този въпрос Гьоте казва:

Защо тъй много ми се нрави
Анархията на нашия век?
Защото и аз и всеки прави,
Това, що желае като човек"[112] и т. н.

Г-н Грюн е на върха на блаженството: истински „човешката" обществена анархия, възвестена за пръв път от Прудон и възторжено приета от немските „истински социалисти", може да се открие също и у Гьоте. Но този път той не е улучил. Гьоте говори тук за вече съществуващата „анархия на нашия век", от която и той вече „има" полза и съгласно която „всеки прави . . . що желае", т. е. той говори за независимостта в обществените отношения, появила се в резултат на разложението на феодалния и цехов строй, възхода на буржоазията и изгонването на патриархалността от обществения живот на образованите класи. За скъпата на г-н Грюн *бъдеща* анархия — анархията във висшето значение на тази дума — тук не може и дума да става дори по чисто *граматични* съображения. Гьоте изобщо говори тук не за онова, „което е желаел", а за онова, което е намерил готово.

Но тази малка неудача не бива да ни смущава. Затова пък имаме, нали, стихотворението „Собственост".

Аз нямам нищо на света,
Едничка имам мисълта,
Тази рожба на душата,
И всеки златен миг е мой,
Що носи щастие, покой —
Подарък от съдбата.

Ако не е очевидно, че в това стихотворение „съществуващата досега собственост изчезва като дим“ (стр. 320), тогава у г-н Грюн е замлъкнал всеки разум.

Но нека предоставим на тяхната съдба тези дребни странични коментаторски развлечения на г-н Грюн. Техният брой е наистина безкраен и всяко ново носи още повече изненади, отколкото предидущото. Нека по-добре се вгледаме още веднаж в „човека“.

Ние вече чухме, че „човекът обича да живее в ограничена обстановка“. Еснафинът — също.

„Първите произведения на Гьоте носеха *чисто социален“* (т. е. човешки) „характер .. Гьоте ценеше *най-близкото, най-незабележимото, най-уютното“* (стр. 88).

Първото положително нещо, което откриваме в човека, е радостта му от „най-незабележимия, най-уютния“, тихия живот на дребния буржоа.

„Ако намерим в света едно място“ — резюмира г-н Грюн изказванията на Гьоте, — „където да можем спокойно да живеем и да владеем своето имущество, да имаме земя, която да ни храни, и дом, който да ни служи за покрив — нима няма да бъде там нашата родина?“

И г-н Грюн възклицава:

„Нима тези думи не изразяват днес точно нашите стремежи?“ (стр. 32).

„Човекът“ непременно носи редингот à la propriétaire*, като и с това показва своето чистокръвно еснафство.

Както всеки знае, немският бюргер само през младостта си се отдава за миг на мечти за свобода. „Човекът“ се отличава със същото свойство. Г-н Грюн със задоволство отбелязва, че в по-късните си години Гьоте „проклел“ „стремежа към свобода“, който блика още в „Гьоц“, това „произведение на независим и дързък юноша“, и дори цитира in extenso** малодушното отричане на Гьоте (стр. 43). Какво разбира г-н Грюн под свобода, може да се види от това, че той веднага отъждествява свободата, провъзгласена от френската революция, със свободата на швейцарците по време на пътешествията на Гьоте из Швейцария, т. е. съвременната конституционна и де-

* — с маниера на собственик. *Ред.*
** — пространно, напълно. *Ред.*

мократична свобода с господството на патрициата и цеховете в средновековните имперски градове и освен това със старогерманската грубост на алпийските скотовъдски племена. Монтанярите от бернските възвишения дори и по име не се различават от монтанярите от Националния конвент!*

Почтеният бюргер е голям враг на всяко лекомислие и богохулство. „Човекът" — също. Ако Гьоте на разни места се изказва по този въпрос като истински бюргер, то за г-н Грюн и това се отнася към „човешкото съдържание на Гьоте". И за да повярва читателят напълно в това, г-н Грюн не само събира тези бисерни зърна, но и добавя на стр. 62 нещо от ценните откровения на собственото си сърце, например, че „богохулниците . . . са празни кратуни и глупци" и т. н. И това прави чест на неговото сърце като сърце на „човек" и бюргер.

Бюргерът не може да живее без „възлюбен монарх", без скъп баща на родината. И „човекът" също не може. Затова и Гьоте (на стр. 129) имал в лицето на Карл-Август „превъзходен господар". А юначният г-н Грюн и в 1846 г. все още мечтае за „превъзходни господари"!

Бюргерът се интересува от всяко събитие само дотолкова, доколкото то непосредствено засяга частните му отношения.

„Дори събитията на деня стават за Гьоте чужди обекти, които или нарушават неговите *бюргерски удобства*, или ги облагоприятстват; те могат да предизвикат у него естетичен или *човешки* интерес, но в никой случай политически" (стр. 20).

Г-н Грюн „чувствува поради това човешки интерес към всяко нещо" само когато забележи, че то „или нарушава неговите бюргерски удобства, или ги облагоприятствува". Тук г-н Грюн признава с най-голямата възможна прямота, че бюргерското удобство е главното за „човека".

Г-н Грюн посвещава на „Фауст" и на „Вилхелм Майстер" специални глави. Нека най-напред се обърнем към „Фауст".

На стр. 116 научаваме следното:

„Само благодарение на това, че Гьоте е попаднал на следите на тайната на устройството на растенията, той е бил „в състояние да създаде Фауст, своя хуманистичен човек" (положително няма никаква възможност да не срещаме този „човешки човек"). „*Защото* Фауст както . . . така и благодарение на естествознанието се издига на върха на своята собствена природа (!)."

---

* Игра на думи: „montagnards" („монтаняри") значи буквално „жители на планината"; същевременно така са се наричали якобинците — представителите на партията на планината в конвента в периода на френската буржоазна революция в края на XVIII век. *Ред.*

Имахме вече примери за това, как и „хуманистичният човек" — г-н Грюн — „благодарение на естествознанието се издига на върха на своята собствена природа". Вижда се, че такава си му е природата.

По-нататък, на стр. 231, узнаваме, че „животинският скелет и мощите" в първата сцена означават „абстракцията на целия наш живот" и изобщо г-н Грюн има такова отношение към „Фауст", сякаш има пред себе си откровението на свети Иван Богослов. Макрокосмосът означава „Хегеловата философия", която по времето, когато Гьоте е писал тази сцена (1806 г.), още е съществувала може би само в главата на Хегел и в най-добрия случай в ръкописа на „Феноменологията", над която Хегел работел по онова време. Но какво общо има „човешкото съдържание" с хронологията!

Описанието във втората част на „Фауст" на пропадналата Свещена Римска империя се разглежда от г-н Грюн на стр. 240 без по-нататъшни разсъждения като описание на монархията на Людовик XIV; „по този начин" — добавя той — „ние имаме *от само себе си* конституцията и републиката". — „Човекът", разбира се, „има от само себе си" всичко, което другите хора трябва да придобиват с тежък труд.

На стр. 246 г-н Грюн ни открива, че от естественонаучна гледна точка втората част на „Фауст" „стана съвременен канон, тъй както „Божествената комедия" на Данте беше канон на средновековието"! Препоръчваме тази забележка на вниманието на естествоизпитателите, които досега не намираха много нещо за себе си във втората част на „Фауст", и на вниманието на историците, които в проникнатата от духа на гибелините [113] поема на флорентинеца намираха досега нещо съвсем друго, но не и „канон на средновековието"! Изглежда, че г-н Грюн разглежда историята със същите очи, с които — съгласно стр. 49 — Гьоте разглежда своето минало: „В Италия Гьоте гледаше на своето минало *с очите* на Аполон Белведерски, които pour comble de malheur* нямат дори очни ябълки.

Вилхелм Майстер е „комунист", т. е. „в теорията стои на почвата на естетическия възглед (!!)" (стр. 254).

„На нищо не изгражда свойто дело,
А целий свят владее смело"[114] (стр. 257).

Разбира се, той има достатъчно пари, за да владее света, тъй както го владее всеки буржоа, и за него съвсем не е нужно да се затруднява и да се превръща в „комунист, стоящ на почвата на естетичния възглед". — Под крилцето на това „нищо", на което Вил-

---

* — сврьх нещастието. *Ред.*

хелм Майстер изгражда своето дело и което, както се изяснява на стр. 256, се оказва едно доста обширно и съдържателно „нищо“, човек може да се избави от неприятното настроение след пиянство. Г-н Грюн „изсушава до последна капка всички чаши без болезнени последици, без главоболие“. Толкова по-добре за „човека“, който отсега нататък може безнаказано да се отдаде на тихо пиянство. За времето, когато всичко това ще се осъществи, г-н Грюн още сега открива, че стихотворението: „На нищо не изграждам свойто дело“, е истинската гуляйджийска песен на „истинския човек“; „тази песен ще се пее, когато човечеството бъде организирано така, че да стане достойно за нея“. Само че г-н Грюн я е съкратил до три строфи и е зачеркнал всички места, които не подобават за младежта и за „човека“.

Във „Вилхелм Майстер“ Гьоте утвърждава

„идеала на човешкото общество“. „Човекът не е учещо се, а живеещо, работещо и действуващо същество.“ „Вилхелм Майстер е именно този човек.“ „Същността на човека е дейността“ (тази същност е обща на човека и на всяка бълха) (стр. 257, 258, 261).

Най-сетне за „Сродство на душите“. Г-н Грюн още повече морализира този и без това нравоучителен роман, така че започва почти да ни се струва, че той си е поставил за задача да препоръча „Сродство на душите“ като учебно помагало, подходящо за женските гимназии. Г-н Грюн обяснява, че Гьоте

„правеше разлика между любовта и брака, и то такава разлика, че за него любовта беше *търсене на брак,* а бракът — *намерена,* завършена любов“ (стр. 286).

И така излиза, че любовта е *търсене* на „намерената любов“. Това се обяснява по-нататък в смисъл, че след „свободата на младежката любов“ трябва да настъпи брак като „окончателен съюз на любовта“ (стр. 287). Точно по този начин в цивилизованите страни мъдрият баща на семейство позволява най-напред на сина си да се налудува в течение на няколко години, за да му намери след това подходяща жена за „окончателния съюз“. Но докато в цивилизованите страни отдавна са престанали да виждат в този „окончателен съюз“ нещо морално свързващо, а, напротив, мъжът си поддържа любовници, а жената в замяна поставя на мъжа рога, г-н Грюн пак спасява еснафа:

„Ако човек действително е имал свободен избор . . . ако двама души основават своя съюз по взаимна свободна воля“ (за страст, плът и кръв тук и дума не става), „то човек трябва да има възгледа на *развратник,* за да гледа на разкъсването на този съюз като на дреболия, а не на един акт, пълен със страдание и нещастие, както гледа на него Гьоте. Обаче у Гьоте и дума не може да става за разпътство“ (стр. 288).

Това място достатъчно характеризира срамежливата полемика против морала, която си позволява от време на време г-н Грюн. Еснафът е дошъл до убеждението, че на младежите трябва да се позволява известна свобода, още повече че най-развратните млади хора стават по-късно най-образцови съпрузи. Но ако те и след сватбата си позволят известни прегрешения, тогава няма за тях пощада, няма за тях милосърдие, тъй като за това „човек трябва да има възгледа на развратник".

„Възглед на развратник!" „Разпътство!" Ние виждаме пред себе си „човека" толкова действителен, колкото можем да си го представим. Виждаме го как слага ръка на сърцето си и с чувство на радост и гордост се провиква: Не, у мене няма никакво лекомислие, аз съм чист от „разврат и пороци", аз никога умишлено не съм разрушавал щастието на чийто и да било мирен семеен живот, винаги съм си оставал верен и честен и никога не съм пожелавал жената на ближния си, аз не съм „развратник"!

„Човекът" е прав. Той не е създаден за галантни приключения с красиви жени, той никога не е допускал и мисълта за съблазън и нарушаване на съпружеската вярност, той не е „развратник", а е съвестен човек, честен и добродетелен немски еснафин. Той е

„ . . . бакалин добродушен, създание незлобливо
В дюкяна си седи и пуши си лениво.
От своята съпруга изпитва вечен страх.
Във къщи господар всевластен е жената,
А той рога си носи, а той яде пердах.
Но пак напълно е доволен от съдбата".
(Парни: „Goddam"*, песен III.)

Остава ни да направим още само една забележка. Ако в горните редове разглеждахме Гьоте едностранчиво — вината за това носи изключително г-н Грюн. Той никъде не описва величествената страна на Гьоте. Той или бързо отминава всичко онова, където Гьоте действително е велик и гениален, като например „Римските елегии" на „развратника" Гьоте, или излива върху тях нескончаем поток от баналности, с което само доказва, че не знае какво да каже за тях. Затова пък той с рядко за него усърдие издирва всичко филистерско, всичко еснафско, всичко дребнаво, събира го на едно място, преувеличава по всички правила на литературното изкуство и винаги се радва, когато му се представя възможност да подкрепи своята собствена ограниченост с авторитета на един при това още и изопачен Гьоте.

---

* Английско възклицание, което съответствува на нашето: „Проклятие!", „Да бъда проклет!" и пр.; във Франция се употребява като иронично прозвище за англичаните. *Ред.*

Отмъщението на историята към Гьоте за това, че той винаги се е отричал от нея, когато тя се е изправяла лице с лице срещу него, не се състои нито в лаенето на Менцел, нито в ограничената полемика на Бьорне. Не, също както

Титания в страната на феите и чудесата
Неочаквано в обятията на Основата се озова[115],

така и Гьоте неочаквано намира една сутрин г-н Грюн в своите обятия. Апологията от страна на г-н Грюн, горещите благодарности, които той измрънква за всяка филистерски звучаща дума на Гьоте — това е най-жестокото отмъщение, на което оскърбената история можа да обрече най-великия немски поет.

А г-н Грюн „може да склопи очи със съзнанието, че не е посрамил призванието да бъде човек" (стр. 248).

Написано от Ф. Енгелс в края на 1846—началото на 1847 г.

Напечатано в „Deutsche-Brüsseler-Zeitung" бр. 73, 74, 93, 94, 95, 96, 97 и 98 от 12 и 16 септември, 21, 25 и 28 ноември, 2, 5 и 9 декември 1847 г.

Печата се по текста на вестника

Ф. ЕНГЕЛС

КОНГРЕСЪТ НА ИКОНОМИСТИТЕ

Както е известно, тук има няколко адвокати, чиновници, лекари, рентиери, търговци и т. н., които под фирмата на една Асоциация за защита на свободата на търговията (подобна на парижката) взаимно се обучават по елементарните понятия на политическата икономия. През последните три дни на изтеклата седмица тези господа бяха на върха на блаженството. Те провеждаха своя велик конгрес на най-великите икономисти от всички страни, те изпитваха неизразима наслада, понеже слушаха икономическите истини вече не от устата на някой си г-н Жул Бартелс, Леарди де Болио, Фадер или Федер* или от някоя неизвестна знаменитост, а от устата на самите стълбове на науката. Те бяха щастливи, те бяха във възторг, те плуваха в блаженство, те бяха на седмото небе.

Но самите стълбове на науката бяха много по-малко щастливи. Те очакваха, че борбата ще бъде лека, а тя се оказа за тях твърде сурова; те си въобразяваха, че ще дойдат, ще видят и ще победят, а се оказа, че одържаха победа само при гласуването, докато в дискусията те още на втория ден бяха основно разбити, а на третия ден само с помощта на интриги избягнаха ново, още по-решително поражение. И ако тяхната плуваща в блаженство публика не забелязваше всичко това, то самите те трябваше болезнено да го почувствуват.

Ние присъствувахме на конгреса. Ние и по-рано не чувствувахме особено уважение към тези стълбове на науката, чиято ученост се състои главно в това, че те с най-голяма невъзмутимост постоянно

---

* Игра на думи: Fader — от думата „fade“ („блудкав“, „вулгарен“); Faider — името на един участник на конгреса на икономистите. *Ред.*

си противоречат един на друг и на самите себе си. Трябва обаче да признаем, че след този конгрес у нас изчезна и последният остатък от уважението, което евентуално бихме могли още да изпитваме към тези хора, чиито писмени и устни изказвания ни бяха по-рано малко известни. Признаваме, че бяхме поразени от всички ония плоскости и глупости, от всички ония известни на целия свят тривиалности, които трябваше да чуем. Признаваме, че не очаквахме, че у тези хора на науката не ще се намери нещо по-добро от тези азбучни истини на политическата икономия, които са може би нови за 7—8-годишни деца, но които би трябвало да бъдат все пак известни на възрастните хора, особено на членовете на една Асоциация за защита на свободата на търговията. Но тези господа по-добре от нас са познавали своите слушатели.

Най-добре се държаха на конгреса англичаните. Те бяха най-заинтересованите хора по този въпрос; те вземат присърце отварянето на континенталните пазари; въпросът за свободата на търговията е за тях въпрос от жизнено значение. Това те показаха достатъчно ясно: те, които иначе никога не говорят на друг език освен на своя английски, благоволиха в интерес на своята любима free-trade* да говорят на френски език. Това ясно показва колко силно този въпрос засяга тяхната кесия. Французите говореха като абстрактни идеолози и учени фантазьори. Те нито веднаж не блеснаха нито с френско остроумие, нито с оригиналност на мисълта. Но те говореха поне на хубав френски език, а в Брюксел такъв рядко може да се чуе. — Холандците бяха скучни и назидателни. Датчанинът г-н Давид говореше така, че беше съвсем невъзможно да бъде разбран. Белгийците играеха по-скоро ролята на пасивни слушатели или в най-добрия случай се издигаха до равнището на своята национална промишленост, която се е специализирала по имитациите. И най-сетне немците — като изключим Веерт, който по-скоро говореше като англичанин, отколкото като немец — образуваха partie honteuse** на целия конгрес. Те щяха в това отношение да получат палмата на първенството, ако в края на краищата един белгиец не беше им я отнел за своята нация.

Ден първи. Обща дискусия. Тя беше открита от белгийците в лицето на г-н Федер; цялата му реч, начинът му да се държи и да говори, бяха една демонстрация на оная подчертана франтовщина, която с такова отвратително високомерие се шири по улиците и площадите на Брюксел. Г-н Федер започна с празни фрази и едва достигна до най-елементарните азбучни истини на политическата ико-

* — свобода на търговията. *Ред.*
** — позорното петно. *Ред.*

номия. Нямаме намерение да губим за него толкова време, колкото той ни отне със своето безкрайно и безвкусно бръщолевене.

На трибуната се изкачи г-н Воловски, професор и пр. от Париж. Един самодоволен и повърхностен фразьор, един пофренчен полски евреин, който е успял да съедини в себе си лошите качества и на трите нации, без да възприеме нито една от техните положителни черти. Със своята предварително съставена, изпълнена с неочаквани софизми реч г-н Воловски предизвика огромен ентусиазъм. Но за съжаление тази реч не беше негово собствено произведение; тя беше компилирана от „Икономическите софизми" на г-н Фредерик Бастиа[116]. Това, разбира се, не знаеше брюкселската публика, която бурно го аплодираше. — Г-н Воловски изказа съжаление, че негов опонент ще бъде един *немски* протекционист и че по този начин френските протекционисти изпущат инициативата от своите ръце. За това той беше наказан. В заключителната част на своята реч г-н Воловски изглеждаше във висша степен комично. Той се разприказва за трудещите се класи, на които обещаваше златни планини от свободата на търговията и от името на които с лицемерна ярост се нахвърли срещу протекционистите. Да — крещеше той, като се стараеше да достигне патетичен фалцет, — да, тези протекционисти, „тези хора, които тук, в сърцето" (при това се удряше по кръглия корем) „нямат нито капка съчувствие към трудещите се класи" — тези протекционисти ни пречат да осъществим нашите заветни мечти и да помогнем на работниците да се измъкнат от мизерията! Но уви, неговият гняв беше твърде лицемерен, за да произведе някакво впечатление на малцината присъствуващи в галерията работници.

Г-н Ритингхаузен от Кьолн, представителят на германското отечество, прочете едно безкрайно скучно изложение в защита на покровителствената система. Той говорѝ като истински немец. С найплачевен израз на лицето той описа лошото положение на Германия, безсилието на нейната промишленост и буквално молеше англичаните да позволят все пак на Германия да се защищава срещу тяхната превъзхождаща конкуренция. Как можете, уважаеми господа — казваше той, — да искате да въведем у нас свобода на търговията, да искате свободно да се конкурираме с всички нации, когато у нас едва ли не навсякъде и до днес са се запазили цеховете, когато и *самите* ние съвсем не можем да се конкурираме *помежду* си свободно?

На г-н Ритингхаузен отговори г-н Бланки, професор, депутат и прогресивен консерватор от Париж, автор на едно мизерно съчинение по историята на политическата икономия[117] и на други лоши трудове, главен стълб на така наречената „френска школа" в политическата икономия. Един добре охранен, твърде стегнат човек, с израз на лицето, представляващ отвратителна смесица от престорена

строгост, лицемерно угодничество и филантропия. Кавалер на Почетния легион, cela va sans dire*. Г-н Бланки говореше извънредно живо, но в речта му имаше извънредно малко жива мисъл и това трябваше, разбира се, да импонира на брюкселските привърженици на свободата на търговията. Впрочем, казаното от него беше десет пъти по-незначително от онова, което той беше писал по-рано. Ние няма повече да се задържаме на неговите фрази.

След него говори д-р Боуринг, член на радикалната група в парламента, наследник на мъдростта на Бентам и пазител на неговия скелет[118]. Самият той е нещо като бентамовски скелет. Виждаше се, че изборите бяха вече минали; г-н Боуринг не считаше вече за нужно да прави отстъпки на народа и говореше като истински буржоа. Той говореше свободно и правилно на френски, със силен английски акцент, като подкрепяше ефекта на своите думи с най-енергичните и забавни жестикулации, които някога сме имали случая да видим. Г-н Боуринг, който беше представител на най-користната английска буржоазия, заяви, че било настъпило най-сетне времето да захвърлим настрана егоизма и да започнем да свързваме собственото си благополучие с благополучието на нашите ближни. Беше, разбира се, цитирана старата икономическа „истина“, а именно, че с един милионер могат да бъдат сключени повече сделки и следователно могат да бъдат спечелени от него повече пари, отколкото от някой притежател на някакви си хиляда талера. — В заключение последва възторжен химн на пратеника на небето, т. е. на контрабандиста.

След него говори г-н Дюшато, председател на валенсиенската Асоциация за поощрение на националния труд, който, в отговор на предизвикателството на Воловски, защищаваше френската покровителствена система. Той твърде спокойно и твърде ясно повтори общоизвестните положения на протекционистите, като напълно правилно смяташе, че те са достатъчни, за да развалят в течение на целия конгрес настроението на господа фритредерите. Той беше безусловно най-добрият оратор на деня.

Г-н Юарт, член на парламента, му отговори на почти неразбираем френски език, като повтаряше най-плоските и изтъркани фрази на Лигата против житните закони[119], които в Англия отдавна са добре известни едва ли не на всеки уличен хлапак.

Само за да спазим реда, трябва да споменем и г-н Кампан, представителя на дружеството за свобода на търговията в Бордо. Всичко, което той каза, е толкова нищожно, че не запомнихме нито една дума.

* — това се разбира от само себе си. *Ред.*

Полковник Томпсън, член на парламента, сведе целия въпрос до следния прост случай: в един град файтонджиите вземали по $1^1/_2$ франка за едно превозване. Въвежда се омнибус, който взема за същото превозване 1 франк. Файтонджиите ще кажат, че при всяко превозване търговският оборот се намалява с $^1/_2$ франк. Но дали е така? Какво става с този $^1/_2$ франк? Ами че пътникът ще си купи с него нещо друго — баничка, сладкиш, и т. н. Значи този $^1/_2$ франк все пак ще попадне в търговския оборот, а освен това потребителят ще има по-голяма полза. Така стои въпросът с протекционистите, които вземат под своя закрила файтонджиите, и с фритредерите, които се стремят да въведат омнибуса. Добрият полковник Томпсън забравя само това, че конкуренцията твърде скоро ще сведе до нула тази печалба на потребителя и ще му отнеме при друг случай точно толкова, колкото той печели в дадения случай.

Като последен говорѝ г-н Дюнуайе, държавен съветник от Париж, автор на многобройни произведения, в това число и на книгата „За свободата на труда"[120], в която обвинява работниците в крайно неумерено раждане на деца. Той говореше с резкия тон на държавен съветник и при това не каза нищо съществено. Г-н Дюнуайе е тлъст и шкембест мъж с плешива глава и зачервено лице, издадено напред като на куче; очевидно, той не търпи никакви противоречия, но далеч не е така страшен, както му се иска да бъде. За неговите евтини нападки срещу пролетариата г-н Бланки се беше изразил така: „Г-н Дюнуайе казва на народите същите сурови истини, които Волтер и Русо казваха през миналия век на монарсите."

С това общата дискусия беше приключена. Относно разискванията по отделните въпроси в течение на втория и третия дни ще докладваме в следващия брой[121].

Написано от Ф. Енгелс между 19 и 22 септември 1847 г.

Напечатано в „Deutsche-Brüsseler-Zeitung", бр. 76 от 23 септември 1847 г.

Печата се по текста на вестника

К. МАРКС

ПРОТЕКЦИОНИСТИТЕ, ФРИТРЕДЕРИТЕ И РАБОТНИЧЕСКАТА КЛАСА[122]

Протекционистите никога не са защищавали дребната промишленост, истинския ръчен труд. Нима в Германия д-р Лист и неговата школа са искали някога покровителствени мита за дребната ленена промишленост, за ръчното тъкачно производство, за занаятите? Не, когато те молеха за покровителствени мита, те правеха това само за да изместят с помощта на машините ръчния труд, за да заменят патриархалното производство със съвременно. С една дума, те искат да разширят господството на буржоазията и особено господството на едрите промишлени капиталисти. Те отидоха толкова далеч, че обявиха упадъка и гибелта на дребната промишленост, на дребната буржоазия, на дребното земеделие, на дребните селяни за печално, но неизбежно явление, необходимо за промишленото развитие на Германия.

Освен школата на д-р Лист в Германия — тази страна на школите — съществува и друга школа, която иска не просто покровителствена, а истинска забранителна система. Ръководителят на тази школа г-н фон Гюлих написа един премного учен труд по историята на промишлеността и търговията[123], който е преведен и на френски език. Г-н фон Гюлих е искрен филантроп, той сериозно е загрижен за охраната на ръчния труд, на националния труд. Прекрасно! И какво направи той? Той започна с опровергаване на д-р Лист, доказа, че в системата на Лист благосъстоянието на работническата класа е само лъжлива илюзия, само празна, надута фраза, и след това направи от своя страна следните предложения:

1. Да се забрани вносът на чуждестранни промишлени изделия.

2. Да се обложат с много високи вносни мита внасяните от чужбина суровини, като например памука, коприната и т. н., за да се защити националната вълнена и ленена промишленост.

3. Да се предприемат същите мерки и по отношение на колониалните стоки, за да могат местните продукти да изместят от пазара захарта, кафето, индигото, кърмъза, скъпия дървен материал и т. н.

4. Да се обложат с високи данъци местните машини, за да бъде защитен ръчният труд от машините.

Вижда се, че г-н фон Гюлих спада към ония хора, които приемат тази система с всичките нейни изводи. Но към какво води това? Към създаване на пречки не само на вноса на чуждестранни промишлени изделия, но и на развитието на националната промишленост.

Г-н Лист и г-н фон Гюлих представляват двете крайности, между които се колебае тази система. Когато се стреми да покровителствува прогреса на промишлеността, тя направо жертвува ръчния труд, труда изобщо; а когато се стреми да покровителствува ръчния труд, тя жертвува промишления прогрес.

Нека се върнем към протекционистите в собствения смисъл, които не споделят илюзиите на г-н фон Гюлих.

Ако говореха на понятен и откровен език с работническата класа — те би следвало да резюмират своите филантропични възгледи в следните думи: по-добре е да бъдете експлоатирани от свои съотечественици, отколкото от чужденци.

Предполагам, че работническата класа никога няма да се задоволи с едно такова разрешение на въпроса, което — това трябва да признаем — е твърде патриотично, но все пак носи малко аскетичен и спиритуалистичен характер за хора, чието единствено занятие е да произвеждат ценности, материални блага.

Но протекционистите ще кажат: „В края на краищата ние запазваме поне обществото в неговото сегашно състояние. Тъй или иначе ние осигуряваме на работника неговата работа и не допускаме той да бъде изхвърлен на улицата в резултат на чуждестранната конкуренция." Нямам намерение да оспорвам това твърдение и го приемам. И така, запазването, консервирането на сегашното положение е най-благоприятният резултат, който протекционистите могат в най-добрия случай да постигнат. Прекрасно, но за работническата класа въпросът се касае не до запазване на съществуващото положение, а до това — да бъде превърнато то в нещо съвсем противоположно.

За протекционистите остава още една, последна отворена вратичка: те казват, че тяхната система съвсем не претендира да служи като средство за социална реформа, но все пак трябва да се започне със социални реформи вътре в страната, преди да се пристъпи към икономически реформи в областта на отношенията с другите страни. Системата на протекционизма беше в началото реакционна,

след това консервативна, а на края става консервативно-прогресивна. Макар на пръв поглед тази теория да изглежда като нещо твърде съблазнително, практично и рационално, достатъчно ясно се забелязва криещото се в нея противоречие. Поразително противоречие! Системата на протекционизма въоръжава капитала на една страна за борба с капитала на другите страни, тя му дава сили за борба с чуждия капитал и в същото време привържениците на тази система си въобразяват, че със същите средства могат да направят същия капитал слаб и отстъпчив по отношение на работническата класа. В края на краищата това означава да се надяваш на човеколюбието на капитала, като че ли капиталът като такъв може да бъде човеколюбив. Но общо взето социалните реформи никога не могат да бъдат реализирани чрез слабостта на силните; те трябва да бъдат и ще бъдат реализирани чрез силата на слабите.

Впрочем няма нужда да се спираме на това. От момента, когато протекционистите признаха, че социалните реформи не са съставна част на тяхната система, че те не произтичат от нея, а представляват отделен въпрос — от този момент те вече се отдалечиха от социалния въпрос. Ето защо аз оставям протекционистите и преминавам към въпроса за влиянието на свободата на търговията върху положението на работническата класа.

Написано от К. Маркс през втората половина на септември 1847 г.

Напечатано в отделно издание: „Zwei Reden über die Freihandels-und Schutzzollfrage von Karl Marx, Hamm, 1848

Печата се по текста на изданието от 1848 г.

Ф. ЕНГЕЛС

БРЮКСЕЛСКИЯТ КОНГРЕС ПО ВЪПРОСА ЗА СВОБОДАТА НА ТЪРГОВИЯТА

На 16, 17 и 18 септември се състоя тук (в Брюксел) конгрес на икономисти, индустриалци, търговци и пр., който обсъждаше въпроса за свободата на търговията. Присъствуваха около сто и петдесет представители на различни нации. От английските фритредери присъствуваха: членовете на парламента д-р Боуринг, полковник Томпсън, г-н Юарт и г-н Браун, редакторът на списанието „Economist"[124] Джемс Уилсон и други; от Франция пристигнаха: г-н Воловски, професор по право; г-н Бланки, депутат, професор по политическа икономия, автор на трудове по историята на тази наука и на други съчинения; г-н Орас Сей, син на знаменития икономист; г-н Ш. Дюнуайе, член на кралския съвет, автор на редица книги по въпроси на политиката и политическата икономия, и други. От Германия нямаше нито един фритредер, но Холандия, Дания, Италия и др. бяха изпратили свои представители. От Мадрид възнамерявал да дойде сеньор Рамон де Ла Сагра, но той пристигна твърде късно. За присъствието на целия състав на белгийските фритредери няма защо да говорим, то се подразбира от само себе си.

И така, цветът на научния свят се беше събрал, за да обсъди важния въпрос — ще облагодетелствува ли свободата на търговията цялото човечество? Вие навярно предполагате, че разискванията, станали на едно такова блестящо събрание, разискванията между икономическите светила от първа величина е трябвало да бъдат във висша степен интересни. Вие навярно предполагате, че хора като д-р Боуринг, полковник Томпсън, Бланки и Дюнуайе е трябвало да произнесат изключително блестящи речи, да приведат изключително убедителни доводи, да представят всички въпроси в съвсем нова и необикновена светлина. Уви, уважаеми господине!

Ако бяхте присъствували тук, Вие бихте били горчиво разочаровани. Не би изтекъл и един час, за да изчезнат Вашите прекрасни надежди и измамни илюзии. Аз съм присъствувал на безкрайно много публични събрания и дискусии. През време на моето пребиваване в Англия имах стотици пъти случая да слушам как привържениците на Лигата против житните закони изливаха потоци от своите аргументи, но никога — в това мога да Ви уверя, — никога не съм слушал такива скучни, отегчителни, вулгарни безсмислици, поднасяни с такова прекомерно самомнение. Никога още не съм бил разочарован толкова много. Онова, което ставаше на конгреса, не заслужаваше названието обсъждане — то беше просто кръчмарско бръщолевене. Великите светила на науката нито веднаж не се осмелиха да се задълбочат в областта на политическата икономия в строгия смисъл на тази дума. Няма да започна да Ви преразказвам всички ония изтъркани фрази, които се произнасяха в течение на първите два дни. Прочетете два-три броя на „League“ или на „Manchester Guardian“[125] и Вие ще намерите там всичко, което беше казано през тези два дни с изключение може би на няколко на вид убедителни изречения на г-н Воловски, които той впрочем е откраднал от брошурата на г-н Бастиа (главатаря на френските фритредери) „Икономически софизми“. Фритредерите не очакваха да срещнат противодействие откъдето и да било освен от страна на г-н Ритингхаузен, немски протекционист, общо взето безцветна личност. Но неочаквано думата взе г-н Дюшато, френски индустриалец и протекционист, който се изказа в защита на собствената си кесия, точно както г-н Юарт и г-н Браун се изказваха в защита на своята; той така яростно им опонираше, че на втория ден на разискванията мнозина делегати, дори и от лагера на фритредерите, се признаха за победени в спора. Но те се реваншираха при гласуването — резолюцията биде, разбира се, приета почти единодушно.

На третия ден се обсъждаше въпросът, който интересува Вашите читатели, а именно: „Ще бъде ли полезно за работническата класа повсеместното въвеждане на свобода на търговията?“. Положителният отговор на този въпрос беше обоснован от г-н Браун, фритредер от Южен Ленкшайр, който произнесе дълга реч на английски език; той и г-н Уилсон бяха единствените оратори, които говориха на този език; всички останали говориха на френски: д-р Боуринг — отлично, полковник Томпсън — сносно, г-н Юарт — ужасно. И така, г-н Браун с меланхоличен тон, напомняйки твърде много английски пастор, повтори част от старите проповеди на Лигата против житните закони.

След него взе думата г-н *Веерт* от Рейнска Прусия. Този господин Ви е вероятно познат — млад търговски агент, чиито стихове

са добре известни и се четат с голяма любов в цяла Германия; понеже е живял няколко години в Иоркшайр, той със собствените си очи е виждал какво е положението на работния народ. Там той е спечелил измежду работниците много приятели, на които ще бъде приятно да узнаят, че той не ги е забравил. Тъй като за Вашите читатели неговата реч представлява най-голям интерес от всичко, което се каза на конгреса, аз ще я предам по-подробно. Той каза следното:

„Господа! Вие обсъждате въпроса за влиянието на свободата на търговията върху положението на работническата класа. Вие заявявате, че се отнасяте към тази класа с възможното най-дълбоко съчувствие. Това ме много радва, но аз все пак съм учуден, че не виждам между вас представители на работническата класа! Богатите класи на Франция са представени тук от един пер, богатите класи на Англия — от няколко членове на парламента, богатите класи на Белгия — от един бивш министър, и дори богатите класи на Германия са представени от почтения господин, който ни нарисува твърде достоверна картина на положението на тази страна. Но къде са, питам ви аз, представителите на работниците? Тях аз не виждам; и затова, разрешете ми, господа, да поема защитата на интересите на работниците. Аз си позволявам да се обърна към вас от името на работниците и преди всичко от името на ония пет милиона английски работници, сред които аз прекарах няколко от най-приятните години на моя живот и които познавам и обичам. (Аплодисменти.) Господа, работниците наистина имат нужда от отзивчиво отношение към тях. Досега с тях се държаха не като с хора, а като с товарни животни, дори като със стока, като с машина; английските индустриалци толкова добре са свикнали с това, че те никога няма да кажат: „У нас са заети толкова и толкова работници", а ще кажат: „толкова и толкова работни ръце". Следвайки този принцип, богатите класи без ни най-малко угризение на съвестта се ползуват от услугите на работниците, докато имат нужда от тях, а след това, когато не могат вече да изсмукват печалби от тях, те ги изхвърлят на улицата. Така че положението на тези парии на съвременното общество е толкова лошо, че по-лошо не може да бъде. Надникнете където искате: по бреговете на Рона, в мръсните и зловонни улички на Манчестер, Лидс и Бирмингам, по хълмовете на Саксония и Силезия или по равнините на Вестфалия — навсякъде ще видите същите бледни от изтощение лица, същата безизходна печал в очите на хората, които напразно се стремят да получат своите права и подобаващото им място в цивилизованото общество. (Силно вълнение в залата.)"

След това г-н Веерт заяви, че по негово мнение покровителствената система фактически ни най-малко не покровителствува работниците, но че и свободата на търговията — той каза това на работниците открито и откровено, макар че сам е привърженик на свободата на търговията — също ни най-малко не ще измени тяхното бедствено положение. Той съвсем не споделя илюзиите на фритредерите относно уж благотворните за работническата класа последици от въвеждането на тяхната система. Напротив, свободата на търговията, пълното осъществяване на принципите на свободната конкуренция, в резултат на което капиталистите с още по-голяма алчност ще започнат да се конкурират помежду си, ще трябва да породят и

между работниците по-остра конкурентна борба. Пълната свобода на конкуренцията неизбежно ще даде огромен тласък към изнамерване на нови машини, които всеки ден ще изместват още повече работници, отколкото изместват сега. Тази свобода на конкуренцията всячески ще способствува за развитието на производството, но именно поради това тя в същата степен ще способствува и за свръхпроизводството, за препълването на пазарите и за сътресенията в търговията. Фритредерите твърдят, че с въвеждането на системата на свобода на търговията тези ужасни сътресения ще се прекратят; но в действителност става тъкмо обратното — те зачестяват и се засилват повече, отколкото когато и да било. Възможно е и дори няма съмнение, че поевтиняването на хранителните продукти ще принесе в началото полза на работниците, че с намаляването на производствените разходи ще се повиши потреблението и търсенето на работната сила, но това предимство скоро ще се превърне в бедствие, конкуренцията между самите работници скоро ще ги смъкне на предишното равнище на нищета и глад. След като приведе тези, както и други доводи (както изглежда, те бяха за събралите се нещо съвсем ново, защото бяха изслушани с огромно внимание, макар че кореспондентът на „Times“ благоволи да ги отмине само с една безсрамна, но твърде многозначителна иронична забележка, наричайки ги „чартистки баналности“), г-н *Веерт* завърши речта си по следния начин:

„И не мислете, господа, че тези възгледи представляват само моето лично мнение; към такива възгледи се придържат също и английските работници — класата, която обичам и уважавам заради нейния ум и енергия. (Аплодисменти, възглас: „това е от вежливост“.) За доказателство ще приведа няколко факта. В течение на цели шест години присъствуващите тук господа от Лигата против житните закони напразно се стараеха да получат подкрепата на работниците. Работниците никога не забравяха, че капиталистите са техните истински врагове. Те помнеха вълненията, предизвикани от Лигата през 1842 г.[126], и съпротивата, която капиталистите оказаха на закона за десетчасовия работен ден. Едва в края на 1845 г. чартистите, *най-добрата част* от работническата класа, сключиха краткотраен съюз с Лигата, за да сломят техния общ враг — земевладелската аристокрация. Но това продължи твърде кратко време и работниците не позволиха да бъдат измамени с фалшивите обещания на Кобден, Брайт и К° и не се задоволяваха с надеждата, че ще се осъществят техните фрази за евтин хляб, висока работна заплата и изобилна работа. Не, те нито за минута не преставаха да разчитат само на собствените си сили и да създават отделна партия, ръководена от техни собствени вождове — неуморимия Дънкомб и Фъргес О'Конор, който въпреки всички клеветнически нападки против него“ (тук г-н Веерт погледна към д-р Боуринг, който направи едно бързо конвулсивно движение), „който въпреки всички клеветнически нападки след няколко седмици ще заеме място наред с вас в камарата на общините. И така, от името на тези милиони, които не вярват, че свободата на търговията ще направи за тях чудеса, аз ви призовавам да търсите други средства за действително облекчаване на тяхното положение. Господа! Аз се обръщам към вас във

ваш собствен интерес. Вие няма защо вече да се страхувате от императора на целокупна Русия; вас не ви застрашават нашествия на казаците; но ако не вземете предпазни мерки, вие ще бъдете застрашени от нашествието на вашите собствени работници, а те са за вас по-страшни от всички казаци на света. Господа! Работниците не искат повече да слушат вашите красиви думи, те очакват от вас дела. И вие няма защо да се учудвате на това. Работниците прекрасно помнят, че през 1830 и 1831 г., когато те в Лондон извоюваха за вас закона за реформата, когато се сражаваха за вас по улиците на Париж и Брюксел, вие им се подмазвахте, стискахте им ръцете и ги обсипвахте с похвали; но след няколко години, когато поискаха хляб, те бяха посрещнати с щикове и картеч. (Възгласи: „О! Не, не!", „Да, да! Бюзансе, Лион!"[127]). Затова повтарям: осъществявайте вашата свобода на търговията, нека бъде така; но в същото време помислете и за други мерки — мерки в полза на работническата класа, иначе жестоко ще се разкаете. (Гръмки аплодисменти.)"

Веднага след речта на г-н Веерт д-р *Боуринг* взе думата, за да му отговори.

„Господа" — каза той, — „трябва да ви съобщя, че многоуважаваният делегат, който току-що говори, не е избиран от английските работници в качеството на техен представител за този конгрес. Напротив, за тази цел английският народ обикновено счита нас за свои пълномощници и затова ние претендираме да бъдем неговите истински представители."

След това той се опита да обрисува благотворното влияние на свободата на търговията, като доказваше това чрез нарастването на вноса на хранителни продукти в Англия след въвеждането на новата тарифа през миналата година. Толкова и толкова яйца, толкова и толкова центнера масло, сирене, шунка, бекон, толкова и толкова глави добитък и т. н. и т. н.; кой е могъл да изяде всичко това, ако не английските работници? Обаче Боуринг съвсем забрави да ни съобщи с колко се е намалило в Англия производството на същите тези продукти от момента на допускането на чуждестранната конкуренция. Той прие като аксиома, че нарастването на импорта безусловно доказва нарастване на потреблението. Той нито веднаж не каза откъде работниците от Манчестер, Брадфорд и Лидс, които сега скитат по улиците и напразно търсят работа — откъде тези хора са можели да вземат пари, за да заплатят това предполагаемо нарастване на потреблението и благата, получени от свободата на търговията, защото ние никога не сме чували да са получили даром от господарите яйца, масло, сирене, шунка и месо за това, че седят със скръстени ръце. Той нито с дума не спомена за сегашния застой в промишлеността и търговията, който се описва от всички вестници като наистина безпримерен. Той сякаш не знаеше, че всички предсказания на фритредерите се оказваха пряко противоположни на действителността след провеждането на техните мероприятия в живота. Той не изказа ни най-малко съчувствие към страданията на работническата класа, а, напротив, изобрази тях-

ното сегашно нерадостно положение като най-безоблачен, щастлив и осигурен живот, какъвто изобщо може да се пожелае.

Нека сега английските работници сами решат кого от двамата считат за свой представител. Изказаха се още голям брой оратори, които говореха за най-разнообразни неща, но не и на въпроса, който беше поставен на обсъждане. Г-н Мак-Адам, член на парламента от Белфаст (?), приказва безкрайно дълго за преденето на лена в Ирландия и едва не удави в статистика присъствуващите. Г-н Акерсдейк, холандски професор, говори за стара Холандия, за млада Холандия, за Лиежкия университет, за Уолпол и де Вите. Г-н Ван-де-Кастел говори за Франция, Белгия и правителството. Г-н Асгер от Берлин — за немския патриотизъм и за някакво ново изделие, което той наричаше духовна продукция. Г-н ден Текс, холандец, бръщолевеше бог знае за какво. Най-сетне, когато беше вече наполовина потънало в сън, събранието беше разбудено от г-н Воловски, който се върна на първоначалната тема и отговори на г-н Веерт. Неговата реч, както и речите на всички останали французи, показа колко силно френските капиталисти се боят, че могат да се изпълнят предсказанията на г-н Веерт; те говорят за страданията на работническата класа с такова притворно съчувствие, с така добре инсценирана скръб и със сълзи в гласа, че човек би взел всичко това за чиста монета, ако на това не противоречаха толкова поразително техните закръглени фигури, печатът на лицемерие, ясно изразен върху техните лица, мизерната помощ, която предлагат, и, най-сетне, биещият на очи рязък контраст между техните думи и техните постъпки. И трябва да кажем, че те не успяха да излъжат нито един работник. Взелият след това думата херцог д'Аркур, пер на Франция, също започна да пледира да бъде признато на присъствуващите тук френски капиталисти, депутати и пр. правото да се наричат представители на френските работници. Те ги представляват точно така, както д-р Боуринг представлява английските чартисти. След него говори г-н Джемс Уилсон, който по най-безсрамен начин повтори изтърканите доводи на Лигата против житните закони, като със своя тон на филаделфийски квакер приспиваше слушателите.

От всичко това можете да видите колко приятни бяха тези разисквания. Д-р Маркс от Брюксел, когото познавате като най-талантлив представител на немската демокрация, също поиска думата. Той беше подготвил своята реч и ако тя беше произнесена, присъствуващите на конгреса „благородни господа" щяха да бъдат лишени от възможността да поставят на гласуване обсъждания въпрос. Но речта на г-н Веерт против тях ги изплаши. Те решиха да не дават думата на хора, в чиято правоверност не бяха достатъчно уверени. Ето защо г-дата Воловски, Уилсон и компания говориха по-

дълго от установеното време и към четири часа в списъка на ораторите останаха още шест или седем души, но председателят неочаквано прекрати разискванията и цялото това сборище от шутове, простаци и подлеци, наречено конгрес на икономистите, с мнозинство на гласовете срещу един (принадлежащ на споменатия по-горе жалък немски простак-протекционист) — демократите изобщо не участвуваха в гласуването — реши, че свободата на търговията е във висша степен полезна за работниците и ще ги избави от всички нужди и лишения.

Тъй като речта на г-н Маркс, макар и да не беше произнесена, съдържа най-доброто и най-блестящото — което изобщо можем да си представим — опровержение на тази безсрамна лъжа и тъй като съдържанието на тази реч е все още нещо съвсем ново за Англия — макар по този въпрос да са написани стотици страници pro и contra*, — аз прилагам няколко извадки от нея.

РЕЧ НА Д-Р МАРКС ВЪРХУ ПРОТЕКЦИОНИЗМА, СВОБОДАТА НА ТЪРГОВИЯТА И РАБОТНИЧЕСКАТА КЛАСА

Съществуват две секти протекционисти. Първата от тях, представена в Германия от д-р Лист, никога не си е поставяла за задача защитата на ръчния труд; напротив, тя иска покровителствени мита с цел да бъде изместен ръчният труд от машините, да бъде заменено патриархалното производство със съвременно. Тя винаги се е стремила да осигури господството на класата на богаташите (буржоазията) и особено господството на едрите промишлени капиталисти. Тя открито обяви гибелта на дребните индустриалци, дребните търговци и дребните селяни за прискърбно, но заедно с това и съвсем неизбежно явление. Втората школа на протекционистите искаше не просто покровителствена система, а система на абсолютна забрана. Тя предлагаше да бъде защитен ръчният труд както от нахлуването на машините, така и от чуждестранната конкуренция. Тя предлагаше да бъдат защитени чрез високи мита освен отечествената промишленост още и отечественото земеделие и отечественото производство на суровини. И докъде достигна тази школа? До забрана не само на вноса на чуждестранни промишлени изделия, но и на развитието на отечествената промишленост. Така че цялата покровителствена система неизбежно се натъкваше на следната дилема. Или тя покровителствува прогреса на отечествената промишленост и тогава принася в жертва ръчния труд, или покровителствува ръчния труд и тогава принася в жертва отечествената промишленост.

* — за и против. *Ред.*

Протекционистите, принадлежащи към първата секта, т. е. ония, които считаха за непреодолимо развитието на машинното производство, на разделението на труда и на конкуренцията, казваха на работническата класа: „Във всеки случай, щом трябва да бъдете подложени на експлоатация, то по-добре е да ви експлоатират ваши съотечественици, отколкото чужденци.“ Ще търпи ли работническата класа вечно това положение? Не вярвам. Ония, които произвеждат за богатите всички ценности и материални блага, няма да се задоволят с това жалко утешение. Срещу материалното производство те ще поискат в замяна по-добро материално задоволяване. Но протекционистите казват: „В края на краищата ние запазваме обществото в неговото днешно състояние. Тъй или иначе, но ние осигуряваме на работника необходимата му работа. Ние се грижим да не бъде той изхвърлен на улицата в резултат на чуждата конкуренция.“ Да приемем, че е така. Значи протекционистите в най-добрия случай открито признават, че не са способни на нищо повече освен да запазят status quo-то*. Но ето че работническата класа се стреми не към запазване на сегашното положение, а към неговото изменение в нещо по-добро. На протекциониста остава още един, последен изход. Той ще каже, че съвсем не е против социалните реформи вътре в страната, но че първото условие за успешно провеждане на тези реформи е предотвратяването на всяка дезорганизация, която може да бъде предизвикана от чуждестранната конкуренция. „Моята система — казва той — не е система на социални реформи, но ако трябва да преобразуваме обществото, не е ли по-добре да започнем с нашата собствена страна и чак след това да говорим за реформа на нашите отношения с другите страни?“ Това, разбира се, звучи твърде убедително, но зад благовидната външност се крие поразително противоречие. Системата на протекционизма въоръжава капитала на една страна за борба с капитала на другите страни, тя му дава сили за борба с чуждия капитал и в същото време привържениците на тази система уверяват, че този капитал, който по този начин е въоръжен и засилен, ставал мек, слаб и отстъпчив, когато противостои на труда. Та това значи да се надяваш на човеколюбие на капитала, като че ли капиталът като такъв може да бъде човеколюбив. Но социалните реформи никога не са се осъществявали благодарение на слабостта на силните, а винаги благодарение на силата на слабите. Впрочем няма нужда да се спираме на това. От момента, когато протекционистите признаха, че социалните реформи не произтичат по необходимост от тяхната система и не са нейна съставна част, а представляват съвсем отделен въпрос — от този

* — съществуващото положение, съществуващия ред. *Ред.*

момент те вече се отдалечиха от обсъждания от нас въпрос. Ето защо ние можем да ги оставим и да преминем към разглеждане на въпроса за влиянието на свободата на търговията върху положението на работническата класа. Проблемата за влиянието на пълното освобождаване на търговията от всякакви окови върху положението на работническата класа може да бъде разрешена твърде лесно. Всъщност това дори не е проблема. Ако има нещо в политическата икономия, което е достатъчно добре изяснено, това е именно участта на работническата класа при господството на свободата на търговията. Всички закони, изложени в класическите трудове по политическа икономия, са строго непогрешими само при предположението, че от търговията са свалени всички окови, че конкуренцията е абсолютно свободна не само във вътрешността на която и да било отделна страна, но и в целия свят. Тези изяснени от А. Смит, Сей и Рикардо закони, по които се произвеждат и разпределят материалните блага, тези закони стават толкова по-верни, толкова по-точни, толкова повече престават да бъдат просто абстракции, колкото по-широко се въвежда свободата на търговията. И учените, засягайки който и да било икономически въпрос, на всяка крачка ни казват, че всички техни изводи са построени върху предпоставката, че търговията ще бъде освободена от всички досега съществуващи окови. Те постъпват съвсем правилно, когато се придържат към този метод. Защото те не прибягват към произволни абстракции, а просто изключват от своя анализ редица случайни обстоятелства. Затова с пълно право може да се твърди, че икономистите — Рикардо и другите — по-добре познават обществото, което ще дойде, от обществото, което имаме сега. Те повече знаят за бъдещето, отколкото за настоящето. Ако искате да прочетете някоя книга за бъдещето, разгърнете трудовете на Смит, Сей, Рикардо. Там ще намерите найясно описание на онова, което очаква работника при господството на пълната свобода на търговията. Обърнете се например към един такъв авторитет като Рикардо, авторитет, по-добър от когото няма да намерите. Каква е — изразено икономически — естествената нормална цена на труда на работника? Рикардо отговаря: „Работната заплата, сведена до минимума, до най-ниското възможно равнище." Трудът е стока, както и всяка друга стока. А цената на стоката се определя от времето, необходимо за нейното произвеждане. Какво се изисква за произвеждането на стоката труд? Точно това, което се изисква за производството на онова количество стоки, което е необходимо на работника за изхранването и възстановяването на изразходваните от него сили, за да може да живее и така или иначе да продължава своя род. Обаче ние съвсем не сме длъжни да счи-

таме, че работникът никога не ще се издигне над това крайно ниско равнище или никога не ще слезе под него. Не, съгласно този закон работническата класа понякога може да бъде по-щастлива, тя може понякога да получава повече от минимума, но този излишък ще бъде само добавка, която компенсира полученото в по-малко — в сравнение с минимума — в друго време, във времето на промишлен застой. Това означава, че ако вземем един определен, винаги периодически повтарящ се промеждутък от време, в течение на който търговията извършва своя цикъл, преминавайки фазите на процъфтяване, свръхпроизводство, застой и криза, и изведем средните цифри на онова, което работникът получава свръх минимума и под него, ще видим, че, общо взето, той не получава нито повече, нито по-малко от минимума; иначе казано, работническата класа се запазва като класа въпреки всички преживени от нея многобройни бедствия и страдания, въпреки труповете, оставени от нея на полето на промишлената битка. Но какво значение има това! Факт е, че работническата класа продължава да съществува и не само продължава да съществува, но и числено се увеличава. Този закон, според който минималната работна заплата представлява естествената цена на стоката труд, ще се осъществява в същата степен, в която ще се осъществява предпоставката на Рикардо за свободата на търговията. Ние приемаме всичко, което беше казано относно предимствата на свободата на търговията. Производителните сили ще се развиват, данъкът, който обременява страната вследствие съществуването на покровителствените мита, ще изчезне, всички стоки ще се продават на по-ниски цени. Но какво казва още Рикардо? Той твърди, че „трудът, който също така е стока, ще се продава също така на по-ниска цена“, че вие ще можете да го купите извънредно евтино, също както пипера или солта. И точно така, както с въвеждането на свободата на търговията всички останали закони на политическата икономия ще действуват с нараснала сила, с по-голяма точност, така и законът за народонаселението, за който говори Малтус, ще получи при господството на свободата на търговията такова широко развитие, каквото изобщо може човек да си представи. И така, избирайте: или трябва да опровергаете цялата политическа икономия в оня ѝ вид, в който тя съществува сега, или трябва да признаете, че при свободата на търговията работническата класа ще почувствува върху себе си цялата суровост на законите на политическата икономия. Значи ли това, че ние сме против свободата на търговията? Не, ние защищаваме свободата на търговията, защото с нейното въвеждане всички икономически закони с техните най-поразителни противоречия ще действуват в по-широка сфера, на по-

обширна територия, на територията на целия свят; и защото сплитането на всички тези противоречия в едно кълбо, където те ще се сблъскат, ще породи борба, която на свой ред ще завърши с освобождение на пролетариата.

Написано от Ф. Енгелс в края на септември 1847 г.

Напечатано във вестник „The Northern Star", бр. 520 от 9 октомври 1847 г. с бележка на редакцията: „От нашия немски кореспондент"

Печата се по текста на вестника

Ф. ЕНГЕЛС

КОМУНИСТИТЕ И КАРЛ ХАЙНЦЕН

СТАТИЯ ПЪРВА

Брюксел, 26 септември. Днешният брой на „Deutsche-Brüsseler-Zeitung" съдържа една статия от Хайнцен, в която той — под предлог че се защищава срещу един незначителен упрек на редакцията — открива дълга полемика против комунистите.

Редакцията съветва и двете страни да се откажат от полемиката. Но в такъв случай тя трябваше да обнародва от статията на Хайнцен само оная част, в която той действително се защищава против упрека, че бил пръв нападнал комунистите. Ако „Хайнцен няма на свое разположение печатен орган" — това още не е достатъчно основание да му се дава на разположение вестникът за обнародване на нападки, които самата редакция на този вестник счита за безсмислени.

Впрочем ние не можем да си представим по-добра услуга от услугата, която бе оказана на комунистите чрез обнародването на тази статия. Никога не са били отправяни срещу някоя партия по-глупави и по-тъпи обвинения от ония, които тук Хайнцен хвърля по адрес на комунистите. Статията представлява най-блестящо оправдание на комунистите. Тя доказва, че ако досега комунистите не са излезли с нападки против Хайнцен, те трябва да сторят това незабавно.

Г-н Хайнцен още от самото начало заема позата на представител на всички немски радикали, които не са комунисти; той иска да спори с комунистите като партия с партия. Той „има право да иска", той заявява с най-голяма решителност какво „може да се очаква" от комунистите, какво „трябва да се поиска от тях" и кое „е дълг на истинските комунисти". Той напълно отъждествява *своето* различие от комунистите с различието между последните и „нем-

ските републиканци и демократи“ и казва *„ние“* от името на тези републиканци.

Но кой е този г-н Хайнцен и кого представлява?

Г-н Хайнцен е един бивш либерален дребен чиновник, който още през 1844 г. мечтаеше за прогрес в рамките на закона и за мизерна немска конституция и който в най-добрия случай тайно и шепнешком признаваше, че в едно далечно бъдеще републиката действително би могла да бъде желателна и възможна. Обаче г-н Хайнцен се излъга относно възможността за борба на почвата на закона в Прусия. Той бе принуден да избяга заради своята лоша книга върху бюрокрацията (дори Якоб Вендей много по-отдавна бе написал една много по-хубава книга върху Прусия)[128]. И ето че сега започна да разбира нещата. Той обяви за невъзможна борбата на почвата на закона, стана революционер и, разбира се, републиканец. В Швейцария той се запозна със savant sérieux* Руге, който го посвети в своята оскъдна философия, представляваща безпорядъчна смесица от фойербаховски атеизъм и хуманизъм, хегеловски реминисценции и щирнеровска риторика. Въоръжен с всичко това, г-н Хайнцен се сметна за напълно зрял и опирайки се отдясно на Руге, отляво на Фрайлиграт, започна своята революционна пропаганда.

Ние, разбира се, няма да упрекваме г-н Хайнцен за неговото преминаване от либерализма към кръвожадния радикализъм. Обаче ние твърдим, че той направи това преминаване само под влиянието на лични съображения. Дотогава, докато г-н Хайнцен можеше да води борбата на почвата на закона, той нападаше всички, които смятаха революцията за необходима. Но щом като тази борба на почвата на закона стана за *него* невъзможна, той я обяви изобщо за невъзможна, без да се съобразява, че тази борба е засега още напълно възможна за немската буржоазия и че съпротивата на последната постоянно носи извънредно легален характер. Едва бе отрязан за *него* пътят към отстъплението и той обяви необходимостта от незабавна революция. Вместо да изучи положението на Германия, да си създаде обща представа за него и да направи след това извод — какви прогресивни стъпки, какъв вид развитие и какви мероприятия са необходими и възможни, вместо да се ориентира в сложните взаимоотношения между отделните класи в Германия и в техните отношения с правителството и да изведе оттам основите на политиката, към която трябва да се придържа, с една дума, вместо да приспособи своята тактика към хода на развитието на Германия, г-н Хайнцен твърде безцеремонно

* — солидния учен. *Ред.*

иска от развитието на Германия да се приспособява към самия него.

Г-н Хайнцен беше ярък противник на философията, докато тя беше още *прогресивна*. Щом тя стана реакционна, щом тя стана убежище за всички колебаещи се, за всички инвалиди и литературни търговци, г-н Хайнцен имà нещастието да се присъедини към нея. А за още по-голямо нещастие на г-н Хайнцен стана така, че г-н Руге, който сам през целия си живот винаги е бил само прозелит, направи от г-н Хайнцен своя единствен прозелит. По този начин г-н Хайнцен трябва да служи за утеха на г-н Руге, че се е намерил поне *един* човек, който да вярва, че е разбрал смисъла на словесните конструкции на г-н Руге.

Но за какво собствено ратува г-н Хайнцен? За незабавно установяване на една германска република, в която да се съчетават традициите на американската революция и на 1793 година с няколко заимствувани от комунистите мероприятия и която да изглежда доста черно-червено-златна[129]. Вследствие вялостта на своето промишлено развитие Германия заема такова жалко положение в Европа, че тя никога не ще може да вземе някаква инициатива, никога не ще може първа да прокламира една велика революция, никога не ще може на своя глава, без Англия и Франция, да установи република. Всяка германска република, установена независимо от движението в цивилизованите страни, всяка германска революция, която тя би извършила на своя глава и риск и която — както се получава у г-н Хайнцен — съвсем не държи сметка за действителното движение на различните класи в Германия, всяка такава република и всяка такава революция са само плод на чиста черно-червено-златна фантазия. И за да направи тази славна германска република още по-славна, г-н Хайнцен я украсява с усъвършенствуван от Руге фойербаховски хуманизъм и я провъзгласява за царство на „човека“, което едва ли не е вече настъпило. И всички тези една от друга по-несериозни фантазии трябва да бъдат осъществени от немците!

Но как води своята пропаганда големият „агитатор“ г-н Хайнцен? Той обявява монарсите за главни виновници за всички бедствия и за всичката нищета. Това твърдение е не само смешно, но и във висша степен вредно. Г-н Хайнцен не би могъл по-силно да поласкае немските монарси, тези безсилни и слабоумни марионетки, освен — както прави това в дадения случай — като им приписва някакво фантастично, свръхестествено, демонично всемогъщество. Като твърди, че монарсите могат да причинят толкова нещастия, г-н Хайнцен признава, че те притежават силата да вършат в същата степен и добрини. Изводът от това е не необходимост от рево-

люция, а благочестивото пожелание да имаме на трона някой славен господар, някой добър император Йосиф. Впрочем народът знае много по-добре от г-н Хайнцен кой го потиска. Г-н Хайнцен никога не ще успее да насочи против монарсите ненавистта, която крепостният селянин питае срещу помешчика и работникът — срещу своя работодател. Но г-н Хайнцен действува несъмнено в интерес на помешчиците и капиталистите, когато хвърля вината за експлоатацията на народа от тези две класи не върху самите тях, а върху монарсите. А всъщност именно експлоатацията на народа от помешчиците и капиталистите поражда деветнадесет двадесети от всички немски бедствия!

Г-н Хайнцен зове към незабавно въстание. Той печата прокламации в този дух и се старае да ги разпространява в Германия. Ние питаме: не е ли тази безсмислена, груба и сляпо водена пропаганда във висша степен вредна за интересите на немската демокрация? Ние питаме: не е ли доказал опитът колко безполезна е тази пропаганда? Нима през времето на по-големи вълнения, а именно през тридесетте години в Германия не се разпространяваха стотици хиляди подобни позиви, брошури и т. н. и нима поне в един единствен случай те имаха някакъв успех? Ние питаме: има ли поне един човек с повече или по-малко здрав разум, който може да си въобрази, че народът ще обърне някакво внимание на този род политически нравоучителни проповеди и увещания? Ние питаме: занимал ли се е някога г-н Хайнцен в своите позиви с нещо друго освен с проповеди и увещания? Ние питаме: не е ли смешно да вдига шум на всеуслишание със своите позиви за революция без здрав смисъл, без познаване и без оглед на действителните отношения?

Каква е задачата на партийния печат? Преди всичко да води дискусии, да обосновава, развива и защищава исканията на партията, да отхвърля и опровергава претенциите и твърденията на враждебната партия. Какви са задачите на немския демократичен печат? Да доказва необходимостта от демокрация, като извежда тази необходимост от негодността на съществуващото правителство, представляващо повече или по-малко интересите на дворянството, от недостатъчността на конституционния строй, който ще даде властта в ръцете на буржоазията, от невъзможността за народа да подобри своето положение, докато не притежава политическата власт. Той трябва по този начин да изясни причините за гнета, на който са подложени пролетариите, дребните селяни и дребната градска буржоазия — защото тъкмо те са „народът" в Германия — от страна на бюрокрацията, дворянството и буржоазията; той трябва да изясни от какво е обусловено възникването не само на по-

литическия, но преди всичко на социалния гнет и с какви средства той може да бъде отстранен; той трябва да докаже, че завоюването на политическата власт от пролетариите, дребните селяни и дребните градски буржоа е първото условие за прилагането на тези средства. Той трябва по-нататък да изследва до каква степен може да се разчита на незабавно осъществяване на демокрацията, с какви средства разполага партията и към кои други партии тя трябва да се присъедини, докато е още твърде слаба, за да действува самостоятелно. — А изпълни ли г-н Хайнцен поне една от всички тези задачи? Не. Той не се и постара да направи това. Той нищо не обясни на народа, т. е. на пролетариите, на дребните селяни и на дребните градски буржоа. Той никога не е изучавал положението на класите и партиите. Той не е правил нищо друго, освен да свири вариации на *една и съща* тема: удряй, удряй, удряй!

И към кого се обръща г-н Хайнцен със своите революционни нравоучителни проповеди? Преди всичко към дребните селяни, към класата, която в наше време е най-малко способна да проявява революционна инициатива. В течение на последните шестстотин години градовете до такава степен са служили за огнища на всички прогресивни движения, че в своите самостоятелни демократични движения селското население (Уот Тайлер, Джек Кед, Жакерия, Селската война[130]), първо, винаги се е държало реакционно и, второ, винаги е било смазвано. Промишленият пролетариат на градовете стана ядка на всяка съвременна демокрация; дребните буржоа, а още повече селяните. изцяло зависят от неговата инициатива. Това доказва френската революция от 1789 г. и най-новата история на Англия, Франция и източните американски щати. А г-н Хайнцен възлага надежди на селски бунт сега, в XIX век!

Обаче г-н Хайнцен обещава и социални реформи. Разбира се, че към това го е постепенно принудило равнодушието на народа към неговите призиви. И какви са тези реформи? Точно такива, каквито самите *комунисти* предлагат като подготвителни мерки за премахване на частната собственост. Хайнцен е заимствувал единственото нещо, което би могло да му се признае, от комунистите, срещу които той така рязко се нахвърля. Но и това се е превърнало в неговите ръце в пълна безсмислица и чиста фантазия. Всички мероприятия за ограничаване на конкуренцията и за натрупване на едри капитали в ръцете на отделни лица, всяко ограничаване или премахване на наследствените права, всяка държавна организация на труда и т. н. — всички тези мероприятия в качеството си на революционни мероприятия са не само възможни, но дори необходими. Те са възможни, защото целият въстанал пролетариат ги защищава и ги поддържа с оръжие в ръка. Те са възможни въпреки

всички издигани от икономистите като аргумент против тях трудности и препятствия, тъй като именно тези трудности и препятствия ще заставят пролетариата да отива все по-нататък и по-нататък до пълно унищожаване на частната собственост, за да не загуби отново онова, което вече е завоювал. Те са възможни като подготвителни мероприятия, като преходни промеждутъчни степени към премахването на частната собственост, но само като такива.

Но г-н Хайнцен настоява за тези мероприятия като непоколебими и крайни мероприятия. Те не трябва нищо да подготвят, те трябва да бъдат окончателни. За него те не са средство, а цел. Те се предвиждат не с оглед на едно революционно, а с оглед на едно спокойно буржоазно състояние на обществото. Но по силата на това те стават неизпълними и в същото време реакционни. Буржоазните икономисти са съвсем прави, когато в противовес на Хайнцен характеризират тези мероприятия като реакционни в сравнение със свободната конкуренция. Свободната конкуренция е последната, найвисшата, най-развитата форма на съществуване на частната собственост. Следователно всички мероприятия, които имат за предпоставка запазването на частната собственост и все пак са насочени против свободната конкуренция, са реакционни и се стремят към възстановяване на низшите степени на развитие на собствеността. Ето защо те в края на краищата пак трябва да се провалят благодарение на конкуренцията и да повлекат след себе си възстановяване на сегашното положение на нещата. Тези възражения на буржоата, които губят всяка сила, щом започнем да разглеждаме въпросните социални реформи само като mesures de salut public*, като революционни и преходни мероприятия — тези възражения са унищожителни за аграрно-социалистически-черно-червенозлатната република на г-н Хайнцен.

Г-н Хайнцен си въобразява, разбира се, че отношенията на собственост, наследственото право и т. н. могат произволно да се изменят и приспособяват. Г-н Хайнцен — един от най-невежествените хора на това столетие — може, разбира се, да не знае, че отношенията на собственост на всяка епоха са необходим резултат от присъщия на тази епоха начин на производство и размяна. Г-н Хайнцен може да не знае, че не може едрото земевладение да бъде превърнато в дребно, ако не се измени целият начин на водене на селското стопанство, и че в противен случай едрото земевладение твърде скоро ще бъде наново възстановено. Г-н Хайнцен може да не знае каква тясна връзка съществува между съвременната едра промишленост, концентрацията на капиталите и създаването на проле-

* — мерки за обществено спасение. *Ред.*

тариат. Г-н Хайнцен може да не знае, че една такава зависима и поробена в промишлено отношение страна като Германия може да си позволи да предприеме на своя глава само такова преобразование на своите отношения на собственост, което ще съответствува на интересите на буржоазията и на свободната конкуренция.

Накратко казано, у комунистите тези мероприятия имат разумен смисъл, защото те се разглеждат от тях не като произволни мероприятия, а като необходими резултати, които от само себе си произтичат от развитието на промишлеността, селското стопанство, търговията и съобщителните средства, от развитието на обусловената от това класова борба между буржоазията и пролетариата; и те ще произтичат от това не като окончателни мероприятия, а като преходни mesures de salut public, продиктувани от самата, също така преходна, класова борба.

У г-н Хайнцен тези мероприятия са лишени от всякакъв разумен смисъл, защото те представляват у него съвсем произволно измислени еснафски фантазии за подобряване на света, защото у него няма и намек за връзката на тези мероприятия с историческото развитие, защото г-н Хайнцен ни най-малко не се грижи за практическата осъществимост на своите проекти, защото той се стреми не да формулира неотменните закони на производството, а напротив — да премахне тези закони чрез декрети.

И същият този г-н Хайнцен, за когото исканията на комунистите стават приемливи само след като той варварски ги е изопачил и превърнал в празни химери, същият този г-н Хайнцен упреква комунистите в това, че „създават обърканост в главите на необразованите хора“, че „тичат подир химери“ и „губят реалната почва (!) под краката си“!

Такъв е г-н Хайнцен в цялата своя агитационна дейност и ние открито заявяваме, че я считаме за безусловно вредна и компрометираща за цялата немска радикална партия. Партийният публицист трябва да притежава съвсем други качества от тия, които притежава г-н Хайнцен, който, както вече казахме, е един от най-невежествените хора на нашето столетие. Г-н Хайнцен е може би преизпълнен с най-благородни намерения, той е може би най-твърдият в своите убеждения човек в цяла Европа. Ние знаем също, че лично той е честен човек и притежава мъжество и твърдост. Но всичко това е недостатъчно, за да бъдеш партиен публицист. За това се изисква нещо повече от определени убеждения, благородни намерения и глас на Стентор[131]. За това се изисква малко повече ум, малко повече яснота на мисълта, по-добър стил и повече знания от тия, които притежава г-н Хайнцен и които, както показва дългогодишният опит, той е изобщо в състояние да придобие.

Обаче г-н Хайнцен, благодарение на своето бягство, все пак трябваше да стане партиен публицист. Той беше принуден да направи опит да си организира една партия сред радикалите. По този начин той зае едно положение, за което не е дорасъл, и неговите безуспешни усилия да бъде на висотата на това положение го правят само смешен. С това той би направил смешни и немските радикали, ако те биха му дали повод да смята, че е техен представител, че се прави смешен от тяхно име.

Но г-н Хайнцен не представлява немските радикали. Те имат съвсем други представители, напр. Якоби и други. Г-н Хайнцен не представлява никого и от никого не е признат за представител, с изключение може би на няколко немски буржоа, които поддържат с пари неговата агитация. Впрочем ние грешим. Една класа в Германия го признава за свой представител, възхищава се от него, дере си за него гърлото, старае се заради него да заглуши с крясъци кръчмарските посетители (точно както — по думите на Хайнцен — комунистите „заглушавали с крясъци цялата литературна опозиция“). Тази класа е многобройната, просветената, благонамерената и влиятелна класа на комивояжорите.

И този г-н Хайнцен иска от комунистите да го признаят за представител на радикалните буржоа и да дискутират с него като с такъв!

Всичко изложено дотук дава вече достатъчно основания, за да бъде оправдана полемиката на комунистите против г-н Хайнцен. В следващия брой ще се спрем на упреците, които г-н Хайнцен прави на комунистите в споменатия брой 77 на този вестник.

Ако не бяхме твърдо убедени, че г-н Хайнцен е напълно неспособен за ролята на партиен публицист, ние бихме го посъветвали да проучи грижливо „Нищета на философията“ от Маркс. Но уви, на неговия съвет към нас да прочетем „Новата политика“ от Фрьобел[132] ние можем да му дадем само друг съвет, а именно: мирно да си седи и спокойно да чака започването на „боя“. Убедени сме, че г-н Хайнцен ще се окаже толкова добър батальонен командир, колкото се оказа лош публицист.

За да не дадем повод на г-н Хайнцен да се оплаква от анонимни нападки, ние подписваме тази статия.

Ф. Енгелс

СТАТИЯ ВТОРА

Както изяснихме в първата статия, комунистите нападат г-н Хайнцен не за това, че той не е комунист, а за това, че е лош пуб-

лицист на демократическата партия. Те го нападат не като *комунисти,* а като *демократи.* Обстоятелството, че именно комунистите откриха полемиката срещу него, е проста случайност. Дори да нямаше на света никакви комунисти, все пак демократите трябваше да се обявят против Хайнцен. В целия този спор въпросът се свежда само до следното: 1) способен ли е г-н Хайнцен в качеството си на партиен публицист и агитатор да принесе полза на немската демокрация, което ние отричаме; 2) правилни ли са, или поне търпими ли са агитационните методи на г-н Хайнцен, на което ние също така отговаряме отрицателно. Така че не става въпрос за комунизъм или за демокрация, а само за личността и за странните лични прояви на г-н Хайнцен.

При съвременните условия комунистите не само съвсем нямат намерение да започват безполезни спорове с демократите, но по-скоро самите те в дадения момент действуват като демократи във всички практически партийни въпроси. Необходимо последствие от демокрацията във всички цивилизовани страни е политическото господство на пролетариата, а политическото господство на пролетариата е първата предпоставка за всички комунистически мероприятия. Следователно дотогава, докато демокрацията още не е извоювана, комунистите и демократите се борят ръка за ръка и интересите на демократите са интереси също и на комунистите. Дотогава разногласията между двете партии имат чисто теоретичен характер и прекрасно могат да бъдат предмет на теоретически дискусии, без това да бъде вредно за съвместните им действия. Могат дори да се постигнат споразумения относно някои мероприятия, които веднага след извоюването на демокрацията би следвало да бъдат проведени в интерес на досега потиснатите класи, например относно поемането от държавата на едрата промишленост и железниците, възпитаването на всички деца за сметка на държавата и т. н.

Но да се върнем към г-н Хайнцен.

Г-н Хайнцен заявява, че не той бил започнал спора с комунистите, а те с него. Така че той ни противопоставя известния хамалски аргумент, по повод на който ние няма да се препираме с него. Той нарича своя конфликт с комунистите „безсмислено разцепление, което комунистите предизвикаха в лагера на немските радикали“. Хайнцен твърди, че той още преди три години се стараел да предотврати с всички сили и с всички възможни средства надвисналото разцепление. Тези негови безплодни усилия имали за резултат нападките на комунистите срещу него.

Както добре е известно, г-н Хайнцен преди три години съвсем не принадлежеше още *към лагера на радикалите.* Той беше тогава привърженик на прогреса в рамките на закона и либерал. Така че

различията с него съвсем не означаваха разцепление в лагера на *радикалите*.

Г-н Хайнцен се срещна с комунистите тук, в Брюксел, в началото на 1845 г. Комунистите не само съвсем не мислеха да нападат г-н Хайнцен за неговия уж политически радикализъм, но по-скоро полагаха огромни усилия, за да накарат принадлежащия тогава още към либералите г-н Хайнцен да премине на позициите именно на този радикализъм. Но напразно. Едва в Швейцария г-н Хайнцен стана демократ.

„По-късно аз все повече и повече започнах да се убеждавам (!) в необходимостта от енергична борба против комунистите" — т. е. започнал да се убеждава в необходимостта от безсмислено разцепление в лагера на радикалите! Ние питаме немските демократи: годен ли е за партиен публицист един човек, който така комично си противоречи сам на себе си?

Но кои са тези комунисти, които според твърдението на г-н Хайнцен са предприели нападки срещу него? Приведените по-горе намеци и особено следващите след тях обвинения по адреса на комунистите дават ясен отговор на това. Комунистите, казва Хайнцен,

„заглушаваха с крясъците си целия лагер на литературната опозиция, те създаваха обърканост в главите на необразованите хора, най-безцеремонно охулваха най-радикалните дейци, те... усърдно се стараеха да парализират политическата борба, нещо повече, те в края на краищата... се обединиха направо с реакцията. На всичко отгоре те, очевидно под влияние на своята доктрина, практически често пъти затъваха до ролята на *подли и лъжливи интриганти*..."

Сред мъглявата неопределеност на тези обвинения ясно се очертава един познат образ — образът на литературния търговец г-н Карл Грюн. Преди три години г-н Грюн имаше да урежда лични сметки с г-н Хайнцен, във връзка с това г-н Грюн беше нападнал г-н Хайнцен в „Trier'sche Zeitung"; г-н Грюн се беше опитал да заглуши с крясъци целия лагер на литературната опозиция; г-н Грюн усърдно се стараеше да парализира политическата борба и т. н.

Но откога г-н Грюн е представител на комунизма? Макар че преди три години той направи опит да се сближи с комунистите, той никога не е бил признаван за комунист, никога не се е наричал сам публично комунист и преди повече от година счете дори за нужно да се обяви против комунистите.

Маркс още тогава напълно дезавуира г-н Грюн пред г-н Хайнцен и по-късно, щом му се представи първата възможност за това, той публично обрисува неговия истински лик.

А що се отнася до заключителната — „подла и лъжлива" — инсинуация на г-н Хайнцен по адрес на комунистите, то в основата й лежи един инцидент, станал между г-н Грюн и г-н Хайнцен, и нищо

друго. Този инцидент засяга двамата споменати господа, но съвсем не и комунистите. Ние дори не знаем толкова добре подробностите около този инцидент, за да бъдем в състояние да съдим за него. Обаче нека приемем, че г-н Хайнцен е прав. Но ако след като Маркс и другите комунисти дезавуираха замесеното в този инцидент лице, след като стана ясно като ден, че това замесено лице никога не е било комунист — ако след всичко това г-н Хайнцен все още продължава да представя този инцидент като неизбежна последица от комунистическата доктрина, то това е вече безгранична низост.

Ако пък в своите споменати по-горе обвинения г-н Хайнцен има предвид и други лица освен г-н Грюн — това се отнася само до ония „истински социалисти", чиито действително реакционни теории отдавна бяха дезавуирани от комунистите. Всички годни за развитие представители на това вече съвсем разложило се направление преминаха към комунистите и сега сами нападат „истинския социализъм" там, където той още се проявява. Следователно г-н Хайнцен отново показва характерното за него безгранично невежество, когато продължава да изравя тези отдавна погребани фантазии, за да прехвърли отговорността за тях върху комунистите. След като упреква тук „истинските социалисти", които той смесва с комунистите, г-н Хайнцен хвърля по адрес на комунистите същите глупави обвинения, които издигаха против тях „истинските социалисти". Така че той собствено дори няма никакво право да напада „истинските социалисти", защото в известен смисъл и сам принадлежи към тях. Та нали по времето, когато комунистите рязко нападаха в печата тези социалисти, същият г-н Хайнцен седеше в Цюрих, където г-н Руге го посвещаваше в ония фрагменти от „истинския социализъм", които се бяха наместили в собствената му объркана глава? Наистина г-н Руге си е намерил ученик, достоен за такъв учител!

Но къде са истинските комунисти? Г-н Хайнцен говори за заслужаващи уважение изключения и за твърде талантливи хора, за които той предсказва, че щели да се откажат от комунистическата солидарност (!). Комунистите вече *се отказаха* от всякаква солидарност с писанията и действията на „истинските социалисти". От всички горецитирани упреци нито един не се отнася до комунистите с изключение само на заключителните думи на цялата тирада, които са формулирани по следния начин:

> „Като демонстрират по надменен начин своето въображаемо превъзходство... комунистите осмиват всичко, което може да служи като основа за обединение на *честните хора*."

Очевидно г-н Хайнцен намеква с това за факта, че комунистите се надсмиваха над неговите високоморални изказвания и осми-

ваха всички тези свещени и възвишени идеи, добродетел, справедливост, морал и т. н., за които г-н Хайнцен си въобразява, че съставляват основата на всяко общество. Този упрек ние приемаме. Въпреки моралното негодувание на *честния* човек г-н Хайнцен комунистите не ще престанат да осмиват тези *вечни истини*. Освен това комунистите твърдят, че тези вечни истини в никой случай не са основа, а са, напротив, продукт на обществото, в което те фигурират.

Впрочем, щом г-н Хайнцен е предвидял, че комунистите ще се откажат да се солидаризират с хората, които той е благоволил да причисли към техния лагер, защо са нужни тогава всички тези глупави упреци и подли инсинуации? Щом г-н Хайнцен познава комунистите само по слухове, а това е почти очевидно, щом той толкова малко знае кои са те, че иска от тях сами да се охарактеризират по-точно, че иска от тях, така да се каже, да му се *представят* — не е ли тогава голямо безсрамие от негова страна, че полемизира с тях?

„Една по-точна характеристика на ония лица, които собствено представляват комунизма или които го излагат в неговия чист вид, вероятно би довела до пълното отпадане от комунизма на главната маса от ония, които се придържат към комунизма и които се *използуват* от него, а против едно такова искане едва ли биха протестирали само господата от „Trier'sche Zeitung".

А няколко реда по-долу:

„От ония, които действително са комунисти, *може да се очаква* достатъчно последователност и *честност"* (о, добродетелни филистере!) „да изложат откровено своята доктрина и да се отрекат от ония, които не са комунисти. *От тях трябва да се поиска"* (що за филистерски обрати!) „да не поддържат *по безсъвестен начин* (!) *бъркотията*, която създава в главите на много хиляди *страдащи* и *необразовани* хора въображаемата или измислена възможност — която е фактически невъзможност (!!) — да се намери на почвата на реалните отношения път към осъществяването на тази доктрина (!). *Дълг"* (пак този добродетелен филистер) „на истинските комунисти е или да изяснят всичко напълно на всички представители на просветената маса, които ги следват, и да ги подведат към определна цел, или пък да се *разграничат* от тях, *да не ги използуват"*.

Г-н Руге би могъл да се поздрави, ако съумееше да създаде три подобни периоди. На филистерските изисквания напълно съответствува объркаността на мислите, свойствена на филистера, когото уж интересува само същността на въпроса, но съвсем не и формата, и именно затова казва тъкмо противоположното на онова, което е искал да каже. Г-н Хайнцен иска от истинските комунисти да се разграничат от мнимите комунисти. Те трябва да сложат край на оная объркаost (това *иска* да каже той), която произ-

лиза от смесването на две различни направления. Но щом двете тези думи — „комунисти“ и „обърканост“ — се сблъскват в неговата глава, в самата нея възниква обърканост. Г-н Хайнцен губи нишката на мислите си. Неговата изтъркана формула, че комунистите *изобщо* създават обърканост в главите на необразованите хора, му пречи да се движи, той забравя за истинските комунисти и за мнимите комунисти, препъва се с комична безпомощност в различни въображаеми и измислени възможности, които фактически са невъзможности, и накрая се просва с цялото си тяло върху почвата на реалните отношения, където отново идва на себе си. Сега отново се досеща, че е искал да говори за съвсем друго нещо, че съвсем не е ставало въпрос, дали е възможно това или онова. Той отново се връща на своята тема, но е още така замаян, че дори не зачерква великолепната фраза, с която бе извършил гореописания акробатичен номер.

Такъв е стилът на г-н Хайнцен. Що се отнася до същността на въпроса, ние пак повтаряме, че г-н Хайнцен като порядъчен германец твърде късно се явява със своите искания и че комунистите отдавна вече дезавуираха „истинските социалисти“. След това отново виждаме тук, че да се прибягва към крадешком пускани инсинуации е нещо напълно съвместимо с характера на добродетелния филистер. Г-н Хайнцен съвсем прозрачно намеква по-специално, че комунистическите публицисти само използуват комунистическите работници. Той достатъчно открито заявява, че едно публично излагане от тези публицисти на техните възгледи би довело до пълно откъсване от комунизма на главната маса от ония, които те използуват. Той вижда в лицето на комунистическите публицисти пророци, жреци или свещенослужители, които знаят някаква тайна мъдрост, но я пазят за себе си и я крият от необразованите хора, за да ги водят за носа. Всички негови добродетелно-филистерски искания, щото те *да изяснят* всичко на всички *представители на непросветената маса* и да не ги *използуват*, изхождат очевидно от предположението, че комунистическите литератори са заинтересовани да държат работниците в мрак и невежество, сякаш ги използуват само така, както илюминатите[133] в миналото столетие са искали да използуват народа. Тази глупава представа принуждава също така г-н Хайнцен да говори навсякъде, където не трябва, за обърканост в главите на необразованите хора и да прави — за наказание, че не се изказва открито — стилистически акробатични номера.

Ние само отбелязваме тези инсинуации и няма да ги опровергаваме. Предоставяме на комунистическите работници сами да съдят за тях.

Накрай, след всички тези предварителни забележки, отклонения, искания, инсинуации и акробатически номера на г-н Хайнцен, ние идваме до неговите теоретични нападки и съображения против комунистите.

Г-н Хайнцен

„вижда ядката на комунистическата доктрина чисто и просто в премахването на частната собственост (също и на придобитата чрез личен труд) и в принципа на съвместното използуване на земните блага като неизбежна последица от това премахване".

Г-н Хайнцен си въобразява, че комунизмът е някаква *доктрина*, която изхожда от един определен теоретичен принцип като от своя *ядка* и оттам прави по-нататъшните си изводи. Г-н Хайнцен жестоко се заблуждава. Комунизмът не е доктрина, а е *движение*. Той не изхожда от принципи, а от *факти*. Комунистите имат за своя предпоставка не тази или онази философия, а цялата досегашна история и по-специално нейните съвременни фактически резултати в цивилизованите страни. Комунизмът е резултат на едрата промишленост и нейните спътници: възникването на световния пазар и на обусловената от него неудържима конкуренция; придобиващите все по-разрушителен и все по-общ характер търговски кризи, които сега вече окончателно станаха кризи на световния пазар; възникването на пролетариата и на концентрацията на капитала; произтичащата от това класова борба между пролетариата и буржоазията. Доколкото представлява теория, комунизмът е теоретичен израз на позицията на пролетариата в тази борба и теоретично обобщение на условията за освобождението на пролетариата.

Г-н Хайнцен би трябвало сега да разбере, че за да се съди за комунизма, е необходимо нещо повече от това — да се вижда неговата ядка чисто и просто в премахването на частната собственост; че би сторил по-добре да се заеме с основно изучаване на политическата икономия, вместо да дрънка на вятъра за премахване на частната собственост; че той не може да има ни най-малка представа за *последиците* от премахването на частната собственост, щом не познава и неговите предпоставки.

По този последния въпрос г-н Хайнцен проявява такова грубо невежество, че дори мисли, че „съвместното използуване на земните блага" (също нелош израз) било *последица* от премахването на частната собственост. Фактическото положение е тъкмо обратното. Вследствие на това, че едрата промишленост, развитието на машинното производство, на съобщителните средства, на световната търговия взема такива колосални размери, че тяхната експлоатация от отделни капиталисти всеки ден става все повече и повече невъзмож-

на; вследствие на това, че все по-засилващите се кризи на световния пазар са най-убедителното доказателство за това; вследствие на това, че производителните *сили* и *средствата* за размяна при съвременния *начин* на производство и размяна всеки ден все повече надхвърлят рамките на индивидуалната размяна и на частната собственост; с една дума, вследствие на това, че наближава моментът, когато общественото управление на промишлеността, селското стопанство и размяната стават материална необходимост за самите тези промишленост, селско стопанство и размяна — вследствие на всичко това частната собственост ще бъде премахната.

Така че когато г-н Хайнцен откъсва премахването на частната собственост, което, разбира се, е условие за освобождението на пролетариата, от собствените предпоставки на това премахване, когато го разглежда без всяка връзка с действителния свят като проста и глупава кабинетна измислица, тогава то се превръща в чиста фраза, за която той може да каже само плоски глупости. Той така и постъпва:

„Чрез споменатото премахване на всяка частна собственост комунистите неизбежно премахват също и *самостоятелното съществуване на отделните лица*" (по този начин г-н Хайнцен ни обвинява, че искаме да превърнем хората в сиамски близнаци). „Последица от това е пък зачисляването на всяка отделна личност в едно казармено стопанство, организирано приблизително (!!) като община" (молим снизходителния читател да има предвид, че както всички знаят, всичко това е последица само на собствените брътвежи на г-н Хайнцен за самостоятелното съществуване на отделни лица). „С това комунизмът унищожава индивидуалността... независимостта... свободата." (Стари глупави твърдения на „истинските социалисти" и буржоата. Като че ли съвременните индивиди, които вследствие на разделението на труда въпреки своята воля са станали обущари, фабрични работници, буржоа, юристи, селяни, т. е. роби на определена професия и на съответните ѝ нрави, начини на живот, предразсъдъци, ограниченост и т. н., притежават още някаква индивидуалност, която би могла да бъде унищожена!) „Комунизмът принася в жертва отделната личност заедно с *придобитата* частна собственост — необходим атрибут или основа на тази личност" (това *„или"* е превъзходно!) — „на призрака на общността или на обществото" (и тук ли Щирнер?), „докато общността може и трябва" (трябва!!) „да бъде не цел, а средство за всяка отделна личност".

Г-н Хайнцен придава особено значение на *придобитата* частна собственост и с това за лишен път доказва своето абсолютно непознаване на предмета, за който говори. За съжаление добродетелно-филистерската справедливост, въз основа на която г-н Хайнцен се стреми да даде всекиму онова, което е спечелил, загубва всяко значение благодарение на едрата промишленост. Дотогава, докато едрата промишленост още не е достигнала такова равнище на развитие, на което тя може окончателно да се освободи от оковите на частната собственост, дотогава тя не допуска никакво друго разпределение на своите продукти освен сега съществуващото, дотогава

капиталистът ще слага в джоба си своята печалба, а работникът все повече ще се запознава на практика с онова, което се нарича минимум работна заплата. Г-н Прудон се опита системно да развие принципа на *придобитата* собственост и да го свърже със съществуващите отношения и както е известно, претърпя пълен провал. Вярно е, че г-н Хайнцен никога няма да се реши на подобен опит, защото за тази цел би трябвало да се заеме с изучаването на въпроса, което той няма да направи. Но примерът с г-н Прудон би могъл да му послужи за урок да не изнася толкова често пред публиката своята придобита собственост.

Ако след всичко това г-н Хайнцен упреква комунистите, че преследвали химери и губели реалната почва под краката си, то кого всъщност засяга този упрек?

Г-н Хайнцен изказва по-нататък още много други неща, но ние няма да се впускаме в тяхното разглеждане. Ще отбележим само, че колкото повече той се разпростира, толкова по-тромави стават неговите фрази. Дори само безпомощността на неговия език, която се изразява в пълно неумение да подбира подходящи думи, би била достатъчна, за да компрометира всяка партия, която би намислила да го признае за свой литературен представител. Твърдостта на неговите убеждения постоянно го довежда до положението да не говори онова, което иска да каже. По този начин всяко негово изречение съдържа двойна безсмислица: първо, безсмислицата, която иска да каже, и, второ, безсмислицата, която не е искал да каже, но която все пак казва. По-горе приведохме пример за това. Ще отбележим само още това, че г-н Хайнцен повтаря своя стар суеверен възглед относно могъществото на монарсите, когато говори, че *властта,* която трябва да бъде съборена и която не е нищо друго освен държавната власт, била сега, както и винаги, източник и опора на всяко безправие и че той „се стреми" да учреди *истинска правова държава* (!) и в рамките на това фантастично здание „да проведе всички ония социални реформи, теоретическата правилност (!) и практическата осъществимост (!) на които произтича от всеобщото развитие(!)"!!!

Колкото са добри намеренията, толкова е лош стилът. Ех, такава е съдбата на добродетелта в този негоден свят.

> Развратѐн в духа на века
> Стана санкюлот пещерен.
> Зле танцуваше, но доблест
> Гордо носеше в гърди си;
> . . . .
> Без талант, но със характер[194].

Нашите статии ще предизвикат у г-н Хайнцен основателно негодувание, както подобава на един оскърбен добродетелен филистер,

но той не ще измени заради това нито своите литературни маниери, нито своята компрометираща и безцелна форма на агитация. Неговата заплаха с фенера в деня на решителните действия ни достави няколко весели минути.

Накратко казано, комунистите са длъжни и искат да действуват съвместно с немските радикали. Но те си запазват правото да нападат всеки публицист, който компрометира партията като цяло. По тази причина, а не по някоя друга ние счетохме за нужно да предприемем нападение срещу Хайнцен.

Брюксел, 3 октомври 1847 г.

Ф. Енгелс

NB. Току-що получихме следната брошура, написана от един работник*: „Държавата на Хайнцен. Критически бележки от *Стефан*", Берн, Ретцер[135]. Г-н Хайнцен би могъл да се радва, ако пишеше наполовин така хубаво, както този работник. Покрай другите неща г-н Хайнцен би могъл от тази брошура достатъчно ясно да разбере защо работниците не искат и да чуят за неговата аграрна република. — Ще отбележим още, че това е първата написана от работник брошура, авторът на която не морализира, а се опитва да обясни съвременните политически борби с борбата между различните класи на обществото.

Написано от Ф. Енгелс на 26 септември и 3 октомври 1847 г.

Напечатано в „Deutsche-Brüsseler-Zeitung", бр. 79 и 80 от 3 и 7 октомври 1847 г.

Подпис: Ф. Енгелс

Печата се по текста на вестника

* — Стефан Борн. *Ред.*

Mardi 26 Octobre 1847.

LA REFORME

Ф. ЕНГЕЛС

ТЪРГОВСКАТА КРИЗА В АНГЛИЯ. — ЧАРТИСТКОТО ДВИЖЕНИЕ. — ИРЛАНДИЯ[136]

Търговската криза, която обхвана сега Англия, действително надминава по своята острота всички досегашни кризи. Нито в 1837, нито в 1842 г. депресията не носеше такъв общ характер както сега. Всички отрасли на обширната английска промишленост се оказаха парализирани в самия разгар на своето развитие. Навсякъде цари застой, навсякъде се виждат само изхвърлени на улицата работници. От само себе си се разбира, че едно такова положение поражда необикновено възбуждение сред работниците, които в периода на процъфтяване на търговията бяха експлоатирани от индустриалците, а сега са подложени на масово уволнение и са изоставени на произвола на съдбата. Ето защо броят на събранията, устройвани от недоволните работници, бързо нараства. „Northern Star“, орган на работниците-чартисти, посвещава повече от седем дълги колони на отчетите за събранията, състояли се през изтеклата седмица; обявленията за назначените през текущата седмица събрания изпълват други три колони. Същият вестник съобщава за една издадена от работника Джон Нокс брошура[137], в която авторът открито и направо оспорва на аристокрацията правото на владение на земята.

„Земята в Англия“ — казва той — „е собственост на народа, от когото нашите аристократи са я отнели със сила или хитрост. Необходимо е да бъде признато на народа неговото неоспоримо право на собственост; необходимо е поземлената рента да бъде обявена за национална собственост и да се използува в обществен интерес. Може би ще ми кажат, че това са революционни изказвания. Революционни или не — това няма значение; ако народът не може по законен път да постигне онова, от което се нуждае, тогава не му остава нищо друго, освен да изпробва незаконния път.“

Няма нищо чудно, че при тези обстоятелства чартистите развиват необикновено енергична дейност. Техният вожд, знаменитият Фъргес О'Конор, току-що съобщи за своето намерение да се отправи в близко бъдеще за Шотландия, за да свика там във всички градове събрания и да събере подписи под националната петиция за Народната харта, която петиция ще бъде внесена в парламента през най-близката сесия. О'Конор съобщи също, че още преди откриването на парламента чартисткият печат ще бъде увеличен с един всекидневен вестник под названието „Демократ"[138].

Читателят вероятно си спомня, че на последните избори г-н Харни, главен редактор на „Northern Star", беше издигнат като чартистки кандидат за депутат от Тивертон — окръга, който изпраща в парламента министъра на външните работи лорд Палмерстон. Г-н Харни, който победи при гласуването с вдигане на ръце, се отказа от своята кандидатура, когато лорд Палмерстон поиска балотаж[139]. Сега се случи едно събитие, което показва колко много населението на Тивертон се различава в своите симпатии от малката група на парламентарните избиратели на този окръг. В муниципалния съвет се оказа вакантно място; избирателите за местните органи — категория, много по-многобройна от парламентарните избиратели — избраха за вакантния пост г-н Роуклиф, същия, който на изборите издигна кандидатурата на г-н Харни. Трябва да добавим, че в цяла Англия чартистите се готвят за муниципалните избори, които ще се произведат в цялата страна в началото на ноември.

Но нека преминем към най-развития в промишлено отношение окръг на Англия, към Ленкшайр, който повече от всяка друга област страда под гнета на промишления застой. Положението в Ленкшайр е във висша степен тревожно. По-голямата част от фабриките вече напълно прекратиха работата, а в ония фабрики, където тя още продължава, работниците са заети не повече от два, в най-добрия случай три дни в седмицата. Но това още не е всичко: индустриалците от Аштън, твърде важен център на памучната промишленост, заявиха на своите работници, че след една седмица ще им намалят работната заплата с 10%. Тази новина, която предизвика тревога сред работниците, се разпространи из цялата област. Няколко дни по-късно в Манчестер се състоя събрание на представители на работниците от цялото графство; това събрание реши да бъде изпратена една делегация при господарите, за да ги накара да се откажат от изпълнението на заплахата за намаляване на работната заплата, а ако делегацията не постигне никакви резултати, да бъде обявена стачка на всички работници, заети в памучните предприятия в Ленкшайр. — Тази стачка, съчетана с вече започнала стачка на бирмингамските металоработници и миньори, би взела незабавно такива застраши-

телни размери, с каквито се отличаваше последната обща стачка от 1842 г. Тя напълно би могла да се окаже дори още по-страшна за правителството.

А през това време гладна Ирландия се гърчи в ужасни конвулсии. Работническите домове са препълнени с просяци, разорените собственици отказват да плащат данъка в полза на бедните, а изгладнелият народ се събира на тълпи от хиляди и граби хамбарите и оборите на фермерите и дори на католическите свещеници, пред които той още съвсем неотдавна благоговееше.

Изглежда, че тази зима ирландците не ще пожелаят да измират от глад така безропотно, както през изтеклата година. Имиграцията на ирландците в Англия всеки ден взема все по-тревожни размери. Пресметнато е, че всяка година пристигат в Англия средно 50,000 ирландци; тази година са пристигнали вече над 220,000. През септември ежедневно пристигаха по 345 души, а през октомври пристигат по 511 души. По този начин конкуренцията между работниците все повече се засилва и ние не бихме се учудили, ако възбуждението, предизвикано от сегашната криза, се окаже толкова силно, че правителството да се принуди да се съгласи с провеждането на извънредно важни реформи.

Написано от Ф. Енгелс на 23 октомври 1847 г.

Напечатано във вестник „La Réforme" от 26 октомври 1847 г.

Печата се по текста на вестника

Ф. ЕНГЕЛС

ГОСПОДАРИ И РАБОТНИЦИ В АНГЛИЯ

ДО РАБОТНИЦИТЕ-РЕДАКТОРИ НА „ATELIER“[140]

Уважаеми господа!

Току-що прочетох във вашия октомврийски брой статията под заглавие: *„Господари и работници в Англия“;* тази статия споменава въз основа на съобщенията на „Presse“ за събранието на делегатите, които уж представлявали работниците от памучната промишленост в Ленкшайр, събрание, състояло се на 29 август в Манчестер. Резолюцията, приета на това събрание, е от такова естество, че служи на „Presse“ като доказателство, че в Англия съществувало пълна хармония между труда и капитала.

Вие сте постъпили прекрасно, господа, като сте се усъмнили в достоверността на съобщението, дадено в един френски буржоазен вестник въз основа на английските буржоазни вестници. Вярно е, че това съобщение е точно: приетата резолюция беше именно такава, каквато я предава „Presse“. В съобщението има само едно малко твърдение, което не е точно, но именно в тази малка неточност се съдържа цялата същност на въпроса: събранието, за което говори „Presse“, не беше събрание на *работници,* а беше събрание на *фабричните майстори.*

Господа, аз прекарах две години в самия център на Ленкшайр и ги прекарах между работниците; виждах работниците както на техните публични събрания, така и на заседанията на техните малки комитети; познавам техните лидери и оратори и смея да ви уверя, че нито в една страна на света няма да намерите хора по-искрено предани на демократичните принципи, изпълнени с по-твърда решителност да отхвърлят игото на експлоататорите-капиталисти,

под гнета на които те сега чезнат, отколкото именно тези работници от памучните фабрики на Ленкшайр. Нима биха могли същите тези работници, които пред моите очи смъкнаха от естрадата на една зала, в която имаше събрание, няколко дузини фабриканти — работниците, чиито искрящи очи и вдигнати юмруци хвърлиха в ужас буржоата, събрани върху тази естрада, — нима биха могли те, питам ви аз, да гласуват сега благодарност на своите господари за това, че са благоволили да предпочетат да намалят работното време, вместо да намалят работната заплата?

Но нека разгледаме въпроса малко по-отблизо. Нима намаляването на работното време не означава за работника точно същото, както и намаляването на работната заплата? Очевидно е, че е така; и в единия, и в другия случай положението на работника еднакво се влошава. Ето защо работниците не са имали ни най-малко основание да благодарят на своите господари, че са предпочели първия начин на намаление дохода на работника пред втория. Но ако вие, господа, прегледате английските вестници от края на август, ще се убедите, че памучните фабриканти са имали много причини да предпочетат намалението на работното време пред намалението на работната заплата. Цените на суровия памук тогава се повишаваха; същият брой на лондонския вестник „Globe", който разказва за споменатото събрание, съобщава и това, че *ливерпулските спекуланти се готвят да завладеят памучния пазар,* за да предизвикат изкуствено повишаване на цените. Как постъпват в такива случаи манчестерските фабриканти? Те изпращат своите майстори на събрания и ги карат да приемат резолюции, подобни на оная, за която ви съобщи „Presse". Това е едно общоприето и известно средство, към което прибягват всеки път, когато спекулантите се стремят да повишат цените на памука. То служи като предупреждение за спекулантите да не се опитват да повишават прекалено цените, защото в такъв случай фабрикантите биха намалили потреблението на суровия памук и с това неизбежно биха предизвикали намаление на цените. И така, събранието, което е донесло такава радост и е предизвикало такова бурно одобрение на „Presse", е само едно от ония събрания на фабричните майстори, които в Англия никого не могат да въведат в заблуждение.

За да ви убедя още повече, че това събрание е било изключително дело на капиталистите, достатъчно е да ви кажа, че единственият вестник, до който е била изпратена резолюцията и от който я заимствуваха всички останали вестници, беше органът на фабрикантите „Manchester Guardian". Демократичният вестник на работниците „Northern Star" също дава тази резолюция, но я съпро-

вожда с една бележка, която я разобличава в очите на работниците, а именно с бележката, че тя е заимствувана от този вестник на капиталистите.

Приемете и пр.

Написано от Ф. Енгелс около 26 октомври 1847 г.

Напечатано в списанието „L'Atelier", бр. 2 от ноември 1847 г.

Печата се по текста на вестника

К. МАРКС

МОРАЛИЗИРАЩАТА КРИТИКА И КРИТИЗИРАЩИЯТ МОРАЛ

ПРИНОС КЪМ ИСТОРИЯТА НА НЕМСКАТА КУЛТУРА. ПРОТИВ КАРЛ ХАЙНЦЕН*

Малко преди реформацията и през време на реформацията у немците се беше създал един своеобразен вид литература, дори названието на който вече смайва: *грубиянска* литература. Днес ние сме в навечерието на една революционна епоха, аналогична на XVI век. Не е чудно, че у немците отново се появява грубиянска литература. Интересът към историческото развитие лесно побеждава онова чувство на естетическо отвращение, което този род писания възбуждат и са възбуждали още през XV и XVI векове дори у хора със слабо развит вкус.

Плоска, хлевоуста, надута, перчеща се като Трасон[142], претенциозно-груба в нападението и истерично-чувствителна към чуждата грубост; с огромен напън издигаща меча и страшно размахваща го, за да го отпусне след това без удар; непрекъснато проповядваща морал и постоянно нарушаваща го; комично съчетаваща патоса с вулгарността; загрижена само за същността на въпроса и винаги отминаваща тази същност; с еднакво високомерие противопоставяща на народната мъдрост еснафска, книжна полуинтелигентност, а на науката — така наречения „здрав човешки разум“; увличаща се със самодоволна лекота в безкрайно дълги подробности; обличаща еснафското съдържание в плебейска форма; бореща се с литературния език, за да му придаде, ако може да се каже, чисто телесен характер; охотно показваща зад редовете фигурата на самия автор, който не се сдържа да демонстрира своята сила, да покаже широките си плещи, да изправи пред всички юна-

* Отговарям на г-н Хайнцен, за да отблъсна неговото нападение срещу Енгелс. Статнята на г-н Хайнцен[141] не заслужава отговор. Отговарям, защото манифестът на г-н Хайнцен дава забавен материал за анализ. *К. М.*

шката си снага; прокламираща здрав дух в здраво тяло, а сама, без да знае, заразена от най-дребнавата заядливост и телесния сърбеж на XVI век; скована в ограничени догматични понятия и същевременно апелираща въпреки всяка теория към дребнавата практика; негодуваща срещу реакцията и реагираща срещу прогреса; безсилна да представи противника в смешен вид и затова комично нахвърляща се срещу него с цялата гама от всевъзможни ругатни; Соломон и Марколф[143], Дон Кихот и Санчо Панса, мечтател и филистер в едно лице; просташка форма на възмущение и форма на възмутена простащина; и всичко това обгърнато в атмосферата на *честното* съзнание на самодоволния добродетелен филистер — такава беше *грубиянската литература* на XVI век. Ако не ни лъже паметта, немското народно остроумие ѝ издигна лиричен паметник чрез песничката за *„Хайнеке юнак-слуга"*. На г-н Хайнцен принадлежи заслугата да бъде един от тези, които възродиха тази грубиянска литература, и в това отношение той може да се счита за една от немските ластовички на настъпващата пролет на народите.

Манифестът на Хайнцен против комунистите, поместен в бр. 84 на „Deutsche-Brüsseler-Zeitung", ни дава удобен повод за изучаване на тази изродена литература, която, както посочихме по-горе, представлява исторически интерес за Германия. Ние ще охарактеризираме въз основа на манифеста на Хайнцен литературната разновидност, чийто представител е г-н Хайнцен, по същия начин, както литературните историци характеризират писателите от XVI век въз основа на запазилите се до днес литературни произведения от XVI век, например „Гъшият проповедник"*:

Б и р о н. — Скрий се, Ахил. Тук идва Хектор въоръжен.
К р а л я т. — В сравнение с него Хектор е само троянец.
Б о а й е. — Нима това е Хектор?
Д ю м е н. — Струва ми се, че Хектор не беше така строен.
Б и р о н. — Невъзможно е това да бъде Хектор!
Д ю м е н. — Той е или бог, или художник, защото прави гримаси**.

Но че г-н Хайнцен е истинският Хектор, в това няма никакво съмнение.

„Още отдавна" — признава той — „ме е измъчвало предчувствието, че ще падна от ръката на някой комунистически Ахил. А сега, когато съм нападнат от Терсит, избавлението от опасността ми вселява бодрост" и т. н.

Само един Хектор може да предчувствува, че ще падне от ръката на Ахил.

---

* — прякор на Томас Мурнер. *Ред.*
** Шекспир: „Безплодните усилия на любовта".

Или може би г-н Хайнцен е заимствувал своите представи за Ахил и Терсит не от Омир, а от Шлегеловия превод на Шекспир?

В такъв случай той си присвоява ролята на Аякс.

Нека разгледаме Шекспировия Аякс.

Аякс. — Ще те смачкам като тесто и ще направя от тебе красавец.

Терсит. — По-лесно моите насмешки ще те направят разумен човек; и твоят кон ще заучи по-лесно цяла проповед, отколкото ти да научиш наизуст поне една молитва. Можеш ли да се биеш? Да или не? Дано окраставееш с твоите конски маниери!

Аякс. — Кажи ми ти, отровна гъбо, какво съобщиха там?

Терсит. — Съобщиха, разбира се, че си дурак.

Аякс. — Проклето куче!

Терсит. — Хайде почвай.

Аякс. — Ах ти, лайно на вещица!

Терсит. — Почвай, почвай! Краставо храбро магаре! Теб са те изпратили тук да биеш троянците, а всеки човек с малко акъл ще те купи и продаде като африкански роб... Ако не лъжат хората, на такива като тебе акълът е главно в жилите.

Терсит. — Чудо!

Ахил. — Какво има?

Терсит. — Аякс ходи насам-натам и търси себе си.

Ахил. — Как така?

Терсит. — Утре му предстои двубой и той е така пророчески горд за героичния побой, че бесиее, без да каже дума.

Ахил. — Че как така?

Терсит. — Ето как: той крачи насам-натам, изпъчил гърди като паун; направи крачка и се спре; мърмори под носа си като някоя кръчмарка, която е принудена на ум да направи сметката за гуляя; хапе си устните с вид на държавник, сякаш иска да каже: в тази глава има ум, само да можеше да се покаже навън... По-добре е да съм въшка в овча вълна, отколкото такъв *храбър дурак**.

Под каквато и маска да се явява г-н Хайнцен — като Хектор или като Аякс, — щом стъпи на арената, той веднага заявява с гръмовен глас на зрителите, че противникът не е успял да му нанесе „смъртния удар". С цялото простодушие и епично многословие на древните Омирови герои той разяснява причините за своето спасение: „Моето спасение", ни разказва той, „аз дължа на един *природен* недостатък". „Природата" не ме е „нагодила" към ръста на моя противник. Г-н Хайнцен е с две глави по-висок от своя противник и затова двата „далеко насочени удара" на неговия „малък палач" не могли да засегнат неговата „литературна шия". Г-н Енгелс — това няколко пъти се подчертава с особена настойчивост, — г-н Енгелс е „малък", той е „малък палач", „малка личност". След това следва един от ония изрази, които могат да се срещнат само в старинните героични предания или в панаирджийските комедии за големия Го-

* Шекспир: „Троил и Кресида".

лиат и малкия Давид: „Ако висехте толкова високо" — на самия връх на фенерния стълб, — „Вас не би Ви забелязал нито един човек". Това е хуморът на великана — забавен и заедно с това внушаващ ужас.

Г-н Хайнцен демонстрира така „литературно" не само своята „шия", но и цялата своя „природа", цялото свое тяло. Той е поставил своя „малък" противник до себе си, за да може чрез контраста да покаже с нужната релефност съвършенството на своето телосложение. „Малкият" урод държи в ръчичките си *брадва на палач* — може би една от миниатюрните гилотини, които в 1794 г. подарявали на децата като играчки. А самият той, страшният юнак, със зла и презрителна усмивка държи в ръцете си само едно оръжие — „възпитателната пръчка", която, както се подразбира, отдавна е служила за „наказване" на лошите „малчугани" — комунистите — за техните „нахални постъпки". Великанът се държи снизходително, като *педагог*, със своя „насекомообразен противник", вместо да смачка с крака този *безразсъдно-смел* малчуган. Той снизходително беседва с него като *приятел на децата,* чете му морал и най-строго го мъмри заради неговите тежки пороци, а именно: „лъжа", „необмислена момчешка лъжа", „нахалство", „предизвикателен тон", липса на уважение и други младежки прегрешения. Ако при това пръчката на обхванатия от наставнически жар исполин от време на време рязко изсвирва над главата на възпитаника, ако от време на време някоя мръсна дума прекъсва потока от нравоучителни изречения и дори отчасти унищожава тяхното действие, то не бива нито за минута да се забравя, че един исполин не може да дава морално възпитание по същия начин, както това правят обикновените училищни наставници като *Квинт Фикслайн*[144], и че ако изгониш *природата* през вратата, тя отново ще се върне през прозореца. Освен това не бива да се изпуска изпредвид, че същите изрази, които в устата на такова джудже като Енгелс звучат непристойно и предизвикват у нас отвращение, звучат възхитително и пленяват нашия слух и сърце подобно звуците на природата, когато се произнасят от такъв колос като Хайнцен. Пък и можем ли да мерим езика на героя с тясната мярка на обикновената реч? Разбира се, че не, тъй както не можем да мислим например, че Омир се смъква на равнището на грубиянската литература, когато нарича един от своите любими герои *Аякс* „инат като магаре".

Такива са били добрите намерения на великана, когато той в бр. 77 на „Deutsche-Brüsseler-Zeitung" показа на комунистите своята възпитателна пръчка[145]. А „малкият" урод, комуто той изобщо не е давал никакъв повод да взема думата — той много пъти изразява своето юнашко удивление по повод на тази неразбираема дързост

на пигмея, — му се отплатил с такава неблагодарност. „Съвсем не съм имал намерение да давам съвети", оплаква се той. „Г-н Енгелс желае моята смърт, той иска да ме убие, този *злодей."*

А самият той? Както по отношение на пруското правителство, така и тук той „с въодушевление започнал една борба, носейки под войнствената одежда мирни предложения, сърце, *стремящо се към хуманно примиряване* на противоречията на съвременността"*. Но — уви! — „това *въодушевление* беше полято с *разяждащата влага* на коварството"**.

> *Изегрим* беше ужасен и див. Той лапи разтвори,
> Раззина уста си и бързо се хвърли напред.
> *Райнеке* ловко отскочи встрани и бързо намокри
> Със остра *разяждаща влага* опашка си мека.
> И в ситния пясък опашката цяла оваля.
> Изегрим вярваше вече лисицата лесно да хване.
> Но тя го плесна по очите с опашката мокра
> И в миг притъмня пред очите на вълка.
> С тази хитрост лисицата често си служи
> И не малко зверове, а също невинни създания
> Изпитаха *вредната сила на нейната люта урина****.

„Откак се занимавам с политика, г-н Енгелс, аз *съм бил републиканец* и моите *убеждения* не са били тъй *непостоянни* и *колебливи,* за да се въртят насам-натам като главите на някои *комунисти"*****.

„Вярно е, че едва сега *станах революционер.* А тактиката на комунистите е такава, че те, съзнавайки собствената си *непоправимост,* правят упреци на своите противници, щом последните *се поправят."******

Г-н Хайнцен съвсем не е *станал* републиканец; той си е *бил* такъв от деня на своето политическо раждане. Така че той се отличава с постоянство, непоколебима твърдост, последователност. А неговите противници — с непостоянство, колебливост, завои. Г-н Хайнцен не винаги е *бил* революционер; той *станал* такъв. Вярно е, че този път *завоят* се извършва от г-н Хайнцен; но затова пък работата се извърта така, че този завой губи своя *безнравствен* характер и се нарича сега „поправяне". А при комунистите *постоянството* губи своя *високонравствен* характер. В какво се превръща то? В „непоправимост".

Да устояваш или *да се въртиш* — и едното, и другото е нравствено, и едното, и другото е безнравствено; нравствено е от страна на добродетелния филистер, а безнравствено — от страна на неговия противник. Изкуството на критизиращия филистер се състои именно

---

* Karl Heinzen. „Steckbrief" [Карл Хайнцен. „Заповед за арестуване"].
** Пак там.
*** Гьоте: „Лисицата Райнеке".
**** Манифестът на Хайнцен, „Deutsche-Brüsseler Zeitung", бр. 84.
***** Пак там.

в това, да знае в кой момент да каже „бяло“ и в кой — „черно“, да умее да каже в нужния момент нужната дума.

Невежеството се счита изобщо за недостатък. Ние сме свикнали да го разглеждаме като *отрицателна* величина. Нека видим как вълшебната пръчка на филистерската критика превръща интелектуалния минус в морален плюс.

Г-н Хайнцен съобщава между другото, че във *философията* бил все толкова *несведущ,* колкото бил в 1844 г. „Езикът“ на Хегел „така си и останал *неразбираем“* за него.

Такова е фактическото положение. А сега следва моралната обработка.

Тъй като за г-н Хайнцен Хегеловият език още от самото начало бил „неразбираем“, той не се поддал, както „Енгелс и други“, на изкушението безнравствено и високомерно да се хвали при всеки удобен случай със знанието на същия този хегеловски език, тъй както и вестфалските селяни, доколкото е известно, не са още изказали претенцията „да се хвалят със знанието“ на санскритския език. Защото истинското нравствено поведение се състои именно в това, да се избягва всякакъв *повод* за безнравствено поведение; а нима толкова предвидливото неразбиране на някой език не е найдоброто средство да се запазиш от безнравствената склонност „да се хвалиш със знанието“ на този език?

Г-н Хайнцен, който нищо не разбира от философия, мисли, че по същата причина не се интересувал и от философските „школи“. Негова школа били „здравият човешки разум“ и „кипящият живот“.

„Именно благодарение на това“ — възклицава той със скромната гордост на праведник — „аз избягвах опасността *да се отрека* от своята школа“.

Против моралната опасност *да се отречеш* от една школа няма по-изпитано средство от това, никога да не я посещаваш!

Всяко развитие, независимо от неговото съдържание, може да се представи като ред от различни степени на развитие, свързани помежду си по такъв начин, че едната е *отрицание* на другата. Ако например народът преминава в своето развитие от абсолютната монархия към конституционната монархия, той *отрича* своето предишно политическо битие. Нито в една област не може да се извършва развитие, което да не отрича своите предишни форми на съществуване. А на езика на морала *да отричаш* значи *да се отричаш.*

Отричане! С тази думичка критизиращият филистер може да заклейми всяко развитие, без да разбира нещо от него; той може тържествено да му противопоставя своята неспособна за развитие недоразвитост като морална неопетненост. Така религиозната фанта-

зия на народите е заклеймила цялата *история* изобщо, като е преместила века на невинността, златния век, в *предисторическите времена,* в оная епоха, когато изобщо не е имало никакво историческо развитие и следователно не е имало никакво отрицание, никакво отричане. Така в шумните революционни епохи, във времената на силното, страстното отрицание и отричане, например в XVIII век, се появяват честни и доброжелателни мъже, добре възпитани и благоприлични сатири, като *Геснер,* които противопоставят на историческата поквара *идилията* на неподвижното състояние. Но за похвала на тези поети на идилията — които са също особен вид критизиращи моралисти и морализиращи критици — трябва да се каже, че те добросъвестно се колебаят кому да отдадат палмата на първенството по отношение на морала: на овчарите или на овците.

Впрочем нека оставим добродетелния филистер безпрепятствено да се наслаждава на своето собствено превъзходство! Нека го последваме там, където той *си въобразява,* че преминава на „въпроса". С тоя метод ще има да се сблъскваме навсякъде.

„Не съм виновен аз, ако г-н Енгелс и другите комунисти са толкова *слепи,* за да не виждат, че *властта* господствува и над *собствеността* и че несправедливостта в *отношенията на собственост* се поддържа само от властта... Аз наричам *глупак* и *страхливец* всеки човек, който враждува с буржоата затова, че той *има пари,* а оставя на спокойствие краля, който *има властта.*"*

„Властта господствува и над собствеността."

Във всеки случай собствеността също представлява особен вид власт. Икономистите например наричат капитала „власт над чуждия труд".

И така, ние имаме пред себе си два вида власт: от една страна — властта на собствеността, т. е. на собствениците, а от друга страна — политическата власт, държавната власт. „Властта господствува и над собствеността." Това значи: собствеността няма в своите ръце политическата власт и последната дори се гаври с нея, например чрез произволно облагане, конфискации, привилегии, неприятно вмешателство на бюрокрацията в промишлеността и търговията и т. н.

С други думи: буржоазията още не се е конституирала политически като класа. Държавната власт още не се е превърнала в нейна собствена власт. За страни, където буржоазията вече е завоювала политическата власт, където политическото господство не е нищо друго освен господство на буржоазната класа над цялото общество, а не на отделния буржоа над неговите работници, за такива страни твърдението на г-н Хайнцен губи своя смисъл. Безимотните нямат,

---

* Манифестът на Хайнцен, „Deutsche-Brüsseler-Zeitung", бр. 84.

разбира се, нищо общо с политическото господство, тъй като последното принадлежи непосредствено на собствеността.

Така че когато г-н Хайнцен си е въобразил, че е изрекъл една истина колкото вечна, толкова и оригинална, той само е отбелязал факта, че немската буржоазия трябва да завоюва политическата власт, т. е. той казва същото, което казва Енгелс, но несъзнателно и искрено мисли, че казва нещо противоположно. Той само патетично обявява за вечна истина едно преходно отношение на немската буржоазия към немската държавна власт, като по този начин показва как се превръща едно „движение“ в „твърда ядка“.

„Несправедливостта в отношенията на собственост“ — продължава г-н Хайнцен — „се поддържа само от властта“.

Или под „несправедливост в отношенията на собственост“ г-н Хайнцен разбира споменатия по-горе натиск, който немската буржоазия изпитва от страна на абсолютната монархия дори в областта на своите „най-свещени“ интереси, и в такъв случай той само повтаря казаното по-горе, или пък под „несправедливост в отношенията на собственост“ той разбира икономическото положение на работниците и тогава неговото откровение има следния смисъл:

Съвременните *буржоазни* отношения на собственост се „поддържат“ от държавната власт, която буржоазията е организирала за защита на своите отношения на собственост. Следователно там, където политическата власт се намира вече в ръцете на буржоазията, пролетариите трябва да я съборят. Те трябва сами да станат власт, преди всичко революционна власт.

Г-н Хайнцен отново несъзнателно казва същото, което казва Енгелс, и то пак с наивното убеждение, че казва нещо противоположно. Той казва това, което не мисли, а мисли това, което не казва.

Впрочем ако буржоазията политически, т. е. с помощта на своята държавна власт, „поддържа несправедливостта в отношенията на собственост“, то с това тя не я *създава*. „Несправедливостта в отношенията на собственост“, обусловена от съвременното разделение на труда, от съвременната форма на размяната, от конкуренцията, концентрацията и т. н., съвсем не дължи своя произход на политическото господство на буржоазната класа, а, напротив, политическото господство на буржоазната класа произтича от тези съвременни производствени отношения, провъзгласявани от буржоазните икономисти като необходими и вечни закони. Затова дори ако пролетариатът събори политическото господство на буржоазията, неговата победа ще бъде само кратковременна, ще бъде само спомагателен момент за самата *буржоазна революция* — както беше през 1794 г. — дотогава, докато в хода на историята, в нейното „движение“, не се създадат още материални условия, които ще направят необходимо унищожаването на

буржоазния начин на производство, а следователно и окончателното събаряне на политическото господство на буржоазията. Ето защо господството на терора във Франция можа да послужи само за да бъде възможно чрез ударите на своя страшен чук да заличи в един миг като с вълшебна пръчка всички феодални руини от лицето на Франция. Буржоазията с нейната страхлива предпазливост не би се справила с тази работа в течение на десетилетия. Така че кървавите действия на народа само разчистиха нейния път. Също и събарянето на абсолютната монархия би било само кратковременно, ако не бяха още достатъчно назрели икономическите условия за господството на буржоазната класа. Хората си изграждат нов свят не от „земните богатства“, както си въобразяват *грубияните* със своите предразсъдъци, а от историческите постижения на техния загиващ свят. В хода на своето развитие те трябва най-напред да *произведат материалните условия* на новото общество и дори най-напрегнатите усилия на мисълта или волята не могат да ги освободят от тази участ.

Целият грубиянски характер на „здравия човешки разум“, който изхожда от „кипящия живот“ и не осакатява своите естествени наклонности чрез никакви философски или други научни занимания, се проявява в това, че той не вижда *единство* там, където му се удава да забележи *различие,* и не вижда *различие* там, където вижда *единство.* Когато установява *различаващи определения* — в ръцете му те веднага се вкаменяват и той счита за най-вредна софистика стремежа да бъдат сблъскани едно о друго тези закостенели понятия по такъв начин, че да избухнат в пламъци.

Например когато г-н Хайнцен казва, че *пари* и *власт, собственост* и *господство, притежание на пари* и *притежание на власт* не са *едно и също нещо,* той казва една *тавтология,* която се съдържа вече в самите думи, и установяването на самото различие между думите му се струва за геройски подвиг, който той с пълно съзнание за своето *ясновидство* противопоставя на комунистите, а те са толкова „слепи“, че не желаят да се спират на това първо, чисто детско възприятие.

Как „притежанието на пари“ се превръща в „притежание на власт“, а „собствеността“ — в „политическо господство“, т. е. как вместо твърдо установеното различие, което г-н Хайнцен издига в *догма,* се извършва, напротив, взаимодействие между двете сили, достигащо до тяхното сливане — всичко това г-н Хайнцен би могъл лесно да разбере, ако знаеше как крепостните *откупваха* своята свобода, а комуните[146] *откупваха* своите муниципални права; как гражданите с помощта на търговията и промишлеността измъкваха, от една страна, парите от джоба на феодалите и с помощта на полици ги заставяха да губят своята поземлена собственост, а, от друга стра-

на, помагаха на абсолютната монархия да побеждава ослабените по този начин едри феодали и *откупваха* за себе си техните привилегии; как те по-късно експлоатираха финансовите затруднения на самата абсолютна монархия и т. н. и т. н.; след това, как благодарение на системата на държавните дългове — продукт на съвременната промишленост и на съвременната търговия — дори самите абсолютни монархии стават зависими от борсовите крале; как в областта на международните отношения промишленият монопол непосредствено се превръща в политическо господство — например в „германската освободителна война" монарсите от Свещения съюз не бяха нищо друго освен платени от Англия ландскнехти — и т. н. и т. н.

Но когато самомнителното *грубиянство* на „здравия човешки разум" въздига такива различия като различието между *притежание на пари* и *притежание на власт* във вечни истини, към които „по най-несъмнен начин" трябва да се отнасяме „така и така", когато ги превръща в застинали *догми,* то си създава желаната позиция, от която може да лее своето морално негодувание от „слепотата", „глупостта" и „безчестието" на противниците на един такъв символ на вярата. Този самозадоволяващ го изблик на хули служи едновременно и като риторическа каша, в която плуват няколко жалки, постни истини.

Г-н Хайнцен ще доживее времето, когато дори в Прусия властта на собствеността ще встъпи в принудителен брак с политическата власт. Нека го чуем по-нататък:

„Вие искате да направите *социалните въпроси* главни въпроси на нашето време и не виждате, че *няма по-важен социален въпрос* от въпроса за *монархията и републиката.*"*

Току-що г-н Хайнцен виждаше само *различието* между властта на парите и политическата власт; а сега вижда само *единството* между *политическите* и *социалните* въпроси. Впрочем той вижда още и „смешната слепота" и „презряната страхливост" на своите антиподи.

Политическите отношения между хората са естествено също и *социални, обществени отношения,* както и всички отношения, в които хората се намират един спрямо друг. Ето защо и всички въпроси, отнасящи се до взаимните отношения между хората, са също и социални въпроси.

В своята наивност грубиянът мисли, че изказването на подобни възгледи, мястото на които е в катехизиса за осемгодишни деца, означава не само да се каже нещо, но и да се хвърли нещо тежко във везните на съвременните колизии.

---

* Манифестът на Хайнцен, „Deutsche-Brüsseler-Zeitung", бр. 84.

Случайно се оказва, че „социалните въпроси“, с които хората „се занимаваха в *наше* време“, стават все по-важни, колкото повече напускаме сферата на абсолютната монархия. Социализмът и комунизмът произхождат не от Германия, а от Англия, Франция и Северна Америка.

Действително активна комунистическа партия се появи за пръв път през времето на буржоазната революция, в момента, когато бе премахната конституционната монархия. Най-последователните *републиканци* — *„уравнителите“*[147] в Англия, *Бабьоф, Буонароти* и т. н. във Франция — първи провъзгласиха тези „социални въпроси“. „Заговорът на Бабьоф“, описан от неговия приятел и другар по партия Буонароти[148], показва как тези републиканци са почерпили от историческото „движение“ убеждението, че с премахването на социалния въпрос за *монархията* и *републиката* нито един „социален въпрос“ не се оказва разрешен в интерес на пролетариата.

Въпросът за собствеността, както той беше поставен в *„наше* време“, съвсем не се свежда само до това, че — според формулировката на Хайнцен — трябва отново да се изясни „дали е *справедливо един* човек *да притежава* всичко, а друг нищо, дали отделният човек изобщо *може* да притежава нещо“ — и до подобни прости въпроси на съвестта и фрази за справедливост.

Въпросът за собствеността се явява в твърде различен вид, съответно на различните степени на развитие на промишлеността изобщо и на особените степени на нейното развитие в различните страни.

Например за *галицийските* селяни въпросът за собствеността се свежда до превръщането на феодалната поземлена собственост в дребнобуржоазна поземлена собственост. Той има за тях същия смисъл, какъвто имаше за *френското* селячество преди 1789 година. *Английският* селскостопански надничар, напротив, не е свързан с никакви отношения със собственика на земята. Той има отношение само към фермера, т. е. към капиталиста-предприемач, който обработва земята на фабрични начала. От своя страна този капиталист-предприемач, който плаща рента на поземления собственик, се намира в непосредствени отношения с последния. Затова унищожаването на собствеността върху земята е най-важният въпрос за собственост за английската промишлена буржоазия и нейната борба против житните закони имаше именно този смисъл. За английските селскостопански надничари, напротив, унищожението на капитала е също така важен въпрос за собственост, както и за английските фабрични работници.

Както в английската, така и във френската революция постановката на въпроса за собствеността се свеждаше до това — да се даде простор на свободата на конкуренцията и да се унищожат всички

феодални отношения на собственост: феодалното земевладение, цеховете, монополите и т. н., които се бяха превърнали в окови за развиващата се в течение на XVI—XVIII векове промишленост.

И най-сетне в *„наше* време" смисълът на въпроса за собствеността се състои в унищожаването на конфликтите, пораждани от едрата промишленост, от развитието на световния пазар и на свободната конкуренция.

Въпросът за собствеността винаги е бил жизнен въпрос за една или друга класа, в зависимост от степента на развитие на промишлеността. През XVII и XVIII векове, когато се касаеше за премахване на *феодалните* отношения на собственост, въпросът за собствеността беше жизнен въпрос за *буржоазната* класа. В XIX век, когато се касае за премахване на *буржоазните* отношения на собственост, въпросът за собствеността е жизнен въпрос за *работническата класа.*

Следователно въпросът за собствеността, който в „наше време" е всемирноисторически въпрос, има смисъл само в *съвременното буржоазно общество.* Колкото по-развито е това общество, т. е. колкото буржоазията в дадена страна е икономически по-развита, а вследствие на това и държавната власт е приела по-буржоазен характер, толкова по-рязко изпъква и *социалният* въпрос: във Франция по-рязко, отколкото в Германия, в Англия по-рязко, отколкото във Франция, в конституционната монархия по-рязко, отколкото в абсолютната, в републиката по-рязко, отколкото в конституционната монархия. Така например колизиите, пораждани от кредитната система, спекулата и т. н., никъде не носят такъв остър характер, както в Северна Америка. Също и *социалното* неравенство никъде не се явява в такава рязка форма, както в източните щати на Северна Америка, защото тук то по-малко откъдето и да било е замаскирано от политическото неравенство. Ако пауперизмът там не се е развил още така, както в Англия — това се дължи на икономически обстоятелства, на които тук не можем подробно да се спираме. Все пак и там пауперизмът постига блестящи успехи.

„В тази страна, където няма привилегировани съсловия, където всички *класи* на обществото притежават *еднакви права"* (но трудността иде от самото съществуване на *класите)* „и където нашето население далеч не мисли да стеснява развитието на средствата за съществуване — зрелището на бързо развиващия се пауперизъм наистина внушава тревога" (Отчет на г-н Мередит пред пенсилванското законодателно събрание[149]).

„Доказано е, че в течение на 25 години пауперизмът в Масачузет е нараснал с 60%" (из „Register"-а на американеца Найлс[150]).

Един от най-известните североамерикански икономисти, *Томас Купер,* който при това е радикал, предлага:

1) Да се забрани на безимотните да встъпват в брак.

2) *Да се отмени всеобщото избирателно право,* защото, възклицава той,

„обществото е основано за защита на собствеността. Каква разумна претенция за право да издават закони относно собствеността, принадлежаща на други, могат да имат ония, които по силата на вечните икономически закони навеки са лишени от собственост? Какви общи мотиви и интереси могат да имат тези две *класи* на населението?

Едно от двете: или работническата класа не е настроена революционно и тогава защищава интересите на работодателите, от които зависи нейното съществуване. Така например при последните избори в Нова Англия фабрикантите, желаейки да си осигурят гласовете на избирателите, бяха отпечатали името на своя кандидат върху плат и всеки работник носеше парче от този плат върху колана на панталоните си.

Или пък вследствие на съвместния колективен живот и т. н. работническата класа става революционна и тогава *политическата власт в страната* рано или късно ще премине в нейните ръце, а при една такава система никаква собственост не ще бъде осигурена."*

Както в *Англия* под името *чартисти,* така и в *Северна Америка* под името *национал-реформисти* работниците образуват политическа партия и нейният боен лозунг съвсем не е *република* вместо *монархия,* а *господство на работническата класа* вместо *господство на буржоазната класа.*

И тъй като именно в съвременното буржоазно общество със съответните му държавни форми — конституционната или републиканската представителна държава — „въпросът за собствеността" е станал най-важният „социален въпрос", то само ограничеността на нуждите на *немския* еснафин го кара все пак да крещи, че въпросът за *монархията* бил най-важният *„социален* въпрос на нашето време". Точно така и д-р Лист в предговора си към „Националната политическа икономия"[151] наивно изразява своето огорчение от това, че хората „погрешно виждат" най-важния социален въпрос на нашата епоха в *пауперизма,* а не в *покровителствените мита.*

Разликата между *парите* и *властта* стана едновременно и *персонална* разлика между двамата борци.

„Малкият" се явява един вид като *джебчия,* който има работа само с врагове, които притежават „пари"; за разлика от него басннословно силният мъж се бори със „силните" на този свят.

Indosso la corazza, e l'élmo in testa**.

И той мърмори:

---

* Thomas Cooper. „Lectures on political economy". Columbia, p. 361—365. [Томас Купер. „Лекции по политическа икономия". Колумбия, стр. 361—365].

** Ariosto. „Orlando Furioso" [Ариосто. „Буйствуващият Роланд"]. „Облечен в броня, с шлем на глава".

„При това Вашата особа все пак се намира в по-добро положение от моята."*

Обаче в най-добро положение се намират „силните" на този свят, които въздъхват с облекчение, когато г-н Хайнцен се нахвърля върху своя възпитаник:

„Сега Вие, както и всички комунисти, загубихте способността *да разпознавате връзката между политиката и социалните условия*."**

Ние току-що чухме една лекция по морал, в която великият човек с изненадваща *простота* разкри в общи черти *връзката* между *политиката* и *социалните условия*. Чрез примера с *монархията* той сега *нагледно* показва на своя възпитаник практическото прилагане на този способ.

Монарсите или монархията, разказва той, са „главните виновници за всички бедствия и за всичката нищета". Там, където монархията е премахната, отпада, разбира се, и този способ на обясняване, така че *робството*, което доведе до гибел античните републики, което ще доведе до най-страшни конфликти и южните щати на северноамериканската република***, би могло да възкликне с думите на Джон Фалстаф: „Ах, ако аргументите бяха така евтини, както къпините!"[152]

Но преди всичко: кой или кое създаде *монарсите* и *монархията?*

Едно време хората е трябвало в името на общия интерес да издигат на челно място най-изтъкнатите личности. По-късно този пост започнал да се предава по наследство в рамките на определени семейства. И най-сетне поради своята глупост и поквара хората са търпели тази злоупотреба в течение на столетия.

Ако се свика конгрес на всички истински политикани в Европа, те не биха могли да дадат друг отговор. И ако прегледате всичките съчинения на Хайнцен, вие също не бихте намерили друг отговор.

Солидният „здрав човешки разум" мисли, че щом се обяви за *противник на монархията,* той вече я е обяснил. Но най-голямата трудност за този нормален разум се състои изглежда в това, да обясни откъде се е появил противникът на здравия човешки разум и на моралното човешко достойнство и как е продължил своето удивително упорито съществуване в течение на столетия? Нищо попросто от това! Тези столетия са били лишени от здрав човешки разум и от морално човешко достойнство. С други думи: разумът и моралът със столетия са съответствували на монархията, вместо

* Манифестът на Хайнцен, „Deutsche-Brüsseler-Zeitung", бр. 84.

** Пак там.

*** Виж във връзка с това мемоарите на Джеферсон, един от основателите на американската република, който два пъти е бил неин президент.

да ѝ противоречат. И именно този разум и този морал на миналите столетия „здравият разум“ на нашето време не е в състояние да разбере. Той не ги разбира, но затова пък ги *презира.* От областта на историята той бяга в областта на морала, а тук може да пусне в ход цялата тежка артилерия на своето нравствено негодувание.

И точно както политическият „здрав човешки разум“ обяснява ту произхода и продължителното съществуване на монархията като резултат на недомислие, така и религиозният „здрав човешки разум“ обяснява ереста и неверието като дело на ръката на дявола. По същия начин и нерелигиозният „здрав човешки разум“ обяснява религията като дело на ръката на дяволите, на поповете.

Но щом г-н Хайнцен е обосновал вече веднаж с помощта на изтъркани морални фрази *произхода* на монархията, то съвсем *естествено* се налага и изводът относно „връзката между монархията и социалните условия“. Слушайте:

„Един единствен човек заграбва в ръцете си цялата държава, принася целия народ повече или по-малко в жертва на своята особа и на своите привърженици, и то не само в материално, но и в морално отношение, създава за него йерархия от различни степени на унижение, разделя го на *съсловия* като мършав и тлъст добитък и *превръща* фактически само в угода на своята собствена особа всеки член на държавния колектив в *официален враг на другите.*“*

Г-н Хайнцен вижда монарсите на върха на социалното здание в Германия. Той нито за минута не се съмнява в това, че те са създали неговата обществена основа и всекидневно отново я *създават.* Най-*простото* обяснение на връзката между монархията и обществените условия, чийто *официален* политически израз представлява тя, е да превърнеш монарсите в *създатели* на тази връзка! В каква връзка се намират представителните учреждения със съвременното буржоазно общество, което те представляват? Те са го *създали!* Така политическото божество с неговия апарат и йерархия е *създало* грешния свят, за който то е най-висшата светиня. Така *религиозното* божество е създало светските условия, които се отразяват в него като нещо фантастично и потънало в небесно блаженство.

Грубияните, които проповядват с надлежния патос тази домашна мъдрост, трябва, разбира се, с изумление и нравствено възмущение да гледат на противника, който се мъчи да им доказва, че ябълката не е създала ябълковото дърво.

Съвременната историография показа, че *абсолютната монархия* възниква в преходните периоди, когато старите феодални съсловия започват да западат, а от средновековното гражданско съсловие се формира съвременната буржоазна класа, и когато нито една от бо-

* Манифестът на Хайнцен, цитираното място.

рещите се страни не е взела още връх над другата. Така че елементите, върху които се изгражда абсолютната монархия, съвсем не са неин продукт; напротив, те образуват по-скоро нейната социална предпоставка, историческият произход на която е твърде добре известен, за да има нужда тук да го повтаряме. Фактът, че в Германия абсолютната монархия възникна по-късно и се крепи по-дълго, се обяснява само с ненормалното развитие на класата на немската буржоазия. Разрешението на загадката на това развитие може да се намери в историята на търговията и промишлеността.

Упадъкът на еснафските свободни германски градове, унищожението на рицарското съсловие, поражението на селяните и обусловеното от всичко това затвърдяване на върховната власт на князете; упадъкът на немската промишленост и на немската търговия, основани на чисто средновековни отношения, точно в момента, когато се появява съвременният световен пазар и възниква едрата манифактура; обезлюдяването на страната и нейното варварско състояние като резултат на Тридесетгодишната война; характерът на отново съживилите се национални отрасли на промишлеността като например дребното ленено производство, на което съответствуват патриархални условия и отношения; характерът на предметите за износ, които са представлявали главно продукти на земеделието и поради това са били източник за материалното обогатяване почти само на дворяните-земевладелци и вследствие на това са засилвали тяхната относителна власт в сравнение с бюргерите; подчиненото положение на Германия на световния пазар изобщо, в резултат на което главен източник на националния доход станали субсидиите, плащани на князете от чужденците; произтичащата оттук зависимост на бюргерите от княжеския двор и т. н. и т. н. — всичките тези обстоятелства, благодарение на които се е изработил обликът на немското общество и съответната му политическа организация, се превръщат за грубиянския здрав човешки разсъдък в няколко мъдри изречения, цялата мъдрост на които се състои именно в това, че „немските монархии" създали „немското общество" и всекидневно отново го „създават".

Лесно е да се обясни тази оптическа измама, която позволява на здравия човешки разум „да разпознава" в монархията източника на произхода на немското общество, вместо да вижда в немското общество източника на произхода на монархията.

Още от първия поглед — който постоянно му се струва извънредно проницателен — той забелязва, че немските монархии поддържат и упорито държат за старите немски обществени порядки, от които изцяло зависи тяхното политическо съществуване, и *прилагат* насилие по отношение на разрушителните елементи. От друга

страна, той вижда, че и разрушителните елементи също водят борба против властта на монарсите. Така че и петте здрави чувства изведнаж показват, че монархията е *основата* на старото общество, на неговата иерархическа структура, на неговите предразсъдъци и противоречия.

Но при по-внимателно разглеждане това явление само опровергава примитивния възглед, за който то неволно е послужило като повод.

Насилствената реакционна роля, в която се явява монархията, показва само това, че в порите на старото общество се е образувало ново общество, което чувствува политическата обвивка — естествения калъф на старото общество — като противоестествени окови и трябва да я разкъса. Колкото по-малко са развити тези нови разрушителни обществени елементи, толкова по-консервативна е дори и най-свирепата реакция на старата политическа власт. Колкото повече са развити тези нови разрушителни обществени елементи, толкова по-реакционни са дори най-безобидните консервативни попълзновения на старата политическа власт. Вместо да доказва, че създава старото общество, реакционната монархия, напротив, доказва, че самата тя ще бъде унищожена*, щом се изживеят материалните условия на старото общество. Нейната реакционност е едновременно и реакционността на старото общество, което е още *официалното* общество, а поради това и *официален владетел* на властта или владетел на *официалната власт.*

Когато материалните условия на живота на обществото са се развили дотолкова, че трансформирането на неговата официална политическа форма е станало за него жизнена необходимост, тогава се изменя цялата физиономия на старата политическа власт. Вместо да *централизира* — а в това се състоеше собствено нейната цивилизаторска дейност, — абсолютната монархия се опитва сега да *децентрализира.* Възникнала в резултат на поражението на феодалните съсловия и взела най-дейно участие в тяхното разрушаване, тя се стреми сега да запази поне *външния вид* на феодалните прегради. Ако в миналото тя покровителствуваше търговията и промишлеността, като едновременно с това поощряваше възхода на буржоазната класа и виждаше в това необходимо условие както за националната мощ, така и за собствения си блясък, то сега абсолютната монархия навсякъде се изпречва на пътя на търговията и промишлеността, които стават все по-опасно оръжие в ръцете на вече могъщата буржоазия. От *града,* люлката на нейния разцвет, тя обръща страхли-

* Игра на думи: „machen" — „създавам", „abmachen" — „унищожавам". *Ред.*

вия си и затъпял поглед към *селските чифлици*, които вонят от труповете на някогашните нейни могъщи противници.

Но под „връзка между политиката и социалните условия“ г-н Хайнцен собствено разбира само връзката между немските монархии и немските бедствия и мизерия.

От материална гледна точка монархията, както и всяка друга държавна форма, обременява работническата класа непосредствено само във формата на *данъци*. Данъците въплъщават икономическия израз на съществуването на държавата. Чиновници, попове, войници и балетни танцьорки, учители и полицаи, гръцки музеи и готически кули, цивилна листа и таблица за ранговете — всички тези приказни създания се крият в зародиш в едно общо семе — в *данъците*.

И кой ли еснафски резоньор не би посочил на гладуващия народ данъците, тези нечестно добити пари на монарсите, като източник на неговата мизерия?

Немските монарси и немската нищета! С други думи: данъците са, за сметка на които монарсите пируват и които народът заплаща със своя кървав пот!

Какъв неизчерпаем материал за декламиращи спасители на човечеството!

Монархията изисква големи разходи. В това няма съмнение. Вземете само северoамериканския бюджет и сравнете колко трябва да плащат нашите 38 мънички отечества, за да бъдат управлявани и държани в юзда! На шумните напъни на тази суетна демагогия отговарят кратко и ясно не комунистите, а *буржоазните* икономисти като Рикардо, Сениор и др.

Икономическото съществуване на държавата е въплътено в *данъците*.

Икономическото съществуване на работника е въплътено в *работната заплата*.

Трябва да се установи *отношението* между данъците и работната заплата.

Средното равнище на работната заплата неизбежно се свежда от *конкуренцията* до минимума, т. е. до такава работна заплата, която едва позволява на работника с мъка да поддържа своето съществуване и съществуването на своя род. Данъците съставят част от този минимум, защото политическото призвание на работниците се състои именно в това, да плащат данъци. Ако се премахнат радикално всички данъци, които тежат върху работническата класа, то необходимата последица от това би била намаляване на работната заплата с цялата сума на данъците, които влизат сега в работната заплата. От това или ще се увеличи непосредствено със същата сума *печалбата* на работодателите, или ще настъпи само едно изменение във *фор-*

мата на данъчното облагане. Вместо да включва и данъците в работната заплата, която трябва да плаща на работниците, капиталистът ще плаща сега тези данъци не по този обиколен път, а направо на държавата.

Ако в Северна Америка работната заплата е по-висока, отколкото в Европа — това в никой случай не е последица от факта, че там данъците са по-ниски. Това е последица от териториалното положение на Северна Америка, от състоянието на нейната търговия и промишленост. Търсенето на работници в сравнение с предлагането е там много по-голямо, отколкото в Европа. И тази истина знае всеки ученик даже от Адам Смит.

А за буржоазията, напротив, начинът на разпределението и облагането с данъци, както и тяхното изразходване, е въпрос от жизнено значение както поради влиянието, което данъците оказват върху търговията и промишлеността, така и затова, че данъците са златната верига, с която може да се задуши абсолютната монархия.

След като дава такива дълбоки разяснения относно „връзката между политиката и обществените условия" и между „класовите отношения" и държавната власт, г-н Хайнцен тържествено възклицава:

„Разбира се, че в моята революционна пропаганда аз не мога да бъда обвинен в „ограничеността на комунистите", които се обръщат не към хората, а само към „класите" и *насъскват* хората от различните „занаяти" едни срещу други, защото аз допускам „възможността", че „човечността" не винаги зависи от „класата" или от „размера на кесията"."

„Грубиянският" здрав човешки разум превръща класовото различие в „различие в големината на кесията" и класовото противоречие в „разпра между занаятите". Размерът на кесията е чисто количествена разлика, заради която могат да бъдат произволно *насъсквани* един срещу друг двама души, принадлежащи към *една и съща* класа. Известно е, че средновековните *цехове* са противостояли един на друг въз основа на принципа на „различието между *занаятите*". Но не по-малко е известно и това, че съвременното класово различие в никой случай не се основава върху „занаята"; обратно, разделението на труда създава *различни* видове труд вътре в *една и съща* класа.

И тази своя собствена „ограниченост", изцяло извлечена от собствения му „кипящ живот" и от собствения му „здрав човешки разум", г-н Хайнцен шеговито нарича „ограниченост на комунистите".

Но да допуснем за миг, че г-н Хайнцен знае за какво говори и следователно не говори за „различна големина" на кесията и за „разпра между занаятите".

Твърде е „възможно" отделните индивиди не „винаги" да зависят от класата, към която принадлежат; но този факт също така

малко влияе на класовата борба, както малко повлия на френската революция преминаването на няколко дворяни на страната на tiers état*. Но и тогава тези дворяни се присъединиха поне към *определена* класа, именно към революционната класа, към буржоазията. Но г-н Хайнцен заставя всички класи да изчезнат пред пламенната идея за „човечността“.

Но ако г-н Хайнцен мисли, че *цели класи,* съществуването на които се основава на *икономически*, независещи от тяхната воля условия и които по силата на тези условия се намират в най-остър антагонизъм помежду си, ако той мисли, че тези класи могат с помощта на присъщото на всички хора свойство на „човечност“ да изскочат от действителните условия на своето съществуване, то колко лесно трябва да е за *който и да било* монарх да се издигне с помощта на своята „човечност“ над своята „монархическа власт“, над своя „монархически занаят“! Защо тогава г-н Хайнцен не може да прости на Енгелс, когато последният съзира зад неговите революционни фрази „добрия император Йосиф“?

Но ако в своя неопределен апел към „човечността“ на немците г-н Хайнцен, от една страна, до такава степен заличава *всички* различия, че е принуден да включи дори и *монарсите* в своите апели, то той, от друга страна, все пак се вижда принуден да установи *някакво различие* между *хората* с немска кръв, защото без различия няма противоположности, а без противоположности няма материал за политически проповеди в духа на проповедите на капуцина.

И така г-н Хайнцен *разделя* хората с немска кръв на *монарси* и *поданици.* Да види и да изрази тази противоположност е от страна на г-н Хайнцен признак на морална сила, доказателство за лична смелост, за политически ум, за бунтуващо се човешко чувство, за сериозност и далновидност, за достойно за уважение мъжество. А да обръщаш внимание на това, че поданиците се делят на привилегировани и непривилегировани, че първите не само не съзират в политическата йерархия недостойно степенуване, но, напротив, виждат в нея стълба, водеща към почести, че най-сетне ония поданици, които считат поданството за вериги, възприемат тежестта на тези вериги по твърде различен начин — да обръщаш на всичко това внимание значи да засвидетелстваш своята интелектуална слепота, своя полицейски начин на мислене.

Но ето че се явяват тези „ограничени“ комунисти и виждат не само политическо *различие* между *монарсите* и *поданиците,* но и обществено различие между *класите.*

* — третото съсловие. *Ред.*

Докато до този момент моралното величие на г-н Хайнцен се състоеше в това, да вижда различието и да го изразява, сега неговото величие се състои по-скоро в това, да не забелязва различието, да не му обръща внимание, да го скрива. Изказването, че съществува *противоположност,* се превръща от език на революцията в език на реакцията и в злостно „насъскване" на споените от *човечността* братя един срещу друг.

Известно е, че наскоро след юлската революция победоносната буржоазия обяви в своите *септемврийски закони* — също вероятно в името на „човечността" — „насъскването на различните класи на населението една срещу друга" за най-голямо политическо престъпление, наказуемо със затвор, парична глоба и т. н.[153] Известно е по-нататък, че английските буржоазни печатни органи предпочитаха пред всички други видове донос да обвиняват чартистките водачи и публицисти в насъскване на едни класи от населението срещу други. Известно е дори и това, че някои немски писатели са живи погребани в крепостите за това насъскване на различните класи на населението една срещу друга.

Не говори ли в този случай г-н Хайнцен с езика на френските септемврийски закони, на английските буржоазни вестници и на пруския наказателен кодекс?

Разбира се, че не. Доброжелателният г-н Хайнцен се страхува само, че комунистите *„се опитват да предпазят* от опасност монарсите посредством революционна фонтанела"[154].

Белгийските либерали твърдят, че *радикалите* се били тайно сговорили с католиците; *френските* либерали уверяват, че *демократите* се били сговорили с легитимистите; *английските* фритредери уверяват, че *чартистите* се били сговорили с торите. По същия начин либералният г-н Хайнцен уверява, че *комунистите* се били сговорили с монарсите.

Както вече доказвах в „Deutsch-Französische Jahrbücher"[155], Германия страда от особен християнско-германски недъг. Нейната буржоазия до такава степен закъсня, че тя започва своята борба с абсолютната монархия и се стреми да затвърди своята политическа власт в един момент, когато във всички развити страни буржоазията вече води най-ожесточена борба с работническата класа и когато нейните политически илюзии са вече изживени в европейското съзнание. В тази страна, където още съществува политическата мизерия на абсолютната монархия с всички нейни пропаднали полуфеодални съсловия и отношения, съществуват в същото време на отделни места и съвременни противоречия между буржоазията и работническата класа — породени от развитието на промишлеността и от зависимостта на Германия от световния пазар, — както и произ-

тичащата от тях борба; за пример могат да послужат въстанията на работниците в Силезия и Бохемия[156]. Така че немската буржоазия влезе вече в антагонизъм с пролетариата, преди още да се е конституирала политически като класа. Въпреки всички Хамбахски песни[157] борбата между „поданиците" избухна, преди още дворянството и монархията да бъдат изгонени от страната.

Г-н Хайнцен може да си обясни това изпълнено с противоречия състояние, което, разбира се, намира своето отражение и в немската литература, само като го прехвърля върху *съвестта* на своите противници и го представи като последица от контрареволюционните интриги на комунистите.

Между това немските работници много добре знаят, че *абсолютната монархия* нито за минута не би се поколебала — пък и не може да се поколебае — да приветствува *в угода на буржоазията* пролетариата с картечен огън и камшици. Защо тогава те трябва да предпочетат бруталния тормоз на абсолютисткото правителство и неговата полуфеодална свита пред *непосредственото господство на буржоазията?* Работниците твърде добре знаят, че буржоазията не само ще бъде принудена да им направи по-широки политически отстъпки от абсолютната монархия, но че в интерес на своята търговия и на своята промишленост тя въпреки волята си създава условия за обединяване на работническата класа, а обединението на работниците е първата предпоставка за тяхната победа. Работниците знаят, че унищожаването на *буржоазните* отношения на собственост не може да бъде осъществено чрез запазване на *феодалните* отношения на собственост. Те знаят, че революционното движение на буржоазията против феодалните съсловия и абсолютната монархия може само да ускори развитието на тяхното собствено революционно движение. Те знаят, че тяхната собствена борба с буржоазията може да започне само в деня, когато буржоазията сама се окаже победителка. Въпреки всичко това те не споделят буржоазните илюзии на г-н Хайнцен. Те могат и трябва да участвуват в *буржоазната революция,* доколкото тя е предпоставка за *работническата революция.* Но работниците нито за миг не могат да гледат на буржоазната революция като на своя *крайна цел.*

Блестящ пример за това, че работниците действително постъпват по този начин, дадоха *английските* чартисти през времето на неотдавнашното движение на Лигата против житните закони. Те нито за минута не вярваха на лъжливите уверения и измислици на буржоазните радикали, нито за минута не прекратиха своята борба с тях, но напълно съзнателно помогнаха на своите врагове да одържат победа над торите; а на другия ден след премахването на житните закони на арената на избирателната борба стояха едни срещу

други не вече торите и фритредерите, а фритредерите и чартистите. И в борбата с тези буржоазни радикали чартистите си извоюваха място в парламента.

Също тъй малко, както работниците, г-н Хайнцен разбира и *буржоазните либерали,* макар че безсъзнателно работи за тях. Той смята за необходимо да им повтаря старите фрази против „немското простодушие и смирение". Като добродетелен мъж той взема за чиста монета раболепните речи на някой си Кампхаузен или Ханземан. Господа буржоата ще се смеят над тази наивност. Те найдобре знаят къде ги боли. Те знаят, че през време на революция *простият народ* става дързък и отива твърде далече. Ето защо господа буржоата се стараят да постигнат преобразуване на *абсолютната* монархия в *буржоазна* по възможност без революция, по мирен път.

Но абсолютната монархия в Прусия, както и по-рано в Англия и Франция, не желае доброволно да се превръща в буржоазна монархия. Тя не е съгласна да се отрече доброволно. Независимо от личните предразсъдъци ръцете на монарсите са свързани от цяла армия граждански, военни и църковни бюрократи. Те са съставна част на абсолютната монархия, която в никой случай не желае да замени своето господствуващо положение срещу положението на служител от буржоазията. От друга страна, феодалните съсловия упорито държат за старото; за тях въпросът е поставен да бъдат или не, т. е. да запазят собствеността си или да бъдат експроприирани. Ясно е, че абсолютният монарх — при всички верноподанически клетви за вярност от страна на буржоазията — вижда, че истинските му интереси съвпадат с интересите на тези съсловия.

Ето защо колкото сладките думи на Лали-Толандал, Муние, Малуе и Мирабо бяха в състояние да склонят Людовик XVI решително да застане на страната на буржоазията против феодалите и остатъците от абсолютната монархия, толкова и песните на сирените от рода на Кампхаузен или Ханземан ще бъдат в състояние да убедят Фридрих-Вилхелм IV.

Но г-н Хайнцен няма нищо общо нито с буржоазията, нито с пролетариата в Германия. Неговата партия е „партията на хората", т. е. на добродетелните и великодушните мечтатели, които се сражават за „буржоазни" интереси под формата на „човешки" цели, без да съзнават връзката, която съществува между идеалистичеката фраза и нейната реалистична същност.

На своята партия, на партията на *хората,* или по-правилно на партията на обитаващия Германия *човешки род,* основателят на държави Карл Хайнцен предлага „най-добрата република", измислената от самия него най-добра република — „федеративна република със социални учреждения". Някога *Русо* беше предложил

проект за най-добро политическо устройство на поляците, а *Мабли* — на корсиканците. Великият женевски гражданин намери още по-велик последовател.

„Аз се задоволявам“ — каква скромност! — „с възможността да съставя републиката само от републикански елементи, както цветето е съставено само от цветни листенца“*.

Един човек, който умее да състави от *цветни листенца* едно *цвете*, па макар и *маргаритка*, навярно ще съумее да конструира и „най-добрата република“, а поквареният свят нека казва за това каквото си иска.

Напук на всички злословия юначният основател на държави си взема за образец конституцията на северноамериканската република. Всичко, което му се струва неприлично, той заличава със своята грубиянска четка. По този начин той получава едно поправено издание — in usum delphini**, т. е. за благото на „немския човек“. И след като е нарисувал „картината на републиката, и то на една определена република“, той изтегля за „комунистическите уши“ своя „малък“ недостоен възпитаник и го слисва с въпроса: в състояние ли е и той също „да направи“ един свят, и то „най-добрия свят“? И той не престава да дърпа „малкия“ за „комунистическите уши“ дотогава, докато „блъсне“ носа му в огромната картина на „новия“ свят, т. е. на най-добрата република. Защото той собственоръчно е закачил колосалната картина на проектирания от него свят на най-високия връх на Швейцарските Алпи.

„Cacatum non est pictum“*** — съска гласът на неразкаялото се „малко“ змийче.

И възмутеният републикански Аякс запраща върху земята комунистическия Терсит, а от широките му космати гърди изригват ужасните думи:

„Вие довеждате смешното до крайност, г-н Енгелс!“

И наистина кажете, г-н Енгелс! Нима Вие не намирате, че „американската федеративна система“ е „най-добрата политическа форма“, „която е открило досегашното държавно изкуство“? Вие клатите главичка? Какво? Вие изобщо отричате, че „американската федеративна система“ е *открита* от „държавното изкуство“? И че съ-

---

* Манифестът на Хайнцен, „Deutsche-Brüsseler-Zeitung“, бр. 84.

** — за наследника на престола. (Така били отбелязвани през втората половина на XVII в. предназначените за наследника на френския престол издания на латински съчинения, в които са били пропуснати местата, считани за „безнравствени“.) *Ред.*

*** — „да зацапаш не значи да нарисуваш“. *Ред.*

ществуват in abstracto* „най-добри политически обществени форми“? Но това е нечувано!

Заедно с това Вие сте така „безсрамен и безсъвестен“, когато намеквате, че добродушният немец, който за благото на своето скъпо отечество иска да се възползува от северноамериканската конституция — и то в по-красив и подобрен вид, — приличал на оня глупав търговец, който, като копирал търговските книги на своя богат съперник, си въобразил, че заедно с копията е станал притежател и на богатството на последния, за което толкова му завиждал!

И Вие ни заплашвате с „брадвата на палача“, която държите в *ръчичките* си, с миниатюрната гилотина, която Ви беше подарена като играчка през 1794 г.? Барбару и други високи на ръст и широкоплещести хора, мърморите Вие, бяха скъсени с цяла глава по времето, когато играехме на гилотина, защото случайно бяха започнали да крещят, че „американската федеративна система“ била „най-добрата политическа форма“[158]. И така ще стане с всички голиатовци, на които при една демократична революция в Европа, и особено в още съвсем феодално раздробена Германия, им хрумне да поставят на мястото на *единната* неделима република с нейната нивелираща централизация „американската федеративна система“.

Но, боже мой! Та нали членовете на Комитета на общественото спасение[159] и якобинските кръвопийци, които ги поддържаха, бяха безчовечни изверги, а „най-добрата“ хайнценовска „република“ е „най-добрата политическа форма“, която „досегашното държавно изкуство“ е „открило“ за „хората“, за добрите хора, за най-човечните хора.

Действително! „Вие довеждате смешното до крайност, г-н Енгелс!“

При това основателят на държави Херкулес съвсем не копира точка по точка северноамериканската „федеративна република“. Той я украсява със „социални институции“, той обещава „да регулира отношенията на собственост върху разумни начала“ и седемте велики „мероприятия“, с помощта на които той отстранява „пороците“ на старото буржоазно общество, в никой случай не представляват нищожни и жалки отпадъци, събрани като подаяние в съвременните негодни социалистически и комунистически народни кухни. Своите рецепти за „хуманизиране на обществото“ великият Карл Хайнцен дължи на „инките“ и на „съчиненията на Кампе за деца“[160]; също и споменатата дълбокомислена фраза той не дължи на философа и померанеца Руге, а по-скоро на един побелял от мъдрост „перуанец“.

* — в абстрактен вид. *Ред.*

А г-н Енгелс съвсем произволно нарича всичко това измислени еснафски фантазии за подобрение на света!

Да, ние живеем в такова време, когато „все повече и повече изчезват добрите хора“, а „най-добрите“ съвсем не могат изобщо да бъдат разбрани.

Вземете например някой доброжелателен бюргер и го запитайте да ви отговори по съвест от какво страдат съвременните „отношения на собственост“? Добрият човек ще опре показалеца си на челото, ще въздъхне два пъти дълбокомислено и след това, „без да предрешава нещо“, ще се изкаже в смисъл, че е позор, че мнозина не притежават „нищо“, не притежават дори най-необходимото, а други аристократически трупат безсрамни милиони не само за сметка на безимотните голтаци, но и на почтените бюргери! Aurea mediocritas! Златната средина! — ще възкликне добрият представител на средната класа. Само нека се избягват крайностите! Че какво разумно държавно устройство може да бъде съчетано с тези крайности, с тези крайности, с тези във висша степен осъдителни крайности!

А сега обърнете погледа си към хайнценовската „федеративна република“ със „социалните институции“ и със седемте мероприятия за „хуманизиране на обществото“. Тук на всеки гражданин е осигурен един „минимум“ състояние, по-долу от което той не може да се смъкне, и е определен един максимум състояние, по-високо от което той не може да се издигне.

Не е ли разрешил г-н Хайнцен всички затруднения, щом е повторил във формата на държавни декрети и по този начин е вече осъществил благочестивото желание на всички честни бюргери, а именно никой да не притежава нито твърде малко, нито твърде много?

И по този колкото прост, толкова и великолепен начин г-н Хайнцен е разрешил всички икономически колизии. Той е *регулирал* собствеността върху *разумни начала*, отговарящи на чувството за справедливост на добродетелните мъже. И не му възразявайте, че „разумното регулиране“ на собствеността са именно ония „икономически закони“, който с бездушна необходимост ще обърнат в прах всички справедливи „мероприятия“, па макар и да са били препоръчани от инките и от Кампе в неговите съчинения за деца и горещо да са били поддържани от най-големите патриоти.

Колко несправедливо е да се изтъкват *икономически* съображения в спора с един човек, който не се „хвали“ като другите „с изучаване на политическата икономия“, а, напротив, от скромност е съумял във всички свои съчинения да запази вида на девственик, който уж едва сега се кани да направи първите си стъпки в изучаването на политическата икономия! Именно на примитивността на образова-

нието на този човек трябва да се припише и високата му заслуга, че той с важен вид изтъква против своите комунистически неприятели всичко онова, което посредством аугсбургския „Allgemeine Zeitung“ е проникнало в кипящия немски живот още от 1842 г.[161], като напр. опасенията относно „придобитата“ собственост, относно „личната свобода и индивидуалност“ и др. Действително е признак на дълбока деморализация на комунистическите писатели фактът, че те си подбират противниците измежду хората с икономическо и философско образование и, обратно, оставят без отговор „нищо не предрешаващите“ хрумвания на грубиянския здрав човешки разум, на когото те тепърва би трябвало да преподават елементарни уроци по икономическите отношения в съществуващото буржоазно общество, за да имат след това възможност да дискутират с него по тези въпроси.

Тъй като например *частната собственост* представлява не просто отношение и съвсем не някакво абстрактно понятие или принцип, а цялата съвкупност на *буржоазните* производствени отношения — думата е не за подчинената, за пропадналата, а за сега съществуващата буржоазна частна собственост, — тъй като всички тези буржоазни производствени отношения са класови отношения, което нещо трябва да бъде известно на всеки ученик от съчиненията на Адам Смит или Рикардо, то изменението или изобщо унищожаването на тези отношения може, разбира се, да стане само в резултат на изменението на самите класи и на техните взаимни отношения; а изменението на отношенията между класите е историческо изменение, продукт на цялата обществена дейност изобщо, с една дума — продукт на определено „историческо движение“. Писателят може да служи на това историческо движение, като се явява негов изразител, но, разбира се, не може да го създаде.

Така например, за да обяснят унищожаването на феодалните отношения на собственост, съвременните историци трябваше да опишат движението, в хода на което формирането на буржоазията достигна до такава степен, когато нейните жизнени условия се оказаха толкова развити, че тя можа да унищожи всички феодални съсловия и своя собствен дотогавашен начин на съществуване, а следователно и феодалните производствени отношения, в рамките на които се извършваше производството от тези феодални съсловия. Така че унищожаването на феодалните отношения на собственост и създаването на съвременното буржоазно общество в никой случай не беше резултат на някаква доктрина, която да е изхождала от определени теоретически принципи като от своя *ядка* и да е правила оттам понататъшни изводи. Напротив, принципите и теориите, които се издигаха от буржоазните писатели през време на борбата на буржоазията с феодализма, не бяха нищо друго освен теоретически израз на

практическото движение. При това може с точност да се проследи как този теоретически израз е бил в по-голяма или в по-малка степен утопичен, догматичен, доктринерски — в зависимост от това, дали е изразявал една повече или по-малко развита фаза на действителното движение.

Именно в този смисъл Енгелс е имал непредпазливостта да говори на своя страшен противник, на основаващия държави Херкулес, за комунизма — доколкото той е теория — като за теоретически израз на едно „движение".

Но, възклицава с добродетелно възмущение нашият великан: „аз исках да ми се обяснят практическите последици, аз исках да доведа „представителите" на комунизма до положението те да признаят тези последици", именно ония безсмислени последици, които в очите на един човек, имащ само фантастични представи за буржоазната частна собственост, са неизбежно свързани с нейното унищожаване. Той искал да принуди Енгелс „да защищава всички ония безмислици", които Енгелс съгласно смелия план на г-н Хайцен „би изнесъл на бял свят". Но Райнеке-Енгелс така жестоко разочаровал добродетелния Изегрим, че последният не намира вече в комунизма никаква „ядка", която да може „да разкъса", и затова с учудване се запитва: „как може да се приготви това явление, за да може да се яде?"

И напразно добрият мъж се опитва да се успокои с помощта на остроумни фрази, например като пита дали дадено историческо движение не е „движение на човешко чувство" и т. н., и дори призовава духа на великия „Руге" да му разгадае тази загадка на природата!

„След онова, което се случи" — възклицава разочарованият мъж, — „моето сърце е обхванато от *сибирски студ;* след онова, което се случи, аз *предчувствувам само предателство* и *сънувам интриги*"*.

И действително той в края на краищата си обяснява работата с това, че Енгелс „се отрича от своята собствена школа", преминава в „колкото малодушно, толкова и смешно отстъпление", „компрометира целия човешки род само за да не компрометира собствената си личност", „отрича се в решаващия момент от своята партия или я захвърля на произвола на съдбата" и продължава с всевъзможни обвинения в същия стил на морализиращ бяс. Също и различията, които Енгелс прави между „истинския социализъм" и „комунизма", между утопичните комунистически системи и критическия комунизъм, не са нищо друго освен „предателство" и „интриги". Наистина чисто езуитски „антидатирани" различия, тъй като досега поне на

* Karl Heinzen, „Steckbrief".

г-н Хайнцен никой не е съобщавал още за тях и дори бурният вихър на кипящия живот не е донесъл, както изглежда, нищо до неговите уши!

А колко остроумно умее г-н Хайнцен да обяснява тези противоречия, доколкото те са изразени в литературна форма!

„Ето Вайтлинг, който е по-умен от Вас, но несъмнено може да се счита за комунист."

Или:

„Какво ще стане, ако г-н Грюн *пожелае* да стане комунист и да изключи г-н Енгелс?"

От само себе си се разбира, че достигнал до тази точка, добродетелният мъж, който „не успял дотам да се еманципира, че да счита *честността* и *порядъчността,* колкото и да са старомодни, за съвсем излишни между разумни същества", започва да ни угощава с най-абсурдната *лъжа,* например че Енгелс искал също да пише за „социалното движение във Франция и Белгия", но К. Грюн го бил „изпреварил", след което Енгелс „не можал да намери издател за своето скучно повторение". Г-н Хайнцен ни поднася и много други подобни открития като „извод", който той направил от един „определен принцип".

Жалкият резултат, до който достига морализиращата критика, се дължи на самия „характер" на тази критика и по никой начин не може да бъде приписан на личните недостатъци на Аякс Теламонид. При всички свои глупости и низости този светец грубиян може да намери морална утеха в това, че е глупав и подъл по убеждение, че е следователно наистина цялостна натура.

Но каквото и да говорят „фактите", които сам великият Карл Хайнцен спокойно предоставя на „тяхното течение", „аз" — провиква се той, като се удря три пъти по честните гърди, — „аз между това без страх държа на своя принцип и не го захвърлям, когато някой ме пита за него".

Хенрих LXXII фон Ройс-Шлайц-Еберсдорф също вече двадесет години яха своя „принцип".

— —

N. B. Препоръчваме на читателите на „Deusche-Brüsseler-Zeitung" написаната от Стефан* критика: „Държавата на Хайнцен". Хайнцен е послужил, разбира се, за автора само като предлог; той би могъл със същия успех да избере всеки друг литературен дър-

* — Стефан Борн. *Ред.*

дорко в Германия, за да противопостави на гледището на резониращия, ругаещия дребен буржоа гледището на действително революционния работник. Г-н Хайнцен е намерил най-добрия начин да отговори на Стефан, като преди всичко *тържествено обявява* неговата статия за жалко произведение и с това изчерпва критиката *по същество*. Тъй като за него Стефан е непозната личност, той си улеснява работата с това, че чисто и просто го нарича уличник и комивояжор. Но понеже не счита това за достатъчно оскърбително за своя противник, той като венец на всичко го превръща още и в полицейски агент. Доколко е справедливо това последното обвинение, може впрочем да се види от факта, че френската полиция, навярно със съгласието на г-н Хайнцен, конфискува 100 екземпляра от брошурата на Стефан.

След като по този начин дава практически урок по морал на работника Стефан, г-н Хайнцен се обръща към него със следната филистерска фраза: „От своя страна аз — колкото и да ми се иска да дебатирам с един работник — не мога да видя в наглостта средство, което може да замени компетентността." Немските работници ще се почувствуват поласкани от перспективата, че *демократът* Карл Хайнцен е готов да дебатира с тях, ако те се държат скромно и прилично пред великия човек. Чрез наглостта на своята обида г-н Хайнцен се мъчи да прикрие своята некомпетентност в спора с г-н Стефан.

К. М.

Написано от К. Маркс в края на октомври 1847 г.

Напечатано в „Deutsche-Brüsseler-Zeitung", броеве 86, 87, 90, 92 и 94 от 28 и 31 октомври и от 11, 18 и 25 ноември 1847 г.

Подпис: Карл Маркс

Печата се по текста на вестника.

Ф. ЕНГЕЛС

ПРИНЦИПИТЕ НА КОМУНИЗМА[162]

1-и въпрос: Що е комунизъм?

Отговор: Комунизмът е учението за условията за освобождението на пролетариата.

2-и въпрос: Що е пролетариат?

Отговор: Пролетариат се нарича оная обществена класа, която получава средства за живот изключително чрез продажбата на своя труд, а не от печалбата на някакъв свой капитал — класата, щастието и скръбта, животът и смъртта, цялото съществуване на която зависи от търсенето на труд, т. е. от смяната на доброто и лошото състояние на стопанството, от колебанията на необузданата конкуренция. С една дума, пролетариатът или класата на пролетариите е трудещата се класа на XIX век.

3-и въпрос: Значи не винаги са съществували пролетарии?

Отговор: Не, не винаги. Бедни и трудещи се класи са съществували винаги и обикновено трудещите се класи са живеели в бедност. Но такива бедняци, такива работници, които да живеят в току-що посочените условия, т. е. пролетарии, не винаги са съществували, както и не винаги конкуренцията е била напълно свободна и неограничена.

4-и въпрос: Как е възникнал пролетариатът?

Отговор: Пролетариатът възникна в резултат на промишлената революция, която стана в Англия през втората половина на миналия век и след това се повтори във всички цивилизовани страни на света. Тази промишлена революция беше предизвикана от изнамирането на парната машина, на различните предачни машини, на механичния тъкачен стан и на цяла редица други механически приспо-

собления. Тези машини, които струваха твърде скъпо и затова бяха достъпни само на едрите капиталисти, измениха целия съществуващ дотогава начин на производство и изместиха предишните работници, защото машините изготвяха стоките по-евтино и по-добре, отколкото можеха да ги произведат работниците с помощта на своите несъвършени чекръци и предачни станове. По този начин тези машини прехвърлиха промишлеността изцяло в ръцете на едрите капиталисти и съвсем обезцениха оная нищожна собственост, която принадлежеше на работниците (инструменти, тъкачни станове и т. н.), така че капиталистите скоро заграбиха всичко в своите ръце, а у работниците не остана нищо. Заедно с това в областта на производството на тъкани беше въведена фабричната система. — Щом беше даден тласъкът към въвеждането на машините и на фабричната система, последната бързо се разпространи и във всички останали отрасли на промишлеността, особено в областта на щамповането на тъкани, в книгопечатането, в грънчарското производство и в производството на метални изделия. Трудът започна все повече и повече да се разделя между отделните работници, така че работникът, който по-рано извършваше цялата работа, сега започна да върши само част от нея. Това разделение на труда позволи да се изготвят продуктите по-бързо, а поради това и по-евтино. То сведе дейността на всеки работник до някакво твърде просто, постоянно повтарящо се механическо движение, което със същия успех и дори значително по-добре можеше да се изпълнява и от машината. По този начин всички тези отрасли на промишлеността изпаднаха един след друг под властта на пàрата, машините и фабричната система, точно както това стана в предачното и тъкачното производство. Но с това те изцяло преминаваха в ръцете на едрите капиталисти, а работниците също и тук се лишаваха от последните остатъци на своята самостоятелност. Постепенно фабричната система разпростря своето господство не само върху манифактурата в същинския смисъл на тази дума, но започна все повече и повече да завладява и занаятите, тъй като и в тази област едрите капиталисти все повече изместваха дребните майстори, като организираха големи работилници, в които можеше да се постигне икономия на много разходи, а също и да се въведе детайлно разделение на труда. В резултат ние дойдохме сега до положението, че в цивилизованите страни почти във всички отрасли на труда се утвърди фабричното производство и почти във всички тези отрасли занаятите и манифактурата са изместени от едрата промишленост. — Вследствие на това предишното средно съсловие, особено дребните занаятчии, все повече се разоряват, предишното положение на работника коренно се изменя и се създават две нови класи, които постепенно поглъщат всички останали, а именно:

I. Класата на едрите капиталисти, които във всички цивилизовани страни са вече почти единствените притежатели на всички средства за съществуване, както и на суровините и оръдията (машини, фабрики и др.), необходими за тяхното производство. Това е класата на буржоата или буржоазията.

II. Класата на съвсем безимотните, които вследствие на това са принудени да продават на буржоата своя труд, за да получат в замяна необходимите за тяхното съществуване средства за живот. Тази класа се нарича класа на пролетариите или пролетариат.

5-и въпрос: При какви условия се извършва тази продажба на труда на пролетариите на буржоата?

Отговор: Трудът е също такава стока, каквато е и всяка друга, и неговата цена се определя от същите закони, както и цената на всяка друга стока. При господството на едрата промишленост или на свободната конкуренция — което, както ще видим по-нататък, е едно и също — цената на една стока средно взето е винаги равна на разходите за производството на тази стока. Следователно цената на труда също е равна на разходите за производството на труда, а разходите за производството на труда се състоят именно в онова количество на средства за живот, което е необходимо, за да бъде работникът в състояние да запази своята трудоспобност и за да не загине работническата класа. Повече, отколкото е нужно за тази цел, работникът не ще получи срещу своя труд; следователно цената на труда или работната заплата ще бъде най-ниското, минимумът на онова, което е необходимо за поддържането на живота. Но тъй като в стопанския живот има ту по-добри, ту по-лоши времена, работникът ще получава веднаж повече, друг път по-малко — също както фабрикантът получава за своята стока веднаж повече, веднаж по-малко. И както фабрикантът, ако се вземат и добрите, и лошите времена, все пак не получава за своята стока, средно взето, нито повече, нито по-малко, отколкото са производствените разходи, така и работникът, средно взето, не ще получи нито повече, нито по-малко от този минимум. Този икономически закон за работната заплата ще се осъществява толкова по-строго, колкото повече едрата промишленост завладява всички отрасли на труда.

6-и въпрос: Какви трудещи се класи са съществували преди промишлената революция?

Отговор: В зависимост от различните степени на общественото развитие трудещите се класи са живеели в различни условия и са заемали различно положение по отношение на имотните и господствуващите класи. В древността трудещите се са били *роби* на своите господари, както и сега още те са роби в много изостанали страни и дори в южната част на Съединените щати. В средните ве-

кове те са били *крепостни* на дворяните-земевладелци, каквито са останали и до днес още в Унгария, Полша и Русия. Освен това в средните векове до започването на промишлената революция е имало в градовете занаятчийски калфи, които са работили при дребнобуржоазните майстори, а с развитието на манифактурата започнали постепенно да се появяват манифактурните работници, които били наемани вече от по-едри капиталисти.

7-и въпрос: По какво се различава пролетарият от роба?

Отговор: Робът е продаден веднаж завинаги, а пролетарият трябва сам да се продава ежедневно и ежечасно. Всеки отделен роб е собственост на *определен* господар и поради заинтересоваността на последния съществуването на роба, колкото и да е мизерно, е вече осигурено. А отделният пролетарий е, така да се каже, собственост на цялата буржоазна *класа*. Неговият труд се купува само тогава, когато някой се нуждае от него, и затова неговото съществуване не е осигурено. Това съществуване е осигурено само за *класата* на пролетариите като цяло. Робът стои извън конкуренцията, пролетарият се намира в условията на конкуренцията и чувствува всички нейни колебания. Робът се счита за вещ, но не и за член на гражданското общество. Пролетарият е признат като личност, като член на гражданското общество. Следователно робът може да има по-сносно съществуване от пролетария, но пролетарият принадлежи към едно общество, стоящо на по-високо стъпало на развитие, и самият стои на по-високо стъпало, отколкото робът. За да се освободи робът, той трябва от всички отношения на частна собственост да унищожи само отношението на робството и с това сам тепърва да стане пролетарий; а пролетарият може да се освободи само като унищожи частната собственост изобщо.

8-и въпрос: По какво се различава пролетарият от крепостния?

Отговор: Крепостният притежава и използува оръдието за производство и парче земя, срещу което отдава част от своя доход или извършва ред работи. А пролетарият работи с оръдия за производство, които принадлежат на другиго, и извършва работа в полза на този друг, като в замяна получава част от дохода. Крепостният дава, а пролетарият получава. Съществуването на крепостния е осигурено, съществуването на пролетария не е осигурено. Крепостният стои извън конкуренция, пролетарият се намира в условия на конкуренция. За да се освободи крепостният, той или трябва да избяга в града и да стане там занаятчия, или да стане свободен арендатор и да се отплаща на своя помешчик с пари вместо с работа или продукти, или пък да изгони своя феодал и сам да стане собственик. Накратко казано, той се освобождава, като по

един или друг начин влиза в редовете на класата на собствениците и се включва в сферата на конкуренцията. А пролетарият се освобождава, като унищожава конкуренцията, частната собственост и всички класови различия.

9-и въпрос: По какво се различава пролетарият от занаятчията?*

10-и въпрос: По какво се различава пролетарият от манифактурния работник?

Отговор: Манифактурният работник от XVI—XVIII век почти навсякъде е притежавал още оръдия за производство: своя тъкачен стан, чекръка за своето семейство и малък участък земя, който сам е обработвал през свободните си часове. Пролетарият не притежава нито едно от тези неща. Манифактурният работник е живял почти винаги на село в повече или по-малко патриархални отношения със своя помешчик или работодател. Пролетарият живее повече в големите градове и се намира в чисто парични отношения със своя работодател. Едрата промишленост изтръгва манифактурния работник от неговите патриархални условия; той губи и последното имущество, което още е притежавал, и с това се превръща в пролетарий.

11-и въпрос: Какви бяха първите последици от промишлената революция и от разделянето на обществото на буржоа и пролетарии?

Отговор: Първо, поради това, че машинният труд все повече понижавал цената на промишлените изделия, във всички страни на света предишната манифактурна система или промишлената система, основана на ръчния труд, била напълно разрушена. Всички полуварварски страни, които дотогава оставали повече или по-малко чужди на историческото развитие и чиято промишленост се основавала дотогава върху манифактурата, били насилствено изтръгнати от своето състояние на изолация. Те започнали да купуват по-евтините стоки на англичаните и обрекли на гибел своите собствени манифактурни работници. По този начин страни, които в течение на хилядолетия не са прогресирали, например Индия, били напълно революционизирани, и дори Китай отива днес към революция. Стигна се дотам, че една нова машина, която днес се изнамира в Англия, за една година лишава от хляб милиони работници в Китай. По този начин едрата промишленост свърза помежду им всички народи на земята, обедини всички малки местни пазари в световен пазар, подготви навсякъде почвата за цивилизацията и прогреса и доведе дотам, че всичко, което става в цивили-

* Тук в ръкописа на Енгелс има празно място, оставено от него за отговор на 9-я въпрос. *Ред.*

зованите страни, трябва да оказва влияние върху всички останали страни; така че ако сега работниците в Англия и Франция се освободят, това ще предизвика революции във всички останали страни на света, които революции рано или късно ще доведат и там до освобождение на работниците.

Второ, навсякъде, където едрата промишленост смени манифактурата, промишлената революция увеличи извънредно много богатството и могъществото на буржоазията и я превърна в първа класа в страната. В резултат на това навсякъде, където бе извършен този процес, буржоазията получи в своите ръце политическата власт и измести господствуващите по-рано класи — аристокрацията, цеховото бюргерство и представляващата и едните, и другите абсолютна монархия. Буржоазията унищожи могъществото на аристокрацията, на дворянството, като отмени майоратите или неотчуждаемостта на поземлените владения, и премахна всички дворянски привилегии. Тя съкруши могъществото на цеховото бюргерство, като отмени цеховете и всички привилегии на занаятчиите. На мястото на едните и на другите тя постави свободната конкуренция, т. е. такова състояние на обществото, при което всеки има право да работи в който си желае отрасъл на промишлената дейност и нищо — освен липсата на нужния за тази цел капитал — да не може да му попречи да върши това. Въвеждането на свободната конкуренция е равносилно следователно на открита декларация, че отсега нататък членовете на обществото не са равни помежду си само дотолкова, доколкото не са равни техните капитали, че капиталът става решаващата сила, а капиталистите, буржоата — първата класа в обществото. Но свободната конкуренция е необходима за началния период на развитие на едрата промишленост, защото тя представлява единственото състояние на обществото, при което може да възникне едрата промишленост. — След като унищожи по този начин общественото могъщество на дворянството и цеховото бюргерство, буржоазията унищожи също и тяхната политическа власт. Като стана първата класа в обществото, тя се провъзгласи за първа класа и в политическата област. Тя направи това чрез въвеждането на представителната система, която е основана на буржоазното равенство пред закона, на законодателното признаване на свободната конкуренция. Тази система бе въведена в европейските страни под формата на конституционната монархия. В конституционните монархии с права на избиратели се ползуват само ония, които притежават известен капитал, т. е. само буржоата. Тези буржоа-избиратели избират депутати, а тези буржоа-депутати, използувайки правото да отхвърлят данъците, избират буржоазно правителство.

Трето, промишлената революция навсякъде способствуваше за развитието на пролетариата в същата степен, както за развитието на буржоазията. Колкото по-богата ставаше буржоазията, толкова по-многобройни ставаха пролетариите. Тъй като на пролетариите може да даде работа само капиталът, а капиталът се увеличава само тогава, когато прилага труд, то нарастването на пролетариата става в точно съответствие с нарастването на капитала. В същото време промишлената революция събира буржоата и пролетариите в големи градове, където промишлеността най-изгодно се развива, и това струпване на огромни маси на *едно* място внушава на пролетариите съзнанието за тяхната сила. Освен това колкото повече се развива промишлената революция, колкото повече се изнамират нови машини, които изместват ръчния труд, толкова повече едрата промишленост оказва натиск върху работната заплата и я намалява, както вече казахме, до нейния минимум, и прави по този начин положението на пролетариата все по-непоносимо. Така промишлената революция — от една страна, вследствие нарастването на недоволството на пролетариата, а, от друга страна, вследствие нарастването на неговата мощ — подготвя социалната революция, която пролетариатът ще извърши.

12-и въпрос: Какви бяха по-нататъшните последици от промишлената революция?

Отговор: Едрата промишленост създаде в лицето на парната и на другите машини средството, което позволява в кратко време и с малки разходи да се увеличава до безкрайност промишленото производство. Благодарение на тази леснота на разширяване на производството свободната конкуренция, която е необходим резултат на тази едра промишленост, твърде скоро придоби извънредно остър характер; голям брой капиталисти се хвърлиха в промишлеността и в кратко време бе произведено повече, отколкото можеше да бъде потребено. В резултат на това беше невъзможно да бъдат продадени произведените стоки и настъпи така наречената търговска криза. Фабриките трябваше да спрат работата, фабрикантите банкрутираха и работниците бяха лишени от хляб. Навсякъде настъпи ужасна мизерия. След като изтече известно време, излишните продукти бяха продадени, фабриките започнаха отново да работят, работната заплата се повиши и работите постепенно тръгнаха по-добре, отколкото когато и да било. Но не задълго, защото наскоро бяха пак произведени твърде много стоки и настъпи нова криза, която протече точно така, както и предишната. По този начин от началото на това столетие в положението на промишлеността непрекъснато ставаха колебания между периоди на процъфтяване и периоди на криза и почти редовно, през всеки пет до седем

години, настъпваше подобна криза, която винаги предизвикваше най-големи бедствия сред работниците, общо революционно възбуждение и най-голяма опасност за целия съществуващ строй.

13-и въпрос: Какво следва от тези редовно повтарящи се търговски кризи?

Отговор: Първо, че едрата промишленост наистина сама създаде през първия период на своето развитие свободната конкуренция, но сега тя вече е надраснала свободната конкуренция; че конкуренцията и изобщо експлоатацията на промишленото производство от отделни лица се е превърнало в окови за едрата промишленост, които тя трябва да разбие и ще ги разбие; че едрата промишленост, докато тя е организирана на сегашните начала, не може да съществува, без да довежда до повтарящо се всеки седем години общо разстройство, а това всеки път поставя под заплаха цялата цивилизация и не само хвърля пролетариите в крайна мизерия, но също така разорява много буржоа; че следователно е необходимо или да се откажем от едрата промишленост — а това е абсолютно невъзможно, — или да се признае, че тя прави съвсем необходимо създаването на съвсем нова организация на обществото, при която ръководството на промишленото производство ще се осъществява не от отделни конкуриращи помежду си фабриканти, а от цялото общество въз основа на твърдо установен план и съответно потребностите на всички членове на обществото.

Второ, че едрата промишленост и обусловената от нея възможност за безкрайно разширяване на производството позволяват да се създаде такъв обществен строй, в който ще се произвеждат толкова много необходими за живота предмети, че всеки член на обществото ще бъде в състояние съвсем свободно да се развива и да прилага всички свои сили и способности. И така, именно това свойство на едрата промишленост, което в съвременното общество поражда всичката нищета и всичките търговски кризи, ще се превърне при една друга организация на обществото в свойство, което ще унищожи тази нищета и тези пораждащи бедствия колебания.

Следователно може да се счита за напълно доказано:

1) че в днешно време всички тези бедствия се обясняват само с обществения строй, който вече не съответствува на условията на времето;

2) че вече съществуват средствата за окончателно премахване на тези бедствия, като се създаде нов обществен строй.

14-и въпрос: Какъв трябва да бъде този нов обществен строй?

Отговор: Преди всичко управлението на промишлеността и на всички отрасли на производството изобщо ще бъде отнето от ръцете на отделните, конкуриращи се помежду си индивиди. Вместо

това всички отрасли на производството ще се поставят под управлението на цялото общество, т. е. ще работят в интерес на обществото, по обществен план и при участие на всички членове на обществото. По този начин новият обществен строй ще унищожи конкуренцията и ще постави на нейното място асоциацията. Тъй като управлението на промишлеността от отделни лица има за необходима последица частната собственост и тъй като конкуренцията не е нищо друго освен начин на използуване на промишлеността, когато тя се управлява от отделни частни собственици — ясно е, че частната собственост е неотделима от индивидуалното управление на промишлеността и от конкуренцията. Следователно частната собственост трябва също да бъде ликвидирана и да бъде заменена с обществено ползуване на всички оръдия на производството и с разпределение на продуктите по общо споразумение, т. е. с така наречената общност на имуществата. Унищожаването на частната собственост е дори най-краткият и най-обобщаващият израз на онова преобразование на обществения строй, което стана необходимо вследствие на развитието на промишлеността. Ето защо комунистите напълно правилно издигат като главно свое искане унищожаването на частната собственост.

15-и въпрос: Значи ли това, че по-рано унищожаването на частната собственост не беше възможно?

Отговор: Да, не беше възможно. Всяко изменение на обществения строй, всеки преврат в отношенията на собствеността са били необходима последица от създаването на нови производителни сили, които вече не са съответствували на старите отношения на собственост. Така е възникнала и самата частна собственост. Защото частната собственост не винаги е съществувала; когато в края на средните векове възникнал под формата на манифактурата нов начин на производство, който не се побирал в рамките на тогавашната феодална и цехова собственост, тази надраснала вече старите отношения на собственост манифактура си създала нова форма на собственост — частната собственост. За манифактурата и за първия стадий на развитието на едрата промишленост не е била възможна никаква друга форма на собственост освен частната собственост, не е бил възможен никакъв друг обществен строй освен строят, основан върху частната собственост. Дотогава, докато не може да се произвежда в такива размери, че не само да има за всички, но и да остане излишък от продукти за увеличаване на обществения капитал и за по-нататъшно развитие на производителните сили, дотогава винаги трябва да има една господствуваща класа, която се разпорежда с производителните сили на обществото, и друга класа — на бедните и потиснатите. Какви ще

бъдат тези класи — това зависи от степента на развитие на производството. През средновековието, което зависеше от земеделието, имахме помешчиците и крепостните; в градовете на по-късното средновековие — цеховите майстори, калфите и надничарите; през XVII век — притежателите на манифактури и манифактурните работници; през XIX век — едрите фабриканти и пролетариите. Напълно очевидно е, че досега производителните сили не бяха още до такава степен развити, че да може да се произвеждат достатъчно продукти за всички и частната собственост да се е превърнала вече в окови, в преграда за развитието на тези производителни сили. Но сега благодарение на развитието на едрата промишленост имаме, *първо*, създадени капитали и производителни сили в нечувани порано размери и съществуват средства, за да могат в кратък срок да бъдат увеличени до безкрайност тези производителни сили. *Второ*, тези производителни сили са съсредоточени в ръцете на неголям брой буржоа, докато широките народни маси все повече се превръщат в пролетарии и тяхното положение става толкова по-бедствено и непоносимо, колкото повече се увеличават богатствата на буржоата. *Трето*, тези могъщи, лесно поддаващи се на увеличение производителни сили са до такава степен надраснали частната собственост и буржоата, че те непрекъснато предизвикват най-силни сътресения на обществения строй. Ето защо едва сега унищожаването на частната собственост стана не само възможно, но дори съвсем необходимо.

16-и въпрос: Възможно ли е унищожаването на частната собственост по мирен начин?

Отговор: Бихме желали да бъде така и комунистите ще бъдат, разбира се, последните, които биха се противопоставили на това. Комунистите твърде добре знаят, че всички заговори са не само безполезни, но дори вредни. Те твърде добре знаят, че революции не се правят предумишлено и произволно и че революциите винаги и навсякъде са били необходима последица от обстоятелства, които съвсем не са зависели от волята и ръководството на отделни партии и на цели класи. Но заедно с това те виждат, че почти във всички цивилизовани страни развитието на пролетариата насилствено се потиска и че с това самите противници на комунистите с всички сили работят за революцията. Ако в края на краищата всичко това подтикне угнетения пролетариат към революция — ние комунистите ще защищаваме тогава каузата на пролетариата с дела, и то не по-зле, отколкото сега с думи.

17-и въпрос. Възможно ли е да се унищожи наведнаж частната собственост?

Отговор: Не, не е възможно, както не е възможно наведнаж да се увеличат съществуващите производителни сили в размери, необходими за създаването на общественото стопанство. Ето защо надигащата се, както по всичко изглежда, революция на пролетариата ще може само постепенно да преобразува днешното общество и само тогава ще унищожи частната собственост, когато ще бъде създадена необходимата за тази цел маса от средства за производство.

18-и въпрос: Какъв ще бъде ходът на тази революция?

Отговор: Преди всичко тя ще създаде *демократичен строй* и с това пряко или косвено ще установи политическо господство на пролетариата. Пряко — в Англия, където пролетариатът вече представлява мнозинството на народа, косвено — във Франция и Германия, където мнозинството на народа се състои не само от пролетарии, но също от дребни селяни и дребни градски буржоа, които се намират още в стадия на преминаване в пролетариат, които в осъществяването на своите политически интереси все повече зависят от пролетариата и затова бързо ще се присъединят към неговите искания. Това ще наложи може би една втора борба, но тя непременно ще завърши с победа на пролетариата.

Демокрацията би била съвсем безполезна за пролетариата, ако тя не се използува веднага като средство за провеждане на широки мероприятия, които непосредствено ще посегнат върху частната собственост и ще осигурят съществуването на пролетариата. Найважни от тези мероприятия, които по необходимост произтичат от съществуващите сега условия, са следните:

1) Ограничаване на частната собственост: прогресивен данък, висок данък върху наследствата, отменяване на наследството по странична линия (братя, племенници и т. н.), принудителни заеми и т. н.

2) Постепенна експроприация на поземлените собственици, фабрикантите, притежателите на железници и на кораби, отчасти чрез конкуренция от страна на държавната промишленост, отчасти непосредствено чрез изкупване с асигнации.

3) Конфискация на имуществата на всички емигранти и бунтовници, въстанали против мнозинството на народа.

4) Организиране на труда или настаняване на работа на пролетарии в националните имения, фабрики и работилници, благодарение на което ще бъде премахната конкуренцията между работниците, а фабрикантите, доколкото такива още ще останат, ще бъдат принудени да заплащат същата висока заплата, както и държавата.

5) Еднаква задължителност към труда за всички членове на обществото до пълно унищожаване на частната собственост. Образуване на промишлени армии особено за селското стопанство.

6) Централизиране на кредитната система и на търговията с пари в ръцете на държавата с помощта на една национална банка с държавен капитал. Закриване на всички частни банки и банкерски кантори.

7) Увеличаване броя на националните фабрики, работилници, железници и кораби, обработване на всички пустеещи земи и подобрение на вече обработваните земи съобразно с увеличаването на капиталите и нарастването на броя на работниците, с които разполага нацията.

8) Възпитаване на всички деца в държавни заведения и на държавна сметка от момента, когато те могат да минат без майчински грижи. Съединяване на възпитанието с фабричен труд.

9) Обзавеждане на големите дворци в националните имения като общи жилища за комуни от граждани, които ще се занимават с промишленост и селско стопанство и ще свържат предимствата на градския и селския начин на живот, без да страдат от тяхната едностранчивост и от техните недостатъци.

10) Разрушаване на всички нездравословни и лошо построени жилища и квартали в градовете.

11) Еднакво наследствено право за брачните и извънбрачните деца.

12) Концентриране на цялото транспортно дело в ръцете на нацията.

Всички тези мероприятия не могат, разбира се, да бъдат проведени наведнаж, но всяко от тях ще повлече след себе си друго. Достатъчно е само да се проведе първото радикално нападение срещу частната собственост, и пролетариатът ще бъде принуден да отива все по-нататък, все повече да съсредоточава в ръцете на държавата целия капитал, цялото селско стопанство, цялата промишленост, целия транспорт и цялата размяна. Към това водят всички изброени мероприятия. Осъществимостта на тези мероприятия и пораждената от тях централизация ще нарастват точно в същата степен, в която производителните сили ще се увеличават благодарение на труда на пролетариата. Накрая, когато целият капитал, цялото производство, цялата размяна ще бъдат съсредоточени в ръцете на нацията, частната собственост ще отпадне от само себе си, парите ще станат излишни и производството ще се увеличи до такава степен, а хората ще се изменят толкова много, че ще могат да отпаднат и последните форми на отношения на старото общество.

19-и въпрос: Ще може ли тази революция да се извърши в една единствена страна?

Отговор: Не. С това, че създаде световния пазар, едрата промишленост така свърза всички народи на земното кълбо, особено

цивилизованите, че всеки от тях зависи от това, което става у другия. Освен това едрата промишленост дотам изравни общественото развитие във всички цивилизовани страни, че навсякъде буржоазията и пролетариатът станаха двете решаващи класи на обществото, а борбата между тях — главната борба на нашето време. Затова комунистическата революция ще бъде не само национална, но ще стане едновременно във всички цивилизовани страни, т. е. поне в Англия, Америка, Франция и Германия. Във всяка от тези страни тя ще се развива по-бързо или по-бавно в зависимост от това, в коя от тези страни промишлеността е развита повече, в коя от тях са натрупани повече богатства и има по-значителна маса от производителни сили. Затова тя ще се осъществи най-бавно и най-трудно в Германия, найбързо и най-лесно в Англия. Тя ще окаже значително влияние и на останалите страни и съвсем ще измени и извънредно ще ускори техния досегашен ход на развитие. Тя е всемирна революция и затова ще има всемирна арена.

20-и въпрос: Какви ще бъдат последиците от окончателното премахване на частната собственост?

Отговор: Благодарение на това, че обществото ще вземе от ръцете на частните капиталисти използуването на всички производителни сили и съобщителни средства, както и размяната и разпределението на продуктите, благодарение на това, че то ще управлява всичко това по един план, изработен въз основа на наличните ресурси и на потребностите на цялото общество, ще бъдат преди всичко отстранени всички пагубни последици, свързани с днешната система на ръководене на едрата промишленост. Кризите ще се прекратят, разширеното производство, което при сегашния обществен строй предизвиква свръхпроизводство и е извънредно могъща причина за нищетата, ще се окаже тогава далеч недостатъчно и ще трябва да вземе много по-широки размери. Вместо да поражда нищета, излишъкът от производството над най-непосредствените потребности на обществото ще осигурява задоволяване потребностите на всички членове на обществото, ще поражда нови потребности и едновременно ще създава средства за тяхното задоволяване. Той ще стане условие и стимул за по-нататъшен прогрес и ще осъществява този прогрес, без да води, както по-рано, към периодично разстройство на целия обществен строй. Освободена от оковите на частната собственост, едрата промишленост ще се развие в такива размери, в сравнение с които днешното нейно състояние ще изглежда също така нищожно, както изглежда манифактурата в сравнение с едрата промишленост на нашето време. Това развитие на промишлеността ще даде на обществото достатъчно количество продукти, за да бъдат задоволявани потребностите на всички негови членове. Също и земеделието, за кое-

то сега е затруднено вследствие на гнета на частната собственост и на раздробеността на участъците внедряването на вече съществуващите усъвършенствувания и достижения на науката, ще навлезе в съвсем нова ера на разцвет и ще даде на разположение на обществото напълно достатъчно количество продукти. По този начин обществото ще произвежда достатъчно продукти, за да може да организира едно разпределение с оглед да бъдат задоволени потребностите на всички негови членове. С това ще стане излишно разделянето на обществото на различни, враждебни помежду си класи. Но то не само ще стане излишно — то ще бъде дори несъвместимо с новия обществен строй. Съществуването на класи е предизвикано от разделението на труда, а разделението на труда в неговия сегашен вид ще изчезне съвсем, тъй като, за да се издигне промишленото и селскостопанското производство на посочената висота, няма да бъдат достатъчни само механическите и химическите спомагателни средства. Нужно е също да се развият съответно и способностите на хората, които привеждат в движение тези средства. Както през миналото столетие селяните и манифактурните работници измениха целия си начин на живот и станаха съвсем други хора след въвличането им в тежката промишленост, така и общото ръководене на производството със силите на цялото общество и произтичащото оттук ново развитие на това производство ще се нуждае от съвсем нови хора и ще ги създаде. Общественото ръководене на производството не може да се осъществява от хора, каквито са днешните, от хора, всеки от които е подчинен на някакъв отрасъл на производството, прикован към него, експлоатиран от него, развива само *една* страна на своите способности за сметка на всички останали и познава само *един* отрасъл или част от някой отрасъл на цялото производство. Дори днешната промишленост все по-малко е в състояние да използува такива хора. А промишлеността, която ще се ръководи задружно и планомерно от цялото общество, още повече предполага хора с всестранно развити способности, хора, способни да се ориентират в цялата система на производството. Следователно разделението на труда, което още днес е подкопано от машината и което превръща един в селянин, друг в обущар, трети във фабричен работник, четвърти в борсов спекулант, ще изчезне съвършено. Образованието ще даде на младите хора възможност бързо да усвояват на практика цялата система на производството, то ще им позволи последователно да преминават от един производствен отрасъл към друг в зависимост от потребностите на обществото или от техните собствени наклонности. Следователно образованието ще ги освободи от оная едностранчивост, която съвременното разделение на труда натрапва на всеки отделен човек. По този начин обществото, организирано на комунистически начала, ще даде

възможност на своите членове всестранно да прилагат своите всестранно развити способности. Но заедно с това неизбежно ще изчезнат и различните класи. Така че обществото, организирано на комунистически начала, е, от една страна, несъвместимо с по-нататъшното съществуване на класите, а, от друга страна, самото изграждане на това общество дава средствата за унищожаване на класовите различия.

От това следва, че и противоположността между града и селото също ще изчезне. Едни и същи хора ще се занимават със земеделие и промишлен труд, вместо да се върши това от две различни класи. Това е необходимо условие за комунистическата асоциация дори по чисто материални причини. Разпръснатостта на занимаващото се със земеделие население в селата наред със струпването на промишленото население в големите градове е едно състояние, което съответства само на още недостатъчно високото равнище на развитие на земеделието и промишлеността и представлява спънка за всяко по-нататъшно развитие, нещо, което вече днес се силно чувствува.

Всеобщата асоциация на всичките членове на обществото за съвместно и планомерно експлоатиране на производителните сили; развитието на производството до такава степен, че да задоволява потребностите на всички; ликвидирането на положението, при което потребностите на едни се задоволяват за сметка на други; пълното унищожаване на класите и на противоположностите между тях; всестранното развитие на способностите на всичките членове на обществото чрез премахване на предишното разделение на труда, чрез производствено възпитание, чрез сменяване на видовете дейност, чрез участие на всички в използуването на благата, които се произвеждат също от всички, и, най-сетне, чрез сливането на града със селото — това ще бъдат най-главните резултати от ликвидирането на частната собственост.

21-и въпрос: Какво влияние ще окаже комунистическият обществен строй върху семейството?

Отговор: Отношенията между половете ще станат изключително частно дело, което ще засяга само заинтересованите лица и в което обществото няма защо да се меси. Това ще стане възможно благодарение на премахването на частната собственост и благодарение на общественото възпитание на децата, вследствие на което ще се унищожат двете основи на съвременния брак, свързани с частната собственост: зависимостта на жената от мъжа и на децата от родителите. Това е отговорът на крясъците на високонравствените еснафи против комунистическата общност на жените. Общността на жените е явление, което принадлежи напълно към буржоазното общество и в максимална степен съществува в днешно време под формата на проституцията. Но проституцията е основана върху частната соб-

ственост и ще изчезне заедно с нея. Така че комунистическата организация няма да въведе общността на жените, а напротив — ще я унищожи.

22-и въпрос: Как ще се отнася комунистическата организация към съществуващите националности?

— Остава[163].

23-и въпрос: Как ще се отнася тя към съществуващите религии?

— Остава.

24-и въпрос: По какво се различават комунистите от социалистите?

Отговор: Така наречените социалисти се делят на три категории.

Първата категория се състои от привърженици на феодалното и патриархалното общество, което е унищожено и всеки ден се унищожава от едрата промишленост, световната търговия и създаденото от тях буржоазно общество. От бедствията на съвременното общество тази категория прави извода, че трябва да се възстанови феодалното и патриархалното общество, тъй като то било свободно от тези бедствия. Всичките нейни предложения са пряко или косвено насочени към тази цел. Комунистите винаги ще се борят решително против тази категория *реакционни* социалисти, въпреки тяхното мнимо съчувствие на нищетата на пролетариата и проливаните във връзка с това горещи сълзи. Защото тези социалисти:

1) се стремят към нещо съвсем невъзможно;

2) опитват се да възстановят господството на аристокрацията, цеховите майстори и притежателите на манифактури с тяхната свита от абсолютни или феодални монарси, чиновници, войници и попове; те искат да възстановят едно общество, което наистина би било свободно от пороците на съвременното общество, но затова пък би донесло със себе си най-малко толкова други бедствия, а при това не би разкривало никакви перспективи за освобождението на потиснатите работници с помощта на една комунистическа организация;

3) винаги разкриват истинските си намерения тогава, когато пролетариатът става революционен и комунистически. В такива случаи те незабавно се обединяват с буржоазията против пролетариите.

Втората категория се състои от привърженици на сегашното общество, които неизбежно пораждените от това общество бедствия заставят да се опасяват за неговото съществуване. Следователно те се стремят да запазят днешното общество, но да отстранят свързаните с него бедствия. За тази цел едни предлагат чисто благотворителни мерки, други — грандиозни планове за реформи, които под предлог на реорганизация на обществото имат за цел да запазят устоите на днешното общество, а с това и самото днешно общество. Против тези *буржоазни социалисти* комунистите също трябва да во-

дят непрестанна борба, защото тяхната дейност принася полза на враговете на комунистите и те защищават обществения строй, който комунистите искат да разрушат.

Най-сетне, третата категория се състои от демократичните социалисти. Вървейки по пътя на комунистите, те искат осъществяването на част от мероприятията, посочени в ... въпрос*, но не като преходни мерки, водещи към комунизма, а като мероприятия, достатъчни за унищожаването на нищетата и премахването на бедствията на сегашното общество. Тези *демократични социалисти* са или пролетарии, които не са си още изяснили достатъчно условията за освобождаването на своята класа, или представители на дребната буржоазия, т. е. на класата, която до извоюването на демокрацията и осъществяването на произтичащите от нея социалистически мероприятия в много отношения има същите интереси, както и пролетариите. Затова комунистите в моменти на действие ще сключват споразумения с демократичните социалисти и изобщо засега ще трябва да следват обща политика с тях, само ако тези социалисти не преминат в служба на господствуващата буржоазия и не започнат да нападат комунистите. Разбира се, че съвместните действия не изключват обсъждането на ония разногласия, които съществуват между тях и комунистите.

25-и въпрос: Как се отнасят комунистите към останалите политически партии на нашето време?

Отговор: Това отношение е различно в различните страни. — В Англия, Франция и Белгия, където господствува буржоазията, комунистите засега още имат общи интереси с различните демократични партии и тази общност на интересите е толкова по-значителна, колкото повече демократите се приближават до целите на комунистите в ония социалистически мероприятия, които сега демократите навсякъде защищават, т. е. колкото по-ясно и определено те защищават интересите на пролетариата и колкото повече те се опират на пролетариата. Например в Англия чартистите, които се състоят от работници, стоят неизмеримо по-близо до комунистите, отколкото демократичните дребни буржоа или така наречените радикали.

В *Америка,* където е въведена демократична конституция, комунистите ще трябва да поддържат партията, която иска да обърне тази конституция против буржоазията и да я използува в интерес на пролетариата, т. е. партията на привържениците на националната аграрна реформа.

В *Швейцария* радикалите, макар че представляват още партия с твърде смесен състав, са все пак единствените, с които комунисти-

---

* В ръкописа е оставено празно място; има се предвид 18-ят въпрос. *Ред.*

ге могат да влязат в споразумение, а между тези радикали най-прогресивни са ваадтските и женевските.

Най-сетне, в Германия решителната борба между буржоазията и абсолютната монархия е още предстояща. Но тъй като комунистите не могат да разчитат на това, че ще трябва да влязат в решителен бой с буржоазията, преди буржоазията да е станала господствуваща, то в интерес на комунистите е да помогнат на буржоазията да постигне по възможност по-скоро господство, за да могат след това на свой ред колкото може по-скоро да я съборят. Така че в борбата на либералната буржоазия против правителството комунистите винаги трябва да бъдат на страната на първата, но да се пазят от самоизмамата, в която изпада буржоазията, и да не се доверяват на нейните съблазнителни уверения относно благодетелните последици, които уж щяла да има за пролетариата победата на буржоазията. Единствените предимства за комунистите от победата на буржоазията ще бъдат: 1) различните видове отстъпки, които ще улеснят на комунистите защитата, обсъждането и разпространението на техните принципи и с това ще улеснят обединението на пролетариата в тясно сплотена, готова за борба и организирана класа и 2) сигурността, че от деня, когато паднат абсолютистките правителства, ще дойде редът на борбата между буржоата и пролетариите. От този ден партийната политика на комунистите ще бъде и тук същата, както в страните, където вече господствува буржоазията.

Написано от Ф. Енгелс в края на октомври—ноември 1847 г.

За пръв път напечатано като отделно издание през 1914 г.

Печата се по ръкописа

Ф. ЕНГЕЛС

АГРАРНАТА ПРОГРАМА НА ЧАРТИСТИТЕ[164]

Преди две години работниците-чартисти основаха една асоциация, целта на която е да закупува земи и да ги разпределя във вид на малки ферми между своите членове. Те се надяват да намалят по този начин прекомерната конкуренция, която съществува между промишлените работници, като отклонят от трудовия пазар част от тези работници и създадат една съвсем нова и демократична по своето същество класа на дребни земеделци. Този проект, автор на който не е някой друг, а самият Фъргес О'Конор, имаше такъв успех, че *Земеделското дружество на чартистите* вече наброява в своите редици от двеста до триста хиляди члена*, разполага с един обществен фонд от 60,000 ф. ст. (един милион и половина франка), а новите постъпления, сведения за които се публикуват в „Northern Star", превишават 2,500 ф. ст. седмично. С една дума, това дружество, за което смятам да ви дам по-късно по-подробен отчет, се разрасна до такава степен, че предизвиква вече безпокойствие сред поземлената аристокрация; става очевидно, че ако това движение и занапред продължава да расте в същите мащаби, както досега, то в края на краищата ще приеме форма на общонационална агитация за предаване на цялата земя във владение на народа. Това дружество не е по вкуса и на буржоазията; тя вижда в него един лост в ръцете на народа, лост, който ще му позволи да се освободи без да прибягва до помощта на средната класа. Това се отнася особено до повече или по-малко либералната дребна буржоазия, която се отнася твърде недоброжелателно към Земеделското дружество, тъй

---

* В английския вариант на статията, обнародван във вестник „Northern Star", бр. 524, 6 ноември 1847 г., вместо думите: „от двеста до триста хиляди члена" е напечатано: „голям брой членове". *Ред.*

като тя сега вижда, че чартистите много по-малко зависят от нейната подкрепа, отколкото преди основаването на тази асоциация. Нещо повече, самите тези радикали, неспособни да обяснят безразличното отношение на народа към тях, което е неизбежна последица от тяхното собствено равнодушие към него, упорито продължават непрестанните си нападки срещу г-н О'Конор, представяйки го като единствената пречка за едно обединение на чартистката и радикалната партии. Създаването на Земеделското дружество беше дело на г-н О'Конор и това беше достатъчно, за да се насочи към това дружество цялата омраза на повече или по-малко радикалните буржоа. Отначало те го игнорираха; но когато се оказа невъзможно да продължават заговора на мълчанието, те се опитаха да докажат, че принципът на организацията на дружеството неизбежно го обрича на най-скандален банкрут; накрая, когато и това средство не можа да попречи на процъфтяването на дружеството, те отново се обърнаха към оная тактика, която вече в течение на десет години прилагат против г-н О'Конор и винаги без ни най-малък успех. Те се опитваха да възбудят подозрение към неговия нравствен лик, да поставят под съмнение неговата лична безкористност, да му отнемат правото да се нарича неподкупен и неплатен представител на работниците. А когато г-н О'Конор преди известно време обнародва своя годишен отчет, против него, сякаш по предварително споразумение, откриха поход шест повече или по-малко радикални вестника. Това бяха: „Weekly Dispatch", „Globe", „Nonconformist", „Manchester Examiner", „Lloyd's Weekly Newspaper" и „Nottingham Mercury". Те обвиняваха г-н О'Конор в най-безсрамни кражби и разхищения, опитвайки се да обосноват това обвинение или поне да го представят за вероятно с помощта на цифри, взети от самия отчет. Далеч недоволни от това, те започнаха да се ровят в личния живот на знаменития агитатор: против него се издигнаха цели планини от обвинения, едно от друго по-тежки, и неговите противници можеха да разчитат, че той ще падне под тежестта на тези обвинения. Но О'Конор, който вече в течение на десет години непрекъснато води борба с така наречения радикален печат, не се прегъна под ударите на тези клеветнически нападки. Той обнародва в „Northern Star" от 23 този месец отговор на шестте вестника. В този отговор — един шедьовър на полемичното изкуство, напомнящ найдобрите памфлети на *Уйлям Кобет* — той опроверга едно след друго обвиненията и преминавайки на свой ред в настъпление, атакува шестимата редактори, като ги постави в извънредно опасно положение и им изказа своето гордо презрение. Това, разбира се, беше напълно достатъчно, за да бъде оправдан О'Конор в очите на народа. В „Northern Star" от 30 този месец са дадени резултатите от

гласуването вот на доверие на О'Конор, проведено на открити събрания на чартистите на повече от петдесет места. Но О'Конор пожела да даде на своите противници възможност да излязат срещу него пред народа. Той ги покани да се явят на публични събрания в Манчестер и Нотингам и да обосноват там своите обвинения. Никой от тях не се яви. В Манчестер О'Конор говори в продължение на четири часа пред едно събрание, наброяващо повече от десет хиляди души, които изпратиха речта му с гръм от аплодисменти и единодушно му изразиха своето доверие. Тълпата беше толкова многолюдна, че освен голямото събрание, на което О'Конор лично говори в своя защита, трябваше да се организира друг митинг на площада, където няколко оратори говориха пред десет или петнадесет хиляди души, които не бяха успели да влязат в залата.

След приключването на събранието О'Конор веднага обяви подписка за събиране на средства и на членски вноски от членовете на Земеделското дружество и събраната от него през същата вечер сума надмина хиляда фунта стерлинги (25,000 франка).

В Нотингам, където О'Конор свика на следния ден едно от най-големите събрания, които някога са се състояли там, речта му предизвика същия ентусиазъм сред народа.

Най-малко за стотни път О'Конор печели такава блестяща победа над клеветническия буржоазен печат. Оставайки си невъзмутим сред всички тези нападки, неуморимият патриот продължава своето дело и единодушното доверие на английския народ към него е най-крупното доказателство за неговото мъжество, енергия и неподкупност.

Написано от Ф. Енгелс на 30 октомври 1847 г.

Напечатано във вестник „La Réforme" от 1 ноември 1847 г.

Печата се по текста на вестника

Ф. ЕНГЕЛС

БАНКЕТЪТ НА ЧАРТИСТИТЕ ПО ПОВОД НА ИЗБОРИТЕ ОТ 1847 г.[165]

Писмото си от завчера посветих на защитата на чартистите и техния вожд Фъргес О'Конор от нападките на вестниците на радикалната буржоазия*. Днес мога за мое най-голямо задоволство да ви съобщя един факт, който потвърждава моите изказвания относно характера на двете партии. Вие ще имате възможност сами да съдите на коя страна трябва да бъдат симпатиите на френската демокрация: дали на страната на чартистите — тези искрени демократи, демократи без задни мисли, — или на страната на буржоазните радикали, които толкова старателно избягват дори да употребяват думите *Народна харта, всеобщо избирателно право* и се ограничават с това, че се обявяват за привърженици на *пълното избирателно право*[166].

През миналия месец в Лондон се състоя банкет в чест на победата, одържана в последните избори от демократичното обществено мнение. Бяха поканени осемнадесет радикални депутати, но тъй като инициативата за уреждането на този банкет принадлежеше на чартистите, то с изключение на О'Конор никой от тези господа не се яви. Както виждаме, поведението на радикалите дава възможност да се предскаже доколко те ще бъдат верни на обещанията, дадени от тях по време на последните избори.

Банкетът се състоя и без тяхното присъствие, още повече че те бяха изпратили на банкета един от своите достойни представители, д-р Епс, човек с плаха душа, дребен реформатор, настроен миролюбиво по отношение на всичко в света освен по отношение на активните и енергични хора, които споделят нашите възгледи;

---

* Виж настоящия том, стр. 339—341. *Ред.*

това е един буржоазен филантроп, който по собствените му думи гори от желание да даде на народа свобода, но на когото не би се искало народът да се освободи сам, без неговото съдействие — с една дума, достоен привърженик на буржоазния радикализъм.

Д-р Епс произнесе първия тост *за народния суверинитет,* но общият хладен тон на неговата реч, въпреки няколкото повече или по-малко пламенни фрази, неведнаж предизвикваше ропот сред събранието.

„Аз не мисля" — каза той, — „че народният суверенитет може да бъде извоюван чрез революция. Французите се бориха в течение на три дни, но техният национален суверенитет бе подло похитен по мошенически начин. Също така не мисля, че той може да бъде постигнат с помощта на дълги речи. Който говори по-малко, върши повече. Не обичам хората, които много шумят; великите дела не се вършат с гръмки фрази."

Тези косвени нападки против чартистите бяха посрещнати с многобройни прояви на неодобрение. Пък и не можеше да бъде другояче, особено когато д-р Епс добави следното:

„Оклеветиха буржоазията в очите на работниците; като че ли буржоазията не е именно класата, която единствена може да издействува политически права за работниците. (Възгласи: „Не! Не!") Не? Не са ли буржоата избиратели? А нима не са избирателите, които единствени могат да дадат избирателно право на ония, които го нямат? Ще се намери ли между вас поне един, който не би станал буржоа, стига да можеше? О, ако работниците пожелаеха да се откажат от пиенето и тютюна, те биха имали пари за водене на политическа агитация и биха имали силата, която би способствувала за тяхното освобождение" и т. н. и т. н.

Такива са речите на господата, които отхвърлят О'Конор и чартистите!

Ораторите, които говориха след г-н Епс, дадоха сред многобройните аплодисменти на събранието енергичен и внушителен отпор на радикалния доктор и неговите странни теории.

Г-н Мак-Грат, член на Изпълнителния комитет на Чартистката асоциация[167], напомни, че народът не трябва да се доверява на буржоазията, че той трябва да извоюва правата си със собствени сили: за народа би било под неговото достойнство да изпросва като милостиня онова, което му принадлежи.

Г-н Джонс напомни на събранието, че буржоазията винаги е забравяла народа. А сега, каза той, буржоазията видя успехите на демокрацията и се стреми да я използува за събарянето на поземлената аристокрация, за да смаже демократите веднага щом бъде постигната преследваната от нея цел.

Възразявайки с още по-голяма прямота на г-н Епс, г-н О'Конор се обърна към него с въпросите: кой, ако не буржоазията, сто-

вари върху страната непосилното бреме от огромни дългове? Кой, ако не буржоазията, лиши работниците от политически и социални права? Кой отказа тази вечер да приеме поканата на народа, ако не ония седемнадесет почтени буржоа, за които демократите така лекомислено дадоха своите гласове? Не, не, капиталът никога няма да бъде представител на труда! По-скоро ще се сключи мир между тигъра и агнето, отколкото да се установи единство на чувствата и интересите между капиталистите и работниците!

Г-н Харни, редактор на „Northern Star", произнесе последния тост: *„За нашите братя, демократите от всички страни! За успеха на техните усилия в борбата за установяване на свобода и равенство!"* Кралете, аристократите, свещениците, капиталистите от всички страни са обединени помежду си, каза той! Нека и демократите от всички страни последват този пример! Навсякъде демокрацията напредва с бързи крачки. Във Франция следват банкет след банкет в полза на избирателната реформа и движението взема такива размери, че трябва да доведе до благоприятен резултат. Нека се надяваме, че този път изгодата от тази агитация ще бъде за масите и че реформата, извоювана от французите, ще бъде по-добра от оная, която ние получихме в 1831 г.[168].

Не може да има истинска реформа дотогава, докато целият суверенитет не принадлежи на нацията; не може да има истински суверенитет дотогава, докато принципите на конституцията от 1793 г. не станат действителност.

След това г-н Харни обрисува успехите на демокрацията в Германия, Италия и Швейцария; в заключение той заяви, че и той от своя страна най-решително отхвърля странните теории относно правата на буржоазията, развита от г-н Епс.

Написано от Ф. Енгелс на 1 ноември 1847 г

Напечатано във вестник „La Réforme" от 6 ноември 1847 г.

Печата се по текста на вестника

Ф. ЕНГЕЛС

МАНИФЕСТЪТ НА Г-Н ЛАМАРТИН

Това интересно произведение на изкуството[169] беше неотдавна публикувано в колоните на нашия вестник. То се дели на две ясно разграничени части: *политически* мероприятия и *социални* мероприятия. Що се отнася до *политическите* мероприятия, те всички са взети почти без изменения от конституцията от 1791 г.; с други думи, те представляват връщане назад към исканията на буржоазията в началото на революцията. По онова време цялата буржоазия, включително дори и дребните предприемачи, разполагаше с политическата власт, докато сега достъп до властта имат само едрите капиталисти. В какво се състои тогава смисълът на политическите мероприятия, предлагани от г-н Ламартин? Да се даде управлението в ръцете на низшите слоеве на буржоазията, но да изглежда така, като че ли е дадено на целия народ (в това и само в това се състои смисълът на неговото искане за всеобщо избирателно право при двустепенна избирателна система). А неговите *социални* мероприятия? Или това са мерки, които предполагат, че политическата власт е вече преминала в ръцете на народа в резултат на една успешна революция, като например безплатното всеобщо образование; или това са чисто благотворителни мерки, т. е. мерки, предназначени да отслабят революционната енергия на пролетариите; или това са просто гръмки фрази, лишени от всякакъв практически смисъл, като например премахването на нищетата чрез извънреден закон, ликвидирането на обществените бедствия по законодателен път, учредяването на министерство на народния живот и т. н. Ето защо тези мероприятия са или съвсем безполезни за народа, или целят да задоволят неговите нужди само донякъде, за да осигурят в известна степен общественото спокойствие, или са само празни обещания, които никой не може да изпълни — и в двата последни случая те са не само безполезни, но и вредни. Накратко казано, г-н Ламартин се

е показал както от социална, така и от политическа гледна точка като верен представител на дребните предприемачи, на низшите слоеве на буржоазията, и като такъв споделя свойствената на тази класа илюзия, че тя е представителка на трудещите се. На края на манифеста той се оказва толкова глупав, че се обръща към правителството с искане да подкрепи неговите мероприятия. Но именно сегашното правителство на едрите капиталисти би се съгласило на всичко друго само не на това. Ето защо в. „Réforme" е напълно прав, когато, макар и твърде доброжелателно да се изказва с нужното уважение към неговите добри намерения, оспорва както ползата от самите негови мероприятия, така и начина, който той е избрал за тяхното осъществяване.

„Това са" — пише „Réforme", — „разбира се, благородни думи, които свидетелствуват за едно голямо сърце и за душевно съчувствие към правото дело. Под мантията на тези думи явно бие пулс на братски чувства и те ще окажат върху нашите поети и философи същото въодушевяващо влияние, каквото са оказали в Гърция от времето на Перикъл сентенциите на Платон. Но ние сме сега твърде отдалечени от Перикъл, живеем във времена, когато царствуват господата Ротшилд, Фюлширон и Дюшател, с други думи тройката, която олицетворява парите, животинския страх и полицията; нас ни управляват печалбата, привилегиите и муниципалната гвардия. Нима г-н Ламартин се надява, че в отговор на неговия призив за установяване на суверенитет на нацията и социално братство тази лига на тясно сплотените интереси, този зондербунд* на златото, ранговете и монополите ще се предаде и ще сложи оръжието? Защото както в сферата на злото, така и в сферата на доброто, всичко в нашия свят е свързано помежду си, едното поддържа другото, нищо не съществува изолирано; и затова дори най-възвишените програми на депутата на Макон** ще отминават като благоухаещ летен зефир, ще замират като глас в пустиня, докато бъдат щемпелувани с белега на всеки монопол — като феодално нарушение на правото и равенството. И тази лига на привилегированите класи особено тясно е сплотена именно сега, когато правителствената система е обхваната от тревожен страх.

А що се отнася до предлаганите от него институции, официалните кръгове на страната и техните главатари наричат тези неща философски бонбончета: господата Дюшател и Гизо ще се посмеят над тях и ако депутатът от Макон не потърси отнякъде оръжие и войници за защита на своите идеи, той до края на живота си ще говори красиви думи и няма нито крачка да мръдне напред! Ако пък той се обръща не към правителството, а към милионите, тогава ще му кажем, че не върви по правилен път и никога не ще спечели на страната на своята система — система на многостепенни избори, на данък в полза на бедните и благотворителност — нито революцията, нито мислещите хора, нито народа. Всъщност принципите на социалното и политическото възраждане бяха открити още преди петдесет години. Всеобщо избирателно право, преки избори, заплащане на народните представители — ето главните условия за политически суверенитет. Равенство, свобода, братство — ето принципите, които би трябвало да господствуват във всички обществени

---

* — особен съюз (намек за швейцарския Зондербунд — реакционен съюз на седемте католически кантона). *Ред.*

** Ламартин. *Ред.*

институции. А данъкът в полза на бедните далеч не е основан върху братството и същевременно е оскърбително, макар и твърде безпомощно, отрицание на равенството. На нас е нужна не английската буржоазна практичност, а съвсем нова социално-икономическа система, която би осъществила правата и би задоволила нуждите на всички граждани.

Няколко дни по-късно беше публикуван вторият манифест на г-н Ламартин относно външната политика на Франция. В него той твърди, че системата на умиротворяване, към която френското правителство се придържало от 1830 г. насам, била единствено правилният начин на действие. Той прикрива с пищни фрази гнъсното поведение на френското правителство, което отначало подстрекаваше Италия и други страни към въстание, а след това ги остави на произвола на съдбата. Ще приведем убедителния отговор на „Réforme" на този сладкодумен манифест:

„Г-н Ламартин принася законното и единствено средство на нашето освобождение — свещената война в името на принципите — в жертва на теорията за умиротворяването, която ще си остане проста проява на слабост, лъжа и дори акт на предателство дотогава, докато отношенията между народите се основават върху политиката на дипломатите и егоизма на правителствата. Не ще и дума, че мирът е крайното искане на цивилизацията; но какво значи мир с Николай, с руския цар? Угнетител на цели народи, палач, който изпраща техните синове на бесилките, който води безпощадна война дори против надеждите и спомените, който удавя в сълзи и кръв една велика, прекрасна страна! По отношение на човечеството, на цивилизацията, на самата Франция мирът с този яростен палач е равносилен на малодушие; по отношение на справедливостта, на правото; на революцията той е равносилен на престъпление! Какво значи мир с Метерних, който наема пълчища от убийци, който в интерес на коронования епилептик лишава от свобода цели народи? Какво значи мир с всички тези малки европейски цезаровци, разорени развратници или мерзки лицемери, които днес управляват в угода на езуитите, а утре — в угода на куртизанката? Какво значи мир с аристократическото и търгашеско английско правителство, с тиранина на моретата, угнетителя на свободата на Португалия, с правителството, което изцежда пари дори от мизерните дрипи на своя народ? Повтаряме, един мир с тези лихвари, с тези отровители е за една революционна страна малодушие, позор, престъпление, морално падение, банкрут не само на интересите, но и на правото и честта."

Други парижки вестници също изказаха своето несъгласие с различни точки от програмата на г-н Ламартин. Обаче той продължава да разяснява принципите на тази програма в своя вестник „Bien Public"[170], излизащ в Макон. След няколко месеца ще имаме възможност да съдим за впечатлението, което неговата *нова стъпка* ще направи на камарата на депутатите.

Написано от Ф. Енгелс в началото на ноември 1847 г.
Напечатано във вестник „The Northern Star" бр. 525 от 13 ноември 1847 г. с бележка на редакцията: „От нашия парижки кореспондент"

Печата се по текста на вестника

Ф. ЕНГЕЛС

ГРАЖДАНСКАТА ВОЙНА В ШВЕЙЦАРИЯ[171]

Най-после ще се сложи край на непрекъснатото самохвалство за „люлката на свободата“, за „внуците на Тел и Винкелрид“, за храбрите победители при Земпах и Муртен![172] Най-после се изясни, че люлката на свободата не е нищо друго освен център на варварството и разсадник на езуитизма, че внуците на Тел и Винкелрид не могат да бъдат вразумени с други доводи освен с оръдейни снаряди, че храбростта при Земпах и Муртен не е била нищо друго освен проява на отчаянието на груби и суеверни планински племена, упорито съпротивяващи се срещу цивилизацията и прогреса!

Истинско щастие е, че европейската демокрация ще се освободи най-после от този старошвейцарски целомъдрен и реакционен баласт. До момента, докато демократите продължаваха да се позовават на добродетелта, щастието и патриархалната простота на тези алпийски пастири, върху самите тях падаше сянка от реакция. Сега, когато демократите поддържат борбата на цивилизована, промишлена, съвременно-демократична Швейцария против грубата християнско-германска демокрация на старите скотовъдски кантони — сега те навсякъде се явяват като представители на прогреса, сега изчезва дори последната сянка от реакция, сега те доказват, че са се научили да разбират значението на демокрацията в XIX век.

В Европа съществуват две страни, където древното християнско-германско варварство се е запазило в най-първобитния си вид, почти до изхранването с желъди: това са Норвегия и високите Алпи, т. е. стара Швейцария[173]. Както Норвегия, така и стара Швейцария дават още истински екземпляри от оная човешка раса, която някога разгроми в Тевтобургската гора римляните по чисто вестфалски начин — с тояги и топузи[174]. Както Норвегия, така и стара Швейцария

са организирани демократично. Но има различни видове демокрация и за демократите от цивилизованите страни е необходимо да снемат най-сетне от себе си отговорността за норвежката и старошвейцарската демокрация.

Целта на демократичното движение във всички цивилизовани страни е да постигне в края на краищата политическото господство на пролетариата. Следователно това движение предполага съществуването на пролетариат, съществуването на господствуваща буржоазия, съществуването на промишленост, която е породила пролетариата и е довела до господството на буржоазията.

Нищо подобно няма нито в Норвегия, нито в стара Швейцария. В Норвегия срещаме прословутото селско управление (bonde-regimente), а в стара Швейцария виждаме как няколко богати земевладелци като Абиберг и др. управляват на патриархални начала известен брой невежествени пастири въпреки тяхната демократична конституция. Буржоазия в Норвегия съществува само като изключение, а в стара Швейцария съвсем не съществува. Пролетариат почти няма.

Така че демокрацията на цивилизованите страни, *съвременната* демокрация, няма абсолютно нищо общо нито с норвежката, нито със старошвейцарската демокрация. Тя се стреми да въведе не норвежки или старошвейцарски порядки, а такива, които се различават от тях както небето от земята. Но нека все пак разгледаме по-отблизо тази старогерманска демокрация в стара Швейцария, тъй като преди всичко тя е тук интересна за нас.

Кой немски еснафин не е във възторг от Вилхелм Тел, освободителя на своето отечество? Кой учител не поставя Моргартен[175], Земпах и Муртен наред с Маратон, Платеите и Саламин[176]? Коя истерична стара девица не мечтае за грубите прасци и здравите бедра на целомъдрените алпийски юноши? От Егидий Чуди до Йохан Мюлер, от Флориан до Шилер — всички без край са възпявали в стихове и проза величието на храбростта, свободата, ловкостта и силата на старошвейцарците. Топовете и карабините на дванадесетте кантона служат сега като коментар към тези възторжени хвалебствени химни.

Жителите на старите швейцарски кантони са привличали вниманието върху себе си два пъти в историята. Първия път — когато славно се освободиха от австрийската тирания, а втория път — сега, когато те в името на бога тръгнаха да се бият за езуитите и родината.

Славното освобождение от ноктите на австрийския орел не издържа вече едно по-внимателно разглеждане при дневна светлина. Австрийският двор се показа прогресивен само един път в течение на цялата своя история. Това беше в началото на неговата кариера,

когато той се съюзяваше с градското еснафство против дворянството и се опитваше да основе една немска монархия. Той беше прогресивен във висша степен по еснафски, но все пак беше прогресивен. И кой му оказа тогава най-решителна съпротива? Жителите на старите швейцарски кантони. Тяхната борба против Австрия, славната клетва на поляната Грютли[177], геройският изстрел на Тел, завинаги незабравимата победа при Моргартен — всичко това е било борба на упорити пастири срещу напора на историческото развитие, борба на закостенели, застинали местни интереси против интересите на цялата нация, борба на невежеството против образоваността, на варварството против цивилизацията. Пастирите одържали победа над тогавашната цивилизация и за наказание те били откъснати от цялата по-нататъшна цивилизация.

Нещо повече. Тези здрави, упорити алпийски пастири били наскоро наказани и по съвсем друг начин. Те се освободили от господството на австрийското дворянство, за да попаднат под игото на цюрихските, люцернските, бернските и базелските еснафи. Тези еснафи забелязали, че коренните швейцарци са също така силни и така глупави, както и техните бикове. Те се включили в Швейцарския съюз и оттогава преспокойно си седели дома зад тезгяха, докато твърдоглавите пастири с оръжие в ръка разрешавали всичките техни конфликти с дворянството и князете. Така било при Земпах, Грансон, Муртен и Нанси[178]. При това на тези момци било дадено правото да устройват вътрешните си работи по свое собствено усмотрение и по този начин те си оставали в щастливо неведение за начина, по който са били експлоатирани от своите любими братя по съюз.

Оттогава малко се чувало за тях. Със страхопочитание пред бога и с достойнство те се занимавали с доене на крави, приготвяне на сирене, целомъдрие и пеене по алпийски маниер. От време на време се събирали на публични събрания, делили се на рогати, копитни и други животински групи и никога не минавало, без да падне сърдечен, християнско-германски бой. Те били бедни, но с чисти нрави, глупави, но набожни и богоугодни, груби, но широкоплещести, имали малко мозък, но затова пък дебели прасци. От време на време те ставали твърде много и тогава младите хора „потегляли на път“ („reisslaufen“), т. е. наемали се на чужда военна служба и каквото и да ставало, защищавали с нерушима вярност знамето, на което служели. За швейцарците може да се каже само това, че заради военното възнаграждение те с най-голяма добросъвестност се оставяли да ги избиват.

Тези снажни жители на старите швейцарски кантони винаги са се гордеели най-много с това, че никога нито на косъм не са изменяли на обичаите на своите прадеди, че те в течение на столетия са

пазили неприкосновеността на простите, целомъдрени, сурови и добродетелни нрави на своите бащи. И това е наистина така: всеки опит да бъдат цивилизовани се е оказвал безсилен, натъквал се е на гранитните стени на техните скали и на техните черепи. От деня, когато първият прародител на Винкелрид е пасял по девствените пасбища на Фирвалдщетското езеро своята крава с неизбежния идиличен звънец на шията, чак до сегашния момент, когато поповете благославят пушката на последния потомък на Винкелрид, всички къщи у тях се строят по един и същ начин, по един и същ начин се доят всички крави, по един и същ начин се плетат плитките на косите, по един и същ начин се приготвя всичкото сирене, по един и същ начин се произвеждат всички деца. Тук в планините още съществува раят, тук още не е имало грехопадение. И когато някой такъв невинен син на алпийските планини попадне в широкия свят и за миг се увлече в съблазните на големите градове, в натруфения чар на покварената цивилизация, в пороците на грешните страни, където няма планини и където расте жито — все пак невинността е толкова дълбоко вкоренена в него, че той никога не може окончателно да загине. Стига само един звук на пастирска песен да докосне ухото му, дори само две от ония ноти, които звучат като кучешки лай, и той, потресен, потънал в сълзи, веднага пада на колене, веднага се измъква от обятията на съблазните и не се успокоява, докато не падне в краката на своя стар баща: „Татко, аз сгреших пред родните планини и пред тебе, аз съм недостоен да се наричам твой син!“

Две нашествия бяха извършени в съвременната епоха срещу тази простота на нравите и първобитна сила. Първото беше нахлуването на французите в 1798 г. Но французите, които навсякъде занесоха макар и малко цивилизация, се провалиха при жителите на старите кантони. Тук не останаха никакви следи от тяхното присъствие, те не можаха нито на йота да променят старите нрави и добродетели. Второто нашествие стана около двадесет години по-късно и даде поне малко резултати. Това беше нашествието на английските туристи, на лондонските лордове и сквайери и на последвалите ги безброй много фабриканти на свещи, производители на сапун, бакали и касапи. Това нашествие сложи поне край на старото гостоприемство и честните обитатели на пастирските хижи, които дотогава едва познаваха парите, се превърнаха в най-алчните и хитри мошеници, каквито изобщо съществуват. Но този прогрес съвсем не засяга старата простота на нравите. Това не твърде чистоплътно мошеничество великолепно се съчета с патриархалните добродетели — целомъдрието, усърдието, простодушието и верността. Дори и набожността им не пострада от това: попът с особено удоволствие им даваше

опрощение за всичките техни мошеничества, извършени по отношение на британските еретици.

Но изглежда, че сега това благонравие ще бъде най-сетне разтърсено из основи. Трябва да се надяваме, че наказателните войски ще направят всичко възможно, за да сложат край на цялата тази добродушност, първобитна сила и простота на нравите. Но тогава, горко вам, еснафи! Тогава няма да има вече бедни, но доволни пастири, на чието безбурно безгрижие вие се радвахте в неделните дни, след като през шестте дни на седмицата печелехте от продажбата на кафе от цикория и чай от трънки! Тогава плачете вие, даскали, защото няма вече да се надявате на някакъв нов маратонски Земпах и други класически подвизи! Тогава скърбете вие, истерични девици над тридесет години, защото няма да има вече ония шестдюймови прасци, образът на които подслажда вашите самотни мечти, няма да има вече силните „швейцарски момци", красиви като Антиной[179], няма да има вече ония здрави бедра и опнати панталони, които така неотразимо ви привличат към алпийските планини! Въздишайте и вие, крехки и хилави питомки на пансионите, които, след като сте се начели на произведенията на Шилер, мечтаете за целомъдрената и все пак твърде реална любов на бързоногите ловци на сърни, защото настъпи краят на вашите нежни илюзии и не ви остава нищо друго освен да четете Хенрик Стефенс и да мечтаете за студените норвежци!

Но стига толкоз! С тези жители на старите швейцарски кантони ние трябва да се борим със съвсем друго оръжие, а не само с ирония. Демокрацията има да си разчиства сметките с тях не само заради техните патриархални добродетели, но и за съвсем други неща.

Кой защищаваше на 14 юли 1789 г. Бастилията от щурмуващия я народ? Кой разстрелваше иззад дебелите стени работниците от предградието Сент-Антоан с картеч и куршуми? — Старошвейцарците от Зондербунда, внуците на Тел, Щауффахер[180] и Винкелрид.

Кой защищаваше на 10 август 1792 г. предателя Людовик XVI в Лувър и в Тюйлери от справедливия гняв на народа? — Старошвейцарците от Зондербунда.

Кой потушаваше с помощта на Нелсон неаполитанската революция от 1798 г.? — Старошвейцарците от Зондербунда.

Кой възстановяваше с помощта на австрийците през 1823 г. абсолютната монархия в Неапол? — Старошвейцарците от Зондербунда.

Кой на 29 юли 1830 г. отново се сражаваше до най-последния миг за краля-изменник* и отново разстрелваше иззад прозорците и

* — Карл X. *Ред.*

колонадите на Лувър парижките работници? — Старошвейцарците от Зондербунда.

Кой потушаваше с оная станала вече прочута жестокост и пак в съюз с австрийците въстанието в Романя през 1830 и 1831 г.? — Старошвейцарците от Зондербунда.

Накратко казано, кой и до този момент потискаше италианците, принуждавайки ги да се подчиняват на убийствения ярем на техните аристократи, владетели и попове? Кой беше в Италия дясната ръка на Австрия? Кой и досега дава възможност на кръволока Фердинанд неаполитански да държи в подчинение своя яростно скърцащ със зъби народ? Кой и досега още играе ролята на палач при инсценираните от него масови разстрели? — Това са пак все същите старошвейцарци от Зондербунда, все същите внуци на Тел, Щауффахер и Винкелрид!

С една дума: където и когато да е избухвало революционно движение във Франция, което пряко или косвено да е съдействувало за успеха на демокрацията, винаги старошвейцарските наемни войници са воювали срещу него с най-голямо упорство и до последния момент. А особено в Италия тези швейцарски наемници постоянно са си оставали най-верните ратаи и прислужници на Австрия. Справедливо наказание за славното освобождение на Швейцария от ноктите на двуглавия орел!

Никой да не вярва, че тези наемници представляват изметът на своята страна, че техните земляци са се отрекли от тях. Та нали люцернци поръчаха да бъде издялан в една скала до вратите на техния град един грамаден лъв — произведение на благочестивото изкуство на исландеца Торвалдсен, — пронизан със стрела, с изтичаща кръв, който покрива със своята вярна до гроба лапа щита с лилиите на Бурбоните? И този паметник бе въздигнат от тях именно в чест на швейцарците, паднали в Лувър на 10 август 1792 г. Така чествува Зондербундът продажната вярност на своите синове. Той живее от тази търговия с хора и ѝ отдава почит.

Могат ли английските, френските и германските демократи да имат нещо общо с такъв вид демокрация?

Сама буржоазията благодарение на своята промишленост, на своята търговия, на своите политически институции работи за изтръгването на малките, уединените, живеещите само със собствените си интереси отделни местности от състоянието на усамотеност, за свързването им едни с други, за сливането на техните интереси, за разширяването на техния местен кръгозор, за унищожаването на техните местни обичаи, носии и възгледи и за създаването от множеството досега независими една от друга провинции и местности на една голяма нация с общи интереси, нрави и възгледи. Сама буржоа-

зията е достигнала вече значителна централизация. Пролетариатът е твърде далеч от мисълта да се чувствува ощетен от това; напротив, именно тази централизация му дава възможност да се обедини, да се почувствува като класа, да придобие в демокрацията подходящ политически мироглед и в края на краищата да победи буржоазията. На демократичния пролетариат не само е нужна централизацията в оня вид, в който започна да я осъществява буржоазията, но той трябва да я проведе в значително по-големи размери. През оня кратък период на френската революция, когато при господството на партията на Планината пролетариатът управляваше държавното кормило, той провеждаше централизацията с всички средства, с картеч и с гилотина. Когато сега отново установи своето господство, демократичният пролетариат ще трябва да централизира не само всяка страна поотделно, но и да обедини колкото може по-скоро всички цивилизовани страни.

Стара Швейцария, напротив, правеше всичко възможно, за да се противопостави на централизацията. С истински животинска упоритост тя отстояваше своята откъснатост от целия останал свят, своите местни нрави, носии, предразсъдъци, цялата своя местна ограниченост и затвореност. Тя запази своето първобитно варварство в центъра на Европа, докато всички други нации, дори останалите швейцарци, тръгнаха по пътя на прогреса. С всичката упорита инертност на дивите древни германци старошвейцарците държат на суверенността на кантоните, т. е. на своето право да бъдат вечно колкото си искат глупави, лицемерно набожни, груби, невежи, своенравни и продажни, колкото и да страдат от това техните съседи. Щом стане дума за тяхното собствено животинско състояние, те не признават никакво мнозинство, никакви споразумения, никакви задължения. Но в XIX век е вече невъзможно две части от една и съща страна да съществуват една до друга без каквито и да било взаимни връзки и без влияние една на друга. Радикалните кантони оказват въздействие върху Зондербунда; а той от своя страна въздействува върху радикалните кантони, където тук-таме също се срещат още крайно изостанали елементи. Следователно радикалните кантони имат интерес Зондербундът да изостави своето лицемерие, ограниченост и упорито твърдоглавие и ако той не пожелае това, то неговото твърдоглавие трябва да бъде сломено със сила. Именно това и става в настоящия момент.

Така че избухналата сега гражданска война ще бъде само полезна за делото на демокрацията. При все че дори и в радикалните кантони се е запазило още много от древногерманската грубост, при все че и в тях зад демокрацията се крие или селска, или буржоазна власт, или смесица от едната и другата, при все че дори и най-циви-

лизованите кантони все още изостават от развитието на европейската цивилизация и само тук-таме в тях бавно си пробиват път действително съвременни елементи — все пак всичко това съвсем не говори в полза на Зондербунда. Необходимо е, крайно необходимо е това последно убежище на брутален древен тевтонизъм, на варварство, лицемерие, патриархална простота на нравите, благонравие, инертност и вярност до гроб към всеки, който заплати повече, да бъде най-сетне веднаж завинаги разрушено. Колкото поенергично се залови швейцарският сейм, колкото по-силно той раздруса това старо попско гнездо, толкова повече право ще има той на подкрепата на всички решителни демократи, толкова по-добре ще докаже, че е на висотата на своето положение. Но разбира се, петте велики държави веднага ще се явят, и самите радикали изпитват страх.

Но за Зондербунда, за тези истински синове на Вилхелм Тел е характерно, че те трябва да молят за помощ австрийския двор, този заклет враг на Швейцария, и да го молят именно сега, когато Австрия е паднала по-ниско, когато е по-мръсна, по-подла и поненавистна, отколкото когато и да било. Това е също едно допълнително наказание за славното освобождение на Швейцария от ноктите на двуглавия орел и за големите хвалби по този повод. И сякаш за да прелее чашата на това наказание, сама Австрия се оказва в такова затруднено положение, че съвсем не е в състояние да помогне на потомците на Тел!

Написано от Ф. Енгелс около 10 ноември 1847 г.

Напечатано в „Deutsche-Brüsseler-Zeitung", *бр. 91 от 14 ноември 1847 г.*

Подпис Ф. Енгелс

Печата се по текста на вестника

Ф. ЕНГЕЛС

ДВИЖЕНИЕТО ЗА РЕФОРМА ВЪВ ФРАНЦИЯ

Когато на последната сесия на законодателните камари г-н Емил де Жирарден публично изнесе многобройните скандални факти на подкупи и се надяваше по този начин да събори правителството; когато правителството все пак устоя на бурята; когато прословутите двеста двадесет и пет* заявиха, че се считат за „задоволени", понеже се убедили в невинността на правителството — всичко изглеждаше свършено и към края на сесията парламентарната опозиция отново изпадна в същото състояние на безсилие и летаргия, в което се намираше в началото на сесията. Но с това въпросът не бе приключен. Макар че господата Ротшилд, Фулд, Фюлширон и К° бяха задоволени, нито народът, нито значителна част от буржоазията бяха доволни. По-голямата част от френската буржоазия, особено средната и дребната буржоазия не можеше да не вижда, че днешните избиратели все повече и повече се превръщат в покорни слуги на малката шепа банкери, борсови магнати, железопътни спекуланти, едри индустриалци, земевладелци и притежатели на мини, интересите на които представляват единствената грижа на правителството. Тя разбираше, че докато не бъде разширен кръгът на избирателите, не може да се надява да си възвърне в камарите позициите, които след 1830 г. от ден на ден все повече губеше. Тя знаеше, че избирателната и парламентарната реформа ще бъдат за нея един опасен експеримент; но какво друго можеше да направи? Виждайки как финансовата аристокрация — кралете на парижката борса — подкупва и правителството, и двете камари, виждайки как нейните

* — мнозинството в камарата на депутатите, което поддържало правителството на Гизо. *Ред.*

собствени интереси явно се пренебрегват, тя беше принудена или покорно да търпи и със смирено спокойствие да очаква деня, когато произволът на управляващите парични тузове ще я доведе до банкрут, или да се реши на парламентарна реформа. Тя предпочете последното.

Затова преди четири месеца представителите на опозицията от всички оттенъци се обединиха за организиране на демонстрация в полза на избирателната реформа. Решено бе да се устрои публичен банкет, който се и състоя през юли в Париж в танцувалната зала Шато-Руж. На него бяха представени всички фракции на привържениците на реформата, така че събранието беше доста пъстро; но явно преобладаваха демократите, които проявиха най-голяма активност. Като условие за своето участие те поискаха да не се държат тостове за здравето на краля, а вместо това да се провъзгласи тост за суверенитета на народа. Комитетът, който прекрасно разбираше, че без участието на демократите той не ще успее да устрои внушителна демонстрация в най-демократичния град на Франция, бе принуден да се съгласи. Ако не ми изменя паметта, вие на времето си поместихте подробен отчет за този банкет[181], който от всяка гледна точка — както в числено, така и в интелектуално отношение — надмина всичко друго и се превърна в истинска демонстрация на силата на парижката демокрация.

„Journal des Débats“ не пропусна да вдигне отчаян шум във връзка с този банкет.

> „Как? Не е имало тост за краля? И този тост бил пропуснат не от небрежност, не от липса на чувство за приличие — не, отказването от него било поставено от една част от устроителите като условие за тяхното участие! Няма що, в хубава компания са попаднали тихият и миролюбив г-н Дювержие де Оран и защитникът на морала, монархически настроеният г-н Одилон Баро! Но моля ви се, това вече не е само републиканство, това е истинско революционерство, пропаганда за употреба на физическа сила, социализъм, утопизъм, анархизъм и комунизъм! Но не, господа, ние знаем кои сте вие, ние виждаме образци от вашите кървави дела, ние имаме доказателства за целите на вашата борба. Преди петдесет години, господа, вие се наричахте *клуб на Якобинците!*“

На следния ден „National“ отговори на яростните и свирепи ругатни на *свирепия в своята умереност* вестник с куп цитати от личния дневник на Луи Филип от 1790 и 1791 г., където всяко записване на тогавашния „гражданин Егалите-младши“ започва с думите: „Днес бях при якобинците.“ „Днес си позволих да произнеса при якобинците малка реч, която предизвика горещи аплодисменти.“ „Днес ми беше възложено при якобинците да изпълнявам длъжността дежурен на вратата“ и т. н.

Централният комитет на опозицията призова своите приятели в провинцията да последват примера на столицата и да устройват

навсякъде такива банкети в полза на реформата. Така беше и направено: почти във всички части на Франция се състояха множество банкети на привържениците на реформата. Но не навсякъде успели да постигнат такова единство на всички фракции на привържениците на реформата. В много от малките градове буржоазните либерали се оказали достатъчно силни, за да настояват за тост за здравето на краля, като по този начин станали причина за неявяването на демократите. На други места либералите се опитвали да промъкнат този тост в следната форма: „За конституционния крал и за суверенитета на народа." Тъй като и това не задоволявало демократите, либералите продължавали да прибягват до хитрости и заменили „конституционния крал" с „конституционни институции", в числото на които, разбира се, мълчаливо се подразбирала и кралската власт. Сега сред провинциалните либерали се обсъжда важният въпрос — да направят ли дори и тази отстъпка и да се откажат от всякакви опити да промъкват тост за здравето на краля в каквато и да било форма и под каквато и да било маска, или открито да се отделят от демократите, които в такъв случай ще започнат да устройват свои отделни банкети, конкуриращи на техните банкети. Защото демократическата партия държи за първоначалното условие на споразумението, като иска да не бъде изобщо намесван кралят в акцията, и привържениците на „National" наистина проявиха в един случай известно колебание, но затова пък партията на „Réforme" твърдо стои на републиканските позиции. Във всички големи градове либералите бяха принудени да отстъпят и ако в някои области от по-малко значение все пак е бил произнесен тост за здравето на краля, то това се обяснява с факта, че такива банкети струват твърде скъпо и поради това участието на народа в тях е, разбира се, изключено. Във връзка с банкета в Бар-льо-Дюк „Réforme" пише:

„Всеки, който би взел тези демонстрации за показател на състоянието на общественото мнение във Франция, би извършил несъмнено голяма грешка; те се устройват изключително от буржоазията и народът няма никакво участие в тях. Ако агитацията бъде ограничена в такива рамки, както на банкета в Бар-льо-Дюк, тя няма да доведе до нищо, както и всички буржоазни движения, например движението за свобода на търговията, което замря наскоро след няколко празни речи."

Първият голям банкет след парижкия се състоя в Страсбург в началото на септември. Той имал доста демократичен характер и на края на банкета един работник предложил тост за организацията на труда; във Франция тези думи изразяват същото, което в Англия се стреми да осъществи Националната асоциация на обединените профсъюзи, а именно — освобождение на труда от гнета на капитала чрез организирането на промишлени, земеделски и други предприятия или

от самите обединени работници, или от целия народ изобщо при едно демократично правителство.

След това последваха банкетът в Бар-льо-Дюк — буржоазна демонстрация, която завършила с предложен от кмета тост за здравето на конституционния крал (разбира се, много конституционен!), — а също и банкетите в Колмар, Реймс и Мо; на всички тези банкети преобладаващата роля напълно принадлежала на буржоазията, която в тези второстепенни градове винаги успява да налага своето.

Но банкетът в Сен Кантен пак имал повече или по-малко демократичен характер; а в Орлеан банкетът, устроен в края на септември, бил от началото до края едно чисто демократично събрание. Съдете за това по тоста в чест на работническата класа, в отговор на който г-н Мари, един от най-известните парижки адвокати, демократ, произнесъл реч. Той започнал своята реч със следните думи:

„За работниците — за хората, които винаги биват пренебрегвани, които винаги биват забравяни; за хората, винаги предани на интересите на своята страна, винаги готови да умрат за нея, защищавайки своята родина от чужди завоеватели или пазейки нашите институции от посегателствата на вътрешните врагове! За ония, от които поискахме юлските дни и които ни ги дадоха; за хората, страшни в своите действия, великодушни в своите победи, изпъкващи със своята смелост, честност и безкористност!“

Той завършил тоста си с думите: „Свобода, равенство, братство!“ Характерно е, че орлеанският банкет бил единственият, на който, както можем да установим, били приготвени прибори за представители на работниците.

Банкетите в Куломие, Мельон и Кон били пак чисто и просто сборища на буржоазията. Представителите на *„левия център“*, буржоазните либерали от „Constitutionnel“[182] и „Siècle“ се развличали, като слушали речите на господа Баро, Бомон, Друен де Люис и други подобни на тях дребни търговци на реформата. В Кон демократите открито се изказали против демонстрацията, защото организаторите ѝ настоявали за тост за здравето на краля. Същият дух на ограниченост господствувал на банкета в Ла Шарите на Лоара. Напротив, банкетът на привържениците на реформата в Шартр бил изцяло демократичен. Никакви тостове в чест на краля, но затова пък били произнесени тостове за избирателната и парламентарната реформа на най-широка основа, за Полша и Италия, за организацията на труда.

През тази седмица ще се състоят банкети в Лил, Валансиен, Авен и изобщо в целия департамент Нор. Може да се предполага, че поне в Лил и Валансиен банкетите ще имат решително демократичен характер. Други демонстрации се подготвят в Южна Франция, в

Лион и на запад. Движението за реформата съвсем още не е към края си.

Вие виждате от настоящия отчет, че в 1847 г. движението за реформата още от самото начало се ознаменува с борбата между либералите и демократите; че докато либералите успяха да постигнат своите цели във всички по-малко значителни области, демократите се оказаха по-силни във всички големи градове: в Париж, Страсбург, Орлеан, Шартр и дори в един от малките градове — в Сен Кантен; че либералите всячески се стремяха да си осигурят поддръжката на демократите, че те прибягваха до хитрости и се съгласяваха на отстъпки, докато демократите никъде не отстъпваха нито на йота от условията, при които се съгласяваха да оказват своята поддръжка, и че навсякъде, където демократите участвуваха в банкетите, те успяваха да наложат своето. По този начин цялото движение взе в края на краищата благоприятен за демокрацията обрат, тъй като ония банкети, които привлякоха до известна степен вниманието на публиката, имаха до един демократичен характер.

Движението за реформата бе подкрепено от заседавалите през септември съвети на департаментите, които са съставени изключително от представители на буржоазията. Съветите на департаментите Кот д'Ор, Финистер, Ен, Мозел, Горен Рейн, Оаза, Вогези, Нор и други настояваха за повече или по-малко широки реформи; но нито една от тях, разбира се, не излиза извън рамките на буржоазния либерализъм.

Но, ще запитате вие, в какво се състои искането за реформа? Съществуват толкова различни проекти за реформа, колкото са различните нюансировки на либералите и радикалите. Най-скромното от издиганите искания е да бъде разширено избирателното право върху така наречените „таланти" [capacities], или както биха ги нарекли в Англия лица с научни професии, дори и ако не плащат 200 франка пряк данък, плащането на който сега е единственото условие да бъдеш избирател. Освен това либералите имат и други още предложения, които повече или по-малко съвпадат с предложенията на радикалите, а именно:

1) Да се разшири *понятието несъвместимост*, т. е. да се обяви заемането на определени правителствени длъжности за несъвместимо със задълженията на депутата. Понастоящем в камарата на депутатите има повече от 150 подчинени на правителството чиновници, всеки от които може всеки момент да бъде уволнен и затова се намира в пълна зависимост от правителството.

2) Да се разширят някои избирателни окръзи; някои от тях наброяват по-малко от 150 избиратели и затова последните напълно зависят от влиянието, което правителството оказва върху техните местни и лични интереси.

3) Избирането на всички депутати от даден департамент да става на съвместно събрание на всички избиратели в главния град на департамента; предполага се, че по този начин местните интереси ще бъдат повече или по-малко разтворени в общите интереси на целия департамент и с това ще се парализира корупцията и натискът от страна на правителството.

Освен това се правят предложения за понижаване на избирателния ценз за различните степени на изборите. Най-радикалното от тези предложения изхожда от „National", органа на републикански настроените дребни търговци, който ратува за разширяване на избирателното право върху всички лица, принадлежащи към националната гвардия. Тази мярка би дала право на глас на цялата класа на занаятчиите и бакалите и би разширила избирателното право в същия размер, както и законът за реформата в Англия. Но последиците от една такава мярка във Франция биха били много по-сериозни. В тази страна дребната буржоазия е толкова угнетена и притисната от едрите капиталисти, че ако получи право на глас, тя би била принудена незабавно да прибегне към мерки, означаващи пряко нападение срещу паричните тузове. Както вече казвах в статията, изпратена ви преди няколко месеца, дребната буржоазия би била увлечена все по-далеч и по-далеч в движението, дори против своята воля; тя би се оказала принудена или да предаде завоюваните вече позиции, или да сключи открит съюз с работническата класа, а това рано или късно би довело до република*. Тя и сама донякъде разбира това. По-голямата нейна част се изказва за всеобщо избирателно право и към същия възглед се придържат привържениците на „National", които предлагат гореизложената мярка само доколкото тя може да се разглежда като предварителна крачка по пътя към реформата. Обаче от всички парижки всекидневни вестници само един не желае да се задоволи с нищо друго освен с всеобщо избирателно право и под думата „република" не разбира просто политически реформи, в резултат на които положението на работническата класа ще си остане в края на краищата все така бедствено, както и сега, но и социални реформи, и то твърде определени. Този вестник е „Réforme".

Не трябва да се смята, че движението за реформа изчерпва цялата агитация, която се води сега във Франция. Това далеч не е така! На всички тези банкети — били те либералски или демократически — преобладаваше буржоазията; банкетът в Орлеан беше единственият, в който участваха работници. Наред с тези банкети работническото движение се развива по своя път, безшумно, при-

* Виж настоящия том, стр. 192. *Ред.*

крито, почти незабележимо за ония, които не си правят труда да се вгледат в него. Но то сега се развива по-интензивно, отколкото когато и да било. Това е твърде добре известно на правителството. То разрешаваше всички тези буржоазни банкети, но когато през септември печатарските работници от Париж се обърнаха за разрешение да устроят своя ежегоден банкет, който досега редовно си устройваха и който съвсем не е имал политически характер, те получиха отказ. Правителството изпитва такъв страх от работниците, че не им дава ни най-малка свобода. То е изплашено от това, че народът съвсем се е отказал от всякакви опити за бунтове и въстания. Правителството жадува за бунт и го предизвиква с всички възможни средства. Полицията подхвърля малки бомби, пълни с подстрекаващи към метеж позиви, които след избухването на бомбата се разпръсват по улиците. Произшествието в работилницата на улица Сент-Оноре беше използувано като предлог за най-брутално нападение върху народа с цел да бъде предизвикан към бунт и насилие.[183] В течение на две седмици всяка вечер се събираха на улиците десетки хиляди души; държането с тях беше най-отвратително; те бяха напълно готови да отговорят на употребата на сила със сила, но се сдържаха; те няма да дадат повод за издаване на нови закони за задушаване на словото. И помислете само до каква степен те са имали мълчаливото разбиране, единодушното съзнание за онова, което трябва да правят в дадения момент; какви усилия е струвало на народа от Париж да се подчини на това толкова отвратително поведение и да не предприеме безнадежден опит за въстание. За каква огромна крачка напред свидетелствува тази въздържаност, проявена от същите тези парижки работници, които рядко излизаха на улицата, без да разбият на пух и прах всичко, което им се изпречваше на пътя, за които въстанието е нещо обикновено и които отиват да правят революция със същото весело настроение, с което отиват в кръчмата! Но вие дълбоко грешите, ако от това заключавате, че революционният жар на народа е започнал да изстива. Напротив, тукашните работници по-остро от когато и да било чувствуват необходимостта от революция и при това от много по-основна и радикална революция, отколкото първата. Но от опита в 1830 г. те знаят, че само бойните действия не са достатъчни, че след като разбият врага, те трябва да проведат и мерки, които ще осигурят трайността на тяхната победа, които ще подкопаят не само политическото, но и социалното могъщество на капитала, които покрай политическата мощ ще им осигурят и социално благополучие. И затова те твърде спокойно очакват своя час, но в същото време сериозно се занимават с изучаването на ония социално-икономически въпроси, разрешаването на които ще покаже какви именно мерки единствено

могат да създадат трайна основа за общото благосъстояние. За някакви си един-два месеца между работниците от парижките работилници бяха разпродадени шест хиляди екземпляра от книгата на Луи Блан „Организацията на труда"[184], като при това трябва да се има предвид, че тази книга издържа вече пет издания. Работниците четат също така много други книги по тези въпроси. Те се събират на малки групи от по десет до двадесет души и обсъждат изложените в тези книги различни планове. За революция говорят малко — това е въпрос, който не предизвиква съмнение, въпрос, по който всички до един са съгласни; и в оня момент, когато сблъскването между народа и правителството ще стане неизбежно, те мигновено ще се окажат на улиците и площадите, ще разкъртят паважа, ще преградят улиците с омнибуси, каруци и карети, ще забарикадират всеки проход, ще превърнат в крепост всяка тясна уличка и ще потеглят, помитайки всички препятствия, от площада на Бастилията към Тюйлерийския дворец. И аз се боя, че повечето от почетните участници на банкетите в полза на реформата ще се скрият тогава в най-тъмните ъгли на своите къщи или ще се разпилеят като сухи листа във вихъра на народната буря. Тогава ще настъпи краят на господа Одилон Баро, Бомон и другите либерални гръмовержци и тогава народът ще ги съди също така строго, както самите те днес съдят консервативното правителство.

Написано от Ф. Енгелс в началото на ноември 1847 г.

Напечатано във вестник „The Northern Star" бр. 526 от 20 ноември 1847 г. с бележка на редакцията: „От нашия парижки кореспондент"

Печата се по текста на вестника

Ф. ЕНГЕЛС

ЧАРТИСТКОТО ДВИЖЕНИЕ[185]

Откриването на новоизбрания парламент, между членовете на който се намират видни представители на народната партия, не можеше да не предизвика необичайно оживление в редовете на демокрацията. Местните асоциации на чартистите навсякъде се реорганизират; броят на събранията расте; на тях се правят и се обсъждат най-разнообразни предложения относно начините на действие. Изпълнителният комитет на Чартистката асоциация пое ръководството на това движение, като набеляза в едно обръщение към британската демокрация плана на кампанията, към който партията ще се придържа през време на настоящата сесия.

„След няколко дни" — е казано там — „ще се свика събранието, което се осмелява пред лицето на народа да се нарича събрание на английските общини. След няколко дни това събрание, избрано само от една класа на обществото, ще пристъпи към своята несправедлива и отвратителна дейност, насочена — във вреда на народа — към поддържане интересите на тази класа. Необходимо е народните маси още от самото начало да изразят своя протест срещу осъществяването от това събрание на узурпираните от него законодателни функции. Чартисти от Обединеното кралство! Средствата за постигане на това са във вашите ръце и вие сте длъжни да ги пуснете в ход. Предлагаме ви нова национална петиция с искане за Народна харта. Покрийте я с милиони ваши подписи, положете усилия да можете да я предявите като документ, изразяващ волята на нацията, като тържествен протест на народа против всеки закон, издаван без неговото съгласие — най-сетне като закон за възстановяване на суверенитета, отнеман от народа в течение на толкова векове. Но сама по себе си петицията не може да задоволи исканията на момента. Наистина, ние завоювахме едно място в законодателното събрание, като изпратихме там г-н О'Конор. Демократичните депутати ще намерят в неговото лице един бдителен и деен ръководител. Но необходимо е О'Конор да бъде подкрепен с *натиск отвън,* а този натиск отвън, това мощно и внушително обществено мнение трябва да създадете именно вие. Секциите на нашата

Асоциация трябва навсякъде да бъдат реорганизирани; всички бивши членове трябва да се върнат в нашите редове; навсякъде трябва да се свикват събрания; навсякъде трябва да се поставя в дневния ред обсъждането на Хартата; всички местни организации трябва да съберат вноски за увеличаване на нашия фонд. Бъдете дейни, покажете отново примери на някогашната енергия на англичаните, и започващата сега кампания ще бъде най-славната от всички кампании, които някога сме предприемали за победата на демокрацията."

Дружеството *„Братски демократи"*[186], в което влизат демократи от почти всички европейски нации, също реши да се присъедини открито и без уговорки към агитацията на чартистите. То взе следното решение:

„Като взема под внимание, че английският народ ще може ефективно да поддържа борбата, която се води от демокрацията в другите страни, само след като сам извоюва за себе си едно демократично управление;

че нашето дружество, основано за съдействие на борещата се демокрация във всички страни, е длъжно да се присъедини към борбата, която водят английските демократи, за да извоюват избирателна реформа на основата на Хартата,

дружеството „Братски демократи" се задължава да поддържа с всички сили агитацията за Народна харта."

Това братско дружество, което обединява в своите редове най-видни демократи, както английски, така и чужденци, живущи в Лондон, всеки ден придобива все по-голямо значение. То се е разраснало дотолкова, че лондонските либерали са счели за полезно да му противопоставят буржоазната *Интернационална лига*[187], възглавявана от парламентарните знаменитости на фритредерите. Целта на тази нова асоциация, начело на която стоят д-р Боуринг, полковник Томпсън и други защитници на свободата на търговията, се свежда изключително до пропагандирането на свободата на търговията зад граница под прикритието на филантропични и либерални фрази. Но изглежда, че тази асоциация няма да има много голям успех. През шестте месеца на своето съществуване тя не се е проявила почти с нищо, докато „Братските демократи" открито се изказаха против всеки акт на потисничество, откъдето и да изхожда. Затова демокрацията — както английската, така и чуждестранната — в лицето на своите представители в Лондон се присъедини към „Братските демократи", като едновременно с това заяви, че тя не ще позволи да бъде използувана в интерес на фритредерските фабриканти в Англия.

Написано от Ф. Енгелс на 21 ноември 1847 г.

Напечатано във вестник „La Réforme" от 22 ноември 1847 г.

Печата се по текста на вестника

Ф. ЕНГЕЛС

РАЗЦЕПЛЕНИЕ В ЛАГЕРА НА ПРИВЪРЖЕНИЦИТЕ НА РЕФОРМАТА. — „RÉFORME“ И „NATIONAL“. — УСПЕХИ НА ДЕМОКРАЦИЯТА

След като написах последното си писмо*, се състояха банкети в Лил, Авен и Валансиен. Банкетът в Авен имаше чисто конституционалистически характер, във Валансиен — компромисен, а в Лил демокрацията решително възтържествува над интригите на буржоазията. Съобщавам накратко фактите, засягащи това важно събрание.

Освен либералите и привържениците на „National“ били поканени демократите от „Réforme“; поканата приели господата Ледрю-Ролен и Флокон — редактор на втория от споменатите вестници. Г-н Одилон Баро, добродетелният гръмовержец на буржоазията, също получил покана. Всичко било готово, тостовете били подготвени, когато внезапно г-н Одилон Баро заявил, че не ще може да присъствува, нито да произнесе своя тост „за парламентарната реформа“, ако не бъдат добавени думи, които определят тази реформа „като средство да се осигури чистотата и истинският дух на институциите, извоювани през юли 1830 година“. Една такава добавка би направила, разбира се, невъзможно присъствието на републиканците. Това предизвикало пълен смут в комитета, но г-н Баро останал непреклонен. Най-сетне се съгласили да предоставят разрешението на въпроса на самото събрание. Обаче събранието съвсем недвусмислено заявило, че не желае никакви изменения в програмата и няма намерение да нарушава условията, при които демократите пристигнали в Лил. Г-н Одилон Баро с пренебрежение излязъл заедно със своята свита от либерални депутати и редактори. Изпратили да повикат господата Флокон и Ледрю-

* Виж настоящия том, стр. 356—363. *Ред.*

Ролен; банкетът се състоял въпреки либералите и речта на г-н Ледрю била посрещната с възторжени аплодисменти.

По този начин предателският заговор на буржоазните привърженици на реформата завършил със славна победа на демокрацията. Г-н Одилон Баро бил принуден да се оттегли позорно и никога не ще се осмели отново да се покаже в демократичния град Лил. Единственият довод, който изтъкнал за свое оправдание, се състоял в това, че уж му било станало известно, че господата от „Réforme“ имали намерение да се възползуват от банкета в Лил, за да организират революция. И то в един момент на най-пълно спокойствие!

Няколко дни по-късно г-н Баро малко се утешил на банкета в Авен, който бил само една семейна среща на няколко буржоазни либерали. Тук той имал удоволствието да произнесе тост за краля. Но във Валансиен той отново бил принуден да се откаже от своя любим тост, който имал такава печална участ в Лил. За здравето на краля не пили, макар че във Валансиен не присъствували страшни личности, способни във всеки момент да устройват революции! Претърпелият провал гръмовержец ще бъде принуден да сдържа своето добродетелно негодуване дотогава, докато отново му се представи възможност на някой друг удобен банкет да охули „анархизма“, „пропагандата на използуването на физическа сила“ и „комунизма“ пред изумените собственици на бакалски и свещарски дюкяни от някое провинциално градче.

Банкетът в Лил предизвика извънредно оживена полемика в печата. Консервативният печат ликуваше по повод на разногласията в редовете на привържениците на реформата. Старият и скучен „Constitutionnel“ на г-н Тиер и „собственият“ вестник на Баро „Siècle“ внезапно бяха обхванати от страшно вълнение.

„Не“ — възклицаваше негодуващият „Siècle“, обръщайки се към своята аудитория от бакали, — „не, ние съвсем не спадаме към тези анархисти, ние нямаме нищо общо с тези реставратори на господството на терора, с тези последователи на Марат и Робеспиер. Пред тяхното кърваво господство ние бихме предпочели сегашния строй, дори и ако е сто пъти по-лош, отколкото е в действителност!“

Съвсем правилно! На тези мирни търговци на бакалия и свещи сто пъти по-добре ще прилегне бялото нощно боне, отколкото червеният калпак на якобинеца. При това, като обсипват с найподли и злобни ругатни „Réforme“, тези вестници в същото време проявяват най-голямо почитание към „National“. И действително „National“ се държеше във връзка с тези случаи повече от двусмислено. Още по времето на банкета в Кон този вестник осъждаше поведението на редица демократи, които не пожелаха да присъ-

ствуват поради това, че беше предложен тост за здравето на краля. Сега той отново се отзова твърде хладно за банкета в Лил и изрази съжаление във връзка със случая, който беше внесъл за един момент смущение в тази демонстрация; в същото време цяла редица съюзници на „National“ в провинцията открито критикуваха поведението на господа Ледрю и Флокон. Във връзка с това „Réforme“ поиска от този вестник да се изкаже по-ясно. „National“ заяви, че неговата статия е достатъчно ясна. Тогава, пита „Réforme“, какво означава достойният за съжаление случай в Лил? За какво съжалявате? Съжалявате за поведението на г-н Баро ли, или за поведението на г-н Ледрю-Ролен? За нахалната постъпка на г-н Баро ли съжалявате, или за неговия провал? Може би вие съжалявате за речта на г-н Ледрю в защита на всеобщото избирателно право? Или за поражението на монархизма и тържеството на демокрацията? Съгласни ли сте или не с онова, което говорят във връзка с това вашите съюзници в провинцията? Отнасяте ли се благосклонно към похвалите на „Siècle“ и одобрявате ли ругатните, с които той ни обсипва? Бихте ли посъветвали вашия приятел г-н Мари да се подчини, ако г-н Одилон Баро предявеше подобни претенции в Орлеан? „National“ отговори, че по партийни съображения той ще се въздържи от полемика с „Réforme“ и че той не носи отговорност за статиите, изпратени в провинциалните вестници от неговия *„приятел“*; а що се отнася до останалите въпроси, то миналото на „National“ му позволява да ги остави без внимание и да не се затруднява да им отговаря. „Réforme“ цитира дословно целия този отговор с единствената забележка: „Въпросът остава открит.“ Демократите имат сега пред очите си всички документи — те могат да съдят за всичко сами. Те така и постъпиха. Голям брой от радикалните и дори от либералните френски вестници с най-решителни изрази се изказаха за „Réforme“.

Без съмнение поведението на „National“ заслужава най-сурово осъждане. Този вестник все повече и повече изпада под влиянието на буржоазията. В последно време той винаги изменяше в решителните моменти на делото на демокрацията, постоянно проповядваше съюз с буржоазията и нееднократно служеше само на интересите на Тиер и Одилон Баро. Ако „National“ не измени в най-близко бъдеще своето поведение, ще престанат да го считат за демократичен вестник. А в случая с Лил „National“ само от лична неприязън към хората с по-радикални идеи от неговите не се поколеба да пожертвува самите принципи, които самият той бе сложил в основата на съюза с либералите, сключен за организирането на банкетите. След онова, което стана, „National“ никога вече няма да бъде способен да оказва при бъдещи банкети сериозно противо-

действие срещу произнасянето на тостове за краля. „Миналото“ на „National“ също така не е толкова блестящо, че да може да си позволи да отминава с мълчание въпросите на своя събрат. Достатъчно е да припомним само защитата, която оказваше на парижките бастилии![188]

P. S. Тази седмица се състоя банкет на привържениците на реформата в Дижон. На обеда присъствували хиляда и триста души. Това било един истински демократичен банкет. Разбира се, не е имало никакви тостове за краля. Всички оратори принадлежели към партията на „Réforme“. Главните от тях били господата Луи Блан, Флокон, Е. Араго и Ледрю-Ролен. Г-н Флокон, редактор на „Réforme“, вдигнал тост за демократите от другите страни и се отзовал с голямо уважение за английските чартисти. През следващата седмица ще ви съобщя изцяло съдържанието на неговата реч, а също така ще ви дам пълен отчет за общото протичане на това извънредно важно събрание[189].

Написано от Ф. Енгелс в края на ноември 1847 г.

Напечатано във вестник The Northern Star", бр. 528 от 4 декември 1847 г.

Печата се по текста на вестника

К. МАРКС И Ф. ЕНГЕЛС

ЗА ПОЛША[190]

РЕЧИ НА МЕЖДУНАРОДНИЯ МИТИНГ В ЛОНДОН, ПОСВЕТЕН НА 17-ГОДИШНИНАТА НА ПОЛСКОТО ВЪСТАНИЕ ОТ 1830 г., НА 29 НОЕМВРИ 1847 г.

РЕЧ НА МАРКС

Обединението и братството на нациите е една фраза, която днес е в устата на всички партии, особено на буржоазните привърженици на свободата на търговията. Вярно е, че съществува особен братски съюз между буржоазните класи от всички нации. Това е братски съюз на потисниците против потиснатите, на експлоататорите против експлоатираните. Както буржоазната класа на дадена страна е обединена и братски свързана против пролетариите на същата страна въпреки конкуренцията и взаимната борба на отделните буржоа, така и буржоазията от всички страни е братски свързана и обединена против пролетариите от всички страни въпреки взаимната борба и конкуренцията на световния пазар. За да могат народите действително да се обединят, те трябва да имат общи интереси. За да могат техните интереси да бъдат общи, трябва да бъдат унищожени съществуващите отношения на собственост, защото съществуващите отношения на собственост обуславят експлоатацията на едни народи от други; от унищожението на съществуващите отношения на собственост е заинтересована само работническата класа. Единствена тя е и способна да направи това. Победата на пролетариата над буржоазията означава едновременно и преодоляване на всички национални и промишлени конфликти, които сега пораждат вражда между народите. Ето защо победата на пролетариата над буржоазията е едновременно и сигнал за освобождение на всички потиснати нации.

Без съмнение старата Полша е умряла и ние сме последните, които биха искали нейното възстановяване. Но не само старата Полша е умряла. Старата Германия, старата Франция, старата Англия — цялото старо общество е отживяло времето си. Но гибелта

на старото общество не е загуба за ония, които нямат нищо за губене в старото общество, а в това положение се намира огромното мнозинство във всички съвременни страни. Нещо повече — те ще спечелят всичко благодарение на гибелта на старото общество — гибел, която ще доведе до образуване на едно ново общество, което няма вече да се основава върху класови противоположности.

В сравнение с другите страни Англия е оная страна, където противоположността между пролетариата и буржоазията е достигнала най-високо развитие. Ето защо победата на английските пролетарии над английската буржоазия има решаващо значение за победата на всички потиснати над техните потисници. Затова Полша трябва да бъде освободена не в Полша, а в Англия. Ето защо вие, чартистите, не трябва да се ограничавате само с изказване на добри пожелания за освобождение на нациите. Разбийте вашите собствени вътрешни врагове и тогава с право ще имате гордото съзнание, че сте разрушили цялото старо общество.

РЕЧ НА ЕНГЕЛС

Разрешете ми, скъпи приятели, да говоря днес по изключение като немец. Защото ние, немските демократи, сме особено заинтересовани от освобождението на Полша. Именно немските владетели бяха ония, които извличаха изгоди от подялбата на Полша, а немски войници и днес още потискат Галиция и Познан. Преди всичко ние, немците, ние, немските демократи, трябва да се стремим да измием това петно от нашата нация. Никоя нация не може да стане свободна, ако в същото време продължава да потиска други нации. Следователно освобождението на Германия не може да се извърши, без да бъде освободена Полша от немското потисничество. Ето защо Полша и Германия имат общи интереси, ето защо полските и немските демократи могат съвместно да работят за освобождението на двете нации. — Аз също споделям мнението, че първият решаващ удар, който ще доведе до победа на демокрацията, до освобождение на всички европейски страни, ще бъде нанесен от английските чартисти; аз живях няколко години в Англия и през това време открито се присъединих към чартисткото движение. Английските чартисти ще се вдигнат първи, защото именно в Англия борбата между буржоазията и пролетариата се е най-много засилила. А защо тя се е най-много засилила? Защото благодарение на съвременната промишленост, благодарение на въвеждането на машини всички потиснати класи в Англия се сляха в една единствена

огромна класа с общи интереси — в класата на пролетариата; защото вследствие на това и в противоположния лагер всички класи на потисниците също се обединиха в една единствена класа — буржоазията. С това борбата се опростява и тя ще може да бъде разрешена с един единствен мощен удар. Та не е ли тъй? Аристокрацията в Англия вече не притежава никаква власт, господствува единствена буржоазията и тя е взела аристокрацията на буксир. Но срещу буржоазията е изправена цялата огромна маса на народа, обединена в страшна фаланга, и нейната победа над господствуващите капиталисти се приближава всеки ден. И това унищожаване на различията в интересите, което по-рано разединяваше различните слоеве на работниците, това нивелиране на жизненото равнище на всички работници вие го дължите на машинното производство; без машинното производство нямаше да има чартизъм и ако то дори влошава в дадения момент вашето положение, то все пак именно благодарение на това прави възможна нашата победа. Но не само в Англия, а и във всички останали страни машинното производство оказа същото влияние върху работниците. В Белгия, в Америка, във Франция, в Германия то изравни положението на всички работници и всеки ден все повече го изравнява; във всички тези страни работниците днес са заинтересовани от едно и също нещо, а именно: да съборят класата, която ги потиска — буржоазията. Това нивелиране на жизненото равнище, тази тъждественост на партийните интереси на работниците от всички нации е резултат на машинното производство и затова машинното производство продължава да бъде огромен исторически прогрес. Какъв извод следва да направим от това? Тъй като положението на работниците от всички страни е еднакво, тъй като техните интереси са еднакви и враговете им са едни и същи, то и те също така трябва да се борят задружно и на братския съюз на буржоазията от всички нации да противопоставят братския съюз на работниците от всички нации.

Напечатано в „Deutsche-Brüsseler-Zeitung", бр. 98 от 9 декември 1847 г.

Печата се по текста на вестника

Ф. ЕНГЕЛС

ГОДИШНИНАТА НА ПОЛСКАТА РЕВОЛЮЦИЯ ОТ 1830 ГОДИНА[191]

Драги гражданино!

Пристигнах тук вчера вечерта, и то тъкмо навреме, за да мога да присъствувам на публичното събрание, свикано в чест на годишнината на полската революция от 1830 година.

Присъствувал съм на много събрания от подобен род, но никъде не съм наблюдавал такъв общ ентусиазъм, такова пълно и сърдечно съгласие между хора от различни нации.

За председател бе предложен г-н Арнот, английски работник.

Първата реч държа г-н Ернест Джонс, редактор на „Northern Star", който осъди поведението на полската аристокрация през време на въстанието от 1830 г., но все пак горещо одобри усилията, предприети от Полша за събаряне игото на нейните потисници. Неговата блестяща енергична реч предизвика горещи аплодисменти.

След него произнесе реч на френски език г-н Мишло.

После говори г-н Шапер, немец. Той съобщи на събранието, че брюкселската Демократическа асоциация[192] делегирала в Лондон г-н Маркс, немски демократ, един от своите подпредседатели, за да организира кореспондентска връзка между брюкселската Асоциация и дружеството „Братски демократи" в Лондон, както и да подготви свикване на демократически конгрес на представители на различните европейски нации.

Появяването на г-н Маркс на трибуната бе посрещнато от събранието с продължителни аплодисменти.

В своята реч, произнесена на немски език и преведена от г-н Шапер, г-н Маркс заяви, че сигналът за освобождението на Полша

ще бъде даден от Англия. Полша, каза той, ще бъде свободна само тогава, когато цивилизованите нации на Западна Европа извоюват демократичен строй. А от всички страни на Европа Англия притежава най-силното, най-многобройното демократично движение, организирано в мащаба на цялата страна. Именно в Англия антагонизмът между пролетариата и буржоазията е достигнал своето най-голямо развитие и решаващата схватка между тези две обществени класи става все по-неизбежна. Затова именно в Англия е най-вероятно да започне оная битка, която ще завърши с всеобщ триумф на демокрацията и в която ще бъдат разбити също и оковите на Полша. Следователно от победата на английските чартисти зависи успехът на другите европейски демократи и Полша ще бъде спасена благодарение на Англия.

След това г-н Харни, главен редактор на „Northern Star", изказа благодарност на брюкселските демократи за това, че те от самото начало са се обръщали към лондонските демократи, без да придават никакво значение на авансите от страна на буржоата от Интернационалната лига в Лондон — дружество, основано от фритредерите за използуване на чуждите демократи в интерес на свободата на търговията и за конкуриране с дружеството „Братски демократи", което се състои почти изключително от работници.

Говорилият след това г-н Енгелс, немски демократ от Париж, заяви, че Германия е особено заинтересована от освобождението на Полша, тъй като деспотизмът на германските правителства се простира и върху една част от Полша. Немската демокрация трябва да счита за свой пряк дълг да тури край на тази тирания, която позори Германия.

Г-н Тедеско от Лиеж в енергична реч поблагодари на полските борци от 1830 г. за това, че те открито провъзгласиха принципите на въстанието. Неговата реч, преведена от г-н Шапер, бе съпровождана с бурни аплодисменти.

След кратка реч на г-н Чарлз Кин полковник Оборски отговори от името на поляците.

Последен говори пред събранието г-н Уйлсон, английски работник, който съвсем неотдавна благодарение на своята решителна опозиция едва ли не разтури едно събрание на Интернационалната лига.

По предложение на г-дата Харни и Енгелс събранието приветствува с трикратен взрив от аплодисменти трите големи демократични вестника на Европа: „Réforme", „Northern Star" и „Deutsche-Brüsseler-Zeitung"; по предложение на г-н Шапер бяха демонстри-

рани три възгласа на неодобрение по адрес на трите антидемократични вестника: „Journal des Débats“, „Times“ и аугсбургския „Allgemeine Zeitung“.

Събранието приключи с „Марсилезата“, която всички участници изпяха прави, със свалени шапки.

Написано от Ф. Енгелс на 30 ноември 1847 г.

Напечатано във вестник „La Réforme“ от 5 декември 1847 г.

Печата се по текста на вестника

К. МАРКС

БЕЛЕЖКА ПРОТИВ А. БАРТЕЛС[193]

Г-н *Адолф Бартелс* твърди, че неговият обществен живот е завършен. И действително той окончателно се е оттеглил от политическия живот. Винаги, когато стане някакво политическо събитие, той се ограничава с обнародване на протести и публично заявява, че той бил принадлежал на самия себе си, че движението било възникнало без неговото, на г-н Бартелс, участие и против неговата, на г-н Бартелс, воля и че той се счита в правото си да му откаже своята върховна санкция. Всеки ще се съгласи, че тази форма на участие в обществения живот с нищо не се различава от всяка друга и че с помощта на всички тези декларации, заявления, протести общественият човек само се прикрива зад скромната външност на частен човек. Именно така се проявява неразбраният и непризнатият гений.

Г-н А. Бартелс прекрасно знае, че когато организираха съюза под името Демократическа асоциация, демократите от различните нации не си поставяха никаква друга цел, освен да обменят помежду си мисли и да постигнат взаимно разбирателство относно принципите, които биха могли да послужат за обединение и братство между народите. От само себе си се разбира, че в едно дружество, което си поставя подобна цел, дълг на всички чужденци е да излагат откровено своите възгледи и наистина е смешно да ги нарича *ментори* всеки път, когато вземат думата, за да изпълнят своя дълг по отношение на асоциацията, към която принадлежат. Ако г-н Бартелс обвинява чужденците в желание да поучават всички, това се обяснява с факта, че те се отказват да изслушват неговите собствени поучения.

Без съмнение г-н Бартелс ще си спомни, че във временния комитет, в който той членуваше, той беше дори предложил да бъде превърнато Немското работническо дружество[194] в *ядка* на новото дружество. Аз бях принуден да отклоня това негово предложение от името на немските работници. Дали случайно г-н А. Бартелс не е искал да ни постави примка, за да си осигури възможността да прибегне впоследствие към донос?

Г-н Бартелс може, разбира се, колкото си ще да охулва нашите възгледи като „гнусни и варварски". Той не критикува, той не доказва, той осъжда и проявява своята ортодоксалност с това, че предварително осъжда онова, което не разбира.

Ние сме по-толерантни от г-н А. Бартелс. Ние му прощаваме неговата „ипохондрия", която носи напълно безобиден характер.

Тъй като г-н А. Бартелс е по-скоро теократ, отколкото демократ, напълно естествено е, че той си намира съюзник в лицето на „Journal de Brüxelles"[195]. Този вестник ни обвинява в намерение да *„подобрим човешкия род"*. Нека се успокои! За щастие на нас немците е известно, че от 1640 г. насам монополът за подобряване на човешкия род принадлежи изключително на *Конгрегацията* „de propaganda fide"[196]. Ние сме твърде скромни и твърде нищожни, за да се стремим да конкурираме с преподобните отци в този човеколюбив занаят. Нека си дадат труд да сравнят отчета на „Deutsche-Brüsseler-Zeitung" с отчета на „Northern Star" и ще могат да се убедят, че само по погрешка „Northern Star" е вложил в устата ми думите: „Чартисти . . . вас ще ви поздравят като *спасители на човешкия род"*[197].

„Journal de Bruxelles", вдъхновен от дух на още по-голямо милосърдие, ни напомня примера с *Анахарзис Клотс,* който загинал на ешафота за това, че пожелал да бъде по-патриотичен от патриотите от 1793 и 1794 г. В това отношение на преподобните отци не може да се направи никакъв упрек. Те никога не са били по-патриотични от патриотите. Напротив, тях винаги са ги обвинявали в това, че са се стремили да бъдат по-реакционни от реакционерите и което е още по-лошо, че са се стремили да бъдат в по-голяма степен правителство, отколкото самото национално правителство. Когато мислим за техния неотдавнашен печален опит в Швейцария, ние сме готови да признаем, че суровите предупреждения, които те ни отправят в смисъл да избягваме противоположната крайност и аналогичните опасности, са продиктувани от великодушие, достойно за първите християни. Ние им благодарим за това.

Написано от К. Маркс около 17 декември 1847 г.
Напечатано на френски език в „Deutsche Brüsseler-Zeitung", бр. 101 от 19 декември 1847 г.
Подпис: Карл Маркс

Печата се по текста на вестника

К. МАРКС

ЛАМАРТИН И КОМУНИЗМЪТ

Брюксел, 24 декември. Френските вестници отново публикуват едно писмо на г-н Ламартин. Този път става дума за комунизма, за който поетът-социалист най-сетне открито се изказва, подбуден за това от Кабе. При това Ламартин обещава в най-близко бъдеще *обстойно* да се занимае с този „важен предмет". Засега той се задоволява с няколко кратки оракулски премъдрости.

„Моят възглед върху комунизма" — казва той — „може накратко да бъде изразен с едно *чувство (!),* и то по следния начин: ако господ би ми поверил едно общество от диваци, за да ги цивилизовам и направя културни хора, то първата институция, която бих им дал, би била собствеността".

„Присвояването на елементите от човека" — продължава г-н Ламартин — „е закон на природата и условие за живота. Човек си присвоява въздуха, когато диша, пространството, когато се движи, земята, когато я обработва, и дори времето, когато се увековечава в своите деца; собствеността е организацията на жизнения принцип във вселената; комунизмът би бил смърт за труда и за цялото човечество".

„Вашата мечта" — утешава в заключение г-н Ламартин г-н Кабе — „е прекалено прекрасна за тази планета".

И така г-н Ламартин се бори против комунизма и той не само се бори против някоя комунистическа система, но и вдига оръжие в защита на „вечността на частната собственост". Защото неговото „чувство" му подсказва три неща: 1) че собствеността цивилизова хората; 2) че тя представлява организация на жизнения принцип във вселената и 3) че нейната противоположност — комунизмът — е прекалено прекрасна мечта за този покварен свят.

Г-н Ламартин без съмнение „чувствува" някакъв по-добър свят, в който „жизненият принцип" е другояче „организиран". Но и в този покварен свят „присвояването" все пак е едно условие за живота.

Няма нужда да анализираме смътното чувство на г-н Ламартин, за да разкрием присъщите му противоречия. Ще отбележим само едно. Г-н Ламартин мисли, че е доказал вечността на буржоазната собственост, като посочва, че собствеността изобщо образува преходна степен от състоянието на диващина към състоянието на цивилизация и като разяснява, че правото на собственост е еднаква предпоставка за процеса на дишането и развъждането на деца, както и за съществуващата в обществото частна собственост.

Г-н Ламартин не вижда никаква разлика между епохата на преход от диващината към цивилизацията и нашата епоха, както не вижда разлика между „присвояването" на въздух и „присвояването" на обществените продукти; та нали и едното и другото е „присвояване", а и двете епохи са „преходни епохи"!

Без съмнение г-н Ламартин ще намери възможност в своята „обстойна" полемика против комунизма „логически" да изведе от тези общи фрази, които произтичат от неговото „чувство", цяла редица още по-общи фрази. — Може би и ние тогава също ще намерим възможност да разгледаме „по-обстойно" неговите фрази. — Този път ще се задоволим да предадем на нашите читатели „чувствата", които един монархическо-католически вестник противопоставя на чувствата на г-н Ламартин. Така в своя вчерашен брой „Union monarchique" се изказва против чувствата на г-н Ламартин по следния начин:

„Виждаме как тези просветители на човечеството го оставят без ръководители. Жалки хора! Те отнеха на бедняка бога, който му даваше утеха; те му отнеха небето, те оставиха човека сам с неговите лишения, с неговата нищета. А след това идват и казват: ти искаш да владееш земята — тя не е твоя. Ти искаш да се ползуваш от благата на живота — те принадлежат на други. Ти искаш да получиш част от богатствата — това е невъзможно; остани си беден, остани си гол, остани си изоставен, умри!"

„Union monarchique" утешава пролетариите с божията помощ; „Bien Public", вестникът на г-н Ламартин, ги утешава с помощта на „жизнения принцип".

Написано от К. Маркс на 24 декември 1847 г.

Напечатано в „Deutsche-Brüsseler-Zeitung", бр. 103 от 26 декември 1847 г.

Печата се по текста на вестника

Ф. ЕНГЕЛС

ВЕСТНИЦИТЕ „RÉFORME“ И „NATIONAL“

Банкетът в Лил предизвика спор между „Réforme“ и „National“, който доведе сега до решително скъсване между двата вестника.

Ето какви са фактите:

След започването на банкетната кампания в полза на реформата „National“ с още по-голяма откровеност, отколкото досега се присъедини към династическата опозиция[198]. В Лил г-н Дежорж, привърженик на „National“, напуснал банкета заедно с Одилон Баро. Сам „National“ се изказа за банкета в Лил повече от двусмислено. Когато „Réforme“ поиска от него да се обясни по-подробно, той отказа под предлог че не иска да започва полемика с този вестник. Но това съвсем не даваше някакво основание да не се изказваш във връзка със самия факт. С една дума, „Réforme“ не остави това без отговор и в края на краищата нападна представителя на „National“ Гарние-Пажес за една негова реч, в която той отричаше съществуването на класи и разтваряше буржоазията и пролетариата в общата фраза за citoyens français*. Тогава „National“ заяви най-сетне, че ще защищава своите приятели от един вестник, който хвърля сянка на подозрение върху всички честни патриоти като Карно, Гарние-Пажес и т. н.

„National“, който наскоро след това бе разбит по всички линии, не намери в края на краищата друг изход, освен да обвини „Réforme“ в комунизъм.

„Вие говорите за неопределени стремежи, за теории и системи, възникнали сред народа, вие ни порицавате, задето атакуваме открито тези — ще кажем откоито — комунистически стремежи. Е добре, изкажете се открито — за или про-

* — френски граждани. — *Ред.*

тив комунизма сте? Ние високо заявяваме: ние нямаме нищо общо с комунистите, с тези хора, които отричат собствеността, семейството, отечеството. В деня на сражението ние ще се борим не заедно с носителите на тези отвратителни стремежи, а против тях. Не признаваме никакъв мир, никаква търпимост по отношение на тези ненавистни фантазии, по отношение на тази абсурдна и варварска (sauvage) система, която превръща човека в животно, свежда го до състоянието на див звяр (se réduit à l'état de brute). И вие вярвате, че народът ще бъде с вас? Че народът ще се откаже от малката собственост, която е придобил с пот на челото, че ще се откаже от семейството, от отечеството? Вярвате ли, че народът ще се остави някога да го убедят, че няма значение дали Австрия ще ни подчини под своя деспотизъм, или Франция ще бъде разкъсана на части от другите държави?“

Към тези доводи против комунизма „National“ прибавя своите планове за подобряване положението на работниците: реформа на пощенското ведомство, финансова реформа, данъци върху луксозните предмети, държавна помощ, премахване на октроато[199], свободна конкуренция.

Не си заслужава труда да опровергаваме смешните представи на „National“ за комунизма. Комичното е само това, че „National“ все още изнася на показ плашилото на постоянно застрашаващото Франция нахлуване на „великите държави“, че той все още вярва, че от другата страна на Рейн и Ламанш срещу Франция са насочени милиони щикове и че стотици хиляди оръдейни гърла застрашават Париж. „Réforme“ съвсем правилно отговори: в случай на нахлуване на кралете за защита ще ни послужат не укрепленията на Париж, а самите народи.

В отговор на цитираната по-горе статия на „National“ „Réforme“ заявява:

„Ние не сме комунисти, и то именно защото комунизмът не се съобразява със законите на производството, защото той не смята, че трябва да се произвежда достатъчно за цялото общество. Но икономическите предложения на комунистите ни са по-близки от тия на „National“, който изцяло приема принципите на съвременната буржоазна политическа икономия. Ние и занапред ще защищаваме комунистите от полицията и от „National“, тъй като им признаваме поне правото на свободна дискусия и тъй като доктрините, изхождащи от самите работници, винаги заслужават внимание.“

Ние сме благодарни на „Réforme“, че той така енергично защищаваше истинската демокрация против „National“. Ние сме му благодарни за това, че в борбата си с този вестник той защищава комунизма. Със задоволство отбелязваме, че той винаги е защищавал комунистите, когато ги е преследвало правителството. От всички парижки вестници *единствено* „Réforme“ се яви в защита на комунистите-материалисти, когато г-н Делангл ги изправи да отговарят пред съда[200]. По онова време г-н Кабе едва ли не оправдаваше действията на правителството против материалистите. Радва ни, че дори

в още сравнително малко развитите форми на комунизма, в които той се е проявявал досега, „Réforme" откри ядката на комунизма, която му е по-близка, отколкото възгледите на представителите на буржоазната политическа икономия. Обаче ние се надяваме, че в близко време ще успеем да докажем на „Réforme", че комунизмът в оня негов вид, в който *ние* го защищаваме, е повече сроден с отстояваните от „Réforme" принципи, отколкото оня комунизъм, който досега беше известен във Франция и който сега отчасти излиза извън границите на страната.

Впрочем със своята осъдителна присъда по адрес на „National" вестник „Réforme" само изказа мнението, което отдавна вече се бе оформило сред немската, английската и белгийската демокрация и изобщо сред цялата демокрация извън границите на Франция.

Написано от Ф. Енгелс в края на декември 1847 г.

Напечатано в „Deutsche-Brüsseler-Zeitung", бр. 104 от 30 декември 1847 г.

Печата се по текста на вестника

Ф. ЕНГЕЛС

РЕЧТА НА ЛУИ БЛАН НА БАНКЕТА В ДИЖОН

В своето съобщение относно банкета в Дижон вестник „Northern Star“ подлага речта на г-н Луи Блан на една критика, с която ние сме напълно съгласни[201]. Обединението на демократите от различните нации не изключва взаимната критика. То е невъзможно без такава критика. Без критика няма взаимно разбирателство, а следователно няма и обединение. Ние възпроизвеждаме забележките на „Northern Star“, за да протестираме и ние против ония предразсъдъци и илюзии, които са напълно противоположни и рязко враждебни на стремежите на съвременната демокрация и затова трябва да бъдат отхвърлени, ако искаме обединението на демократите от различните нации да не остане само фраза.

На банкета в Дижон г-н Блан каза следното:

„Нужно ни е единство в рамките на демокрацията. И нека никой не се заблуждава по този въпрос: ние мислим и работим не само за Франция, но и за целия свят, защото бъдещето на Франция — това е бъдещето на цялото човечество. И наистина ние заемаме едно дотам възхитително положение, че без да преставаме да бъдем националисти, неизбежно сме космополити и при това повече космополити, отколкото националисти. Всеки, който се е нарекъл *демократ* и иска същевременно да бъде и *англичанин, би опровергал* с това историята на своята собствена страна, защото ролята на Англия в историята винаги се е състояла във водене на борба против „fraternité“* в името на егоизма. По същия начин един французин, който не би пожелал същевременно да бъде космополит, би опровергал историята на своята страна, защото Франция никога не би позволила да възтържествува друга идея освен такава, която е полезна на целия свят. Уважаеми господа! По времето на кръстоносните походи, когато Европа потегли да завладее гроба господен, Франция взе това движение под свое покровителство. По-късно, когато католическите свещеници възнамеряваха да ни на-

* — „братството“. *Ред.*

трапят игото на папското върховенство, галиканските епископи защитиха свободата на съвестта. А кой през последните дни на старата монархия поддържаше младата републиканска Америка? Франция, все същата Франция! И щом това е истина дори по отношение на монархична Франция, може ли да не е истина по отношение на републиканска Франция? Къде в летописите на историята ще намерим нещо, което поне приблизително да напомня удивителната, пълната със самопожертвувателност безкористност на френската република, която, макар и изтощена от пролятата кръв на нашите граници и на ешафота, не престана да пролива кръв и за своите батавски братя! И при поражение, и при победа тя озаряваше дори своите врагове с лъчите на своя гений! Нека Европа изпрати срещу нас шестнадесет армии — в отговор ние ще ѝ изпратим свободата!"

По този повод „Northern Star" бележи:

Ние в никой случай не желаем да омаловажаваме значението на героичната борба, която френската революция води, или да оспорваме признателността, която светът дължи на великите дейци на републиката. Но все пак ние мислим, че дадената в цитираната извадка характеристика на позицията на Франция и Англия е съвсем неправилна от гледна точка на космополитизма. Ние напълно отричаме космополитичния* характер, приписван на дореволюционна Франция. За доказателство може да ни послужи епохата на Людовик XI и Ришельо! Но какво собствено твърди г-н Луи Блан относно Франция? „Тя никога не би позволила да възтържествува друга идея освен такава, която е полезна на целия свят." Е добре, а ние мислим, че г-н Блан не може да ни посочи нито една страна в света, която в това отношение се различава от Франция или би могла да се различава от нея. Вземете например Англия, която г-н Блан непосредствено противопоставя на Франция. Англия изнамери парната машина, Англия построи железницата — а тези две неща, мислим ние, се равняват на доста множко идеи. Е добре! Изнамери ли Англия тези неща за себе си, или за целия свят? Французите се хвалят, че навсякъде разпространявали цивилизацията, особено в Алжир. А кой, ако не Англия[202], разпространи цивилизацията в Америка, Азия, Африка и Австралия? Кой положи основите на оная република, в освобождаването на която взе известно участие и Франция? Англия, все същата Англия. Ако Франция е поддържала американската република в борбата ѝ за освобождение от английската тирания, то Англия две столетия преди това бе освободила холандската република от испанското иго. Ако Франция в края на миналото столетие посочи на целия свят своя славен пример, то ние не можем да

* Думите „космополитизъм", „космополитичен" са употребени тук не в смисъл на буржоазен космополитизъм, проявата на какъвто в речта на Луи Блан е подложена на критика в тази статия, а в другото значение, което са имали тези думи, в смисъл: „общочовешки", „свободен от национални предразсъдъци". *Ред.*

отминем с мълчание факта, че Англия даде същия пример 150 години преди нея и че тогава Франция съвсем не беше още готова да го последва. А що се отнася до идеите, които френските философи от XVIII век като Волтер, Русо, Дидро, Д'Аламбер и други до такава степен популяризираха, то къде се зародиха първоначално тези идеи, ако не в Англия? Не трябва никога да допуснем да бъдат заличени от паметта ни имената на Милтон, първия защитник на цареубийството, Алджернон Сидни, Болингброк и Шефтсбъри заради техните по-блестящи френски последователи!

„Един англичанин, който се нарича демократ, би опровергал историята на своята собствена страна" — твърди г-н Блан.

Е добре! Ние считаме за най-характерна отличителна черта на истинската демокрация това, че тя *трябва* да опровергае историята на своята страна, че тя *трябва* да отхвърли всяка отговорност за едно минало, пълно с нищета, тирания, класово потисничество и суеверие. И французите не трябва да правят изключение от другите демократи, и те не трябва да поемат отговорност за действията на техните крале и аристократи в миналите времена! Затова ние смятаме за голямо предимство на английските демократи онова, в което г-н Блан съзира техния недостатък, а именно, че те *трябва* да отхвърлят миналото и да гледат изключително в бъдещето.

„Французинът" — казва г-н Блан — „е по необходимост космополит". Да, но в такъв свят, където ще господстват само френското влияние, френските нрави, обичаи, идеи и политически порядки! В такъв свят, където всяка нация би приела характерните свойства на френската националност! Но именно против това трябва да протестират демократите от другите нации. Напълно готови да се откажат от грубите черти на своята националност, те очакват същото и от французите. Те съвсем не се задоволяват от твърдението на французите, че те като французи *са* вече космополити. Подобно твърдение е равносилно на искането, щото всички останали *да станат* французи.

Вземете за сравнение Германия. Германия е родината на огромен брой изобретения, напр. на печатарската преса. По общо признание Германия е родила значително повече възвишени и космополитични идеи, отколкото Франция и Англия, взети заедно. А на практика Германия винаги е била подлагана на унижение, винаги се е оказвала излъгана в своите надежди. Тя по-добре от всеки друг може да разкаже какъв е бил френският космополитизъм. Колкото Франция може да се оплаче от вероломството на английската политика; толкова и Германия е изпитала на гърба си същата вероломна политика от страна на Франция, като започнем от Людовик XI и свър-

шим с Луи Филип. Ако започнем да прилагаме мащаба на г-н Блан, тогава истински космополити биха се оказали немците. Но немските демократи са твърде далече от подобни претенции.

Написано от Ф. Енгелс през декември 1847 г.
Напечатано в „Deutsche-Brüsseler-Zeitung", бр. 104 от 30 декември 1847 г.

Печата се по текста на вестника

Ф. ЕНГЕЛС

ЧАРТИСТКАТА АГИТАЦИЯ

След откриването на парламента чартистката агитация взе огромни размери. Подготвят се петиции, свикват се събрания, партийни пълномощници пътуват из страната по всички направления. Освен голямата национална петиция с искане за Народна харта — която петиция този път трябва, както се надяват, да събере четири милиона подписа, — току-що бяха пуснати за подписи от народа още две петиции относно чартисткото Земеделско дружество. Съдържанието на първата от тях, редактирана от О'Конор и обнародвана тази седмица в „Northern Star", може накратко да се предаде със следните думи:

„До многоуважаемите общини на Великобритания и Ирландия, събрани в парламента.

Уважаеми господа!

Ние, долуподписаните членове на чартисткото Земеделско дружество, по положение работници, като взехме предвид, че прекалената спекула с продуктите на нашия труд, неограничената конкуренция и непрекъснатото увеличаване на механическите средства за производство навсякъде направиха невъзможно пласирането на нашия труд;

че колкото повече се увеличават механическите средства за производство, толкова повече се намалява ръчният труд и работниците остават без работа;

че в резултат на вашето неотдавнашно решение за временно прекратяване на работите по железните пътища хиляди работници ще останат без работа, ще препълнят трудовия пазар и това ще позволи на господарите отново да намалят толкова пъти вече намаляваните работни заплати;

че все пак ние искаме само да ни се даде възможност да живеем от продуктите на своя труд;

че ние отхвърляме всички видове данъци в полза на бедните, считайки ги като оскърбление и като мярка, служеща само за създаване в ръцете на капиталистите на резерви, които те всеки момент могат да хвърлят в трудовия пазар, за да намалят работната заплата, използувайки конкуренцията между самите работници;

че ако фабричната промишленост не може повече да даде работа на цялата маса на пролетарините, която тя създаде, то селскостопанското производство все още е в състояние да ни предостави обширна област за прилагане на нашия труд, понеже е доказано, че при съответно приложение на труда плодородието на почвата на нашата страна може да бъде увеличено поне четири пъти;

че вследствие на това ние образувахме едно дружество за покупка на поземлени участъци, върху които всеки от нас би могъл да просъществува със своето семейство от продуктите на своя труд, без да обременява нито своята община, нито частната благотворителност и без да понижава чрез своето участие в конкуренцията работната заплата на другите работници; —

вземайки под внимание всичко това, ние ви молим с тази петиция, уважаеми господа, да благоволите да издадете закон, който да освободи *Земеделското дружество* от заплащането на гербови такси, както и от акциз върху тухлите, дървения строителен материал и другите материали, и да утвърдите съответния *закон,* който ще ви бъде предложен."

И този закон също се подготвя от О'Конор, който в най-близко бъдеще ще го внесе за обсъждане от парламента.

Втората петиция иска да се върнат на народа необработените земи, принадлежащи на общините. Тези земи, които вече в течение на 30 години се разпродават на големи участъци на едри собственици, трябва съгласно искането на петицията да бъдат разделени на малки участъци и дадени под наем или продадени на местните работници на благоприятни условия. Тази петиция бе приета на един голям митинг в Лондон, на който тя бе защитена от г-дата Харни и Джонс, редактори на „Northern Star", в отсъствието на О'Конор, който беше зает в парламента. Тя беше също така съвсем неотдавна приета на един голям митинг в Норидж, където г-н Джонс, един от най-големите оратори на Англия, отново я подкрепи в една блестяща, неотразима реч.

И най-сетне националната петиция беше неотдавна приета на един многолюден митинг в Лондон. Главните оратори на това събрание бяха г-дата Кин, Шапер (немец) и Харни. Речта на последния се особено отличаваше със своята демократична сила:

„Цялата наша социална и политическа система" — каза той — „не е нищо друго освен един чудовищен куп от лъжи и мошеничества, служещи за обогатяване на безсрамни тунеядци и измамници.

Погледнете църквата. Архиепископите и епископите си присвояват огромни заплати, като оставят на викарите — тези труженици на църквата — по няколко фунта на годината. Милиони биват изнудвани от народа под формата на десятък; този десятък беше първоначално предназначен главно за поддържане на храмовете и за издръжка на бедните; сега за тази цел съществуват специални данъци, а целият десятък църквата прибира в джоба си. И аз ви питам: не е ли църквата организирано мошеничество? (Аплодисменти.)

Погледнете нашата камара на общините. В нея са представени не народните маси, а аристокрацията и буржоазията; тя е обрекла шест седми от мъжкото население на нашата страна на политическо робство, отказвайки му избирателно право. Не е ли тази камара едно узаконено мошеничество? (Гръм от аплодисменти.)

Погледнете тези дълбокоуважавани лордове, които, без да обръщат какво то и да било внимание на отчаяните вопли на цялата страна, хладнокръвно се събират всяка вечер, за да очакват да им бъде изпратен от камарата на общините проекта за изключителния закон. Има ли някой измежду вас, който би могъл да ми покаже в какво се състои ползата от един подобен приют за неизлечими, който би се осмелил да излезе в защита на това наследствено мошеничество? (Аплодисменти.)

От само себе си се разбира, че уважението към монархията, това славно доказателство за мъдростта на нашите прадеди, ми позволява само в най-лоялни изрази да се изкажа за тази интересна особа, кралица Виктория, която всяка година редовно се освобождава от бременност с едно тронно слово и един августейши младенец. (Смях.) Словото току-що получихме, а младенеца, ако вярваме на вестниците, ще получим през март идиата година. Нейно величество милостиво е благоволила да прояви твърде голямо съчувствие към страданията на своя народ, тя се възхищава от неговото търпеиие и му обещава ново дете. Уви! В това отношение тя никога не обещава напразно! (Гръм от смях.) Освен това иие имаме принц Алберг, който измисля нови фасони шапки, отглежда свине, минава за бележит фелдмаршал и за всички тези услуги получава тридесет хиляди фунта възнаграждение на година. О, не, граждани, не, моиархнята не е мошеничество. (Смях и аплодисменти.)"

След като противопостави на тази картина на официалното общество картината на народните страдания, ораторът завърши, като предложи на събранието да приеме националната петиция с искане на Харта. Петицията бе приета единодушно. След като обиколи цялата страна, г-н Данкомб ще я връчи на камарата на общините. Ще ви изпратя един превод, щом се снабдя с текста.

Написано от Ф. Енгелс в края на декември 1847 г.

Напечатано във вестник „La Réforme" от 30 декември 1847 г.

Печата се по текста на вестника

Ф. ЕНГЕЛС

„ЗАДОВОЛЕНОТО" МНОЗИНСТВО. — ПРОЕКТЪТ НА ГИЗО ЗА „РЕФОРМА". — СТРАННИ ВЪЗГЛЕДИ НА г-н ГАРНИЕ-ПАЖЕС. — ДЕМОКРАТИЧЕСКИ БАНКЕТ В ШАЛОН. — РЕЧТА НА г-н ЛЕДРЮ-РОЛЕН. — ЕДИН ДЕМОКРАТИЧЕСКИ КОНГРЕС. — РЕЧТА НА г-н ФЛОКОН. — ВЕСТНИЦИТЕ „REFORME" И „NATIONAL"

Сесията на френските камари вече се откри и ние скоро ще имаме удоволствието да узнаем какво влияние е оказала агитацията за реформа върху двеста двадесет и петте „задоволени" депутати на мнозинството. Ще узнаем дали те са също така задоволени от действията на Гизо, които направиха Франция по швейцарския въпрос за посмешище на цяла Европа. Впрочем това затлъстяло, даващо и вземащо подкуп, спекулиращо, хитруващо, паразитствуващо и малодушно мнозинство се състои точно от хора, способни да преглътнат дори и това и да заявят, като кажат „амин" по повод на лошата шега, която Палмерстон — за да отмъсти за испанските бракове — изигра на своя достоен колега Гизо[203], че никога още Франция не е била толкова велика, толкова славна, толкова уважавана и толкова „задоволена", както именно в настоящия момент.

И тъкмо в настоящия момент всички парижки вестници, от „Débats" до „Réforme", обсъждат дотолкова откровено, доколкото позволяват обстоятелствата, възможните последици, които би повлякла след себе си смъртта на Луи-Филип. Опасявайки се от разкол сред мнозинството, вестник „Débats" всеки ден го предупреждава, че това неизбежно събитие, когато и да настъпи, ще послужи като сигнал за генерална боева мобилизация на всички политически партии; че „републиканизмът", „комунизмът", „анархизмът", „тероризмът" и пр. ще се измъкнат от своите подземни пещери, за да сеят разорение, ужас и разруха; че Франция ще загине — ще загине свободата, сигурността, собствеността, ако само приятелите на реда (разбира се, г-н Гизо и К°) не обуздаят тези течения със силна ръка; че този опасен момент може да настъпи всеки ден и че ако не се помогне на г-н Гизо да запази своя пост, всичко е пропаднало. Други

вестници — „Presse“, „Constitutionnel“, „Siècle“ — твърдят, напротив, че ще стане тъкмо обратното, че страната ще бъде сполетяна от всичките ужаси на кървавата революция, ако в момента на смъртта на краля този гнусен развратител Гизо не бъде заменен със съответния политически герой на всеки един от трите вестника — от г-н де Жирарден, от г-н Тиер или от г-н О. Баро. Както ще видим сега, радикалните вестници обсъждат този въпрос от друга гледна точка.

Така че дори „Débats“ косвено признава, че „задоволена“ Франция само очаква подходящия момент, за да докаже своята незадоволеност по начин, който изплашеното буржоазно въображение на „Débats“ рисува на поразения от ужас разсъдък на този вестник в най-грозни краски. Впрочем това нищо не значи за двеста двадесет и петте „задоволени“. Те си имат своя собствена логика. Ако народът е задоволен, значи няма основания да се изменя съществуващата система. А ако не е задоволен, то именно неговата незадоволеност дава основание още по-здраво да се държат за тази система, защото дори най-нищожната отстъпка би предизвикала внезапно избухване на революция с всички нейни ужаси. При всички случаи тези буржоа винаги правят един и същ извод, а именно, че те са най-добрите управници на страната.

И все пак Гизо възнамерява да проведе една съвсем нищожна реформа. Той иска да включи в списъка на избирателите „талантите“, т. е. всички лица, които притежават университетски диплом — адвокати, лекари и други шарлатани. Наистина забележителна реформа! Но и това ще бъде достатъчно, за да избие оръжието от ръцете на „прогресивните консерватори“ или, както те сега се наричат — защото от нямане какво да правят те всеки три месеца си сменят името — „консервативната опозиция“. Този проект едновременно ще нанесе удар на г-н Тиер, който, след като изпрати своя най-близък помощник г-н Дювержие дьо Оран да участвува в банкетите на привържениците на реформата, сам същевременно мълчешком е подготвил свой собствен проект за реформа; той смяташе да порази камарите с този проект, който точно съвпада с проекта, представен сега от неговия съперник Гизо.

Изобщо предвижда се, че ще има доста крясъци, викове и шум в камарите; но аз не вярвам, че г-н Гизо има основание да се страхува от нещо сериозно от страна на своите предани двеста двадесет и пет.

Такова е положението в официалните кръгове. В същото време банкетите на привържениците на реформата и полемиката между „National“ и „Réforme“ продължаваха. Обединената опозиция, т. е левият център (партията на г-н Тиер), левицата (партията на г-н Одилон Баро) и „разумните радикали“ („National“), проведе банке-

ти в Кастр, Монпелие, Ньобур и на редица други места; крайните демократи („Réforme“) бяха организирали банкет в Шалон. Главен оратор на банкетите в Монпелие и Ньобур беше г-н Гарние-Пажес, брат на известен демократ*, умрял преди няколко години. Но помладият г-н Гарние-Пажес съвсем не прилича на своя брат: на него съвсем му липсва оная енергия, онова мъжество и оная непреклонна принципиалност, които бяха осигурили толкова видно положение на покойния вожд на френската демокрация. В Ньобур г-н Гарние-Пажес-младият изказа редица твърдения, които показват, че той няма никаква представа за действителното състояние на обществото и следователно за средствата за неговото подобрение. Докато цялата съвременна демокрация изхожда от извънредно важния факт, че съвременното общество окончателно се е разцепило на две класи — буржоазията, т. е. притежателите на всички средства за производство и на цялата продукция, и пролетариата, който не притежава нищо друго освен едно единствено средство за живот — своя труд, че втората от тези класи е подложена на социално и политическо потисничество от страна на първата; докато признатият стремеж на съвременните демократи от всички страни е да се осъществи преминаване на политическата власт от буржоазията към работническата класа, тъй като тази последната съставлява огромното мнозинство на народа — г-н Гарние-Пажес напук на всички тези факти нахално твърди, че в действителност нямало никакво разделение на народа на буржоазия и работническа класа, че това било само злостна измислица на г-н Гизо, имаща за цел да посее вражда сред народа; че той в противовес на Гизо считал, че всички французи са *равни,* че всички живеят еднакъв живот и че за него във Франция съществуват само *френски граждани!* Така че според твърдението на г-н Гарние-Пажес монополизирането на всички оръдия за производство от буржоазията, което предоставя пролетариите на милостта на икономическия закон за работната заплата, свеждащ дела на работниците до едно най-нищожно количество хранителни продукти, също било измислица на г-н Гизо! Според него оная отчаяна борба между труда и капитала, която се води сега във всички цивилизовани страни на света, борбата, чиито различни фази са отбелязани чрез създаването на коалиции, трейдюниони, убийства, бунтове и кръвопролитни въстания, борбата, чиято действителност е засвидетелствувана от загиването на пролетариите, разстреляни в Лион, в Престон, в Лангенбилау, в Прага[204] — тази борба нямала други по-дълбоки причини освен лъжливите твърдения на един френски професор! Какво друго могат да означават думите на г-н Гарние-

* — Етиен Жозеф Луи Гарние-Пажес. *Ред.*

Пажес, ако не следното: „Нека капиталистите продължават да монополизират всички производителни сили, нека работникът продължава да живее от мизерните грошове, но ние, за да го възнаградим за неговите страдания, ще му дадем *званието* гражданин." Да, при известни обстоятелства и с известни уговорки г-н Гарние-Пажес може би би се съгласил да даде на народа избирателно право; но само ако народът не помисли да се възползува от този подарък и да проведе мерки, които биха изменили из основи съществуващия начин на производство и разпределение на материалните блага — мерки, които с времето биха предали производителните сили на страната в разпореждане на целия народ и биха сложили край на всички частни „работодатели"! „Réforme" беше съвсем прав, когато нарече този почтен господин *буржоазен радикал*.

Както вече казах, крайните демократи устроиха само един банкет, но той представляваше нещо грандиозно и струваше колкото една дузина банкети на коалиционната партия. В Шалон на Сона зад масите се събрали повече от две хиляди граждани. Привържениците на „National" получили покани, но не се явили, нещо, което е твърде знаменателно. Затова представителите на „Réforme" били пълни господари на положението. Г-н Ледрю-Ролен, когото „National" сочеше като вожд на крайната демократическа партия, влязъл тук в тази роля. Той разяснил своята позиция и позицията на своята партия, като обрисувал в блестящо резюме различните фази в развитието на френската демокрация от 1789 г. насам. След това той отблъснал нападките на „National" срещу него, сам на свой ред се нахвърлил срещу този вестник и предложил да се назначи един третейски съд, състоящ се от демократи от всички части на Франция — с равен брой представители от всяка партия, — за да разреши спора между „Réforme" и „National".

„Не би било зле" — казал той, — „след като бъде уреден този вътрешен въпрос, френската демокрация да влезе във връзка с демокрациите от другите страни. В този момент Европа е свидетел на едно велико движение сред всички онеправдани, страдащи от нищета и глад. Настъпи времето да ги утешим, да ги подкрепим и да влезем във връзка с тях. Нека прочее свикаме конгрес на демократите от всички нации, и то именно сега, когато се провали конгресът на монарсите! В Европа има една република, която току-що постигна на своята територия възтържествуване на демокрацията — това е Швейцария, страна, достойна да посрещне на своята свободна земя демократите от всички нации! И така, граждани, разрешете ми накрая да прибавя към моя тост „за единство на френската революция" и втори тост — „за единство на демокрацията от всички страни".

Тази реч предизвикала гръмки аплодисменти и ги заслужава. Ние искрено се радваме на успеха на ораторското изкуство на г-н Ледрю-Ролен в Шалон, но в същото време трябва да възразим про-

тив един непредпазлив израз, който — в това сме убедени — е бил казан без намерение да засегне някого. Г-н Ледрю-Ролен казва, че за френските демократи било настъпило време да утешат и подкрепят страдащите работници от другите нации. Ние сме уверени, че *нито в една страна* демократите не се нуждаят от утеха, от когото и да изхожда тя. Те се възхищават от революционната гордост на френските демократи, но си запазват правото на също такава гордост и независимост. Четирите милиона английски чартисти са без съмнение достатъчно силни, за да се справят със собствени сили със своите задачи. Колкото и да се радваме, че френската демокрация с ентусиазъм е подхванала идеята за демократически конгрес и за съюз на демократите от всички страни, ние преди всичко искаме пълна взаимност и равенство. Всеки съюз, който не би признал едно такова равенство като своя основа, би бил сам по себе си антидемократичен. Впрочем ние твърде добре познаваме дълбокото демократично чувство на представителите на „Réforme“, за да се усъмним в тяхното пълно съгласие с нас; ние само им пожелаваме, в интерес на нашето общо дело, да изхвърлят някои фрази, които, без ни най-малко да изразяват техните истински чувства, представляват наследство от времето, когато френската демокрация беше представена само от „National“.

На същия банкет г-н Флокон произнесъл реч в подкрепа на тоста „за правата на човека и гражданина“. Той прочел декларацията за правата, издадена от Националния конвент[205], след като заявил, че тя и в наши дни представлява точен израз на истински демократичните принципи. На тези истински френски, както той ги нарекъл, принципи той противопоставил сегашната система на господство на парите, при която човек бил сведен на по-ниска степен дори от работния добитък, защото при нея съществувал излишък от хора и сам човек, когато не се търсел неговият труд, струвал повече от онова, което давал в натура. Той нарекъл тази система английска, на името на страната, където тя за пръв път възникнала.

„И сега“ — казал той, — „когато английската система се въвежда в родината на революцията, самият английски народ се опитва да отхвърли от шията си ярема на тази система и пише на своите знамена славния девиз: „Свобода, равенство, братство!“ И ще бъде горчива превратност на съдбата — една от ония превратности, с примери на каквито изобилствува историята, — ако нацията, която първа откри на света истината, отново изпадне в мрак и невежество и се окаже принудена да заимствува от своите съседи революционните традиции, които самата тя не е съумяла да опази. Нима ще стигнем дотам? Не, никога, докато у нас има демократи като вас и събрания като днешното! Не, ние няма да започнем да подпираме разяденото от червеите здание на тези английски учреждения, които сами англичаните не искат повече да поддържат! (Възгласи: „Не! Не!“) Тогава — към шатрите си, Израел! Всеки от вас трябва да застане под своето знаме! Всеки за своята вяра! Тук, в нашия лагер — демо-

крацията с нейните двадесет и пет милиона пролетарии, които тя трябва да освободи, които тя приветствува като граждани и братя, като равни и свободни хора; там — нерешителната опозиция с нейните монополи и с нейната капиталистическа аристокрация! Те говорят за намаление на избирателния ценз наполовина; ние пък провъзгласяваме правата на човека и гражданина! (Бурни продължителни аплодисменти, които завършили с пеенето на „Chant du départ“[206], подета от цялото събрание.)“

За съжаление ние не можем, поради липса на място, да приведем останалите речи, произнесени на този блестящ, истински демократичен банкет.

Най-сетне „Réforme“ застави „National“ да влезе в *полемика* с него. Като заяви, че се присъединява към принципите, провъзгласени от г-н Гарние-Пажес в речта му за френската революция на банкета в Монпелие, „Réforme“ в същото време не призна на хора като г-н Гарние-Пажес, които принесоха интересите на демокрацията в жертва на г-н Одилон Баро и на буржоазната опозиция, правото да се явяват в ролята на представители на революционните принципи. Това накара в края на краищата „National“ да излезе с отговор, в който Ледрю-Ролен бе на свой ред подложен на нападки. Основните точки на обвинението, издигнато против „National“, бяха следните: първо, този вестник поддържаше да се издигнат около Париж бастилии, които да поставят наследството на революцията под надзора на хиляда и двеста оръдия. Второ, миналата година той отмина с мълчание брошурата на г-н Карно, в която той предлагаше на демократите да се присъединят към левия център и към левицата, да изпратят колкото може по-скоро свои представители на правителствени постове, временно да се откажат от републиканските принципи и да водят агитация за разширяване на избирателното право в рамките на хартата[207]. Приблизително по същото време г-н Гарние-Пажес-младият издигаше аналогични принципи; а в самата брошура се заявяваше, че тя изразява не мнение на отделна личност, а мнение на една партия в камарата. „Réforme“ подложи на критика и речта на г-н Гарние-Пажес, и брошурата на г-н Карно (син на знаменития член на конвента и военен министър на републиката*) и се опитваше да предизвика „National“ за обяснения. Но вестник „National“ продължаваше да мълчи. „Réforme“ справедливо заяви, че политиката, предложена от двамата депутати, е насочена изключително към това, да подчини изцяло демократическата партия на контрола на г-да Тиер и Баро и съвсем да я унищожи като самостоятелна партия. Трето, по времето на банкетната кампания в полза на реформата привържениците на „National“ на практика провеждаха политиката, предложена от г-н Карно. Четвърто, вестник „National“ излезе със

* — Лазар Никола Карно. *Ред.*

злобни и клеветнически нападки срещу комунистите, но не предлагаше в същото време никакви реални и ефективни средства за облекчаване на тежкото положение на работническата класа.

Спорът продължи не по-малко от една седмица. Най-сетне привържениците на „National" се отказаха от борбата, която водеха по един твърде недостоен начин. Те бяха разбити по всички правила на военното изкуство, но за да прикрият своето поражение, те в края на краищата приеха предложението на г-н Ледрю за демократичен третейски съд.

Ние можем само да изкажем нашето пълно одобрение на „Réforme" за ролята, която той изигра в тази борба. Той спаси честта, независимостта и силата на френската демокрация като самостоятелна партия. Той защити принципите на революцията, поставени под заплаха от политиката, провеждана от „National". Той се яви в защита на правата на работническата класа от посегателствата на буржоазията. Той смъкна маската на тези буржоазни радикали, които се опитват да внушат на народа, че не съществувало класово потисничество, които не желаят да признават жестоката гражданска война и които имат за работниците само няколко празни фрази. „Réforme" не прекратяваше борбата дотогава, докато не принуди своя надменен противник да наруши мълчанието, като го застави да извърта, да се отказва от своите думи, да дава обяснения и накрая да отстъпи. Според нас „Réforme" добре послужи на делото на демокрацията.

Написано от Ф. Енгелс в началото на януари 1848 г.

Напечатано във вестник „The Northern Star" бр. 533 от 8 януари 1848 г. с бележка на редакцията: „От нашия парижки кореспондент"

Печата се по текста на вестника

Ф. ЕНГЕЛС

ИЗКЛЮЧИТЕЛНИЯТ ЗАКОН ЗА ИРЛАНДИЯ И ЧАРТИСТИТЕ[208]

Миналата сряда влезе в сила изключителният закон за Ирландия. Лорд-наместникът не закъсня да се възползува от деспотичните пълномощия, които му дава този нов закон; в целите графства Лимерик и Типерери вече е въведено извънредното законодателство, на което са подчинени също и много окръзи в графствата Клер, Уотерфорд, Корк, Роскомон, Литрим, Каван, Лонгфорд и в *Графството на краля*[209].

Обаче още не е известно какви ще бъдат резултатите от това отвратително мероприятие. Ние вече знаем какво е мнението по този въпрос на класата, в чийто интерес бе взета тази мярка, а именно на ирландските земевладелци. В своите органи те заявяват публично, че резултатът ще бъде равен на нула. И само затова в цялата страна се въвежда обсадно положение! И само затова девет десети от ирландските парламентарни представители се отрекоха от своята родина!

Това е достоверен факт. Отстъпничеството взе поголовен характер. Дори семейството на О'Конел се разцепи при обсъждането на закона: Джон и Морис, синове на покойния *„освободител“**, останаха верни на своята родина, докато техният брат Морган О'Конел не само гласува за закона, но по време на дебатите няколко пъти говори в негова защита. Само осемнадесет депутати гласуваха за безусловното отхвърляне на закона; само двадесет гласа бяха подадени за поправката на г-н Уекли, чартистки депутат от едно лондонско предградие, който предложи щото едновременно с въвеждането на изключителния закон да се вземат специални мерки за намаляване

* — Даниел О'Конел. *Ред.*

на причините за ония престъпления, изкореняването на които се цели със закона. Пък и между подалите тези осемнадесет или двадесет гласа четири или пет души са депутати от английските радикали и двама са ирландци, избрани за депутати от английски окръзи; така че от стоте представители, които Ирландия изпраща в парламента, се намериха едва дванадесет души, които оказаха сериозно противодействие на този закон!

След смъртта на О'Конел това беше първата значителна дискусия по ирландския въпрос. Тя трябваше да изясни кой ще заеме мястото на големия агитатор начело на Ирландия. Преди откриването на парламента г-н Джон О'Конел мълчаливо се признаваше в Ирландия за приемник на своя баща. Но скоро след започването на тези разисквания стана очевидно, че той не е способен да бъде ръководител на партия; от друга страна, г-н Джон О'Конел намери страшен съперник в лицето на Фъргес О'Конор. Вождът на демократите, човекът, за когото Даниел О'Конел казваше: „Ние с голяма охота отстъпваме на английските чартисти като подарък г-н Фъргес О'Конор" — този човек изведнаж застана начело на ирландската партия. Той беше, който предложи да бъде безусловно отхвърлен проектът за изключителния закон; той беше, който съумя да сплоти около себе си цялата опозиция; той беше, който насочваше нейните действия срещу всеки член на закона, отлагайки до последна възможност гласуването; той беше, който резюмираше в своите речи всичките доводи на опозицията против този закон; той беше, най-сетне, който за пръв път след 1835 г. повтори предложението за *отменяване на унията*[210], нещо, което никой от ирландските членове на парламента не би направил.

Ирландските депутати твърде неохотно признаха О'Конор за свой лидер. В дъното на душата си те са прости виги и демократичната енергия на г-н О'Конор им е дълбоко ненавистна. О'Конор няма да им позволи повече да използуват агитацията за отменяване на унията като средство да бъдат съборени торите в интерес на вигите, а после, след като последните постигнат своята цел, да бъде забравена самата дума „отменяване". Въпреки това ирландските депутати, които ратуват за отменяване на унията, не могат в никой случай да минат без един вожд като О'Конор и макар че в Ирландия се опитват да подкопават неговата възраждаща се популярност, те са принудени в парламента да се подчиняват на неговото ръководство.

Когато парламентарната сесия бъде завършена, О'Конор ще предприеме вероятно едно пътуване из Ирландия, за да оживи агитацията за отменяването на унията и да основе ирландска чартистка партия. Няма никакво съмнение, че ако О'Конор изпълни този план, той най-късно след половин година ще стои начело на ирландския на-

род. А когато по този начин съсредоточи в ръцете си ръководството на демокрацията на трите кралства, той ще заеме такова положение, каквото не е заемал преди него нито един от агитаторите, дори и самият О'Конел.

Предоставяме на нашите читатели сами да съдят относно важността на този предстоящ съюз между народите на двата острова. След като попълни своите редици с два милиона храбри и пламенни ирландци, британската демокрация ще тръгне много по-бързо напред, а нещастна Ирландия ще направи най-сетне сериозна крачка към своето освобождение.

Написано от Ф. Енгелс на 4 януари 1848 г.

Напечатано във вестник „La Réforme" от 8 януари 1848 г.

Печата се по текста на вестника

Ф. ЕНГЕЛС

ФЪРГЕС О'КОНОР И ИРЛАНДСКИЯТ НАРОД

В първия брой на „Northern Star" за 1848 г. е напечатано едно обръщение към ирландския народ на *Фъргес О'Конор,* известния вожд на английските чартисти и техен представител в парламента. Това обръщение заслужава да бъде изцяло прочетено и добре усвоено от всеки демократ, но поради липсата на място ние нямаме възможност да го поместим.

Обаче ние нямаме право да го отминем с мълчание. Резултатите от това енергично възвание към ирландския народ скоро ще се проявят в твърде действена, нагледна и осезаема форма. Фъргес О'Конор, сам ирландец по произход, протестант, в течение на повече от 10 години ръководител и опора на великото движение на английските работници, трябва отсега нататък да бъде признат също и за истински ръководител на ирландските рипилери и привърженици на реформата. Право на това му дава преди всичко неговата реч в камарата на общините против отново приетия гнусен „изключителен закон за Ирландия". Продължената от него след това агитация за интересите на Ирландия доказва, че именно Фъргес О'Конор е човекът, който е нужен на Ирландия.

За него благополучието на милионите ирландци е наистина кръвно дело, *за него* Repeal — отменяване на унията, с други думи, искането на самостоятелен ирландски парламент — съвсем не е пуста фраза и не е параван, под прикритието на който се получават изгодни местенца за себе си и своите приятели и се прикриват личните сделки.

В своето обръщение той посочва на ирландския народ как Даниел О'Конел, този политически жонгльор, в течение на 13 години е

лъгал ирландците и ги е водил за носа с думите „отменяване на унията“.

Той посочи в истинската му светлина поведението на Джон О'Конел, който е политическият наследник на своя баща и подобно на него принася милиони лековерни ирландци в жертва на своите спекулации и на своята лична изгода; всички речи в дъблинската „Зала на умиротворението“[211], всички лицемерни уверения и красиви фрази на Джон О'Конел не ще могат да измият от него позора, с който той се беше покрил още в миналите времена, а особено сега, при обсъждането в камарата на общините на „изключителния закон за Ирландия“.

Ирландският народ трябва в края на краищата да прогледне и ще прогледне и тогава с един ритник ще запрати по дяволите цялата шайка, наричаща се рипилери, която под тази маска тихичко се надсмива и поглажда своята набита кесия; най-силният ритник ще получи тогава фанатичният папист и политически шарлатан Джон О'Конел.

Ако съдържанието на обръщението се изчерпваше с това — ние не бихме му отделили особено внимание.

Но неговото значение е много по-обширно, защото в него Фъргес О'Конор не говори само като ирландец, но също — и главно — като английски демократ, като чартист.

С ясен, достъпен дори за най-неопитните хора език той доказва на ирландския народ необходимостта да напрегне всичките си сили, за да може в тясно единение с работническата класа на Англия, с чартистите да се бори за осъществяване на шестте точки на „Народната харта“ (ежегодно избираем парламент, всеобщо избирателно право, тайно гласуване, отменяване на всякакъв имуществен ценз, плащане на заплата на народните представители и разпределение на избирателните окръзи според броя на населението). Само когато бъдат извоювани тези шест точки, осъществяването на „отменяването на унията“ ще може да принесе на Ирландия практическа полза.

По-нататък О'Конор посочва, че именно английските работници още от по-рано издигаха искането за справедливост за Ирландия в петиция, която събра три и половина милиона подписа[212], че и сега пак английските чартисти в многобройни петиции протестират против „изключителния закон за Ирландия“ и че най-сетне потиснатите класи на Англия и Ирландия или ще се борят заедно и ще побеждават заедно, или ще трябва и занапред заедно да изнемогват под бремето на един и същ гнет и мизерия, на една и съща зависимост от привилегированата и господствуваща класа на капиталистите.

Не може да има ни най-малко съмнение, че отсега нататък масите на ирландския народ все по-тясно ще се сплотяват с англий-

ските чартисти и ще действуват с тях по общ план. Благодарение на това победата на английските демократи, а заедно с нея и освобождението на Ирландия ще настъпи с много години по-рано. Ето в какво се и състои значението на обръщението на О'Конор към ирландския народ.

Написано от Ф. Енгелс в началото на януари 1848 г.

Напечатано в „Deutsche-Brüsseler-Zeitung" бр. 3 от 9 януари 1848 г.

Печата се по текста на вестника

К. МАРКС

РЕЧ
ОТНОСНО СВОБОДАТА НА ТЪРГОВИЯТА,

ПРОИЗНЕСЕНА ПРЕД ПУБЛИЧНО СЪБРАНИЕ НА ДЕМОКРАТИЧНОТО ДРУЖЕСТВО В БРЮКСЕЛ 9 ЯНУАРИ 1848 г.[218]

Господа!

Отмяната на житните закони в Англия е най-големият триумф на свободната търговия в XIX в. Във всички страни, където фабрикантите говорят за свободна търговия, те имат предвид главно свободната търговия със зърнени храни или изобщо със суровини. „Да се облагат с покровителствени мита внасяните от чужбина зърнени храни — това е гнусотия, това значи да се спекулира с глада на народа."

Евтин хляб, висока работна заплата — cheap food, high wages — това е единствената цел, за постигането на която английските привърженици на свободната търговия изразходваха милиони и техният ентусиазъм се предаде вече на братята им на континента. Изобщо, когато искат свободна търговия, искат я за подобрение положението на трудещите се класи.

Но странно нещо! Народът, на който на всяка цена искат да доставят евтин хляб, се оказва много неблагодарен. Към евтиния хляб се отнасят сега в Англия със същото недоверие, с каквото се отнасят към евтиното правителство във Франция. В хората, изпълнени със самоотверженост, в един Боуринг, в един Брайт и К° народът вижда своите най-големи врагове и най-безсрамни лицемери.

Всеизвестно е, че борбата между либералите и демократите в Англия е същевременно борба между фритредерите и чартистите.

Нека видим как английските фритредери убеждаваха народа в благородството на намеренията, които ги подтикват да действуват.

Те казваха на фабричните работници:

Митото върху зърнените храни представлява данък върху работната заплата, който вие плащате на едрите земевладелци, тези

представители на средновековната аристокрация; ако положението ви е извънредно печално — това се дължи на скъпотията на предметите от първа необходимост.

От своя страна работниците питаха фабрикантите: с какво да се обясни обстоятелството, че в течение на последните тридесет години, когато развитието на нашата промишленост достигна най-високата си точка, нашата работна заплата се понижи в много по-голяма пропорция, отколкото се повиши цената на зърнените храни?

Данъкът, който ние по вашите думи плащаме на земевладелците, достига за работника около 3 пенса на седмица; а работната заплата на тъкачите при ръчните станове в периода от 1815 до 1842 г. спадна от 28 на 5 шилинга на седмица; седмичната заплата на тъкачите, работещи на машини, се намали от 1823 до 1843 г. от 20 на 8 шилинга.

През цялото това време данъкът, който ние плащаме на земевладелците, никога не е надвишавал 3 пенса. По-нататък: какво ни говорехте вие в 1834 г., когато хлябът беше евтин, а промишлеността се намираше в цветущо състояние? „Вие сте нещастни, защото раждате твърде много деца, вашите бракове се оказват по-плодовити от вашите занаяти!"

Това са вашите собствени думи, с които вие се обръщахте тогава към нас, и вие започвахте да фабрикувате нови закони за бедните, строяхте нови работнически домове, тия бастилии за пролетариите.

На това фабрикантите отговаряха:

Вие имате право, скъпи господа работници; не само цената на зърнените храни, но освен това и конкуренцията между търсещите работа работни ръце определя размера на работната заплата.

Но обърнете внимание и на обстоятелството, че нашата почва се състои само от скали и пясъци. Вие не си въобразявате, разбира се, че житото може да се сее в саксии! Ако ние, вместо да изразходваме своя капитал и своя труд за обработване на съвършено неплодородната почва, бихме изоставили съвсем земеделието и бихме се посветили изключително на промишленост, то цяла Европа би била принудена да затвори своите фабрики, а Англия би представлявала голям фабричен град, на който цялата останала Европа би била земеделска провинция.

Но този разговор на фабриканта с неговите собствени работници прекъсва дребният търговец, който на свой ред иска отговор:

Ако отменим житните закони, то макар и да подкопаем своето земеделие — с това още няма да заставим другите страни да се сбръщат с поръчки към нашите фабрики и да затварят своите собствени фабрики.

Какъв ще бъде резултатът? Аз ще загубя своите селски купувачи, а вътрешната търговия ще загуби своя пазар.

Фабрикантът обръща гръб на работника и отговаря на дребния търговец:

Що се отнася до това, позволете ни само да действуваме. Бъде ли веднаж отменено житното мито, ние ще почнем да внасяме по-евтини зърнени храни от чужбина. Тогава ще понижим работната заплата, която същевременно ще се повиши в другите страни, които ни снабдяват със зърнени храни.

По този начин освен изгодите, от които се ползуваме сега, ние ще имаме и изгодата на по-ниски работни заплати; с всички тези предимства ние ще заставим континента да купува от нас промишлени стоки.

Но ето че в спора се намесват арендаторът и селският работник.

А ние, казват те — какво ще стане с нас? Нима ние трябва да съдействуваме за произнасянето на смъртната присъда на същото това земеделие, което ни храни? Нима трябва да позволим да ни изтръгнат почвата изпод краката?

Вместо отговор Лигата против житните закони се задоволява с определянето на премии за трите най-добри съчинения по въпроса за благотворното влияние на отмяната на житните закони върху английското земеделие.

Тези премии бяха дадени на господа Хоп, Морз и Грег, произведенията на които се разпространяваха в селата в хиляди екземпляри.

Първият от лауреатите с всички сили се старае да докаже, че от вноса на зърнени храни от чужбина няма да пострадат нито арендаторът, нито селският работник, а единствено земевладелецът. Английският фермер не трябва да се бои от отмяната на житните закони — казва той, — защото никоя страна не може да произвежда такова хубаво и такова евтино жито, каквото произвежда Англия.

По такъв начин дори и цената на житото да се понижи, това не би ви навредило, тъй като подобно понижение би се отразило само върху рентата, която би се намалила, но то по никой начин не би засегнало печалбата и работната заплата, които биха се запазили на предишното равнище.

Вторият от лауреатите, г. Морз, твърди, напротив, че в резултат на отмяната на житните закони ще се повиши цената на житото. С безкрайни усилия той се старае да докаже, че покровителствените мита никога не са могли да осигурят достатъчно високи цени на житото.

За да подкрепи своето твърдение, той се позовава на обстоятелството, че цените на житото значително са се повишавали в Англия всеки път, когато се е внасяло жито от чужбина, и че тия цени обикновено са падали, когато вносът е намалявал. Авторът забравя, че не вносът на жито е бил причина за високите цени, а високите цени са били причина за вноса.

В пълна противоположност на твърденията на своя колега по премия той уверява, че всяко повишение на цената на житото ползува фермера и работника, а не земевладелеца.

Третият лауреат, г. Грег, едър фабрикант, който в своята книга се обръща към класата на едрите арендатори, не е могъл да се задоволи с повтарянето на подобни глупости. Неговият език е по-научен.

Той признава, че житните закони повишават рентата само доколкото предизвикват повишаване на цената на житото, а те я повишават само поради това, че принуждават капитала да се насочва към почва от по-лошо качество, което се обяснява съвсем просто.

Паралелно с увеличаването на населението налага се — ако в страната не се внася жито от чужбина — да се насочва вниманието към по-слабо плодородните участъци, обработването на които изисква по-големи разходи, а продуктите се оказват в резултат поскъпи.

Тъй като съществува търсене за всичкото производство, по такъв начин жито и неговият пласмент е осигурен, цената му необходимо се повишава до равнището на цената на оня продукт, който е получен от най-слабо плодородните участъци. Разликата между тази цена и разходите, необходими за произвеждането на жито в подобрите участъци, образува именно рентата.

И ако с отмяната на житните закони спада цената на житото, а следователно и рентата — това се дължи на обстоятелството, че по-слабо плодородната почва престава да се обработва. По този начин намалението на рентата необходимо води след себе си разорение на известна част от фермерите.

Тези забележки бяха необходими, за да се разбере езикът на г. Грег.

Дребните фермери — казва той, — които няма да бъдат в състояние да се задържат в земеделието, ще намерят източник за съществуване в промишлеността. А що се отнася до едрите фермери, те ще спечелят от това. Поземлените собственици ще бъдат принудени или да им продават много евтино своите участъци, или да сключват с тях арендните договори за твърде дълги срокове. Това ще даде на тези фермери възможност да влагат в земята големи капи-

тали, да прибягват в по-широки размери към машината и по такъв начин да икономисват откъм ръчния труд, който впрочем ще бъде и без това по-евтин поради всеобщото понижение на работната заплата — този непосредствен резултат от отмяната на житните закони.

Д-р Боуринг е придал на всички тия доказателства религиозна санкция, провиквайки се на един публичен митинг: „Исус Христос е свободната търговия, свободната търговия е Исус Христос!"

Ясно е, че цялото това лицемерие съвсем не е имало за цел да направи евтиния хляб по-малко горчив за работниците.

А и как работниците биха повярвали на внезапната филантропия на фабрикантите, същите ония хора, които продължаваха да водят упорита борба против била* за десетчасовия работен ден, който предвиждаше намаляване работния ден на фабричните работници от дванадесет часа на десет![214]

За да ви дам представа за човеколюбието на тия фабриканти, ще ви припомня, господа, фабричните правила, въведени във всички фабрики.

Всеки фабрикант има за свое собствено употребление един истински наказателен кодекс, който установява наказание за всички умишлени или неумишлени простъпки; работникът плаща напр. толкова и толкова, ако е имал нещастието да седне на стол, ако шушука, разговаря и се усмихва, ако закъснее макар и няколко минути, ако счупи каквато и да било част на машината, ако качеството на неговите продукти не отговаря на установените изисквания и т. н. и т. н. Глобите винаги надвишават действително причинената от работника вреда. За да може работниците по-лесно да си навличат глоби, фабричният часовник се поставя напред, дава се лош материал, от който работникът трябва да приготви добър продукт. Майстор, който не притежава достатъчно ловкост, за да увеличава броя на нарушенията на фабричните правила, обикновено бива уволняван.

Както виждате, господа, това частно законодателство е създадено, за да увеличава простъпките, а простъпките се увеличават, за да се получават пари. По такъв начин фабрикантът с всички средства се старае да намали номиналната работна заплата и да използува дори такива случайности, които не зависят от работника.

Тези именно фабриканти са същите филантропи, които се стараят да убедят работниците в своята готовност да разходват огромни суми единствено и изключително за подобряване на тяхното положение.

---

* — т. е. закона. *Бълг. ред.*

И така, от една страна, те по най-дребнав начин орязват заплатата на работника със своите фабрични правила, от друга страна, те принасят огромни жертви, за да я повишат с помощта на Лигата против житните закони.

Те строят с големи разходи дворци, в които Лигата против житните закони устройва, така да се каже, своята резиденция, те изпращат по всички краища на Англия цяла армия от мисионери, за да проповядват религията на свободната търговия. Те печатат и раздават безплатно хиляди брошури, за да просветят работника досежно собствените му интереси. Те изразходват огромни суми, за да привлекат печата на своя страна. Те организират огромен административен апарат, който да ръководи движението в полза на свободната търговия, и пущат в действие при публичните митинги всички дарове на своето красноречие. На един от тия митинги един работник се провикна:

„Ако земевладелците продаваха нашите кости, то вие, фабрикантите, първи бихте побързали да ги купите и да ги хвърлите в парните мелници, за да бъдат превърнати в брашно!“

Английските работници много добре разбраха значението на борбата между земевладелците и фабрикантите. Те знаят много добре, че понижението на цената на хляба бе нужно на капиталистите само за намаляване на работната заплата и че печалбата от капитала би се увеличила също толкова, колкото би спаднала рентата.

Възгледът на Рикардо, този апостол на английските привърженици на свободната търговия, най-забележителният икономист на нашия век, съвършено съвпада в тази точка с мнението на работниците.

В своя знаменит труд върху политическата икономия той казва:

„Ако вместо да произвеждаме жито у нас, ние бихме открили нов пазар, на който да можем да го купуваме на по-евтина цена — в такъв случай би се понижила работната заплата и би се повишила печалбата. Спадането на цените на селскостопанските продукти понижава работната заплата не само на селскостопанските работници, но и на всички ония, които работят в промишлеността или са заети в търговията.“[215]

И не мислите, господа, че за работника е съвсем безразлично дали ще получава само четири франка, при по-евтина цена на хляба, или пет, както преди.

Нима не се е намалила неговата заплата в сравнение с печалбата? И нима не е ясно, че неговото социално положение се е влошавало все повече и повече в сравнение с положението на капиталиста? Но освен това той фактически понася още и пряка загуба.

Докато цената на житото — а също така и работната заплата — стоеше на по-високо равнище, за работника бе достатъчна неголяма икономия в консумацията на хляб, за да има възможност да задоволява други потребности. Но от момента, в който цената на хляба, а следователно и работната заплата, се понижи значително, той вече почти нищо не може да икономиса от хляба за купуване на други предмети.

Английските работници дадоха на фритредерите да почувствуват, че те не са склонни да станат жертви на фритредерските илюзии и измама; и ако при все това те се обединяваха с фритредерите за борба против земевладелците — това бе сторено с цел да бъдат премахнати последните остатъци от феодализма и да се има работа само с един враг. Работниците не се излъгаха в своите сметки; за да отмъстят на фабрикантите, земевладелците подкрепиха заедно с работниците била за десетчасовия работен ден — бил, който работниците напразно искаха в течение на тридесет години и който бе прокаран веднага след отмяната на житните закони.

Когато на конгреса на икономистите д-р Боуринг представи дълъг списък на количеството добитък, шунка, сланина, кокошки и т. н., което по неговите думи било внесено в Англия за изхранване на работническата класа, той забрави за съжаление да прибави, че в същото време работниците от Манчестер и други фабрични градове биваха изхвърляни на улицата поради настъпващата криза.

В политическата икономия по принцип никога не трябва да се извеждат общи закони въз основа на обобщаване на данни, които се отнасят само за една година. Необходимо е винаги да се вземат средни цифри за шест или седем години, т. е. за оня промеждутък от време, в течение на който съвременната промишленост преминава през различни фази — процъфтяване, свръхпроизводство, застой, криза, — като по тоя начин извърши своя неизбежен цикъл.

От само себе си се разбира, че ако цените на всички стоки спадат — а тяхното спадане е необходимо следствие на свободната търговия, — то аз за всеки франк мога да придобия много повече вещи, отколкото преди. А франкът на работника има също такава стойност, каквато има и всеки друг. Излиза, че свободната търговия е много изгодна за работниците. Но с тая изгода е свързано едно малко неудобство, а именно: преди да размени своя франк срещу друга стока, работникът трябва преди всичко да размени своя труд срещу капитала. Ако той, извършвайки тази размяна, би продължавал, както и преди, да получава същия франк срещу същото количество труд, когато междувременно би спадала цената на всички други стоки, той винаги би печелил от такава сделка. Трудната страна на въпроса съвсем не се състои в това, да се докаже, че

ако цените на всички стоки спадат, за същите пари може да се купят повече стоки.

В своите разсъждения за цената на труда икономистите винаги имат предвид оня момент, когато трудът се разменя срещу други стоки, но те съвсем оставят без внимание другия момент — когато се извършва размяната на труда срещу капитал.

Ако изготвящата стоки машина може да бъде пусната в движение с по-малки разходи, то също така ще поевтинеят и предметите, необходими за поддържането на тая машина, която се нарича работник. Ако всички стоки поевтинеят, ще се понижи по своята цена и трудът, който също представлява стока, и — както ще видим по-долу — тази стока-труд ще се понижи относително много повече от всички други стоки. И ако работникът все пак се осланя на аргументацията на икономистите, той ще намери, че франкът се е стопил в неговия джоб и че сега му остават не повече от пет су.

На това икономистите ще възразят: е, добре, ние сме съгласни, че конкуренцията между работниците, която при господството на свободната търговия, разбира се, няма да се намали, много скоро ще доведе работната заплата в съответствие с по-ниските цени на стоките. Но, от друга страна, ниските цени на стоките ще съдействуват за увеличение на потреблението; увеличилото се потребление ще предизвика разширяване на производството, което ще бъде последвано от увеличение на търсенето на работна сила, а увеличението на търсенето на работна сила ще предизвика повишаване на работната заплата.

Цялата тази аргументация се свежда до следното: свободната търговия увеличава производителните сили. Когато промишлеността се разраства, когато богатството, производителните сили, с една дума — производителният капитал увеличава търсенето на работна ръка, повишава се и цената на труда, а следователно и работната заплата. Нарастването на капитала е най-благоприятно условие за работника. С това не може да не се съгласим. Когато капиталът се намира в застой, промишлеността не само спира, но върви назад и работникът се оказва първата жертва на такова явление. Той загива преди капиталиста. Но, пита се, каква ще бъде тогава неговата съдба в случай на нарастване на капитала, т. е. при този, както казахме, най-добър за работника случай? На него и тогава му предстои гибел. Нарастването на производителния капитал е свързано с концентрацията на капиталите и с натрупването им в не много ръце. Резултат на централизацията на капиталите е по-голямото разделение на труда и по-значителното използуване на машини в производството. По-голямото разделение на труда лишава от значение професионалното изкуство на работника; заместайки това професионално изку-

ство с такъв вид труд, на който всеки е способен без особена подготовка, разделението на труда увеличава конкуренцията между работниците.

Тази конкуренция се засилва толкова повече, защото благодарение на разделението на труда един работник получава възможност да извършва сам работата, за която по-рано са били необходими трима души. Използуването на машините води към същия резултат, и то в още по-голяма степен. Нарастването на производителния капитал принуждава капиталистите-индустриалци постоянно да разширяват производителните средства и с това разорява дребните индустриалци, тласкайки ги в редовете на пролетариата. По-нататък, понеже паралелно с натрупването на капиталите се понижава равнището на лихвата, дребните рентиери, не можейки повече да преживяват със своята рента, се оказват принудени да се обърнат към промишления труд и по тоя начин увеличават броя на пролетариите.

Най-сетне, колкото повече расте производителният капитал, толкова повече той е принуден да произвежда за пазара, чиито потребности той не познава. Колкото повече производството изпреварва потребностите, толкова повече предлагането се стреми да увеличи търсенето и толкова повече се увеличава броят и интензивността на кризите. Но всяка криза от своя страна ускорява централизацията на капиталите и увеличава редовете на пролетариата. Следователно колкото повече расте производителният капитал, толкова повече се засилва конкуренцията между работниците, и то в много по-голяма степен. Работната заплата се намалява за всички, а за някои се увеличава и бремето на работата.

В 1829 г. в Манчестер е имало 1,088 предачи, които са работили в 36 фабрики. В 1841 г. е имало само 448 предачи и тези работници са пускали в движение 53,353 вретена повече, отколкото 1,088-те предачи в 1829 г. Ако работната ръка се бе увеличила в същата пропорция като производителните сили, броят на работниците би трябвало да се увеличи на 1,848; значи техническите усъвършенствувания са оставили без работа 1,100 работници.

Ние предварително знаем отговора на икономистите. Тези останали без работа хора ще си намерят друго занятие, казват те. Г-н д-р Боуринг не е пропуснал да приведе този аргумент на конгреса на икономистите. Но той не е пропуснал също да опровергае самия себе си.

В 1835 г. г-н Боуринг държа в Камарата на общините реч за 50,000 лондонски тъкачи, които отдавна вече гладуват, не можейки да намерят това ново занятие, обещано им в бъдеще от фритредерите.

Да чуем най-забележителните места от тая реч на г. д-р Боуринг.

„Мизерията на ръчните тъкачи — казва той — е неизбежната съдба на всяка работа, на която човек може лесно да се обучи и която всеки момент може да бъде заменена с по-малко скъпи средства. Тъй като в този случай конкуренцията между работниците е извънредно голяма, най-малкото намаляване на търсенето предизвиква криза. Ръчните тъкачи се намират един вид на крайната граница на човешкото съществуване. Още една крачка и тяхното съществуване става невъзможно. Достатъчно е най-нищожното сътресение, за да бъдат те обречени на гибел. Прогресът на техниката, който все повече и повече отстранява ръчния труд, неизбежно води след себе си много временни бедствия в преходната епоха. Националното благосъстояние може да бъде купено само с цената на бедствията на някои лица. Развитието на промишлеността се извършва само за сметка на изостаналите и от всички изобретения именно парният тъкачен стан нанесе най-голяма вреда на ръчните тъкачи. И сега в производството на много изделия, които по-рано се изработваха с помощта на ръчен труд, тъкачите са съвършено изтласкани от позициите, но на тях им предстоят тепърва поражения в много отрасли, които употребяваха досега ръчен труд."

„Аз разполагам — казва той на друго място — с преписката на генерал-губернатора на Източна Индия с Източноиндийската компания. Тази преписка се отнася до тъкачите от Дакския окръг. В своите писма губернаторът казва: Преди няколко години Източноиндийската компания закупваше от 6 до 8 милиона парчета памучна тъкан, която се изработваше с местни ръчни станове. Търсенето спадаше постоянно и стигна 1 милион парчета.

Сега търсенето почти съвсем спадна. Освен това в 1800 г. Северна Америка получи от Индия почти 800,000 парчета памучна тъкан. В 1830 г. тя внесе вече не повече от 4,000. Най-сетне, в 1800 г. около 1 милион парчета памучна тъкан бяха отправени в Португалия. В 1830 г. Португалия получи не повече от 20,000.

Известията за бедствията на индийските тъкачи са ужасни. Но каква беше причината за тези бедствия?

Това, че на пазарите имаше английски произведения, това, че бе налице производство на памучна тъкан с помощта на тъкачни станове, привеждани в движение чрез силата на парата. Много голям брой тъкачи загинаха в мизерия. Останалите се насочиха към други, главно земеделски занятия. Да не можеш да намериш ново занятие значи да бъдеш осъден на смърт. Понастоящем Дакският окръг е наводнен от английски тъкани и прежди. Дакският муселин, известен в целия свят със своята красота и трайност, също изчезна вследствие на конкуренцията на английските машини. В цялата история на промишлеността трудно може да се посочи пример на бедствия, подобни на ония, които трябваше по такъв начин да изпитат цели класи от населението на източна Индия."

Речта на г. д-р Боуринг е толкова по-забележителна, защото споменатите в нея факти са съвършено верни, а фразите, с които той се старае да ги прикрие, са също тъй лицемерни, както и останалите проповеди на привържениците на свободната търговия. Той представя работника като средство за производство, което може да бъде заменено с друго, по-евтино средство. Той се преструва, че разглежда оня отрасъл на труда, за който става дума, като съвсем особен отрасъл на труда, а машината, която погуби ръчните тъкачи, смята за съвсем особена машина. Той забравя, че няма нито един отрасъл на ръчния труд, който би могъл да не изпита един ден съдбата на тъкачеството.

„Постоянната цел и стремежът на всяко механическо усъвършенствуване се състои всъщност в пълното отстраняване на нуждата от човешки труд или в понижаването на неговата цена чрез заместване на мъжкия труд с женски и детски, на труда на изкусните занаятчии — с труда на необучени работници. В повечето механични предачници — на английски throstle mills — с предене се занимават изключително девойки на 16 години и по-млади. В резултат от въвеждането на автоматичната предачна машина вместо простата мюл-машина поголямата част от възрастните предачи бяха уволнени и бяха оставени само децата и юношите.“

Тези думи на най-страстния привърженик на свободната търговия, д-р Юр[216], са добро допълнение към признанията на г. Боуринг. Г-н Боуринг разсъждава за бедствията, постигнали известен брой отделни лица, и ни съобщава същевременно, че тези бедствия на отделни лица осъждат на гибел цели класи; той говори за „временните страдания“ на „преходната епоха“ и същевременно не крие, че тези страдания с преходен характер означаваха за мнозинството преход от живот към смърт, а за останалите — преход от предишното им положение към още по-лошо. Като говори по-нататък, че бедствията на тези работници са неразривно свързани с прогреса на промишлеността и са необходими за националното благосъстояние, с това той признава, че бедственото положение на работническата класа е необходимо условие за благосъстоянието на буржоазията.

Всички утешения, които г. Боуринг щедро предлага на загиващите работници, както и изобщо цялата създадена от фритредерите теория на компенсацията се свеждат до следното:

Вие, хиляди загиващи работници, не бива да се отчайвате. Вие можете да умирате съвсем спокойно. Вашата класа няма да измре. Тя винаги ще бъде достатъчно многобройна, за да може капиталът да я изтребва, без да се опасява от нейното пълно унищожение. А и как капиталът би намерил полезно приложение, ако не би се погрижил да си запази материала за експлоатиране — работниците, та да ги експлоатира отново и отново.

Но защо тогава да продължаваме да говорим за влиянието, което осъществяването на свободната търговия ще окаже върху положението на работническата класа, като за неразрешена проблема? Всички закони, формулирани от икономистите от Кине до Рикардо, се основават на предположението, че веригите, които стесняваха досега свободата на търговията, са престанали да съществуват. Колкото повече се осъществява свободата на търговията, толкова повече расте и силата на тези закони. Първият от тези закони гласи, че конкуренцията понижава цената на всяка стока до минимума на разходите за нейното производство. Затова минимумът на работната заплата е естествената цена на труда. А какво представлява ми-

нимумът на работната заплата? Именно онова, което е необходимо за произвеждането на предметите, без които работникът не би могъл да преживее и не би могъл да възпроизвежда своята класа в нужните граници.

Не заключавайте оттук, че работникът не може да получи повече от този минимум работна заплата, а още по-малко, че той винаги получава този минимум.

Не, по смисъла на този закон за работническата класа има пощастливи времена. Понякога тя може да получава повече от минимума работна заплата, но това, което тя получава в повече, само компенсира ония случаи, когато тя получава под минимума през време на промишлен застой. Това значи: ако вземем известен периодично възвръщащ се промеждутък от време — в течение на който промишлеността извършва своето кръгообращение, преминавайки една след друга фазите на разцвет, на свръхпроизводство, застой и криза — и пресметнем всичко, което работническата класа е получила свръх и под необходимото, ще видим, че общо взето тя е получила не повече и не по-малко от този минимум; а това значи, че работническата класа ще се запази като класа, след като изпита такава голяма мизерия, преживя такива бедствия и остави толкова трупове на промишленото бойно поле. Но какво значение има това? Работническата класа продължава да съществува и дори нещо повече: нейната численост се увеличава.

Това обаче не е всичко. Прогресът на промишлеността доставя по-малко скъпи средства за съществуване. Така ракията замести бирата, памукът — вълната и лена, картофите — хляба.

Тъй като постоянно се откриват нови начини за изхранване на работниците с по-евтини и по-лоши предмети, минимумът на работната заплата постоянно се понижава. Ако по-рано тази работна заплата караше човека да работи, за да живее, тя сега също му дава възможност да живее, но да живее живота на машина. Неговото съществуване загуби всякаква друга стойност освен стойността на проста производителна сила. Съобразно с това е и отношението на капиталиста към него. Този закон за стоката-труд, за минимума работна заплата се осъществява в същата степен, в която влиза в живота, става действителност свободата на търговията, тази основна предпоставка на икономистите. Следователно остава едно от двете: или да отречем цялата политическа икономия, в основата на която лежи предпоставката за свободата на търговията, или да се съгласим с това, че при свобода на търговията икономическите закони се стоварват върху работниците с цялата си тежест.

И тъй, какво представлява свободата на търговията при съвременните обществени отношения? Свобода на капитала. Отстранете

малкото национални прегради, които продължават да стесняват свободното развитие на капитала, и вие само ще му откриете свободно поле за дейност. Докато продължават да съществуват отношения на наемен труд и капитал, даже ако размяната на стоки се извършва при най-благоприятни условия, винаги ще съществува класа на експлоататори и класа на експлоатирани. Трудно е наистина да разберем самонадеяността на привържениците на свободната търговия, които си въобразяват, че по-изгодното приложение на капитала ще унищожи противоположността между промишлените капиталисти и наемните работници. Тъкмо обратното. Единственият резултат от това ще бъде още по-ясното разкриване на противоположността между тия две класи.

Представете си за миг, че няма вече нито житни закони, нито общински и държавни мита, с една дума, че са изчезнали съвършено всички ония странични обстоятелства, които работникът може да счита днес още за причина на своето бедствено положение; едновременно с това биха се разкъсали всички ония завеси, които скриваха досега от него истинския враг.

Той би видял тогава, че свободният капитал също тъй го превръща в роб, както и капиталът, обложен с мита.

Господа, не се оставяйте да бъдете заблудени от абстрактната дума *свобода!* Чия свобода? Тая дума не означава свобода на една личност по отношение на друга. Тя означава свобода, от която капиталът се ползува, за да потиска работника.

Защо да санкционирате свободната конкуренция с тази идея за свободата, когато самата тази идея за свободата е само продукт на онзи ред на нещата, който се основава върху свободната конкуренция?

Ние показахме какво братство установява свободната търговия във взаимните отношения между различните класи на една и съща нация. С не по-братски свойства би се отличавало и онова братство, което свободната търговия би създала във взаимните отношения между различните нации в света. Само в недрата на буржоазията можеше да се роди идеята космополитичният вид експлоатация да се нарече всеобщо братство. Всички разрушителни явления, които се обуславят от свободната конкуренция вътре в една отделна страна, се повтарят на световния пазар в още по-огромни размери. Не е необходимо повече да се занимаваме със софизмите, с които спекулират по този въпрос привържениците на свободната търговия и които заслужават толкова внимание, колкото и аргументите на нашите трима лауреати — господата Хоуп, Морз и Грег.

Казват ни напр., че свободната търговия би предизвикала международно разделение на труда и по тоя начин би посочила на вся-

ка страна оня вид производство, който най-вече отговаря на естествените изгоди на нейното положение.

Вие може да помислите, господа, че производството на кафе и захар представлява естествено призвание на Западна Индия.

Преди двеста години природата, която не се интересува от търговията, съвсем не създаваше там нито кафени дървета, нито захарна тръстика. Но няма да минат може би и петдесет години и там вече няма да се намира нито кафе, нито захар, тъй като евтиното производство на Източна Индия започна вече победоносна борба против това мнимо естествено призвание на Западна Индия.

И тъкмо тази богато надарена от природата Западна Индия съставлява за англичаните също такова тежко бреме, каквото бяха тъкачите от Дакския окръг, предназначени от памтивека за ръчно тъкачество.

При това не трябва да изпущаме изпредвид още едно обстоятелство, а именно: тъй като всичко сега се обръща в монопол, има някои отрасли от промишлеността, които господствуват над всички други и осигуряват господство на световния пазар на ония народи, които са заети главно с тях. Така напр. в международната размяна памукът има много по-голямо търговско значение от всички други сурови материали, които служат за изработване на дрехи, взети заедно. Привържениците на свободната търговия стават наистина смешни, когато, посочвайки две-три специалности във всеки отрасъл на производството, ги противопоставят на предметите за общо потребление, чието производство е най-евтино в ония страни, в които промишлеността е най-развита.

Няма нищо чудно в това, че привържениците на свободната търговия не могат да разберат как една страна може да се обогатява за сметка на друга, защото тия господа още по-малко искат да разберат как вътре в дадена страна една класа може да се обогатява за сметка на друга.

Не мислете обаче, господа, че като критикуваме свободата на търговията, ние имаме намерение да защищаваме покровителствената система.

Човек може да се обяви за враг на конституционния строй, без с това да се обявява за привърженик на стария ред.

Впрочем покровителствената система е само средство за насаждане на едрата промишленост в дадена страна, т. е. за поставяне на тази страна в зависимост от световния пазар; но още от момента, в който тя се поставя в зависимост от световния пазар, тя започва на свой ред повече или по-малко да зависи от свободната търговия. Освен това покровителствената система развива свободната конкуренция вътре в страната. Затова ние виждаме, че в онези страни, в

които буржоазията започва да става класа — като напр. Германия, — тя полага огромни усилия, за да постигне въвеждане на покровителствени мита. Те ѝ служат като оръжие против феодализма и абсолютната власт, те ѝ служат като средство да концентрира своите сили и да осъществи свобода на търговията вътре в страната.

Но изобщо казано покровителствената система е сега консервативна, докато системата на свободната търговия действува разрушително. Тя разлага предишните националности и довежда до крайност антагонизма между пролетариата и буржоазията. С една дума, системата на свободната търговия ускорява социалната революция. И ето, господа, само в този именно революционен смисъл аз се изказвам за свободната търговия.

Напечатано като отделна брошура в Брюксел в началото на февруари 1848 г.

Подпис: Карл Маркс

Печата се по текста на изданието от 1848 г.

К. МАРКС и Ф. ЕНГЕЛС

МАНИФЕСТ НА КОМУНИСТИЧЕСКАТА ПАРТИЯ[217]

Написано от К. Маркс и Ф. Енгелс през декември 1847 — януари 1848 г.

За пръв път напечатано в отделно издание в Лондон през февруари 1848 г.

Печата се по текста на немското издание от 1890 г., сверен с изданията от 1848, 1872 и 1883 г.

Manifest

der

Kommunistischen Partei.

Veröffentlicht im Februar 1848.

London.
Gedruckt in der Office der „Bildungs-Gesellschaft für Arbeiter"
von J. E. Burghard.
46, Liverpool Street, Bishopsgate.

*Заглавен лист на първото издание
на „Манифест на комунистическата партия"*

Един призрак броди из Европа — призракът на комунизма. Всички сили на стара Европа са се съюзили за свещена хайка срещу тоя призрак: папата и царят, Метерних и Гизо, френските радикали и германските полицаи.

Къде има опозиционна партия, която да не е била охуляна от своите намиращи се на власт противници като комунистическа? Къде има опозиционна партия, която да не е отвръщала както на по-напредничавите хора от опозицията, така и на своите реакционни противници с дамгосващото обвинение в комунизъм?

От тоя факт произтичат две неща.

Всички европейски сили вече признават, че комунизмът е сила.

Крайно време е вече комунистите открито да изложат пред целия свят своите възгледи, своите цели, своите стремежи и на приказките за призрака на комунизма да противопоставят един манифест на самата партия.

За тази цел в Лондон се събраха комунисти от най-различни народности и съставиха следния „Манифест“, който се обнародва на английски, френски, немски, италиански, фламандски и датски език.

I

БУРЖОА И ПРОЛЕТАРИИ*

Историята на всички досегашни общества** е история на класови борби.

Свободен и роб, патриций и плебей, феодал и крепостен селянин, цехов майстор*** и калфа, накъсо — потисници и потиснати са се намирали в постоянен антагонизъм един спрямо друг, водили са непрекъсната ту скрита, ту открита борба, която винаги

* Под буржоазия се разбира класата на съвременните капиталисти, които притежават средствата за общественото производство и използуват наемен труд. Под пролетариат — класата на съвременните наемни работници, които, като не притежават средства за производство, са принудени да продават своята работна сила, за да могат да живеят *(Бележка на Енгелс към английското издание от 1888 г.)*.

** Т. е. цялата история, дошла до нас в *писмени* източници. В 1847 г. предисторията на обществото — обществената организация, която е съществувала преди цялата писана история — беше все още почти съвсем непозната. Оттогава Хакстхаузен откри общинната собственост върху земята в Русия, Маурер доказа, че тя е обществената основа, която е била изходната точка в историческото развитие на всички германски племена, и постепенно стана ясно, че селски общини със задружно владение на земята са или са били първобитната форма на обществото от Индия до Ирландия. Най-сетне, Морган със своето откритие за истинската природа на *рода* и за неговото положение в *племето* увенча работата, като разкри вътрешната организация на това примитивно комунистическо общество в нейната типична форма. С разпадането на тази първобитна община започва разкъсването на обществото на отделни и в края на краищата антагонистични една на друга класи. Аз се опитах да проследя процеса на това разпадане в книгата си „Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staates", 2. Aufl., Stuttgart, 1886 г. [„Произход на семейството, частната собственост и държавата", второ издание, Щутгарт 1886 г.] *(Бележка на Енгелс към английското издание от 1888 г.)*. 218.

*** *Цеховият майстор* е пълноправен член на цеха, майстор вътре в цеха, а не негов началник *(Бележка на Енгелс към английското издание от 1888 г.)*.

е свършвала с революционно преустройство на цялото общество или с обща гибел на борещите се класи.

В по-ранншните исторически епохи почти навсякъде намираме пълно разчленение на обществото на различни съсловия, цяла стълба на различните обществени положения. В древния Рим имаме патриции, конници, плебеи, роби; в средните векове — феодални господари, васали, цехови майстори, калфи, крепостни селяни, а освен това в почти всяка от тия класи — особено градиране.

Съвременното буржоазно общество, изникнало от развалините на феодалното общество, не премахна класовите противоречия. То само постави нови класи, нови условия на потисничество, нови форми на борба на мястото на старите.

Но нашата епоха, епохата на буржоазията, се отличава с това, че тя опрости класовите противоречия. Цялото общество се разпада все повече и повече на два големи враждебни лагери, на две големи, изправени открито една срещу друга класи — буржоазия и пролетариат.

От крепостните на средновековието произлязоха свободните жители на първите градове; от тия жители се развиха първите елементи на буржоазията.

Откриването на Америка и на морския път около Африка създаде ново поприще за възхождащата буржоазия. Индийският и китайският пазар, колонизирането на Америка, размяната с колониите, умножаването на средствата за размяна и изобщо на стоките дадоха на търговията, на мореплаването, на промишлеността непознат дотогава размах, а с това предизвикаха бързо развитие на революционния елемент в разпадащото се феодално общество.

Дотогавашната феодална или цехова организация на промишлеността вече не можеше да задоволи потребностите, които нарастваха с новите пазари. На нейно място дойде манифактурата. Промишленото средно съсловие изтика цеховите майстори; разделението на труда между различните корпорации изчезна и бе заменено с разделението на труда в отделната работилница.

Но все повече се разрастваха пазарите, все повече растяха потребностите. И манифактурата вече не можеше да ги задоволи. Тогава пàрата и машината извършиха революция в промишленото производство. На мястото на манифактурата дойде съвременната едра индустрия, на мястото на промишленото средно съсловие дойдоха индустриалците-милионери, шефовете на цели индустриални армии, съвременните буржоа.

Едрата индустрия създаде световния пазар, подготвен с откриването на Америка. Световният пазар предизвика колосално развитие на търговията, мореплаването и сухопътните съобщения. То от

своя страна доведе до ново разширение на индустрията и колкото повече се разширяваха индустрията, търговията, мореплаването, железните пътища, толкова повече се развиваше буржоазията, умножаваше своите капитали, изтикваше на заден план всички наследени от средновековието класи.

Така ние виждаме, че съвременната буржоазия сама е продукт на дълго развитие, на редица преврати в начина на производство и размяна.

Всяко от тези стъпала в развитието на буржоазията се придружаваше от съответен политически напредък. Потиснато съсловие при господството на феодалите, въоръжена и самоуправляваща се асоциация в комуната*, тук — независима градска република, там — трето данъкоплатно съсловие на монархията**, през времето на манифактурата — противовес на аристокрацията в съсловната или в абсолютната монархия, главна основа на големите монархии въобще — буржоазията, най-сетне, след създаването на едрата индустрия и на световния пазар, си извоюва изключителното политическо господство в съвременната представителна държава. Съвременната държавна власт е само комитет, който управлява общите работи на цялата буржоазна класа.

Буржоазията изигра в историята извънредно революционна роля.

Навсякъде, където извоюва господство, буржоазията разруши всички феодални, патриархални, идилични отношения. Тя безмилостно разкъса пъстрите феодални окови, които връзваха човека за неговите „естествени повелители“, и не остави никаква друга връзка между хората освен голия интерес, безсърдечното „плащане в брой“. Тя удави в ледената вода на егоистичната сметка свещения трепет на религиозния екстаз, на рицарското въодушевление, на еснафската сантименталност. Тя превърна личното достойнство в разменна стойност и на мястото на безбройните гарантирани и

* „Комуни“ се наричали възникналите във Франция градове дори още преди да са извоювали от своите феодални господари градското самоуправление и политическите си права като „трето съсловие“. Общо казано, тук като типична страна за икономическото развитие на буржоазията е взета Англия, а като типична страна за нейното политическо развитие — Франция *(Бележка на Енгелс към английското издание от 1888 г.)*.

Комуна — така градските жители на Италия и Франция наричали своите градски общини, след като откупили или извоювали от своите феодални господари първите права на самоуправление *(Бележка на Енгелс към немското издание от 1890 г.)*.

** В английското издание от 1888 г., редактирано от Енгелс, след думите „независима градска република“ са прибавени думите: „(както в Италия и Германия)“, а след думите „трето данъкоплатно съсловие на монархията“ — „(както във Франция)“. *Ред.*

придобити свободи постави само *една* свобода — безсъвестната свобода на търговията. С една дума, забулената с религиозни и политически илюзии експлоатация тя замени с откритата, безсрамна, пряка, бездушна експлоатация.

Буржоазията лиши от свещения ореол всички видове дейност, смятани досега за почетни и гледани с благоговеен трепет. Тя превърна лекаря, юриста, попа, поета, човека на науката в свои платени наемни работници.

Буржоазията смъкна трогателно-сантименталното було на семейните отношения и ги сведе до чисто парични отношения.

Буржоазията показа, че бруталната проява на сила в средните векове, от която реакцията толкова много се възхищава, е намирала своето естествено допълнение в леността и неподвижността. Едва буржоазията показа какво може да постигне дейността на човека. Тя сътвори чудеса, съвсем различни от египетските пирамиди, римските водопроводи и готическите катедрали; тя извърши походи, съвсем различни от преселението на народите и кръстоносните походи.

Буржоазията не може да съществува, ако не революционизира постоянно производствените оръдия, значи и производствените отношения, значи и всички обществени отношения. Първото условие за съществуване на всички по-ранни промишлени класи е било, напротив, неизменното запазване на стария начин на производството. Постоянни преврати в производството, непрекъснато разтърсване на всички обществени отношения, вечна несигурност и движение отличават буржоазната епоха от всички предишни епохи. Всички застинали, заръждавели отношения заедно с придружаващите ги осветени от векове представи и възгледи се рушат, всички новосъздадени остаряват още преди да се вкостенят. Всичко съсловно и застояло се изпарява, всичко свято се осквернява и хората най-сетне са принудени с трезви очи да погледнат своето положение в живота, своите взаимни отношения.

Нуждата от все по-широк пласмент на нейните продукти гони буржоазията по цялото земно кълбо. Тя навсякъде трябва да проникне, навсякъде да се настани, навсякъде да установява връзки.

Чрез експлоатацията на световния пазар буржоазията превърна производството и потреблението на всички страни в космополитически. За голямо огорчение на реакционерите тя изтръгна изпод нозете на промишлеността националната почва. Старинните национални отрасли на промишлеността са унищожени и биват унищожавани с всеки ден. Изтикват ги нови индустрии, чието въвеждане е въпрос на живот за всички цивилизовани нации — индустрии, които вече не преработват местни суровини, а суровини от най-да-

лечни земи, и чиито фабрикати се употребяват не само в самата страна, но и във всички части на света. На мястото на старите потребности, задоволявани с местни продукти, възникват нови, за задоволяването на които са необходими продуктите на най-далечни страни и най-различни климати. На мястото на старото местно и национално самозадоволяване и затвореност идва всестранна размяна и всестранна зависимост на нациите една от друга. Това еднакво важи както за материалното, така и за духовното производство. Духовните произведения на отделните нации стават общо достояние. Националната едностранчивост и ограниченост става все повече невъзможна и от многото национални и местни литератури се образува една световна литература.

С бързото усъвършенствуване на всички средства за производство, с безкрайно улеснените съобщения буржоазията въвлича в цивилизацията всички народи, включително и най-варварските. Ниските цени на нейните стоки са тежката артилерия, с която тя събаря всички китайски стени, принуждава да капитулира и най-упоритата омраза на варварите към чужденците. Тя принуждава всички нации да усвоят буржоазния начин на производство, ако не искат да загинат; тя ги принуждава да въведат у себе си така наречената цивилизация, т. е. да станат буржоа. С една дума, тя си създава свят по свой образ и подобие.

Буржоазията подчини селото на господството на града. Тя създаде огромни градове, във висока степен увеличи броя на градското население в сравнение със селското и по този начин изтръгна значителна част от населението от идиотизма на селския живот. Както направи селото зависимо от града, така тя постави варварските и полуварварските страни в зависимост от цивилизованите, селските народи — в зависимост от буржоазните народи, Изтока — в зависимост от Запада.

Буржоазията все повече и повече премахва разпокъсаността на средствата за производство, на собствеността и на населението. Тя сгъсти населението, централизира средствата за производство и концентрира собствеността в ръцете на малцина. Необходима последица от това е политическата централизация. Независими, свързани почти само със съюзни отношения области с различни интереси, закони, правителства и мита се оказаха сплотени в *една* нация, с *едно* правителство, с *едно* законодателство, с *един* национален класов интерес, с *една* митническа граница.

През време на своето едва стогодишно класово господство буржоазията създаде по-масови и по-колосални производителни сили, отколкото всички минали поколения, взети заедно. Покоряване на природните сили, машинно производство, приложение на химията

в индустрията и земеделието, параходи, железници, електрически телеграф, пригодяване за земеделска обработка на цели континенти, превръщане на реките в плавателни, цели, сякаш изпод земята измъкнати човешки маси — кой по-раншен век е могъл да подозира, че в недрата на обществения труд дремят такива производителни сили!

И тъй ние видяхме, че средствата за производство и размяна, на основата на които възникна буржоазията, са създадени във феодалното общество. На известно стъпало от развитието на тия средства за производство и размяна отношенията, в които феодалното общество е произвеждало и разменяло, феодалната организация на земеделието и манифактурата, с една дума, феодалните отношения на собствеността, са престанали да отговарят вече на развилите се производителни сили. Те са спъвали производството, вместо да го подпомагат. Те са се превърнали в окови за него. Тези окови трябваше да бъдат разбити — и бяха разбити.

На тяхно място дойде свободната конкуренция със съответствуващия ѝ обществен и политически строй, с икономическото и политическото господство на буржоазната класа.

Пред нашите очи се извършва подобно движение. Съвременното буржоазно общество със своите буржоазни отношения на производство и размяна, с буржоазните отношения на собственост, което като с магия е създало такива огромни средства за производство и размяна, прилича на оня магьосник, който не може вече да се справи с извиканите чрез неговите заклинания подземни сили. От десетилетия насам историята на индустрията и на търговията е само история на бунта на съвременните производителни сили против съвременните производствени отношения, против отношенията на собствеността, които са жизнени условия за буржоазията и нейното господство. Достатъчно е да споменем търговските кризи, които със своето периодическо повтаряне все по-заплашително поставят под въпрос съществуването на цялото буржоазно общество. През време на търговските кризи редовно се унищожава голяма част не само от произведените продукти, но дори и от вече създадените производителни сили. През време на кризите избухва обществена епидемия, която на всички по-раншни епохи би се сторила абсурдна — епидемията на свръхпроизводството. Обществото изведнаж се оказва върнато назад в състояние на внезапно настъпило варварство; сякаш глад, всеобща унищожителна война са му отнели всички средства за живот; индустрията, търговията изглеждат унищожени — и защо? Защото обществото притежава твърде много цивилизация, твърде много средства за живот, твърде много индустрия, твърде много търговия. Производителните сили, които

се намират в негово разположение, вече не служат за развитие на буржоазнособственическите отношения; напротив, те са станали прекомерно огромни за тия отношения и биват спъвани от тях; и когато производителните сили преодолеят тази спънка, те разстройват цялото буржоазно общество, поставят под заплаха съществуването на буржоазната собственост. Буржоазните отношения са станали твърде тесни, за да поберат създаденото от тях богатство. — Как буржоазията преодолява кризите? От една страна, с принудително унищожаване на маса производителни сили; от друга страна, със завладяване на нови пазари и с по-основно експлоатиране на старите пазари. Значи как? Като подготвя по-всестранни и по-съкрушителни кризи и намалява средствата за противодействие срещу тях.

Оръжието, с което буржоазията срази феодализма, сега се насочва против самата буржоазия.

Но буржоазията не само изкова оръжието, което ѝ носи смърт; тя създаде и хората, които ще насочат срещу нея това оръжие — съвременните работници, *пролетариите*.

В същата степен, в която се развива буржоазията, т. е. капиталът, се развива и пролетариатът, класата на съвременните работници, които могат да съществуват само доколкото намират работа, и намират работа само доколкото техният труд увеличава капитала. Тези работници, принудени да се продават на парче, са стока като всеки друг търговски артикул и затова също са изложени на всички превратности на конкуренцията, на всички колебания на пазара.

Вследствие разширяващото се прилагане на машините и разделението на труда трудът на пролетариите е загубил всякакъв самостоен характер, а с това и всякаква привлекателност за работника. Работникът става прост придатък към машината, от него се изискват само най-прости, най-еднообразни, най-лесно усвоявани похвати. Затова разходите за работника се ограничават почти само до средствата за живот, от които той се нуждае за своята издръжка и за продължението на рода си. Но цената на всяка стока, значи и цената на труда[219], е равна на нейните производствени разходи. Затова в същата степен, в която расте непривлекателността на труда, намалява работната заплата. Нещо повече: в същата степен, в която расте прилагането на машините и разделението на труда, расте и количеството на труда било чрез увеличаване на работните часове, било чрез увеличаване на изисквания за дадено време труд, чрез ускоряване хода на машините и т. н.

Съвременната индустрия превърна малката работилница на патриархалния майстор в голямата фабрика на индустриалния ка-

питалист. Натъпканите във фабриката работнически маси са организирани по войнишки. Като редници на индустриалната армия те са поставени под надзора на цяла иерархия от подофицери и офицери. Те са роби не само на буржоазната класа, на буржоазната държава, но и всеки ден и всеки час ги поробва машината, надзирателят и преди всичко самият отделен буржоа-фабрикант. Този деспотизъм е толкова по-дребнав, по-омразен и по-ожесточаващ, колкото по-открито прокламира за своя цел печалбата.

Колкото по-малко сръчност и сила изисква ръчният труд, т. е. колкото повече се развива съвременната индустрия, толкова повече трудът на жените и децата изтиква труда на мъжете. Различията по пол и възраст вече нямат никакво обществено значение за работническата класа. Има само работни инструменти, които в зависимост от своята възраст и пол изискват различни разходи.

Когато експлоатирането на работника от фабриканта дойде дотам, че работникът получи в брой своята работна заплата, тогава върху него се нахвърлят другите части на буржоазията — домопритежателят, бакалинът, заложният кредитор и т. н.

Низшите слоеве на средното съсловие: дребните индустриалци, търговци и рентиери, занаятчиите и селяните — всички тези класи изпадат в редовете на пролетариата отчасти затова, че малкият им капитал е недостатъчен за едра индустрия и не издържа конкуренцията с по-едрите капиталисти, отчасти затова, че тяхната професионална сръчност се обезценява от новите начини на производство. Така пролетариатът се рекрутира от всички класи на населението.

Пролетариатът минава различни степени на развитие. Неговата борба против буржоазията започва с неговото съществуване.

В началото се борят отделни работници, след това работниците от една фабрика, след това работниците от цял отрасъл на труда в едно населено място против отделния буржоа, който непосредствено ги експлоатира. Те насочват своите удари не само против буржоазните производствени отношения, но и против самите оръдия на производството; те унищожават конкуриращите чуждестранни стоки, разрушават машините, подпалват фабриките, стремят се със сила да възстановят загубеното положение на средновековния работник.

На това стъпало работниците образуват разпръсната по цялата страна и разкъсана от конкуренцията маса. Сплотяването на работническите маси още не е резултат на тяхното собствено обединение, а резултат на обединението на буржоазията, която, за да постигне своите собствени политически цели, трябва — и засега още може — да привежда в движение целия пролетариат. На това стъпало пролетариите се борят следователно не против своите вра-

гове, а против враговете на своите врагове — против остатъците от абсолютната монархия, против земевладелците, неиндустриалните буржоа, дребните буржоа. По такъв начин цялото историческо движение се съсредоточава в ръцете на буржоазията; всяка тъй извоювана победа е победа на буржоазията.

Но с развитието на индустрията пролетариатът не само нараства числено; той се струпва на големи маси, неговата сила расте и той все повече я чувствува. Интересите и жизнените условия на пролетариата все повече се изравняват, тъй като машините все повече заличават различията между отделните видове труд и почти навсякъде смъкват работната заплата до еднакво ниско равнище. Растящата конкуренция между буржоата и произтичащите от нея търговски кризи правят заплатата на работниците все по-нестабилна; все по-бързо развиващото се непрекъснато усъвършенствуване на машините прави жизненото положение на пролетариата все по-несигурно; сблъскванията между отделния работник и отделния буржоа все повече добиват характер на сблъсквания между две класи. Работниците почват с това, че образуват сдружения* против буржоата; те се борят съвместно за защита на своята работна заплата. Те основават дори постоянни асоциации, за да си осигурят средства в случай на възможни стълкновения. На места борбата преминава в открити бунтове.

От време на време работниците побеждават, но тези победи са само преходни. Действителният резултат на тяхната борба не е непосредственият успех, а все повече разширяващото се обединение на работниците. За него способствуват нарастващите съобщителни средства, създавани от едрата индустрия и поставящи във взаимна връзка работниците от различните места. Но достатъчна е само тази връзка, за да се централизират множеството локални борби, които навред имат еднакъв характер, в национална, в класова борба. А всяка класова борба е политическа борба. И обединението, за което на градските жители от средните векове с техните междуселски пътища бяха необходими векове, съвременните пролетарии — благодарение на железните пътища — постигат само за няколко години.

Тази организация на пролетариите в класа, а с това и в политическа партия всекиминутно наново се руши от конкуренцията между самите работници. Но тя възниква отново и отново — по-силна, по-здрава, по-мощна. Като използува раздорите сред самата буржоазия, тя налага признаването по законодателен път на отделни интереси на работниците. Например законът за десетчасовия работен ден в Англия.

* В английското издание от 1888 г. след думата „сдружения" е прибавено — „(професионални съюзи)". *Ред.*

Изобщо сблъскванията вътре в старото общество подпомагат в много отношения развитието на пролетариата. Буржоазията се намира в непрекъсната борба: отначало против аристокрацията; покъсно против ония части от самата буржоазия, чиито интереси идват в противоречие с напредъка на индустрията; и винаги — против буржоазията на всички чужди страни. Във всички тия борби тя е принудена да се обръща към пролетариата, да търси неговата помощ и така да го въвлича в политическото движение. Следователно тя самата предава на пролетариата елементи на своето собствено образование*, т. е. оръжие против самата себе си.

По-нататък, както видяхме, напредъкът на индустрията смъква в редовете на пролетариата цели слоеве на господствуващата класа или поне поставя под заплаха условията на техния живот. Те също предават на пролетариата маса елементи на образование.

И, най-после, във времена, когато класовата борба се приближава към развръзка, разложителният процес сред господствуващата класа в цялото старо общество добива такъв бурен, такъв рязък характер, че една малка част от господствуващата класа се отрича от нея и се присъединява към революционната класа, към онази класа, на която принадлежи бъдещето. Затова както по-рано част от аристокрацията премина на страната на буржоазията, така сега част от буржоазията преминава на страната на пролетариата, именно част от буржоата-идеолози, които са се издигнали до теоретическо разбиране на цялото историческо движение.

От всички класи, които днес противостоят на буржоазията, само пролетариатът е действително революционна класа. Останалите класи се разкапват и загиват с развитието на едрата индустрия, а пролетариатът е неин собствен продукт.

Средните съсловия: дребният индустриалец, дребният търговец, занаятчията, селянинът — всички те се борят против буржоазията, за да спасят от гибел своето съществуване като средни съсловия. Те следователно не са революционни, а консервативни. Нещо повече, те са реакционни: те се стремят да върнат назад колелото на историята. А ако са революционни, те са такива дотолкова, доколкото им предстои да преминат в редовете на пролетариата, доколкото защищават не своите сегашни, а своите бъдещи интереси, доколкото изоставят своето собствено гледище, за да застанат на гледището на пролетариата.

Лумпенпролетариатът, този пасивен продукт на загниването на най-низшите слоеве на старото общество, при една пролетарска ре-

* В английското издание от 1888 г. вместо „елементи на своето собствено образование" е казано „елементи на своето собствено политическо и общо образование". *Ред.*

волюция може на места да бъде въвлечен в движението, но по силата на цялото си жизнено положение той е много по-склонен да се продава за реакционни машинации.

Жизнените условия на старото общество са вече унищожени в жизнените условия на пролетариата. Пролетарият няма собственост; неговото отношение към жена и деца няма вече нищо общо с буржоазните семейни отношения; съвременният индустриален труд, съвременното капиталистическо иго — еднакво и в Англия, и във Франция, и в Америка, и в Германия — са заличили у него всякакъв национален характер. Законите, моралът, религията са за него само буржоазни предразсъдъци, зад които се крият буржоазни интереси.

Всички предишни класи, след като станат господствуващи, са се стремили да осигурят своето вече придобито положение в живота, подчинявайки цялото общество на условията на своя начин на присвояване. Пролетариите могат да завладеят обществените производителни сили само като унищожат своя собствен сегашен начин на присвояване, а с това и целия досегашен начин на присвояване. Пролетариите нямат нищо свое, което би трябвало да охраняват; те трябва да разрушат всичко, което досега е охранявало и осигурявало частната собственост.

Всички досегашни движения са били движения на малцинства или в интерес на малцинства. Пролетарското движение е самостоятелно движение на огромното мнозинство в интерес на огромното мнозинство. Пролетариатът, низшият слой на съвременното общество, не може да се вдигне, не може да се изправи, без да бъде хвърлена във въздуха цялата надстройка от слоеве, които образуват официалното общество.

Ако не по съдържание, то по форма борбата на пролетариата против буржоазията е на първо време национална борба. Пролетариатът на всяка страна трябва естествено най-напред да се справи със своята собствена буржоазия.

Като очертахме най-общите фази в развитието на пролетариата, ние проследихме повече или по-малко прикритата гражданска война в съществуващото общество до точката, когато тя избухва в открита революция и когато пролетариатът чрез насилствено събаряне на буржоазията установява своето господство.

Всички досегашни общества са почивали, както видяхме, на антагонизма между потискащи и потиснати класи. Но за да може една класа да бъде потискана, трябва да ѝ бъдат осигурени условия, при които тя да може да влачи поне своето робско съществуване. При крепостничеството крепостният селянин се добра до положението на член на комуната, както дребният буржоа под игото на феодалния абсолютизъм се добра до положението на буржоа. Съвременният

работник, напротив, не се издига с напредъка на индустрията, а пада все по-ниско под условията за съществуване на своята собствена класа. Работникът става паупер и пауперизмът расте още по-бързо, отколкото населението и богатството. Това ясно показва, че буржоазията е неспособна да остане и занапред господствуваща класа на обществото и да налага на цялото общество условията за съществуване на своята класа като регулиращ закон. Тя е неспособна да господствува, защото е неспособна да осигури на своя роб дори робско съществуване и защото е принудена да го остави да изпадне до такова положение, при което тя трябва да го храни, вместо да бъде хранена за негова сметка. Обществото не може вече да живее под нейната власт, т. е. нейният живот е вече несъвместим с обществото.

Основното условие за съществуването и господството на буржоазната класа е натрупването на богатството в ръцете на частни лица, образуването и увеличаването на капитала; условието за съществуване на капитала е наемният труд. Наемният труд почива изключително на конкуренцията между работниците. Напредъкът на индустрията, неволен носител на който е буржоазията, безсилна да му се съпротивява, заменя разединението на работниците от конкуренцията с тяхното революционно обединяване чрез асоциацията. Така с развитието на едрата индустрия изпод краката на буржоазията се изплъзва самата основа, върху която тя произвежда и присвоява продуктите. Тя произвежда преди всичко своите собствени гробокопачи. Нейната гибел и победата на пролетариата са еднакво неизбежни.

II

ПРОЛЕТАРИИ И КОМУНИСТИ

В какво отношение се намират комунистите към пролетариите изобщо?

Комунистите не са особена партия, противостояща на другите работнически партии.

Те нямат никакви интереси, отделни от интересите на целия пролетариат.

Те не издигат никакви особени* принципи, към които биха искали да нагодят пролетарското движение.

Комунистите се отличават от другите пролетарски партии само по това, че, от една страна, в борбата на пролетариите от различните нации те изтъкват и отстояват общите, независещи от националността интереси на целокупния пролетариат, от друга страна, по това, че на различните степени на развитие, през които минава борбата между пролетариата и буржоазията, те винаги застъпват интересите на целокупното движение.

Следователно на практика комунистите са най-решителната, винаги тласкаща към движение напред** част на работническите партии във всички страни; теоретически те имат пред останалата маса на пролетариата предимството, че разбират условията, хода и общите резултати на пролетарското движение.

Най-близката цел на комунистите е същата както на всички други пролетарски партии: обособяване на пролетариата в класа,

---

* В английското издание от 1888 г. вместо „особени" е казано „сектантски". *Ред.*

** В английското издание от 1888 г. вместо думите „винаги тласкаща към движение напред" е напечатано: „най-напредничавата". *Ред.*

събаряне на господството на буржоазията, завладяване на политическата власт от пролетариата.

Теоретическите положения на комунистите съвсем не почиват на идеи, на принципи, измислени или открити от тоя или оня световен реформатор.

Те са само общ израз на действителни отношения на водещата се класова борба, на извършващото се пред нашите очи историческо движение. Премахването на стари отношения на собствеността не е нещо присъщо изключително на комунизма.

Всички отношения на собствеността са били подложени на постоянна историческа смяна, на постоянно историческо изменение.

Например френската революция отмени феодалната собственост, като я замени с буржоазната собственост.

Отличителна черта на комунизма е не премахването на собствеността въобще, а премахването на буржоазната собственост.

Но съвременната буржоазна частна собственост е последният и най-пълен израз на такова производство и присвояване на продукти, което почива върху класови противоположности, върху експлоатацията на едни хора от други*.

В тоя смисъл комунистите могат да резюмират своята теория в един израз: премахване на частната собственост.

Нас, комунистите, ни упрекват, че сме искали да премахнем лично придобитата, изработената със свой труд собственост, собствеността, която била основата на всяка лична свобода, дейност и самостоятелност.

Изработена, придобита, припечелена със свой труд собственост! За дребнобуржоазната, дребноселската собственост ли говорите, която предхождаше буржоазната собственост? Ние няма нужда да я премахваме — развитието на индустрията я премахна и всекидневно я премахва.

Или говорите за съвременната буржоазна частна собственост?

Но нима наемният труд, трудът на пролетария, му създава собственост? Съвсем не. Той създава капитал, т. е. собствеността, която експлоатира наемния труд, собствеността, която може да се увеличава само при условие че поражда нов наемен труд, за да го експлоатира отново. Собствеността в своя съвременен вид се движи в противоположността между капитал и наемен труд. Да разгледаме двете страни на тая противоположност.

Да бъдеш капиталист — това значи да заемаш не само чисто лично, но и обществено положение в производството. Капиталът е ко-

* В английското издание от 1888 г. вместо думите „експлоатацията на едни хора от други“ е напечатано: „експлоатацията на мнозинството от малцинството“. *Ред.*

лективен продукт и може да бъде приведен в движение само от общата дейност на много членове на обществото, а в последна сметка — само от общата дейност на всички членове на обществото.

Значи капиталът не е лична, а обществена сила.

Следователно, когато капиталът бъде превърнат в колективна, принадлежаща на всички членове на обществото собственост, то това не ще бъде превръщане на лична собственост в обществена. Ще се измени само общественият характер на собствеността. Тя ще загуби своя класов характер.

Да минем към наемния труд.

Средната цена на наемния труд е минимумът на работната заплата, т. е. сумата от ония средства за живот, които са необходими за поддържане живота на работника като работник. Следователно онова, което наемният работник присвоява в резултат на своята дейност, едва стига, за да възпроизведе неговия живот. Ние в никой случай не искаме да премахнем това лично присвояване на продуктите на труда, служещи непосредствено за възпроизвеждане на живота — присвояване, което не оставя никакъв чист доход, който би могъл да даде власт над чужд труд. Ние искаме да премахнем само мизерния характер на това присвояване, при което работникът живее само за да увеличава капитала, живее само доколкото интересите на господствуващата класа изискват това.

В буржоазното общество живият труд е само средство за увеличаване на натрупания труд. В комунистическото общество натрупаният труд е само средство за разширяване, обогатяване, облекчаване на жизнения процес на работниците.

Значи в буржоазното общество миналото господствува над настоящето, а в комунистическото общество — настоящето над миналото. В буржоазното общество капиталът има самостоятелност и индивидуалност, докато трудещият се индивид е лишен от самостоятелност и е обезличен.

И премахването на тези отношения буржоазията нарича унищожение на личността и на свободата! Тя е права. Действително касае се за премахване на буржоазната личност, на буржоазната самостоятелност, на буржоазната свобода.

В рамките на днешните буржоазни производствени отношения под свобода разбират свобода на търговията, свобода на покупката и продажбата.

Но отпадне ли търгашеството — отпада и свободното търгашество. Приказките за свобода на търгашеството, както и всички други надути речи на нашите буржоа за свобода имат въобще смисъл само по отношение на несвободното търгашество на потиснатия градски жител от средновековието, но не и по отношение на комунисти-

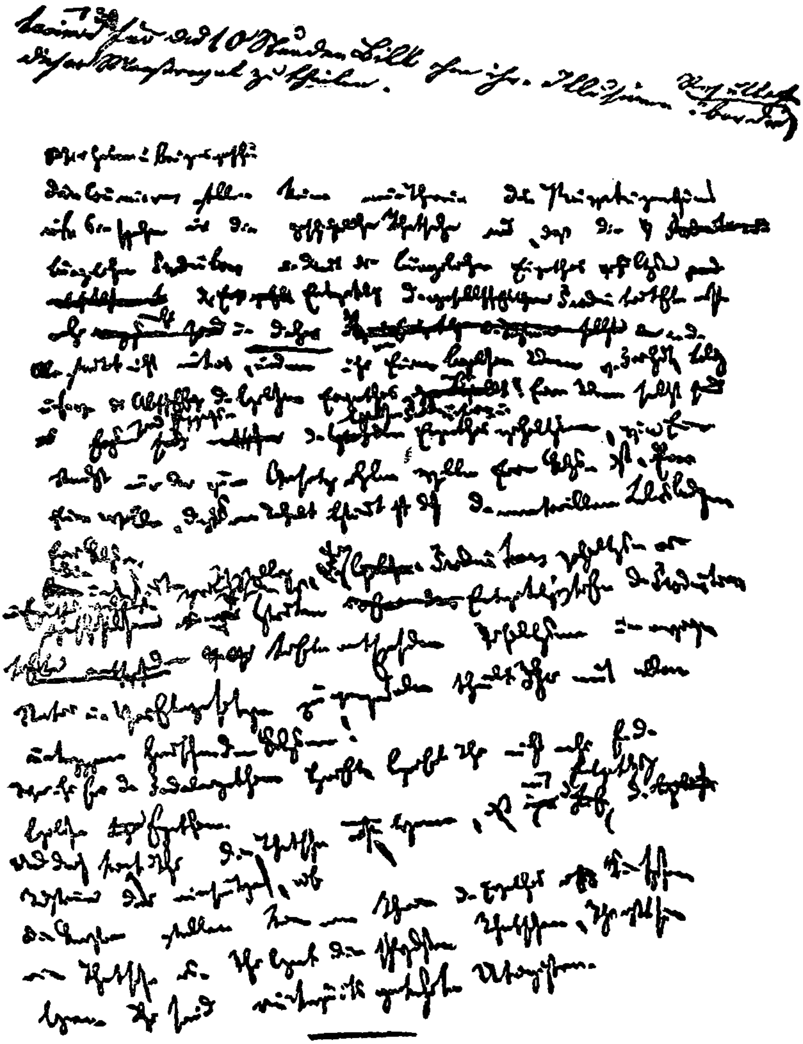

Страница от черновата
на „Манифест на комунистическата партия"
(целият текст е написан от ръката на Маркс,
първите два реда — от ръката на Жени Маркс)

ското премахване на търгашеството, на буржоазните производствени отношения и на самата буржоазия.

Вие се ужасявате от това, че ние искаме да премахнем частната собственост. Но във вашето сегашно общество частната собственост е премахната за девет десети от неговите членове; тя съществува именно защото не съществува за девет десети. Вие ни упреквате следователно, че искаме да премахнем една собственост, която предполага като необходимо условие липсата на собственост у огромното мнозинство на обществото.

С една дума, вие ни упреквате, че искаме да премахнем вашата собственост. Да, ние действително искаме това.

От момента, когато трудът вече не ще може да бъде превръщан в капитал, в пари, в поземлена рента, накъсо — в обществена сила, която може да бъде монополизирана, т. е. от момента, когато личната собственост вече не ще може да се превръща в буржоазна собственост — от тоя момент, заявявате вие, личността е унищожена.

Значи вие признавате, че под личност разбирате само буржоата, буржоазния собственик. Такава личност действително трябва да бъде унищожена.

Комунизмът не отнема никому възможността да присвоява обществени продукти, той отнема само възможността чрез това присвояване да се подчинява чужд труд.

Възразяват, че с премахването на частната собственост щяла да престане всяка дейност и да настъпи всеобща леност.

Ако е така, буржоазното общество би трябвало отдавна да е загинало от леност: защото в него онзи, който се труди, нищо не придобива — а онзи, който придобива, не се труди. Всички опасения се свеждат до тавтологията, че вече няма да има наемен труд, щом няма вече капитал.

Всички възражения, насочени против комунистическия начин на присвояване и производство на материални продукти, се разпростират също и върху присвояването и производството на духовни продукти. Както унищожаването на класовата собственост е за буржоата унищожаване на самото производство, така и унищожаването на класовото образование е за него равносилно на унищожаване на образованието въобще.

Образованието, чиято загуба той оплаква, за грамадното мнозинство е превръщане на човека в машина.

Но не спорете с нас, като преценявате премахването на буржоазната собственост от гледището на вашите представи за свобода, образование, право и т. н. Самите ваши идеи са продукт на буржоазните отношения на производство и собственост, също както ваше-

то право е само възведената в закон воля на вашата класа — воля, чието съдържание се определя от материалните условия на живот на вашата класа.

Вашата пристрастна представа, заставяща ви да превръщате своите отношения на производство и собственост от исторически, преходни в процеса на производството отношения във вечни закони на природата и разума, вие споделяте с всички господствували някога и вече загинали класи. Това, което добре знаете за античната или за феодалната собственост, вие вече не смеете да го разберете, когато се касае за буржоазната собственост.

Унищожаване на семейството! Дори и най-радикалните се възмущават от това гнусно намерение на комунистите.

Върху какво почива съвременното, буржоазното семейство? Върху капитала, върху частната печалба. Напълно развито то съществува само за буржоазията; но то намира своето допълнение в принудителното безбрачие на пролетариите и в публичната проституция.

Буржоазното семейство естествено ще отпадне с отпадането на това негово допълнение, а двете заедно ще изчезнат с изчезването на капитала.

Или вие ни упреквате, че искаме да премахнем експлоатацията на децата от техните родители? Ние признаваме това престъпление.

Но вие казвате, че като заменяме домашното възпитание с обществено, ние премахваме най-скъпите за човека отношения.

А нима и вашето възпитание не се определя от обществото? Нима то не се определя от обществените отношения, в които вие възпитавате, от пряката или косвена намеса на обществото чрез училището и т. н.? Комунистите не измислят въздействието на обществото върху възпитанието; те само изменят характера на възпитанието, изтръгват го от влиянието на господствуващата класа.

Буржоазните фрази за семейство и възпитание, за нежни отношения между родители и деца вдъхват толкова повече отвращение, колкото повече се разкъсват всички семейни връзки сред пролетариата вследствие развитието на едрата индустрия, колкото повече децата се превръщат в прости търговски артикули и работни инструменти.

Но вие, комунистите, искате да въведете общност на жените — крещи ни в хор цялата буржоазия.

Буржоата гледа на своята жена само като на оръдие за производство. Той чува, че оръдията за производство трябва да се използуват общо, и, естествено, мисли, че и участта на жените ще бъде такава.

Той и не подозира, че се касае именно за премахване положението на жената като просто оръдие за производство.

Впрочем няма нищо по-смешно от високоморалния ужас на нашите буржоа по повод мнимата официална общност на жените у комунистите. Комунистите няма защо да въвеждат общност на жените, тя почти винаги е съществувала.

Нашите буржоа, като не се задоволяват с това, че имат на разположение жените и дъщерите на своите работници — за официалната проституция и да не говорим, — намират особено голямо удоволствие в това, взаимно да съблазняват съпругите си.

Буржоазният брак е в действителност общност на съпругите. Комунистите биха могли да бъдат упрекнати най-многото в това, че уж на мястото на лицемерно прикритата общност на жените искали да въведат официална, открита общност на жените. Впрочем от само себе си се разбира, че с премахването на сегашните производствени отношения ще изчезне и произтичащата от тях общност на жените, т. е. официалната и неофициалната проституция.

По-нататък, упрекват комунистите, че искали да премахнат отечеството, националността.

Работниците нямат отечество. Не може да им се отнеме това, което те нямат. Тъй като пролетариатът трябва преди всичко да завоюва политическото господство, да се издигне до положението на национална класа*, да се конституира като нация, той сам е още национален, макар и съвсем не в буржоазен смисъл.

Националната особеност и противоположностите между народите изчезват все повече с развитието на буржоазията, със свободата на търговията, със световния пазар, с еднообразието на индустриалното производство и съответствуващите му условия на живот.

Господството на пролетариата още повече ще ускори тяхното изчезване. Обединяване на усилията, поне на цивилизованите страни, е едно от първите условия за неговото освобождение.

В същата степен, в която ще бъде премахната експлоатацията на един индивид от друг, ще бъде премахната и експлоатацията на една нация от друга.

Заедно с противоположността между класите в нацията ще отпаднат и враждебните отношения между нациите.

Обвиненията против комунизма, издигани от религиозни, философски и изобщо от идеологични гледни точки, не заслужават подробно разглеждане.

Нужно ли е особено дълбокомислие, за да се разбере, че заедно с жизнените условия на хората, с техните обществени отно-

---

* В английското издание от 1888 г. вместо думите „да се издигне до положението на национална класа" е напечатано: „да се издигне до положението на ръководна класа на нацията". *Ред.*

шения, с тяхното обществено битие се изменят и техните представи, възгледи и понятия — с една дума, тяхното съзнание?

Не доказва ли историята на идеите, че духовното производство се преобразува заедно с материалното? Господствуващите идеи на дадено време винаги са били само идеите на господствуващата класа.

Говорят за идеи, които революционизират цялото общество; с това само изразяват факта, че в старото общество са се образували елементите на ново общество, че заедно с разлагането на старите условия на живот се разлагат и старите идеи.

Когато древният свят вече отиваше към залез, старите религии бяха победени от християнската религия. Когато в XVIII век идеите на Просвещението побеждаваха християнските идеи, феодалното общество водеше борба на живот и смърт с революционната тогава буржоазия. Идеите за свобода на съвестта и на религията изразяваха в областта на знанието само господството на свободната конкуренция.

„Но — ще ни кажат — вярно е, че религиозните, моралните, философските, политическите, правните и т. н. идеи са се видоизменяли в хода на историческото развитие. Обаче религията, моралът, философията, политиката, правото винаги са се запазвали в това непрекъснато изменение.

При това съществуват вечни истини като свобода, справедливост и т. н., които са общи за всички стадии на общественото развитие. А комунизмът премахва вечните истини, премахва религията, морала, вместо да ги преобрази; следователно той противоречи на целия досегашен ход на историческото развитие."

До какво се свежда това обвинение? Историята на всички досегашни общества се е движила в класови противоположности, които в разните епохи са вземали различни форми.

Но каквато и форма да са вземали те, експлоатацията на една част от обществото от друга е общ факт за всички минали векове. Затова не е чудно, че общественото съзнание на всички векове, въпреки цялото разнообразие и различие, се движи в определени общи форми, във форми на съзнанието, които напълно ще изчезнат само с окончателното изчезване на класовата противоположност.

Комунистическата революция е най-радикалният разрив с онаследените от миналото отношения на собствеността; не е чудно, че в хода на своето развитие тя най-радикално скъсва с идеите, онаследени от миналото.

Но да оставим възраженията на буржоазията против комунизма.

По-горе вече видяхме, че първата крачка в работническата революция е превръщането на пролетариата в господствуваща класа, извоюването на демокрация

Пролетариатът ще използува своето политическо господство, за да изтръгне постепенно от буржоазията целия капитал, да централизира всички средства за производство в ръцете на държавата, т. е. на организирания като господствуваща класа пролетариат, и колкото може по-бързо да увеличи масата на производителните сили.

Разбира се, това може да стане на първо време само с деспотична намеса в правото на собственост и в буржоазните производствени отношения, т. е. чрез мерки, които икономически изглеждат недостатъчни и несъстоятелни, но които в хода на движението надрастват самите себе си* и са неизбежни като средства за преврат в целия начин на производство.

Тези мерки, разбира се, ще бъдат различни в различните страни.

Все пак в най-напредналите страни ще могат да бъдат почти навсякъде приложени следните мерки:

1. Експроприация на поземлената собственост и използуване на поземлената рента за покриване на държавните разходи.
2. Висок прогресивен данък.
3. Премахване правото на наследство.
4. Конфискация на имуществото на всички емигранти и бунтовници.
5. Централизация на кредита в ръцете на държавата чрез една национална банка с държавен капитал и изключителен монопол.
6. Централизация на целия транспорт в ръцете на държавата.
7. Увеличаване броя на държавните фабрики, средства за производство, пригодяване за обработване и подобрение на земите по общ план.
8. Еднаква задължителност на труда за всички, създаване на индустриални армии, особено за земеделието.
9. Съединение на земеделието с индустрията, съдействуване за постепенно премахване на различието между града и селото**.

---

* В английското издание от 1888 г. след думите „надрастват самите себе си" е добавено: „правят необходими по-нататъшните атаки срещу стария обществен строй". *Ред.*

** В изданието от 1848 г. — „противоположността между града и селото". В изданието от 1872 г. и в следващите немски издания думата „противоположността" е била заменена с думата „различие". В английското издание от 1888 г. вместо думите „съдействуване за постепенно премахване на различието между града и селото" е напечатано: „постепенно премахване на различието между града и селото чрез по-равномерно разпределение на населението по цялата страна". *Ред.*

10. Обществено и безплатно възпитание на всички деца. Премахване на фабричния труд за децата в сегашната му форма. Свързване на възпитанието с материалното производство и т. н.

Когато в хода на развитието изчезнат класовите различия и цялото производство бъде концентрирано в ръцете на асоциираните индивиди, тогава публичната власт ще изгуби своя политически характер. Политическата власт в същинския смисъл на думата е организираното насилие на една класа за потискане на друга. Когато пролетариатът в борбата си против буржоазията необходимо се обедини в класа, когато чрез революция превърне себе си в господствуваща класа и като господствуваща класа насилствено премахне старите производствени отношения, той заедно с тези производствени отношения унищожава условията за съществуване на класовата противоположност, унищожава класите въобще, а с това и своето собствено господство като класа.

На мястото на старото буржоазно общество с неговите класи и класови противоположности идва една асоциация, в която свободното развитие на всекиго е условие за свободното развитие на всички.

III

СОЦИАЛИСТИЧЕСКА И КОМУНИСТИЧЕСКА ЛИТЕРАТУРА

1. РЕАКЦИОННИЯТ СОЦИАЛИЗЪМ

а) Феодалният социализъм

Френската и английската аристокрация по своето историческо положение беше призвана да пише памфлети против съвременното буржоазно общество. Във френската юлска революция от 1830 г. и в английското движение за парламентарна реформа тя още веднаж беше бита от омразния парвеню. За сериозна политическа борба не можеше вече да става дума. Оставаше ѝ само литературната борба. Но и в областта на литературата старите фрази от времето на реставрацията* бяха станали вече невъзможни. За да възбуди симпатии, аристокрацията трябваше да даде вид, че не държи на своите собствени интереси и че формулира своя обвинителен акт против буржоазията само в интерес на експлоатираната работническа класа. Тя си доставяше удовлетворение, като съчиняваше пасквили за своя нов властелин и му нашепваше на ухото повече или по-малко зловещи пророчества.

Така възникна феодалният социализъм — полупогребална песен и полупасквил, полуотглас от миналото и полузаплаха за бъдещето, понякога улучващ буржоазията в самото ѝ сърце с горчива, остроумна, язвителна присъда, но винаги разсмиващ поради пълната си неспособност да разбере хода на съвременната история.

Аристокрацията размахваше като знаме пролетарската просяшка торба, за да поведе народа подир себе си. Но винаги, когато той тръгнеше след нея, съглеждаше на задника ѝ старите феодални гербове и се разбягваше с гръмък и непочтителен смях.

---

* Става дума не за английската реставрация от 1660—1689 г., а за френската реставрация от 1814—1830 г. *(Бележка на Енгелс към английското издание от 1888 г.)*

Тази комедия разиграваха част от френските легитимисти и „Млада Англия“[220].

Когато феодалите доказват, че техният начин на експлоатация се различава от буржоазната експлоатация, те забравят само, че те са експлоатирали при съвсем други, сега вече отживели обстоятелства и условия. Когато те изтъкват, че при тяхното господство не е съществувал съвременният пролетариат, те забравят само, че именно съвременната буржоазия е необходим продукт на техния обществен строй.

Впрочем те толкова малко крият реакционния характер на своята критика, че тяхното главно обвинение против буржоазията се състои именно в това, че при нейното господство се развива една класа, която ще вдигне във въздуха целия стар обществен строй.

Те много повече упрекват буржоазията в това, че създава революционен пролетариат, отколкото че изобщо създава пролетариат.

Затова в политическата практика те участвуват във всички насилствени мерки против работническата класа, а в обикновения живот, въпреки всичките си надути фрази, не изпущат случая да събират златните ябълки* и да разменят вярност, любов и чест срещу печалба от търговия с овча вълна, захарно цвекло и ракия**.

Както попът винаги е вървял ръка за ръка с феодала, така и попският социализъм върви ръка за ръка с феодалния.

Няма нищо по-лесно от това, да се придаде на християнския аскетизъм социалистическа окраска. Нима християнството не ратуваше също против частната собственост, против брака, против държавата? Нима то не проповядваше вместо тях благотворителност и просия, безбрачие и умъртвяване на плътта, манастирски живот и църква? Християнският социализъм е само светената вода, с която попът ръси озлоблението на аристократа.

---

* В английското издание от 1888 г. след думите „златни ябълки“ е вмъкнато: „падащи от дървото на индустрията“. *Ред.*

** Това се отнася главно до Германия, където поземлената аристокрация и юнкерите (едрите земевладелци) водят стопанство върху по-голямата част от своите земи за собствена сметка и отгоре на това са едри притежатели и същевременно са собственици на цвеклозахарни и спиртоварни фабрики. Английските аристократи, които са по-богати, още не са стигнали дотам; но и те знаят как да наваксват спадащата рента — като отстъпват имената си на основателите на повече или по-малко съмнителни акционерни дружества *(Бележка на Енгелс към английското издание от 1888 г.)*

Корицата на „Манифест на Комунистическата партия"
Издание от 1848 година
(издание от 30 страници)

b) Дребнобуржоазният социализъм

Феодалната аристокрация не е единствената съборена от буржоазията класа, чиито условия на живот в съвременното буржоазно общество се влошиха и отмират. Средновековните градски жители и дребните селяни бяха предшествениците на съвременната буржоазия. В по-слабо развитите в индустриално и търговско отношение страни тази класа все още вегетира наред с възхождащата буржоазия.

В ония страни, в които се е развила съвременната цивилизация, се е образувала — и като допълнителна част на буржоазното общество постоянно отново се образува — нова дребна буржоазия, която се люшка между пролетариата и буржоазията. Но конкуренцията непрестанно смъква нейните членове в редовете на пролетариата и с развитието на едрата индустрия те виждат как се приближава времето, когато съвсем ще изчезнат като самостоятелна част на съвременното общество и ще бъдат заместени в търговията, в манифактурата и в земеделието с надзиратели и наемни служащи.

В страни като Франция, където селяните съставят много повече от половината от населението, беше естествено да се появят писатели, които, заставайки на страната на пролетариата, против буржоазията, в своята критика на буржоазния строй прилагаха към него дребнобуржоазен и дребноселски мащаб и защищаваха делото на работниците от дребнобуржоазно гледище. Така възникна дребнобуржоазният социализъм. Сисмонди стои начело на този вид литература не само във Франция, но и в Англия.

Този социализъм извънредно остроумно разкриваше противоречията в съвременните производствени отношения. Той разбули лицемерните труфила на икономистите. Той неопровержимо доказа разрушителното действие на машинното производство и на разделението на труда, концентрацията на капиталите и на земевладението, свръхпроизводството, кризите, неизбежната гибел на дребните буржоа и селяни, мизерията на пролетариата, анархията в производството, крещящото неравенство в разпределението на богатството, унищожителната индустриална война между отделните нации, разложението на старите нрави, на старите семейни отношения и на старите националности.

Но по своето положително съдържание този социализъм се стреми или да възстанови старите средства за производство и размяна, а с тях и старите отношения на собственост и старото общество, или насилствено отново да затвори съвременните средства за производство и размяна в рамките на старите отношения на соб-

ственост, които тези средства вече са разрушили и трябваше да разрушат. В двата случая той е едновременно и реакционен, и утопичен.

Цехова организация на манифактурата и патриархално селско стопанство — това е неговата последна дума.

В по-нататъшното си развитие това направление изби в жалко хленчене*.

c) *Немският, или „истинският" социализъм*

Френската социалистическа и комунистическа литература, която възникна под гнета на господствуващата буржоазия и е литературен израз на борбата против това господство, бе пренесена в Германия по времето, когато буржоазията там току-що започваше своята борба против феодалния абсолютизъм.

Немски философи, полуфилософи и любители на красивата фраза се нахвърлиха жадно върху тая литература и забравиха само това, че при пренасянето на тия съчинения от Франция едновременно с тях в Германия не бяха пренесени и френските условия на живот. При немските условия френската литература загуби всяко непосредствено-практическо значение и придоби чисто литературен облик. Тя по необходимост се изрази в празни размишления върху осъществяването на човешката същност. Така например за немските философи от XVIII век исканията на първата френска революция имаха смисъл само като искания на „практическия разум" изобщо, а волеизявленията на революционната френска буржоазия в техните очи означаваха закони на чистата воля, на волята, каквато тя трябва да бъде, на истински човешката воля.

Цялата работа на немските литератори се състоеше изключително в това, да съгласуват новите френски идеи със своята стара философска съвест или, по-точно, да усвоят френските идеи от своята философска гледна точка.

Това усвояване стана по същия начин, по който човек изобщо усвоява чужд език — чрез превод.

Известно е, че на манускрипти, съдържащи класически съчинения на езическата древност, калугерите са писали над редовете

---

* В английското издание от 1888 г. вместо думите: „В по-нататъшното си развитие това направление изби в жалко хленчене", е напечатано: „В края на краищата, когато неопровержимите исторически факти разпръснаха всички следи от упоителното действие на илюзиите, тази форма на социализма изби в жалко хленчене." *Ред.*

глупави житиета на католическите светци. Немските литератори постъпиха с нечестивата френска литература тъкмо наопаки. Те пишеха своите философски безсмислици под френския оригинал. Например под френската критика на паричните отношения те написаха „отчуждаване на човешката същност", под френската критика на буржоазната държава — „премахване господството на Абстрактно-Всеобщото" и т. н.

Това вмъкване на своята философска фразеология във френската теория те кръстиха „философия на делото", „истински социализъм", „немска наука за социализъм", „философско обосноване на социализма" и т. н.

Така френската социалистическо-комунистическа литература беше съвършено кастрирана. И тъй като в ръцете на германеца тя престана да изразява борбата на една класа против друга, то германецът беше убеден, че е преодолял „френската едностранчивост" и че застъпва вместо истински потребности — потребността от истина, а вместо интересите на пролетариата — интересите на човешката същност, на човека изобщо, на човека, който не принадлежи към никоя класа и изобщо съществува не в действителността, а в мъглявите небеса на философската фантазия.

Този немски социализъм, който считаше своите безпомощни школски упражнения за тъй сериозни и важни и ги разтръбяваше така кресливо, постепенно загуби своята педантична невинност.

Борбата на немската, особено на пруската буржоазия против феодалите и абсолютната монархия — с една дума, либералното движение — ставаше все по-сериозна.

Така на „истинския" социализъм се представи желаният случай да противопостави на политическото движение социалистическите искания, да предаде на традиционната анатема либерализма, представителната държава, буржоазната конкуренция, буржоазната свобода на печата, буржоазното право, буржоазната свобода и равенство и да проповядва на народните маси, че от това буржоазно движение те нищо няма да спечелят, а, напротив, рискуват да загубят всичко. Немският социализъм много на място забравяше, че френската критика, чието жалко ехо беше той, предполагаше съвременното буржоазно общество със съответствуващите му материални условия на живот и съответната политическа конституция — т. е. именно всички ония предпоставки, за чието извоюване в Германия тепърва ставаше дума.

Той служеше на немските абсолютистични правителства с тяхната свита от попове, школски наставници, закостенели юнкери и бюрократи като желано градинско плашило против застрашително надигащата се буржоазия.

Той беше сладникавото допълнение към горчивите камшични удари и куршуми, с които тези правителства усмиряваха въстанията на немските работници.

Ако „истинският" социализъм стана по такъв начин оръжие в ръцете на правителствата против немската буржоазия, то той и непосредствено изразяваше реакционни интереси — интересите на немските дребни буржоа. В Германия действителната обществена основа на съществуващия ред е дребната буржоазия, наследена от XVI век и оттогава постоянно отново появяваща се в една или друга форма.

Нейното запазване е равносилно на запазване на съществуващия в Германия ред. Тя се бои от индустриалното и политическото господство на буржоазията, защото вижда в него своята сигурна гибел — от една страна, поради концентрацията на капитала, от друга — поради растежа на революционен пролетариат. Струваше ѝ се, че „истинският" социализъм убива с един куршум два заека. И той се разпространи като епидемия.

Одеянията, изтъкани от умозрителна паяжина, извезани с цветя от красиви фрази, пропити със сълзите на сладникаво умиление — тези натруфени одеяния, в които немските социалисти загръщаха няколкото си мършави „вечни истини", само увеличаваха пласмента на тяхната стока сред тая публика.

От своя страна немският социализъм все повече разбираше своето призвание — да бъде високопарният представител на тези еснафски слоеве.

Той провъзгласи немската нация за образцовата нация и немския еснафин за образцовия човек. На всяка негова низост той придаваше съкровен, възвишен социалистически смисъл, който я превръщаше в нещо съвсем противоположно. Последователен докрай, той открито се опълчваше против „грубо-разрушителното" направление на комунизма и възвести, че в своето величествено безпристрастие стои над всяка класова борба. С твърде малко изключения всичко, което циркулира в Германия като уж социалистически и комунистически съчинения, спада към тая мръсна, развращаваща литература*.

2. КОНСЕРВАТИВНИЯТ, ИЛИ БУРЖОАЗНИЯТ СОЦИАЛИЗЪМ

Известна част от буржоазията желае да излекува социалните недъзи, за да осигури съществуването на буржоазното общество.

* Революционната буря от 1848 г. помете цялото това жалко направление и уби у неговите носители охотата да продължават да си спекулират със социализма. Главен представител и класически тип на това направление е господин Карл Грюн. *(Бележка на Енгелс към немското издание от 1890 г.)*

Тук спадат икономисти, филантропи, хуманисти, дейци за подобрение положението на трудещите се класи, организатори на благотворителността, членове на дружествата за закрила на животните, основатели на въздържателни дружества, всевъзможни реформатори на дребно. Този буржоазен социализъм е разработен дори в цели системи.

Като пример ще приведем „Философия на нищетата“ от Прудон.

Буржоата-социалисти искат да запазят условията на живот на съвременното общество, но без борбите и опасностите, които неизбежно произтичат от тях. Те искат да запазят съществуващото общество, но без онези елементи, които го революционизират и разлагат. Те искат да има буржоазия без пролетариат. Буржоазията си представя света, в който тя господствува, естествено като най-добрия свят. Буржоазният социализъм разработва тая утешителна представа в повече или по-малко цялостна система. Като призовава пролетариата да осъществи неговата система и да влезе в новия Ерусалим, той всъщност иска само пролетариатът да си остане в сегашното общество, но да се откаже от своята враждебна представа за това общество.

Друга, по-малко системна, но по-практическа форма на този социализъм се стремеше да отвърне работническата класа от всяко революционно движение, като доказваше, че полезно за нея може да бъде не едно или друго политическо преобразование, а само изменението на материалните условия на живот, на икономическите отношения. Но под изменение на материалните условия на живот този социализъм съвсем не разбира премахване на буржоазните производствени отношения, което е възможно само по революционен път, а административни подобрения, които се извършват върху почвата на тези производствени отношения, значи с нищо не изменят отношенията между капитал и наемен труд, а в най-добрия случай само намаляват за буржоазията разноските на нейното господство и опростяват нейното държавно стопанство.

Своя най-подходящ израз буржоазният социализъм намира едва когато се превръща в чисто ораторска фраза.

Свободна търговия! — в интерес на работническата класа; покровителствени мита! — в интерес на работническата класа; затвори с отделни килии! — в интерес на работническата класа: това е последната, единствената сериозно казана дума на буржоазния социализъм.

Социализмът на буржоазията се състои именно в твърдението, че буржоата са буржоа — в интерес на работническата класа.

3. КРИТИЧНО-УТОПИЧНИЯТ СОЦИАЛИЗЪМ И КОМУНИЗЪМ

Ние не говорим тук за литературата, която във всички велики революции на новото време е изразявала исканията на пролетариата (съчиненията на Бабьоф и др.).

Първите опити на пролетариата непосредствено да осъществи своите собствени класови интереси във време на всеобщо възбуждение, в периода на събаряне на феодалното общество, неизбежно се проваляха поради неразвитостта на самия пролетариат, а също и поради липсата на материални условия за неговото освобождение, тъй като тези условия са продукт едва на буржоазната епоха. Революционната литература, която съпровождаше тия първи движения на пролетариата, по своето съдържание е неизбежно реакционна. Тя проповядва всеобщ аскетизъм и груба уравниловка.

В собствения смисъл на думата социалистически и комунистически системи, системите на Сен Симон, Фурие, Оуен и т. н., се появяват през първия, неразвития период на борбата между пролетариата и буржоазията, който ние изложихме по-горе (Виж „Буржоазия и пролетариат").

Наистина изобретателите на тия системи виждат противоположността на класите, както и действието на разрушителните елементи в самото господствуващо общество. Но те не виждат на страната на пролетариата никаква историческа самодейност, никакво свойствено нему политическо движение.

Тъй като развитието на класовата противоположност върви в крак с развитието на индустрията, те също така не могат още да намерят материалните условия за освобождение на пролетариата и търсят такава социална наука, такива социални закони, които да създадат тези условия.

Обществената дейност трябва да бъде заместена от тяхната лична изобретателска дейност, историческите условия за освобождението — от фантастични условия, постепенното организиране на пролетариата в класа — от нарочно измислена организация на обществото. Бъдещата история на света се свежда за тях до пропагандата и практическото осъществяване на техните планове за обществото.

Наистина те съзнават, че в своите планове застъпват главно интересите на работническата класа като най-страдащата класа. За тях пролетариатът съществува именно само като най-страдаща класа.

Но вследствие на неразвитата форма на класовата борба, както и на тяхното собствено положение в живота, те се считат стоящи високо над тази класова противоположност. Те искат да подобрят положението на всички членове на обществото, даже и на намиращите се в най-добри условия. Затова те непрекъснато апелират към ця-

лото общество без разлика и даже предимно към господствуващата класа. Достатъчно било само да се разбере тяхната система, за да бъде тя призната като най-добрия възможен план за най-доброто възможно общество.

Затова те отхвърлят всяко политическо и особено всяко революционно действие; искат да постигнат своята цел по мирен път и се опитват да пробият пътя на новото обществено евангелие с дребни и, разбира се, несполучливи експерименти, със силата на примера.

Това фантастично описание на бъдещото общество възниква в едно време, когато пролетариатът е още крайно неразвит и затова си представя своето собствено положение все още фантастично, то възниква от неговия пръв, изпълнен с предчувствия порив към общо преобразуване на обществото.

Но тези социалистически и комунистически съчинения съдържат и критически елементи. Те нападат всички основи на съществуващото общество. Затова те дадоха извънредно ценен материал за просвещаването на работниците. Техните позитивни положения за бъдещото общество, напр. премахването на противоположността между града и селото*, премахването на семейството, на частното обогатяване, на наемния труд, провъзгласяването на обществена хармония, превръщането на държавата в просто управление на производството — всички тия положения изразяват само необходимостта от отпадане на класовата противоположност, която едва е започвала да се развива и им е била известна само в нейната първична, безформена неопределеност. Затова самите тия положения все още имат чисто утопичен характер.

Значението на критично-утопичния социализъм и комунизъм стои в обратно отношение към историческото развитие. Колкото повече класовата борба се развива и взема все по-определена форма, толкова повече това фантастично издигане над нея, това фантастично отрицателно отношение към нея загубва всяка практическа стойност, всяко теоретическо оправдание. Затова макар че основателите на тези системи в много отношения бяха революционни, техните ученици винаги образуват реакционни секти. Те здраво се придържат към старите възгледи на своите учители въпреки извършилото се историческо развитие на пролетариата. Затова те последователно се стараят отново да притъпят класовата борба и да примирят противоположностите. Те все още мечтаят за експериментално осъществяване на своите обществени утопии, за учредяване на отделни фаланстери, за основаване на вътрешни колонии „[Home-colonies]“, за съз-

* В английското издание от 1888 г. това място е формулирано така: „Предлаганите от тях практически мероприятия, например премахването на различието между града и селото“. *Ред.*

даване на малка Икария* — издание на Новия Ерусалим в джобен формат, — а за изграждането на всички тия въздушни замъци те са принудени да апелират към филантропията на буржоазните сърца и кесии. Те постепенно се смъкват в категорията на описаните по-горе реакционни или консервативни социалисти и се отличават от тях само със своя по-систематичен педантизъм и с фанатичната си вяра в чудодейната сила на своята социална наука.

Ето защо те ожесточено се опълчват срещу всяко политическо движение на работниците, което може да възникне според тях само при сляпо неверие в новото евангелие.

Оуенистите в Англия и фуриеристите във Франция се обявяват — първите против чартистите, вторите против реформистите[221].

---

* Фаланстери се наричали социалистическите колонии, които проектирал Фурие; с името Икария Кабе наричал своята утопична страна, а по-сетне — своята комунистическа колония в Америка *(Бележка на Енгелс към английското издание от 1888 г.)*.

Home-colonies (колонии вътре в страната) Оуен наричал своите образцови комунистически общини. Фаланстери се наричали проектираните от Фурие обществени дворци. Икария се наричала утопично-фантастичната страна, чиито комунистически институции е описал Кабе *(Бележка на Енгелс към немското издание от 1890 г.)*.

IV

ОТНОШЕНИЕТО НА КОМУНИСТИТЕ КЪМ РАЗЛИЧНИТЕ ОПОЗИЦИОННИ ПАРТИИ

След казаното в отдел II ясно е отношението на комунистите към вече създадените работнически партии, т. е. тяхното отношение към чартистите в Англия и привържениците на аграрната реформа в Северна Америка.

Комунистите се борят за постигане непосредствените цели и интереси на работническата класа, но в сегашното движение те отстояват същевременно и бъдещето на движението. Във Франция комунистите се присъединяват към социалистическо-демократическата партия* против консервативната и радикалната буржоазия, без да се отказват от правото си да се отнасят критически към фразите и илюзиите, произтичащи от революционната традиция.

В Швейцария те подкрепят радикалите, без да изпущат изпредвид, че тази партия се състои от противоречиви елементи, отчасти от демократически социалисти във френски смисъл, отчасти от радикални буржоа.

Между поляците комунистите поддържат онази партия, която поставя аграрната революция като условие за националното осво-

---

* Тази партия тогава бе представена в парламента от Ледрю-Ролен, в литературата — от Луи Блан, а във всекидневния печат — от вестник „Réforme". Наименованието социалистическо-демократическа означаваше, че тази част от демократическата, или републиканската партия, както и авторите на това наименование, беше повече или по-малко обагрена в социалистически цвят (*Бележка на Енгелс към английското издание от 1888 г.*).

Тогавашната френска партия, която се наричаше социалистическо-демократическа, беше представлявана в политическия живот от Ледрю-Ролен, а в литературата — от Луи Блан; така че тя се различаваше от сегашната немска социалдемокрация както небето от земята (*Бележка на Енгелс към немското издание от 1890 г.*).

бождение — същата партия, която предизвика Краковското въстание от 1846 г.

В Германия, доколкото буржоазията се проявява революционно, комунистическата партия се бори заедно с нея против абсолютната монархия, феодалната поземлена собственост и реакционното еснафство.

Но комунистическата партия нито за миг не престава да изработва у работниците колкото може по-ясно съзнание за враждебната противоположност между буржоазията и пролетариата, за да могат немските работници веднага да използуват като оръжие срещу буржоазията обществените и политическите условия, които буржоазията по необходимост създаде със своето господство, та веднага след събарянето на реакционните класи в Германия да започне борбата против самата буржоазия.

Комунистите насочват своето внимание главно към Германия, защото Германия се намира в навечерието на буржоазна революция и защото тя ще извърши този преврат при по-напреднали условия на европейската цивилизация въобще и с много по-развит пролетариат, отколкото Англия в XVII и Франция в XVIII век, така че германската буржоазна революция може да бъде само непосредствен пролог на една пролетарска революция.

С една дума, комунистите навсякъде поддържат всяко революционно движение против съществуващия обществен и политически строй.

Във всички тези движения те издигат въпроса за собствеността като основен въпрос на движението, независимо от това, дали той е взел повече или по-малко развита форма.

Най-сетне, комунистите навсякъде работят за обединяване и разбирателство между демократическите партии от всички страни.

Комунистите смятат за недостойно да крият своите възгледи и намерения. Те открито заявяват, че техните цели могат да бъдат постигнати само чрез насилствено събаряне на целия досегашен обществен строй. Нека господствуващите класи треперят пред комунистическата революция. В нея пролетариите няма какво да изгубят освен своите окови. А ще спечелят цял свят.

ПРОЛЕТАРИИ ОТ ВСИЧКИ СТРАНИ, СЪЕДИНЯВАЙТЕ СЕ!

Ф. ЕНГЕЛС

ДВИЖЕНИЯТА ПРЕЗ 1847 г.

Без съмнение 1847 г. беше най-бурната година от дълго време. В Прусия — конституция и Съединен ландтаг, в Италия — неочаквано бързо оживление на политическия живот и всеобщо въоръжаване против Австрия, в Швейцария — гражданска война, в Англия — нов парламент с явно радикален облик, във Франция — скандали и банкети в полза на реформата, в Америка — завладяване на Мексико от Съединените щати — това е цял низ от промени и събития, подобни на които през последните години не е имало.

1830 г. беше последният повратен пункт в историята. Юлската революция във Франция и законът за реформата в Англия затвърдиха окончателната победа на буржоазията, която в Англия беше вече победа на промишлената буржоазия — на фабрикантите — над непромишлената буржоазия, над рентиерите. След нея дойдоха Белгия и отчасти Швейцария; и тук победата бе одържана от буржоазията[222]. Полша въстана, Италия конвулсивно тръпнеше под гнета на Метерних, Германия беше обхваната от всеобщо брожение. Всички страни се готвеха за големи битки.

Но след 1830 г. всичко тръгна назад. Полша падна, въстаналите жители на Романя бяха разпилени[223], движението в Германия задушено. Френската буржоазия разби републиканците в собствената си страна и предаде либералите от другите страни, които самата тя по-рано подстрекаваше към въстание. Либералното правителство в Англия не беше в състояние да предприеме каквото и да било. Най-сетне, в 1840 г., реакцията беше вече в пълен разцвет. Полша, Италия, Германия бяха политически мъртви, в Прусия на престола се възкачи „Berliner politisches Wochenblatt“[224], в Хановер беше отменена премъдрата конституция на г-н Далман[225]; с пълна сила

действуваха решенията на Виенската конференция от 1834 г.[226]. В Швейцария преуспяват консерваторите и езуитите. В Белгия са на власт католиците. Във Франция имаме победа на Гизо, в Англия наблюдаваме последните конвулсии на правителството на вигите под натиска на растящото могъщество на Пил и безуспешни опити на чартистите да се реорганизират след тяхното голямо поражение през 1839 г. Навсякъде победа на реакционната партия, навсякъде пълно разложение и разгром на всички прогресивни партии. Историческото движение спря; такъв като че ли беше крайният резултат от големите битки през 1830 г.

Но 1840 г. беше кулминационната точка на реакцията, точно както 1830 г. беше кулминационната точка на революционното движение на буржоазията. От 1840 г. насам отново започнаха движенията, насочени против съществуващия порядък. Те често търпяха поражения, но постепенно завладяваха все по-големи и по-големи позиции. В Англия чартистите успяха наново да се организират и да станат по-силни от когато и да било; между това Пил трябваше неведнаж да изменя на своята партия, да ѝ нанесе смъртен удар чрез отменяването на житните закони и в края на краищата да си подаде оставката. В Швейцария радикалите отбелязаха успехи, в Германия, и особено в Прусия, исканията на либералите ставаха от година на година все по-резки. В Белгия либералите също одържаха победа на изборите през 1847 г. Само Франция даде на изборите през 1846 г. нечувано мнозинство на своето реакционно правителство, а Италия остана безжизнена чак до възкачването на престола на Пий IX, който в края на 1846 г. предприе няколко твърде съмнителни опити за провеждане на реформи.

Така настъпи 1847 година, която донесе на прогресивните партии почти на всички страни редица победи. Дори там, където тези партии претърпяха поражение, то им донесе повече полза, отколкото биха имали при една незабавна победа.

1847 г. не разреши нищо, но тя рязко и ясно постави навсякъде различните партии една срещу друга; тя не разреши окончателно нито един въпрос, но постави всички въпроси така, че сега тяхното разрешаване стана неизбежно.

Най-значителните събития и промени през 1847 г. станаха в Прусия, Италия и Швейцария.

В *Прусия* Фридрих-Вилхелм IV бе поставен най-сетне пред необходимостта да даде конституция. Безплодният Дон Кихот от Сан-Суси роди след дълги борби и мъки една конституция, която по негово мнение трябваше да осигури навеки победа на феодално-патриархално-абсолютистко-бюрократично-попската реакция. Но той се излъга. Буржоазията беше вече достатъчно укрепнала, за да пре-

върне дори тази конституция в оръжие против него и всички реакционни класи на обществото. Както навсякъде, така и в Прусия тя започна с това, че му отказа пари. Кралят бе в отчаяние. Може да се каже, че в първите дни след отказването на парите Прусия нямаше никакъв крал; без сама да знае, страната се намираше в състояние на пълна революция. Но в тоя момент, за щастие, дойдоха петнадесетте руски милиона; Фридрих-Вилхелм отново стана крал, изплашените буржоа в ландтага веднага се предадоха и страшните облаци на революцията се разпръснаха. Пруската буржоазия временно претърпя поражение. Но все пак тя направи голяма крачка напред; тя си завладя форум, даде на краля доказателство за своята сила и доведе във възбуждение цялата страна. Въпросът, кой трябва да господствува в Прусия — дали съюзът на дворянството, бюрократите и поповете с краля начело, или пък буржоазията, — е поставен сега така, че неизбежно ще бъде разрешен в полза на едната или на другата страна. В Съединения ландтаг още съществуваше възможност за споразумение между двете страни, но сега тя изчезна. Сега между тях ще се води борба на живот и смърт. Към това идва още и обстоятелството, че сега се събират комисиите — това злополучно изобретение на берлинските конституционни майстори[227]. Комисиите несъмнено така ще объркат и без това объърканите правни въпроси, че никой вече не ще може окончателно да се ориентира в тях. Те ще ги превърнат в гордиев възел, който ще може да се разсече само с меч; те ще завършат последните приготовления за *буржоазната* революция в Прусия.

Ето защо ние можем с най-пълно спокойствие да очакваме началото на тази пруска революция. През 1849 г. Съединеният ландтаг ще трябва пак да бъде свикан независимо от това, дали кралят ще иска или не. Ние даваме срок на негово величество само дотогава, но не и повече. И тогава той вече ще трябва да отстъпи своя скиптър и своята знаменита „неослабена“ корона[228] на християнските и еврейските буржоа на своето кралство.

Така че 1847 г. беше твърде благоприятна за политическите сделки на пруските буржоа въпреки тяхното временно поражение. Буржоата и еснафите от другите германски държави също забелязаха това и изразиха на пруските буржоа своите най-живи симпатии. Те знаят, че победата на последните е и тяхна собствена победа.

В *Италия* ние сме свидетели на едно удивително зрелище: човекът, който заема най-реакционното положение в цяла Европа, представителят на окаменялата идеология на средновековието — римският папа* — застана начело на либералното движение. Дви-

* — Пий IX. *Ред.*

жението за миг взе могъщ размах; то мощно увлече след себе си австрийския ерцхерцог в Тоскана* и предателя Карл-Алберт сардински; то разклати трона на Фердинанд неаполитански; неговите вълни заляха Ломбардия и достигнаха Тиролските и Щирийските Алпи.

Съвременното движение в Италия има същия характер, какъвто имаше пруското през 1807—1812 г. Касае се, както и тогава в Прусия, за две неща: външна независимост и вътрешни реформи. Засега не се настоява за конституция, а се искат само административни реформи; засега се избягват всякакви сериозни конфликти с правителството, за да се запази максимално единство по отношение на превъзхождащите чужди сили. Но от какъв характер са тези реформи? Кой ще има полза от тях? Преди всичко буржоазията. Дават се на печата привилегии; заставя се бюрокрацията да служи на интересите на буржоазията (виж например сардинските реформи, римската консулта[229] и реорганизацията на министерствата); буржоата получават по-широко влияние върху местното управление, а произволът на дворянството и бюрокрацията се ограничава; буржоазията *получава въоръжена сила* под формата на гражданската гвардия. Досега всички реформи бяха и можеха да бъдат изключително реформи в интерес на буржоазията. Те могат да бъдат сравнени с пруските реформи през наполеоновския период. Последните имаха точно такъв характер, само че в много отношения отиваха още по-далече: администрацията беше подчинена на интересите на буржоазията, произволите на дворянството и бюрокрацията бяха пресечени, въвеждаше се градско самоуправление, учредяваше се ландвер, отменяваха се ангарийните повинности. Както в тогавашна Прусия, така и сега в Италия буржоазията става — благодарение на своето увеличаващо се богатство и особено благодарение на нарастващото значение на промишлеността и търговията за живота на целия народ — оная класа, от която главно и зависи освобождението на страната от чуждото господство.

Следователно движението в Италия е определено буржоазно движение. Всички увлечени от реформите класи, като започнем от князете и дворянството и свършим с пиферарите и лацароните[230], действуват засега като буржоа, а папата в момента играе ролята на първия буржоа на Италия. Но всички тези класи ще преживеят най-жестоко разочарование, щом австрийското иго бъде смъкнато веднаж завинаги. Когато буржоазията се справи с външния враг, тя ще отдели в своя дом овните от овцете; тогава князете и графовете ще трябва отново да викат за помощ Австрия, но ще бъде вече късно

* — тосканския херцог Леополд II. *Ред.*

и именно тогава работниците от Милано, Флоренция и Неапол ще видят, че *тяхната* работа тепърва започва.

Накрай, *Швейцария*. За пръв път, откак съществува, Швейцария изигра определена роля в системата на европейските държави; за пръв път тя се осмели за решително действие, за пръв път имà кураж да се яви не като агломерат от двадесет и два съвсем чужди един на друг кантони, а като федерална република. В резултат на една твърде енергично прекратена гражданска война тя осигури върховенството на централната власт, с една дума, тя се централизира. Тя ще узакони фактически осъществената централизация чрез предстоящата реформа на съюзния договор.

И пак се поставя въпросът: кой ще се възползува от резултатите от войната, от реформата на съюза, от реорганизацията на кантоните на Зондербунда? Очевидно партията-победителка, партията, която през 1830—1834 г. взе надмощие в отделните кантони: либералите и радикалите, т. е. буржоата и селяните. Господството на патрициата на предишните имперски градове беше смъкнато още в резултат на юлската революция. Там, където то беше впоследствие фактически възстановено, като например в Берн и Женева, се извършиха през 1846 г. революции. Там, където то беше останало още незасегнато, като например в кантона Базел-града, то беше силно разклатено през същата година. Феодалното дворянство в Швейцария беше малобройно, а там, където то още съществуваше, главната му сила се основаваше на съюза с пастирите от високите склонове на Алпите. Те бяха последните, най-упоритите и най-яростните врагове на буржоата. Те бяха опората на реакционните елементи в либералните кантони. С помощта на езуитите и пиетистите те уплетоха цяла Швейцария в мрежата на един реакционен заговор (например в кантона Вадт). Те проваляха всички планове на буржоазията в швейцарския сейм. Те попречиха да се нанесе окончателно поражение на еснафския патрициат в бившите имперски градове.

Тези последни противници на швейцарските буржоа бяха напълно разбити през 1847 г.

Швейцарските буржоа имаха и по-рано почти във всички кантони доста голяма свобода на действие в областта на търговията и промишлеността. Цеховете, доколкото се бяха запазили, не пречеха много на развитието на буржоазията. Вътрешни митници почти съвсем не съществуваха. Там, където буржоазията беше успяла до известна степен да се развие, политическата власт се намираше в нейните ръце. Но докато в отделните кантони тя преуспяваше и намираше подкрепа, на нея ѝ липсваше тъкмо най-важното — централизацията. Докато феодализмът, патриархалщината и еснафството се развиват в изолирани провинции и в отделни градове, за своето раз-

витие буржоазията изисква колкото може по-голяма територия; вместо от двадесет и двата малки кантона тя се нуждаеше от *една* единна голяма Швейцария. Кантоналната суверенност, която беше най-подходящата политическа форма за *стара* Швейцария, се превърна за буржоата в тежки окови. Буржоата се нуждаеха от една централна власт, която да бъде достатъчно силна, за да насочва законодателството на отделните кантони в определена насока и опирайки се на своето преобладаващо влияние, да изглажда различията в тяхното държавно устройство и в законите. Тази власт трябваше да премахне остатъците от феодалното, патриархалното и еснафското законодателство и енергично да отстоява интересите на швейцарските буржоа във външните отношения.

И буржоазията успя да извоюва такава централна власт.

Но нима в събарянето на Зондербунда не участвуваше също и селячеството? — Безспорно участвуваше. Що се отнася до селяните, те засега ще продължават да играят по отношение на буржоата същата роля, каквато толкова дълго време играеха по отношение на дребните бюргери. Те ще продължават да бъдат оръдие, експлоатирано от буржоата, ще водят за тях сражения, ще тъкат за тях платна и ленти и ще попълват редовете на техния пролетариат. Пък и какво могат друго да правят? Понеже са собственици, както и буржоата, селяните имат засега общи интереси с тях почти във всичко. Всички политически мероприятия, които те са в състояние да осъществят, ще принесат на буржоата по-голяма полза, отколкото на самите тях. Но в сравнение с буржоата селяните са слаби, защото буржоата са много по-богати и държат в ръцете си лоста на всяка политическа власт в нашия век — промишлеността. Заедно с буржоата селяните могат да постигнат много, против буржоата — нищо.

Без съмнение ще дойде време, когато разорената, обеднялата част от селяните ще се присъедини към пролетариата, който дотогава ще достигне по-висока степен на развитие и ще обяви война на буржоазията. Но не за това става сега дума.

Достатъчно е да констатираме, че изгонването на езуитите и на техните съучастници — тези организирани врагове на буржоазията, — повсеместното въвеждане на *светското* образование на мястото на религиозното и преминаването на повечето църковни имущества в ръцете на държавата — всичко това е от полза преди всичко за буржоата.

И така и трите най-забележителни движения през 1847 г. имаха това общо помежду си, че отговаряха преди всичко и главно на интересите на буржоазията. Партията на прогреса беше навсякъде партия на буржоата.

И действително характерен признак на всички тези движения е фактът, че именно ония страни, които изостанаха през 1830 г., направиха през изтеклата година първите решителни стъпки към постигане равнището от 1830 г., т. е. към извоюване победата на буржоазията.

И така ние дотук видяхме, че 1847 г. беше за буржоазията великолепна година.

Нека продължим.

В *Англия* имаме един нов парламент, който според думите на квакера Джон Брайт е най-ярко изразеният буржоазен парламент от всички, свиквани досега. Сам Джон Брайт е най-ярко изразеният буржоа от всички англичани и следователно най-добрият авторитет по този въпрос, който можем да пожелаем. Но буржоата Джон Брайт не е оня буржоа, който властвува във Франция или който гърми с патетично-хвалебни речи против Фридрих-Вилхелм IV. Буржоата в устата на Джон Брайт — това е фабрикантът. В Англия отделни фракции на буржоазията са на власт още от 1688 г.; но за да си улеснят завладяването на господството, те оставяха номиналната власт в ръцете на своите зависими длъжници — аристократите. Така че докато борбата в Англия е в действителност борба между отделните фракции на самата буржоазия — между рентиерите и фабрикантите, — фабрикантите имат възможност да я представят като борба между аристокрацията и буржоазията, а в случай на нужда — като борба между аристокрацията и народа. Фабрикантите съвсем не са заинтересовани да запазят привидното господство на аристокрацията, защото лордовете, баронетите и скуайрите не им дължат нито грош. Напротив, те са твърде заинтересовани да унищожат тази привидност, защото с нейното унищожаване рентиерите ще се лишат от последната опорна точка. Тази задача ще изпълни сегашният парламент на буржоата или на фабрикантите. Той ще превърне стара Англия с нейната феодална външност в една повече или по-малко съвременна страна, организирана по буржоазен начин. Той ще приближи английската конституция до конституцията от френския или белгийския тип. Той ще завърши победата на английската промишлена буржоазия.

С това буржоазията ще направи още една крачка напред, защото прогресът вътре в самата буржоазия води към разширяване и засилване на буржоазното господство.

Изглежда, че *Франция* прави единственото изключение. Властта, която през 1830 г. падна в ръцете на едрата буржоазия като цяло, от година на година се ограничава върху господството на найбогатата част на тази едра буржоазия, върху господството на рентиерите и борсовите спекуланти. Те подчиниха на своите интереси

по-голямата част от едрата буржоазия; а малцинството, начело на което стои част от фабрикантите и корабопритежателите, става все по-незначително. Сега това малцинство се обедини с лишените от избирателно право средни и дребни буржоа и тържествено провъзгласи този съюз на банкетите в полза на реформата. То не вярва вече, че е възможно някога да дойде на власт с помощта на сегашните избиратели. Ето защо то след дълги колебания реши да обещае да участвуват в политическата власт и стоящите една степен под него буржоа, по-специално буржоата-идеолози: адвокати, лекари и т. н., като най-безопасната група. Разбира се, че това мнозинство е още твърде далече от възможността да изпълни своите обещания.

Така ние виждаме, че и във Франция наближава оная борба вътре в буржоазията, която в Англия е почти привършена. Само с тази разлика, че както винаги във Франция ситуацията носи много по-рязко очертан, по-революционен характер. Това решително разделяне на два лагера представлява също така прогрес за буржоазията.

В *Белгия* буржоазията одържа решителна победа в изборите през 1847 г. Католическото правителство бе принудено да подаде оставка, либералните буржоа и тук имат засега властта.

В *Америка* бяхме свидетели на завладяването на Мексико и това ни зарадва[231]. Когато една страна, която досега беше погълната изключително от своите собствени местни въпроси, която беше разкъсвана от вечни граждански войни и лишена поради това от всяка възможност за развитие, на която в най-добрия случай предстоеше да стане васал на Англия в промишлено отношение — когато една такава страна насилствено се въвлича в историческото движение, тогава също имаме прогрес. Преминаването на Мексико в бъдеще под опеката на Съединените щати съответствува на интересите на неговото собствено развитие. Обстоятелството, че Съединените щати благодарение на присъединяването на Калифорния придобиват господство в Тихия океан, съответствува на интересите на развитието на цяла Америка. Но — питаме ние — кой преди всичко ще извлече пак полза от войната? — Само буржоазията. В Калифорния и в Ново Мексико североамериканците ще получат нови области, в които те ще могат да получават нов капитал, т. е. да създават нови буржоа и да обогатяват вече съществуващите, защото целият капитал, който се получава в наше време, попада в ръцете на буржоазията. А кому другиму ще принесе полза толкова желаното прокопаване на канал през Теуантепекския провлак[232], ако не на американските корабопритежатели? И кой ще извлече изгодите от господството в Тихия океан, ако не същите тези кора-

бопритежатели? Кой ще снабдява с промишлени продукти новите потребители, които ще се появят в завладените земи, ако не американските фабриканти?

Така че и в Америка буржоата също постигнаха големи успехи; и ако представителите на буржоазията сега се обявяват против войната — това само доказва, че те се опасяват да не би тези успехи да се окажат в някои отношения придобити на твърде висока цена.

Дори в напълно варварските страни буржоазията постига успехи. В Русия развитието на промишлеността напредва с гигантски крачки и дори болярингът все повече и повече се превръща в буржоа. В Русия и Полша крепостното право се подлага на ограничения, което означава отслабване на дворянството в интерес на буржоата и създаване на класа от свободни селяни, от която буржоазията навсякъде се нуждае. Евреите биват преследвани и в това са пряко заинтересовани заседналите бюргери-християни, търговията на които търпи загуби от амбулантните търговци. — В Унгария феодалите все повече и повече се превръщат в едри търговци на зърнени храни, вълна и добитък и техните речи в сейма носят последователно буржоазен характер. — А всички тези блестящи успехи на „цивилизацията“ в Турция, Египет, Тунис, Персия и другите варварски страни — в какво друго се състоят те, ако не в подготовка на условията за разцвет на една бъдеща буржоазия? В тези страни се изпълняват сега думите на пророка: „Пригответе пътя господен... Широко разтворете портите и открийте вратите на света, за да влезе царят на славата!“ А кой е този цар на славата? Това е буржоата.

Накъдето и да погледнем, навсякъде буржоазията постига огромни успехи. Тя високо държи глава и дръзко предизвиква своите врагове. Тя очаква решителни победи и няма да се излъже в надеждите си. Тя иска да прекрои целия свят по своя мярка и това ще ѝ се удаде върху една значителна част от земното кълбо.

Ние не сме приятели на буржоазията, това е известно. Но сега ние не ѝ завиждаме на триумфа. Ние можем със спокойна усмивка да посрещнем високомерния ѝ поглед, който тя хвърля, особено в Германия, върху малката още на вид групичка от демократи и комунисти. Нямаме нищо против, ако тя навсякъде осъществи своите намерения.

Нещо повече. Ние не можем дори да задържим ироничната си усмивка, като гледаме с каква страшна сериозност, с какъв патетичен възторг буржоата почти навсякъде преследват своите цели. Тези господа наистина си мислят, че работят за себе си. Те са достатъчно ограничени, за да мислят, че с тяхната победа светът ще

получи своя окончателен облик. А между това е по-ясно от всичко, че те навсякъде само прокарват пътя за *нас* — демократите и комунистите, че те ще спечелят най-много няколко години на тревожно блаженство, за да бъдат наскоро след това съборени на свой ред. Навсякъде зад гърба на буржоата стои пролетариатът, който или споделя техните стремежи и отчасти техните илюзии както в Италия и Швейцария, или се държи мълчаливо и въздържано, но постепенно подготвя събарянето на буржоата, както е във Франция и Германия, или най-сетне е в открито въстание против господствуващата буржоазия, както е в Англия и Америка.

Но ние можем да сторим още повече. Ние можем открито да кажем това на буржоата, можем да разкрием своите карти. Нека буржоата предварително знаят, че те работят само в наш интерес. Те все пак няма заради това да прекратят своята борба против абсолютната монархия, дворянството и поповете. Те трябва или да победят, или още сега да загинат.

Дори ще им се наложи в твърде близко бъдеще да се обърнат в Германия за помощ именно към нас.

И така продължавайте смело вашата борба, уважаеми господа от капитала! Засега вие сте ни нужни; тук-таме дори имаме нужда от вашето господство. Вие трябва да премахнете от нашия път остатъците от средновековието и абсолютната монархия. Вие трябва да унищожите патриархалщината, вие трябва да осъществите централизацията, вие трябва да превърнете всички повече или по-малко безимотни класи в истински пролетарии — в наши новобранци. С помощта на вашите фабрики и търговски връзки вие трябва да създадете за нас основата на материалните средства, от които пролетариатът се нуждае за своето освобождение. В награда за това вие ще получите за кратък период властта. Диктувайте закони, наслаждавайте се на блясъка на създаденото от вас величие. Вие можете да пирувате в кралската зала и да се ожените за прекрасната кралска дъщеря, но не забравяйте, че

„На прага ви чака палачът."[233]

Написано от Ф. Енгелс около 20 януари 1848 г.

Напечатано в „Deutsche-Brüsseler-Zeitung", бр. 7 от 23 януари 1848 г.

Подпис: Ф. Е.

Печата се по текста на вестника

Ф. ЕНГЕЛС

НАЧАЛОТО НА КРАЯ НА АВСТРИЯ

„Мене и Метерних тя още ще издържи" — казваше покойният император Франц. Ако Метерних не иска, щото неговият повелител да се окаже лъжец, той трябва да умре колкото може по-скоро.

Парцаливата, съставена от наследени и заграбени земи австрийска монархия, този организиран хаос от десетки езици и нации, тази безсистемна смесица от най-противоречиви обичаи и закони започва най-сетне да се разпада.

Почтеният немски бюргер в течение на много години се отнасяше с най-голямо възхищение към човека, който управлява тази скърцаща държавна машина, към малодушния мошеник и вероломен убиец — Метерних. Талейран, Луи-Филип и Метерних — тези три твърде посредствени и поради това твърде подходящи за нашето посредствено време глави — представляват в очите на немския бюргер тримата богове, които в течение на 30 години разиграваха световната история, сякаш дърпаха конците на някой куклен театър. Верен на своя собствен всекидневен опит, почтеният бюргер вижда в историята само кръчмарски заговори и бабешки сплетни, само че в малко по-широк мащаб.

Няма съмнение, че нито за една страна бурният поток на революцията и трикратното нашествие на Наполеон не преминаха така безследно, както за Австрия. Също така няма съмнение, че в никоя страна феодализмът, патриархалщината и робски покорната еснафщина под закрилата на бащинския камшик не са се запазили в такъв неприкосновен и непокътнат вид, както в Австрия. Но нима за всичко това е виновен Метерних?

На какво се основава могъществото, жилавостта и устойчивостта на австрийския двор?

Докато през втората половина на средновековието Италия, Франция, Англия и Белгия, както и северна и западна Германия една след друга се освобождавали от феодалното варварство, когато там се развивала промишлеността, разширявала се търговията, издигали се градовете и гражданите получавали политическо значение — в същото време една част от Германия изоставала от развитието на Западна Европа. Буржоазната цивилизация се разпространявала покрай морските брегове и по течението на големите реки. А отдалечените от морето земи, особено неплодородните и труднопроходимите планински местности се превръщали в убежище на варварството и феодализма. Това варварство особено се съсредоточавало в южногерманските и южнославянските страни, които са отдалечени от морето. На тези преградени от Алпите срещу италианската и от бохемските и моравските планини срещу северогерманската цивилизация и отдалечени от морето страни се паднало освен това и щастието да принадлежат към басейна на единствената реакционна река в Европа. Дунав не само не откривал път към цивилизацията, но, напротив, ги свързвал с области на още по-грубо варварство.

Когато в Западна Европа благодарение на буржоазната цивилизация се образували големите монархии, отдалечените от морето страни около горния Дунав също е трябвало да се обединят в една голяма монархическа държава. Това се налагало преди всичко от интересите на отбраната. Тук, в центъра на Европа, варварите от всички народности и езици се съединили под скиптъра на хабсбургския двор. Ядка на това компактно варварство станала Унгария.

Дунав, Алпите, скалистите планински прегради на Бохемия — ето кои са основите на съществуването на австрийското варварство и на австрийската монархия.

Ако хабсбургската династия през известен период от време оказвала поддръжка на гражданите против дворянството, на градовете против князете — това се обяснява с обстоятелството, че една голяма монархия е можела изобщо да съществува само при това условие. Ако впоследствие тази династия отново започнала да поддържа дребните буржоа — това се дължи на обстоятелството, че те в цяла останала Европа сами започнали вече да играят реакционна роля по отношение на едрата буржоазия. И в единия, и в другия случай хабсбургите поддържали дребните буржоа поради решително реакционни съображения. Само сега това средство се оказва негодно.

Така че австрийският двор още от самото начало е бил представител на варварството, закостенялостта и реакцията в Европа. Неговото могъщество се основавало на тъпата ограниченост на патриархалните отношения, укрепили се зад непроходимите планини, на вкоренената грубост на варварството. Цяла дузина от народности с рязко противоречиви нрави, характери и учреждения се държали заедно по силата на своето общо отвращение към цивилизацията.

Ето защо австрийската династия била непобедима дотогава, докато се е запазвало неприкосновено варварството на нейните поданици. Ето защо за нея е съществувала само една опасност — проникването на буржоазната цивилизация.

Но именно *тази* опасност стана неизбежна. За известно време достъпът на буржоазната цивилизация е могъл да бъде преграден, за известно време тя е могла да бъде приспособявана към австрийското варварство и подчинявана на него. Но рано или късно тя все пак трябваше да превъзмогне феодалното варварство и с това бяха разкъсани единствените връзки, които обединяваха най-разнохарактерните провинции.

Оттук иде и пасивната, колеблива, малодушна, мръсна и коварна австрийска политика. Австрия не може вече както по-рано да действува откровено грубо и явно варварски, защото с всяка нова година тя трябва да прави отстъпки на цивилизацията и с всяка нова година тя става все по-малко сигурна в своите собствени поданици. Всяка решителна крачка би довела до някаква промяна или вътре в страната, или у граничещите с нея съседи; а всяка промяна би означавала пукнатина в баража, зад който Австрия едва се пази от напиращите вълни на съвременната цивилизация; първа жертва на всяка промяна би била самата австрийска династия, чието съществуване е неразделно свързано с варварството. Ако през 1823 и 1831 г. Австрия още можеше да разгонва с помощта на артилерийски снаряди, пиемонтските, неаполитанските и романьолските въстаници[234], то през 1846 г. тя беше вече принудена в Галиция да постави в движение един още неразвит революционен елемент — селячеството[235], а през 1847 г. Австрия бе принудена да спре при Ферара движението на своите войски и да прибегне в Рим до заговор[236]. Контрареволюционна Австрия си служи с революционни средства — това е сигурен признак, че песента ѝ е изпята!

След като италианските въстания от 1831 г. и полската революция от 1830 г. бяха потушени, след като френските буржоа представиха гаранция за своето добро поведение, императорът Франц можеше с мир да се отправи при своите праотци; изглежда, че бяха

настъпили такива жалки времена, при които можеше да се задържи дори и неговият празноглав потомък*.

Империята на този коронован идиот беше временно застрахована срещу революция. Но кой можеше да я осигури срещу *причините,* предизвикващи революции?

Докато индустрията си оставала домашна индустрия, докато всяко селско семейство или най-малко поне всяко село само си произвеждало необходимите му промишлени продукти и само в нищожна степен прибягвало към търговия, дотогава самата промишленост била феодална и великолепно подхождала на австрийското варварство. Докато самата тя си оставала само манифактура и селска промишленост — само нищожно количество продукти, произведени в отдалечените от морето страни, се предназначавало за износ; до външна търговия тази промишленост прибягвала твърде малко, тя съществувала само в някои окръзи и лесно се нагаждала към австрийското status quo**. Щом дори в Англия и във Франция манифактурата създавала немногобройна едра буржоазия, то в слабо населената и отдалечена Австрия тя можела да създаде в най-добрия случай само скромно средно съсловие, и то само на отделни места. Докато господствувал ръчният труд, Австрия била в безопасност.

Но ето че били изнамерени машините, а машините предизвикали упадък на ръчния труд. Цените на промишлените продукти спаднали толкова бързо и толкова ниско, че това довело до гибел най-напред на манифактурата, а след това постепенно и на самата стара феодална домашна промишленост.

Австрия се опитала да се огради срещу машините с помощта на една последователно провеждана система на забранителни мита. Но всичко било напразно. Тъкмо системата на забранителните мита способствувала за внасянето на машини в Австрия. В Бохемия се развила памучната промишленост, в Ломбардия — копринената предачна индустрия с машини, а в самата Виена започнало да се появява дори машиностроене.

Последиците не закъснели. Манифактурните работници останали без хляб. Цялото население на манифактурните окръзи било изтръгнато от неговия привичен начин на живот. Из средата на досегашните еснафи се издигнали едри буржоа, които се разпореждали със стотици работници, както техните съседи, князете и графовете, се разпореждали със стотици крепостни селяни. В резултат на пропадането на старата промишленост крепостните селяни не можели повече да упражняват старите си домашни занаяти, а в резултат на

* — Фердинанд I. *Ред.*

** — съществуващ ред, съществуващо положение. *Ред.*

развитието на новата промишленост у тях се появили нови потребности. Феодалното земеделие не можело повече да се съчетава със съвременната промишленост. Унищожаването на ангарийния труд станало необходимо. Феодалните отношения между селяните и помешчиците не можели повече да се запазят. Градовете започнали да се издигат. Цеховете станали неудобни за потребителите, безполезни за своите членове и непоносими за индустриалците. Наложило се да се допуска постепенно конкуренцията. Положението на всички обществени класи коренно се изменило. Старите класи все повече отстъпвали на заден план пред двете нови класи — буржоазията и пролетариата; относителното значение на селското стопанство в сравнение с промишлеността се намалявало, селото отстъпвало на градовете своите позиции.

Такива били последиците от въвеждането на машините в отделните области на Австрия, а именно в Бохемия и Ломбардия. В по-голяма или по-малка степен те оказали въздействие върху цялата монархия; те навсякъде подривали устоите на старото варварство, а с това и самите устои на австрийската династия.

Докато в Романя дресираните с бой австрийски войници отговаряха през 1831 г. с картечен огън на възгласите „Viva l'Italia"*, в Англия се строяха първите железници. Както машините, така и железниците веднага се превърнаха в необходимост за всички европейски страни. И Австрия *трябваше* да ги въведе, независимо от това, дали желаеше или не. За да не засили още повече могъществото на и без това засилващата се буржоазия, правителството само се зае с техния строеж. Но с това то попадна от Сцила на Харибда. То предотврати създаването на могъщи акционерни дружества на буржоата само благодарение на това, че взе в заем пари за строежа на железниците от същите тези буржоа и по този начин се зароби парично на ротшилдовци, арнщайновци и ескелесовци, синовци и др.

Австрийският двор още по-малко можа да избегне последиците от строежа на железниците.

Планинските прегради, които отделяха австрийската монархия от външния свят, Бохемия от Моравия и Австрия, Австрия от Щирия, Щирия от Илирия, Илирия от Ломбардия, изчезват пред железните пътища. Гранитните стени, зад които всяка провинция запазваше своите национални особености и водеше ограничено местно съществуване, престават да бъдат преграда. Произведенията на едрата промишленост, на машинното производство с необичайна бързина и почти без транспортни разноски проникват и в най-отдалечените кътчета на монархията, унищожават стария ръчен труд и под-

---

* — „Да живее Италия!" *Ред.*

риват феодалното варварство. Търговията между провинциите, търговията с цивилизованите чужди страни придобива небивало досега значение. Дунав, който тече в посока на изостаналите страни, престава да бъде главната артерия на империята; Алпите и Бохемският лес вече не съществуват; новата артерия се простира от Триест до Хамбург, Остенде и Хавър, далеч зад пределите на империята, пресичайки планинските хребети и прониквайки до далечните брегове на Северно море и Атлантическия океан. Участието в общите дела на цялата държава, в събитията на външния свят стават необходимост. Провинциалното варварство изчезва. На някои места интересите се разделят, на други места се сливат. Националностите се разделят на едно място, за да се обединят на друго, и от хаотичния агломерат на чужди помежду си провинции изпъкват определени, по-значителни групи с общи стремежи и интереси.

„Мене и Метерних тя още ще издържи." Да, тя издържа френската революция, Наполеон и юлските бури. Но срещу *пàрата* тя не може да издържи. Пàрата си проби път през Алпите и Бохемския лес, пàрата лиши Дунав от неговата роля, пàрата разгроми до основи австрийското варварство и с това изтръгна почвата изпод краката на хабсбургската династия.

Европейската и американската публика могат в сегашния момент с удоволствие да наблюдават как Метерних и цялата династия на хабсбургите се разкъсват под колелата на парната машина, как австрийската монархия се реже на късове от нейните собствени локомотиви. Това е едно твърде весело зрелище. В Италия въстават васалите, а Австрия не смее да гъкне; чумата на либерализма обхваща Ломбардия, а Австрия се колебае, бави се, трепери пред собствените си поданици. В Швейцария най-старите бунтовници против Австрия — жителите на старите швейцарски кантони — се поставят под нейното покровителство; тях ги нападат, но Австрия немее от страх пред смелите думи на Оксенбайн: „Ако *един* единствен австрийски войник стъпи на швейцарска земя, аз ще хвърля двадесет хиляди души в Ломбардия и ще прокламирам италианската република." А Австрия напразно моли за помощ презираните от нея дворове в Мюнхен, Щутгарт и Карлсруе! В Бохемия съсловията отказват да заплатят данъка в размер от 50,000 гулдена; на Австрия се иска да ги събере насилствено, но тя има такава нужда от войските си в Алпите, че за пръв път от своето съществуване се вижда принудена да отстъпи на съсловията и да се откаже от 50,000-те гулдена! В Унгария сеймът подготвя революционни законопроекти и си е осигурил мнозинство; а Австрия, на която са нужни унгарските хусари в Милано, Модена и Парма, Австрия сама внася в сейма революционни законопроекти, макар и прекрасно да съзнава, че те означават

нейната собствена смърт! Тази непоклатима Австрия, тази вечна опора на варварството, не знае накъде да се обърне. Тя страда от най-ужасната сипаница: почеше се отпред, а вече засърбява отзад, почеше се отзад — ето ти че се появява сърбел отпред.

И този своеобразен сърбел означава предсмъртните конвулсии на австрийския двор*.

Ако старият Метерних не побърза да последва своя „честен" Франц, той може и да доживее до момента, когато неговата едва задържана императорска монархия ще се разпадне и по-голямата ѝ част ще попадне в ръцете на буржоата. Той рискува да доживее нечувания позор, когато „еснафите-шивачи" и „еснафите-бакали" ще престанат да му свалят шапка в Пратера[237] и ще го наричат просто „господин Метерних". Още няколко сътресения, още няколко скъпи военни приготовления — и цялата австрийска монархия ще се окаже в джоба на Шарл Ротшилд.

Ние очакваме победа на буржоата над австрийската империя с чувство на истинско удоволствие. Само че бихме желали тази достопочтена империя да бъде разпродадена на най-долнопробните и мръсните, чисто еврейските буржоа. Това отвратително, побойническо, „бащинско", презряно правителство заслужава да бъде победено от един наистина презрян, крастав, гадно вонящ противник. Обаче г-н Метерних може да бъде уверен, че по-късно ние ще се разправим с неговия противник също така безмилостно, както този противник в най-близко бъдеще ще се разправи със самия Метерних.

За нас немците падането на Австрия има и едно особено значение. Австрия носи вината за това, че ние се ползуваме с лошата слава да бъдем потисници на чужди нации и наемници на реакцията във всички страни. Под знамето на Австрия немците държат в робство Полша, Бохемия и Италия. Ние дължим на австрийската монархия факта, че от Сиракуза до Триент и от Генуа до Венеция немците биват ненавиждани като ландскнехти на деспотизма. Който е бил свидетел на това, каква смъртна ненавист, каква жажда за кървава и съвсем справедлива мъст цари в Италия по отношение на tedeschi**, той трябва дори само заради тази причина да храни смъртна ненавист към Австрия и с радост ще приветствува падането на тази опора на варварството, на това позорище за Германия.

Имаме всички основания да се надяваме, че немците ще отмъстят на Австрия за позора, с който тя покри немското име. Имаме всичкото основание да се надяваме, че именно немците ще съборят господството на Австрия и ще разчистят препятствията на пътя към

* В оригинала има игра на думи: „Und mit diesem possierlichen Kratzen kratzt das Haus Östreich ab". *Ред.*

** — немците. *Ред.*

свободата на славяните и италианците. Всичко е подготвено, жертвата е повалена и очаква ножа, който ще пререже гърлото ѝ. Дано немците не изпуснат този път момента, дано им достигне смелост да произнесат думите, които дори Наполеон не се осмели да каже:

„La dynastie de Habsbourg a cessé de régner!"*.

Написано от Ф. Енгелс около 25 януари 1848 г.

Напечатано в „Deutsche-Brüsseler-Zeitung", бр. 8 от 27 януари 1848 г.

Подпис: Ф. Е.

Печата се по текста на вестника

* — „Династията на хабсбургите престана да царува!" *Ред.*

К. МАРКС

„DÉBAT SOCIAL“ ОТ 6 ФЕВРУАРИ ЗА ДЕМОКРАТИЧЕСКАТА АСОЦИАЦИЯ

„Débat Social“[238] от 6 февруари пише в защита на брюкселската Демократическа асоциация и нейните филиали. Ще си позволим да направим няколко бележки върху начина, по който се прави тази защита.

Може би белгийската радикална партия има интерес да докаже на католиците, че те действуват против своите собствени интереси, когато издигат обвинения против белгийската радикална партия. Може би белгийската радикална партия има интерес да прави разлика между низшето и висшето духовенство и да възнаграждава цялото духовенство с комплименти, съдържащи истините, които тя казва по адрес на една част от това духовенство. От това ние нищо не разбираме. Ние само се учудваме как е можел „Débat“ да не забележи, че нападките на фландерските католически вестници срещу демократическите асоциации незабавно бяха възпроизведени в Indépendance“[239], а доколкото ни е известно, „Indépendance“ не е католически вестник.

„Débat Social“ заявява, че с помощта на демократическите асоциации белгийците се стремят към политически реформи.

Предполагаме, че „Débat“ е забравил за момент международния характер на Демократическата асоциация. Възможно е дори да не го е забравил. Той си е спомнил само това, че едно дружество, което се стреми да съдействува на успехите на демокрацията във всички страни, трябва на първо място да действува върху страната, в която то се намира.

„Débat Social“ не се задоволява само да каже онова, което белгийците желаят да осъществят с помощта на демократическите асоциации. Той отива по-далеч, той говори за онова, което белгийците

не желаят да осъществят с тяхната помощ, което следователно *не бива* да се желае от членовете на асоциацията, основана от белгийците за извоюване на политически реформи. Avis aux étrangers!*

„Политическите реформи, които белгийците искат да извоюват с помощта на демократическите асоциации“ — казва „Débat“, — „съвсем не са ония утопии, в които се увличат някои демократи в страни, където съществуващите обществени институти не позволяват надеждата за провеждане на действени реформи, т. е. където е еднакво рационално да се мисли за постигане на скромно благосъстояние на освободилите се вече народи или да се мечтае за въздушни кули. Оня, който няма нищо, може с еднакъв успех да мечтае както за милиони, така и за една рента или печалба от сто талера.“

Очевидно „Débat“ говори тук за *комунистите.*

Бихме желали да му зададем въпроса: в това ли се проявява „скромното благосъстояние“ на „свободна“ Англия, че там данъкът в полза на бедните расте по-бързо от населението?

Бихме желали да му зададем въпроса: разбира ли той под „скромно благосъстояние на свободните народи“ нищетата на жителите на Фландрия?

Бихме желали да научим от него тайната, чрез която той смята да замести работната заплата с *печалба* или *рента* от 100 талера. Или може би под „скромното благосъстояние на свободните народи“ той разбира скромното благосъстояние на свободните капиталисти и земевладелци!

Най-сетне бихме желали да му зададем въпроса: упълномощила ли го е брюкселската Демократическа асоциация да изобличава в лъжа утопистите, които не вярват в „скромното щастие на свободните народи“?

Но очевидно „Débat Social“ разсъждава не за комунистите изобщо, а за немските комунисти, които — поради това, че политическото развитие на тяхното отечество не им позволява да основат нито немски Алианс, нито немска Либерална асоциация[240] — отчаяно се хвърлят в обятията на комунизма.

Ние обръщаме вниманието на „Débat“ върху обстоятелството, че комунизмът води своя произход от Англия и Франция, а не от Германия.

Немският комунизъм е най-решителен противник на всякакъв утопизъм и не само че съвсем не игнорира историческото развитие, а напротив — опира се на него; в това можем да уверим засега „Débat Social“ в отговор на неговите уверения.

Германия е изостанала в своето политическо развитие, на нея ѝ предстои още дълъг път на политическо развитие. Най-малко ние сме склонни да отричаме това. Но от друга страна ние мислим, че

* — На вниманието на чужденците! *Ред.*

когато една страна с повече от 40 милиона население се готви за революция, тя няма да търси мярката за своето движение в радикализма на свободните малки страни.

Може би „Débat“ разбира под комунизъм изтъкването на преден план на класовите противоположности и на класовата борба? Но в такъв случай комунистически се явява не комунизмът, а политическата икономия, буржоазното общество.

Както знаем, Роберт Пил предсказваше, че в резултат на класовата противоположност в съвременното общество трябва да се разрази страшна криза. Както знаем, дори и Гизо считаше, че в своята „История на цивилизацията“[241] той само изобразявал определени форми на класовата борба. Но Пил и Гизо са утописти. А реалисти са ония хора, които дори споменаването за социални явления разглеждат като простъпка срещу благожелателната житейска мъдрост.

„Débat Social“ може колкото си ще да се възхищава от Северна Америка и Швейцария и да ги идеализира.

Ние го питаме, може ли някога политическият строй на Северна Америка да бъде въведен в Европа без големи социални преврати? Например според нас — нека „Débat“ ни прости нашата дързост, — за да можеше английската Харта да бъде издигната не от отделни мечтатели за всеобщо избирателно право, а от една голяма национална партия, беше необходим продължителният процес на обединение на английските работници в класа; борбата за тази Харта има съвсем друга цел, тя трябва да донесе съвсем други социални резултати от ония, които конституциите на Америка и Швейцария когато и да било са преследвали или са осъществили. В нашите очи утописти са именно ония хора, които откъсват политическите форми от тяхната социална основа и ги представят като общи, абстрактни догми.

По какъв начин „Débat Social“ се опитва да защити Демократическата асоциация, като отстранява в същото време „някои демократи“, които не се задоволяват със „скромно благосъстояние на свободните народи“, се вижда по-долу, когато той преминава към дискусията, състояла се в Асоциацията по въпроса за свободата на търговията.

„Шест заседания“ — казва „Débat“ — „бяха посветени на дискусията по този интересен въпрос и много работници от различните работилници на нашия град изтъкнаха тук доводи, които не биха могли да се сметнат за неуместни и на знаменития конгрес на икономистите, който се състоя в Брюксел през септември миналата година.“

Преди това „Débat Social“ твърди, че Асоциацията почти единодушно признала като цел на демокрацията абсолютната свобода на търговията между всички народи.

След това „Débat“ в същия брой печата изключително безцветната реч на г-н Льо Арди дьо Болио, стъкмена набързо от най-негодните отпадъци от кухнята на английските фритредери.

А накрая се възхвалява Кобден.

Кой е този, който след едно такова осветляване на въпроса в „Débat Social“ ще се усъмни, че Асоциацията се е изказала със значително мнозинство на гласовете за свободата на търговията именно в оня смисъл, в който я разбираше конгресът на икономистите, в оня смисъл, в който я разбират буржоазните фритредери?

Написано от К. Маркс около 10 февруари 1848 г.

Напечатано в „Deutsche-Brüsseler-Zeitung“, бр. 13 от 13 февруари 1848 г.

Печата се по текста на вестника

Ф. ЕНГЕЛС

ТРИ НОВИ КОНСТИТУЦИИ

Наистина нашите предсказания за предстоящия триумф на буржоазията* се сбъдват по-бързо, отколкото можехме да очакваме. В по-малко от две седмици три абсолютни монархии — Дания, Неапол и Сардиния — се превърнаха в конституционни държави.

В Италия движението се развиваше с поразителна бързина. Папската област, Тоскана, Сардиния последователно заставаха начело на това движение; тези страни се подтикваха една друга все по-напред, всяко прогресивно явление влечеше след себе си ново прогресивно явление. Италианският митнически съюз[242] бе първата стъпка към конституирането на италианската буржоазия, която решително застана начело на националното движение и чийто конфликт с Австрия ежедневно се изостряше. Буржоазията постигна почти всичко, което можеше да се постигне при абсолютната монархия; представителният строй ставаше за нея всеки ден все по-настоятелно необходим. Но тъкмо в завоюването на конституционните институти се състояха трудностите за италианските буржоа. Князете не желаеха тези институти, а буржоата не смееха да действуват заплашително срещу тях, за да не ги тласнат отново в обятията на Австрия. Италианците от митническия съюз щяха още дълго да чакат, ако не бяха неочаквано получили подкрепа от съвсем неочаквана страна: въстана Сицилия. В Палермо народът изгони с нечувана храброст кралските войски от града**. Абруция, Апулия, Калабрия се опитаха да вдигнат ново въстание, сам Неапол се гот-

* Виж настоящия том, стр. 459—468. *Ред.*

** Палермо с 200,000 жители одържа победа над 13,000 войници, Париж с един милион жители по времето на юлската революция одържа победа над 7—8,000 войници

веше за борба и кръволокът Фердинанд, притиснат от всички страни, лишен от надеждата за австрийски войски, беше принуден като пръв от всички италиански князе да се съгласи да даде конституция и пълна свобода на печата. Тази новина достига до Генуа и Турино; двата града искат, щото Сардиния да не остава зад Неапол. Карл-Алберт, който беше твърде много замесен в движението, за да може да се оттегли назад, и освен това се нуждаеше от пари за военните приготовления против Австрия, беше принуден да отстъпи на твърде настойчивите искания на туринците и генуезците и също така да се съгласи да даде конституция. Не подлежи на никакво съмнение, че след него ще последва Тоскана и че и сам Пий IX ще трябва да направи нови отстъпки.

На улиците на Палермо италианската буржоазия одържа своята решаваща победа. Сега тя победи и остава още само всестранно да използува победата и да осигури нейните резултати срещу посегателствата на Австрия.

Тази победа на италианската буржоазия е ново поражение за Австрия. В каква ли ярост е изпаднал старият Метерних, той, който отдавна вече предвиждаше неаполитанската революция, който много пъти настойчиво искаше от папата и от Тоскана да разрешат преминаването на неговите войски и който все пак се оказа принуден да задържи своите пандури и хървати по бреговете на По! Куриер след куриер пристигаха при него от Неапол; Фердинанд, Кокле и Дел Карето викаха за помощ, а Метерних, който през 1823 и 1831 г. управляваше като всемогъщ властелин Италия, сега не можеше нищо да направи. Той трябваше бездейно да наблюдава как неговият последен, най-предан съюзник в Италия беше разбит и унижен, как революцията хвърли в блюдото на везните против Австрия цялата тежест на Неапол. А на По стояха сто и петдесет хиляди негови войници! Обаче Англия беше нащрек: преминаването на австрийците през По би било сигнал за окупация на Венеция и бомбардиране на Триест и затова бандите от палачи на Метерних трябваше да си останат на мястото и с оръжие в ръка да наблюдават как Неапол се изплъзва от техните ръце.

През време на всички тези италиански събития Англия се държеше напълно прилично. Докато другите велики сили — и Франция, и Русия — направиха всичко в подкрепа на Метерних, само Англия застана на страната на италианското движение. Английската буржоазия е извънредно заинтересована да бъде осуетено създаването на един австроиталиански протекционистичен митнически съюз и вместо него да бъде създаден в Италия един антиавстрийски митнически съюз, основан върху свободата на търговията. Затова именно тя и поддържа италианската буржоазия, която за мо-

мента се нуждае от свобода на търговията за своето развитие и по този начин се явява като естествен съюзник на английската буржоазия.

Между това Австрия се въоръжава. Тези въоръжения окончателно разстройват нейните финанси. Австрия няма пари, тя моли Ротшилд за заем; Ротшилд заявява, че не желае война и затова няма да поддържа една война с пари. Пък и кой банкер ще даде в заем пари на прогнилата австрийска монархия, за да води тя война, в която може да се намеси една такава страна като Англия? Така че Метерних не може вече да разчита на буржоазията. Той се обръща към руския император, който от няколко години благодарение на рудниците в Урал и Алтай и на търговията със зърнени храни стана също едър капиталист, към белия цар, който беше вече веднаж помогнал с 15 милиона сребърни рубли на Фридрих-Вилхелм IV и който изобщо, както изглежда, се превръща в Ротшилд за всички загиващи абсолютни монархии. Говори се, че цар Николай се съгласил да даде 75 милиона, разбира се, срещу руски лихви и солидни гаранции. Толкова по-добре. Щом царят освен своите собствени разходи ще трябва да покрива и разходите на пруската и австрийската монархии, щом неговите пари ще се прахосват за безплодни въоръжения против Италия — богатствата му скоро ще бъдат изчерпани.

Ще се реши ли Австрия на война? Смятаме, че едва ли. Нейните финанси са разстроени, Унгария е обхваната от силно брожение, Бохемия е ненадеждна. На самото полесражение, в Ломбардия, партизаните ще никнат навсякъде като изневиделица. Но най-много страхът от Англия ще задържа Метерних. В днешния момент лорд Палмерстон е най-могъщият човек в Европа. Разрешаването на въпроса зависи от неговото решение, а неговото решение този път е изказано доста ясно.

На другия край на Европа, в Дания, умира един крал*. Неговият син**, един груб пияница-веселяк, незабавно свиква събрание на нотаблите, на комисията на съсловните представители, за да обсъди въпроса за една обща конституция за херцогствата*** и Дания. А за да се опозорят немците навсякъде, херцогствата трябваше да заявят, че не желаят тази конституция, тъй като чрез нея биха се откъснали от своето общогерманско отечество![243]

Това е наистина смешно. Херцогствата имат значително по-малко население от Дания и все пак се предвижда за тях еднакъв брой депутати. Техният език ще бъде наравно използуван в съ-

* — Кристиян VIII. *Ред.*
** — Фредерик VII. *Ред.*
*** — Шлезвиг и Холщайн. *Ред.*

бранието, в протоколите и навсякъде другаде. Накратко казано, датчаните правят на немците всички възможни отстъпки, а немците упорстват в своето глупаво национално самомнение. Немците никога не са били привърженици на националното там, където националните интереси са съвпадали с интересите на прогреса; те винаги са били такива, когато националното е влизало в разрез с прогресивното. Там, където е трябвало да бъдат национални, те са играли ролята на космополити; а там, където не е било нужно да стоят непосредствено на национални позиции, те ставаха привърженици на националното до глупост. Във всички случаи те са ставали смешни.

Едно от двете: или жителите на херцогствата са способни хора и са надминали в своето развитие датчаните; тогава те ще получат в съсловната камара надмощие над датчаните и няма защо да се оплакват. Или пък те са немски зяплювци и в своето промишлено и политическо развитие стоят по-долу от датчаните и тогава е крайно време да се подчинят на ръководството на датчаните. Но наистина крайно глупаво е, че тези юначни шлезвиг-холщайнци се обръщат за помощ към 40-те милиона немци против датчаните и отказват да се явят на едно бойно поле, където ще бъдат поставени при съвсем еднакви условия на борба със своите противници; крайно глупаво е, че те се обръщат за помощ към полицията на Германския съюз против една конституция.

За Прусия датската конституция представлява също такъв удар, както неаполитанската за Австрия, макар че датската конституция е сама по себе си само отглас на безуспешния пруски конституционен експеримент от 3 февруари. Към многобройните затруднения на пруското правителство се прибави още едно: съседството на една нова конституционна държава; в същото време то губи един верен васал и съюзник.

Докато по този начин Италия и Дания влязоха в редиците на конституционните държави, Германия остава назад. Всички народи вървят напред; най-малките и най-слабите нации всеки път успяват да налучкат в процеса на европейските усложнения някой удобен момент, за да въвеждат последователно в своите страни съвременните институти въпреки своите силни реакционни съседи. Само 40-те милиона немци не мърдат от мястото си. Вярно е, че те вече не спят, но все още се занимават с брътвежи и празно политиканствуване, а не с дела.

Но ако германските правителства възлагат големи надежди на този страх на буржоата да действуват — те дълбоко се заблуждават. Немците ще бъдат последните, защото тяхната революция ще бъде съвсем друга в сравнение със сицилийската. Немските буржоа и ес-

нафи отлично знаят, че зад техния гръб стои един ежедневно нарастващ пролетариат, който на другия ден след революцията ще предяви съвсем други искания от ония, които самите те желаят. Ето защо немските буржоа и еснафи проявяват малодушие, нерешителност и колебание; техният страх от едно стълкновение е не по-малък от страха им от правителствата.

Една германска революция ще има много по-сериозно значение, отколкото една неаполитанска. В Неапол само Австрия и Англия са изправени една срещу друга; в една германска революция ще бъде изправен целият Изток срещу целия Запад. Една неаполитанска революция сама по себе си постига своята цел, щом бъдат завоювани радикалните буржоазни институции; една германска революция ще започне едва тогава, когато достигне до този пункт.

Ето защо немците трябва най-напред напълно да се компрометират пред всички останали нации, те трябва в още по-голяма степен, отколкото сега да станат за смях на цяла Европа, те трябва да бъдат *принудени* да направят революция. И тогава те действително ще въстанат — не малодушните немски еснафи, а немските работници; те ще се вдигнат, за да турят край на цялото нечисто и неустойчиво господство на официална Германия и чрез една радикална революция да възстановят немската чест.

Написано от Ф. Енгелс в средата на февруари 1848 г.

Напечатано в „Deutsche-Brüsseler-Zeitung", бр. 15 от 20 февруари 1848 г.

Печата се по текста на вестника

К. МАРКС и Ф. ЕНГЕЛС

ПОЛСКИЯТ ВЪПРОС[244]

РЕЧИ НА ТЪРЖЕСТВЕНОТО СЪБРАНИЕ В БРЮКСЕЛ НА 22 ФЕВРУАРИ 1848 Г., ПОСВЕТЕНО НА ВТОРАТА ГОДИШНИНА НА КРАКОВСКОТО ВЪСТАНИЕ ОТ 1846 Г.

РЕЧ НА МАРКС

Господа!

В историята се срещат поразителни аналогии. Якобинецът от 1793 г. стана в наше време комунист. Когато през 1793 г. Русия, Австрия и Прусия си поделиха Полша, тези три държави се оправдавали с конституцията от 1791 г., която била единодушно осъдена заради нейните уж якобински принципи.

Но какво прокламирала тази полска конституция? Чисто и просто конституционната монархия: предаване на законодателните функции в ръцете на народни представители, свобода на печата, свобода на съвестта, публично съдопроизводство, отменяване на крепостното право и т. н. И всичко това тогава се наричало най-чисто якобинство! И така вие виждате, господа, че историята е отишла напред. Якобинството от ония времена — ако става дума за либерализма — се превърна в нещо във висша степен умерено.

Трите държави вървяха в крак с историята. Когато през 1846 г., след присъединяването на Краков към Австрия, те лишиха поляците от последните остатъци от тяхната национална самостоятелност, те нарекоха комунизъм всичко онова, което някога наричаха якобинство.

А в какво се състои комунизмът на краковската революция? Беше ли тя комунистическа поради това, че имаше за цел възстановяване на полската националност? Със същото основание би могло да се каже, че войната на европейската коалиция против Наполеон в името на спасението на националностите е била комунистическа война и че Виенският конгрес се е състоял от коронувани комунисти. Или може би краковската революция беше комунистическа поради това, че тя се стремеше към установяване на демократично управ-

ление? Но никой пък не би приписал на гражданите-милионери от Берн и Нюйорк комунистически попълзновения.

Комунизмът отрича необходимостта от съществуване на класи; той възнамерява да унищожи всички класи, всички класови различия. А краковските революционери искаха да премахнат само политическите различия между класите; те искаха да дадат на различните класи равни права.

Но в какво, най-сетне, краковската революция беше комунистическа?

Да не би случайно в това, че тя се опитваше да разбие веригите на феодализма, да освободи обременената от феодални повинности собственост и да я превърне в свободна собственост, в съвременна собственост?

Ако биха казали на френските собственици: „Знаете ли какво искат полските демократи? Полските демократи искат да въведат в своята страна същата форма на собственост, която вече съществува у вас", то френските собственици биха отговорили: „Те постъпват много добре." Но опитайте се заедно с г-н Гизо да кажете на френските собственици: „Поляците искат да премахнат собствеността, която вие установихте чрез революцията от 1789 г. и която у вас съществува и до днес." „Как — ще викнат те, — значи те са революционери, комунисти! Трябва да се смажат тези негодяи!" В Швеция премахването на цеховете, корпорациите и въвеждането на свободната конкуренция се нарича сега *комунизъм*. „Journal des Débats" отива още по-далече: да лишиш двеста хиляди избиратели от рентата, която създава за тях правото да продават своите гласове, това значи да унищожиш един източник на доходи, да разрушиш една придобита собственост, това значи да бъдеш комунист. Без съмнение краковската революция също искаше да премахне една от формите на собствеността. Но коя именно? Тази, която не може да бъде унищожена в останала Европа, както не може да бъде унищожен и Зондербундът в Швейцария, тъй като и тя, и той престанаха вече да съществуват.

Никой няма да отрече, че политическият въпрос в Полша е свързан със социалния. Те са винаги неотделими един от друг.

Впрочем запитайте най-добре реакционерите! Нима през времето на Реставрацията те се сражаваха само с политическия либерализъм и с неизбежния негов багаж на волтерианството?

Един твърде известен реакционен писател бе открито признал, че и най-възвишената метафизика на един Дьо Местр или един Боналд се свежда в края на краищата до паричния въпрос; а не е ли всеки паричен въпрос непосредствено и социален въпрос? Дейците от Реставрацията не скриваха, че за да се върнем към политиката

на доброто старо време, трябва да възстановим добрата стара собственост, феодалната собственост, моралната собственост. На всички е известно, че предаността към монархията не може да мине без десятък и ангария.

Да се обърнем към още по-старите времена. През 1789 г. политическият въпрос за правата на човека е съдържал в себе си социалния въпрос за свободната конкуренция.

А какво става в Англия? За какво се бореха политическите партии по всички въпроси, като започнем със закона за реформата и свършим с отменяването на житните закони, ако не за изменение на имуществените отношения? Не се ли бореха те за въпроси около собствеността, за социални въпроси?

Пък и тук, в самата Белгия, не е ли борбата на либерализма и католицизма борба на промишления капитал и на едрата поземлена собственост?

И не са ли политическите въпроси, които се разискват в течение на седемнадесет години, всъщност социални въпроси?

Така че от каквато и гледна точка да изхождате — от либерална, радикална и дори аристократическа, — как можете вие още да упреквате краковската революция, че свързвала политическия въпрос със социалния въпрос?

Хората, които стояха начело на краковското революционно движение, бяха дълбоко убедени, че само една демократична Полша може да бъде независима и че не е възможна една полска демокрация без унищожаване на феодалните права, без аграрно движение, което би превърнало крепостните селяни в свободни собственици, в съвременни собственици. Поставете на мястото на руския самодържец полските аристократи и вие само ще дадете на деспотизма правото на гражданство. По същия начин немците в своята война срещу чужденците разменяха един Наполеон срещу тридесет и шест Метерниховци.

Дори ако над полския помешчик не господствува руският помешчик, все пак на шията на полския селянин пак ще стои кракът на един помешчик, но един свободен, а не поробен помешчик. Тази политическа промяна не би изменила нищо в социалното положение на полския селянин.

Краковската революция бе един славен пример за цяла Европа, понеже отъждестви националното дело с делото на демокрацията и с освобождението на потиснатата класа.

Макар че тази революция беше временно задушена с кървавите ръце на наемни убийци, тя възкръсва сега славна и триумфална в Швейцария и Италия. Нейните принципи намират потвърждение в Ирландия, където теснонационалната партия бе погребана заедно

с О'Конел и където новата национална партия е преди всичко реформаторска и демократична партия[245].

Полша отново прояви инициатива, но това вече не е феодална, а демократична Полша и от този момент нейното освобождение става въпрос на чест за всички демократи в Европа.

РЕЧ НА ЕНГЕЛС

Господа!

Въстанието, чиято годишнина днес празнуваме, не успя. След няколко дни на героична съпротива Краков беше завзет и кървавият призрак на Полша, който за един миг се беше изправил пред очите на нейните убийци, отново потъна в гроба.

Краковската революция завърши с поражение, с твърде прискърбно поражение. Нека впрочем отдадем последна почит на падналите герои, да изкажем съжаление за техния неуспех, да изразим нашите симпатии към двадесетте милиона поляци, чиито окови станаха в резултат на този неуспех още по-мъчителни.

Но, господа, нима това е всичко, което трябва да направим? Нима е достатъчно да пролеем една сълза върху гроба на нещастната страна и да се закълнем в непримирима, но досега все още безсилна ненавист към нейните потисници?

Не, господа! Годишнината на краковското въстание не е само ден на траур; за нас, демократите, това е празничен ден, тъй като в самото поражение се крие победа и плодовете на тази победа са за нас едно трайно завоевание, докато резултатите от поражението носят само преходен характер.

И тази победа е победа на млада демократична Полша над стара аристократическа Полша.

Да, последната борба на Полша против нейните чужди поробители беше предшествувана от една скрита, тайна, но решителна борба в недрата на самата Полша, борба на потиснатите поляци против потисниците-поляци, борба на полската демокрация против полската аристокрация.

Сравнете 1830 с 1846 г., сравнете Варшава с Краков. През 1830 г. господствуващата класа в Полша беше толкова егоистична, ограничена и малодушна в законодателното събрание, колкото самоотвержена, ентусиазирана и мъжествена беше тя на бойното поле.

Какво искаше полската аристокрация през 1830 г.? Да запази своите придобити права от посегателствата на императора. Тя ограничаваше въстанието върху малката област, която Виенският кон-

грес бе благоволил да нарече Кралство Полша; тя задържаше порива в другите полски земи; тя оставяше незасегната крепостната зависимост на селяните, която превръща човека в добитък, запазваше унизителното положение на евреите. Ако в хода на въстанието аристокрацията бе принудена да направи отстъпки на народа, тя ги направи едва тогава, когато беше вече твърде късно, когато въстанието беше вече обречено на провал.

Нека го кажем открито: въстанието през 1830 г. не беше нито национална революция (то остави незасегнати три четвърти от Полша), нито социална или политическа революция; то не променяше нищо във вътрешното положение на народа; това беше една консервативна революция.

Но в лоното на тази консервативна революция, в самото национално правителство имаше един човек, който рязко критикуваше ограничеността на възгледите на господствуващата класа. Той предлагаше действително революционни мерки, смелият характер на които изплаши аристократите от сейма. Призовавайки към оръжие цяла стара Полша, превръщайки по този начин войната за независимост на Полша в европейска война, давайки граждански права на евреите и селяните, давайки на последните право да участвуват в собствеността върху земята, преустройвайки цяла Полша върху основите на демокрацията и равенството, той търсеше пътища за превръщане на националната борба в борба за свобода; той се стремеше да отъждестви интересите на всички народи с интересите на полския народ. Нужно ли е да назовем името на този човек, чийто гений създаде този толкова обширен и същевременно толкова прост план? Това беше Лелевел.

През 1830 г. заслепеното от своите користни интереси аристократическо мнозинство постоянно отхвърляше тези предложения. Но същите тези идеи, узрели и получили по-нататъшно развитие през време на изпитанията на петнадесетгодишния период на робство, същите тези принципи ние видяхме написани на знамето на краковското въстание. В Краков — и това ясно биеше на очи — нямаше вече хора, които биха могли да загубят много; там съвсем нямаше аристократи; всяка предприета стъпка се отличаваше с демократична смелост, сходна, бих казал, на смелостта на пролетариата, който няма какво да загуби освен своята нищета, а ще спечели цяло едно отечество, цял един свят. Там нямаше място нито за колебания, нито за съмнения: атакувани бяха наведнаж три държави, провъзгласена бе свободата на селяните, аграрна реформа, гражданско равенство на евреите, без някой да се смущаваше, че биха могли да се засегнат едни или други аристократически интереси.

Краковската революция не се стремеше нито към възстановяване на стара Полша, нито към запазване на ония старинни полски институции, които бяха останали незасегнати от чуждите правителства; тя не беше нито реакционна, нито консервативна.

Не, още по-враждебно, отколкото към чуждите потисници на Полша, тя се отнасяше към самата Полша — към стара, варварска, феодална, аристократическа Полша, основана на закрепостяването на мнозинството от народа. Без ни най-малко да се стреми към възстановяване на тази стара Полша, тя, напротив, желаеше да я разруши до основи и да създаде върху нейните развалини с помощта на една съвършено нова класа, с помощта на мнозинството от народа, една нова, съвременна, цивилизована, демократична Полша, достойна за XIX век — една Полша, която действително би станала член страж на цивилизацията.

Разликата между 1830 и 1846 г., огромният прогрес, който се бе извършил в самата нещастна, окървавена, разкъсана Полша, пълното отделяне от полския народ на полската аристокрация, която се хвърли в обятията на потисниците на своето отечество, безвъзвратното преминаване на полския народ на страната на демокрацията и най-сетне появяването в Полша на също такава, каквато и тук, у нас, класова борба, тази движеща сила на целия социален прогрес — ето в какво се състоеше победата на демокрацията, отбелязана от краковската революция, ето в какво се заключаваше резултатът, който тепърва ще даде своите плодове, когато поражението на въстаниците ще бъде отмъстено.

Да, господа, благодарение на краковското въстание делото на Полша се превърна от национално дело, каквото беше по-рано, в дело на всички народи, от предмет на симпатии, какъвто беше порано, в дело, от което са заинтересовани всички демократи. До 1846 г. ние трябваше да отмъщаваме за едно престъпление; отсега нататък ние трябва да поддържаме съюзници и ще ги поддържаме.

И преди всичко нашата Германия трябва да се радва на тази експлозия на демократичния ентусиазъм в Полша. На самите нас ни предстои да извършим в най-близко време демократична революция; нас ни очаква борба с варварските орди на Австрия и Русия. До 1846 г. можехме още да се съмняваме на коя страна ще застане Полша в случай на една демократична революция в Германия. Краковската революция премахна всяко съмнение. Отсега нататък немският и полският народи са свързани с нерушими връзки. Ние имаме едни и същи врагове, едни и същи потисници, защото руското правителство гнети и нас така, както и поляците. Първото условие за освобождение и на Германия, и на Полша е коренното изменение на сегашното политическо положение на Германия, събарянето на

Прусия и Австрия, изтласкването на Русия зад Днестър и зад Двина.

И така съюзът на двете наши нации не е нито прекрасна мечта, нито пленителна илюзия; не, господа, този съюз е една неизбежна необходимост, произтичаща от общите интереси на двете нации, и той стана необходим благодарение на краковската революция. Немският народ, който по своите собствени въпроси се проявяваше досега почти изключително само на думи, трябва да пристъпи към действие в интерес на своите полски братя; и както ние, присъствуващите тук немски демократи, протягаме ръка на полските демократи, така и целият немски народ ще отпразнува своя съюз с полския народ на полето на първата битка, в която двата народа със съвместни усилия ще одържат победа над своите общи потисници.

Напечатано през март 1848 г. в сборника „Célébration, à Bruxelles, du deuxième anniversaire de la Révolution Polonaise du 22 Février 1846". Bruxelles, 1848

Печата се по текста на сборника

Ф. ЕНГЕЛС

НЯКОЛКО ДУМИ КЪМ ВЕСТНИК „RIFORMA“[246]

Вестник „Riforma“ от Лука отговаря на една от ония известни долнопробни статии, които аугсбургският „Allgemeine Zeitung“ печата обикновено по поръка на виенската дворцова канцелария.

Циничният лехски вестник[247] не само превъзнасяше до небесата верността на 518,000 австрийски войници към техния безмозъчен Фердинанд, но и твърдеше, че всички тези войници — бохемци, поляци, словаци, хървати, хайдуки, власи, унгарци, италианци и т. н. — мечтаели за единството на Германия и охотно биха отдали за това единство своя живот, *стига само да пожелае това императорът!*

Като че ли не е именно там нещастието, че докато съществува Австрия, Германия трябва да рискува да доверява своето единство на хайдуките, хърватите и власите, като че ли докато е жива Австрия, единството на Германия може да бъде някакво друго освен единство с хървати, власи, маджари и италианци!

„Riforma“ твърде удачно отговаря на „Всемерзостния“* срещу неговото лъжливо твърдение, че Австрия била защищавала в Ломбардия интересите на немската нация, и в заключение се обръща с апел към немците, в който прави паралел между италианското движение през 1848 г. и немските освободителни войни през 1813 и 1815 години.

„Riforma“ очевидно е мислела да направи с това комплимент на немците; в противен случай тя навярно не би се заела против своето искрено убеждение да сравнява съвременното прогресивно италианско движение точно с тези реакционни войни, на които именно Ита-

* Игра на думи: „Allgemeine Zeitung“ — „Всеобщ вестник“, „All-gemeine“ — „Все-мерзостен“. *Ред.*

лия дължи своето поробване от Австрия, на които Германия дължи възстановяването в най-голяма степен на предишния хаос, на предишната раздробеност и тирания и на които цяла Европа дължи позорните договори от 1815 г.

„Riforma“ може да ни повярва: Германия прекрасно е осведомена за характера на освободителните войни както от резултатите на самите тези войни, така и от позорния край на всички герои на тази „славна“ епоха. Само продажните правителствени вестници могат още да възхваляват този период на идиотско опиянение. Публиката се смее над него и дори железният кръст почервенява от срам.

Именно тези вестници, именно тези яростни франкоядци от 1813 г. надават и днес същия вой против италианците, който по-рано надаваха против французите, пеят хвалебни химни на Австрия, на християнско-германска Австрия, и проповядват кръстоносен поход против романското коварство и романското лекомислие; защото нали и италианците са също романски народ, както и французите?

Ако италианците искат да знаят на какво съчувствие могат да разчитат от страна на грубите самохвалци от освободителната епоха, каква представа имат тези червенокоси фантазьори за италианската нация, то ние само за пример ще им цитираме известната песен на А. А. Л. Фолен[248]:

Нека прославят таз страна прекрасна
На мандолини и китари страстни,
Где портокали в тъмен лес цъфтят . . .
По-сладки ми са немските ни сливи
и борсдорфските ябълки красиви

и по-нататъшната поетична ярост на вечно разсъждаващия човек. След това следват най-забавни представи за бандити, кинжали, огнедишащи планини, романско коварство, за невярност на италианските жени, за дървеници, скорпиони, отрова, отровни змии, убийци из засада и т. н.; всичко това добродетелният любител на сливи вижда в изрядно количество на всяка крачка по италианските пътища. В заключение мечтателният филистер благодари на своя бог, че се намира в страната на любовта и дружбата, в страната на побоищата с кръчмарски столове, в страната на синеоките и верни попски дъщери, в страната на искреността и добродушието, с една дума — в страната на германската вярност. Такива суеверно-фантастични представи за Италия си бяха набили в главата героите от 1813 г., които, разбира се, никога не бяха виждали Италия.

„Riforma“ и изобщо дейците от италианското движение могат да бъдат напълно уверени, че общественото мнение в Германия е решително на страната на италианците. Немският народ е заинтере-

сован от падането на Австрия в същата степен, в каквато е заинтересован и италианският. Той единодушно одобрява и приветствува всеки успех на италианците и ние се надяваме, че в решителния момент той също ще се яви на бойното поле, където веднаж завинаги ще бъде турен край на цялото австрийско господство.

Написано от Ф. Енгелс около 22 февруари 1848 г.

Напечатано в „Deutsche-Brüsseler-Zeitung“, бр. 16 от 24 февруари 1848 г.

Подпис: Ф. Енгелс

Печата се по текста на вестника

Ф. ЕНГЕЛС

РЕВОЛЮЦИЯТА В ПАРИЖ

През 1848 г. работите тръгнаха успешно. Едва можа да отмине революцията в Сицилия с нейната дълга опашка от конституции и Париж вече се намира в победоносно въстание.

Депутатите от опозицията публично се задължиха да отстоят чрез една смела демонстрация правото на събрания от посегателствата срещу него от страна на Гизо, Дюшател и Ебер.

Бяха взети всички подготвителни мерки. Залата беше приготвена и очакваше гостите за банкета. И изведнаж, когато дойде време да се действува, страхливците от левицата с г-н Одилон Баро начело както винаги малодушно отстъпиха.

Във вторник* около обед цял Париж беше на улиците. Всред масите се чуваха възгласи: „Долу Гизо, да живее реформата!" Народът се втурна към хотела на Гизо, който войските с труд успяха да запазят: все пак стъклата на прозорците бяха изпотрошени.

Масите потеглиха също и към къщата на Одилон Баро с викове: „Долу Баро!"; и неговите стъкла на прозорците бяха строшени. Г-н Баро, този изплашен подстрекател на бунта, се обърна към правителството . . . с молба да изпрати охрана!

Войските стояха наоколо и спокойно наблюдаваха онова, което ставаше. Само муниципалната гвардия си послужи с оръжието, и то по най-свиреп начин. Муниципалната гвардия е завербувана предимно от елзасци и лотарингци, т. е. от полунемци, на които се плаща по три и половина франка на ден; те имат твърде снажен и охранен вид. Муниципалната гвардия е най-отвратителният войнишки корпус от всички съществуващи, по-лош от жандармерията, по-лош от старата швейцарска гвардия; когато народът победи, този корпус ще има да пати.

---

* — 22 февруари 1848 г. *Ред.*

Привечер народът започна да оказва съпротива. Издигнати бяха барикади, постовете на охраната бяха взети с щурм и подпалени. На площада на Бастилията бе убит един полицейски шпионин. Оръжейните лавки бяха разрушени.

В 5 часа бе даден сигнал за генерална атака на националната гвардия. Но явиха се само малцина, а и те викаха: „Долу Гизо!"

През нощта спокойствието бе възстановено. Последните барикади бяха завзети и изглеждаше, че метежът беше ликвидиран.

Но в сряда сутринта въстанието избухна с нова сила. Една значителна част от центъра на Париж, разположена на изток от улица Монмартър, беше силно забарикадирана; след 11 часа войските вече не се осмеляваха да се приближат към нея. Националната гвардия се събра в голямо количество, но само за да застави войниците да се въздържат от каквото и да било нападение срещу народа и за да провъзгласят: „Долу Гизо, да живее реформата!"

Съгласно отбранителния план, изработен от маршал Жерар[249], в акцията бяха хвърлени 50-те хиляди намиращи се в Париж войници, които завзеха всички стратегически пунктове. Но тези пунктове бяха толкова много, че всичките войски се оказаха заети с тяхната отбрана и дори само с това бяха обречени на бездействие. За настъпателни действия, ако изключим муниципалната гвардия, почти нямаше войски. Великолепният план на Жерар се оказа извънредно полезен за въстанието; той парализира войските и съдействуваше за тяхната пасивност, към каквато те и без това бяха склонни. Отделните фортове на свой ред само нанесоха вреда на правителството. В тях трябваше да се държат гарнизони и това също отвличаше значителна част от войските от мястото на боя. За бомбардировка не се и мислеше. Пък и изобщо никой не си и спомни за съществуването на тези бастилии. Излишно доказателство за пълното безплодие на всички планове за отбрана пред лицето на масовото въстание на големия град!

Около пладне ропотът против правителството в редовете на националната гвардия дотолкова се засили, че много полковници изпратиха в Тюйлери съобщение, че не гарантират за своите легиони, ако правителството остане на власт.

В 2 часа следобед старият Луи-Филип бе принуден да смени Гизо и да сформира ново правителство. Едва бе обявено за това — и националните гвардейци с ликуване се разотидоха по домовете си и започнаха да ги илюминират.

Но народът, работниците, които единствени строяха барикадите и водеха борбата против муниципалната гвардия, излагайки гърдите си на куршумите, щиковете и конските копита, работниците съвсем нямаха намерение да се бият за господин Моле и господин Бийо[250].

Те продължаваха борбата. Докато Италиански булевард ликуваше от радост, на улиците Сент Авоа и Рамбюто се водеше ожесточена престрелка. Борбата се проточи дълго след полунощ и продължи в четвъртък сутринта. За всеобщото участие на работниците в тази борба свидетелствуват разхвърлените релси по всички железопътни линии около Париж.

Буржоазията извърши своята революция: тя събори Гизо и заедно с него сложи край на абсолютното господство на едрите борсови магнати. Но сега, във втория акт на борбата, не е вече изправена една част на буржоазията срещу друга: сега срещу буржоазията е изправен пролетариатът.

*

* *

Току-що пристигна известието, че народът е победил и провъзгласил република. Трябва да признаем, че не очаквахме толкова блестящ успех на парижкия пролетариат.

Трима от членовете на временното правителство принадлежат към радикалната демократическа партия, орган на която е „Réforme". Четвъртият член е *работник**, какъвто още никога не е имало в никоя страна на света. Останалите — Ламартин, Дюпон дьо л'Ер — са и двамата дейци от „National"[251].

Благодарение на тази победоносна революция френският пролетариат отново се оказа начело на европейското движение. Чест и слава на парижките работници! Те дадоха тласък на целия свят и този тласък ще почувствуват всички страни една след друга; защото победата на републиката във Франция означава победа на демокрацията в цяла Европа.

Настъпва нашето време, времето на демокрацията. Пламъците, които бушуват в Тюйлери и Пале-Роаял, са утринната заря на пролетариата. Сега навсякъде господството на буржоазията ще претърпи крах или ще бъде смъкнато.

Нека се надяваме, че Германия ще последва примера на Франция. Сега или никога тя ще тури край на своето унизително състояние! Ако у немците има още енергия, гордост и мъжество, то няма да минат и четири седмици и ние също ще извикаме:

„Да живее Германската република!"

Написано от Ф. Енгелс на 25—26 февруари 1848 г.
Напечатано в „Deutsche-Brüsseler-Zeitung", бр. 17 от 27 февруари 1848 г.

Печата се по текста на вестника

* — Албер. — *Ред.*

Ф. ЕНГЕЛС

ПИСМО ДО РЕДАКТОРА НА ВЕСТНИК „NORTHERN STAR"

Уважаеми господине!

Предвид на важните събития, които станаха във Франция, позицията, заемана от белгийския народ и белгийското правителство, представлява по-голям интерес, отколкото в нормални времена. Затова бързам да съобщя на Вашите читатели за онова, което се случи след петък, 25 февруари.

Нея вечер Брюксел беше обхванат от всеобщо безпокойство и възбуда. Носеха се всевъзможни слухове, но фактически никой на нищо не вярваше. Гарата беше изпълнена с народ: в тълпата имаше представители на всички класи, които с нетърпение очакваха новини. Присъствуваше самият френски посланик, бившият маркиз дьо Рюмини. В дванадесет и половина през нощта пристигна един влак, който донесе славни новини за станалата в четвъртък революция, и цялата човешка маса се развика в общ внезапен порив на ентусиазъм: „Vive la République!"* Новината бързо обиколи целия град. В събота всичко беше спокойно. Но в неделя улиците се изпълниха с народ и всеки желаеше да узнае какво ще предприемат двете дружества — Демократическата асоциация и Алиансът. И двете тези организации се събраха вечерта. Алиансът — сборище на буржоазните радикали — реши да чака и по този начин се отдели от движението. Но Демократическата асоциация взе редица твърде важни решения, благодарение на които тя се постави начело на движението. Решено бе да се събират не веднъж в седмицата, а всеки ден, да се изпрати петиция до муниципалния съвет с искане да бъде раздадено оръжие на всички граждани от всички окръзи, а не само

* — „Да живее републиката!". *Ред.*

на буржоазната гражданска гвардия. Вечерта имаше тук-таме по улиците вълнения. Народът викаше: „Vive la République!“, и се тълпеше около градския съвет. Бяха извършени редица арести, но не стана нищо що-годе значително.

Между арестуваните лица имаше двама немци — политическият емигрант г-н Волф и един работник. Трябва да Ви е известно, че тук в Брюксел съществуваше едно Немско работническо дружество, където се обсъждаха политически и социални въпроси и се издаваше един немски демократичен вестник*. Немците, които живеят в Брюксел, са известни изобщо като твърде активни и непоколебими демократи. Те всички почти бяха членове на Демократическата асоциация и вице-председателят на Немското дружество д-р Маркс беше също вице-председател на Демократическата асоциация.

Познавайки отлично дребнавото националистическо чувство, което преобладава сред една определена класа на населението на такива малки страни като Белгия, правителството веднага използува това за разпространяване на слуха, че цялата агитация за република изхождала от немците, от хора, които нямат какво да загубят, които вече са били изгонвани от три-четири страни заради техните низки постъпки и които възнамерявали да застанат начело на замислената от тях белгийска република. Тази поразителна новина обиколи в понеделник целия град и не измина и един ден, когато цялата маса от бакали, от каквито се вербува гражданската гвардия, вдигна единодушен вой против немските бунтовници, които желаели да хвърлят в революция тяхното щастливо белгийско отечество.

Немците си бяха определили място за среща в едно кафене, където всеки от тях трябваше да донася последните новини от Париж. Но шумът, вдигнат от бакалите, беше толкова голям и се носеха толкова различни слухове за мерките, които правителството вземало срещу немците, че те бяха принудени да се откажат дори от този толкова безобиден начин на общуване помежду си.

В неделя вечерта полицията успя вече да предупреди собственика на кафенето, на когото принадлежеше помещението, заемано от Немското дружество, да не разрешава занапред да се устройват каквито и да било събрания в това помещение.

През всичкото това време немците се държаха изключително добре. Подложени на най-подли преследвания от страна на полицията, те все пак си оставаха на своя пост. Всяка вечер присъствуваха на събранията на Демократическата асоциация. Те избягваха всяко шумно натрупване по улиците, но излагайки се на личен риск, да-

* — „Deutsche-Brüsseler-Zeitung“. *Ред.*

ваха да се разбере, че в часа на опасността няма да оставят своите белгийски събратя.

Когато след няколко дни необикновеното възбуждение, което цареше в неделя и в понеделник, се беше уталожило, когато хората се върнаха към своята работа, когато правителството се съвзе от своята първа уплаха, започна нов период на преследвания на немците. Правителството обнародва редица укази, според които всички чуждестранни работници, останали без работа, подлежаха на незабавно изселване от страната; същата участ трябваше да споделят всички чужденци без разлика, паспортите на които не биха се оказали в ред. Провеждайки тези мерки, правителството едновременно настройваше чрез разпространяване на различни слухове собствениците на предприятията против всички чуждестранни работници, в резултат на което за немците стана невъзможно да получат работа. Дори ония, които имаха работа, бяха лишени от нея и от този момент попаднаха под действието на указа за изселването.

Правителството започна да преследва не само работниците, останали без работа, но и жените. Един млад немски демократ, който съгласно френските и белгийските обичаи живее заедно с една французойка на съпружески начала и чието пребиваване в Брюксел очевидно безпокоеше полицията, беше внезапно подложен на гонения, които се изразиха в преследване на неговата възлюбена. Въз основа на това, че тя нямала документи — кому ли в Белгия е идвало по-рано на ум да пита някоя жена за документи! — тя беше заплашена с незабавно изселване и при това полицията заявила, че това се правело не толкова заради самата нея, колкото заради човека, с когото тя живее. В течение на три дни полицейският комисар идвал седем пъти в нейния дом. Няколко пъти я викали при него в участъка и най-сетне я изпратили с един агент в централното полицейско управление; ако не беше намесата на един влиятелен белгийски демократ, тя несъмнено щеше да бъде принудена да напусне страната.

Но всичко това са дреболии. Преследванията на работници, разпространяването на слухове, че еди-кое си лице трябвало да бъде арестувано или че във вторник вечерта във всички кафенета на града щяла да бъде устроена обща хайка срещу немците — всичко това са, повтарям, дреболии в сравнение с онова, което имам да Ви съобщя.

В петък* вечерта д-р Маркс заедно с други получи кралска заповед, която му предписваше да напусне страната в течение на двадесет и четири часа. Той подреждал своите куфари, приготвяйки се да замине, когато в един часа през нощта, въпреки закона, който за-

* — В оригинала погрешно е писано: „в събота". *Ред.*

бранява да се нарушава неприкосновеността на жилищата на гражданите между залез и изгрев слънце, десет въоръжени полицейски агенти начело с един полицейски комисар нахлули в квартирата му, хванали го и го отвели в затвора на градския съвет. Не му били представени никакви основания за арестуването освен това, че паспортът му не бил уж в ред, макар че той им представил не по-малко от три документа и беше вече живял три години в Брюксел! И така, отвели го. Жена му, страшно разтревожена, веднага изтичала до белгийския адвокат г-н Жотран, председател на Демократическата асоциация, който винаги предлагаше своите услуги на преследваните чужденци; именно той е, за чиято приятелска намеса споменах в описания по-горе случай. На връщане тя срещнала един познат белгиец, г-н Жиго. Той я придружил до къщи. Пред вратите на къщата на д-р Маркс те видели двама от полицаите, които участвували в арестуването на нейния съпруг. „Къде отведохте моя мъж?" — запитала тя. „Ако дойдете с нас, ще Ви покажем къде е." Полицаите я отвели заедно с г-н Жиго в градския съвет, но вместо да изпълнят обещанието си, предали двамата на полицията и *те били хвърлени в затвора*. Г-жа Маркс, която оставила у дома три малки деца в ръцете на слугинята, била вкарана в една килия, където се намирала група проститутки от най-долен сорт, и тя е трябвало да прекара нощта с тях. На заранта я преместили в друго помещение, съвсем неотоплено, където останала в продължение на три часа, треперейки от студ. Г-н Жиго бил също задържан. Г-н Маркс затворили в една килия заедно с *един буйно луд,* от когото е трябвало всяка минута да се отбранява. Към всички тези гнусотии се прибавяло и крайно грубото държане на тъмничарите.

В три часа следобед г-жа Маркс и г-н Жиго се явили най-сетне пред един съдия, който скоро след това заповядал те да бъдат освободени. И в какво ги обвинявали? В *скитничество* — на основание на това, че нито той, нито тя не носили със себе си паспорт!

Г-н Маркс също бе освободен и получи заповед да напусне страната още през същата вечер. Така че след като беше незаконно задържан в затвора в течение на 18 часа от 24-те часа, които му бяха дали, за да подреди своите работи, след като не само той, но и жена му бяха откъснати през всичкото това време от трите си деца, от които най-възрастното момиченце няма още четири години, той бе екстерниран, без да разполага нито с минута, за да приведе нещата си в ред.

Г-н Жиго едва беше излязъл от затвора един ден, преди да бъде арестуван. Първия път бил задържан в един хотел в шест часа сутринта в понеделник заедно с трима демократи от Лиеж; всички били арестувани по обвинение в скитничество, тъй като не носили със

себе си паспорти. Заповед за освобождение им била издадена във вторник, но въпреки всички закони те били задържани в затвора до четвъртък. Единият от тях, г-н Тедеско, и досега още е в затвора и при това никой не знае в какво го обвиняват. Както той, така и г-н Волф или ще бъдат освободени, или ще бъдат изправени пред съда в течение на тази седмица.

Трябва обаче да кажа, че белгийските работници и редица демократи, принадлежащи към тази нация, и по-специално г-н Жотран, се отнесоха изключително добре към преследваните немци. Те съумяха значително да се издигнат над всички дребнави чувства на национална обособеност. Те виждат в нашето лице не чужденци, а демократи.

Научих, че била издадена заповед за арестуване на белгийския работник и смел демократ г-н дьо Гюаско. Друг един демократ, г-н Даси, арестуван миналата неделя по обвинение в метеж, се яви вчера пред трибунала; присъдата му още не е обявена.

Ежедневно и ежечасно очаквам заповед за изселване, ако не нещо по-лошо, тъй като никой не е в състояние да предскаже на какво още може да се реши това белгийско-руско правителство. Очаквам всеки момент да ми предпишат да замина. Такова е положението на немския демократ в тази *„свободна“* страна, която, както пишат вестниците, по нищо не отстъпвала на френската република.

Привет и братство.

Брюксел, 5 март

Вашият стар приятел

Написано от Ф. Енгелс

Напечатано във вестник „The Northern Star“ бр. 544 от 25 март 1848 г.

Печата се по текста на вестника

К. МАРКС

ПИСМО ДО РЕДАКТОРА НА ВЕСТНИК „REFORME"

Господин редакторе!

В този момент белгийското правителство окончателно влезе в редовете на привържениците на политиката на Свещения съюз. Неговата реакционна ярост с нечувана жестокост се струпа върху немските демократи. Ако не бяхме толкова много възмутени от преследванията, специален предмет на които трябваше да станем и ние, ние от все сърце бихме се посмяли над куриозното положение, в което се постави правителството на Рожие, обвинявайки няколко души немци в стремеж да натрапят на белгийците република въпреки желанието на самите белгийци; но работата е там, че в случая, който визираме, гнусното взема връх над смешното.

Преди всичко трябва да Ви осведомя, г-н редакторе, че почти всички брюкселски вестници се редактират от французи, повечето от които са избягали от Франция, за да се спасят от позорното наказание, което ги застрашаваше в родината им. Тези французи проявяват в сегашния момент твърде голяма заинтересованост от защитата на независимостта на Белгия, която те всички предаваха през 1833 година[252]. Кралят, министрите и техните привърженици използуваха тези вестници, за да затвърдят мнението, че една белгийска революция в републикански дух би била само един вид franceqиillonnerie* и че всяка демократична агитация, която се наблюдава сега в Белгия, била предизвикана изключително от екзалтирани немци.

Немците съвсем не отричат, че те открито влязоха в съюз с белгийските демократи, но направиха това без каквато и да било екзал-

* — презрителен израз на фламандски език, означаващ: „безсмислено подражаване на всичко френско". *Ред.*

тация. Но в очите на кралския прокурор това беше равносилно на подстрекателство на работниците против буржоата, това беше равносилно на възбуждане на недоверие на белгийците спрямо техния възлюбен крал-*немец*, това означаваше, че те отварят вратите на Белгия за едно френско нашествие.

След като получих на 3 март в пет часа вечерта заповед да напусна в срок от двадесет и четири часа белгийското *кралство*, аз още същата нощ започнах да се приготвям за заминаване, когато неочаквано в жилището ми нахлу един полицейски комисар, съпроводен от десет полицаи, претърси цялата къща и накрая ме арестува под предлог че не съм имал документи. Независимо от съвсем изправните документи, които г-н Дюшател ми връчи, когато ме изгони от Франция, аз държах в ръцете си и заповедта за изгонването им от Белгия, която ми беше връчена само няколко часа преди това.

Не бих Ви споменал, господин редакторе, за моето арестуване и за грубото държане, на което бях подложен, ако с това не беше свързано едно обстоятелство, което трудно можем да си представим дори в една Австрия.

Непосредствено след моето арестуване жена ми отишла при г-н Жотран, председателя на белгийската Демократическа асоциация, за да го помоли да вземе необходимите мерки. Когато се върнала у дома, тя заварила на вратата един полицай, който с изискана вежливост ѝ казал, че ако желае да поговори с г-н Маркс, може да дойде с него. Моята жена с готовност приела това предложение. Завели я в полицейското управление, където един комисар най-напред ѝ заявил, че г-н Маркс не е там, а след това започнал грубо да я разпитва коя е тя, защо е ходила при г-н Жотран и има ли в себе си документи. Белгийският демократ г-н Жиго, който придружавал моята жена до полицейското управление заедно с полицая, изказал възмущението си от глупавите и същевременно нагли въпроси на комисаря, но полицаите го накарали да млъкне; той бил грабнат от тях и хвърлен в затвора. Под предлог че е обвинена в скитничество, жена ми била отведена в затвора на градския съвет и затворена в едно тъмно помещение заедно с проститутки. В 11 часа сутринта цял ескорт от жандарми я завел посред бял ден в кабинета на съдебния следовател. Задържана била два часа в карцер въпреки най-решителните протести, постъпващи от всички страни. Тя била оставена там, изложена на най-суров студ и на най-възмутителното държане на жандармите.

Когато най-сетне се явила пред следователя, последният изразил своето учудване, че полицията в своето усърдие не е арестувала също и малолетните деца. Разпитът е могъл да има само формално значение: цялата вина на моята жена се състои в това, че макар и да

принадлежи към пруската аристокрация, тя все пак споделя демократичните убеждения на своя мъж.

Няма да навлизам във всички подробности на този възмутителен скандал. Ще кажа само, че когато бяхме пуснати на свобода, двадесет и четири часовият срок беше вече изтекъл и ние бяхме принудени да заминем, без да получим възможност да вземем със себе си дори най-необходимите неща.

Карл Маркс
вице-председател на
брюкселската Демократическа асоциация

Написано около 6 март 1848 г.
Напечатано във вестник „La Réforme" от 8 март 1848 г.

Печата се по текста на вестника

К. МАРКС

ПРЕСЛЕДВАНЕ НА ЧУЖДЕНЦИТЕ В БРЮКСЕЛ[253]

В неделя, 27 февруари, се състоя първото публично събрание на брюкселската Демократическа асоциация след съобщението за провъзгласяване на френската република. Знаеше се предварително, че на него ще се явят по-голям брой работници, решени да подкрепят активно всички мерки, които Асоциацията ще счете за нужно да вземе.

От своя страна правителството бе разпространило слуха, че крал Леополд бил готов да се откаже от престола, щом народът пожелае това. Това беше един капан за белгийските демократи с цел те да се откажат от всякакви решителни действия против своя толкова добър крал, който само чака да му се даде възможност да смъкне от себе си бремето на кралската власт, стига само да му бъде дадена при съответни почести солидна пенсия.

В същото време кралското правителство държеше готов списъка на лицата, които то смяташе за нужно да арестува още същата вечер като нарушители на обществения ред. По споразумение с началника на обществената безопасност г-н Оди в този списък трябвало да фигурират като главни подстрекатели на инсценирания метеж чужденците, за да се отвлече вниманието от арестуването на редица белгийци, известни като решителни републиканци, а също така да се възбуди чувството на национална подозрителност. С това се обяснява защо малко по-късно негово превъзходителство г-н Рожие, който е толкова белгиец, колкото негово кралско величество Леополд е французин, обнародва един указ, предписващ на всички власти строго да наблюдават французите — сънародниците на Рожие, и немците — съотечествениците на Леополд. Този указ е редактиран така, че по формата си напомня на закона за подозрителните.

Този толкова грижливо намислен план беше приведен в изпълнение по един много подъл и груб начин, тъй като лицата, арестувани вечерта на 27 февруари, се въздържаха от всичко, което можеше да се сметне за подстрекателство.

Човек би помислил, че тези хора бяха арестувани само за да ги мъчат до насита и да се гаврят с тях за свое удоволствие.

Веднага след като били арестувани, те били бити с юмруци, ритани с крака, удряни със саби. Заплювали ги в лицето, защото са *републиканци*. Гаврили се с тях в присъствието на филантропа Оди, който бил във възторг, че успял да накара чужденците да почувствуват неговото всемогъщество.

Тъй като против тях нямаше никакви улики, те трябваше да бъдат пуснати на свобода. Но не! Те бяха задържани в затвора в течение на шест дни. След това отделиха от тях чужденците и ги натовариха в арестантски коли, за да ги отведат направо на гарата. Там отново ги натоварват във вагони за затворници, всеки в отделна килия, и ги откарват по този начин в Кеврен, откъдето белгийските жандарми ги подгонили към френската граница.

Когато най-сетне, озовали се на свободна земя, дошли малко на себе си, те не намерили в джобовете си нищо друго освен заповедите за изселване, датирани в навечерието на тяхното арестуване. Един от изгонените, г-н Алар, е французин.

В същото време правителството на белгийското кралче заяви в камарата на депутатите, че *кралство* Белгия, включително и двете Фландрии, било най-добрата от всички възможни *републики*, че то притежавало образцова полиция, управлявана от един такъв човек като г-н Оди, който съчетава в своята персона стар републиканец, фуриерист и новопокръстен привърженик на Леополд. Камарата проливаше сълзи на радост, а католическите и либералните вестници се възхищаваха от домашните добродетели на крал Леополд и от обществените добродетели на неговия домашен слуга Рожие.

Белгийският народ е настроен републикански. Леополд има привърженици само между едрата буржоазия, земевладелската аристокрация, езуитите, чиновниците и ония бивши французи, които след изгонването им от Франция се оказаха начело на белгийската администрация и на белгийския печат.

Метерних е във възторг от това, че до самата граница на Франция толкова навреме се оказа един представител на кобургите, заклет враг на френската революция. Но той забравя, че сегашните кобурги играят роля само в брачните сделки.

Написано от К. Маркс около 10 март 1848 г.
Напечатано във вестник „La Réforme“ от 12 март 1848 г.

Печата се по текста на вестника

Ф. ЕНГЕЛС

ПОЛОЖЕНИЕТО В БЕЛГИЯ[254]

Брюксел, 18 март

Преди две седмици белгийската буржоазия отказа на народа да установи република; сега именно тя се подготвя да вземе инициативата в движението за република. Тя още не се решава открито да я прокламира, но в цял Брюксел хората вече говорят по този въпрос между четири очи: „Положително Леополд трябва да си върви. Положително само републиката може да ни спаси; но на нас е нужна една прилична и солидна република, без организация на труда, без всеобщо избирателно право, без вмешателство от страна на работниците!"

Това е вече прогрес. Почтените брюкселски буржоа, които едва до неотдавна с всички сили се противяха на всеки опит да се подражава на френската република, изпитаха върху себе си последиците от парижката финансова криза. Те охулваха всячески политическото подражание, но се оказаха във властта на финансовото подражание. Те всячески възпяваха независимостта и неутралитета на Белгия, но видяха, че брюкселската борса се намира в най-пълна и най-унизителна зависимост от парижката. Военният кордон по протежението на южната граница не попречи на процеса на спадането на ценните книжа да навлезе под звука на барабани в гарантираната неутрална територия на Белгия.

И действително, на брюкселската борса се възцари едва ли не пълно вцепеняване. Банкрутите опустошават много средни и дребни търговци, ценните книжа не намират вече купувачи, борсовите курсове имат само номинално значение, парите изчезват с още по-голяма бързина, отколкото в Париж, търговията е в пълен застой, повечето от индустриалците вече уволняват своите работници. Ето няколко примера за общото обезценяване на книжата: преди няколко дни

един търговец се опита да продаде 150 акции от Дендерските железници, които струват номинално по 100 франка; преди февруарската революция тези акции се котираха на лондонската борса над номиналната им цена. На първия ден той отказа да ги продаде по 45 франка акцията, на втория ден отказа да ги продаде по 35 франка, а на третия ден ги продаде по десет франка! Земни парцели, купени преди две години за шест хиляди франка, не могат сега да се продадат дори за една трета от тази сума.

И точно в този момент на обща паника правителството иска най-напред да бъдат внесени в аванс две трети от преките данъци, а след това и един принудителен заем на сума 50—60 милиона — мерки, които хвърлят в ужас и без това недоволните от постоянно нарастващия бюджет данъкоплатци!

При това положение на нещата нашите почтени буржоа не можеха да не се убедят, че в резултат на своето преклонение пред монархията те трябваше изцяло и напълно да споделят всички неприятности, възникнали от положението във Франция, без да получат нито едно от спечелените там предимства. Това е действителната причина за пробудилия се у тях републиканизъм.

Между това работниците съвсем не са спокойни. В Гент станаха вълнения, които продължиха няколко дни; завчера се състояха в Брюксел множество събрания на работниците, които завършиха с една петиция до краля, и Леополд се унижи дотам, че я прие лично от мазолестите ръце, които му я връчиха. Скоро ще последват и по-сериозни демонстрации. Всеки ден биват лишавани от работа много групи работници. Достатъчно е промишлената криза да продължи още известно време, достатъчно е съзнанието на работническата класа да се нагорещи още малко и белгийската буржоазия, също както и парижката, ще сключи с републиката своя „брак по сметка“.

Написано от Ф. Енгелс на 18 март 1848 г.

За пръв път обнародвано през 1932 г. от ИМЕЛ на езика на оригинала

Печата се по ръкописа

ДОПЪЛНЕНИЕ

Ф. ЕНГЕЛС

ИСТОРИЯ НА АНГЛИЙСКИТЕ ЖИТНИ ЗАКОНИ[255]

До средата на миналото столетие Англия почти ежегодно изнасяла зърнени храни и твърде рядко чувствувала нужда от внос на този хранителен продукт от чужбина. Обаче оттогава насам станаха големи промени. Ниските цени на зърнените храни, които били неизбежни при тогавашните условия, от една страна, и високите цени на месото, от друга, способствували за превръщането на много ниви в пасбища, докато изнамирането на машините, които са имали важно значение, е дало именно през този период тласък за едно небивало още развитие на промишлеността, а заедно с това и за едно небивало нарастване на народонаселението. Така Англия била принудена отначало да се откаже от изнасянето на своите зърнени храни, а след това дори да прибегне към внос на зърнени храни от чужбина. Двадесет и пет годишната война с Франция през време на революцията, която затруднила вноса, заставила Англия повече или по-малко да се ограничи с продуктите на своята собствена земя. Препятствията, които войната създавала за вноса, оказвали същото въздействие, както покровителствените мита. Цените на зърнените храни се повишили, поземлената рента също се увеличила в повечето случаи два пъти, а в отделни случаи дори и пет пъти в сравнение с предишния размер. Вследствие на това голяма част от земите, които били неотдавна превърнати в пасбища, отново били засети със зърнени култури. Английските земевладелци, които между впрочем се състоят от няколкостотин лордове и около 60,000 баронети и скуайери от недворянски произход, били съблазнени от това повишаване на техните доходи да живеят разточително и да си съперничат по лукс, за което дори техните увеличени ренти твърде скоро се оказали недостатъчни. Техните имения се оказали в кратък срок

обременени с тежки задължения. Когато мирът от 1814 г. премахнал препятствията за вноса, цените на зърнените храни спаднали и поради високата аренда арендаторите не можели вече да покрият производствените разходи на своите зърнени храни; тогава били възможни само два изхода: или земевладелците да намалят арендата за земята, или да бъдат въведени истински покровителствени мита в замяна на онова, което фактически играело тяхната роля. Земевладелците, които — освен дето господствували в камарата на лордовете и в правителството — се ползували също (до закона за реформата) с почти неограничена власт в камарата на общините, избрали, разбира се, последното и опирайки се на щиковете, въпреки яростното негодуване на буржоазията и на ръководения тогава още от нея народ, провели през 1815 г. житните закони. Първият житен закон от 1815 г. изобщо забранявал вноса на зърнени храни дотогава, докато цената на житото в Англия оставала под 80 шилинга за един квартер. При тази или при по-висока цена се допускал свободен внос на зърнени храни от чужбина. Обаче този закон не отговарял на интересите не само на промишленото, но и на земеделското население и през 1822 г. бил малко видоизменен. Но това изменение нямало практическо значение, тъй като през следващите години цените постоянно оставали ниски и никога не достигнали онова равнище, при което се допускал внос на жито от чужбина. Въпреки всички подобрения на закона и въпреки разследванията, провеждани от много парламентарни комисии, арендаторите не можели да компенсират своите производствени разходи и тогава Хаскисон и Канинг изнамерили най-сетне знаменитата Sliding Scale*, която била оформена като закон от техните приемници в кабинета[256]. Съгласно тази скàла вносното мито се повишавало при спадане на цените на житото вътре в страната и се понижавало при тяхното повишаване. По този начин те са смятали да осигурят на английския арендатор толкова висока и постоянна цена за житото, че той да може преспокойно да плаща високата аренда за земята. Но и тази мярка ни наймалко не помогнала. Системата ставала все по-непоносима, буржоазията, която след закона за реформата имала господствуващо положение в долната камара, все повече и повече се настройвала против житните закони и сър Роберт Пил само една година след образуването на своето правителство бил принуден да понижи размерите на митата.

В това време опозицията против житните закони организирала своите сили. Промишлената буржоазия, която поради скъпия хляб била принудена да заплаща на своите работници по-висока работна

* — подвижна скàла. *Ред.*

заплата, решава да употреби всички усилия, за да отмени на всяка цена тези ненавистни ѝ закони — последните следи от предишното господство на аграрните интереси, господство, което освен това облекчавало на другите страни конкуренцията с английската промишленост. Към края на 1838 г. няколко едри фабриканти от Манчестер основават Асоциация против житните закони; това дружество скоро разпространява своето влияние както в околностите на Манчестер, така и в другите фабрични окръзи, започва да се нарича Лига против житните закони, организира подписки, основава списание („Anti-Bread-Tax Circular“[257]), изпраща платени оратори по разни места и използува всички позволени в Англия средства на агитацията за постигане на своята цел. Агитацията на Лигата против житните закони през първите години на нейното съществуване, които съвпаднаха с четиригодишния икономически застой, се отличаваха с крайната си рязкост. А когато в началото на 1842 г. икономическият застой се превърна в истинска търговска криза, която обрече работническата класа на страната на ужасна нищета, Лигата против житните закони стана положително революционна. Неин девиз станаха думите на Иеремия: „Загиналият от меч е по-щастлив от загиналия от глад“; нейният печатен орган недвусмислено зовеше народа към бунт и заплашваше земевладелците с „копие и факел“. Нейните подвижни агитатори обикаляха страната надлъж и нашир, проповядвайки с един език, който по нищо не отстъпваше на езика на нейния орган. Митингите следваха един след друг, пускаха се петиция след петиция за връчване в парламента и когато парламентът откри своите заседания, в същото време и непосредствено до зданието на парламента се събра конгрес на представителите на Лигата. Когато Пил въпреки всичко това отказа да отмени житните закони, а само ги видоизмени, този конгрес заяви:

„Народът не може вече нищо да очаква от правителството; той трябва да се надява само на самия себе си; трябва веднага, без отсрочване да се спрат колелата на правителствената машина; времето на речите мина, настъпи време да се действува; трябва да се надяваме, че народът не ще се съгласи повече да умира от глад заради потъналата в разкош аристокрация и ако нищо не помогне, то съществува още едно средство, с помощта на което може да се принуди правителството към отстъпчивост: трябва“ (така заявяваше този конгрес на едрите фабриканти и муниципалните чиновници от големите промишлени градове на страната) „да се насочи народът към земеделските окръзи, които именно породиха всеки пауперизъм; но народът трябва да отиде там не като тълпа от смирени „паупери“, а така, като че ли му предстои „да се настани на квартири при своя смъртен враг““.

Това велико средство, с помощта на което фабрикантите разчитаха да съберат в течение на 24 часа на хиподрома в Манчестер

500,000 души и да предизвикат въстание против житните закони, беше *затварянето на техните фабрики.*

През юли настъпи подобрение на стопанството. Увеличи се броят на поръчките и фабрикантите започнаха да забелязват, че краят на кризата наближава. Между това народът беше все още възбуден и навсякъде цареше нищета; ако трябваше нещо да се предприеме, нужно беше да се действува незабавно. И ето че един фабрикант от Стейлибридж в един момент, когато се очакваше повишаване на работната заплата във връзка с подобряването на положението, внезапно намалява работната заплата на своите работници и с това ги принуждава да прекратят работата, за да наложат запазването на досегашното равнище на работната заплата. Работниците, на които бил даден по този начин сигнал за въстание, спрели всички фабрики в града и околността, което за тях не било трудно, тъй като фабрикантите (до един членове на Лигата против житните закони), противно на своите навици, не им създали никакви пречки. Работниците свиквали събрания, председателствувани от самите фабриканти, които се опитвали да насочат вниманието на работниците върху житните закони. На 9 август 1842 г., 4 дни след започването на въстанието, работниците потеглили за Манчестер, където не срещнали никаква съпротива и спрели всички фабрики. Единственият фабрикант, който им оказал противодействие, бил консерватор и враг на Лигата. Въстанието се разпространява върху всички фабрични окръзи; градските власти (а от тях, както е известно, в Англия зависи в подобни случаи всичко), които до един членуваха в Лигата против житните закони, никъде не противодействували на въстаналите. До този момент всичко се развиваше така, както го желаеха дейците от Лигата. Но те се излъгаха в едно. Народът, който те вмъкнаха във въстанието, за да издействуват със сила отменяване на житните закони, най-малко мислеше за тези закони. Той искаше работна заплата на равнището от 1840 г. и приемане на народната харта. Щом Лигата забеляза това, тя обърна оръжието срещу своите съюзници. Всички нейни членове се записаха в специални констебли*, положиха клетва и образуваха нова армия за потушаване на въстанието — армия в служба на враждебното на тях правителство. Въстанието на народа, възникнало против неговата воля, тъй като той съвсем не беше подготвен за такова въстание, скоро претърпя поражение; житните закони си останаха и занапред и както буржоазията, така и народът получиха още един урок. За да докаже нагледно, че не е окончателно разбита в резултат на несполучливото въстание, Лигата против

* — полицейски части. *Бълг. ред.*

житните закони започна през 1843 г. нова грандиозна кампания, обръщайки се към своите членове с позив да съберат 50,000 ф. ст.; в течение на една година тя събра повече от тази сума. Тя отново започна своята агитация, но скоро се видя принудена да търси нова аудитория. През всичкото време тя се хвалеше, че след 1843 г. нямала вече работа във фабричните окръзи, че можела да пренесе своята дейност в земеделските окръзи. Но именно тук беше затруднението. След въстанието от 1842 г. представителите на Лигата не можеха вече да свикат нито едно публично събрание във фабричните окръзи, без да бъдат в буквалния смисъл на думата малтретирани и позорно изхвърляни от трибуната от негодуващия народ, който те така безсрамно предадоха. Така че в желанието си да намерят пласмент на своите доктрини те бяха принудени да отидат в земеделските окръзи. Тук Лигата има известни действителни заслуги, а именно с това, че тя събуди у арендаторите известно чувство на срам за тяхната предишна зависимост от земевладелците и сложи край на равнодушието на земеделската класа към общите интереси. През 1844 г. ободрената от успеха на своите предишни подписки Лига обяви нова подписка на сума 100,000 фунта стерлинги. Още на следващия ден фабрикантите от Манчестер се събрали и в течение на половин час подписали 12,000 ф. ст., а през ноември 1844 г. сумата по подписката достигна 82,000 ф. ст., от които 57,000 ф. ст. бяха вече внесени. Няколко месеца по-късно в Лондон бе открита една изложба, която също трябваше да донесе на Лигата огромни суми. Ако сега се запитаме от какво се обуславяше това колосално движение, което се разпространи от Манчестер в цяла Англия и увлече огромното мнозинство на английската буржоазия, но което — пак повтаряме — не предизвика ни най-малки симпатии у работническата класа, то трябва да признаем, че неговите подбудителни причини бяха преди всичко частните интереси на промишлената и търговската буржоазия във Великобритания. За тази класа е от огромно значение една система, която, както поне тя си мисли, ще ѝ осигури за вечни времена световен монопол в областта на търговията и промишлеността, давайки ѝ възможност да плаща същата ниска работна заплата, както и нейните конкуренти, и едновременно с това да използува всички предимства, които Англия има благодарение на заеманото от нея в продължение на 80 години първо място в съвременната промишленост. В това отношение изгодите от премахването на житните закони ще извлече само буржоазията, а не народът. Второ, буржоазията иска тази мярка да стане допълнителен закон към закона за реформата. Законът за реформата, който въведе избирателния ценз и отмени старинните избирателни привилегии на отделни лица и кор-

порации, трябваше по принцип да доведе на власт класата на богатите буржоа; но в действителност класата на земевладелците още запазва значителен превес в парламента, понеже изпраща в парламента *непосредствено* 143 представители от графствата и *косвено* почти всички депутати от малките градове и понеже е представена освен това от депутатите на торите от големите градове. Това надмощие на аграрните интереси доведе през 1841 г. до съставянето на *торийския* кабинет на *Пил*. Премахването на житните закони би нанесло смъртен удар на политическото могъщество на едрите земевладелци в камарата на общините, с други думи, фактически на цялото английско законодателство, понеже ще направи арендаторите независими от земевладелците. То би означавало да се провъзгласи капиталът като най-висша власт в Англия; но в същото време английската конституция би била разклатена в самата си основа; съществената съставна част на законодателния корпус, именно поземлената аристокрация, би била лишена от всякакво богатство и всякаква власт и по силата на това премахването на житните закони би оказало върху бъдещето на Англия много по-голямо влияние, отколкото всяко друго политическо мероприятие. Но ние пак виждаме, че и в това отношение премахването на житните закони не би донесло на народа никакви изгоди.

Написано от Ф. Енгелс през есента на 1845 г.

Напечатано в списанието „Telegraph für Deutschland“ бр. 193 и 194 от декември 1845 г.

Името на автора е посочено в забележка от редакцията на списанието

Печата се по текста на списанието

ПРИЛОЖЕНИЯ

ЗАПИСКА НА МАРКС ОТНОСНО ОБРАЗУВАНЕТО НА БРЮКСЕЛСКА ОБЩИНА И ОКРЪГ НА СЪЮЗА НА КОМУНИСТИТЕ НА 5 АВГУСТ 1847 ГОДИНА

5-и август. Образуване на нова община.
Избрани: за председател — Маркс,
за секретар и касиер — Жиго.

Окръжен комитет: Жиго, Маркс, Волф

Обнародва се за пръв път | *Печата се по ръкописа*

УСТАВ НА СЪЮЗА НА КОМУНИСТИТЕ[258]

ПРОЛЕТАРИИ ОТ ВСИЧКИ СТРАНИ, СЪЕДИНЯВАЙТЕ СЕ!

Раздел I

СЪЮЗЪТ

Чл. 1. Целта на Съюза е: събаряне на буржоазията, господство на пролетариата, унищожаване на старото, основано на антагонизма на класите буржоазно общество и основаване на ново общество без класи и без частна собственост.

Чл. 2. Условията за членуването са:

a) начин на живот и на дейност, съответствуващи на тази цел;

b) революционна енергия и усърдие в пропагандата;

c) признаване на комунизма;

d) неучастие в каквито и да било антикомунистически — политически или национални — дружества и задължително съобщаване на съответния ръководен орган за участието в някакво дружество;

e) подчиняване на решенията на Съюза;

f) запазване в тайна на всички дела на Съюза;

g) единодушно приемане в една от общините.

Който престане да отговаря на тези условия, се изключва (виж раздел VIII).

Чл. 3. Всички членове на Съюза са равни — те са братя и като такива са длъжни да си помагат във всички случаи.

Чл. 4. Членовете на Съюза носят съюзни имена.

Чл. 5. По своята структура Съюзът се състои от общини, окръзи, ръководни окръзи, Централен комитет и конгрес.

Раздел II

ОБЩИНАТА

Чл. 6. Общината се състои най-малко от трима и най-много от двадесет членове на Съюза.

Чл. 7. Всяка община си избира един председател и негов помощник. Председателят ръководи събранията, помощникът завежда касата и при отсъствие на председателя го замества.

Чл. 8. Приемането на нови членове става от председателя на общината и препоръчващия член при предварително съгласие на общината.

Чл. 9. Общините от различни местности си остават неизвестни една на друга и не поддържат помежду си никакви връзки.

Чл. 10. Общините имат отличителни имена.

Чл. 11. Всеки член на Съюза, който сменя своето местожителство, е длъжен предварително да съобщи за това на председателя на своята община.

Раздел III

ОКРЪГЪТ

Чл. 12. Окръгът обхваща най-малко две и най-много десет общини.

Чл. 13. Председателите и помощник-председателите на тези общини съставят окръжния комитет. Последният избира из своята среда един ръководител. Окръжният комитет поддържа връзки със своите общини и с ръководния окръг.

Чл. 14. Окръжният комитет е изпълнителната власт за всички общини на окръга.

Чл. 15. Самостоятелно съществуващите общини трябва или да се присъединят към вече съществуващия окръг, или заедно с други отделни общини да образуват нов окръг.

Раздел IV

РЪКОВОДНИЯТ ОКРЪГ

Чл. 16. Различните окръзи на една страна или провинция се подчиняват на един ръководен окръг.

Чл. 17. Разпределянето на окръзите на Съюза по провинции и назначаването на ръководния окръг става от конгреса по предложение на Централния комитет.

Чл. 18. Ръководният окръг е изпълнителната власт за всички окръзи на дадена провинция. Той поддържа връзката с тези окръзи и с Централния комитет.

Чл. 19. Новообразуваните окръзи се присъединяват към найблизкия ръководен окръг.

Чл. 20. Ръководните окръзи са отговорни в последна инстанция пред конгреса, а в промеждутъците — пред Централния комитет.

Раздел V

ЦЕНТРАЛНИЯТ КОМИТЕТ

Чл. 21. Централният комитет е изпълнителната власт на целия Съюз и като такъв отговаря пред конгреса.

Чл. 22. Централният комитет се състои най-малко от пет члена и се избира от окръжния комитет на местността, определена от конгреса като седалище на Централния комитет.

Чл. 23. Централният комитет поддържа връзка с ръководните окръзи. Той изготвя всеки три месеца отчет за състоянието на целия Съюз.

Раздел VI

ОБЩИ ПРАВИЛА

Чл. 24. Общините и окръжните комитети, както и Централният комитет се събират най-малко веднаж в две седмици.

Чл. 25. Членовете на окръжните комитети и на Централния комитет се избират за една година, могат да бъдат преизбирани и могат да бъдат във всяко време отзовавани от своите избиратели.

Чл. 26. Изборите се произвеждат през септември.

Чл. 27. Окръжните комитети са длъжни да ръководят дискусиите в общините в съответствие с целите на Съюза.

Ако Централният комитет намери, че обсъждането на някои въпроси представлява общ и непосредствен интерес, той може да ги постави на обсъждане от целия Съюз.

Чл. 28. Отделните членове на Съюза са длъжни поне веднаж в три месеца, а отделните общини веднаж в месеца да установяват връзка със своя окръжен комитет.

Всеки окръг е длъжен най-малко веднаж в два месеца, а всеки ръководен окръг най-малко веднаж в три месеца да представя отчет, първият — на ръководния окръг, вторият — на Централния комитет, относно състоянието на своята местност.

Чл. 29. Всеки съюзен орган е длъжен да взема мерки, необходими за осигуряване безопасността на Съюза и за засилване на неговата дейност, като действува в рамките на устава на своя отговорност и незабавно уведомява за всичко стоящия над него орган.

Раздел VII
КОНГРЕСЪТ

Чл. 30. Конгресът представлява законодателната власт на целия Съюз. Всички предложения за изменение на устава се предават чрез ръководните окръзи на Централния комитет и се представят от последния на конгреса.

Чл. 31. Всеки окръг изпраща делегати.

Чл. 32. Всеки отделен окръг с по-малко от 30 членове изпраща един делегат, с по-малко от 60 — двама, с по-малко от 90 — трима и т. н. Окръзите могат да избират за свои представители членове на Съюза, които не живеят в тяхната местност.

Обаче в такъв случай те трябва да изпратят на своя делегат пълномощно с подробни указания.

Чл. 33. Конгресът се събира ежегодно през август. В изключителни случаи Централният комитет може да свика извънреден конгрес.

Чл. 34. Конгресът всеки път определя мястото, където трябва да бъде седалището на Централния комитет през предстоящата година, както и мястото, където трябва да се събере следващият конгрес

Чл. 35. Централният комитет присъствува на конгреса, но без право на решаващ глас.

Чл. 36. След всяка своя сесия конгресът освен своя циркуляр издава и манифест от името на партията.

Раздел VIII
ПРОВИНЕНИЯ СРЕЩУ СЪЮЗА

Чл. 37. Който наруши условията за членуването (чл. 2), се отстранява от Съюза или се изключва от него в зависимост от обстоятелствата.

Изключеният не може да бъде отново приет.

Чл. 38. Въпросът за изключването се решава само от конгреса.

Чл. 39. Окръгът или самостоятелно съществуващата община могат да отстраняват отделни членове, като незабавно осведомяват за това по-висшия орган. Конгресът и в такъв случай взема решение като последна инстанция.

Чл. 40. Обратното приемане на отстранени членове на Съюза става от Централния комитет по предложение на окръга.

Чл. 41. Престъпления срещу Съюза подлежат на съд от окръжния комитет, който се грижи и за изпълнението на присъдите.

Чл. 42. В интерес на Съюза трябва да се наблюдават и обезвредяват отстранените и изключените лица, както и всички подозрителни личности изобщо. За интригантската дейност на такива лица трябва незабавно да бъде уведомявана съответната община.

Раздел IX
СЪЮЗНИ СРЕДСТВА

Чл. 43. Конгресът установява за всяка страна размера на минималната вноска, която трябва да плаща всеки член на Съюза.

Чл. 44. Половината от тези вноски се предава на Централния комитет, а другата половина остава в окръжната или общинската каса.

Чл. 45. Средствата на Централния комитет са предназначени:

1) За покриване на разходите по воденето на кореспонденцията и организационните разходи.

2) За печатане и разпространяване на пропагандистки позиви.

3) За изпращане на емисари на Централния комитет с определени задачи.

Чл. 46. Средствата на местните комитети са предназначени:

1) За покриване на разходите, свързани с воденето на кореспонденция.

2) За печатане и разпространяване на пропагандистки позиви.

3) За изпращане на емисари, ако се окаже нужда.

Чл. 47. Общини и окръзи, от които в течение на шест месеца не постъпят вноски в Централния комитет, се обявяват от последния за отстранени от Съюза.

Чл. 48. Окръжните комитети са длъжни най-късно всеки три месеца да представят на своите общини отчети за паричните постъпления и разходи. Централният комитет представя на конгреса отчет за изразходването на съюзните средства и за състоянието на съюзната каса. Всяка злоупотреба със съюзните средства влече след себе си най-строго наказание.

Чл. 49. Извънредните разходи и разходите по свикването на конгреса се покриват чрез извънредни вноски.

Раздел X
ПРИЕМАНЕ НА ЧЛЕНОВЕ НА СЪЮЗА

Чл. 50. Председателят на общината прочита на желаещия да бъде приет уставът от чл. 1 до чл. 49, разяснява ги, особено подчер-

тава в своята кратка реч задълженията, които поема върху себе си новопостъпващият, и след това се обръща към него с въпроса: „И така, желаеш ли да влезеш в този Съюз?“ Ако последният отговори: „Да!“, председателят взема от него честна дума, че ще изпълнява всички задължения на съюзен член, обявява го за член на Съюза и го въвежда на следващото събрание в състава на общината.

Лондон, 8 декември 1847 г.

От името на втория конгрес, състоял се през есента на 1847 година

Секретар
Подпис: *Енгелс*

Председател
Подпис: *Карл Шапер*

Напечатано в приложенията към книгата: Wermuth und Stieber. „Die Communisten Verschwörungen des neunzehnten Jahrhunderts“. Erster Theil, Berlin, 1853

Печата се по текста на приложенията към книгата

БРЮКСЕЛСКАТА ДЕМОКРАТИЧЕСКА АСОЦИАЦИЯ ДО ДРУЖЕСТВОТО „БРАТСКИ ДЕМОКРАТИ“ В ЛОНДОН

Получихме писмото ви от декември миналата година и незабавно обсъдихме съдържащото се в него предложение за свикване на международен демократически конгрес и установяване на ежемесечна преписка между вашето дружество и нашата Асоциация[259].

Вашите предложения първият демократически конгрес да бъде свикан тук в Брюксел — с оглед вторият конгрес да се свика в Лондон, — нашето дружество да уреди работата така, че свикването на първия конгрес да съвпадне с годишнината на белгийската революция през септември тази година, а Комитетът на дружеството да подготви програмата за неговата работа — тези предложения бяха приети единодушно и с ентусиазъм.

Изразената готовност да встъпите в редовна ежемесечна преписка с нашето дружество беше също така посрещната с най-голям ентусиазъм.

Сега ще се постараем да ви дадем един бегъл преглед на нашите успехи и на общото състояние на нашите работи.

Нашето дружество се намира в такова състояние на процъфтяване, каквото можем само да желаем. Броят на нашите членове ежеседмично нараства, а също така нараства и интересът към нашата дейност от страна на публиката изобщо и по-специално от страна на работническата класа.

Обаче най-добро доказателство за нашите успехи е интересът, който нашето движение събуди в провинциите на Белгия. Ние получихме от най-големите градове в Белгия молби за изпращане на делегати за създаване на демократически асоциации, подобни на нашата, и за установяване на постоянна връзка със столичната Асоциация.

Ние незабавно се озовахме на тези молби. Изпратихме една депутация в Гент, за да свика публично събрание с цел да бъде създаден филиал на Асоциацията. Събранието беше извънредно многолюдно и прие нашата депутация, състояща се от представители на различни нации, с неописуем ентусиазъм. Веднага бе взето решение за основаване на Демократическа асоциация и бе съставен поименен списък на нейните членове. След това получихме известие от Гент, че дружеството се е окончателно конституирало и че се състояло второ събрание, което било още по-многолюдно от първото и преминало при още по-голям ентусиазъм. Присъствували над три хиляди граждани и ние с радост можем да отбележим, че мнозинството от тях били работници.

Ние смятаме постигнатия в Гент прогрес като най-голям успех на нашето дело в Белгия. Гент е главният промишлен град на Белгия; той наброява над сто хиляди жители и в значителна степен служи като притегателен център за цялото трудещо се население на Фландрия. Позицията, заета от Гент, има решаващо значение за цялото белгийско работническо движение. Ето защо ние можем да считаме, че готовността на фабричните работници от този белгийски Манчестер да дадат нов живот на едно чисто демократично движение е израз и предзнаменование за същата готовност на мнозинството на белгийските пролетарии.

Надяваме се, че в следващото писмо ще можем да ви съобщим за нови наши успехи в другите градове на Белгия, успехи, които постепенно ще доведат до възстановяването на една силна, сплотена и организирана демократическа партия в Белгия.

Напълно споделяме вашите възгледи по въпроса за „националната отбрана", изложени във вашето последно обръщение към работниците на Великобритания и Ирландия[260]. Надяваме се, че това обръщение в значителна степен ще спомогне за прояснявaне на съзнанието на английския народ по въпроса, кой е неговият истински враг.

С голямо задоволство отбелязахме също така и мерките, предприети от мнозинството на английските чартисти за установяване най-сетне на тесен съюз между народите на Ирландия и Великобритания. Смятаме, че сега съществува по-голяма възможност от когато и да било да бъде превъзмогнат предразсъдъкът, по силата на който ирландският народ изпитва обща ненавист както към потиснатите класи на Англия, така и към потисниците в двете страни, без да прави разлика между тях. Надяваме се, че твърде скоро ръководството на английското и ирландското народно движение ще бъде обединено в ръцете на Фъргес О'Конор, и считаме, че това под-

готвящо се обединение на потиснатите класи на Англия и Ирландия под знамето на демокрацията ще бъде най-важният успех на нашето дело изобщо.

Завършваме, като ви изпращаме нашия братски привет.

Комитет на Демократическата асоциация:

Л. Жотран, председател,
К. Маркс, вице-председател,
А. Пикар, адвокат, секретар

Брюксел, 13 февруари 1848 г.

Напечатано във вестник „The Northern Star“ бр. 541 от 4 март 1848 г.

Печата се по текста на вестника

ИЗ ОТЧЕТА НА „DEUTSCHE-BRÜSSELER-ZEITUNG" ЗА СЪБРАНИЕТО НА ДЕМОКРАТИЧЕСКАТА АСОЦИАЦИЯ НА 20 ФЕВРУАРИ 1848 ГОДИНА

Брюксел. Събрание на Демократическата асоциация на 20 февруари. Председател г-н Маркс. — Пръв взе думата Фридрих Енгелс, за да отговори на обнародваната от френското правителство в „Moniteur Parisien" статия върху изгонването му от Франция. Енгелс накратко обрисува обстоятелствата, при които станало неговото изгонване[261].

Асоциацията изрази пълното си задоволство от обясненията на Фридрих Енгелс. Това бе изразено от редица оратори, които в допълнение също охарактеризираха поведението на френското правителство при практикуваните и по-рано изгонвания на чужденци.

Тези изказвания бяха вписани в официалния отчет на Демократическата асоциация.

Напечатано в „Deutsche-Brüsseler-Zeitung" бр. 16 от 24 февруари 1848 г.

Печата се по текста на вестника

ДО Г-Н ДЖУЛИАН ХАРНИ, РЕДАКТОР НА ВЕСТНИК „NORTHERN STAR“, СЕКРЕТАР НА ДРУЖЕСТВОТО „БРАТСКИ ДЕМОКРАТИ“ В ЛОНДОН

Брюксел, 28 февруари 1848 г.

Известно ви е вече за славната революция, която току-що се извърши в Париж.

Трябва да ви съобщим, че това важно събитие подбуди Демократическата асоциация да предприеме тук мирна, но енергична агитация, за да може, използувайки средствата, които позволяват политическите институции на Белгия, да издействува същите блага, които току-що бяха извоювани от френския народ.

При най-възторжени одобрения бяха взети следните решения:

1. Демократическата асоциация ще устройва всяка вечер събрания, на които ще се дава достъп на публиката.

2. От името на Асоциацията ще бъде изпратено до временното правителство на Франция едно обръщение, в което ще бъде изразено нашето съчувствено отношение към революцията от 24 февруари.

3. Ще бъде внесено предложение в общинския съвет на Брюксел за избягване на всякакви кръвопролития и поддържане на общественото спокойствие чрез създаване на муниципални въоръжени сили, състоящи се главно от гражданската гвардия, т. е. от буржоа, които обикновено носят оръжие, и от занаятчии, които могат съгласно законите на страната да бъдат въоръжени при изключителни обстоятелства. По този начин оръжието ще бъде наравно поверено на буржоазията и на работническата класа.

Ще ви осведомяваме колкото може по-често за по-нататъшните наши мероприятия и успехи.

Надяваме се, че и вие в скоро време ще успеете да наложите да се превърне Народната харта в един от законите на вашата страна и че това ще ви помогне за постигане в бъдеще на нови успехи.

В заключение ви предлагаме да поддържате, докато трае тази важна криза, редовна връзка с нас и да ни уведомявате за всичко ново, което би настъпило във вашата страна и по своя характер може да повлияе благотворно върху белгийския народ.

Следват подписите на членовете на Комитета

Напечатано във вестник „Le Débat Social“ от 1 март 1848 г.

Печата се по текста на вестника

ДО ГРАЖДАНИТЕ, ЧЛЕНОВЕ НА ВРЕМЕННОТО ПРАВИТЕЛСТВО НА ФРЕНСКАТА РЕПУБЛИКА

Брюксел, 28 февруари 1848 г.

Граждани!

Демократическата асоциация, чиято цел е съюзът и братството на всички народи, Асоциация, основана преди известно време в Брюксел и състояща се от представители на различни европейски нации, които заедно с белгийците използуват на тяхна територия институциите, позволяващи отдавна свободно и публично да се изказват всякакви политически и религиозни мнения, с дълбоко уважение ви поднася своите поздрави по случай току-що извършения от френската нация подвиг и изразява своята благодарност за огромната услуга, оказана на човечеството от тази нация.

Ние вече имахме случая да поздравим швейцарците за техните неотдавнашни действия, с които те започнаха делото на освобождението на народите; а на вас се падна да продължите това дело с всичката енергия, която героичното население на Париж проявява винаги, когато настъпи неговият ред. Ние твърдо разчитахме, че скоро ще ни се удаде случай да повторим нашия поздрав до швейцарците, но вече по адрес на французите. Но Франция значително приближи настъпването на момента, който очаквахме, за да ни даде възможност да я поздравим. Впрочем за всички нации това е още един мотив отсега нататък да бързат да ви следват.

Смятаме, че имаме право да предполагаме с увереност, че нациите, които са в най-близко съседство с Франция, първи ще я последват по пътя, по който тя току-що тръгна.

Това предположение се потвърждава още повече от обстоятелството, че извършената във Франция революция е призвана преди всичко да затвърди връзките на Франция с всички нации, а не да бъде заплаха за независимостта на която и да е от тях. Ние привет-

ствуваме Франция от февруари 1848 г. като пример за всички нации, а не като техен властелин. Занапред Франция не се нуждае от други знаци на почитание.

Ние вече виждаме как тази велика нация, чиито съдбини вие днес ръководите с авторитет, дължащ се изключително на всеобщото доверие — ние вече виждаме, граждани, как тя възобновява разкъсания само в резултат на гнусната политика на няколко лица съюз дори с народи, които тя дълго време считаше за съперници, които й оспорват нейното могъщество. Англия и Германия отново протягат ръка на вашата велика страна. Испания, Италия, Швейцария и Белгия или ще се вдигнат, или ще се възползуват от покоя и свободата под егидата на вашия съюз. Полша подобно на Лазар ще възкръсне от мъртвите в отговор на призива, с който ще се обърнете към нея на три езика.

Немислимо е дори Русия да не присъедини най-сетне и тя своя глас, толкова непривичен още за ухото на западните и южните народи. Чест и слава вам, французи! Вие положихте фундамента на съюза на народите, така пророчески възпят от вашия безсмъртен Беранже.

Преизпълнени с непоколебими братски чувства, ние ви поднасяме, граждани, дължимата ви наша най-дълбока признателност.

Комитет на брюкселската Демократическа асоциация, която си поставя за цел съюза и братството на всички народи.

Подписали: *Л. Жотран,* адвокат, председател; *К. Маркс,* вицепредседател; генерал *Мелине,* почетен председател, *Спилтхорн,* адвокат, председател на Демократическата асоциация в Гент; *Майнц,* професор при Брюкселския университет; *Лелевел; Бален,* касиер; *Батай,* вицесекретар; *Пелеринг,* работник; *Лабио,* търговец.

Напечатано във вестник „La Réforme" от 4 март 1848 г.

Печата се по текста на вестника

ПОСТАНОВЛЕНИЕ НА ЦЕНТРАЛНИЯ КОМИТЕТ НА СЪЮЗА НА КОМУНИСТИТЕ ОТ 3 МАРТ 1848 г.

Пролетарии от всички страни, съединявайте се!

Централният комитет на Съюза на комунистите със седалище Брюксел, както това бе предвидено с постановлението на предишния лондонски Централен комитет, освободил се от пълномощията на Централен комитет и преместил неговото седалище в Брюксел, т. е. с постановлението, по силата на което окръжният комитет на Брюкселския ръководен окръг се бе конституирал като Централен комитет,

като взе предвид,

че при сложилите се обстоятелства е невъзможно каквото и да било събрание на членовете на Съюза, особено на немците, в Брюксел;

че ръководните членове на Съюза в Брюксел са или вече арестувани, или изгонени, или пък ежечасно очакват да бъдат изгонени от Белгия;

че в дадения момент Париж е центърът на цялото революционно движение;

че сегашните обстоятелства изискват извънредно енергично ръководство на Съюза, за което е безусловно необходимо да се даде в сегашния момент на ръководителите правото да действуват по свое усмотрение;

решава:

1. Централният комитет се пренася в Париж.

2. Брюкселският централен комитет упълномощава члена на Съюза Карл Маркс да осъществява в дадения момент, действувайки по свое усмотрение, централното ръководство на всички дела на Съюза, за което той носи отговорност пред новия Централен комитет, който трябва да бъде образуван, и пред най-близкия конгрес.

3. Брюкселският централен комитет възлага на Маркс, щом позволят обстоятелствата, да образува в Париж по собствен избор нов Централен комитет, съставен от най-подходящите за това членове на Съюза, и за тази цел да извика там дори такива членове на Съюза, които не живеят в Париж.

4. Брюкселският централен комитет се разпуска.

Постановлението е прието в Брюксел на 3 март 1848 година.

Централен комитет
Подписали: *Енгелс, Ф. Фишер, Жиго,*
Х. Щайнгенс, К. Маркс

Напечатано в книгата: Wermuth und Stieber „Die Communisten-Verschwörungen des neunzehnten Jahrhunderts". Erster Theil, Berlin, 1853

Печата се по текста на книгата

ПРОТОКОЛ НА ЗАСЕДАНИЕТО НА ПАРИЖКАТА ОБЩИНА НА СЪЮЗА НА КОМУНИСТИТЕ НА 8 МАРТ 1848 ГОДИНА

ПРОТОКОЛ НА ЗАСЕДАНИЕТО НА ОБЩИНАТА НА 8 МАРТ 1848 г.

Избрани: { *за председател:* К. Шапер
за секретар: К. Маркс

Шапер предлага да се конституираме като Парижки окръг, а не просто като отделна община.

Поддържа се от Маркс и другите. Приема се.

Приема се *Херман.*

Разисквания по въпроса за обратното приемане на отстранените членове на общината.

Борн съобщава за събранието в кафене „Европа"; за същото говори *Стербицки.* С голямо мнозинство на гласовете се решава да не посещаваме това кафене, където устройват събрания Декер и Венедей.

Енглер, Бухфинк и Фоглер (вайтлингианци) се приемат единодушно.

Единодушно се решава: да се възложи на тримата гореспоменати членове на Съюза да приемат ония членове на вайтлингианската община, които те считат за достойни.

Шилинг се приема единодушно.

За ръководители на легалното работническо дружество са утвърдени следните:

Председател: Х. Бауер

Вицепредседател: Херман

Двама секретари: Борн и Фогел

Касиер: Мол

Трима разпоредители: Бухфинк, Шапер, Хорне.

Решено бе председателят да употребява обръщението „приятели", а всички останали — както желаят.

Възлага се на Маркс да представи проектоустав на работническото дружество.

Легалното дружество трябва да се именува *Клуб на немските работници*[262].

Приема се за член на Съюза *Вилхел Хьогер* (по предложение на Шапер, поддържано от Х. Бауер).

Помещението на легалното дружество трябва да бъде в центъра на града. Възлага се на няколко членове да потърсят подходящо помещение.

За заседанието на Съюза се определя дом № 6 на улица Сен-Луи Сент-Оноре.

Стербицки предлага кандидатурата на Херман, която се приема.

К. Маркс Секретар　　*К. Шапер* Председател

Написано от К. Маркс на 8 март 1848 г.　　*Печата се по ръкописа*

ПРОТОКОЛ НА ЗАСЕДАНИЕТО НА ПАРИЖКИТЕ ОБЩИНИ НА СЪЮЗА НА КОМУНИСТИТЕ НА 9 МАРТ 1848 ГОДИНА

ЗАСЕДАНИЕ НА 9 МАРТ, 9 ЧАСА ВЕЧЕРТА

Маркс представя съставения от него проектоустав[263], който се подлага на обсъждане.

Член 1 се приема с мнозинство против 2 гласа. Член 2 се приема единодушно; също член 3, член 4, член 5 и член 6.

По този начин проектоуставът се приема без изменения. След това секретарят прочита устава на Съюза на комунистите. След като изслушват устава, новоприетите членове заявяват, че влизат в Съюза на комунистите.

Маркс предлага всички членове на Съюза да си съобщят имената и адресите. Този въпрос се обсъжда и накрая се взема решение всеки член на Съюза да съобщи името, под което той е тук известен, и адреса си.

Шапер предлага да се излъчат освен председател и секретар още пет лица, за да се учреди Парижки окръжен комитет.

От всяка от четирите общини трябва да се избере по един. Изборите се отлагат за следното заседание.

Шапер прави доклад относно Централния комитет. По предложение на Шапер всеки, който взема думата, трябва да става и да снема шапката си.

По предложение на Маркс Централният комитет ще представи на най-близкото заседание отчет за общото положение на Съюза.

Борн, който бе изпратен на събранието в манежа, за да докладва за него, се върна след три четвърти час и описа жалкото състояние на това дружество[264].

Следното заседание ще се състои през идната събота в 8 часа в кафене „Белгия“ на улица Гренел Сент-Оноре.

Преди закриването на събранието членовете на Съюза съобщават на секретаря своите имена и адреси. Маркс предлага всички членове на Съюза да носят *червена* лента. Приема се единодушно.

Приема се предложението на Шапер да бъде натоварен някой да закупи за всички яркочервени ленти. Това поръчение се възлага на гражданина *Закс.*

Написано от Маркс на 9 март 1848 г. *Печата се по ръкописа*

БЕЛЕЖКИ

ДАТИ ИЗ ЖИВОТА И ДЕЙНОСТТА НА К. МАРКС И Ф. ЕНГЕЛС

ПОКАЗАЛЦИ

БЕЛЕЖКИ

[1] Настоящият труд представлява един от циркулярите, които Брюкселският комунистически кореспондентски комитет, основан от Маркс и Енгелс, разпращал, както посочва Енгелс в статията „Към историята на Съюза на комунистите“ (1885 г.), „в особени случаи, когато се касаеше за вътрешни въпроси на създаващата се комунистическа партия“.

По искане на Брюкселския комунистически кореспондентски комитет Криге, чиито възгледи и дейност рязко се критикуват в циркуляра, бил принуден да напечата този документ в издавания от него вестник „Der Volks-Tribun“ („Народен трибун“), броеве 23 и 24 от 6 и 13 юни 1846 г. Циркулярът бил също така обнародван в юлския брой на списанието „Das Westphälische Dampfboot“ („Вестфалски параход“) от 1846 г. Обаче редакторът на това списание Ото Люнинг, един от представителите на немския „истински социализъм“, подложил циркуляра на тенденциозна обработка, като направил от себе си добавки и в редица случаи произволно изменил текста. Преводът на циркуляра, който беше отпечатан в първото издание на Съчиненията на Маркс и Енгелс (т. V, 1929), съдържа редица места, обнародвани по текста на „Das Westphälische Dampfboot“ и принадлежащи не на Маркс и Енгелс, а на Люнинг. В настоящето издание се дава за пръв път превод, направен по оригинала.

Заглавието е дадено от Института по марксизъм-ленинизъм при ЦК на КПСС. — *3.*

[2] „Der Volks-Tribun“ („Народен трибун“) — седмичен вестник, основан от немски „истински социалисти“ в Ню-Йорк. Излизал от 5 януари до 31 декември 1846 г. — *3.*

[3] *„Млада Америка“* — организация на американските занаятчии и работници; образувала е ядката на основаната през 1845 г. масова Национална асоциация за реформа, която прокламирала за своя цел безплатно раздаване по един участък земя на всеки трудещ се. През втората половина на 40-те години Асоциацията водела агитация за поземлена реформа, като се обявявала против плантаторите-робовладелци и спекулантите със земята и издигала редица други демократични искания (въвеждане на десетчасов работен ден, премахване на робството, унищожаване на постоянната армия и т. н.). В движението за аграрна реформа вземали участие много немски занаятчии-еми-

гранти. Обаче Криге и неговата група, които за известно време сътрудничели на Националната асоциация за реформа, отвличали немските емигранти от борбата за демократични цели чрез проповедите си за реакционно-утопичните идеи на „истинския социализъм". — *8.*

[4] Има се превид следното място от брошурата на Е. Ж. Сиейес „Що е третото съсловие?" („Qu'est ce que le tiers-état?"), излязла през 1789 г. в навечерието на френската буржоазна революция: „Що е третото съсловие? — Всичко. — Що е било то досега в политическо отношение? — Нищо. — За какво се бори то? — Да бъде нещо". — *15.*

[5] *Есеи* — религиозна секта в древна Юдея (II в. преди н. е. — III в. от н. е.). — *17.*

[6] Има се предвид *Seehandlung* (Морска търговия) — търговско-кредитно дружество, основано през 1772 г. в Прусия; ползувайки се от редица важни държавни привилегии, това дружество отпущало големи заеми на правителството, като фактически изпълнявало ролята на негов банкер и маклер по финансовата част. През 1904 г. то бе официално превърнато в пруска държавна банка. — *19.*

[7] *Писмото на Брюкселския комунистически кореспондентски комитет до Г. А. Кьотген* е едно от документите, които отразяват стремежа на Маркс и Енгелс да установят връзки с участниците на социалистическото движение в разните страни с цел да подготвят почвата за създаване на международна пролетарска партия. Писмото било написано в отговор на едно обръщение (от 10 юни 1846 г.) на елберфелдския социалист Г. А. Кьотген, който се опитвал да обедини привържениците на социалистическите и комунистическите възгледи във Вупертал (общо название на двата града Бармен и Елберфелд в Рейнската провинция на Прусия). Обаче поради царящата в тази група идейна объркаost изказаната от Маркс и Енгелс в тяхното писмо мисъл за създаване на Комунистически кореспондентски комитет във Вупертал не била осъществена. — *21.*

[8] Става дума за победата на лидера на чартистите О'Конор над буржоазния кандидат за парламента Хобхауз на изборното събрание през юли 1846 г. по време на гласуването с вдигане на ръце. Преди 1872 г. в Англия при посочването на кандидатите гласуването ставало с вдигане на ръце и в него можели да вземат участие и лица, които не са имали избирателно право. Обаче в деня на самите избори, когато можело да се гласува и за един отхвърлен чрез вдигане на ръце кандидат, в гласуването участвувал само едни тесен кръг от „законни" избиратели, ограничен чрез висок имуществен ценз, чрез ценз на местожителство и т. н.

Въпреки тази антидемократична система О'Конор успял също и през време на избора през август 1847 г. да получи мнозинство на гласовете и да влезе в парламента. — *26.*

[9] Има се предвид приемането през юни 1846 г. на закона за отменяване на житните закони. Така наречените житни закони, насочени към ограничаване или забрана на вноса на зърнени храни от чужбина, били въведени в Англия в интерес на едрите земевладелци — лендлордовете. Приемането на закона от 1846 г. означавало победа на промишлената буржоазия, която се борела против житните закони под лозунга за свобода на търговията. — *26.*

[10] *Народната харта,* която съдържала исканията на чартистите, била обнародвана на 8 май 1838 г. като законопроект, предназначен за внасяне в парламента; тя се състояла от шест точки: всеобщо избирателно право (за мъжете, навършили 21 години), ежегодни избори за парламента, тайно гласуване, изравняване на избирателните окръзи, премахване на имуществения ценз за кандидатите за депутати в парламента, заплащане на депутатите. През 1839 и 1842 г. парламентът отклонил петициите на чартистите с искане за приемане на Народната харта. През 1847—1848 г. чартистите отново разгърнали масова кампания за приемане на Хартата. — *27.*

[11] *„The Northern Star“* („Северна звезда“) — английски седмичен вестник, централен орган на чартистите; основан през 1837 г.; излизал до 1852 г., отначало в Лидс, а от ноември 1844 г. в Лондон. Основател и редактор на вестника бил Ф. О'Конор, а през 40-те години вестникът се редактирал също от Дж. Харни. От септември 1845 до март 1848 г. във вестника сътрудничил Ф. Енгелс. — *27.*

[12] Заглавието е дадено от Института по марксизъм-ленинизъм при ЦК на КПСС. — *29.*

[13] *„Le National“* („Национален вестник“) — френски всекидневен вестник, излизал в Париж от 1830 до 1851 г.; през 40-години е бил орган на умерените буржоазни републиканци.

„La Réforme“ („Реформа“) — френски всекидневен вестник, орган на дребнобуржоазните демократи-републиканци; издавал се в Париж от 1843 до 1850 г. От октомври 1847 до януари 1848 г. Енгелс е обнародвал в този вестник редица статии. — *30.*

[14] Има се предвид памфлетът „Histoire édifiante et curiose de Rothscild I-er, roi des juifs“. Paris, 1846 („Поучителна и занимателна история на Ротшилд I, крал на лихварите“. Париж, 1846 г.). Автор на памфлета бил Ж. М. Деривел. — *31.*

[15] Имат се предвид кралските рескрипти от 3 февруари 1847 г. за свикването на така наречения Съединен ландтаг в Прусия. Съгласно рескриптите Съединеният ландтаг е трябвало да представлява обединено събрание на съсловните провинциални ландтази, учредени през 1823 г. Пълномощията на Съединения ландтаг се органичавали с правото да утвърждава новите данъци и заеми, да има съвещателен глас при обсъждането на законопроектите и да подава петиции до краля. Сесиите на ландтага се назначавали по усмотрение на краля.

Съединеният ландтаг бил открит на 11 април 1847 г., но още през юни бил разпуснат поради отказа на неговото мнозинство да гласува новия заем. — *32.*

[16] *„The Times“* („Времена“) — най-големият английски всекидневен вестник с консервативно направление; основан в Лондон през 1785 г.

„The Globe“ — съкратено заглавие на английския всекидневен вестник „The Globe and Traveller“ („Земно кълбо и пътешественик“), излизал в Лондон от 1803 г.; орган на вигите, през периодите на чието управление е бил правителствен вестник; след 1866 г. станал орган на консерваторите. — *32.*

[17] *„Journal des Débats“* — съкратено заглавие на френския всекидневен буржоазен вестник „Journal des Débats politiques et littéraires“ („Вестник за поли-

тически и литературни дебати"), основан в Париж през 1789 г. През периода на Юлската монархия е бил правителствен вестник, орган на орлеанистката буржоазия. — *32.*

[18] *Митническият съюз* на германските държави, които установили една обща митническа граница, бил основан през 1834 г. По-късно той обхванал всички германски държави с изключение на Австрия и някои малки държавици. Ръководна роля в съюза играела Прусия. Породен от необходимостта от създаване на един общогермански пазар, Митническият съюз способствувал покъсно и за политическото обединение на Германия. — *34.*

[19] През февруари 1846 г. се подготвяло в полските области въстание, целящо национално освобождение на Полша. Главни инициатори на въстанието били полските революционни демократи. Обаче поради предателство от страна на елементи, принадлежащи към шляхтата, и поради арестуването на ръководителите на въстанието от пруската полиция общото въстание било осуетено и само на отделни места избухнали революционни избухвания. Единствено в Краковската република, подчинена след 1815 г. на съвместния контрол на Австрия, Русия и Прусия, въстаниците успели на 22 февруари да одържат победа и да създадат Национално правителство, което издало манифест за отменяване на феодалните повинности. В същото време се разгърнало въстание на украинските селяни в Галиция. Използувайки и националните противоречия между шляхтата и селяните, австрийските власти в редица случаи успели да предизвикат стълкновения между въстаналите селяни и въстаническите отряди на шляхтата. Въстанието в Краков било смазано в началото на март 1848 г., след което австрийското правителство подавило движението на галицийските селяни. През ноември 1846 г. Австрия, Прусия и Русия подписали договор за присъединяване на Краков към Австрийската империя. — *40.*

[20] Заглавието е дадено от Института по марксизъм-ленинизъм при ЦК на КПСС. — *41.*

[21] *„Trier'sche Zeitung"* („Трирски вестник") — основан в Трир през 1757 г. Горното наименование на вестника датира от 1815 г.; в началото на 40-те години на XIX в. е бил буржоазно-радикален орган; от средата на 40-те години се намирал под влиянието на „истинските социалисти" (един от постоянните сътрудници на вестника станал К. Грюн) и бил подложен на критика от К. Маркс и Ф. Енгелс. — *41.*

[22] Има се предвид книгата: P. J. Proudhon. „Système des contradictions économiques, ou Philosofie de la misère". T. I—II, Paris, 1846 (П. Ж. Прудон. „Система на икономически противоречия, или Философия на нищетата". Т. I—II, Париж, 1846). — *41.*

[23] *„Reinische Zeitung für Politik, Handel und Gewerbe"* („Рейнски вестник за политика, търговия и промишленост") — всекидневен вестник, излизал в Кьолн от 1 януари 1842 до 31 март 1843 г. Вестникът бил основан от представители на рейнската буржоазия, която била опозиционно настроена по отношение на пруския абсолютизъм. Като сътрудници на вестника били привлечени и някои младохегелианци. От април 1842 г. К. Маркс станал сътрудник на „Rheinische Zeitung", а от октомври същата година — един от неговите редактори. В „Rheinische Zeitung" били обнародвани също редица статии от Ф. Енгелс. Под редакцията на Маркс вестникът започнал да приема все по-определен революционно-демократичен характер. Правителството въ-

вело особено строга цензура за „Rheinische Zeitung", а след това го спряло. — *41.*

[24] Има се предвид трудът на К. Маркс и Ф. Енгелс „Светото семейство, или Критика на критическата критика. Против Бруно Бауер и компания" (виж настоящото издание, том 2, стр. 3—224). — *41.*

[25] *„Das Westphälische Dampfboot"* („Вестфалски параход") — месечно списание на „истинските социалисти"; издавало се под редакцията на О. Люниг в Билефелд от януари 1845 до декември 1846 г. и в Падерборн от януари 1847 до март 1848 г. — *42.*

[26] Критически очерк на Маркс върху книгата: К. Грюн. „Социалното движение във Франция и Белгия". Дармщадт, 1845 (K. Grün. „Die soziale Bewegung in Frankreich und Belgien". Darmstadt, 1845) — главата за „Немската идеология", обнародвана преди смъртта на Маркс и Енгелс (виж К. Маркс и Ф. Енгелс. „Немска идеология", т. II, гл. IV; настоящото издание, т. 3). Този очерк бил поместен в августовската и септемврийската книжки на списанието „Das Westphälische Dampfboot" през 1847 г. — *42.*

[27] K. Grün. „Bausteine". Darmstadt, 1844. — *43.*

[28] *„Deutsch-Französische Jahrbücher"* („Немско-френски годишник"), издавал се в Париж под редакцията на К. Маркс и А. Руге на немски език. Излязла само първата, двойна книжка през февруари 1844 г. В нея били обнародвани произведенията на К. Маркс: „По еврейския въпрос" и „Към критиката на Хегеловата философия на правото. Увод", както и произведенията на Ф. Енгелс: „Очерци към критика на политическата икономия" и „Положението на Англия. Томас Карлайл. „Минало и настояще"" (виж настоящото издание, том 1, стр. 368—398, 399—413, 523—550, 551—575). Тези трудове отбелязват окончателното преминаване на Маркс и Енгелс към материализма и комунизма. Главна причина за прекратяване издаването на списанието били принципиалните разногласия между Маркс и буржоазния радикал Руге. — *43.*

[29] *„Neue Anekdota"* („Ново от неиздаденото") — сборник от статии на М. Хес, К. Грюн, О. Люнинг и др., издаден от „истинските социалисти" в Дармщадт през 1845 г. — *43.*

[30] Ф. Енгелс предполагал да издаде този труд през 1847 г. в Германия като отделна брошура. Обаче брошурата не била отпечатана поради арестуването на издателя. Ръкописът на брошурата, който не се е напълно запазил, бе обнародван за пръв път в СССР през 1929 г.

Заглавието е дадено от Института по марксизъм-ленинизъм при ЦК на КПСС. — *44.*

[31] Става дума за привържениците на вестник „Réforme" („Реформа"), които ратували за установяване на република и провеждане на демократични и социални реформи. — *46.*

[32] *Френските легитимисти* били привърженици на съборената през 1830 г. династия на Бурбоните, която представлявала интересите на едрото наследствено земевладение. В борбата си против господствуващата династия на Орлеаните, която се опирала на финансовата аристокрация и едрата буржоазия, част от

легитимистите често прибягвала към социална демагогия, представяйки се за защитник на трудещите се от експлоататорите-буржоа.

„Млада Англия" — група от английски политически дейци и литератори, принадлежащи към партията на ториите; образувала се в началото на XIX век. Изразявайки недоволството на поземлената аристокрация от засилването на икономическото и политическото могъщество на буржоазията, дейците от „Млада Англия" прибягвали към демагогски похвати, за да подчинят на своето влияние работническата класа и да я използуват в своята борба против буржоазията.

Възгледите на представителите на тези групи са охарактеризирани от К. Маркс и Ф. Енгелс в „Манифест на комунистическата партия" като феодален социализъм. — *47.*

[33] *Континенталната система,* или континенталната блокада, обявена от Наполеон през 1806 г., забранявала на страните от европейския континент, в това число и на Прусия, да водят търговия с Англия. — *50.*

[34] *Рескриптите от 3 февруари* — виж бележка 15. — *63.*

[35] Енгелс използува тук като символ на пруската реакционна държавна система наименованието на разположената западно от Берлин крепост Шпандау — един от центровете на казармената дресировка и място за затваряне на „държавните престъпници" в Прусия. — *64.*

[36] Има се предвид съгласието на пруското правителство за присъединяването на Краков към Австрийската империя след задушаването на краковското въстание от 1846 г. (виж бележка 19). Един от резултатите на този акт бил включването на Краков в австрийската митническа граница и облагането на пруските стоки с високи мита. — *64.*

[37] *„Нищета на философията. Отговор на „Философия на нищетата" на г-н Прудон"* — едно от най-важните теоретически произведения на марксизма, главен труд на К. Маркс, насочен против идеолога на дребната буржоазия П. Ж. Прудон. Намерението да излезе с критика срещу възгледите на Прудон, които били сериозно препятствие за разпространяването на идеите на научния комунизъм сред работниците, и едновременно с това да осветли от научно-материалистически позиции редица въпроси от теорията и тактиката на революционното пролетарско движение се оформило у Маркс в края на декември 1846 г. в резултат на прочитането на излязлата малко преди това книга на Прудон „Система на икономически противоречия, или Философия на нищетата". В писмото си до руския литератор П. В. Анненков от 28 декември 1847 г. Маркс изказал редица важни идеи, които полага по-късно в основата на своята книга против Прудон. Както се вижда от писмото на Енгелс до Маркс от 15 януари 1847 г., Маркс още през януари 1847 г. работил над отговора на Прудон. Към началото на април 1847 г. трудът на Маркс бил в основата си завършен и бил даден за печат (виж настоящия том, стр. 41). На 15 юни 1847 г. Маркс написал кратък предговор към него.

Книгата на Маркс излязла в Брюксел и Париж в началото на юни 1847 г. През живота на Маркс книгата не е била преиздавана. През 1885 г. излязло първото немско издание на това произведение. Преводът бил редактиран от Енгелс, който написал към немското издание специален предговор и редица бележки. При редактирането на немския превод Енгелс използувал поправките, направени върху екземпляра на френското издание от 1847 г., по-

дарен от Маркс на 1 януари 1876 г. на Наталия Утина, жена на члена на руската секция на I Интернационал Н. И. Утин. През 1886 г. е било пуснато от руската марксистка група „Освобождение на труда“ първото руско издание на „Нищета на философията“, преведена от В. Засулич. Второто немско издание на този труд излязло през 1892 г. Към него бил написан от Енгелс малък предговор, засягащ поправянето на някои неточности в текста (виж бележка 48). През 1896 г., след смъртта на Енгелс, излязло подготвеното от дъщерята на Маркс Лаура Лафарг второ френско издание, в което също били възпроизведени поправките, направени върху полетата на екземпляра, подарен от Маркс на Н. Утина. — *67.*

38 Маркс цитира книгата: Simonde de Sismondi. „Etudes sur l'économie politique“. T. I—II, Bruxelles, 1837—1838 (Симонд дьо Сисмонди. „Етюди по политическа икономия“. Т. I—II, Брюксел, 1837—1838). — *76.*

39 Lauderdale. „Recherches sur la nature et l'origine de la richesse publique“. Traduit de l'anglais, par E. Lagentie de Lavaïsse, Paris, 1808, p. 33. — *77.*

40 D. Ricardo. „Des principes de l'économie politique et du l'impôt“. Traduit de l'anglais par F.-S. Constancio, avec des notes explicatives et critiques par J.-B. Say. T. II, Paris, 1835, p. 65 (Д. Рикардо. „Принципите на политическата икономия и данъчното облагане“. Превод от английски на Ф. С. Констансио с пояснителни и критически бележки от Ж. Б. Сей. Т. II, Париж, 1835, стр. 65). — *77.*

41 Има се предвид книгата: A. Anderson. „An Historical and Chronological Deduction of the Origin of Commerce from the Earliest Accounts to the Present Time (А. Андерсон. „Исторически и хронологически очерк върху произхода на търговията от най-ранните сведения за нея до днешно време“). Първото издание излязло в Лондон през 1764 г. — *79.*

42 H. Storch. „Cours d'économie politique, ou Exposition des principes qui déterminent la prospérité des nations“. T. I—IV, Paris, 1823. (А. Щорх, „Курс по политическа икономия или Изложение на принципите, определящи благоденствието на народите“. Т. I—IV, Париж, 1823). Маркс се позовава на I том. — *80.*

43 Има се предвид периодът, настъпил след завършването на Наполеоновите войни през 1815 г. и реставрацията на династията на Бурбоните във Франция. — *84.*

44 A. Smith. „An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations (А. Смит. „Изследване на природата и причините на богатството на народите“). Първото издание излязло в Лондон през 1776 г. — *85.*

45 Виж настоящото издание, том I, стр. 523—550 и том 2, стр. 225—506. — *89.*

46 Съчинението на Боагилбер е цитирано по сборника: „Economistes-financiers du XVIII siècle“. Précédés de notices historiques sur chaque auteur, et accompagnés de commentaires et de notes explicatives, par Eugène Daire. Paris, 1843. („Икономисти-финансисти на XVIII век“. С исторически бележки за всеки автор, коментари и пояснителни бележки от Йожен Дер. Париж, 1843). — *102.*

47 W. Atkinson. „Principles of Political Economy“. London. 1840. — *102.*

[48] Th. Hodgskin. „Popular Political Economy". London, 1827 (Т. Ходскин. „Популярна политическа икономия". Лондон, 1827).

В оригинала на това място погрешно е писано името на Ходскин. През 1892 г. във второто немско издание на „Нищета на философията" Енгелс поправил тази неточност, използувана от австрийския буржоазен юрист Менгер за изказване на необосновани предположения относно този цитат на Маркс. В предговора към изданието от 1892 г. Енгелс пише:

„Във връзка с второто издание трябва само да кажа, че погрешно посоченото във френския текст име Хопкинс е заменено с правилното име Ходскинс. Тук е поправена също и годината на издаването на книгата на Уйлям Томпсон — 1824. Нека сега се надяваме, че библиографичната съвест на г-н професор Антон Менгер ще бъде успокоена.

Лондон, 29 март 1892 г. Фридрих Енгелс". — *103.*

[49] W. Thompson. „An Inquiry into the Principles of the Distribution of Wealth Most Conducive to Human Happiness". London, 1824.

T. R. Edmonds. „Practical Moral and Political Economy". London, 1828. — *103.*

[50] J. F. Bray. „Labour's Wrongs and Labur's Remedy". Leeds, 1839. — *103.*

[51] Законът за десетчасовия работен ден, който обхващал само юношите и жените-работнички, бил приет от английския парламент на 8 юни 1847 г. обаче на практика много фабриканти пренебрегвали този закон. — *108.*

[52] Маркс цитира една глава от труда на Волтер „История на парламента" („Histoire du parlement"); главата е наименувана: „Финансите през периода на регентството и системата Ло". — *114.*

[53] Има се предвид бележката на Сей към френското издание на книгата на Рикардо (виж бележка 40), т. II, стр. 206—207. — *117.*

[54] N. W. Senior. „Political Economy". In: „Encyclopedia Metropolitana, or Universal Dictionary of Knowledge". Vol. VI, London, 1836. — *118.*

[55] J. St. Mill. „Essays on Some Unsettled Questions of Political Economy", London, 1844.

Th. Tooke. „A History of Prices, and of the State of the Circulation from 1793 to 1837". Vol. I—II, London, 1838 (Т. Тук. „История на цените и състояние на обръщението от 1793 до 1837 г." Т. I—II, Лондон, 1838). — *118.*

[56] Th. Cooper. „Lectures on the Elements of Political Economy". Първото издание на книгата излязло в Колумбия през 1826 г., второто допълнено издание — в Лондон през 1831 г. — *119.*

[57] M. Th. Sadler. „The Law of Population". Vol. I, London, 1830, p. 83, 84. — *120.*

[58] Имат се предвид двата основни икономически труда на Кене: „Tableau économique" (1758) и „Analyse du Tableau économique" (1766). — *128.*

[59] Маркс намеква за труда на съвременника на Кене. — Н. Бодо — „Обяснение на Икономическата таблица" („Explication du Tableau économique"), обнародван през 1770 г. — *129.*

60 G. W. F. Hegel. „Wissenschaft der Logik“, Bd. III; Werke, 2-te Aufl., Bd. V, Berlin, 1841, S. 320. (Г. В. Ф. Хегел. „Наука за логиката“, т. III; Съчинения, 2-о издание, т. V, Берлин, 1841, стр. 320). — *131.*

61 Маркс цитира думите от следното място от поемата на Лукреций „За природата на нещата“ (книга III, стих 869): „mortalem vitam mors immortalis ademit“ („безсмъртната смърт отнесе смъртния живот“). — *133.*

62 A. de Villeneuve-Bargemont. „Histoire de l'économie politique“. Първото издание излязло в Брюксел през 1839 г. — *142.*

63 Маркс цитира книгата на А. Смит „Изследване на природата и причините на богатството на народите“ по френското издание: „Recherches sur la nature et les causes de la richesse des nations“. T. I, Paris, 1802, p. 33—34. — *149.*

64 Лемонте има предвид своята книга: „Raison, folie, chaqun son mot; petit cours de morale mis à la portée des vieux enfants“. Paris, 1801. („Разум, безумие — за всичко има дума; малък курс по морала, достъпен за разбиране от стари деца“. Париж, 1801). Маркс цитира труда на Лемонте „Influence morale de la division du travail“ („Моралното влияние на разделението на труда“), в който Лемонте се позовава на горепосочената книга. — *149.*

65 A. Ferguson. „Essai sur l'histoire de la société civile“. T. II, Paris, 1783, p. 108—110. — *149.*

66 Ch. Babbage. „Traité sur l'économie des machines et des manufactures“. Paris, 1833, p. 230. (Ч. Бабедж. „Трактат върху икономическата природа на машините и фабриките“. Париж, 1833, стр. 230). — *156.*

67 A. Ure. „Philosophie des manufactures, ou Economie industrielle“. Bruxelles, 1836, t. I, première partie, chapitre I. — *159.*

68 P. Rossi. „Cours d'économie politique“. T. I—II, Paris, 1840—1841. — *165.*

69 J. Steuart. „Recherche des principes de l'économie politique“. T. II, Paris, 1789, p. 190—191. Първото английско издание на книгата излязло в Лондон през 1767 г. — *166.*

70 Волтер. „Човекът с четиридесет екю“ („L'homme aux quarante écus“). — *168.*

71 W. Petty. „Political arithmetick“ (У. Пети, „Политическа аритметика“). В книгата: W. Petty. „Several essays in political arithmetick“. London, 1699 (У. Пети. „Очерци из областта на политическата аритметика“. Лондон, 1699). — *177.*

72 Действуващите по онова време във Франция закони — така нареченият закон Льо Шапелие, приет през 1791 г. през време на буржоазната революция от Учредителното събрание, и углавният кодекс, изработен през периода на Наполеоновата империя — забранявали на работниците под страх на сурови наказания създаването на работнически съюзи и организирането на стачки. Забраната на профсъюзи във Франция била вдигната едва през 1884 г. — *180*

73 *Национална асоциация на обединените професии* (National Association of United Trades) — трейдюнионистка организация, основана в Англия през 1845 г.

Дейността на Асоциацията не излизала извън рамките на икономическата борба за по-добри условия на продажба на работната сила, за подобряване на фабричното законодателство. Асоциацията просъществувала до началото на 60-те години, но след 1851 г. не е играла голяма роля в професионалното движение. — *181.*

74 Жорж Занд. „Ян Жижка", исторически роман. Въведение. — *184.*

75 Р. Шеридан. „Училище за скандали" („The School of Scandal"), комедия в 5 действия. — *185.*

76 *Кутията на Пандора* — вместилище на злините и раздорите; литературен образ, възникнал въз основа на древногръцкия мит за Пандора, която от любопитство отворила кутията, съдържаща всевъзможните бедствия, и ги пуснала навън. — *187.*

77 Има се предвид реакционното мнозинство на френската камара на депутатите, което поддържало правителството на Гизо. — *187.*

78 Статията на К. Маркс *„Комунизмът на вестник „Rheinischer Beobachter""* била написана в отговор на опита на реакционните пруски правителствени кръгове да отвлекат чрез пропагандиране на феодален и християнски социализъм народните маси от революционното движение против абсолютисткия режим и да ги използуват в борбата си с буржоазната опозиция. С подобна пропаганда се занимавал по-специално тогавашният консисторски чиновник в Магдебург и по-късно един от лидерите на консерваторите Х. Вагенер (възможно е той да е написал статията, критикувана от Маркс), който се ползувал с покровителството на министъра на вероизповеданията, просветата и медицината Айххорн.

По-късно, когато разобличавали кокетирането на ласалианците с правителството на Бисмарк и юнкерството, Маркс и Енгелс сочели тази статия като документ, в който е обосновава непримиримата позиция на работническата партия по отношение на „кралско-пруския правителствен социализъм" (виж писмото на Маркс и Енгелс до редакцията на вестник „Social-Demokrat" от 23 февруари 1865 г.).

„Rheinischer Beobachter" („Рейнски наблюдател") — всекидневен консервативен вестник; издавал се в Кьолн от 1844 г.; вестникът бил спрян след мартенската революция от 1848 г. в Германия. — *193.*

79 *„Deutsche-Brüsseler-Zeitung"* („Немски брюкселски вестник"), основан от немски политически емигранти в Брюксел, излизал от януари 1847 до февруари 1848 г. Първоначалното направление на вестника се определяло от стремежа на неговия редактор, дребнобуржоазния демократ Борнщедт, да примири различните течения в радикалния и демократичния лагер. Но благодарение на статиите на Маркс и Енгелс и на техните съратници във вестника той още от лятото на 1847 г. започнал все повече и повече да се превръща в разпространител на революционно-демократичните и комунистическите идеи. От септември 1847 г. Маркс и Енгелс станали постоянни сътрудници на вестника и започнали да оказват непосредствено влияние върху неговата насока, като през последните месеци на 1847 г. фактически съсредоточили в своите ръце редактирането на вестника. Под ръководството на Маркс и Енгелс вестникът станал орган на формиращата се революционна партия на пролетариата — Съюза на комунистите. — *193.*

80 Има се предвид тронното слово на Фридрих Вилхелм IV при откриването на Съединения ландтаг в Прусия на 11 април 1847 г. В това слово кралят заявил, че той никога няма да допусне превръщането на „естествените отношения между монарха и народа" в „условия, конституционни" и заменяването на „традиционната свята вярност" с „изписан лист хартия". — *205.*

81 Работата над критическите очерци *„Немският социализъм в стихове и проза"* била започната от Енгелс в края на 1846 г. Към началото на 1847 г. Енгелс написал една статия относно книгата на Грюн „За Гьоте от човешка гледна точка", която образувала основата на втория очерк. Енгелс възнамерявал да преработи тази статия за втория том на съвместния труд на Маркс и Енгелс „Немска идеология" като допълнение към отделите, посветени на критиката на „истинския социализъм" (виж писмото на Енгелс до Маркс от 15 януари 1847 г.). Обаче очерците били обнародвани само като отделен труд, поместен в редица броеве на „Deutsche-Brüsseler-Zeitung" през септември—декември 1847 г. — *207.*

82 *Енцелад* (или Енкелад) — съгласно древногръцката митология един от гигантите, които се сражавали с боговете-олимпийци. — *208.*

83 Перефразиран цитат от „Двустишията" на Лудвиг Баварски.

Стихотворенията на баварския крал Лудвиг I, впоследствие напълно забравени, били образец на безсъдържателна и изкуствена поезия. — *208.*

84 *„Leipziger Allgemeine Zeitung"* („Лайпцигски всеобщ вестник") — немски всекидневен вестник, започнал да излиза през 1837 г. В началото на 40-те години на XIX век бил прогресивен буржоазен вестник. Бил забранен в пределите на Прусия с кабинетен указ от 28 декември 1842 г. В Саксония излизал до 1 април 1843 г. Като мото на вестника били поставени думите: „Истина и право, свобода и закон". — *208.*

85 Френското тайно съзаклятническо общество на карбонарите било основано в края на 1820 — началото на 1821 г. по образец на италианското общество под същото име. Ядките на това общество се наричали „венти". Френските карбонарии, които обединявали в своите редове представители на различни политически направления, си поставяли за цел събарянето на монархията на Бурбоните. През 1822 г. бил организиран заговор за едновременно вдигане на въстание във военните гарнизони на редица градове (Белфор, Ла Рошел и др.). След провалянето на заговора и екзекутирането на някои ръководители обществото на карбонарите фактически прекратило своята дейност. — *210.*

86 *Муций Сцевола* — легендарен герой на древния Рим; според преданието той изгорил дясната си ръка пред очите на обсаждащия през 507 г. преди н. е. етруски цар, за да докаже мъжеството и патриотизма на римляните. — *210.*

87 *„Le Siècle"* („Век") — всекидневен вестник, който е излизал в Париж от 1836 до 1939 г. През 40-те години на XIX в. отразявал възгледите на оная част от дребната буржоазия, която се ограничавала с искането за умерени конституционни реформи. — *210.*

88 *Младогерманци* — представители на литературната група „Млада Германия", която възникнала през 30-те години на XIX в. в Германия и се намирала под влиянието на Хайне и Бьорне. Отразявайки в своите художествени

и публицистични произведения опозиционните настроения на дребната буржоазия, писателите от „Млада Германия“ (Гуцков, Винбарг, Мундт и др.) пледирали в защита на свободата на съвестта и печата. Някои представители на „Млада Германия“ проповядвали идеята за еманципация на евреите. Възгледите на младогерманците се отличавали с идейна незрялост и политическа неопределеност; не след дълго повечето от тях се изродили в посредствени буржоазни либерали. — *215.*

89 Има се предвид стихийното въстание на текстилците от Прага през втората половина на юни 1844 г. Събитията в Прага предизвикали работнически вълнения в много други промишлени центрове на Чехия (Либерец, Чешка Липа и др.). Движението на работниците, което се съпровождало с разгромяване на фабрики и унищожаване на машини, било свирепо подавено от правителствените войски. — *217.*

90 *„Приятели на светлината“* — религиозно течение, насочено против господствуващия в официалната протестантска църква пиетизъм, който се отличавал с краен мистицизъм и лицемерие. Тази религиозна опозиция била една от формите на проява на недоволството на немската буржоазия през 40-те години на XIX в. срещу реакционните порядки в Германия. — *221.*

91 Гьоте. „Фауст“, част I, сцена първа („Нощ“). — *224.*

92 Енгелс има предвид книгата: „Système de la Nature ou Des Loix du Monde Physique et du Monde Moral“. Par M. Mirabaud, Secrétaire Perpétuel et l'un des Quarante de l'Académie Française, Londres, 1770. („Система на природата или Законите на физическия свят и на духовния свят“. От г-н Мирабо, постоянен секретар и един от четиридесетте члена на Френската академия. Лондон, 1770). Действителният автор на книгата бил френският материалист П. А. Холбах, който по конспиративни съображения поставил върху своята книга името на умрелия през 1760 г. секретар на Френската академия Ж. Б. Мирабо. — *225.*

93 Из стихотворението на Гьоте „Ултиматум“ (цикъл „Бог и свят“). — *226.*

94 Трагедията на английския писател Адисон „Катон“ била написана през 1713 г.; романът на Гьоте „Страданията на младия Вертер“ — през 1774 г. — *226.*

95 *Съюзни постановления от 1819 г.* — редица реакционни постановления, изработени през август 1819 г. в Карлсбад (Карлови Вари) на конференцията на представителите на държавите от Германския съюз. Тези постановления предвиждали въвеждане във всички германски държави на предварителна цензура, установяване на най-строг надзор върху университетите, забрана на студентските сдружения, учредяване на централна следствена комисия за преследване на лицата, заподозрени в опозиция (така наречените „демагози“). Вдъхновител на тези полицейски мерки бил австрийският канцлер Метерних. — *227.*

96 Има се предвид издадената от Бюше и Ру-Лаверн „Histoire parlementaire de la révolution française, ou Journal des assemblées nationales depuis 1789 jusqu'en 1815“. T. I—XL, Paris, 1834—1838 („Парламентарна история на

френската революция или Дневник на националните събрания от 1789 до 1815 г." Т. I—XL, Париж, 1834—1838). — *227.*

97 *Девети термидор* — контрареволюционен държавен преврат във Франция на 27 юли 1794 г., който довел до падане на правителството на якобинците и установяване на господството на едрата контрареволюционна буржоазия.

Осемнадесети брюмер — държавен преврат на 9 ноември 1799 г., който завършил процеса на буржоазната контрареволюция във Франция; в резултат на преврата била установена диктатурата на Наполеон Бонапарт. — *228.*

98 G. W. F. Hegel. „Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie", The III; Werke, 2-te Aufl., Bd. XV, Berlin, 1844 (Г. В. Ф. Хегел. „Лекции по история на философията", ч. III; Съчинения, 2-о изд., т. XV, Берлин, 1844). — *228.*

99 Става дума за статията на Грюн „Политика и социализъм".

„Rheinische Jahrbücher zur gesellschaftlichen Reform" („Рейнски годишник по въпросите на социалната реформа") — списание, издавано от радикалния публицист Г. Пютман; излезли само два тома, първият в Дармщадт през август 1845 г., вторият в селцето Бел-Вю на немско-швейцарската граница в края на 1846 г. В стремежа си да спечелят позиции за пропагандиране на своите комунистически възгледи Маркс и Енгелс смятали за необходимо да използуват списанието за тези цели. В първи том била обнародвана „Елберфелдската реч" на Ф. Енгелс, а във втория — статията му „Празникът на нациите в Лондон" (виж настоящото издание, том 2, стр. 521—542 и 575—587). Обаче общото направление на годишника се определяло от участието в него на представителите на „истинския социализъм"; във връзка с това Маркс и Енгелс го подложили на рязка критика в своя труд „Немска идеология" (виж настоящото издание, том. 3). — *228.*

100 Виж труда на К. Маркс „По еврейския въпрос" (настоящото издание, том 1, стр. 384—391.) — *228.*

101 Гьоте. „Фауст", част I, сцена четвърта („Кабинетът на Фауст"). — *229.*

102 Виж труда на К. Маркс „По еврейския въпрос" (настоящото издание, том I, стр. 388—389.) — *229.*

103 Виж труда на К. Маркс и Ф. Енгелс „Светото семейство, или Критика на критическата критика. Против Бруно Бауер и компания" (настоящото издание, том 2, стр. 135—144). — *229.*

104 Ch. Fourier. „Traité de l'association domestique-agricole". T. I—II, Paris-Londres, 1822 (Ш. Фурие. „Трактат върху домакинско-земеделската асоциация". Т. I—II, Париж—Лондон, 1822). — *230.*

105 Гьоте. „Писма от Швейцария", отдел първи. Това произведение било написано от Гьоте след излизането на романа „Страданията на младия Вертер" във вид на фрагмент от писма, намерени уж между книжата на героя на този роман. — *236.*

106 *„Frankfurter Gelehrte Anzeigen"* („Франкфуртски научни известия") — немско списание, издавано от 1772 до 1790 г. във Франкфурт; през 1772 г. в състава на редакцията му влизали Гьоте, Хердер и други прогресивни писатели и учени. — *237.*

[107] Из цикъла от стихотворения на Гьоте „Венециански епиграми". — *238.*

[108] Гьоте. „Херман и Доротея", песен IX. — *239.*

[109] G. W. F. Hegel. „Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte". Einleitung (Г. В. Ф. Хегел. „Лекции по философия на историята". Въведение). — *239.*

[110] Гьоте. „За естествознанието. Отделни размишления и афоризми" (из цикъла „Сентенции в проза"). — *240.*

[111] *„Търбухът" на френската камара* — виж бележка 77. — *240.*

[112] Гьоте. „Кроткн ксении", отдел IV. — *242.*

[113] *Гибелини* — политическа партия, образувала се в Италия през XII в., в периода на борбата между римските папи и германските императори. Състояла се е предимно от феодални благородници, които поддържали императорите и водели ожесточена борба с папската партия на гвелфите — представителка на върхушката на търговско-занаятчийските слоеве в италианските градове. Партиите на гибелините и гвелфите съществували до XV век. Данте, който е гледал на императорската власт като на средство за преодоляване на феодалната раздробеност на Италия, се присъединил от 1302 г. към гибелините. — *245.*

[114] Перефразирани редове от стихотворението на Гьоте „Vanitas! Vanitatum vanitas!" (Суета! Суета на суетите!"). — *245.*

[115] Из четиристишието на Гьоте „Предупреждение" (цикъл „В духа на епиграмите"). — *248.*

[116] F. Bastiat. „Sophismes économiques". Първото издание излязло в Париж през 1846 г. — *251.*

[117] A. Blanqui. „Histoire de l'économie politiques en Europe depuis les anciens jusqu'à nos jours" (А. Бланки. „История на политическата икономия в Европа от античността до нашите дни"). Първото издание излязло в Париж през 1837 г. — *251.*

[118] Намек за задълженията, които Боуринг изпълнявал в качеството си на доверено лице на Бентам, който завещал скелета си за използуване за научни цели. — *252.*

[119] *Лигата против житните закони* била основана през 1838 г. от манчестерските фабриканти Кобден и Брайт. Издигайки искането за пълна свобода на търговията, Лигата се борела за премахване на житните закони (виж бележка 9) с цел да бъде намалена работната заплата на работниците и да бъдат отслабени икономическите и политическите позиции на поземлената аристокрация. В своята борба против земевладелците Лигата се опитвала да използува работническите маси. Обаче тъкмо по това време челните работници на Англия тръгнали по пътя на политически самостоятелното оформено работническо движение (чартизма). — *252.*

[120] Ch. Dunoyer. „De la liberté du travail, ou Simple exposé des conditions dans lesquelles les forces humaines s'exercent avec le plus de puissance". T. I—III,

Paris, 1845. (Ш. Дюноайе. „За свободата на труда или Просто изложение на условията, при които човешките сили се проявяват с най-голяма ефективност". Т. I—III, Париж, 1845). — *253.*

[121] Отчетът за по-нататъшните заседания на конгреса не бил отпечатан в „Deutsche-Brüsseler-Zeitung". За тези заседания виж статията на Енгелс „Брюкселският конгрес по въпроса за свободата на търговията", обнародвана във вестник „Northern Star" (настоящия том, стр. 257—267). — *253.*

[122] Статията *„Протекционистите, фритредерите и работническата класа"* представлява част от текста на речта, която Маркс подготвил за произнасяне пред конгреса на икономистите в Брюксел. На конгреса Маркс не получил думата и след закриването му преработил своята реч за печата и я обнародвал в белгийския вестник „Atelier Démocratique" („Демократическа работилница") от 29 септември 1847 г. До нас е достигнал само немският превод на първата ѝ част, обнародван от приятеля на Маркс и Енгелс И. Вайдемайер през 1848 г. в Хам заедно с превода на една друга реч на Маркс за свободата на търговията от 9 януари 1848 г. (виж настоящия том, стр. 403—417). Вайдемайер изоставил края на речта, тъй като неговото съдържание се повтаря в речта от 9 януари. Едно изложение на речта на Маркс е дадено също в статията на Енгелс „Брюкселският конгрес по въпроса за свободата на търговията" (виж настоящия том, стр. 263—267). — *254.*

[123] Има се предвид книгата: G. Gülich. „Geschichtliche Darstellung des Handels, der Gewerbe und des Ackerbaus der bedeutendsten handeltreibenden Staaten unserer Zeit". Bd. I—V; Jena, 1830—1845. (Г. Гюлих. „Историческо описание на търговията, промишлеността и земеделието на най-важните търговски държави на нашето време". Т. I—V, Йена, 1830—1845). — *254.*

[124] *„The Economist"* („Икономист") — английско седмично списание за икономика и политика, излиза в Лондон от 1843 г.; орган на едрата промишлена буржоазия. — *257.*

[125] *„The League"* („Лига") — английско буржоазно списание, орган на Лигата против житните закони; излизало в Лондон от 1843 до 1846 г.

„The Manchester Guardian" („Манчестерски страж") — английски буржоазен вестник, орган на привържениците на свободната търговия (фритредерите), а по-късно орган на либералната партия, излиза в Манчестер от 1821 г. — *258.*

[126] През август 1842 г. Лигата против житните закони в стремежа си да използува чартисткото движение в борбата с правителството и лендлордовете умишлено подстрекавала работниците към акции. Обаче широкият размах на стачките и вълненията изплашил либералната буржоазия и тя подкрепила репресиите против работниците. Провокаторското поведение на буржоазните радикали и либерали ускорило откъсването на чартистите от тях. — *260.*

[127] Има се предвид кървавото потушаване на въстанията на лионските работници през 1831 и 1834 г., както и извършените в началото на 1847 г. в Бюзансе (департамент Ендр) насилия на правителствените войски над гладуващите работници за извършеното от тях нападение срещу житни пратки и хамбари, които принадлежали на спекуланти. — *261.*

128 Имат се предвид книгите: K. Heinzen. „Die Preussische Büreaukratie", Darmstadt, 1845 (К. Хайнцен. „Пруската бюрокрация". Дармщадт, 1845) и J. Venedey. „Preussen und Preussenthum". Mannheim, 1839. (Я. Венедей. „Прусия и прусачество". Манхайм, 1839). — *269.*

129 Хайнцен си представял бъдеща Германия като републиканска федерация на автономни области, подобна на Швейцарския съюз. Именно такова съдържание влагали по онова време мнозина дребнобуржоазни демократи в лозунга за единство на Германия, за символ на което е служело черночервенозлатното знаме. Маркс и Енгелс виждали в това тълкуване на лозунга за единство на Германия проява на дребнобуржоазна ограниченост и на неспособност за последователна борба против сепаратизма и раздробеността. В противовес на това те издигали искане за единна, централизирана демократична република в Германия. — *270.*

130 Енгелс изброява редица големи селски въстания в средните векове: въстанието на Уот Тайлер (1381) и Джек Кед (1450 г.) в Англия, селското въстание във Франция през 1358 г. (Жакерия) и Селската война в Германия през 1524—1525 г. По-късно Енгелс, основавайки се на изучаването на историята на борбата на селяните против феодализма и на опита от революционната борба на селяните през време на революцията от 1848—1849 г., изменил своята оценка на характера на селските движения. В своя труд „Селската война в Германия" (1850 г.) и в други произведения той посочва революционно-освободителния характер на селските въстания и ролята, която те са изиграли в разклащането на основите на феодалния строй. — *272.*

131 *Стентор* — герой от „Илиадата" на Омир; воин, надарен с необикновено силен глас. — *274.*

132 Има се предвид книгата: J. Fröbel. „System der socialen Politik". Zweite Auflage der „Neuen Politik", Th. I—II, Mannheim, 1847 (Ю. Фрьобел. „Система на социалната политика". Второ издание на „Нова политика". Ч. I—II, Манхайм. 1847 г.). Първото издание, което носело заглавие „Neue Politik", излязло през 1846 г. под псевдонима Юниус. — *275.*

133 *Илюминати* (буквално „озарени") — членове на едно тайно общество, основано в Бавария през 1776 г. по подобие на масонските организации. Обществото се състояло от опозиционни бюргерски и дворянски елементи, които били недоволни от княжеския деспотизъм. Заедно с това характерна черта на илюминатите бил страхът от каквото и да било демократично движение; това намерило отражение и в техния устав, който превръщал обикновените членове на обществото в сляпо оръдие на ръководителите. През 1784 г. обществото било разгромено от баварските власти. — *280.*

134 Хайне. „Ата Трол", глава 24. — *283.*

135 „Der Heizen'sche Staat. Eine Kritik von Stephan". Bern, 1847. Gedrückt bei E. Rätzer. — *284.*

136 Заглавието е дадено от Института по марксизъм-ленинизъм при ЦК на КПСС. — *285.*

137 J. Noakes. „The Right of the Aristokracy of the Soil". London, 1847 (Дж. Нокс. „Правото на аристокрацията върху земята". Лондон, 1847). — *285.*

138 Възнамеряваното издаване на всекидневен чартистки вестник „Демократ" („Democrat") не било осъществено. — *286.*

139 В гласуването можели да вземат участие само тесен кръг лица, ползуващи се с избирателно право (виж бележка 8). — *286.*

140 *„L'Atelier"* („Работилница") — месечно френско списание, орган на занаятчиите и работниците, намиращи се под влияние на идеите на християнския социализъм; издавал се в Париж от 1840 до 1850 г.; в състава на редакцията влизали представители на работниците, преизбирани през всеки три месеца. — *288.*

141 Има се предвид статията на Хайнцен „Ein „Repräsentant" der Kommunisten" („Един „представител" на комунистите"), отпечатана в „Deutsche-Brüsseler Zeitung", бр. 84 от 21 октомври 1847 г. — *291.*

142 *Фрасон* — герой от комедията „Евнух" от римския драматург Теренций; самохвалко и глупав воин. — *291.*

143 *Соломон* и *Марколф* (или Моролф) — герои от немските шванкове (кратки сатирични разкази) от XIV и XV векове; в образа на Соломон е изобразен мъдър, но не практичен владетел, а в образа на Марколф — хитър селянин. — *292.*

144 *Квинт Фикслайн* — главен герой на романа на Жан Пол (псевдоним на И. П. Ф. Рихтер) „Животът на Квинт Фикслайн"; учител. — *294.*

145 Има се предвид полемичната статия на К. Хайнцен на страниците на „Deutsche-Brüsseler-Zeitung" (бр. 77 от 26 септември 1847 г.) против представителите на научния социализъм, която подбудила Енгелс да обнародва като отговор своята статия „Комунистите и Карл Хайнцен". — *294.*

146 Относно средновековните комуни виж „Манифест на комунистическата партия", бележките на Енгелс към английското издание от 1888 г. и към немското издание от 1890 г. (виж настоящия том, стр. 426). — *299.*

147 Маркс има предвид „истинските левелери" („истинските изравнители") или „дигерите" („копачите") — представители на крайното ляво течение през периода на английската буржоазна революция в XVII век. „Дигерите, които изразявали интересите на най-бедните слоеве от селата и градовете, издигали искане за ликвидиране на частната собственост върху земята, пропагандирали идеите на примитивния изравнителен комунизъм и се опитвали да ги осъществят на практика чрез колективно разораване на общинските земи. — *301.*

148 Ph. Buonarroti. „Conspiration pour l'égalité dite de Babeuf". T. I—II, Bruxelles, 1828 (Ф. Буонароти. „Заговор в името на равенството, наречен заговор на Бабьоф". Т. I—II, Брюксел, 1828 г.). Книгата на Буонароти способствувала за възраждането на бабьовистките традиции в революционното работническо движение. — *301.*

149 Маркс цитира отчета на комисията по разследването на действието на закона за бедните под председателството на Мередит, представен на 29 януари 1825 г. на камарата на представителите на пенсилванското законодателно съ-

брание. Отчетът бил обиародван в „Register of Pensilvania" („Пенсилванско списание") през август 1828 г. — *302.*

150 *„Niles' Weekly Register"* („Найлски седмичник") — амернканско седмично буржоазио списание за политика, икономика, история и география; издавало се в Балтимор през 1811—1849 г. — *302.*

151 Има се предвид книгата: F. List. „Das nationale System der politischen Oekonomie". Stuttgart und Thübingen, 1841. (Лист. „Националната система на политическата икономия". Щутгарт и Тюбинген, 1841 г.). — *303.*

152 Шекспир. „Крал Хенрих IV", част първа, действие II, сцеиа четвърта. — *304.*

153 Имат се предвид реакционните закоии, издадени от френското правителство през септември 1835 г. Законите ограничавали дейността на съда със съдебни заседатели и въвеждали сурови мерки против печата. По отношение на печата се предвиждало увелнчение на паричния залог за периодичните издания н се въвеждал тъмничен затвор и големи парични глоби за изказвания против собствеността и съществуващия държавен строй. — *311.*

154 *Фонтанел* — изкуствено предизвикване на язва върху повърхността на кожата; в средновековната медицина това се считало за средство за отвличане на „вредоносни вещества". — *311.*

155 Виж К. Маркс. „Към критиката на Хегеловата философия на правото. Увод" настоящото издание, том 1, стр. 399—413. — *311.*

156 Има се предвид въстанието на силезийските тъкачи на 4—6 юни 1844 г. — първата голяма класова схватка между пролетариата и буржоазията в Германия, както и въстанието на чешките работници през втората половина на юни 1844 г. (виж бележка 89). — *312.*

157 Имат се предвид песните, които се пеели през време на Хамбахското празненство — политическа манифестация на 27 май 1832 г. в замъка Хамбах, баварски Пфалц, организирана от представители на немската либерална и радикална буржоазия. Участниците в празненството излезли с позиви за единство на всички немци против немските крале в името на борбата за буржоазни свободи и конституционни преобразования. — *312.*

158 Става дума за жирондистите — партията на едрата буржоазия, — които през лятото на 1793 г. организирали контрареволюционен метеж против якобинското правителство под предлог на защита на правото на департаментите на автономия и федериране. След потушаването на метежа много от водачите на жирондистите (в това число и Барбару) били осъдени от революционния трибунал и екзекутирани. — *315.*

159 *Комитет на общественото спасение* — централен орган на революционното правителство на Франция в периода на якобинската диктатура (2 юни 1793—27 юли 1794 г.). — *315.*

160 Имат се предвид съчиненията за деца на немския буржоазен педагог И. Х. Кампе и по-специално неговата книга „Откриването на Америка", един от

отделите на която бил посветен на разказ за инките в Перу и за завладяването на тази страна от испанците. — *315.*

161 *„Allgemeine Zeitung“* („Всеобщ вестник“) — немски всекидневен реакционен вестник, основан през 1798 г.; от 1810 до 1882 г. излизал в Аугсбург. През 1842 г. обнародвал една фалшификация на идеите на утопичния комунизъм и социализъм, която Маркс разобличил в своята статия „Комунизмът и аугсбургският „Allgemeine Zeitung““, поместена в „Rheinische Zeitung“ през октомври 1842 г. (виж настоящото издание, том 1, стр. 110—114). — *317.*

162 Трудът на Ф. Енгелс *„Принципите на комунизма“* представлява проект за програма на Съюза на комунистите. Въпросът за съставяне на програма във форма на катехизис (във вид на въпроси и отговори) се обсъждал още преди първия конгрес, на който Съюзът на справедливите бил реорганизиран и преименуван в Съюз на комунистите (юни 1847 г.). През септември 1847 г. лондонският Централен комитет на Съюза на комунистите (Шапер, Бауер, Мол) разпратил един проект за „Комунистически катехизис“ до окръзите и общините на Съюза. Този документ, който носел следи от влиянието на утопичния социализъм, не задоволил Маркс и Енгелс, както и „поправеният“ проект, съставен в Париж от „истинския социалист“ М. Хес. На 22 октомври на заседанието на окръжния комитет на Съюза на комунистите в Париж Енгелс подложил на рязка критика проекта на Хес и той бил отхвърлен. На Енгелс било възложено да състави нов проект. Именно този проект представляват написаните наскоро след това „Принципи на комунизма“.

Разглеждайки „Принципите на комунизма“ само като предварителна скица за програма, Енгелс в писмото си до Маркс от 23—24 ноември 1847 г. изказва мисълта, че е целесъобразно да се състави програма във вид на „Комунистически манифест“, като се отхвърля остарялата форма на катехизис. Вторият конгрес на Съюза на комунистите (29 ноември — 8 декември 1847 г.), на който Маркс и Енгелс защитили научните основи на програмата на пролетарската партия, им възложил да изработят програма във вид на манифест. При написването на „Манифеста на комунистическата партия“ основоположниците на марксизма използували редица положения, изложени в „Принципите на комунизма“. — *321.*

163 В ръкописа вместо отговор на 22-я, както и на следващия, 23-я, въпрос е поставена думата „остава“. Това очевидно означава, че отговорът трябва да остане така, както е бил формулиран в някой от недостигналите до нас проекти за програма на Съюза на комунистите. — *336.*

164 Тази статия, написана от Енгелс за вестник „Réforme“, била също обнародвана в чартисткия орган „Northern Star“ бр. 524 от 6 ноември 1847 г.

Заглавието е дадено от Института по марксизъм-ленинизъм при ЦК на КПСС. — *339.*

165 Банкетът, състоял се в Лондон на 25 октомври 1847 г., бил посветен на избирането на лидера на чартистите Фъргес О'Конор и на редица радикални дейци за членове на парламента.

Заглавието е дадено от Института по марксизъм-ленинизъм при ЦК на КПСС. — *342.*

166 Искането за въвеждане на така нареченото *пълно избирателно право,* което се отличавало с голяма неопределеност и допускало различни тълкувания, било издигнато в началото на 40-те години на XIX в. от представители на

английската радикална буржоазия. Издигайки това искане, буржоазните радикали се стремели да отклонят работниците от борбата за осъществяване на социалната и политическата програма на чартистите и да подчинят работническото движение на своето влияние. — *342.*

167 *Националната чартистка асоциация*, основана през юли 1840 г., била първата в историята на работническото движение масова работническа партия, която в годините на възхода на чартизма наброявала около четиридесет хиляди членове. В дейността на асоциацията проличала липсата на идейно и тактическо единство сред нейните членове и дребнобуржоазната идеология на повечето от лидерите на чартизма. След поражението на чартизма през 1848 г. Асоциацията започнала да запада и през 50-те години прекратила своята дейност. — *343.*

168 Става дума за реформата на избирателното право, приета от английската камара на общините през 1831 г. и окончателно утвърдена от камарата на лордовете през юни 1832 г. Реформата била насочена против политическия монопол на поземлената и финансовата аристокрация и открила достъп в парламента на представителите на промишлената буржоазия. Пролетариатът и дребната буржоазия, които били главната сила в борбата за реформа, били излъгани от либералната буржоазия и не получили избирателни права. — *344.*

169 Във вестник „Northern Star“ бр. 523 от 30 октомври 1847 г. била поместена извадка от манифеста на Ламартин. — *345.*

170 *„Le Bien Public“* („Общественото благо“) — френски вестник, орган на умерените буржоазни републиканци; излизал от август 1843 до декември 1848 г. (отначало в Макон, а от май 1848 г. в Париж). В основаването и издаването на вестника вземал участие Ламартин. — *347.*

171 Тази статия била написана във връзка със започването на гражданската война в Швейцария, избухнала в седем католически кантона. Тези икономически изостанали кантони още в 1843 г. основали един сепаративен съюз — Зондербунда — за съпротива срещу прогресивните буржоазни преобразования в Швейцария и за защита на привилегиите на църквата и езуитите. Начело на Зондербунда стояли католическите кръгове и патрицианската върхушка в градовете. Реакционните попълзновения на Зондербунда срещнали противодействие от страна на буржоазните радикали и либерали, които в средата на 40-те години получили надмощие в повечето кантони и в швейцарския сейм. През юли 1847 г. сеймът взел решение за разпускане на Зондербунда, което послужило на Зондербунда като повод за откриване в началото на ноември на военни действия против останалите кантони. На 23 ноември армията на Зондербунда била разбита от войските на федералното правителство. В резултат на тази победа и на приемането през 1848 г. на новата конституция Швейцария била преустроена от съюз на държави в съюзна държава. — *348.*

172 *Вилхелм Тел* — герой на народните предания за освободителната война на швейцарците против Хабсбургите в края на XIII — началото на XIV в.; легендата го описва като изкусен стрелец с лък, който убил австрийския наместник.

Винкелрид — полулегендарен швейцарски воин; според преданието той по време на сражението на швейцарците с войските на австрийския херцог Лео-

полд III при Земпах (кантон Люцерн) на 9 юни 1386 г. чрез своето самопожертвуване решил изхода на битката в полза на швейцарците.

Муртен — град в швейцарския кантон Фрайбург; място на битката на швейцарците с войските на бургундския херцог Карл Смели на 22 юни 1476 г., която завършила с победа на швейцарците. — *348.*

173 Под „стара Швейцария" Енгелс има предвид планинските кантони на Швейцария, които образували през XIII—XIV в. първоначалната ядка на Швейцарския съюз. — *348.*

174 Има се предвид битката в Тевтобургската гора (9 г. от н. е.) между въстаналите против римските завоеватели германски племена и римляните. Битката завършила с разгром на римските легиони. — *348.*

175 При *Моргартен* станала на 15 ноември 1315 г. битка между швейцарското опълчение и войската на Леополд Хабсбург, която завършила с победа на швейцарците. — *349.*

176 *Маратон, Платеи* и *Саламин* — места на големи сражения през време на гръцко-персийските войни (500—449 г. преди н. е.), които завършили с победа на гърците. — *349.*

177 *Клетвата на поляната Грютли* — една от легендите, създали се около основаването на Швейцарския съюз, началото на който било положено чрез договора, сключен през 1291 г. между трите планински кантона Швиц, Ури и Унтервалден. Според преданието представителите на трите кантона се събрали през 1307 г. на поляната Грютли (или Рютли) и се заклели да бъдат верни на съюза в съвместната борба против австрийското владичество. — *350.*

178 *Грансон* — град в кантона Вадт, близо до който швейцарската пехота нанесла на 2 март 1476 г. поражение на бургундския херцог Карл Смели.

Нанси — град в Североизточна Франция, под стените на който армията на Карл Смели била разбита на 5 януари 1477 г. от войските на швейцарците, лотарингците, елзасците и немците. — *350.*

179 *Антиной* — приближен на римския император Адриан (II в. на н. е.); отличавал се с необикновена красота. — *352.*

180 *Щауффахер* — полулегендарен герой от освободителната война на швейцарците против Хабсбургите в края на XIII — началото на XIV в.; преданието му приписва ролята на един от основателите на Швейцарския съюз. — *352.*

181 Отчетът за банкета в Шато-Руж бил обнародван във вестник „Northern Star", бр. 508 от 17 юли 1847 г. — *357.*

182 *„Le Constitutionnel"* („Конституционалистки вестник") — френски буржоазен вестник; излизал в Париж всекидневно от 1815 до 1870 г.; през 40-те години бил орган на умереното крило на орлеанистите; през периода на революцията от 1848—1849 г. изразявал възгледите на контрареволюционната буржоазия, групирана около Тиер; след държавния преврат през декември 1851 г. станал бонапартистки вестник. — *359.*

183 Описваните от Енгелс събития в Париж, повод за които послужил конфликтът между работниците и господаря на една обущарска работилница на улица Сент-Оноре, който се опитал да уволни неправилно един от работниците, станали в края на август — първата половина на септември 1847 г. — *362.*

184 L. Blanc. „Organisation du travail". Първото издание на книгата се появило в Париж през 1840 г. — *363.*

185 Заглавието е дадено от Института по марксизъм-ленинизъм при ЦК на КПСС. — *364.*

186 *„Братски демократи"* — международно демократическо дружество, основано в Лондон през 1845 г. от представители на лявото крило на чартизма и революционни емигранти (членове на Съюза на справедливите и др.) за установяване на тесни връзки между демократическото движение от различните страни. Маркс и Енгелс взели участие в подготовката на събранието на демократите от различните нации на 22 септември 1845 г., на което фактически било основано това дружество. На самото събрание Маркс и Енгелс не присъствували поради заминаване от Лондон. Те поддържали постоянен контакт с дружеството „Братски демократи", като се стремели да възпитат неговите членове — особено пролетарската ядка на дружеството, която през 1847 г. влязла в Съюза на комунистите — в духа на пролетарския интернационализъм и на научния комунизъм, а също и да окажат чрез дружеството идейно въздействие върху чартизма. Теоретически незрелите възгледи на членовете на дружеството били подлагани на критика от страна на Маркс и Енгелс.

След поражението на чартистите през 1848 г. дружеството значително отслабило своята дейност и през 1853 г. окончателно се разпаднало. — *365.*

187 *Интернационална лига,* или Народна интернационална лига — дружество, основано в Лондон през 1847 г. от английски буржоазни радикали и от либерали-фритредери. В основаването и дейността на дружеството вземали участие Т. Купер, У. Фокс, Д. Боуринг, а също и демократичният публицист, поет и художник У. Линтон. В близка връзка с дружеството се намирали няколко буржоазни демократи измежду италианските, унгарските и полските емигранти и в частност Д. Мацини, който бил един от инициаторите за създаването на Лигата. През 1848 г. дейността на Лигата, която се свеждала до организиране на събрания и лекции по международни въпроси и до разпространение на памфлетна литература, била прекратена. — *365.*

188 През 1840 г. френското правителство под предлог че укрепва столицата за в случай на нахлуване на външния враг пристъпило към издигане на редица отделни крепости около Париж. С помощта на тези цитадели управляващата клика на Юлската монархия смятала да се осигури срещу народни въстания. Демократичните кръгове рязко протестирали против изграждането на нови „бастилии" в Париж. Обаче значителна част от представителите на буржоазната опозиция, в това число и привържениците на „National", поддържали изграждането на фортовете, като го оправдавали със съображения за националната отбрана. — *369.*

189 Следващата кореспонденция на Енгелс, посветена на движението за реформа във Франция, била напечатана в „Northern Star" от 18 декември 1847 г.

В настоящото издание е обнародван вариантът на тази кореспонденция, поместен в „Deustche-Brüsseler-Zeitung" (виж настоящия том, стр. 383—386). — *369.*

190 Заглавието е дадено от Института по марксизъм-ленинизъм при ЦК на КПСС. — *370.*

191 Кореспонденцията на Енгелс била написана във вид на писма до редактора на вестник „Réforme".

Заглавието е дадено от Института по марксизъм-ленинизъм при ЦК на КПСС. — *373.*

192 *Демократическата асоциация,* основана в Брюксел през есента на 1847 г., обединявала в своите редове пролетарски революционери предимно из редовете на немските революционни емигранти и прогресивни елементи от буржоазната и дребнобуржоазната демокрация. Активна роля в създаването на Асоциацията изиграли Маркс и Енгелс. На 15 ноември 1847 г. Маркс бил избран за неин вицепредседател, а на поста председател бил издигнат белгийският демократ Л. Жотран. Благодарение на влиянието на Маркс брюкселската Демократическа асоциация станала един от големите центрове на международното демократическо движение. През дните на февруарската буржоазна революция във Франция пролетарското крило на брюкселската Демократическа асоциация се борела за въоръжаване на белгийските работници и разгръщане на борба за демократична република. Обаче след изгонването на Маркс от Брюксел в началото на март 1848 г. и разправата на белгийските власти с най-революционните елементи от Асоциацията белгийските буржоазни демократи не съумели да възглавят антимонархическото движение на трудещите се маси. Дейността на Демократическата асоциация придобила по-ограничен, чисто местен характер и още през 1849 г. фактически се прекратила. — *373.*

193 Бележката била написана от Маркс в отговор на започнатата от белгийския дребнобуржоазен публицист А. Бартелс и използувана от реакционно-клерикалните кръгове клеветническа кампания против революционните емигранти, които живеели в Белгия.

Заглавието е дадено от Института по марксизъм-ленинизъм при ЦК на КПСС. — *376.*

194 *Немското работническо дружество* било основано от Маркс и Енгелс в Брюксел в края на август 1847 г. за политическо просвещаване на немските работници, които живеели в Белгия, и за пропагандиране на идеите на научния комунизъм сред тях. Под ръководството на Маркс и Енгелс и на техните съратници дружеството станало легален център за обединение на революционните пролетарски сили в Белгия. Най-добрите елементи от дружеството влизали в брюкселската община на Съюза на комунистите. Дружеството изиграло видна роля в основаването на брюкселската Демократическа асоциация. Дейността на Немското работническо дружество в Брюксел била прекратена наскоро след февруарската буржоазна революция от 1848 г. във Франция във връзка с арестуването и изгонването на негови членове от белгийската полиция. — *377.*

195 *„Journal de Bruxelles"* („Брюкселски вестник") — белгийски консервативно-клерикален вестник, орган на католическите кръгове; започнал да излиза през 1820 г. — *377.*

[196] *Congregatio de propaganda fide* (Конгрегация за пропаганда на вярата) — католическа организация, основана през XVII в. от папата за разпространяване на католицизма във всички страни и борба с ересите. Конгрегацията била едио от оръдията на реакционната политика на папството и католическите кръгове. — *377.*

[197] Маркс има предвид обнародвания във вестник „Northern Star" от 4 декември 1847 г. отчет за събранието в Лондон на 29 ноември 1847 г., посветено на годишнината на полското въстание от 1830 г. В отчета речта на Маркс на това събрание била предадена в съкратен вид и неточно. По-пълен и точен текст на речта бил обнародван в „Deutsche-Brüsseler-Zeitung" от 9 декември 1847 г. (виж настоящия том, стр. 370—371). — *377.*

[198] *Династическа опозиция* — опозиционна група във френската камара на депутатите през периода на Юлската монархия. Представителите на тази група, които изразявали настроенията на либералните кръгове от промишлената и търговската буржоазия, държали за провеждане на умерена избирателна реформа, виждайки в нея средство за предотвратяване на революцията и за запазване на династията на Орлеаните. Лидер на династическата опозиция бил Одилон Баро. — *380.*

[199] *Октроа* — градски мита върху внасяните в града предмети за широко потребление. — *381.*

[200] *Комунисти-материалисти* — членове на тайното заговорническо Дружество на комунистите-материалисти, основано през 40-те години на XIX в. от френски работници. Намирало се под влиянието на идеите на Теодор Дезами — представител на революционното и материалистическо направление във френския утопичен комунизъм. Процесът срещу членовете на Дружеството на комунистите-материалисти станал през юли 1847 г. и завършил с осъждането им на дългогодишен тъмничен затвор. — *381.*

[201] Статията „Речта на Луи Блан на банкета в Дижон" представлява вариант на обнародваната в „Northern Star" от 18 декември 1847 г. кореспонденция на Енгелс „Движението за реформа във Франция. — Банкетът в Дижон". „Deutsche-Brüsseler-Zeitung" поместил свой вариант като извлечение от кореспонденцията в „Northern Star". — *383.*

[202] Съсредоточавайки в тази статия главното внимание върху разобличаването на националистическата теза на Луи Блан относно уж особената цивилизаторска роля на Франция, Енгелс в полемиката с Блан не си е поставял за задача да разкритикува истинския характер на оная буржоазна „цивилизация", която капиталистическите държави разпространявали в икономически изостаналите страни. В статии и писма, посветени на Индия, Ирландия, Китай, Иран и т. н., Маркс и Енгелс са посочвали, че въвличането на тези страни в орбитата на капиталистическите отношения е ставало чрез тяхното колониално заробване от Англия и другите капиталистически държави, чрез превръщането им в аграрно-суровинен придатък към метрополията, чрез безсрамно ограбване на техните природни богатства и жестока експлоатация на народните маси на тези страни от колонизаторите. „Дълбокото лицемерие и присъщото на буржоазната цивилизация варварство — пише К. Маркс през 1853 г. в статията „Бъдещите резултати от британското владичество в Индия" — застават пред нашия поглед в разголен вид, когато наблюдаваме тази циви-

лизация не тук у нас, където тя приема вдъхващи респект форми, а в колониите, където тя се явява без никакви прикрития“ (К. Маркс и Ф. Энгельс. Избранные произведения в двух томах, т. I, 1955, стр. 315). — *384.*

203 През 1846 г. правителството на Гизо успяло да постигне сключването на брак между испанската престолонаследница и по-малкия син на Луи Филип и да осуети проектирания от Англия брачен съюз между принц Леополд Кобургски и испанската кралица Изабела II. През време на гражданската война в Швейцария в 1847 г. английският министър на външните работи Палмерстон успял да се реваншира за това поражение на английската дипломация. След като подбудил Гизо да излезе с проект за намеса на петте държави в полза на Зондербунда, той същевременно тайно съдействувал за разгрома на последния. Дипломатическите маневри на Гизо претърпели пълен провал. — *390.*

204 Разправата с работниците от Лион станала през време на въстанията на лионските тъкачи през 1831 и 1834 г.

В *Престон* станало през август 1842 г. кърваво стълкновение между английските работници и войските — един от епизодите на стихийните чартистки вълнения, които избухвали по онова време в много промишлени центрове на Англия.

Лангенбилау — селище в Силезия; един от центровете на въстанието на силезийските тъкачи през юни 1844 г. и място на разправата на правителствените войски с тях.

В *Прага* правителствените войски устроили през 1844 г. разправа над въстаналите работници. — *392.*

205 Има се предвид Декларацията за правата на човека и гражданина, върху която се основава републиканската конституция от 1793 г. Конституцията била изработена от Националния конвент, свикан във Франция в резултат на събарянето на монархията на 10 август 1792 г. — *394.*

206 *„Chant du départ“* („Походна песен“) — революционна песен от периода на френската буржоазна революция в края на XVIII век; тя и впоследствие се ползува с широка популярност сред народните маси на Франция. — *395.*

207 Има се предвид Конституционната харта (Charte constitutionnelle), приета след буржоазната революция от 1830 г. във Франция и станала основен закон на Юлската монархия. — *395.*

208 Заглавието е дадено от Института по марксизъм-ленинизъм при ЦК на КПСС. — *397.*

209 *Графство на краля* — английско название на графството Офали (Централна Ирландия), въведено от английските завоеватели в средата на XVI в. в чест на съпруга на кралица Мария Тудор — испанския крал Филип II. — *397.*

210 *Англо-ирландската уния* била натрапена на Ирландия от английското правителство след задушаването на ирландското въстание от 1798 г. Унията, която влязла в сила на 1 януари 1801 г., унищожила и последните следи от автономията на Ирландия и премахнала ирландския парламент. Искането за отменяване на унията (Repeal of Union) станало след 20-те години на XIX в. най-популярният лозунг в Ирландия. Обаче възглавяващите националното движение буржоазни либерали (О'Конел и други) разглеждали агитацията

за отменяване на унията само като средство да се получат от английското правителство дребни отстъпки за ирландската буржоазия. През 1835 г. О'Конел, след като се споразумял с английските виги, изобщо прекратил тази агитация. Но под въздействието на масовото движение ирландските либерали били принудени да основат през 1840 г. Асоциацията на рипилерите (привържениците на отменяването на унията), която те се стараели да насочат към компромис с английските управляващи класи. — *398.*

211 *„Зала на омиротворението"* или Консилиейшн-хол — място за публични събрания в Дъблин. — *401.*

212 Има се предвид националната петиция, внесена от чартистите в парламента през май 1842 г.; покрай искането за приемане на Народната харта петицията съдържала редица други искания, в това число и искането за отменяване на англо-ирландската уния от 1801 г. Петицията била отхвърлена от парламента. — *401.*

213 Трудът на К. Маркс *„Реч за свободата на търговията"*, обнародван в Брюксел в началото на февруари 1848 г. на френски език, бил преведен през същата 1848 г. на немски език и издаден в Германия от приятеля и ученика на Маркс и Енгелс Вайдемайер. През 1885 г. този труд бил отпечатан по желание на Енгелс като приложение към първото немско издание на „Нищета на философията" и оттогава нееднократно се е преиздавал заедно с това издание. На руски език „Реч за свободата на търговията" била за пръв път обнародвана през 1885 г. в превод на Плеханов като отделна брошура, издадена от групата „Освобождение на труда" в Женева. През 1889 г. излязло в Бостон отделно американско издание с предговор от Енгелс, който предговор преди това (през юли 1888 г.) е бил обнародван на немски език в списанието „Die Neue Zeit" („Ново време") като отделна статия под заглавие „Протекционизмът и свободата на търговията". — *403.*

214 *Закон за десетчасовия работен ден* — виж бележка 51. — *407.*

215 Маркс цитира труда на Рикардо по френското издание: „Des principes de l'économie politique et de l'impôt". Traduit de l'anglais par F.-S. Constancio, avec des notes explicatives et critiques par J.-B. Say. T. I, Paris, 1835, p. 178—179. — *408.*

216 A. Ure. „Philosophie des manufactures, ou Economie industrielle", T. I, Bruxelles, 1836, p. 34. — *413.*

217 *„Манифест на комунистическата партия"* — най-великият програмен документ на научния комунизъм. „Тази малка книжка струва цели томове: с нейния дух живее и се бори досега целият организиран и борещ се пролетариат на цивилизования свят" *(Ленин).* Написан от К. Маркс и Ф. Енгелс като програма на Съюза на комунистите, „Манифестът на комунистическата партия" бил за пръв път обнародван в Лондон през февруари 1848 г. като отделно издание на 23 страници. През март—юли 1848 г. „Манифестът на комунистическата партия" бил отпечатан в демократическия орган на немските емигранти „Deutsche Londoner Zeitung" („Немски лондонски вестник"). През същата 1848 г. бил отпечатан в Лондон немският текст във вид на отделна брошура от 30 страници, в която били изправени някои печатни грешки в първото издание и била подобрена пунктоацията. По-късно този текст

е бил положен от Маркс и Енгелс в основата на последвалите авторизирани издания. През 1848 г. били също така направени преводи на „Манифеста“ на редица европейски езици (френски, полски, италиански, датски, фламандски и шведски). В изданията от 1848 г. имената на авторите на „Манифеста“ не се споменавали; те били за пръв път споменати в печата през 1850 г. при обнародването на първия английски превод в чартисткия орган „Red Republican“ („Червен републиканец“) в предговора, написан от редактора на това списание Дж. Харни.

През 1872 г. било пуснато ново немско издание на „Манифеста“ с малки авторски поправки и с предговор от Маркс и Енгелс. Това издание, както и последвалите немски издания от 1883 и 1890 г., излязло под заглавието „Комунистически манифест“.

Първото руско издание на „Манифеста на комунистическата партия“ излязло през 1869 г. в Женева в превод на Бакунин, който на редица места изопачил съдържанието на „Манифеста“. Недостатъците на първото издание били отстранени в изданието, излязло през 1882 г. в Женева като превод на Плеханов. Плехановият превод поставил начало на широко разпространение на идеите на „Манифеста“ в Русия. Придавайки огромно значение на пропагандата на марксизма в Русия, Маркс и Енгелс написали специален предговор към това издание.

След смъртта на Маркс излезли редица издания на „Манифеста“, които били прегледани от Енгелс: през 1883 г. излязло немско издание с предговор от Енгелс; през 1888 г. — английско издание като превод на С. Мур, редактирано от Енгелс и снабдено от него с предговор и бележки; през 1890 г. — немско издание с нов предговор от Енгелс. Към последното издание Енгелс също написал няколко бележки. През 1885 г. бил обнародван във вестник „Socialiste“ („Социалист“) един френски превод на „Манифеста“, направен от дъщерята на Маркс Лаура Лафарг и прегледан от Енгелс. Енгелс написал предговор към полското издание на „Манифеста“ от 1892 г. и към италианското издание от 1893 г. — *419.*

218 Енгелс вмъкнал тази бележка и в немското издание на „Манифеста на комунистическата партия“ от 1890 г., като изпуснал само последната фраза. — *424.*

219 В по-късните свои трудове Маркс и Енгелс употребявали вместо понятията „стойност на труда“, „цена на труда“ по-точните понятия „стойност на работната сила“, „цена на работната сила“, които били въведени от Маркс (виж предговора към настоящия том, стр. IX). — *430.*

220 *Френски легитимисти* и *„Млада Англия“* — виж бележка 32. — *448.*

221 *Реформисти* — виж бележка 31. — *456.*

222 Има се предвид буржоазната революция в Белгия (есента на 1830 г.), която довела до отделянето на Белгия от Нидерландското кралство и установяването в нея на буржоазна конституционна монархия начело с династията на Кобургите.

След юлската буржоазна революция във Франция в Швейцария също се засилило движението за либерални реформи. В редица кантони либералите и радикалите успели да наложат ревизии на местните конституции в либерален дух. — *459.*

223 През февруари 1831 г. в Модена, Романя — североизточната част на Папската област — и Парма избухнало въстание, вдигнато от революционни еле-

менти на италнанската буржоазия под лозунга за обединение на Италия и изгонване на другоземците. Въстанието било потушено от австрийските войски и силите на контрареволюционните италиански правителства. — *459.*

224 Намек за крал Фридрих-Вилхелм IV.

„Berliner politisches Wochenblatt" („Берлински политически седмичник") — крайно реакционен орган, издавал се от 1831 до 1841 г.; ползувал се с поддръжката и покровителството на кронпринца Фридрих-Вилхелм (от 1840 г. — крал Фридрих-Вилхелм IV). — *459.*

225 От 1833 г. в Хановер действувала конституция, въведена под влиянието на буржоазно-либералното движение. В съставянето на конституцията вземал видно участие буржоазният историк Далман. През 1837 г. кралят на Хановер, опирайки се на реакционно-помешчическите кръгове, отменил конституцията и през 1840 г. прокарал нов закон, който свел до минимум правата на представителните учреждения. — *459.*

226 *Виенската конференция* на министрите на редица германски държави била свикана през 1834 г. по инициатива на австрийския канцлер Метерних и управляващите кръгове в Прусия, за да се вземат мерки против либералната опозиция и демократичното движение. Решенията на конференцията предвиждали ограничаване на правата на представителните учреждения в ония немски държави, където имало такива, засилване на цензурата, установяване на по-строг надзор над университетите и прилагане на репресии спрямо участниците в опозиционните студентски организации. — *460.*

227 Става дума за така наречените Съединени комисии от представители на провинциалните ландтази, които се събрали през януари 1848 г. за обсъждане на проекта за ново углавно законодателство. Свиквайки тези комисии, пруското правителство разчитало да успокои нарастващото обществено възбуждение, като го заблуди, че уж подготвя реформи. Дейността на комисиите била прекъсната от разгърналите се в началото на март революционни акции в Германия. — *461.*

228 Намек за изказването на Фридрих-Вилхелм IV в неговата реч при откриването на Съединения ландтаг на 11 април 1847 г. — че той бил „наследник на неослабена корона и трябва да я предаде на своите приемници в неослабен вид". — *461.*

229 *Римска консулта* или римски държавен съвет — съвещателен орган, учреден в края на 1847 г. от папа Пий IX. В състава на консултата били включени представители на либералните помешчици и на търговско-промишлената буржоазия. — *462.*

230 *Пиферари* (от „пиферо" — италиански духов инструмент) — пастири от планинските склонове на Апенините в Централна Италия.

Лацарони — презрително прозвище за декласираните лумпенпролетарски елементи от населението на Неаполитанското кралство; лацароните неееднократно били използувани от реакционно-монархическите кръгове в борбата против либералното и демократическото движение. — *462.*

231 Има се предвид войната между САЩ и Мексико през 1846—1848 г., предизвикана от завоевателните претенции на американските плантатори-робовла-

делци за мексиканските земи. В резултат на тази война САЩ заграбили почти половината от мексиканската територия, в това число цял Тексас, Северна Калифорния, Ново Мексико и други области.

През по-късните години Маркс и Енгелс обстойно изучили историята на агресията на САЩ против Мексико и други страни на американския континент. През 1861 г. в статията „Гражданската война в Северна Америка" Маркс охарактеризирал политиката на господствуващите класи на САЩ по отношение на страните от Латинска Америка като завоевателна политика, чиято открита цел било завладяването на нови области за разпространяване на робството и господството на робовладелците. — *466.*

232 Проектът за съединяване на Тихия океан с Мексиканския залив чрез прокопаване на канал през Теуантепекския провлак нееднократно бил обсъждан в Съединените американски щати, които се стремели да подчинят търговските пътища и пазарите в Централна Америка. Обаче през 70-те години на XIX в. американските капиталисти се отказали от този проект, като предпочели да влагат своите капитали в по-евтиното железопътно строителство в Мексико. — *466.*

233 Из стихотворението на Хайне „Рицар Олаф". — *468.*

234 Имат се предвид революционните събития в началото на 20-те години на XIX в. в Неаполитанското и Сардинското кралства и въстанието в Романя през февруари 1831 г. (виж бележка 223). В Неапол буржоазните революционери-карбонари вдигнали през юли 1820 г. въстание против абсолютистския режим и успели да наложат въвеждането на една умерено-либерална конституция. През март 1821 г. станало въстание в Сардинското кралство (Пиемонт). Възглавяващите го либерали провъзгласили конституцията и направили опит да използуват движението против австрийското господство в Северна Италия, за да обединят страната под властта на управляващата в Пиемонт Савойска династия. В резултат на намесата на държавите от Свещения съюз и на окупацията на Неапол и Пиемонт от австрийските войски и в двете държави бил възстановен абсолютисткият ред. — *471.*

235 Става дума за провокираните от австрийските власти стълкновения в Галиция между селяните и въстаническите отряди на шляхтата през време на краковското въстание през 1846 г. (виж бележка 19). — *471.*

236 През юли 1847 г. австрийските власти в Италия, обезпокоени от засилването на народното движение в Римската държава (Папската област), докарали войски в пограничния град на Папската област Ферара. В самия Рим австрийците поддържали реакционните кръгове, които се стремели да отменят либералните реформи на Пий IX. Окупирането на Ферара предизвикало буря от негодувание в цяла Италия и това заставило австрийското правителство бързо да отзове своите войски. — *471.*

237 *Пратер* — парк във Виена. — *475.*

238 „*Le Débat Social*" („Социални дебати") — белгийски седмичен вестник, орган на буржоазните радикали и демократи; излизал в Брюксел от 1844 до 1849 г. — *477.*

239 *„L'Indépendance“* — съкратено наименование на белгийския всекидневен буржоазен вестник „L'Indépendance belge“ („Белгийска независимост“); основан в Брюксел през 1831 г.; през 40-те години на XIX в. — орган на либералите. — *477.*

240 *Алианс* (основан през 1841 г.) и *Либерална асоциация* (основана през 1847 г.) — белгийски буржоазни политически организации с либерално направление. — *478.*

241 F. Guizot. „Histoire générale de la civilisation en Europe, depuis la chute de l'impire romain jusqu'à la révolution française“ (Ф. Гизо. „Обща история на цивилизацията в Европа от падането на Римската империя до френската революция“). За пръв път била обнародвана в книгата: F. Guizot. „Cours d'histoire moderne“. Paris, 1828 (Ф. Гизо. Курс по съвременна история“. Париж, 1828). — *479.*

242 Има се предвид сключеното през ноември 1847 г. между сардинския крал, папата и тосканския херцог споразумение за свикване на конференция на италианските държави за образуване на митнически съюз. Проектът за създаване на италиански митнически съюз отговарял на стремежите на италианската едра буржоазия за обединение на Италия „отгоре“ във формата на федерация от монарси под върховенството на папата или на Савойската династия. Обаче ходът на събитията на буржоазната революция от 1848—1849 г. в Италия и победата на контрареволюцията през 1849 г. провалили тези планове. — *481.*

243 Движението сред немското население от херцогствата Шлезвиг и Холщайн против единна конституция за Дания и херцогствата (проектът за тази конституция бил обнародван на 28 януари 1848 г.) преди революцията от 1848 г. било по своите цели сепаратистко и не излизало извън рамките на умерено-либерална опозиция. То било насочено към създаването в Северна Германия на още една малка немска държава — сателит на реакционна Прусия. През време на революцията от 1848—1849 г. положението се изменило. Под влиянието на революционните събития в Германия националното движение в Шлезвиг и Холщайн придобило революционен, освободителен характер. Борбата за отделянето на Шлезвиг и Холщайн от Дания станала съставна част от борбата на всички прогресивни сили в Германия за национално обединение на страната и била подкрепена решително от Маркс и Енгелс. — *483.*

244 Заглавието е дадено от Института по марксизъм-ленинизъм при ЦК на КПСС. — *486.*

245 Има се предвид Ирландската конфедерация, основана през януари 1847 г. от отцепилите се от Асоциацията на рипилерите радикални и демократични елементи от ирландското национално движение, които били недоволни от съглашателската политика на О'Конел. Мнозинството от тях принадлежали към групата „Млада Ирландия“, образувала се през 1842 г. от представители на ирландската буржоазна и дребнобуржоазна интелигенция. Лявото, революционното крило на Ирландската конфедерация държало за народно въстание против английското господство и се стремяло да съчетае борбата за независимост на Ирландия с борбата за демократични реформи. Дейността на Ирландската конфедерация била прекратена през лятото на 1848 г. след смазването на избухналото в Ирландия въстание от английските власти. — *489.*

246 „*La Riforma*" („Реформа") — италиански вестник с буржоазиодемократическо направление; излизал в гр. Лука от ноември 1847 до началото на 1850 г. — *493*.

247 Намек за „Allgemeine Zeitung", издаван в Аугсбург, който е разположен на реката Лех. — *493*.

248 А. Фолен е автор на музиката; текстът на песента принадлежи на поета Фридрихсен. — *494*.

249 Има се предвид изработеният от маршал Жерар и приет през 1840 г. план за разположението и действията на правителствените войски в случай на въстание в Париж. — *497*.

250 След падането на правителството на Гизо на 23 февруари 1848 г. привържениците на Орлеанската династия се опитвали да съставят правителство от умерени монархисти-орлеанисти (Тиер, Бийо и др.) начело с граф Моле. Но поради успехите на народното въстание в Париж този опит за запазване на монархията на Орлеаните претърпял провал. — *497*.

251 Във временното правителство на Френската република, образувано на 24 февруари 1848 г., повечето от постовете принадлежали на буржоазните републиканци (Ламартин, Дюпон дьо л'Ер, Кремьо, Араго, Мари и двамата споменати от Енгелс дейци от „National" — Мараст и Гарние-Пажес). Освен това в състава на правителството влезли трима представители на партията на „Réforme" — дребнобуржоазните демократи Ледрю-Ролен и Флокон и дребнобуржоазният социалист Луи Блан — както и механикът Албер (истинското име — Мартен). Както скоро станало явно, „министрите-социалисти" Луи Блан и Алберт изиграли ролята на жалък придатък на буржоазното правителство. — *498*.

252 Има се предвид двуличната позиция на френските орлеанистки кръгове по белгийския въпрос в началото на 30-те години на XIX век. Кроейки тайно планове за присъединяване на Белгия, тези кръгове подбуждали белгийците да водят борба за отделяне от Холандия. В същото време на Лондонската конференция на петте държави (Англия, Франция, Русия, Австрия и Прусия) те се сговорили — за сметка на белгийските интереси — с държавите, поддържащи Холандия. В резултат на това белгийците е трябвало да приемат неизгодните условия на договора с холандския крал (окончателно подписан през май 1833 г.) и да му отстъпят част от своята територия. — *504*.

253 Заглавието е дадено от Института по марксизъм-ленинизъм при ЦК на КПСС. — *507*.

254 Заглавието е дадено от Института по марксизъм-ленинизъм при ЦК на КПСС. — *509*.

255 Тази статия на Енгелс била открита от работниците в Института Маркс—Енгелс—Ленин при ЦК на Германската единна социалистическа партия и обнародвана в списанието „Einheit", бр. 8 през август 1955 г. По датата на своето написване статията принадлежи към произведенията, включени във 2-ия том на Съчиненията на К. Маркс и Ф. Енгелс. Обаче в момента, когато тя беше обнародвана, 2-ят том беше вече излязъл, а 3-ят, съдържанието на който и без това тематически не е свързано с тази статия, се намираше под печат. Предвид на това руският превод на статията се обнародва като до-

пълнение към 4-ия том, тъй като статията не влиза напълно в хронологическите рамки на основния текст на тома. — *511.*

256 Проектът за въвеждането на подвижната скала бил разработен от торийското правителство на Канинг през 1827 г. и бил прокаран в малко изменен вид като закон от торийското правителство на Уелингтън през 1828 г. — *512.*

257 *„The Anti-Bread-Tax Circular"* („Циркулярен лист против житните мита") — орган на Лигата против житните закони. Първоначално се наричал „The Anti-Corn-Law Circular" („Циркулярен лист против житните закони"); излизал веднаж във всеки две седмици в Манчестер през 1839—1843 г. — *513.*

258 Уставът на Съюза на комунистите, в съставянето на който взели дейно участие Маркс и Енгелс, бил изработен през юни 1847 г. на първия конгрес на Съюза. След обсъждането му от общините на Съюза той бил отново разгледан на втория конгрес и окончателно утвърден на 8 декември 1847 г. — *520.*

259 Има се предвид писмото на дружеството „Братски демократи" до Брюкселската демократическа асоциация, обнародвано в „Northern Star" на 11 декември 1847 г. и в „Deutsche-Brüsseler-Zeitung" на 26 декември 1847 г. Предложенията за установяване на по-редовни връзки между демократите от различните страни и за подготовка за свикване на международен демократически конгрес се обсъждали от представителите на дружеството „Братски демократи" с Маркс, който действувал от името на Комитета на Демократическата асоциация, през време на пребиваването на Маркс и Енгелс в Лондон в края на ноември—декември 1847 г. — *526.*

260 Обръщението на дружеството „Братски демократи" към работниците във Великобритания и Ирландия от 3 януари 1848 г. било обнародвано в „Northern Star" на 8 януари 1848 г. Засягайки националната отбрана на Англия, авторите на този документ разобличавали опитите на английските буржоазни кръгове да отклонят работническата класа от борбата за демократични преобразования чрез шовинистическа пропаганда и разпространяване на слухове за уж подготвящо се нападение на Франция срещу Британските острови. Обръщението призовавало работниците да дават решителен отпор на „заговорниците, които се стремят да насъскат народите един срещу друг с помощта на отвратителната лъжа, че хората от различните страни били „родени врагове"". Истинското укрепване на отбранителната способност на Англия — се изтъквало в обръщението — би било даването на демократични права и свободи на английския народ. — *527.*

261 Като повод за изгонването на Енгелс послужила неговата реч на новогодишния банкет на немските революционни емигранти на 31 декември 1847 г. в Париж. На този банкет присъствували много работници и занаятчии, сред които Енгелс водел революционна пропаганда, което предизвикало тревога у френските власти. В края на януари 1848 г. парижката полиция подложила Енгелс на репресии под предлог че в неговата реч се съдържали политически намеци от антиправителствен характер. На 29 януари 1848 г. Енгелс получил заповед да напусне Франция в 24 часа под заплаха, че ще бъде предаден на пруската полиция. Едновременно с изгонването на Енгелс, което било съпроводено с нахлуване на полицейските власти през нощта в квартирата му, били извършени арести между немските работници-емигранти, заподозрени в комунизъм. Въпреки клеветническите версии, разпространявани от

правителствения печат, сведенията за истинските причини за изгонването на Енгелс проникнали на страниците на опозиционните вестници.

„Le Moniteur Parisien“ („Парижки вестник“) — всекидневен вечерен вестник от 40-те години на XIX в., полуофициален орган. — *529.*

262 *Клубът на немските работници* бил основан в Париж на 8—9 март 1848 г. по инициатива на ръководителите на Съюза на комунистите. Ръководна роля в това дружество играел Маркс. Целта на създаването на Клуба била да се сплотят немските работници-емигранти в Париж, да им се разяснява тактиката на пролетариата в буржоазнодемократическата революция, както и да се противодействува на опитите на буржоазните и дребнобуржоазните демократи да увлекат работниците чрез националистическа пропаганда и да ги въвлекат в авантюристичните кроежи за нахлуване в Германия на доброволчески легиони. Клубът извършил голяма дейност по организирането на завръщането на немските работници по единично в родината им, за да участвуват там в революционната борба. — *537.*

263 Има се предвид проектът за устав на Клуба на немските работници. — *538.*

264 В манежа ставали събрания на Немското демократическо дружество, основано в Париж след февруарската революция от 1848 г. Възглавявалите това дружество дребнобуржоазни демократи Хервег, Борнщедт, Декер и други водели агитация за създаване на доброволчески легион от немски емигранти за нахлуване в Германия. Те разчитали по този начин да извършат в Германия революция и да установят републикански строй. Маркс и Енгелс решително осъдили този авантюристичен план. — *538.*

ДАТИ ИЗ ЖИВОТА И ДЕЙНОСТТА НА К. МАРКС и Ф. ЕНГЕЛС

(май 1846—март 1848 г.)

1846

Пролетта Възглавявайки Брюкселския комунистически кореспондентски комитет, Маркс и Енгелс водят борба за идейно и организационно сплотяване на челните представители на работническото и социалистическото движение на различните страни с цел да подготвят почвата за създаване на пролетарска партия.

5 май Маркс пише писмо до Прудон, като му предлага да стане френски кореспондент на Брюкселския комунистически кореспондентски комитет и да вземе участие в обсъждането на въпросите по теорията и тактиката на работническото движение. От отговора на Прудон от 17 май Маркс се убеждава, че съществуват коренни разногласия между него и Прудон, и се отказва от намерението да установи чрез Прудон връзка с френското работническо движение.

11 май Написаният от Маркс и Енгелс циркуляр против „истинския социалист“ Х. Криге се приема на заседанието на Брюкселския комунистически кореспондентски комитет. Циркулярът се разпраща на всички комунистически кореспондентски комитети.

Лятото Маркс и Енгелс завършват работата над основните отдели на „Немската идеология“. Отпечатването на ръкописа в Германия не успява поради цензурните условия, както и поради противодействието от страна на представителите на немския „истински социализъм“.

15 юни Маркс и Енгелс пишат писмо до Г. А. Кьотген с цел да организират редовни кореспондентски връзки между Брюкселския комунистически кореспондентски комитет и привържениците на социалистическите и комунистическите възгледи във Вупертал.

17 юли	Маркс и Енгелс пишат „Обръщение на немските демократи-комунисти в Брюксел до г-н Фъргес О'Конор". Обръщението се обнародва в чартисткия вестник „The Northern Star" („Северна звезда") на 25 юли.
1 август	В писмо до издателя К. В. Леске Маркс съобщава за своите планове да завърши работата над труда „Критика на политиката и на политическата икономия". Трудът остава незавършен.
15 август	По поръка на Брюкселския комунистически кореспондентски комитет Енгелс пристига в Париж с цел да пропагандира комунизма сред работниците — членове на парижките общини на Съюза на справедливите, да организира кореспондентски комитет и да води борба против вайтлингианството, прудонизма и „истинския социализъм".
Между 15 и 19 август	Енгелс се запознава с френския комунист-утопист Е. Кабе.
19 август	Енгелс изпраща писмо до Брюкселския комунистически кореспондентски комитет за състоянието на немското работническо движение в Париж и на френския социалистически печат. По-късно Енгелс редовно информира Комитета за развитието на френското работническо и социалистическо движение, както и за положението на работите в кръжоците на немските работници.
Около 1 септември	Енгелс пише статия за положението във Франция. Статията се обнародва във вестник „Northern Star" от 5 септември.
Септември	В писма до Маркс Енгелс подлага на критика дребнобуржоазните възгледи на Прудон.
Октомври	На три събрания на немските работници в Париж Енгелс излиза с критика на дребнобуржоазните утопии на Прудон и еснафските идеи на „истинския социалист" Карл Грюн. В резултат на дейността на Енгелс повечето от членовете на парижките общини на Съюза на справедливите се отдръпват от „истинския социализъм" и от прудонизма.
Около средата на октомври	Енгелс изучава труда на Л. Фойербах „Същността на религията" и си съставя кратки критически бележки за философията на Фойербах.
Около 20 октомври	Брюкселските комунисти пишат втори циркуляр против Криге, подписан от Маркс. Текстът на циркуляра не се е запазил.
Декември	Парижките власти поставят Енгелс под полицейско наблюдение.
28 декември	В писмо до руския литератор П. В. Аненков Маркс критикува току-що прочетената от него книга на Прудон „Система на икономически противоречия или философия на нищетата" и

във връзка с това излага извънредно важни положения на историческия материализъм.

1847

Януари — 15 юни	Маркс работи над книгата „Нищета на философията. Отговор на „Философия на нищетата“ на г-н Прудон“.
Януари — април	Енгелс пише труда „Истинските социалисти“ — допълнение към втория том на „Немска идеология“.
20 януари	Лондонският комитет на Съюза на справедливите изпраща своя представител И. Мол в Брюксел при Маркс и в Париж при Енгелс с предложение да влязат в Съюза. Маркс и Енгелс дават съгласието си да влязат в Съюза, след като се убеждават в готовността на неговите ръководители да реорганизират Съюза и да приемат за основа на програмата принципите на научния комунизъм.
Краят на февруари	Енгелс пише статията „Пруската конституция“. Статията се обнародва във вестник „Northern Star“ от 6 март.
Март—април	Енгелс пише труда относно конституционния въпрос в Германия.
3 април	Маркс пише бележка, в която опровергава инспирираните от К. Грюн нападки против него от страна на „Trier'sche Zeitung“ („Трирски вестник“). Бележката се обнародва на 8 април в „Deutsche-Brüsseler-Zeitung“ („Немски брюкселски вестник“) и на 9 април в „Trier'sche Zeitung“.
Началото на юни	Енгелс взема активно участие в работата на първия конгрес на Съюза на комунистите в Лондон. Конгресът обсъжда новия устав. Съюзът на справедливите се преименува в Съюз на комунистите, предишният девиз на Съюза: „Всички хора са братя“ се заменя с девиза: „Пролетарии от всички страни, съединявайте се!“. След приключването на конгреса Енгелс се завръща в Париж.
26 юни	Енгелс пише статията „Залезът и близкото падане на Гизо. — Позицията на френската буржоазия“. Статията се обнародва във вестник „Northern Star“ от 3 юли.
Началото на юли	Излиза книгата на Маркс „Нищета на философията. Отговор на „Философия на нищетата“ на г-н Прудон“.
Около 27 юли	Енгелс пристига от Париж при Маркс в Брюксел във връзка с работата на Съюза на комунистите.
5 август	Под ръководството на Маркс в Брюксел се основава община и окръг на Съюза на комунистите. Маркс е избран за председател на общината и член на окръжния комитет.

Краят на август — Маркс и Енгелс организират в Брюксел Немско работническо дружество, в което разгръщат пропаганда на идеите на научния комунизъм.

Август — септември — В списанието „Das Westphälische Dampfboot" (Вестфалски параход") се печата във вид на отделна статия написаната от Маркс глава от труда „Немската идеология", съдържаща критика на книгата на Грюн „Социалното движение във Франция и Белгия".

12 септември — В „Deutsche-Brüsseler-Zeitung" се обнародват статията на Маркс „Комунизмът на вестник „Rheinischer Beobachter"" и началото на критическите очерци на Енгелс „Немският социализъм в стихове и проза". От този момент започва постоянното сътрудничество на Маркс и Енгелс в „Deutsche-Brüsseler-Zeitung". Под влиянието на Маркс и Енгелс вестникът става орган за комунистическа и демократична пропаганда.

16—18 септември — Маркс и Енгелс присъствуват на международния конгрес на икономистите в Брюксел. Маркс се готви да се изкаже, но не му дават думата, страхувайки се от революционното съдържание на неговата реч. Изложение на речта, която е възнамерявал да произнесе Маркс, се обнародва на 29 септември в брюкселския вестник „Atelier Démocratique" („Демократическа работилница"), както и в статията на Енгелс „Брюкселският конгрес по въпроса за свободата на търговията", поместена във вестник „Northern Star" от 9 октомври.

27 септември — Енгелс участвува на международния банкет на демократите в Брюксел. На банкета се взема решение за основаване на Демократическа асоциация.

3 и 7 октомври — В „Deutsche-Brüsseler-Zeitung" се поместват две полемични статии на Енгелс под общото заглавие „Комунизмът и Карл Хайнцен".

Средата на октомври — Енгелс се връща от Брюксел в Париж и пристъпва към създаването и укрепването на местни организации на Съюза на комунистите. Възлага му се да води кореспонденцията на окръжния комитет на Съюза.

Втората половина на октомври — Енгелс установява връзка с френските демократи, групирани около вестник „La Réforme" („Реформа"). Той се договаря с редакцията да пише за вестника статии, осветляващи положението в Англия и Германия и развитието на чартисткото движение. С обнародването на 26 октомври на статията за търговската криза в Англия започва сътрудничеството на Енгелс в „Réforme", което продължило до януари 1848 г.

18 октомври — Лондонският Централен комитет на Съюза на комунистите предлага на Брюкселския окръг да изпрати делегат за втория конгрес на Съюза и изказва пожелание да присъствува на конгреса Маркс.

22 октомври	На заседанието на окръжния комитет на Съюза на комунистите в Париж Енгелс рязко критикува съставения от „истинския социалист“ М. Хес проект за програма на Съюза на комунистите. Комитетът възлага на Енгелс да състави нов проект за програма.
Краят на октомври	Маркс пише статията „Морализираща критика и критикуващ морал. Към историята на немската култура. Против Карл Хайнцен“. Статията се обнародва в редица броеве на „Deutsche-Brüsseler-Zeitung“ от 28 октомври до 25 ноември.
Краят на октомври — ноември	По поръка на окръжния комитет на Съюза на комунистите в Париж Енгелс съставя проект за програма на Съюза на комунистите под заглавието „Принципите на комунизма“.
Началото на ноември	Енгелс пише статията „Движението за реформа във Франция“. Статията се обнародва във вестник „Northern Star“ от 20 ноември.
14 ноември	Енгелс е избран от Парижкия окръг на Съюза за делегат на втория конгрес на Съюза на комунистите.
15 ноември	На събранието на брюкселската Демократическа асоциация Маркс се избира за вицепредседател на Асоциацията.
23—24 ноември	Енгелс пише на Маркс писмо, в което предлага да се състави програма на Съюза на комунистите във формата на манифест, като го нарича „Комунистически манифест“.
27 ноември	Маркс тръгва от Брюксел, а Енгелс от Париж, за да участвуват на втория конгрес на Съюза на комунистите. Те се срещат в Остенде, където обсъждат въпроса за програмата на Съюза.
29 ноември	Маркс и Енгелс вземат участие в международния митинг в Лондон, организиран от дружеството „Братски демократи“ в чест на годишнината на полското въстание от 1830 г. Маркс предава обръщението на брюкселската Демократическа асоциация до дружеството „Братски демократи“ за установяване на по-тесни връзки между двете организации. На митинга Маркс и Енгелс произнасят речи за Полша. Отчети за митинга с изложение на речите на Маркс и Енгелс се печатат във вестниците „Northern Star“ от 4 декември, „Réforme“ от 5 декември и в „Deutsche-Brüsseler-Zeitung“ от 9 декември.
29 ноември — 8 декември	Маркс и Енгелс вземат активно участие в работата на втория конгрес на Съюза на комунистите. След дълги и горещи разисквания възгледите на Маркс и Енгелс получават пълно признание. Конгресът възлага на Маркс и Енгелс да изработят програма на Съюза на комунистите под формата на манифест и утвърждава Устава на Съюза на комунистите.

30 ноември	Маркс и Енгелс говорят на събранието на лондонското Просветно дружество на немските работници. В своята реч Маркс съобщава за дейността на Немското работническо дружество в Брюксел.
7 декември	Енгелс изнася на събранието на лондонското Просветно дружество на немските работници доклад по икономически въпроси.
Между 9 декември и края на декември	След свършването на втория конгрес на Съюза на комунистите Маркс и Енгелс работят над „Манифеста на комунистическата партия."
Около 13 декември	Маркс се завръща от Лондон в Брюксел.
Около 15 декември	Енгелс пише статия с критика на речта на Луи Блан на банкета в Дижон. Статията се обнародва във вестник „Northern Star" от 18 декември и — в малко изменен вид — в „Deutsche Brüsseler Zeitung" от 30 декември.
17 декември	Енгелс пристига от Лондон в Брюксел.
Втората половина на декември	Маркс чете лекции върху наемния труд и капитала в Немското работническо дружество в Брюксел. Наред с другите подготвителни материали за лекциите Маркс съставя плана за „Работната заплата".
Около 20 декември	Лондонското дружество „Братски демократи" възлага на Енгелс да стане негов представител в Париж.
20 декември	На събранието на брюкселската Демократическа асоциация Маркс прави съобщение за митинга в чест на годишнината на полската революция от 1830 г. в Лондон и прочита приветствието на дружеството „Братски демократи". На това събрание Енгелс бива избран за представител на Демократическата асоциация в Париж.
Краят на декември	Енгелс заминава от Брюксел за Париж.
31 декември	Маркс взема участие в новогодишния банкет на Немското работническо дружество в Брюксел. Енгелс говори на новогодишния банкет на немските революционни емигранти в Париж.

1848

9 януари	Маркс произнася реч за свободата на търговията на публично събрание на брюкселската Демократическа асоциация. Събранието взема решение да издаде речта на Маркс като отделна брошура. Брошурата излиза в първите дни на февруари 1848 г.

Втората половина на януари	Маркс завършва работата над „Манифеста на комунистическата партия". В края на януари ръкописът се изпраща за отпечатване в Лондон.
23 януари	В „Deutsche-Brüsseler-Zeitung" се обнародва статията на Енгелс „Движенията през 1847 г."
27 януари	В „Deutsche-Brüsseler-Zeitung" се обнародва статията на Енгелс „Началото на края на Австрия".
29 януари	Френското правителство изгонва Енгелс от Франция за революционна дейност сред работниците на Париж.
31 януари	Енгелс пристига в Брюксел.
Февруари	Маркс подготвя за печат своите лекции за наемния труд и капитала, четени от него пред Немското работническо дружество в Брюксел. Част от тези лекции се обнародват в „Neue Rheiniche Zeitung" през април 1849 г. под названието „Наемен труд и капитал".
13 февруари	Маркс присъствува на събранието на брюкселската Демократическа асоциация. На събранието се обсъжда въпросът за свикване на международен демократически конгрес и се утвърждава писмо-отговор до дружеството „Братски демократи" в Лондон, подписано от Маркс и други членове на Комитета на Асоциацията.
20 февруари	На събранието на брюкселската Демократическа асоциация Енгелс прави съобщение за преследването на демократите от френското правителство и за подробностите около неговото изгонване от Париж.
22 февруари	Маркс и Енгелс произнасят речи на тържествено събрание в Брюксел, организирано от Демократическата асоциация в чест на втората годишнина на краковското въстание. Речите на Маркс и Енгелс се публикуват през март 1848 г. в сборник, посветен на годишнината на краковското въстание.
Около 24 февруари	В Лондон излиза „Манифест на комунистическата партия".
25 февруари — началото на март	Маркс и Енгелс вземат активно участие в републиканското движение в Белгия, разгърнало се под влиянието на Февруарската революция във Франция. Маркс дава лични средства за въоръжаването на брюкселските работници.
25—26 февруари	Енгелс пише статията „Революцията в Париж". Статията се обнародва в „Deutsche-Brüsseller-Zeitung" от 27 февруари.
Около 27 февруари	Във връзка с революцията във Франция лондонският Централен комитет на Съюза на комунистите предава своите пълномощия на Брюкселския окръжен комитет, ръководен от Маркс.

27 февруари	Маркс и Енгелс присъствуват на събранието на брюкселската Демократическа асоциация, на което се взема решение да се поиска от градските власти въоръжаване на брюкселските работници. Вземат се също решения за свикване на ежедневни събрания на Асоциацията и за създаване на периодическа връзка с демократите от другите страни.
28 февруари	Маркс подписва заедно с другите членове на комитета на брюкселската Демократическа асоциация обръщение до редактора на вестник „Northern Star" и до секретаря на дружеството „Братски демократи" Дж. Харни, както и поздравително обръщение до временното правителство на Френската република.
Около 1 март	Членът на временното правителство на Френската република Ф. Флокон писмено съобщава на Маркс за отменяването на разпореждането на правителството на Гизо за изгонването на Маркс и го поканва да се върне във Франция.
3 март	Маркс получава кралска заповед с предписание да напусне Белгия в 24 часа. Брюкселският Централен комитет на Съюза на комунистите взема решение да пренесе центъра на дейността на Съюза в Париж. На Маркс се възлага да образува в Париж нов Централен комитет.
През нощта на 4 март	През време на приготовленията на Маркс за заминаване в квартирата му нахлува полиция и го арестува. На 4 март бива арестувана също и жената на Маркс. След 18-часов затвор Маркс е принуден веднага да напусне Белгия заедно със семейството си.
5 март	Маркс пристига в Париж. Вземайки активно участие в протестната кампания против преследването на Маркс и други политически емигранти в Белгия, Енгелс пише писмо до редакцията на вестник „Northern Star", в което разобличава действията на белгийското правителство. Писмото на Енгелс се обнародва на 25 март.
6 март	Маркс присъствува на събрание на немските работници в Париж, свикано във връзка с революционните събития във Франция.
6 март — средата на март	Маркс води борба против предложения от дребнобуржоазните демократи (Хервег, Борнщедт и др.) авантюристичен план да се сформирова в Париж един въоръжен легион от немски емигранти, който да нахлуе в Германия и да извърши там революция. В противовес на това Маркс издига идеята за поединично връщане на немските работници в Германия, за да участвуват в местните революционни движения.
8 март	Във вестник „Réforme" е обнародвано писмото на Маркс по повод на неговото изгонване от Брюксел. Маркс участвува на

заседанието на парижката община на Съюза на комунистите, на което се взема решение за конституиране на Парижки окръг на Съюза и за основаване на легално работническо дружество под наименование Клуб на немските работници. На Маркс се възлага да изработи проект за устав на Клуба.

9 март На заседание на парижките общини на Съюза на комунистите се приема изработеният от Маркс проект за устав на Клуба на немските работници.

11 март В Париж е образуван Централен комитет на Съюза на комунистите. Маркс е избран за негов председател. Енгелс, който се намира в Брюксел, бива избран задочно за член на Централния комитет.

19 март Лондонският окръжен комитет на Съюза на комунистите изпраща в Париж до Централния комитет на Съюза 1,000 екземпляра от „Манифеста на комунистическата партия“.

ИМЕНЕН ПОКАЗАЛЕЦ

А

Б

Г

Н

О

С

Х

ПОКАЗАЛЕЦ НА ПЕРИОДИЧНИТЕ ИЗДАНИЯ

СЪДЪРЖАНИЕ

Допълнение

ПРИЛОЖЕНИЯ

ИЛЮСТРАЦИИ

Превели: *Кирил Тотев* (от 3 до 66 стр., от 185 до 417 стр. и от 459 до 539 стр.), *Азаря Поликаров* (от 67 до 184 стр.) и *Иван Георгиев* (от 419 до 458 стр.)

Редактори: Лазар Младенов, Теодора Калинкова и Георги Георгиев

Худ. редактори: Борис Ангелушев и Тотю Данов

Техн. редактор: Тодор Бъчваров
Коректор: Камен Стойнов
Корица: Милка Пейкова

Дадена в производството на 8. VII. 1957 г. Подп. за печат на 5. X. 1957 г
Формат 65 × 92/16. Печ. коли 39.— Авт. коли 74.28. Изд. коли 39.—
Тираж: 6,000. № 2272 . Л. гр. II — 1/680
Цена: за кн. тяло 11.70 лв.; за илюстрация 0.30 лв.; за подвързия 2.80 в
Цена 14.80 лв./1955 г.

Държавен полиграфически комбинат „Димитър Благоев"

ЗАБЕЛЯЗАНИ ГРЕШКИ

Стр.	*Ред*	*Напечатано*	*Да се чете*	*Допуснати от*
150	17 отгоре	разпределението	разделението	коректора
249	9 „	Леарди де Болио	Льо Арди льо Болиьо	редактора
390	(в загл. 1 отдолу)	N	И	печатницата
413	8 отдолу	Кине	Кене	редактора